

FRANSIZ ƏDƏBİYYATI ANTOLOGİYASI

III CİLD

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKI
2007

ISBN 978-9952-34-182-9

840.8-6c22

Fransız 6d6biyyatı – Antologiya

Fransız 6d6biyyatı antologiyası. III cild.

Bakı, “Ş6rq-Q6rb”, 2007, 408 s6h.

Bu cild6 XVII-XX 6srl6r Fransız 6d6biyyatının g6rkomli n6may6nd6l6rind6n Bualo, On6re d6 Balzak, Prosper Merime, Şarl Bodler, Emil Zolya, Lui Araqon, Antuan d6 Sent-Ekz6peri, Klod Avlin, Semyuel Bekket, Pyer Bul, Bernar Klavcl, Lui N6vir v6 bařqalarının 6s6rl6ri daxil edilmiřdir.

Az6rbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM 6LİYEVİN

“Az6rbaycan dilind6 latın qrafikası
il6 k6t6l6vi n6řrl6rin h6yata
keçirilm6si haqqında”

12 yanvar 2004-c6 il tarixli s6r6ncamı
il6 n6řr olunur v6 6lk6 kitabxanalarına
h6diyy6 edilir

FRANSIZ
ƏDƏBİYYATI

XVII-XX ƏSRLƏR

BUALO

(1636-1711)

POEZIYA SƏNƏTİ

BİRİNCİ NƏĞMƏ

1. Nazımlar var ki, pəeziya göylərinə qalxıb, onun ən yüksək zirvələrini fəth etmək, Parnasda özlərinə yer tutmaq xəyalı ilə yaşayırlar. Bəli, belələri aramızda çoxdur. Lakin bilmək lazımdır ki, o ölçətməz zirvəyə qalxmaq səadəti yalnız dühası büllur dağ nurunun aydın və təmiz ziyası ilə şövlənən, Peqası özünə rəm edən, Apollonun ilham şəfqətindən məhrum olmayan əsil şairlərə nəsib olur.

2. Siz isə, ey içi şöhrət hissi ilə alışıb yanan, yüngül qələbə üçün pəeziyanın çətin yollarına can atan kəslər, birdəfəlik bilin ki, o yüksək zirvəyə çatmaq sizin işiniz deyildir: hər şeir quraşdırın qafiyəpərdədən şair çıxmaz! Quru şöhrətin boş və mənasız səsində yox, ağılı və idrakın səsində qulaq asıb fikirləşin, onda görürsünüz ki, şeir və qafiyə quraşdırmaq həvəsi hələ şairlik istedadı deyildir.

3. Səxavətli və qayğıkeş ana kimi təbiət hərəyə bir qabiliyyət bəxş etmişdir, biri həcəv ustadıdır, epigram yazmaqda hamını kölgədə buraxır; o biri qarşılıqlı məhəbbətdən yaranan eşq atəşinin tərənnümçüsüdür. Rəkan meşələrin və çobanların nəğməkarı, Mələb yüksək əməllərin şairi idi, qəhrəmanlığı vəsf edirdi.

4. Lakin özünə tələbkər olmayan şair bəzən həddini aşaraq, yolunu azır. Fərenin bir dostu var, pəşəsi kabare divarlarına şeirlə cəfəngiyat yazmaqdır; indi o, heç dərli olmadan mahnını doyişib, özgə bir nəğmə oxumaq eşqindədir: səhraya qaçan bəni-İsrail tayfasının aqibətini tərənnüm edir. Firon kimi Musanın dalınca qaçır ki, batıb suyun dibinə getsin.

5. İstər faciədə, istərsə də ballada və ya ekloqda qafiyə ilə fikir arasında ayrılıq olmamalıdır; onların arasında ədəvət yoxdur və bir-birilə mübarizə etmirlər: fikir qafiyənin hökmdarı, qafiyə isə fikrin müti quludur.

6. Qafiyə tapmaq bacarığını vordışo çevirmək istəyən şair görək ağlın səsini dinləsin, çünki qafiyə idrakin səsində daha tez cavab verir, məmnuniyyətə boynunu adət etdiyi boyunduruğa salıb ixtiyarındakı xəzinəni öz hökmdarına hədiyyə edir.

7. Lakin qafiyə adlanan bu qula "ctinasız yanaşib, azacıq sərbəstlik versəniz, qul öz vəzifəsi oleyhinə üsyan qaldırar, itaətdən çıxar, ağlın isə onu tapıb ələ keçirməsi uzun çəkir. Elo buna görə də, qoy şeirdə fikir və məzmun sizin üçün hər şeydən qiymətli olsun, şərə cilanı da, gözəlliyi də o gətirsin!

8. Bəziləri ələ şeyrlər yazırlar ki, şərə yox, sərəsəmləməyə bən-zəyir; bu cür şairlər üçün qayda-qanun və sağlam düşüncə adlı şey yoxdur. Beləsi uydurmuş olduğu ocaib misraları ilə sübut etməyə çalışır ki, hamının düşündüyü kimi düşünmək onun ruhuna yaddır və o bundan çimçişir.

9. Beləsinin ardınca getməyin. Boş və mənasız bəzək, parılı qoy italyanlara qalsın. Məna hər şeydən vacibdir, ona meyil edin, lakin ona çatmaq üçün seçilən yol çətin və məncəlidir, bu məncələri dəf etmək, yoldan sapmamaq şərtdir: çünki idrakin yolu çox zaman ensiz bir çığırdan ibarət olur, azacıq sürüşdünmü, eğırı itirərsən.

10. Çox zaman şair qələmə aldığı ohvalata o qədər aludə olur ki, onu bütün təfəsilatı ilə təsvir edib qurtarmayınca adamın yaxasından əl çəkmir: budur, o, bir sarayın təsvirini vermək üçün əvvəlcə onun fəsadının gözəlliyini tərifləyir; bir-cə-bir-cə sənə bağın bütün xiyabanlarını gəzdirir; bir yanda qəsrin qülləsi, tağın gözəlliyi səni valeh edir; bir yanda zərli balkonlar nəzərini cəlb edir; tavanların dörd tərəfi girdə, yumru qabartmalarla haşiyələnmişdir: "Nə qədər işləmələr! Üstəlik nələr, nələr!" Sən isə səhifələri on-on, iyirmi-iyirmi çevirir və bir-cə şeyi düşünürsən: kaş bu bağdan bir-cə tez çıxım ki, canım qurtarsın.

11. Belə lüzumsuz sadalamalardan, görəksiz təfərrüatlardan, sicilləmə rəciətlərdən uzaq olun! Görəksiz, artıq şeylər şeirdə həmişə səthi və gülünc görünür, adamı çimçişdirir və yorur. Ölcü hissi olmayan, əndazəni bilməyən, qələmi cilovlamayı bacarmayan şair yazıb yarada bilməz.

12. Bəzən müəyyən nöqsandan xilas olmağa çalışan şair başqa nöqsana yol verir və günahların sayını artırır. Birinin şəri əvvəl solğun və süst olur, sonra isə o qədər şiləşir ki, qulaqlarda cingildəyir, başqa birisi o qədər bəzək-düzəkdən qaçmağa çalışır

ki, axırda şəri quruyub qaxa dönür; o biri uzunçuluqdan yaxa qurtarmağa çalışır, amma aydınlığı da itirir; yerdə, xırdalıqlar içində sürünməkdən çəkinirsen, amma o qədər yüksəyə uçursan ki, bəzən bulud və dumanlar arasında görünməz olursan.

13. Oxucuların məhəbbətini qazanmaq istəyirsinizmi? Dilinizə fikir verin, yeknosəqlikdən taundan qaçan kimi qaçın. Bilin ki, həddindən çox ölcüb-biçilmiş, sürtülüb hamarlanmış misralar oxucuları əsnədir; cəmi sözlərin təkrarından ibarət solğun şeyrlər quraşdırın şair oxucuların məhəbbətini qazana bilməz.

14. Şəri həm canlı, həm oynaq olan, həm göz yaşlarını, həm təbəssümü təbəssüm etdiyə bilən şair nə qədər xoşbəxtdir! Belə şeyrlər hörmət və məhəbbətə ohatə olunurlar: onların şeyrlərini Barben o saat satıb qurtarırlar.

15. Şeirdə iyrənc sözlərdən və ifrat çirkinliklərin təsvirindən uzaq olun. Ən aşağı üslubun özündə də bir nəciplik və nəzakət olmalıdır. Bəzək yenicə meydana çıxanda əvvəlcə hamını heyran qoymuş, hamının nəzər-diqqətini özünə cəlb etmişdi; onun dözülməz, kobud çıxırtılı ifadələri bir yenilik hesab olunurdu. Dildən ötkəm, həzırcaavablıqda pərgar olan hər kəs şair sayılırdı. Elo onların ucbatından Parnas meydan və küçə adamlarının dili ilə danışmağa başlamışdı.

16. Hər yərindən qalxan, ağına-bozuna baxmadan, istədiyini yazır, ağzına gələn sözü qafiyələyirdi, Apollon Tabərəni tay olmuşdu. Bu təhlükəli və zərərli üslub hamıya sirayət etmiş, hamını xəstələndirmişdi: burjuva da, saray əhli də cəmi bir azara tutulmuşdu, hər yerdən bu qondarma üslubda şeir yazırdı, vücudu heç nəyə dəyməyən yalançı dil pəhləvanları dahi yerinə qoyulur, hətta D. Süssi belə tərifləndirdi.

17. Axır ki, bu axmaq cəfəngiyatdan doyub cana gəlmiş saray əhli soyuq və ctinasız bir nifrətlə onu bir kənara tullayıb rədd etdi, çünki zərəfatı təlxəklikdən ayırd etmişdi. İndi bu üslub yalnız Tifon oyalətində dəbdədir.

18. Siz Maro şerindən öyrənin, onun şeriyətini nümunə kimi qəbul edin, pəzeiyatı bəzək üslubu ilə ləkələməyin, qoy bu üslubla Pən-Nef körpüsündə mürgüleyən avara təlxəklər yığını öyünüb lovgalansın.

19. Lakin Brebef də görək sizin üçün nümunə olmasın. Onun Farsalə döyüşünün təsvirindəki şişirtmələr, "meyitlər dağ kimi

qalanmışdı, yaralıların iniltisi orşo çıxırdı” kimi mübaligələri yer-sizdir və inandırıcı deyildir.

20. Qələmə aldığın əhvalatı həmişə incə və qəşəng bir sadəliklə nağıl etməyə çalış. Elo et ki, bəzək-düzəksiz xoşa gələsən.

21. Bunun üçün şeirdə ahəngə diqqət yetir, vəznə pozma; misranı iki yerə bölməli olsan, elə et ki, sözlər arasındakı fasilə mənaya xələl gətirməsin, onu daha da aydın nəzərə çatdırın. Xüsusilə səy et və çalış ki, sözlərdəki saitlər dalbadal gəlib qarışmasın, ahəngi pozmasın.

22. Ahəngdar kəlmələrin münasib uyğunluğunu yarat ki, şeir bütünlükdə gözəl səslənsin; unutm ki, samitlərin kobud səslənməsi və nahamar düzlüyü ikrah hissəyə səbəb olur. Şeirdə ki fikir oldu, səz gözəlliyi olmadı, sözlər və səslər qulağı doldu, belə şeiri heç kəs oxumaz və dinləmək istəməz.

23. Fransada əsrlərin qaranlıqları içərisindən ilk dəfə Parnas yaranarkən orada amansız, vəhşi bir özbaşınalıq hökm sürməkdə idi. Təqtiyə əməl etməyən söz ələmi başına götürmüşdü, axırı qafiyələnməmiş hər misraya pəcəziya deyilirdi!

24. O, vəhşilik zamanının kobud və kələ-kötür şeirini ilk dəfə şair Vilyon səliqəyə saldı, cılalayıb pardaqladı. Maronun qələmindən qəşəng, gözəl balladalar və trioletlər süzülməyə başladı. Rondoda o, təkrar misranın gözəl və düzgün işlədilməsinin parlaq nümunəsini verdi, şairlərə qafiyədə yeni yol göstərdi.

25. Ronsar isə başqa şeyin arzusunda idi, o, yeni qaydalar düzəltməyə çalışdığı halda, hər şeyi yenidən dolaşdırmışdı. Dilimizi latın və yunan sözləri ilə doldurub zibilləmişdi, bununla belə, yəndə də şeirdə tərifi və mükafatlara nail olmuşdu.

26. Lakin vaxt gəldi, onun “alimənə” şeir pərisinin gülünc tərflərini fransızlar ayılıb başa düşdülər, o özü isə qalmış olduğu yəkəklikdən yerə düşərək məhv oldu, onun şeir pərisi yalnız Deport və Berto kimi şairlərə nümunə qaldı.

27. Sonradan Malerb gələrkən bütün şeir pəriləri üçün hər cəhətdən münasib olan sadə, ətəzəli, əsil şeirin nə olduğunu fransızlara göstərdi, ahəngə ağılın ayaqları altına yığılmağı omr etdi, sözləri nizama düzərək onların hökmranlığını birə-iki artırdı; dilimizi kobud və alçaq ifadələrdən təmizləyərək, zövqümüzü tələbkarlıq və düzgünlük əsasında tərbiyələndirdi, şeirin oynaqlığına

diqqət yetirdi, cümləni misradan misraya keçirməyi qəti qadağan etdi.

28. O, bir şair kimi, hamı tərəfindən qəbul olunmuş və indiyə qədər də ustad sayılır; onun yıqcam və cılalənmiş şeirini, lətif misralarındakı dupduru aydınlığı, dəqiq və yerində işlənməmiş sözlərini, nümunəvi üslubunu sevin!

29. Şeirin fikri bəzə çatmırsa, mənası qaranlıqdırsa, oxucu əsnəyir, mürgü döyür və bu da qətiyyətin təəcəbli deyildir, çünki boş və mənasız əsər bizi tez yorur, belə kitabları oxumur, qatlayıb bir kənara tullayırıq.

30. Bəziləri şeirin icdasını elə qaranlıq bir kölgə altında gizlədirlər ki, elə bil qatı duman onun üstünə pərdə çəkmişdir və ağılın ziyası da o qalın pərdəni yarıb keçə bilməz. Görək əvvəlcə fikrin özü müəyyən və aydın olsun, mənanı götür-qoy edəsən, sonra yazasan!

31. Nəyi demək istədiyiniz nə qədər ki sizin özünüzo aydın deyildir, sadə və dəqiq sözlər axtarmayın, obədir; əgər fikriniz ağılnızda cəm və aydın, məalınız hazırdırsa, lazım olan bütün sözlər ilk çağırışda özləri sizin yanınıza gələcəkdir.

32. Dilin qanunlarına itaətkarlıqla tabe olun və birdəfəlik möhkəmcə bilin ki, bu qanunlar sizin üçün müqəddəsdir. Əgər cümlələrin qulağına yad, ibarən qeyri-adi və qoribədirsə, şeirin ahəngi ilə məni özünə colb edə bilməzsən.

33. Şeirdə özge dillərdən alınma yad sözlərdən qaç, xətəlikdən qaçan kimi; çalış düzgün, aydın və səlis cümlələr qur. Dili görək yaxşı biləsiniz! Bilməklə yox, fəhmilə misra quraşdırıb qafiyə axtaran şair çox gülüncdür.

34. Sizə nə qədər əmr etsələr də, yazanda tələsməyin: həddini aşan sürəti və tələsikliyi idrak təsvib etmir, tələsik yazılan şeir onu yaradan şairin ağılı və idrakının da kəmliyini göstərir.

35. Bohrelilərlərin və zomilərin yanı ilə azad və ahəstə axıb gədən dupduru bir arx, mənim üçün, bulanıq dalğalarında səhillərin tozunu-torpağını yuyub gətirən, köpürüb daşan başsız səldən daha xoş, daha əzizdir.

36. Tələsin, amma asta tələsin, cəsəroti birə-üç artırıb şeiri zərgər kimi işləyin, nə qədər ki səbriniz çatır -- işləyin, hər bir xətti təmizləyin, arıdın, cılalayın, iki xətt artıranda, altısını pozun.

37. Şeir ki saysız-hesabsız səhvə dolu oldu, onda ağıl və zəka nişanəsini axtarmağa kimin həvəsi gələr? Şair görək hər şeyi ağılla yerli-yerində işlətsin, sözləri öz iradəsinə tabe edərək, şerhin ayrı-ayrı hissələrini ustalıqla bir-birinə bağlasın, əvvəllə axırı vahid bir axında birləşdirsin.

38. Şeirdə, qəribə və kəskin bir fikrin həkiminə panlusu ilə bizi bir anlıq heyətə salmaq xətinə, heç bir zaman təsvir olunan hadisənin ahestə hərəkətini pozmayın, onu öz təbii yolundan çıxarmayın.

39. Əfkari-ümumiyyənin verəcəyi hökmdən qorxursunuzmu? Əgər qorxursunuzsa, o halda, başqalarından daha çox özünüz öz əsərlərinizin əsil tənqidçisi olun və bilin ki, öz-özündən razılıq və özünü tərifləmək yalnız axmaqların işidir.

40. Şerinin ciddi və kəskin mühakiməsini və tənqidini dostlarınızdan xahiş edib istəyin, çünki üzə deyilən açıq tənqid, tutulan iradlar və edilən hücumlar sizin gözüünüzü açar, öz nöqsanlarınızı görürsünüz.

41. Lovğa təkəbbür şairə yaraşmaz; dostu dinləyin, yaltaqlara qulaq asmayın və bilin ki, üzdə sizə yaltaqlanan dalda sizə qara yaxır; tərif yox, həmişə ağıllı məsləhət axtarın!

42. Sizə qulluq göstərməyə tələsən dost bəzən həddini aşır, şerhin hər xəttini, hər kəlməsini tərifləyib göylərə qaldırır, hər şeyin – hər sözün, hər kəlmənin nə qədər yerli-yerində olduğuna heyran qaldığını bildirir, sevincindən gözləri dolur, əsir, coşur, yaltaqlıq səllərini göz yaşı yerinə bol-bol axıdır, bu təriflərin köpüklü dalgaları isə sizi çaşdırıb azdırır. Bunu bilin və unutmayın ki, həqiqət həmişə sakit və təvazəkardır.

43. Bilin ki, tanışlarınız arasında yalnız həqiqətdən qorxmadan səhvlərinizi açıq göstərən, zəif şeirlərinizə diqqətinizi cəlb edən, bir sözlə, bütün qüsurlarınızı görən və qeyd edən adam sizin əsil dostunuzdur.

44. Əsil dost dəbdəbəli ibarələrə görə sizi danıyar, şerhin bir yerində müəyyən sözə, başqa bir yerində qəliz ifadəyə diqqətinizi cəlb edər, anladar ki, şerinizdəki filan fikir qaranlıqdır, filan cümlə və ya ibarə isə oxucunu çaşbaş salar... Bəli, əsil poeziya sənəfi bələ danışar.

45. Lakin ağzına su alıb danışmayan və inad edən müəllif bəzən bu sözlərin qabağında öz əsərini elə qoruyur və müdafiə edir ki, guya qarşısında dayanan adam onun dostu deyil, düşmənidir.

46. Dost deyəndə ki "mənbə bu ifadənin kobud görünür", inadkar müəllif o saat "sizə yalvarıram, ona toxunmayın", – deyər cavab verər:

– Bu şeriniz uzundur, özü də soyuq təsir bağışlayır.

– Yox, o hamısından yaxşıdır!

– Bu cümlənin aydın deyildir, onu dəqiqləşdirmək lazımdır.

– Yox, məhz elə onu daha çox tərifləyirlər! Söhbət beləcə davam edir və siz nə desəniz, cavab hazırdır, müəllif inad edib sizinlə mübahisəyə girişəcək, şeirdə isə hər şey əvvəldə olduğu kimi qalacaqdır.

47. Bələ müəllif hələ üstəlik sizə eşitdirir və təkidlə xahiş edir ki, çəkinməyin, onu daha ciddi və kəskin tənqid edin... Lakin bütün bunlar sözdür, adətərdə hiyləgərlikdir, öz şeirlərini sizə oxumaq üçün bir bəhanədir!

48. Bələ, özündən razı halda, bu müəllif sizdən ayrılıb gedir və sadələh bir cahil tapıb gözüne kül üfünmək xəyalı ilə dolaşır. Biri də görürsən ki, doğrudan da cahilin biri onun tərəfinə düşmüşdür, döşəyir bədəninə... Neyləmək, əsrimiz doğrudan da cahillərə zəngindir!

49. Bu utanmaz cahillər dostları hər yerdə qaynaşır və heç bir təvazə gözləmir. Onlara knyazların cəvndə süfrə başında, hersoqların qəbul otaqlarında – hər yerdə təsadüf etmək olar.

50. Əlbəttə, miskin bir qafiyəpərdəz və ya saraylarda şeir quraşdırmaqla məşğul olan hər kəs bu cahillər guruhunda özünə pərəstişkar tapa bilər. Mən isə bu nöğməni qurtarmaq üçün axırda deyirəm: su axar çuxuru tapar, axmaq axmağa heyran olar!

İKİNCİ NƏĞMƏ

1. İdilliyə öz gözəlliyi ilə gah düzəngah, gah meşələr qoynunda gəzib dolaşan, qıvrım saçlarını köhrəbə ilə deyil, gül-çiçəklə bəzəyən füsunkar çoban qızlarına bənzəyir, lovğa təkəbbür ona yaddır. Onda məlahətli və müti gözəlliyin tərəvəti vardır, başdan-baş üroyə yatan bir sadəlik və təvazəkərliklə doludur, dəbdəbəli misraları qəbul etmir, yüksək və tomtəraqlı ibarətlərə qulağımızı cingildətmir, ruhumuzu oxşayır, könlümüzü şad edir.

2. Lakin çox vaxt görürsən ki, bir qafiyəpərdəz hirsənib özündən çıxır. Ekloqun lap ortasında fiyctanı da, qaboyu da kənara tullayıb, yapışır şeypurdan və elə bir cəngi havası çalır ki, çəmənləri

lərzoyu gətirir, meşə şahı qorxusundan qamışlığa çöküb gizlədir, su poriləri isə hürküb çayın dorinliklərinə çökürlər.

3. Başqa birisi nəcib Ekloqun hörmətini onunla ləkələyir ki, qara camaatın sadə danışq dilini gətirib öz şeirlərinə daxil edir, nəticəsi də bu olur ki, hər cür mələhətdən məhrum olan küylü, kobud misraların şeiriyəti göylərə uçmur, ayaqlar altında sürünür.

4. Belə hallarda bəzən adama clə gəlir ki, hiddətlə çoban tütö-yində bu mahnını çalan Ronsarın kölgosidir: çalır, bizə rohmı gəl-mir, Filidani Tuanona çevirməyə çalışır, amma bilmir ki, onun bu mahnısı qulağımızı deşir, zəhləmizi tökür.

5. Yunan Feokrit və romalı Vergili şeirdə hər cür ifrat hallardan asanlıqla yaxa qurtara bilirdilər. Elə buna görə də siz homişə – geco də, gündüz də onların osorlərini öyrənməlisiniz; unutmazq lazım deyildir ki, şairlik qabiliyyəti onlara ilham porisinin özü bəxş etmişdir.

6. Onlardan öyrənsəniz bilərsiniz ki, şeirdə əhəstə axıcılığı və aydınlığı gözləməklə, kobudluğa yol vermədən, Floranı və onun tarlalarını, Pomonanı və onun bağlarını, çəmənlərdə avazı göylərə ucalan neyin sədalarnı, məhəbbəti, onun füsunkar və dadlı əzablarını, xumarlanan Nərgizi, min bir rəngə boyanan Dəfnənin doyişən əhvalını necə qələmə almaq, necə təəvvün etmək gərəkdir; bunu öyrənsəniz, onda siz sübut edərsiniz ki, “tarlaların, çölün, çəmənin və sığ meşələrin ləyaqəti yüksək və alidir”, onları təəvvün etməkdə Ekloqun sadə və təvəzökar qüvvəsi də buna görə böyük və qüdrətlidir.

7. Matəm libaslı qomli Felgiya başını aşağı salaraq, kədərli nəzərlərini tabuta dikib göz yaşları tökür. Aşıqların gülüşünü və göz yaşlarını, məhəbbətin doğurduğu sadlıqı və kədəri, qısqanclığı bələ-lərini təəvvün edib bizə göstərmək onun vəzifəsidir. Lakin bilin və unutmayın ki, eşq və məhəbbəti yalnız eşq atəşinə düşmüş, məhəbbət bədəsini nuş etmiş olan şair düzgün təsvir edə bilər.

8. Qəlbi eşq atəşi ilə isinməmiş şairin eşqdən, məhəbbətdən dəm vurmaması, etiraf edirəm, moni çimçidir; belələri şeirdə yalançı göz yaşları axıdır, məhəbbət əzabının qorxusundan danışır, cünunluqdan söhbət açırlar, halbuki özləri bütün bunların hamısına laqeyddirlər.

9. Bəli, bu üzsüz ikiüzlülər və naqallar yalnız onu bacarırlar ki, öz riyakar məhəbbətlərinin əsarətini, zəncir və buxovlarını təəvvün edir, göylərə qaldırıb ilahiləşdirir və bu süni, yalançı hissələri tərifləməklə ağıl və zəkani təhqir edirlər.

10. Xeyr! Bir zamanlar Amurun Tibulla söylədiyi o əsəl və canlı məhəbbət pıçılıtları gülünc deyildi. Ovidinin nəğmələrində də Amurun toranələri süni səslənmirdi. Elegiya qondarma yox, həqiqi hissələri təəvvün etməkdə güclüdür.

11. Odanın yolu isə başqadır, o, sütüyüb yüksəklərə, dalğaların sıldırım zirvələrinə ucalır və orada allahlarla qarşılaşır, mordanəlikdən qüvvət alıb onlarla cəsarətlə danışır; qəhrəmanlar üçün Olimpo yol açır və qaliblərə alqış töhfələri bəxş edir.

12. Oda gah Axillesi cəsarətlə çökib İlionun döyüş meydanına gətirir, gah da Lüdviklə birlikdə Esko çayı sahillərində şəhərlər fəth edir; bəzən sınırlı ilə axıb gedən bir çayın sahilində, zəhmətkeş arı kimi, çiçəklər arasında gəzib dolaşır; bayramları, şünlükləri və ziyafətləri təəvvün edir, məhriban İridanı və axırda təslim olmazdən əvvəl dəcəllik edib busodən qaçan, hiyləgərəsinə acıqlı görünməyə çalışan nəzənlərin mələhətli işvələrini təsvir edir.

13. Atəşin bir dillə yazılan odalarda fikir tərtibi bəzən qoribo də görünür, qoy olsun, bu qəribəliyin özü də sonətin kamilliyinin məhsuludur.

14. Yaradıcı təxəyyüldən məhrum olan nöqtəbazlardan, hissə süslük, cəhərasə quruluq gətirən vasvası qafiyəpərdazlardan uzaq olun, beləsi şanlı döyüşləri və igidlikləri təəvvün etməkdə də hof-tələrin və illorin cənsixici hesabını aparmaqla məşğul olur; tarixin əsiri olan bu yazıqlar Lill və Kurtre alınmayınca, Dol şəhəri üzərinə qoşun göndərməyə cəsarət etməzlər. Sözlün qısağı, bu qafiyəpərdaz-lar da Məczrəyə kimi quru və cənsixicdirlər. Feb onlardan öz par-laq ziyasını osirgəmişdir.

15. Yeri gəlmişkən söyləyim ki, şeirin bu məkrli allahı Sonətin ciddi qanunlarını da clə məhz şeir quraşdırən qafiyəbazlara acığı tutduğu bir zamanda icad etmişdir.

16. Feb buyurmuşdur ki, sonətin əvvəlində bir-birilə həm qafiyə olan iki kətrən gəlməli, axırında isə iki tərset olmalıdır, fikir bu hər iki tərsetdə cəmlənib tamamlanmalıdır.

17. Apollon da sonət üçün ciddi qaydalar müəyyən etmişdir. Belə ki, o, vəznə göstərmiş, hecaların sayını müəyyənləşdirmiş, sözləri təkrar etməyi qadağan etmiş, zəif və solğun şeiri pisləmişdir. Qoyduğu bu qaydalarla şeir allahı indi özü də haqlı olaraq fəxr edir: çünki gözəl və yığcam bir Sonət bəzən yüz misralarla pocmanı kölgədə qoya bilər.

18. Lakin sonet sahəsində də şairlər uzun illərdən bəri obəs yero zəhmət çəkirlər: sonet çoxalmış, amma şeirdə bir yenilik yoxdur. Qombo, Menar və Malvil nə qədər sonet yazmış, lakin onların az bir hissəsi oxucuları əsir edə bilmişdir. Biz yaxşı bilirik ki, Sersi bütün ilboyu kolbasaçılara Pelletyenin sonetlərini çəki hesabı ilə kağız yerinə satır. Yüksək və parlaq sonet indi şairlərə ol vermir: onlar gah həddən ziyadə qısa, gah da həddən ziyadə uzun olur.

19. Epiqramda şeir yığcam olur, lakin onun qaydaları asandır: verilon inco və kəsorli fikir bəzən ikicə misra ilə ifadə olunur. Söz güləşdirmək italyan rübabının məhsuludur, fransızlar ondan bu yaxınlarda xəbər tutmuşlar.

20. Bu yeni, bərbəzəkli söz oyunu çoxlarını tələyə salmış, bekarçılıqdan dərindən çox veyillərin ağlını başından çıxarmışdır. Hər yerdə nəzakət və hörmətli qarşılanan bir cinas oyunu Parnasın çıxıb lap başında oturmuşdu.

21. O, əvvəl madiqalı könüllüce özünə tabe etmiş, sonradan təşəxxüslü Sonet onun toruna düşmüşdü; facio həvəslə qapılarını onun üzünə açmış, Elegiya məmnuniyyətlə onu bağrına basmışdı; qəhrəmanlar öz monoloqlarını oynaq və kəskin sözlərlə bəzəyirdilər.

22. İş o yero gəlib çatmışdı ki, cinas və kəskin söz işlətməyən aşiqlər göz yaş tökə bilmirdilər; çəmənləri dolaşan kədərli çoban, yanındakı sevgilisini danlayanda da qəşəng, hazırcavab sözlər işlətməyi unutmurdu.

23. Sözlər çox əntiqə bir ikuizlülük xəstəliyinə tutulmuşdular, ikibaşlı sözlərin zəhəri danışıq dilimizdə də keçmişdi, məhkəmə hakiminin və ilahiyatçıların olındə o, qorxunc bir silaha dönüb əyrini də, düzünü də, sağını da, solu da döğrayib töküürdü.

24. Nəhayət, ağır yuxudan ayılıb gözlərini açdı və hər şeyi dərk etdi: cinasla söz güləşdirməyin zövqsüz bir bayağılıq olduğunu bilib, ciddi mövzulardan onu birdəfəlik qovmağı əmr etdi və ona yalnız Epiqramda yer ayırmaq belə bir şort kosdi ki, orada hazırcavablıq və kəskin sözlər arasında yenə də fikrin dərinliyi görünməlidir.

25. Bu islahatlar hamının üroyincə idi, lakin nə etmək olar, sarayda hələ də köhnə adətlərin tərəfdarları, zəhlətökən təlxəklər, pis və mənasız cinasla söz güləşdirməyin müdafiəçiləri – gülünc və axmaq adamlar qalmışlar.

26. Qoy müdrik şeir pərisi bəzən öz inco və gözəlilməz zarafatları ilə, yeri gələndə lap söz oyunu və nəşəli laqırtısı ilə bizi gül-

dürüb öyləndirsin, cyib etməz; lakin qoy heç bir zaman zövq gözəlliyi və incəliyi ona xəyanət etməsin: axı epiqramdakı iynə və tikanların mütləq cinaslı olmasına meyl etmək sizin nəyinizə gərəkdir?

27. Hər bir poemanın öz sifəti, öz cizgiləri var, bu cizgilər isə onların hər birinə ayrıca gözəllik gətirir: "Balladani qafiyələrindəki qəribəliyə görə bəyənilir. Rondo əhənginin bəsitliyi və sadəliyi ilə bizi məstun edir, inco və səmimi məhəbbət madiqalı isə tərənnüm etdiyi hissələrin yüksəkliyi ilə qəlbimizi ələ alır.

28. Dünyada yamanlığı və şəri deyil, yaxşılığı və xeyirxahlığı yaymağa meyl etdiyinə görə həqiqətən saf və aydın mənası satırada əks edir. Satiranı mütəkəbbir Romaya ilk dəfə Lutsili gətirmişdir. O öz vətəndaşlarına həqiqəti söyləyirdi və güclülərin qarşısında titrəmədən, lovğa varlıqlardan namuslu yoxsulların intiqamını almağı bacarırdı.

29. Horatsi şən gülüşlə qəzəbi azaldırdı, ədəbazar və axmaqlar onun qarşısında titrəyir, ağızlarını açıb danışa bilmirdilər, şair onların hər birini öz adı ilə göstərməkdən qorxmamış, onları ədəblik bədnam etmişdir. Lakin bununla belə, şeirin qayda-qanunlarını da heç bir zaman pozmamışdır.

30. Satirik Persi Flakın şeirləri çətin başa düşülsə də, fikirləri zəngin və dərin, həm də o, şeirdə artıq sözlər işlətmir. Yuvenalin qılınc qədər kəskin satiralarında Hiperbəla qəzəblə bütün həddləri vurub keçir, onu ciləvləmək mümkün deyildir. Yuvenalin şəri tikanlıdır, qırır-tökür, yandırır; lakin bu yandırıcı şeirdə nə qədər həqiqət, nə qədər əsil gözəllik var!

31. Müstəbid Tiberinin əmrindən hiddətlənən şair öz şeirlərində qəddar Seyanın heykəlini uçurub dağıdır, qorxudan dənizə gəlmiş yaltaqların hökmdarın çağırışı ilə dosto-dosto senata necə axışdığını bizə nəql edir; Messalinanı qarmaqçıların ağuşuna ataraq, rozil əxlaqsızlıq səhnələrini təsvir etməkdən çəkinmir... Elə buna görə də onun şəri kəskin, aləvlu və yandırıcıdır.

32. Belə ustalardan dərs alan ədəbli və çalışqan şagird Renye də gözəl və kəskin satiralar yazmağa girişmişdi. Əlbəttə, oğur şair gözib dolandığı münbit yerlərdə gördüklərinin hamısını yaxşılıq təmsali kimi verməseydi, ədəbsiz və nalayiq sözlərin cingiltisi ilə oxucuların qulaqlarını təhqir etməseydi, bəlkə onun da şəri müasir səsləndirdi.

33. Ədəb dairəsindən kənara çıxıb sərbəstliyə yol vermək latın şeirinin şəkəridir, bizim dilimizdə o, nifrətli rodd edilmişdir. Ədəbsiz

sərbəstlik fikrin özündən gəlirsə, obrazlarınızda yüngüllük varsa, siz onu bəzəli kolmələrin paltarına geyindirməlisiniz. Şeir dili ədəbsiz və bayağı olan şair, əxlaqsızlığı və pəzğunluğu ifşa edə bilməz.

34. Satira həmişə köskin sözlərlə dolu olur; bu sözləri masqaraçı inadkar bir fransız götürüb, kupletləri daha cəsarətli, yeni qaydada işlədərək Vodevili yaratmışdır. Azad təxəyyül oyunundan doğan bu qəbil şeirlər dildən-dilə keçərək asanlıqla özərlənir, bizi güldürür və coşdurur, lakin bizdə kin və qoruz doğurmur.

35. Lakin üzsüz qafiyəpərdəzlər bilməlidir ki, heç bir zaman böyük yaradıcı hazırcavablığın və koskin sözlərin hədəfinə çevirmək olmaz. Allahsızlıq fikrinə düşən masqaraçıların həyat yolu Qrev meydanında çox kədərli bir şəkildə başa çatır.

36. Həqiqi nəğmə uçun incə zövq və ağıl tələb olunur. Sərxoş olan şair pərisi isə hay-küylə şeirin mənasını da, vəznini də aman-sızcasına tapdalayıb puça çıxardır, sonra da Linyor kimi şairlərə kuplet dikmə edir.

37. Az-çox babat kiçik bir şair yazanda, müvəffəqiyyətdən başınız gicəllənməsin, heç bir qabiliyyəti olmayan hoqqabaz təlxəyin biri, bəzən peşman olur – bir kuplet quraşdırır, görürsən ki, daha yerə-göyə sığmır, özünü doğrudan da şair sayır. Beləsi sonet yazmamış yatıb dincələ bilmir, oyananda isə bədahətən şair quraşdırmağ həvəsinə düşür.

38. Biz isə yalnız onu deyə bilərik ki, belələri həyəcanlı çağlarında isti-isti öz əsərlərini nəşr etmək xəyalına düşərkən külliyyatlarını müəllifin portreti, lira və çələnglə bəzəməyi gedib Nanteylədən xahiş etməsələr, çox sağ olsunlar!

ÜÇÜNCÜ NƏCİMƏ

1. Əgər bir tabloda canlı və gözəl rənglərlə nəhəng bir əjdaha və ya zəhərli bir əfi təsvir edilmişsə, o tablo bizim də nəzərimizi cəlb edir, ona tamaşa edərək. Sənətin sirri belədir: həyatda bizə qorxunc və dəhşətli görünən şeylər sənətkarın fırçasında dəyişir, gözəlləşir.

2. Bizi həyran etmək üçün faciə qəmli Orcestin obrazlarını və keçirdiyi qorxuları təsvir edir, Edipi qəm deryasının coşqun dalğaları qoynuna atır, beləliklə də bizim ruhumuzu sakitləşdirir, həm də ağıllamağa məcbur edir.

3. Qolbində tetrə atəşin cəhras bəsləyən şairlər, tamaşaçıların rəğbətini qazanıb, onların hissələrinə hakim olmaq istəyirsinizmi? Səhnəyə gözəl və yüksək bir əsər verib bütün Paris əhlinin onu alqışlamasını, uzun müddət tamaşaya qoyulmasını və ilboil camaatın nəzərini daha artıq cəlb etməsini arzu edirsinizmi?

4. Əgər belə bir arzunuz varsa, onda qoy cəhrasların atəşi ilə yanan odlu misralarınızın hor bir kolməsi üröklərə yol tapsın, bizi coşdurub şadlandırınsa, sarsıdıb ağlatsın! Lakin bilin ki, əgər sizin qəhrəmanın mərd və xeyirxah hərəkətləri bizim qəlbimizdə şirin və xoş bir qorxu yaratmırsa, üröklərdə mərhəmət və şəfqət oyatmırsa, deməli, sizin əməyiniz hədəfə gətmiş və bütün söyləriniz boş çıxmışdır.

5. Beyindən gələn və yalnız ağıl məhsulu olan şair alqışlanmaz, sizin soyuq mühakimələrinizə də heç kim əl vurmaz. Bizim tamaşaçı bəzə ritorikani qəbul etmir: belə hallarda o, sizi ya tənqid edir, ya da laqəyd qalib mürgüleyər.

6. Tamaşaçının xoşuna gəlmək, onun rəğbətini qazanmaq istəyirsinizsə, üröklərə yol tapın; müvəffəqiyyətin sirri bundadır, şair görək tamaşaçını həyəcanlandırısın.

7. İlk misralardan başlanğıc bizi ahestə və usta yolla əsərin məzmunu ilə, baş verəcək hadisələrlə tanış etməlidir. Əhvalatı uzadan və bizi dolaşdırıb əsas hadisədən yayındıran aktyor nə qədər maraqsız və cansızdır olur! O, baş mövzunu axtara-axtara özünü də yorur, tamaşaçını da yatmağa məcbur edir!

8. Uzun-uzadı mənasız danışıqla bizi yorub, fikrimizi çətdirməqdənsə, ən yaxşısı budur ki, səhnəyə ilk gəlişində özü açıq söyləsin: "Mən Orcestəm və ya Atreyom!"

9. Əsərin süjetini açmaqda yubanmayın, bizi ləngitmədən nə qədər tez süjetlə tanış etsəniz, o qədər yaxşıdır. Lakin bu işdə mütləq məkan vəhdəti gözlənməlidir.

10. Pireney dağlarının arxasında bir qafiyəpərdə var ki, bu işdə heç tənbellik etməyir, səhnədə bir günlük qısa zaman ərzində otuz ilin əhvalatını göstərir. Əsərin əvvəlində qıvrımsaqıl yeniyetmə olan qəhrəman, görürsən, axırda ağsaqqal bir qəçaya çevrilir.

11. Şairlər görək ağıl və idrakı unutmasınlar: əsərdə baş verən hadisə bir gün ərzində və bir məkanda cərəyan edib başa çatmalıdır. Belə olarsa, əsər bizim də diqqətimizi cəlb edir və axıra qədər ona tamaşa edərək.

12. Ağlaşılmaz və fəvqəladə şeylər bizi həyəcanlandırıb mütləq sərbəst edə bilməz. Qoy həqiqət həmişə doğru və inandırıcı görünsün. Biz

mənasız möcüzələrə inanır və soyuq yanaşırıq, yalnız mümkün ola biləcək həqiqət bizə inandırıcı görünür, xoşumuza gəlir.

13. Bilmək lazımdır ki, hər hadisəni səhnəyə çıxarıb göstərmək olmaz. Səhnədə gözlə görünən hadisələr nağıl edilən hadisələrdən təsirli olur. Lakin onu da yadda saxlayın ki, qulağın qəbul etdiyini də bəzən göz qəbul edə bilməz.

14. Hadisələrdəki gərginliyi son həddə çatdırmaq və sonra cəsarət və asanlıqla həll etmək görəkdir. Tamaşaçılar o zaman razı qalır ki, hadisələrin sürətlə inkişaf edib birdən dəyişən sonluğu süjet üzərinə gözlənilməz işıq salaraq onu aydınlaşdırır, işlədilər günahları, müəmmaları izah edir, bizə anladır.

15. Qədim zamanlarda faciə incəlikdən uzaq və kobud idi, xalq bayramlarında oyun və şadlığa xidmət edirdi: bayramda iştirak edənlər Vaxın şərafətinə oxuyur və oynayırdılar ki, bu şərab Allahı üzüm salxımlarını tez yetişdirsin, məhsulu bol olsun. Bu bayramlarda ən yaxşı müğənninin mükafatı isə dəfnə budağından hörülmüş dəbdəbəli çələng deyil, adi bir çeçəkdir.

16. Bu qədim xalq oyunlarını ilk dəfə səyyar tamaşaya çevirən, aktyorları arabaya mindirib şəhərbəşəhər və kəndbəkənd gəzdirərək camaata tamaşa göstərərək xalqın hörmətini qazanan Fespud olmuşdur.

17. Xora iki iştirakçını Esxil artırmış, aktyorlara cürbəcür maskalar geyməyi də o, dəb salmışdır. Səhnəyə hündür dabanlı ayaqqabı ilə gəlməyi və lazımı qaydada hərəkət etməyi də onlara möhür Esxil öyrətmişdir ki, tamaşaçı hadisələri yaxşı görüb hərəkəti izləyib bilsin.

18. Hələ Esxil sağ ikon Sofoklun dühası tamaşaların dəbdəbəsinə daha da artırdı, qədim xor dəstəsinin hərəkət və hadisələrin inkişafındakı yüksək mövqeyini bərqərar etdi. Sofokl faciə osorlərindəki şerhin kobud və nahamar üslubunu cillaladı və teatrı elə bir zirvəyə qaldırdı ki, Romanın bu sahədəki bütün sonrakı əndişələri əbəsdən idi və ona çata bilməzdi.

19. Fransızlar bir zaman teatrı məqbul saymamış və onu təkdir etməişlər, çünki əvvəllər teatr onlara günah bir iş kimi görünmüşdü. Parisdə ilk teatr tamaşasını, deyildiyinə görə Allahı, müqəddəsləri və cin-şəyatını təsvir edən adi və sadələh zəvvarlar göstərmişlər.

20. Lakin cəhalət pərdəsini yırtıb bir kənara tullayan ağıl və zəka həmin tamaşaları qadağan etdi. Qədim zamanların qəhrəmanları yənidən səhnəyə gəldi, lakin onlar üzlərinə maska geymədilər, xorun oxuduğu nəğmələri isə skripkanın axıcı melodiyası əvəz etdi.

21. Səadət, vicdan əzabının və qəlb çirpintilərinin mənbəyi olan məhəbbət hər şeyi – səhnəni də, romani də özünə tabe etmişdir. Məhəbbəti ağıl və düşünce ilə qələmə alsanız, ürəklərdə də asanlıqla yol taparsınız. Qoy sizin qəhrəmanınız məhəbbət oduna yansın, lakin ədəb və çətinlik kimi əzilib-büzülməsin! Axillesin məhəbbəti Tirsis və ya Filenanın məhəbbətinə bənzəməz. Kir qətiyyətinə Artamena deyildir! Vicdan əzabı ilə müşayiət olunan məhəbbəti siz qəçaqlıq yox, zəiflik əlaməti kimi tamaşaçılara təqdim etməlisiniz.

22. Dayaz və səthi qəhrəmanlar yalnız roman üçün yararlıdır. Sizin qəhrəmanınız qoy cəsarət və nəci bəlsun, lakin unutmayın ki, bu cəsarət və nəci bəlsun qəhrəmanın zəif bir cəhəti olmasa, xəşə gəlməz. Qızğın və cəld Axilles təhqi olunarkən ağlayıb göz yaş tökür, elə buna görə də bizdə ona hüsn-rəğbət yaranır, bu təfərrüat artıq deyil, qəhrəmanı daha da inandırıcı göstərmək üçündür; Aqamemnon mütkəbbir və lovgədir; Eney öz əcdadının əqidəsinə sadıq və möhkəmdir.

23. Öz qəhrəmanınızın xarakterini hər bir şəraitdə gözləyib saxlamağa çalışın. Qəhrəmanın mənsub olduğu ölkəni və zamanəni öyrənin, həmişə yadda saxlayın ki, bütün bunlar qəhrəmanın xarakterinə təsir edir, onun təbiətinə öz möhürünü basır.

24. "Kleliya"da olduğu kimi hərəkət etməyin, o sizə nümunə ola bilməz: Paris qədim Rəma deyildir ki, bir-birinə oxşasın, qədim dövrün qəhrəmanları qoy öz görkəmində və libasında görünsün. Brutu qadın düşkünü, Katonu isə ədəb və yüngültəhər göstərməyə cətiyac yoxdur.

25. Müəyyən ağılatmazlıqlar və uyğunsuzluqlar romanın yol yoldaşdır, biz isə bütün qüsurları bağışlayırıq; kaş ki onlar darıxdırıcı olmayıb, bizi oyləndirə bilsinlər. Bəli romanları ciddi mühakimə etmək güllünc olardı. Teatrda ciddi məntiq gözləyirlər: bəli ki, səhnədə hər şey möhkəm və ciddi qanunlara tabedir.

26. Səhnəyə yeni qəhrəman gətirməki istəyirsiniz? Gətirin, lakin onun hərəkətləri ilə xarakterini uyğun verin və elə edin ki, bu qəhrəman axıra qədər öz təbiətinə sadıq qalsın!

27. Şəhərpərəst şairlər bəzən səhnədə iştirak edən surətlərdə onların səciyyəsinə deyil, öz səciyyələrini verir, öz surətlərini yarıdır. Qəskoniyalı elə təsvir olunur ki, bütün ələm, Qəskoniya kimi görünür, Yuba isə bəzən cəniyə Qəlprened kimi danışır.

28. Lakin qüdrətli təbiət daha müdrik hərəkət etmiş və hər chti-rasın öz dilini yaratmışdır: qəzəb mütəkəbbirdir, sözünü saxlamaz; məyusluq iniltili hıçqırıq kimidir, qırıq-qırıq səslənər.

29. İlion şəhərinin yanğın bürümüş cvləri və alovlanan qala divarları qarşısında dayanmış ələmli Kcykubədon biz dəbdəbəli sözlər gözləyə bilmərik, o yalnız ah çəkməli, kədərlənəməlidir. Belə bir vaxtda coşqun Tanaisin hansı ölkədən keçib öz yəddi mənsəbi ilə Evksin dalgalarına qarışdığını söyləmək onun nəyinə gərəkdir?

30. Dəbdəbəli, boş və mənasız sözlər yığını ilə bizi əyləndir-mək istəyənlər cəfəng ibarələrin asiridirlər. Kədər hissini ifadə edərkən səmimi olmaq lazımdır; məni ağılatmaq istəyirsinizsə – özünüz feryad etməlisiniz; hisslər dəbdəbəli sözlər və ibarələr içində itib-batırsa, tamaşaçıya təsir etməz, hədəfə gedər.

31. Səhnə üçün yazıb-yaratmaq qədər-qiyəməli bilinməyən bir işdir: orada səhnə işini bilən yüzlərlə tamaşaçı dayanıb ov gözləyir. Onların hamısının xoşuna gəlmək çətin məsələdir; onlar bəhanə gəzirilər, sərtdirlər, müəllifi fitə basmağa həmişə hazırdırlar. Teatra daxil olmaq üçün bilet alan hər kəs iddia edir ki, biletlə bərabər, guya, müəllifi söymək, onu təkək, cahil və eşşək adlandırıb təhqir etmək hüququnu da almışdır.

32. Tələbkar sərafların xoşuna gəlmək üçün şair həm məğrur, həm də təhəmmüllü olmalı, ali fikirlərin tənənəsini göstərməli, məhəbbət, ümid, qüssə və əzabı təsvir etməli, əsəri, şəri ilhamla işləyib cilaləməli və inco duyğular ifadə etmədən dərin və sadə sözlər-dən cəsərlə istifadə etməlidir; şərin cilasını ələ parmaq olmalıdır ki, həmişə yadda qalsın, insanın zəkasında nəqş bağlasın, bir çox günlər və illər unudulmasın. Fəciənin yüksək mənasını bax, bundan ibarətdir.

33. Dəstan isə daha ülvə və daha gözəldir. Dəstanın yolu tənənə-nəli və əhəstədir, onun kökü əsərlə bağlıdır, lakin əsərdən aldıqlarını uydurma və xəyalın gücü ilə daha da gözəlləşdirib yaşadır. Bizi məftun etmək üçün dəstandakı xəyalın hüdudları tükənəməzdir. Bu xəyalın qanadlarında hər şey ağla, cana gəlir: Venera əbədi gözəl-liyin, Minerva isə aydın zəka və dəruni fikirlərin təəcəssümüdür, leysan yağışının müjdəçisi olan göy gurultularını ildırımın buludlar deyil, Neptun yaradır; dənizdə dalgaları göyə qaldırın köpükləndir-rən külək deyil, hiddətlənərək coşan Neptundur; dağlarda sizin çağırışınıza cavab verən əks-səda deyil, Nərgizin dərindən göz yaşı təkən su pərisinin çəkdiyi ahın səsidir.

34. Dəstançı şair uydurma və xəyalın olvan işlərini sənətkar-lıqla toxuyaraq hər şeyə gözəllik verib canlandırır bilər, hər şeyi istədiyi olvan boyalarla boyaya bilər: onun ətrafı solmayan güllər-çiçəklərlə doludur.

35. Əgər biz eşitseydik ki, Eney dənizdə fırtınaya qorq olmuş, külək onun gomisini Afrika sahillərinə aparıb çıxartmışdır, bu bizə təəcəbbüli görünməzdi və deyirdik: "Burada bir qoribəlik yoxdur, təleyin bundan da qoribə oyunları məlumdur!" Lakin biz eşidəndə ki Troyanın oğullarına Yunona dəniz dalgalarının qoynunda da rəhm etmir, ilahənin əmrinə boyun əyən Eol onları İtaliya sahillərindən uzaqlara qovaraq qəzəbli burulğanların ağuşuna atır, Neptun dəniz-in dərinliklərindən baş qaldırır və sular sakitləşib durulur, bu təsvir bizə təsir edir, bizi həyəcanlandırır, təəcəssüfləndirir və nəhayət, son məqamda Eneydən ayrılmaq bizim üçün çətin olur.

36. Bu cür uydurma və xəyal olmayan yerdə poeziya ölüdür, bunsuz şərin nəfəsi kəsilir, sözlərin əlovu sönür, şair özü isə soyuq nətiqə, darıxdırıcı və səmərəsiz əhvalatları nağıl edən quru tarix-çiyə çevrilir.

37. Şəirdən əsətir qəhrəmanlarını və allahları qovan. Allah-taalanı antik dövürün allahlarına bənzətməyi düz, ağıllı və ədəbli bir hərəkət hesab edən şairlər yanılırlar. Belələri oxucuları həmişə çəkib iblis və şeytanlar qaynaşan cəhənnəmə aparırlar... Onlar, görünür, anlamırlar ki, İsa dinindəki əsrar hər cür bəzək-düzəy və boş uydurmalara yaddır, müqəddəs kitabda xəbər verildən dərşətlı sirlər yalnız bizim qəlbimizi qorxu hissi ilə doldurmaq və beləliklə də günahlardan tövbə etməyi bizə tələq etmək üçündür!

38. Bu cür hərəkət edən şairlərin söyi onunla nəticələnir ki, müqəddəs kitab uydurmaya, həqiqət isə rəvayətə çevrilir! Daim gəylərin böyük və qüdrətli yaradını ilə vuruşan, Allaha müqəbil durub, onunla bərabərhuquqlu bir varlıq kimi mübahisəyə girişən və sizin qəhrəmanı şəraf və ləyaqət yolundan sapdırmağa cəhd edən şeytanın təsvirinə səy göstərmək axı nəyə lazımdır?

39. Bilirəm, mənə etiraz edib Tassonu nümunə kimi misal çəkəkəklər. Mən burada onu tənqid etmək niyyətində deyiləm, lakin deməliyəm ki, Tasso doğrudan torifolayiq olsa da, hər halda, əgər onun qəhrəmanı yalnız şeytani günah işləməkdən çəkəndirənməklə və onu düz yola dəvət etməklə məşğul olub qalsaydı, əgər Rinaldo və Tankredin məhəbbət macərəsinin sevinci və əzabı bəzən onun

süjetlərindəki darıxdırıcı və cansızıcı lövhələri bir qədər yumşaltmasaydı, çotın ki, şair öz ölkəsi İtaliyanın şərəf və ləyaqətini yüksəldə biləydi.

40. Əlbəttə, xristianları törənmə edən şair görək bütpərostlik təsirinə qapılmasın, lakin əsərinə, zororli bir şey kimi, hər yerdən qovub çıxarmağı tələb etmək, hökmdarları və yoxsulları öz qayıqna mindirib donizin dalğalarından keçirməyi Haruna qadağan etmək, meşə Şahını füsunkar neydən və ya parkları iy, qayçı və lifdən məhrum etmək – bütün bunlar cahillikdir, poeziyaya yalnız zərər gətirə bilən cəfəngiyat və sayıqlamadır!

41. Bu cür sərəsəmlərə clə gəlir ki, müharibəni parlaq mis dəbil-qədə, Fəmidanı əlində tərzi tutmuş olduğu halda, sürətli bir qaçışla axan zamanı isə əlində saat təsvir etmək, bədii bir lövhədə və ya poemada göstərmək günahdır! Belələrinə ixtiyar verən, clan edər-lər ki, alleqoriya yazmaq şairlərə qadağandır!

42. Nə olar, qoy desinlər, biz isə gələn bütün bu cəfəngiyatı din-çilərin öhdəsinə buraxaraq, dönmədən öz yolumuzla gedək, əsətir və xəyal liramıza yar olsun və hoqiqət tanrısını heç bir zaman bütə çevirməyək.

43. Qədim əyyamın rəvayətlərində gözəllik tükənməzdir; Eney, Hektor, Yelena, Paris, Axill, Nestor, Orest və Uliiss kimi qəhrəman-ların adlarında da bir məlahət və poeziya vardır. İstedad sahibi olan hoqiqi şair bu qəhrəmanları qoyub, poemada heç bir zaman Hildebrantı törənmə etmək! Bu adı düzəldən səslərin özündə bir kobudluq vardır, bu isə şərə heyrotamiz bir sınıxtı götürmək üçün kifayətdir.

44. Əgər istəyirsiniz ki, sizi tənqənlə alıq çələngi ilə qarşı-la-yaq, boyunək, onda clə qəhrəman axtarıb tapın ki, bizə təsir etsin, bizi həyəcana gətirsin. Siz öz qəhrəmanınızı ləyaqətsiz hissələrdən təmizləyib azad edin; clə edin ki, onun zəiflikləri də bizə nəcib və qüdrətli görünsün! Qoy sizin qəhrəmanınız böyük və şərəfli işlərlə məşğul olsun, Sezara və Lüdiviko bərabər görünsün, Poliniko və onun qardaşına bənzəməsin, xəyanətdən uzaq olsun, çünki tələbkar və ciddi oxucu alçaqlığın təsvir və törənməninə sevməz.

45. Əsərin süjetini lüzumsuz hadisələrlə doldurub ağırlaşdırma- yın: Homer Axillesin qəzəbini seçmiş və onu clə törənmə etmişdir ki, bu qəzəb hissi o möhtəşəm poemanı başdan-başa doldurmuşdur. Artıq və lüzumsuz hadisələri əsərə yükləmək çox vaxt mövzunun özünü yoxsullaşdırır və soldurur.

46. Hadisənin nəqlindəki tohkiyo yıqcam, təsvirləriniz isə dəb-dəbəli və zəngin olmalıdır, lakin şeirdə gözəlliyə və ülviliyə nail olmağa səy göstərin, heç bir zaman yüngül və bayağı xırdaçılığa yol verməyin.

47. Mənim bu məsləhətimi də dinləyin: yəhudilərin xilas olmaq üçün donizdəki dalğaların arasında keçib gətmələrini pəncərədə qoyulmuş balıqlara göstərən istedadsız sarsaqları təqlid etmək şairə yaramaz. Anasını görən kimi, yanına qaçib əlindəki daşı ona verən uşağın ağılsız hərəkətini təsvir etmək nəyə lazımdır? Belə xırda və lüzumsuz şeylər tez unudulur.

48. Əsərdə görək qırıqlıq olmasın, əsəri həddindən artıq uzatmağa da ehtiyac yoxdur. Əsər sadə başlanmalıdır, hadisəni nəql etməyə başlayanda öyünüb lovgalanmaq yersizdir. Heç bir zaman Peqası yohərləyib çapmayan və bizi gurultuya basıb əsərin lap əvvəlində clan etməyin ki, indi mən qəhrəmanlar qəhrəmanını törənməyə başlayıram! Ağılasız vədlər verib necə doğrulmaq olar? "Moktublər" müəllifi olan şair haqlı imiş, belə hallarda deyirlər: gözümüz aydın, pişiyimiz oğlan doğub!

49. Öz əsərini sadə sözlərlə başlayıb qabaqcadan heç nə vəd etməyən romalı şair daha güclü, daha təsirlidir. O, sadəcə olaraq, sözüncə belə başlayır: "Burada mən döyüşləri və öz doğma ölkəsinin allahlarına sadiq qalan ləyaqətli bir qəhrəmanı törənmə etmişəm. Frikiyanı tərk edən bu qəhrəman dənizləri gözib-dolaşmış, sularda azmış və Avzoniyağa gəlib çıxmış, həmişəlik orada qalmışdır".

50. Onun şəri əhəngdardır, sadədir; göy gurultusu kimi gurla- mır, vödi kiçik, bəxşişi böyükdür. Burada səbir lazımdır, azacıq göz- ləyin, o sizə möcüzələr göstərəcək, latınların gələcək talayından xəbər verəcək, Axeron və Eliziumun qaralıq kölgələrindən söhbət açacaq, Sezarlının nəslini Eneyə göstərəcəkdir.

51. Əhəngdar, incə və qəşəng əsər məlahətlə zəngin olmalı və zövq verməlidir. Şair görək özəmətlə möhlətlə birləşdirsin, hay- küylü bir dillə yazılan əsəri oxumaq mümkün deyildir. Ariosto və onun gülüş doğuran dölisov və incə zarafatları, şeirdə kiçik bir məzəli sözü və ya nəşəli gülüşün ən qorxunc günah clan edib pisləyən qaşqabaqlı, möyüs və soyuq qafiyəpərdədən mənə daha əzizdir.

52. Yəqin, biz Homerə ona görə belə çox sevirik ki, Venera özü ona gözəllik kəmərinə bağışlamışdır. Onun yaratdığı əsərlər qiymətsiz bir xəzinə, bütün əsərlərə zövq verən tükənməz bir

mənbədir. O, bir cadugör kimi, ol vurduğu hər şeyi cavahirə çevirir və onun parlıtısı ilə bizi daim şadlandırır və məstun edir. Onun şeirində bir canlılıq və oynaqlıq vardır, biz onun əsərlərində zəhlətökən uzunçuluğa rast gələ bilmərik.

53. Homerin əsərlərində süjet cansızdır, qaydalara tabe edilməmişdir, təbii və səyyal bir yolla inkişaf edir, sakit və duru bir çay kimi ahestə axıb gedir. Onun əsərlərində hər şey öz yerindədir, söz də, misra da öz hədəfinə deyir. Homerin gözəl və yüksək əsərlərini ürəkdən sevin, o sizə gözəl bir nümunədir.

54. Düzgün qurulmuş, bitkin və ahəngdar olan gözəl poema yüngül bir həvə və ya təsadüf nəticəsində deyil, böyük bir həyat təcrübəsi və zəhmət sayəsində yaranır: bunun üçün təcrübəsiz şagirdin zəif səsi yox, güclü sənətkar nəfəsi lazımdır.

55. Lakin bəzən belə də olur: görürsən ki, bir şair yetkinləşməmiş və təcrübəsi olmayan şagird kimi hərəkət edir, içində bir anlığa parlayan ilham qığılcımından vəcdə gəlib qəhrəmanlıq dastanının qüdrətli şeypurunu çalır və lovğa xəyallara qapılaraq göylərə səs salır: hürkmüş Peqas bu qərribə səsi eşidərkən gah tələsir, gah asta gedir, haradan eşidildiyini bilmədiyi üçün səsin qarasına qoşur.

56. Zəhmətin və mühakimənin lazımı kəməyi olmadan şair ilhamı uzun müddət yaşaya bilməz. Zəhmətsiz yaranan və yalnız müvəqqəti ilhamın məhsulu olan əsərləri oxucular pisləyir. Lakin bəzən, belə hallarda, şeir yazan öz-özündən razı qalır, lovğalıq və inad onun gözəlirini yumur, özü heyranlıq buxurunu yellətdikcə most olur və deyir: "Homer ruhumuzu təhqir edir, Vergili köhnəlmişdir, quru və soyuq şairdir".

57. Belələrinə qarşı azacıq bir etiraz səsi ucalan kimi cavabı həzirdir: "Gələcək nəsillər özü bizim qiymətimizi verəcəkdir!" Belə deyir, amma xəyalından keçir ki, bir imkan ola, müasirlərinin hamısı ona şöhrət çələngi toxuyub hazırlayalar.

58. Belələri unudurlar ki, satıcıda qalmış əsərlərinin üstünü toz basmışdır, alanı demirəm, heç üzünə baxan da yoxdur. Nə demək olar, indi ki üzünə baxan yoxdur, qoy elə tozun altında yatıb qalsın, biz isə yarımçıq qalmış söhbətimizə qayıdaq, onu davam etdirək!

59. Özünün şən gülüşləri ilə bizi valeh edən Komediya da Fəciənin qazandığı müvəffəqiyyətin gücünə Afinada doğulmuşdur. Komediyada məzəli oyunlarla çıxış edən yunan iynəli, tikanlı sözləri, zəhərli atmacaları və kinayələri ilə öz düşmənlərinə rişxənd

edir, onları qırmaqlayır. Məharətlə deyilən kəskin sözlər mənliliyi və zəkaya ağır yaralar vururdu. Gənc və məşhur bir şair bütün ləyaqət və xidmətlərə acı-acı gülməklə, lağa qoymaqla fəxri hörmət qazanmışdır; "Buludlar" əsərində bu şair Sokratı gülünc vəziyyətdə təsvir etmiş, camaatın qarşısında onu lağa qoymuş, ölə salmışdır.

60. Lakin formən verilmis, osərlərdə adamların adlarını çəkməyin qarşısı alınmış, təhqir və böhtanlara son qoyulmuşdu, şairlər isə daha heç kəsə iftira deyə bilməmişdilər.

61. O zamandan Afinada Menandrın ahestə və yumşaq gülüşü səslənməyə başladı. Bu gülüş tamaşaçılar üçün sevinc və təsəlli mənbəyi oldu, ağıllanmış Ellada başa düşdü ki, tündməzəclik göstərmədən və zəhərli iynələr batırmadan insanlara nəsihət etmək və onları tərbiyə etmək lazımdır.

62. Menandr heç kəsə xasiyyət və əlamətlərinə isnad etmədən portret yaratmağın məharətli ustası idi. Onun yaratdığı ədəbazarların surətinə baxıb güldəndə, heç kəs bu ədəbazarlardakı cybəcörlüyü özünə çıxırmı və özünün təhqir olunduğunu düşünmürdü. Menandr üçün nümunə olan xəsis özü teatra gəlir və tamaşada gördüyü xəsis adanın surətinə baxıb ucadan güldürdü.

63. Əgər siz Komediyada şöhrət qazanmaq istəyirsinizsə, təbiəti özünü üçün məsləhətçi seçin, onun dediklərinə qulaq asın. Yalnız insanların qəlbinə dərindən nüfuz etməyi, onların daxili aləmindəki sirləri dərk etməyi bacaran. İnsanlardakı qərribəlikləri duyan, israfçını, tənəbli, sarsaq ədəbazi və qəca qışqanı ayırd edən şair onların surətlərini də səhnədə yaradıb, bütün hiyləgər işləri və danışıqları ilə birlikdə bizə göstərə bilər.

64. Qoy bu obrazlar şair tərəfindən yenidən səhnədə bizim gözümüzün qarşısında canlandırılınsın, qoy bu surətlər öz sadə və parlaq boyaları ilə bizi məstun etsin, əyləndirsin. Təbiət öz tükənməz səxavəti ilə insanların hərəsinə bir xüsusiyyət, hər birinə başqa bir sifət və cizgi bəxş edir, lakin çox iti və nüfuzedici şair nəzərlərinə malik olmaq lazımdır ki, həmin cizgiləri və xüsusiyyətləri adamların yerindəndən, duruşundan və baxışından duyasan və göstərəsən.

65. Zəmanənin əli ilə biz günbəgün dəyişirik, hər yaşın öz xasiyyəti var, qocanın hərəkətləri cavanınkına bənzəməz. Cavan adam ipə yataz, ağılsız işlər görür, chitrasa uyar, nəsihətə qulaq asmaz, yanlış addımlar atar, həvavü həvəso qapılar, kəfo meyl edir, hədsiz-hüduzsuz arzu və istəklər onu colb edər, elə buna görə də günahə batar.

66. Yaşa dolmuş, ahl və təmkinli adam isə başqa işlərin qeydino qalır: cəld və hiyləgər olur, oyanlara və kübarlara yallaqlanmağı bacarır, gələcəyin qayğılarından özünü gözləmək üçün həmişə irəliləyib baxmağa çalışır. Görürsən ki, zəifləyib öldən düşmüş bir qoca xəsislik çhtirasında yanib qovrulur, bu gün olından heç nə gölmədiyini halda sabahki günü üçün var-dövlət yıgır, hər şeyin haqq-hesabına gedir, qənaət edir, keçən əsri tərifləyir, bu günü pisləyir, nəşə və ləzzətdən çoxdan ayrıldığı üçün hər cür əyləncəni rədd edir və yamanlayır.

67. Yadda saxlayın: hər bir qəhrəmanın danışığına yaxşıca diqqət edin ki, gəncin dili və danışığı təzə qocanınkindən fərqlənsin.

68. Şəhərlilərin, saray əhlinin həyatını öyrənin; onların arasında nümunə çoxdur, siz onların içindəndə xarakterlər axtarıb tapın. Molyer onların həyatını diqqətlə müşahidə edirdi; əgər o, camaatın xoşuna gəlsin deyə, bəzən surətləri təhrif etməsəydi, həqiqi şadlığı təlxəkliklə əvəz edib korlamasaydı, bizə yüksək sənət nümunəsi olan əsərlər verə bilərdi. Lakin əfsus! Bu müəllif öz əsərlərində Terensiyə ilə Taberniəni cənilləşdirmişdir! Kələkbaz Skapenin gizləndiyi kisedə mən yüksək şöhrət qazanmış "Mizantrop" müəllifini görmürəm.

69. Komediya sızılı və göz yaşını ola bilməz, bunlar gülünlüyün əbədi düşmənidir, faciənin yüksək əhvali-ruhiyyəsi də bunlarla uyula bilməz; lakin ciddi komediya şit və qəbahətli atmacalarla kütləni güldürüb əyləndirməyə çalışarsa, onun da səviyyəsi alçalır.

70. Komediya özbaşınalıq və zarafatın cilovunu buraxmaq olmaz, əsas hadisənin canlı inkişaf xəttini dolandırmayaraq, əsas mövzu və məqsəddən yersiz kənara çıxmaq, fikri yayındırmaq boş və mənasız söhbətlərə uymaq olmaz.

71. Komediyanın dili, yerinə görə, bəzən sadə, bəzən yüksək və dəbdəbəli olmalıdır, qoy burada şerhin hər bir misrası hər an zarafatlı atmacalarla pərlənsin, qoy əsərin bütün hadisələri bir-biri ilə bağlansın, qoy əsərdə verilən bütün çhtiraslar ustahla qarşılaşsın bir kələfdə düyünlənsin!

72. Komediya müəllifi görə hər şeydə təbiəti nümunə götürsün, təbiətə sadıq qalsın, bizi mənasız təlxəkliklə yorub təhqir etməsin. Terensiyə bu işdə sizə yaxşıca kömək edə; onun yaratdığı o məşhur səhnə yadınızdadır: ata öz oğlunu danlayır, çünki oğul atanın fikrincə düşünmədən, ölçüb-biçmədən ağılsızlıq etmiş, məhəbbətə düşmüş, aşıq olmuşdur. O, atanın bütün sözlərini dinləyibdən sonra, yəni də öz məşuqəsinin yanına qaçmaq gədir. Bu səhnədə heç

kəsin surəti yaradılmamışdır, heç kəsə təqlid olunmamışdır, burada əsil ata və həqiqi aşıq verilmişdir.

73. Ağıl və idrakın göstərdiyi yolla gedən şair Komediya inco zövqü, gülünc hadisələrdə sağlam düşüncə və mənəni qoruyub saxlamağı bacarır. Belə şairlər hörmət və təqdirə layiqdirlər. Bayağı zarafatları bir-birinin dalınca düzəlməkdən yorulmayan, səthi və ədəbsiz atmacalarda məharət göstərmək istəyən şairlər isə qoy Pon-Nef körpüsünün altında mürgüləyən sərxoşların yanına getsinlər: oradakı nəkər və xidmətçi güruhu ol vurub belə şairlərə layiqi mükafatı verər.

DÖRDÜNCÜ NƏCME

1. Bir zamanlar Florensiyada bir həkim yaşayırdı – həkim yox, məşhur gəpçü və bütün xəstələrin cəlladı idi. Həkimdən çox onun taun xəstəliyinə oxşarı vardı, hamını qırmaq-tökürdü: kiçik yaşlı uşaqları yetim qoyur, qardaşı qardaş cənazəsi üzərində ağladırırdı. Onun ucubandan vaxtsız qurban gədənləri sayıb qurtarmaq olmaz. Yüngülco soyuqduyməyə baxıb deyirdi ki, bu – plevritdir; başın bir tərəfində azacıq ağrı oldu, o saat deyirdi ki, bu adamın beyni tər-pənib – dölədir, tutması var.

2. Nəhayət, bu həkim, günlərin birində həmin şəhərdən izalə olub gətdi. Həkimin vaxtı ilə müalicə etdiyi və təsadüfən o biri dünyaya göndərmədiyini bir nəfər – sənət pərlilərinə məftun, məmarlığı səvən bir rahib öz sarayına qonaq dəvət etdi. Həkim bu sarayda hər şeyin incəliklərinə diqqət yetirdi, lap Mansar kını ölçüb-biçməyə başladı: yox, bu fasad heç xoşuma gəlmir, başqa cür olsaydı yaxşı görünərdi, həm də fasadın yanına bir aynabəndli cyvan tikilə bilərdi, pilləkəni isə bir azacıq gəri çəkmək lazım idi. Qonağın bu sözləri rahibin ağına batır, bənnanı çağırtdırır və qonağın dediyi qaydada sarayın qüsurlarını düzəltməyə. Sözü uzatmıram, bu əhvalatı qurtarıb mətləbə keçmək vaxtdır, mətləb isə budur ki, bizim bu təbib həmin gündən ölinə xətkeş və karandaş gətirdi, Qalenin ağır zəhmətini həmişəlik özgələrin öhdəsinə buraxdı və beləliklə, həkimliyə layiq olmayan bu adam çox gözəl bir məmar öldü.

3. Buradan siz də çox asanlıqla özünü üçün nəticə çıxara bilərsiniz: əgər qabiliyyətiniz çərəkliliyədirsə, ən yaxşısı cəld budur ki, gedib çərək bişirəsiniz; faydasız bir şair olub, pis şeirlər quraşdırmaqdan daha yaxşı çərəklilik daha fəxri işdir! Həm də unutmayın ki,

çörök bişirməyi, ev tikməyi və ya tikiş tikməyi bacaran adamın hər yerdə və həmişə birinci olması şort deyildir, amma pocziyada iş özgö cürdür və bizim məqsədimiz də elə sizi başa salmaqdır ki, pocziyada babatlıq həmişə istedadsızlığın sinonimidir, soyuq qafiyəpərdəz – həmişə pis şairdir.

4. Penşenlə Buayyenin şairliyi arasında fərq yoxdur. Rampal, Menardyer, Manyon, Suc, Korben, Lamorlyer kimi şairlərin əsərlərini isə heç oxumağına dəyməz. Təlxək öz mənasız sözləri ilə, heç olmazsa, bəzən adamı güldürür, qafiyəpərdəzliklə məşğul olanın soyuq misraları isə adamı darıxdırır tənqəyə gətirir. Berjerakin gülüşü mənim üçün Motcnin adama mürgü gətirən buz kimi soyuq cəfəngiyatından daha xoş və əzizdir.

5. Yan-yörənizdə qaynaşan və bir ağızdan qışqırır “Necə də məftun cdir! Lap anadangelmə dahidir!” deyən yalançı pərəstişkarların yaltaq təriflərinə inanmayın. Bəzən belə olur ki, şeri dinləyəndə qulağımıza xoş gəlir, amma həmin şeri özüümüz oxuyanda içində yüzlərlə səhv tapırıq. Buna misal da göstərə bilərik: şair Qombonu bizdə tərifləyirdilər, amma onun yazdıqlarını indi dükanda toz basmışdır.

6. Özgələrin mülahizəsini dinləyib fikirlərini öyrənməyə çalışın: çünki ən yüngül adam da bəzən ağıllı məsləhət verə bilər. Yəx, əgər gözləmədiyiniz halda, qəflətən təbə gəlib şeir yazırsınızsa, onu hamıya oxumağa tələsməyin. Özünün pis şeirlərini gəlib keçən camaata oxuyan axmaqları təqdir etməyin, belə axmaqlar şeir oxuyanda camaat onun olındır qurtarmaq üçün məbdə qaçıb gedir, lakin bu şairin şeir pərisi camaata orada da aman vermir. Yədinizdə saxlayın, təkrar cdirəm: ağılı başında olan, dərəkəli adamların ləyaqətli məsləhətlərinə və dolillərinə qulaq asın, cahillərin söylədiyi mülahizələr isə qətiyyəni sizi qorxutmasın.

7. Bəzən belə olur ki, axmaq bir adam özünü alim kimi göstərir, gözəl yaradıcılıq məhsulu olan əsərdəki obrazları və parlaq ifadələri istədiyi kimi vurub dağıdır. Siz beləsinə qətiyyəni cavab verib deməyin ki, onun gətirdiyi sübutlara nifrət edirsiniz, siz ona deməyin ki, onun sözlərinə əhəmiyyət vermirsiz, deməyin ki, o özünü yuxarı tutur, ləvğalanır, seçici bir sərraf sayır. Siz ona belə desəniz, bütün bunların hamısı hədəf gedər. Ən yaxşısı budur ki, beləsinin məsləhətlərinə fikir verməyin, laqəy də yanaşın, yox, əgər siz belə adamın məsləhətlərinə qulaq assanız, minmiş olduğunuz gəmi deşilər, su verər.

8. Sizi tənqid cdən adam görək ağıllı və nəcib, hər cür paxıllıq hissindən azad, dərini və hər şeydən baş çıxardan adam olsun: belə olarsa, tənqidçi sizin əsərinizdə elə qüsurlar tapıb göstərə bilər ki, hətta siz özünüz də o qüsurları öz-özünüzdən bəlkə də gizlətməyə çalışardınız. Tənqidçi o saat osərdəki gülməli dolaşığıllığı həll cdir, sizdə ümid hissi omələ gətirər, bütün şübhələrinizi dağıdır və sizə izah cdir ki, yaradıcılıq təbi gələndə ilham insanın qəlbino hakim olur, insanın ağıllını da qanadlandırır, yazmaq qaydalarının buxovlarını cəsərtlə və qəti surətdə sindirib kənara atır, pocziyanın üföqlərini genişləndirməyi bacarır.

9. Lakin təəssüf ki, bu cür tənqidçilər bizdə, cdmək olar ki, heç yoxdur; bəzən ən məşhur şair, görürsən ki, cəfəngiyat yazır, tənqidçi isə beləsinə qızgın tənqid cdir, lakin osəndə, o, bu şeri heç fərqləndirə bilmir, çünki belə tənqidçi Vergilini Lukandan ayırmağı da bacarmır.

10. İstəyirsinizmi ki, yüksək cəmiyyətdə sizi bütünlüklə təqdir etsinlər? Əgər istəyirsinizsə, mən sizə dostcasına bir məsləhət verə bilərik: çalışın elə cedin ki, canlı və oynaq şeirlə müdrikliyi öyrədin, çalışın ki, faydalı olanla xoşagələnin bir-birinə qovuşdura bilərsiniz. Yadda saxlayın ki, oxucular boş və mənasız quraşdırmalardan həmişə qaçıb yaxa qurtarmağa, əyləndirici şeylərdən də həmişə ağıllı və zəka üçün qida almağa çalışsınlar.

11. Qəy sizin yazdığınız əsərdə gözəl bir qəlbini dəyümtüsü duyulsun, əsərinizdə pis fikirlərə və nalayiq sözlərə yer verilməsin: hər kəs öz əsərində əxlaq və namusa utanmadan xəyanət cdirso, hər kəs bizə pozğunluğa cəlbədiyi və xoşagələnin öziz bir şey kimi təsvir cdirso, belə adamlar kəskin və sərt mühakiməyə layiqdir.

12. Lakin mən bu sözləri deyərəkən qətiyyəni olimi o cahillərə tələf uzatmaram ki, onlar öz axmaqlıqları üzündən bir ağızdan qışqırır və deyirlər ki, şeirdən və nosrdən hər cür məhəbbəti qovub çıxarmaq, səhnədə isə yalnız darıxdırıcı və insana mürgü gətirən ohvatları göstərmək lazımdır. Belə adamlar Rodriqo ilə Ximənani naqəbil duyğular oyatdıqlarına görə söyür və danlayırlar, lakin hissi azışmalar haqqında yüksək və nəcib bir dillə aparılan poetik səhbət adamda pis fikirlər oyada bilməz! Mən insanı məftun cdən Didonanın günahlarını təqdir cdirəm, hərçənd ki, onun cəkdiyi əhlar, kcçirdiyi əzəblər mənə həyəcanlandırır və göz yaşlı təkməyə məcbur cdir.

13. Məhəbbət haqqında yüksək və təmiz bir üslubda yazan şairin əsəri heç bir zaman bizim qanımızı çuşa gətirib, bizdə loyaqətsiz hissələr doğurmur, heç bir zaman bizdə cinayətə aparıb çıxara biləcək, bizi məhv edə biləcək duyğular oyatmır. Elo buna görə də qoy xeyirxahlıq sizin üçün hər şeydən qiymətli və öziz olsun. Çünki ağıl aydın və dərin olanda belə ruhun və qolbin pozğunluğu sətirlər arasında mütləq görünməlidir!

14. İnsanın qolbini didib dağdan paxıllıq hissindən həmişə uzağa qaçın. İstedadı olan şair heç bir zaman başqasına həsəd aparmaz, heç bir zaman paxıllıq hissini öz astanasına yaxın buraxa bilməz. Yalnız ortabab istedadla malik olan adamlar paxıllıq hissini tuturlar, yalnız belə adamlar dünyada istedadlı olan hər şeyi özlorinə düşmən hesab edirlər, belə adamlar saray ohli içərisində qeybət qırmaqla məşğul olurlar, çalışırlar ki, camaatın arasında hamıdan uca görünsünlər; onlar dahi adamlara böhtan deyib təkəllüylər ki, özlərini həmin dahilərlə bir cərgədə tutub müqayisə etsinlər. Biz heç bir zaman namusu və ləyaqəti unudub, təriflərə və mükafatlara uyaraq özümüzü belə alçaq hissələrlə ləkələmirik.

15. Siz heç bir zaman elə etməyin ki, hər şeyi unudub, yalnız şerin misraları arasında qurdalanasınız: unutmayın ki, şair kitabqurdu deyildir, şair – canlı insandır. Siz öz istedadlı şerinizlə bizi məftun etməyə çalışın, çalışın ki, cəmiyyət içində gülünc vəziyyətə düşüb burnunun ucundan irəlini görməyən adamlara oxşamayasınız.

16. Ey şair pərisinin gözəl şagirdləri! Qoy sizi heç bir zaman pul və qızıl deyil, əksinə, şöhrət və fəxri hörmət özünə cəlb etsin. Əlbəttə, siz uzun müddət zəhmət çəkib şair yazandan sonra onun gəlirindən mükafat ala bilərsiniz, bu sizin üçün ayıb deyildir, lakin mənim nifrət etdiyim o şairlərdir ki, onlar həqiqi şair şöhrətinə və fəxri hörməti soyuq yanaşır, şairdən yalnız gəlir gözləyir! Belə şairlər özlərini naşirlərə xidmət etməyə məcbur edir və tamaha uyub həqiqi ilhamı şəərəfsiz bir vəziyyətə salırlar.

17. Bir zamanlar bizim aqlımız hələ yatmışdı, hafizəmiz dil bilmirdi, o zaman hələ insanlar birgə yaşamaq üçün heç bir qaydanan çıxartmamışdılar, hamı meşələrdə təkbaşına gözib dolanırdı, qobilələr güc və zorakılığı qanun sayır, başqa adamları öldürməyi haqlı iş hesab edirdilər. Lakin budur, başqa bir zaman gəlmiş çıxdı. Söz və kolamlar ucadan sosləndi, bütün gözəl qanunların əsası

qoyuldu, meşələrdə təkbaşına gözib dolananlar bu qanunların gücünə bir yerə yığılşa birləşdi, cəmiyyət yarandı, insanlar çiçəklili və güllü vahələrdə gözəl şəhərlər tikdilər, çayların üzərindən məharətlə gözəl körpülər saldılar, sahillərə bəndlər çəkildilər, o zamandan başlayaraq cinayət qanunla cəzalandı. Deyirlər ki, insan həyatının bu cür dəyişməsində şair mühüm amil olmuş və biz bu dəyişiklik üçün şərə borcluuy! Görünür ki, belədir. Elo buna görə də, köhnə bir rəvayətdə deyildiyi kimi, Frakiyanın pələngləri sakitləşmiş və qorxa-qorxa gədir mahnı oxuyan Orfeyin ayaqları altında sərilib yatmışlar; elə buna görədir ki, Fiv şəhərinin divarları yalnız Amfionun çaldığı liranın sədaları altında tikilib yüksəlmişdir. Bəli, belədir, şerin üzərinə çox qorib və gözəl vəzifələr düşmüşdür! Dünyadakı insanlara gələcəyi xəbər verən allahlar həmişə şeirlə danışmışlar, həyəcənli kütləyə fəb allahının sərt və qəzəbli hökmlərini çatdırən kahinlər də həmişə şeirlə danışmışlar. Qədim zamanonin böyük və məşhur qəhrəmanlarını Homer şeirlə tərənnüm etmiş və onların qolbi də igidlik və qorxmazlıq hissini şeirlə alovlandırmışdır; şair Hesiod isə zəmiləri becərməyi, tənbel torpaqdan taxıl almağın qaydalarını insanlara şeirlə öyrətməmişdir. Beləliklə, şairlərin sözündə həmişə müdrik aqlın səsi eşidilmiş, insanlar isə həmişə şairlərin nəci və xeyirxah məsləhətlərinə qulaq asmış, poeziyanın şirin və axıcı ləzzəti ürəkləri fəth etmişdir.

18. Elo buna görədir ki, qədim Elladada yunanlar şair və sənət pərilərini ilahiləşdirmiş, onların sənətə göstərdiyi qayğıya hörmət əlaməti olaraq gözəl məbədlər tikmişlər, bu məbədlərin məqsədi isə o idi ki, şair və sənət çiçəklənsin və bütün insanlar üçün faydalı olsun.

19. Lakin zamanə dəyişdi, kədərli və acı bir dövr gəldi. Pamas öz gözəl və nəci simasını itirdi. Bütün iyronc qüsurların anası olan qudurğan tamah hissi insanların qolbino və şərə də öz möhürünü vurdu, şairlər də xeyirləri üçün yalan sözlər qoşmağa başladılar, hamı utanmadan sözlə, şeirlə alver etməyə başladı.

20. Siz bu cür alçaq və rəzil cəhirlərə nifrət etməlisiniz. Yox, oğor qızıl əldə etmək hissi sizə qalib gəlmişdirsə, siz heç bir zaman bu hiss ümmətinin dalğalarına uyub bəlməlməyin. Yadda saxlayın ki, var-dövlət özünə başqa sahillərdə cv tikir. Nəgəmkor olan şairlərə və qəhrəmanlara isə Apollon şöhrət və əbədiyyət çələngi bəxş edir.

21. Məno ctiraz edib deyəcəklər ki, səhv edirsiniz, şeir ilahəsinin özünə də səhər yeməyi, nahar, hətta axşam yeməyi lazımdır, oğər şair acqarına qələm götürüb yazmağa başlarsa, qamı onu çəşdirər, Parnas heç onun yadına da düşmöz, molaht və zərflik ilahələrini də unudar. Horatsi Menad haqqında yazanda qamı da tox, özür də sərxəş idi, aqlıqdan rahat olan və yazmazdan əvvəl həmişə nahar etməyi üstün tutan şair Koltedon fərqli olaraq, Horatsi heç bir zaman ac olmamış və sonctörini yazanda da aqlıq üzündən tələsməmişdir... Razıyam; lakin bununla birlikdə, deməliyəm ki, belə yoxsulluğun yolu bizim üçün bağlıdır; bir halda ki bizdə şairə kralın özü hörmət edir, onun səxavəti və diqqəti sayəsində şair özizlənilir və özünü isti bir yuvada hiss edir, hər şeylə təmin olunur və bütün qayğıları özündən kənara qovur, bir halda ki belədir, nə üçün şair qorxmalıdır? Qoy şeir ilahəsinin yetişdirmələri ona mədhnamə oxusunlar! Şairi səmərəli zəhmətə ilhamlandıran odur, qoy qolbi bu ilhamla alovlanan Kornel bütün varlığı, bütün ruhu ilə ayağa qalxсын və qüvvə toplayaraq "Sidin" müəllifi kimi tanınsın! Qoy onun cizgilərini ilahi qüvvəyə malik olan Rasin bir çox səhnələrdə bizə yenidən canlandırır göstərsin! Qoy epqramlar dosto-dosto axışır golsin! Qoy Səqrə öz ekloqları ilə bizi məstun etsin! Qoy Bənsradın yazdığı inco və molahtlı noğmələrdə yalnız onun adı çəkilsin, onun adı tərənnüm olunsun!

22. Lakin bizdə ikinci bir "Encida" yazma biləcəkdir adam varmı, Yeni Alkidanın ardınca Rəyn çayının səhillərinə tələsən, şeirdə məcüzələr göstərən, məşələri, qayaları, dağları titrədə biləcəkdir mislər yarada bilən şair tapılarmı? Kim bizə qorxu və həyocan içində çırpınan Bataviyanın daşqın zamanı köməyə çağırən səsinə təsvir edəcəkdir? Kim Maastrixt döyüşündə yəro sərilən dostələrin qəhrəmanlığını və fəlakətini tərənnüm edəcəkdir? Lakin mən burada başında tac gəzdirən padşahı təriflədiyim halda, o öz sürətli addımları ilə irəliləmiş və artıq Alp dağlarına gedib çatmışdır. İndi Salen ona tabe olmuş, Dol artıq məhv edilmişdir, partlayıb dağılan daşların və qayaların arasından Bəzanson şəhərinin tütüsü göylərə ucalır... Onun ön uzaq məqsədə doğru gedən yolunun ağzını kəsməyi bacaran qorxmaz və səsarətli qəhrəmanlar indi haradadırlar? Onların dostələri və qoşunları qorxudan hürküb qaçır və bu vəziyyəti də özləri üçün fəxr sayır, lovğalanıb deyirlər ki, guya üz-üzə gəlib vuruşmaqdan yaxalarını məharətlə qurtarmışlar. Gör nə qədər part-

ladılmış və dağılmış bəndlər vardır! Gör məd və tərənnüm üçün nə qədər ləyaqətli igidliklər vardır! Şairlər bütün bunların hamısını layiqi ilə nəzmə çəkib tərənnüm etmək üçün gərək diqqətlə şeirin mislərini cəlaləyib parlatsınlar!

23. Mən iso – indiyə qədər yalnız satira haqqında danışan və qəhrəmanlıq şeirəyuruna, inco səslə çalınan liraya yaxın düşməyə səsarət etməyən mən iso, o vaxt orada, sizin yanınızda olacağam, mənim səsim və nəzərlərim o qəhrəmanlıq meydanında sizə ilham verəcəkdir. Mən hələ kiçik yaşlarımda Horatsidən öyrəndiyim məsləhətləri yenidən sizə danışacağam və sizin hər birinizin qolbində şeir əlovunu yandıracağam, sizi gələcəkdə gözələnən şöhrət çələngini göstərəcəyəm.

24. Lakin əgər mən sizə ürəkdən kömək etmək arzusu ilə soy göstərib həqiqi qızılı və cavahirəti qum və torpaqdan ayırmağa çalışsam, əgər mənim tənqidim əmansız, ciddi və sərt olsa, mənə danılmağın: çünki irad etməmiş, tənqid edib danılmağı səvirəm, mən bunu gizlədə bilmərəm, hərçənd ki, özüm də şeir yazanda çox günahlara yol verirəm!

ONORE DÖ BALZAK

(1799-1850)

QOBSEK

Baron Bartu dö Pengənə!

Mənə elə gəlir ki, Vandom kollecinin¹ müdavimlərindən yalnız ikimiz yənə ədəbiyyat yolunda bir-birimizə təsadüf etdik. Biz o zaman K.Nepotun² əsərlərini oxumaq əvəzinə, sevə-sevə fəlsəfə ilə məşğul olurduq. Biz yenidən görüşdiyümüz zaman yaratdığımız hekayə budur: sən o zaman alman fəlsəfəsinə aid gözəl əsərlərini yazmaqla məşğul idin. Biz ikimiz də öz məsləkimizə sadiq qaldıq. Hec şübhəsiz, öz adını burada gördükdə, mən bu adı yazarkən məmnun olduğum kimi, sən də məmnun qalacaqsan.

Sənin köhnə məktəb yoldaşın dö Balzak

1829-1830-cu ilin qışında, gecə saat birdə, vikontessa Qranlycnin salonunda ailəyə mənsub olmayan iki nəfər var idi. Saat zəngi vurur-vurmaz gözəl gənc oğlan getdi. Gəncin kolyaskası həyətdə səsləndikdən sonra yenicə piket³ oyununu bitirmiş qardaşı və ailə dostu ilə birlikdə qalmış vikontessa buxarının qarşısında dayanmış olan qızına yaxınlaşdı. Qızı kolyaskanın gurultusuna qulaq asdığı halda özünü elə göstərirdi ki, guya o diqqətlə ekrandakı şəffaf rəsmləri nəzərdən keçirməklə məşğuldur. Anası, üroyinə daman şübhənin doğru olduğunu hiss etdi.

¹ Kollec – Fransada orta məktəbə deyirlər.

² Korneli Nepot – Roma şairi və ədəbidir (bizim tarixdən 100-27 il qabaq). Nepot bir sıra aşıqano şeirlərdən başqa, məşhur yunanlı və romalıları aid (sərkərdələr, filosoflar və sairə) 16-yə qədər çox da etibarlı olmayan biqrafiyalar yazmışdır.

³ Piket – kart oyunudur.

Vikontessa qızına müraciətlo:

– Kamilla, – dedi, – əgər sən gələcəkdə də, gənc qraf Resto ilə bu axşamki kimi rəftar edəcəksənsə, mən onu bir daha cvimdə qəbul etməməyə məcbur olacağam. Mənə bax, özizim, əgər mənim sənə qarşı olan məhəbbətimə etimad edərsənsə, həyatına rəhbərlik etməyimə icazə verməlisən.

On yeddi yaşında olanlar nə gələcəyi anırlar, nə keçmiş, nə də chtiyyətli olmaq lazım gələn bəzi ictimai münasibətləri başa düşürlər. Mən yalnız bir şeyi sənin nəzərinə yetirmək istəyirəm. Restonun anası bədxərc bir qadındır, o ən böyük bir sərəvəti belə puç edə bilər. Bu qadının keçmiş şübhəlidir. Fəmiliası qızlığında Qorio imiş, vaxtilə onun barəsində çox söhbətlər olmuşdur. O, atası ilə yaxşı rəftar etməmişdir, odur ki, belə yaxşı bir oğul sahibi olmağa layiq deyildir. Gənc qraf onu son dərəcə sevirdi və bir oğul sədəqətli ona yardım edir. Əlbəttə, onun bu hərəkəti ən yüksək bir təqdirdə layiqdir. Bundan başqa o daima bacısı və qardaşına dərindən bir qayğı göstərir.

Bu sözlərdən sonra vikontessa incə bir mənə ilə əlavə etdi:

– Onun bu hərəkəti nə qədər gözəl olsa da, – hələlik anası sağ ikən – hər bir ailə öz gənc qızının gələcəyini və varidatını gənc Restoya etimad edə bilməz.

Ailənin dostu:

– Mən bir neçə kəlmə cşıtdım, – dedi, – odur ki, söhbətdə iştirak etmək istərdim. – Sonra o özünü oyun yoldaşına doğru çevirərək:

– Mən uddum, qraf, – dedi, – indi də bacıqızınıza yardım etmək üçün sizi tərk etməyə məcburam.

Vikontessa:

– İşlər vəkilinin qulağı nə qədər həssas olmuş, – dedi. – Mənim özizim Dervil, Kamillaya lap yavaşcadan söylədiyim sözləri siz necə cşido bildiniz?

Dervil buxarının yaxınlığındakı yasdıtlı kresloya öyləşərək:

– Mən sizi baxışlarınızdan anladım, – deyə cavab verdi.

Dayısı, bacıqızının yanında, madam dö Qranlyc isə qızı ilə Dervil arasındakı yumşaq kreslodə öyləşdi.

– Vikontessa, məhz bu saat sizin üçün bir əhvalat nəğil etməyi lap münasib görürəm. Zənn edirəm ki, bunu cşitdikdən sonra qraf Ernst dö Restonun varidatı haqqındakı fikrinizi dəyişərsiniz.

Kamilla:

– Əhvalatmı? – deyə səsləndi. – Tez söyləyin, tez söyləyin!

Dervil madam Qranlycoyo bir nəzər saldı və bu baxışla heçkəyinin onun üçün maraqlı ola biləcəyini anladı. Vikontessa dö Qranlycə öz sorvoti və familiyasının qədimliyi etibarlı Sen-Jermən qəsbəsinin on moşhur qadınlardan biri idi; Paris vəkilinin onunla bu qədr açıq-saçıq danışması və özünü onun evində bu qədr sorbət aparması yaxşı anlaşılmasa da, bunu izah etmək asandır. Madam dö Qranlycə kral ailəsilə birlikdə Fransaya qayıdaraq Parisdə yerləşmiş idi. Əvvəl vaxtlar, o, XVIII Lüdovik¹ tərəfindən, kralın şəxson ixtiyarında olan vəsaitdən toyin edilmiş maşla yaşayırdı. Madam dö Qranlycənin vəziyyəti ağır idi. Vəkil, vaxtilə respublika tərəfindən Qranlycənin malikanəsi satıldığı vaxt bəzi formal yanlışlıqlara yol verilmiş olduğunu təsadüfən kəşf etmiş və bu malikanənin ona qaytarılmasını tələb etmiş idi. O, işdə cinayət olduğunu təkid edərək məsələni məhkəməyə vermiş və qalibyyət qazanmışdı. Müvəffəqiyyətdən daha da cəsarətlənərək o, bir şəfəxana ilə də davalı bir iş başladı və Linsey məşəsinin vikontessaya qaytarılmasına nail oldu. Bundan sonra o, Orlean kanalının bir neçə səhmini və imperatorun² ictimai müəssisələrə bağışladığı bözi mülkləri də geri qaytardı. Bu surətlə, gənc vəkilin məharəti sayəsində madam Qranlycənin oldu edilmiş olan sorvoti ildə altmış min frank mədaxilə qədr artmış oldu. Ödəniş qanunundan asılı olmayaraq, ona xeyli pul qaytarmışdılar. Bu vəkil son dərəcə sədaqətli, hər şeyi bilən, təvazükar və namuslu bir adam idi. Bu hadisədən sonra həmin vəkil madam Qranlycənin ailə dostu olmuş idi. Madam Qranlycənin işində göstərdiyi sədəkarlıq Sen-Jermən qəsbəsinin on yaxşı cəvlərində onun üçün cəhəram və müştəri qazandırmış olduğuna baxmayaraq, o, bu müvəffəqiyyətdən istifadə etmədi, halbuki başqa şöhrətpərəst bir adam bundan mütləq istifadə edərdi. Vikontessa onu öz idarəsini satıb məhkəməyə keçməyə məcbur etmək istəyirdi. Gənc vəkilin onun himayəsi sayəsində məhkəmədə böyük vəzifələr tuta bildirdi. Lakin o, vikontessanın təkliflərini qəbul etmədi. O, bəzən axtaşm-

¹ XVIII Lüdovik (1814-1824) - XVI Lüdovikin qardaşdır. Böyük Fransa inqilabı əsnasında Fransadan qaçmış, Napoleon taxtdan düşürüldükdən sonra (1814-cü il) çar I Aleksandrın köməyi ilə Fransa kralı taxtına qoyulmuş idi. Onun müttəcə siyasəti, inqilabın son qalıqlarının qəti surətdə məhv edilməsinə yönəldilmişdi.

² Imperator - burada "bütün fransızların imperatoru" adını qəbul etmiş I Napolondan bəhs olunur.

lərini madam Qranlycənin evində keçirərdi. Başqa məclislərdə isə yalnız olaq saxlamaq üçün görünərdi. Madam Qranlycəyə qarşı göstərdiyi sədaqət sayəsində, istedadının gözə çarpdığından son dərəcə məmnun idi. Bunun sayəsində o öz işini təhlükədən qurtara bilmiş idi. Dervil təbiəti etibarlı vəkil deyildi. Qraf Ernst Resto vikontessanın evinə gəlib-gəldiyi və Kamillanın bu gəncdən xoşlanması Dervilin nəzərinə çarpdığı zamandan bəri, o, aristokrat qəsbəsi məclisində yenicə qəbul edilmiş Şosse d'anten dendi¹ kimi, madam Qranlycənin evinə tez-tez qonaq gəlməyə başlamışdı. Bu axtaşmadan bir neçə gün əvvəl, bir baloda Kamillaya yaxınlaşmış, gənc qrafı qıza göstərib demişdi:

- Bu uşağın iki-üç milyonu olsaydı, heç bədd olmazdı, deyilmi? Kamilla:

- Məgər bu bədbəxtlikdirmi? - deyə cavab vermişdi. - Mən başqa fikirdəyəm. - Cənab Resto olduqca istedadlı və təhsilli bir gəncdir. Cənab Restonun həmişə olan nazir onun haqqında yaxşı fikirdədir. Mən onun olduqca görkəmli bir adam olacağına əminəm. "Bu uşaq" hakimiyyətdə keçədiyi zaman istədiyi sorvətə sahib ola biləcəkdir.

- Razıyam, lakin o cəld indidən varlı olsaydı, pis olmazdı...

Kamilla qızaraq:

- Varlı olsaydı? - deyə soruşmuşdu. - Nə olar, o zaman burada oturan bütün bu gənc xanımlar onu bir-birinin əlindən qapmağa başlardılar.

Kamilla bu sözləri söyləyərkən cüt-cüt rəqs edənləri göstərmişdi. Vəkil də öz nəvbətində:

- O zaman, - demişdi, mədəməz dö Qranlycə onun diqqət yetirdiyi yeganə qız olmazdı. Siz bunun üçün qızardınız.

Siz onu bəyənersiniz, deyilmi? Etiraf edin!

Kamilla dərhal ayağa qalxmışdı.

Dervil isə: "Qız onu sevir" - deyə düşünmüşdü.

O gündən sonra Kamilla vəkiliyə qarşı qeyri-adi bir diqqət göstərməyə başlamışdı. Gənc qrafa olan məclilin onun tərəfindən təsvib olduğunu anlayırdı. Kamilla ailəsinin Dervilə bərlə olduğunu bilse də, o günə qədər ona qarşı həqiqi dostluqdan artıq hörmət hissi bəsləyirdi. Mehribanlıqdan artıq nəzakət göstərirdi; istər ədalət, istərsə

¹ Dendi - hərfi mənəsi: zərif, kübar adamdır. Dendizm - geyimdə, ədalətdə, münasibətdə incəlik mənasındadır.

səsinin ahongi ədəb kitabı ilə aralarında olan məsafəni hər zaman Dervilə hiss etdirirdi. Təşəkkür və minnətdarlıq elə bir bəxərdə ki, uşaqlar bunu özləri üçün hər zaman vəzifə bilməzlər.

Dervil bir az sükut etdikdən sonra davam edərək:

– Bu sərgüzəşt, – dedi, – mənə həyatımın yeganə romantik hadisələrini xatırladır. Siz vəkilin öz romanından bəhs edəcəyini gözləyərək, indidən gülürsünüz. O zaman mənim, hər kəsin vaxtında olduğu kimi, iyirmi beş yaşım var idi, lakin artıq bu yaşda belə mən çox qoribo şeylər görmüşdüm. Mən öz hekayəmi sizin tanımadığınızı bir şaxsiyyətdən başlamağa məcburam. Əhvalat bir nəfər sələmçiyə aiddir. Təsəvvürünüzə rəngi qaçmış, solğun bir sima götürməyə çalışınız. Mən Akademiyamın¹ icazəsilə buna aysimalı adam adını vermək istədim. Bu sima üzünün qızılı tökülmiş gümüşə bənzəyirdi. Sələmçinin saçları dümdüz, diqqətli darlanmış boz kül rəngində idi. Üzünün xatələri Taleyranın² üzü kimi tuncdan tökülmiş kimi hissi görünürdü. Balaca gözləri samur gözləri kimi səpəri idi, işıqdan qorxardı, kırıqları yox kimi idi, köhnə kartuzunun günəşli gözlərini işıqdan qoruyardı. Şiş burmunun ucu o qədər çəpür idi ki, burğuya bənzəyirdi. Rembrandt, yaxud Metsun³ təsvir etdiyi qocalar və kimyaçılar kimi incə dodaqları vardı. Yavaş, şirin bir səslə danışır və heç bir zaman özündən çıxmırdı. Onun yaşı müəmmalı bir şey idi: vaxtından əvvəl qocaldığını və yaxud hər zaman cavanlıqdan istifadə etmək üçün gəncliyini mühafizə etdiyini anlamıq mümkün deyildi. Otağında hər bir şey səlhi ilə yığılmış və tər-təmiz silinmiş olardı. Yaşıl mahudlu yazı masasından başlayaraq, çarpayının önündəki xalçaya qədər, otağındakı hər bir şey, səhərdən axşama qədər mebelin təzunu silən qarımış qızların soyuq havalı hücrəsini xatırladırdı. Qış günlərində, buxarıda kül yığını altında qalan kəsövlər

¹ Akademiyaya – fransız elm soneti, odobiyat akademiyası deməkdir. Dildə işlədilan sözlərin düzlüyünü təyin edirdi.

² Taleyran Şarl Moris (1745-1838) – fransız dövlət xadimi və diplomatıdır. Əvvəlcə Napoleonun yanında Napoleonun süqutundan sonra isə XVIII Lüdovikin yanında, xarici işlər naziri vəzifəsində idi. Taleyranın adı, siyasi kolokbahlığı, hiylogorliyi və prinsipsizliyi ilə məşhur olmuşdur.

³ Rembrandt və Metsu – Rembrandt (1606-1669) – məşhur holland rəssamı və qrafiyodur. Metsu Qabriel (təqribən 1629-1667) – holland rəssamıdır. İntim janrların ustasıdır. Rembrandt onun sonotino böyük təsir göstərmişdir.

yanmadan tütüldü. Səhərlər ayağa durduğu dəqiqədən, axşamlar onu öskürək tutana qədər no edirdisə, hər bir şey saat əqrəbi kimi döqəq olurdu. Müəyyən dərəcədə o, yuxu ilə qurulan avtomat bir adama bənzəyirdi. Kağızın üstü ilə sürünən məryəm qurduna toxunarsınız, o dayanar və hərəkət etməz; bu adam da cəmi surətli, yoldan keçən bir kolyaska gurultu saldıqda, səsinə güc verməmək üçün səhəbtin arasını kəsər və susardı. Fontenel¹ təqlid edərək o, qənaətlə hərəkət edər və bütün insan duyğularını öz mənlində toplardı. Həyatı qədim qum saatlarının qumu kimi səssiz axırdı. Bəzən onun tələsinə düşənlər bar-bar bağırır, özlərindən çıxardılar, sonra isə hər bir şey yənə dorin bir sükuta dalardı, sanki mətbəxdə çıxıran ördəyin başı kəsildi. Axşamüstü, əssiqnəsiyaya bənzəyən bu insan adı bir insana döner, onun gümüş və qızılı isə – insan qəlbino çevrirlərdi. Əgər o başa vurduğu gündən məmnun qalmışsa, əllərini ovuşdurar və üzündəki qırıqlar arasından şən bir işıqlı parlardı: “Dəri Corabın”² hissiz gülüşü kimi bir duyğu əks edən əzələlərinin dilsiz hərəkətini başqa bir sözlə tərif etmək mümkün deyil. Nəhayət, ən şiddətli səvincə duyduğu dəqiqələrdə belə onun səhəbtə qısa və qırıq olar, zahiri görünüşü isə heç bir şey ifadə etməzdi. Mən hələ balaca bir kargüzər olduğum və hüquq fakültəsinin üçüncü kursunu yenicə bitirdiyim vaxt, Qre küçəsində mənimlə bir evdə yaşayan qonşum belə bir adam idi. Bu, həyətə, rütəbatlı və məşum görünüşlü bir ev idi. Pəncərəyə işıq yalnız küçədən düşürdü. Ev monastıra bənzəyirdi. Otaqların hamısı bir boyda idi, hamısının qapısı uzun bir koridora açılırdı. Otaq qapılarının üstündə kiçik pəncərələr vardı. Koridor bu pəncərələr vasitəsilə işıqlanırdı. Bütün bunlar hamısı bu evin vaxtilə monastırın bir hissəsi olduğunu göstərirdi. Ailədə yaşayan bir gəncliyin bütün şənliyi, qonşunun otağına hələ girmədən, bu ələmlə mənzərəni görər-görməz yox olub gedərdi, istər onun evi və istərsə özü cəmi belə-birinə bənzəyirdi. Siz deyə bilərsiniz ki, o öz qabığının içində girmiş bir ilbizdir. Bəli, onun ülfət göstərdiyi yeganə bir adam vardısı, o da mən idim; o, od almaq üçün mənim yanıma gələrd, kitab, qəzet istər və axşamüstü, kefi duru olduğu zamanlar məni öz hücrəsinə

¹ Fontenel (1657-1757) – fransız ədəbi və alimidir. Dünyagörüşü kitabı ilə XVIII əsrin “maarifçi filosofsinin” sələflərindəndir (bu filosof Böyük fransız inqilabı ideyaları üzərində böyük təsir göstərmişdir).

² “Dəri Corab” – Fənimor Kuperin cəmi sərləhvəli romanının qəhrəmanıdır.

dövət edər, monimlə söhbət edirdi. Bu etimad öləmətləri, dördillik qonşuluğun və pul qəhətliyi sayəsində ağıllı bir hoyat sürməyimin noticəsi idi. Mənim də hoyatım bir çox cəhətdən onun hoyatının cyni idi. Onun qohumları, dostları vardımi? O zəngin, yoxsa yoxsul idi? Heç kəs bu suallara cavab verə bilməzdi. Heç bir zaman mən onda pul görməmişdim. Ehtimal ki, onun sərvəti Dövlət bankının zirzəmi-lərində mühafizə olunurdu. O, maral ayağı kimi qupquru ayaqları ilə Parisi dolaşaraq, vekselləri üzrə öz borclarını özü toplardı. Zəton o öz chtiyyətlikliyinin fələkzədəsi idi. Bir dəfə təsadüfi olaraq onun üstün-də qızıl varmı; necə olmuşdusa, cibindən bir qızıl düşmüşdü; onun dalınca pilləkəndən düşən qonşu qızıl pulu qaldırıb ona qaytarmışdı.

O həyətli:

– Bu monim deyildir, – deyər – cavab vermişdi. – Məndə qızıl! Mən varlı olsaydım, heç belə güzəran keçirərdim?

Səhərlər o özü üçün dəmir qabın içində qəhvə bişirirdi. Bu qab həmişə buxarının qaranlıq bir küncündə saxlanılırdı; aspaz isə ona nahar gətirirdi. Bizim qoca qapıçı qadın müəyyən saatda yuxarıya çıxıb, onun otağını yığırdırdı. Sternin¹ qəzavü-qədə deyər biləcəyi qəribə bir təsadüf ilə, bu adama Qobsek² adı vermişdilər. Sonralar, mən onun işlərini idarə etməyə başladığım zaman, bir-birimizlə tanış olan vaxt onun toxminən yetmiş altı yaş olduğunu öyrənmişdim. O, 1740-cı ildə, Antverpen qəsəbələrindən birində doğulmuşdu; anası yəhudi, atası isə hollandiyalı idi. Adı Jan-Ester van Qobsek idi. Xatırlıyızdırımı, bir zaman Paris “Gözəl holland qızı” adıyla məşhur olan bir qadının öldürülməsi ilə maraqlanırdı? Bir dəfə mən təsadüfən bu barədə sabiq qonşu ilə söhbət etdikdə, o, heç bir maraq və heç bir həyət belə göstərmədən:

– O mənim bacımın nəvəsi idi, – dedi.

Bacısının nəvəsi və yeganə varisinin ölümü onun dilindən yalnız bu sözləri qopara bilmədi. Mən qəzətlərdən öyrəndim ki, bu “Gözəl holland qızı” doğrudan da Sarra van Qobsek imiş. Nə cür olmuş ki, bacısının nəvəsi onun adını daşımışdır, deyər sual etdikdə, o gülüm-səyərək cavab vermişdi:

¹ Stern (1713–1768) – Avropa ədəbiyyatında görkəmli bir mövqə tutan məşhur ingilis yazıçısıdır. Ən əhəmiyyətli əsərləri: “Tristram Şçininin hoyat və məsləki” ilə “Sentimental səyahət”dir.

² Qobsek – ingiliscə “Quru boğaz” deməkdir.

– Bizim ailəyə mənsub olan qadınlar heç bir zaman ərə gətməzdi.

Bu xariqələrdə insan dörd qadın nəslindən olan bir nəfər qəhvə-munu belə, bir dəfə də olsun görmək arzusunda olmamışdı. O öz varislərindən nifrət edər və ölümündən sonra belə, sərvətindən başqa birisinin ölünə keçəcəyi fikrini heç bir vəchlə razılaşa bilmirdi. On yaş tamam olduqda, anası onu Şərqi Hindistanın Holland hissəsinə gedən bir gəmidə işə qoymuş; bu sərətlə, o iyirmi il cürbəcür yerləri dolaşmışdı. Onun sarı alınıdakı qırıxıqlar müdhis hadisələrin, gözəlilməyən təsadüflərin, nəgəhani dəhşətlərin, romantik hadisələrin, sayızsız-hesabsız nəşələrin sirlərini mühafizə etmiş idi. Burada hər bir şey vardı: keçirilmiş aqlı, tapdalanmış sevgi, qazanılmış, itirilmiş və yenə əldə edilmiş sərvət, dəfələrlə təhlükəyə düşmüş və bəlkə də, zülmə bəraət qazandıran koskin bir zəvərət və qətiyyətli xilas edilmiş olan bir hoyat... O admiral Simce, dö Lallini, dö Karğaru d’Esteni, Süfreni-Portandüeri, lord Kornuelci, lord Qastingi¹, Tippo-Saibin atasını və Tippo-Saibin özünü tanı-yardı. Dehli² hökmdarı Məhəccə-Sindiolanın xidmətində olan və məxərrat hakimiyyətini qurmağa yardım edən həmin savoyar³ onunla birlikdə bir çox işlər görmüşdü. O, uzun bir müddət Sen-Tomada yaşamış olduğundan, Viktor Xuq və bir çox başqa məşhur dəniz quldurları ilə əlaqə bağlamış idi. Varlanmaq üçün o bir çox vasitə-lərə əl atmışdı. Həttə Bucnos-Ayres⁴ cəvarındakı məşhur vəhşilər tayfasının qızılını belə kəşf etmək üçün təşəbbüs etmişdi. Nəhayət, onun, istiqlal uğrunda aparılan Amerika müharibəsinin bütün hadi-sələrlə əlaqəsi var idi. Lakin o heç bir kəsə Hindistan, yaxud Amerika haqqında danışmazdı. Mənimlə dö bu barədə çox az-az danışardı. Danışdıqda da cəlbə bir təvazü göstərirdi ki, onun peşman

¹ Dö Lallini (1702–1766) – Hindistandakı fransız müstəmləkəsinin valisidir. İngi-lisrlə müharibədə məğlub olduğundan, dövlət xəyanətində itilimlə edam edilmiş idi. D’Esten (1729–1794) – Sakit dənizdə fransız donanmasının komandanıdır. Amerika istiqlalçılıq uğrunda mübarizədə ingilislərə vuruşurdu. Süfren Per (1726–1788) – fransız admiralıdır. Kornuelci Şarl (1738–1805) – Hindistanda son müstəqil Misir sultanı Tippo-Saibin üzərində qələbə çalan bir ingilis generalı. Qastingiçs Fransis (1754–1826) – ingilis generalıdır.

² Dehli – Hindistanda yer adı və sultanlıqdır.

³ Savoyar – Fransada Savoyya əyalətindən olan adam

⁴ Buenos-Ayres – Argentina Respublikasının paytaxtı (Cənubi Amerikadadır)

olduğunu zənn etmək olardı. Əgər boşəriyyə və cəmiyyət bir din kimi götürülərsə, ona bir ateist kimi baxmaq mümkün idi. Mən onun sırımı açmaq fikrində idim, lakin etiraf etməliyəm ki, onun hissləri son doqquz qədər mənim üçün anlaşılmamış qaldı. Bəzən mən özümə belə bir sual verirdim: əcoba o hansı cinsdəndir? Əgər bütün solənçilər ona bənzəyirsə, mən əminəm ki, onlar nə kişidir, nə qadı. Əcoba o, anasının məzhəbinə sadıq qalmış idimi? Xristianlara öz şikarı kimi baxmırdı ki? O, katolikmi, müsəlmanmı, biroh-mənmi, yoxsa protestantmı idi? Mən heç bir zaman onun dini etiqadlarını öyrənmə bilmədim. Onun dinsiz olmaqdan artıq, qeydsiz bir adam olduğu görünürdü. O bütün ömrünü qızıla həsr etmişdi. Müş-təri adlanan qurbanları kinayə ilə, yaxud bir istehza olaraq, ona Qobsek baba deyirdilər. Bir axşam mən bu adamın yanına getdim.

O kreslosunun üzərində, heykəl kimi hərəkətsiz oturmuş, göz-lərini buxarının qapağına dikmişdi. Sanki o, bu qapağın üzərində veksellərin siyahısını oxuyurdu. Yaşıl dayaqlı hisli lampadan düşən işıq onun üzünü canlandırmaq əvəzinə, solğunluğunu daha da artır-ırdı. O dinməz-söyləməz mənə baxdı və oturmaq üçün kürsü göstərdi.

Öz-özümə: "Görəsən o, nələr düşünür? – deyə soruşdum. Görə-sən o, tanrı, hiss, qadın, səadət varlığını bilirmi?"

İnsanın xəstəyə necə yazığı gələrsə, mənim də ona elə yazığım gəldi. Lakin eyni zamanda mən yaxşı başa düşürdüm ki, bankda mil-yonları olduğu halda, o, dolaşdığı, ölçüb-biçdiyi, qiymət verdiyi, istisam etdiyi bütün yer üzünə xoyalən malik olmağa hərisdir.

Mən:

– Xoş gördük, Qobsek baba, – dedim.

O, başını mənə tərəf çevirdi, sıx qara qaşlarını xəfifcə çatdı. Bu xarakter hərəkət onda bir cənub adamının ən şən gülüşü kimi bir şey idi.

– O gün, sizə çox ziyan versə belə, məharəti qarşısında heyran qaldığınız nəşriyyətinin iflasını eşitdikdə qaşqabaqlı olduğunuz kimi, bu gün də sizi məyus görürəm.

– Mənə ziyan vurub? – deyə o təəccüblə soruşdu.

– Müqaviloni öldürmək üçün o sizə iflas qanunu osasında imza-lanmış veksellər verib, canını qurtardıqdan sonra da, bu müqavilo-naməyə osasən sizdən tənzil tələb etməmişdimi?

– O fırılacaq idi, bununla belə yəndə də mən onu aldatdım.

– Yoxsa sizdə protest ediləcək veksellər vardır? Yanılmıramsa, bu gün ayın otuzudur.

Mən onunla ilk dəfə idi ki, pul haqqında danışdım. O, istehlalı bir nəzərlə mənə baxdı, sonra bir tələbənin ambuşuru¹ olmayan bir flçytadan çıxardığı səs kimi dadlı bir səslə:

– Bu mənim öylənəcəmdir, – dedi.

– Demək, siz bəzən öylənirsiniz?

O, çiyinlərini oynadaraq:

– Yoxsa siz elə zənn edirsiniz ki, şair yalnız şeir çap edəndir? – deyə soruşdu və acıyılmış kimi bir nəzərlə mənə baxdı.

Mən onun həyatı haqqında heç bir şey bilmədiyim üçün: "Belə adamda şəriyyətlər!" – deyə düşündüm.

– Kimin həyatı mənim həyatım qədər parlaq ola bilər? – deyə o sözü davam etdi və gözleri sanki cana gəldi. – Siz gəncsiniz, sizin qanınız hələ istidir; siz buxarının içindəki kösövləri qadın vücudu zənn edirsiniz, halbuki mənim üçün o yalnız kömür parçasıdır. Siz hər bir şeyə inanırsınız, mən isə heç bir şeyə inanmıram. İmkanınız varsa şirin xoyallarınızdan ayrılmayın! Mən sizə həyatın həqiqi hesabını çəkmək istəyirəm. Siz istər səyahət ediniz, istərsə öz evinizdə buxarının və arvadınızın yanında oturunuz, nə edərsiniz, ediniz, ancaq bir zaman gələcək; sizin bu həyatınız sevdiyiniz bir şərəitə vordışdən başqa bir şey olmayacaqdır. O zaman səadətiniz, istedadınızı real şey-lərə tətbiq etmək təcrübələrindən ibarət olacaqdır. Bu iki qanundan başqa nə varsa, hamısı yalandır. Mənim prinsiplərim başqalarının prinsiplərindən asılı olaraq, hər zaman müxtəlif olmuşdur; mən bu prinsipləri hər bir iqlimdə dəyişməyə məcbur olmuşam: Avropanın həyret etdiyi şeyə Asiya coza verir. Parisdə eyib sayılan şey Azor ada-larını² keçdikdən sonra zəruri hesab olunur. Bu yer üzərində müəy-yon və qəti heç bir şey yoxdur, yalnız məşrut şeylər mövcuddur ki, bunlar da iqlimə görə dəyişməyə məcburdur. Öz arzusu və ira-dəsindən asılı olmayaraq həyatın bütün girdəblərinə atılmağa məcbur olanlar üçün əqidə və əxlaq boş sözdən başqa bir şey deyildir. Bizdə yeganə doğru bir hiss qalır ki, bunu da bizə təbiət vermişdir: o hiss – insanın özünü mühafizə sövq-təbiisidir. Bizim Avropada bu hisso şəxsi mənafe deyirlər. Siz mənim qədər yaşamış olsaydınız,

¹ Ambuşur - flçytanın yuxarı ucuna deyilir.

² Azor adaları - Atlantik okeanında doqquz adadan ibarət bir qrup adalardır. Protogizin ixtiyarındadır.

yalnız yeganə bir soadət olduğunu bilərdiniz ki, o da maddi soadət-dir. Bu soadətin qiyməti o dərəcədə dürüstdür ki, insan onunla məşğul ola bilər. O... o, qızıldır. Bütün insan qüvvəsi qızıl da mərkəzləşmişdir. Mən çox səyahət etmişəm, çox yerlər görmüşəm; hər yerdə vardır, dağlar var; lakin insan vəadilərdən yorulur, dağlardan canı sıxılmağa başlayır; demək, yerin heç bir mənası yoxdur. Adətlərə gəlincə, insan hər yerdə cəydidir, heç bir istisna yoxdur: yoxsullar və varlıqlar arasında mübarizə gedir. Bu mübarizə hər yerdə ləbuə bir şeydir. Odur ki, istismar olunmaqdan, istismar etmək yaxşıdır; hər yerdə qüvvətli və zəif adamlar var, – qüvvətliyə çalışır, zəiflər isə özab içində çırpınır; insan üçün bütün nəşələr birdir, duyğu və hisslərin də sonu var, yalnız bir hissə hər şeydən daha çox yaşar ki, o da şöhrət düşkünlüyüdür. Şöhrət düşkünlüyü hər zaman cəydidir ki, o da mən özüməm. Şöhrət düşkünlüyü yalnız qızıl sellərilə təmin edilir. Bizim arzu və həvəslərimiz zaman, cismani vasitələr və yaxud qayğılar tələb edir. Qızıl isə hər bir şeyi mümkün edir, hər bir şeyi həqiqətə çevirir. Yalnız xəstələr, yaxud dəlilər axşamlarını kart oyunu ilə çürütməkdə, bir neçə quruş udub-udublamaq iztirabı ilə çırpınmaqda soadət görə bilirlər. Yalnız axmaqlar, filan xanımın taxt üzünə tək, yaxud birisi ilə xoşhal olaraq uzanacağını, bu qadında qan, yaxud limfan¹, hərəkət, yaxud ismətin çox olduğunu düşünməyə vaxt sərf edirlər. Yalnız gicbəsərlər, heç bir zaman irəliləmədən təyin edilə bilməyəcək hadisələri idarə etmək üçün vaxtlarını siyasi məqsədlərə həsr etməklə, özlərini insanlıq üçün faydalı hesab edə bilirlər. Yalnız boşboğazlar, aktyorlar haqqında gedən söhbətləri sevmə bilər və onların sözlərini təkrar edə; yalnız boş və sarsaq adamlar, heyvanlar öz təyilsində gözdəndiyi kimi, bir az daha geniş məsafədə hər gün gözib dolaxar: başqalarına göstərmək üçün libas geyinər; başqaları üçün yeyər, içər; başqa birisinin yalnız üç gün sonra ala biləcəyi bir at, yaxud kolyaska ilə qürurlanar. Əcəba bizim parislilərin həyatı bir neçə cümlə ilə tərif ediləcək olursa, yalnız bundan ibarət deyiləmidir! Həyat və varlığa onların baxa bilməyəcəyi daha yüksək bir görüşlə yanaşar. Soadət, ya bütün həyatı qapayan qüvvətli hisslərdən, yaxud həyatı müəyyən fasilələrlə işləyən bir ingilis mexanizminə çevirən düzgün məşğulələrdən ibarətdir. Bu soadətdən başqa, ondan daha yüksək bir nöqtədə duran və nəcib bir

şey sayılan marağ vardır. Bu marağ – tobiotin sirlərini öyrənmək, yaxud tobiot qüvvələrini işə salmağa çalışmaqdır. İki kolmə ilə deyəcəklə olursa, bu marağ – sonət, yaxud elm, çitiras, yaxud sakitlik deyiləmidir? Odur ki, sizin ictimai mənfəətlərinizin oyunu ilə şiddətləndirilmiş olan bütün insan çitirasları mənim sakit məskənimin qarşısından tontona ilə gəlib keçirlər. Bundan başqa, sizin mübarizə kimi bir şey olan və hər zaman insanın məğlub olduğu elm marağını, mən boşəriyyəti idarə edən bütün sövqədicilə səbəbləri anlamaya və qavramaqla əvəz edirəm. Qısa deyəcəklə olursa, mən yorulmadan bütün dünyaya sahibəm, dünya isə mənim üzərimdə heç bir hökmə malik deyildir. İndi isə qulaq asın, – deyə davam etdi, – mən sizə bu səhəri bir hadisəni nəgillə edəcəyəm, o zaman mənim nədən nəşələndiyimi anlarsınız.

Ayağ dərub qapımın sürməsinə çəkdi, halqalarını cıncıldadaraq, köhnə xalça pərdəni saldı və yenə öz yerində oyləşdi.

– Bu səhər, – dedi, – mən yalnız iki borcu geri almalmı idim, qalan veksəlləri isə hesablaşmaq üçün daha dündənən müştərilərəlmə verməmişdim. Hər halda bir qəzandı! Xərcləri hesabladıqda, pul dalınca gedərkən tutduğum minik arabasına verilən qırx suyu çıxıram. Çox qoribə şeydir! Mən heç kəsə tabe olmadığım, yalnız yəddi frank vergi verdiyim halda, altı franklıq hesab faizləri üçün bütün Paris küçələrini dolaşmağa məcburam! Birinci veksəl min franklıq idi. Bunu mənə qəşəng jiletli, lometli, tülberisi və ingilis atı olan gözəl bir gənc gətirmiş və bu veksəli Parisin ən gözəl qadınlarından biri imza etmiş idi. Bu qadın varlı bir mülk sahibinin, bir qafin arvadıdır. Hüquq cəhətdən etibarlı olması da, iş cəhətdən əla bir şey olan bu borc kağızını qrafinyanın nə üçün imzaladığını bilirsiniz? Bu bədbəxt qadınlar, veksəl araya çıxarılsa əmələ gələ biləcək ailə biabırılığından o dərəcə qorxurlar ki, bu borcu ödəməməkdənsə, özlərini borc əvəzinə təslim etməyə hazırırlar. Mən bu veksəlin gizli qiymətini öyrənmək istədim. Bilirsiniz, o nə idi? Axmaqlıq, çtiyatsızlıq, çitiras, yaxud mərhəmət? Yəni min franklıq olan ikinci veksəl "Fanni Malvo" deyə imzalanmışdı. Bunu mənə verən iflas etməyə başlamış bir bozzaz idi. Bankda krediti olan heç bir kimsə mənim dükanıma gəlməz. Qapımdan kürsüyə doğru atılan birinci addım artıq bankirlərin pul verməkdən çəkinmələrini bildirir. Odur ki, mən yalnız kreditlər sürüsü ilə əhatə olunmuş, təhlükədən qaçan marallara təsadüf edirəm. Qrafinya Gelder küçəsində, mənim Fannim isə – Monmartredə yaşayırdı. Səhər buradan çıxarkən, ağılıma qoribə-qoribə fikirlər

¹ Limfa – orqanizmin bütün ünsürlərini dolduran rəngsiz, yaxud sarımtıraq bir mayedir.

gəlirdi! Öz-özümə düşündürdüm ki, əgər bu iki qadının pulu yoxsa, mən öz atalarına göstərəcəkləri hörmətdən daha böyük hörmətlə qəbul edə bilərdim. Bu min frankın xətrini üçün qrafinyanın bir çox əyləncəli səhnələr yaradacağına əmin idim! O özünü somimi göstərəcək, mənə vekseli vermiş olan gənc ilə danışdığı o, zərif və incə sözlərlə başlayacaq, novazişli sözləri ösirgəməyəcək, kim bilir, bəlkə mənə yalvarmağa başlayacaq, mən isə (qoca burada dumanlı bir nəzərlə mənə baxdı), mən isə güzəştə gedən deyiləm. Mən oraya bir intiqamçı kimi gələcəyəm, bir vicdan əzabı kimi onun qarşısında yüksələcəyəm. Lakin xəyalatı bir kənara qoyaq. Nə isə gəlib çatdım.

Xidmətçi qız:

– Qrafinya yatır, – dedi.

– Onu nə zaman görmək olar?

– Saat on ikidə.

– Bəlkə qrafinya xəstədir?

– Yox cənab, ancaq o balodan səhər saat üçdə qayıtmışdır.

– Mənim adım Qobsckdir, ona söylərsiniz, mən saat on ikidə burada olacağam.

Bunu deyib, pillələrin üzərinə düşənmiş xalçada iz buraxıb buraxıb çıxıb getdim. Mən varlıların xalçalarını zibilləməyi sevirəm, lakin bu mənim xırdaçılığımın deyildir. Mən onlara cəhəng cəhəngli pəncərəni hiss etməyə istəyirəm. Sonra Monmartrdakı gəzintiçilər və gəlib çatdım... Evin köhnə və düşüklü hasarını itələdim. Bu heç bir vaxt gün görməyən qaranlıq bir həyət idi. Qapının otağı qapqaranlıq, pəncərəsi köhnə yırtıq pambıqlı paltonun qoluna bənzəyirdi. Şüşələri kirlilən, qapqara, çatlamış bir halda idi.

– Madam Fanni Malvo evdəmidir?

– O getmişdir; lakin siz veksəl üçün gəlmisinizsə, pul buradadır.

– Sonra gələrim, – dedim.

Madam ki, pul qapıçıdadır, mən xanımın özünə baxmaq istədim; mən onun qəşəng bir qız olacağını təsəvvür edərdim. Bulvarda sərgiyə qoyulmuş qavrilərə tamaşa etməklə səhəri keçirdim; sonra saat on iki olar-olmaz, mən artıq qrafinyanın yataq otağının yanındakı salonda idim.

Xidmətçi qız:

– Xanım bu saat zəng etdi, – dedi, – zənnimcə o sizi hələ qəbul edə bilməyəcək.

Mən kresloya əyləşərək:

– Zərərlə yoxdur, gözəl olaram, – dedim.

Tərlü pəncərə qapaqları açıldı. Xidmətçi qız sərətə içəri girərək: – Buyurun, müsyö, – dedi.

Sosinin məhrəbən olmasından, xanımın pulu olmadığını anlamış idim. Qarşımdakı nə qədər gözəl bir qadın idi! Cold, kişmir şalını çılpaq çiyinlərinə saldı. Şalın altında vücudunun formaları o qədər qabarmışdı ki, onu çıl-çılpaq belə təsəvvür etmək olardı. Əyində qar kimi ağ pəncərə rüslü bir pəncərə var idi. Bu pəncərənin onun ildə iki min frank paltaryuyana xərc verdiyini anlamaq olardı. Kreol¹ qadınları kimi, xəfifcə başına sandığı gözəl bir ipək yaylıq altından dalğalı qara və sıx hörlükləri təkülürdü. Yatağı cəhəngli ki, narahət bir yuxu keçirdiyindən dağınmış bir halda idi. Rossam burada yalnız bir neçə daqiqə olmaq üçün nələrlə verməzdirdi! İşvə ilə bağlanmış pərdələrin altında, lacivərdi fon üzərində krujevası qabaran göy ipək döşəyin üstündəki yataqda hələ də xeyli cəzib edən qeyri-müəyyən bir iz qalmış idi. Yatağın şir pəncərələri şəklində qırmızı ağacdan qayırılmış ayaqlarının yanında sərilməmiş ayı dərisi üzərində, böyük yorğunluqdan sonra tələsik atılmış olan ağ sətin ayaqqabılar parlayırdı. Masanın dalından asılmış əzinik paltarının qolları döşəməyə dəyirdi. Xəfifcə bir küllək ösməsilə uca biləcəklər qədər incə corablar qırıq-qırıq olaraq, kreslonun yanına atılmışdı. Ağ corab bağları balaca divanın üstündən salınmışdı. Yarıya qədər açıq, qiymətli bir yelpiç buxarının üstündə parlayırdı. Kamodun sürmələri açılmış idi. Çiçəklər, brilyantlar, əlcəklər, dəmət, kəmərlər – hərəsi bir tərəfə sopolonmuş idi. Ətrafa incə bir ətir qoxusu yayılırdı. Hər bir şeydə dəbdəbə, intizamsızlıq və gözəllik vardı. Bununla belə, hər bir şey əhəngsiz idi. Bütün bu ziynətin arxasında gizlənmiş olan yoxsulluq artıq başını qaldırır, ona və yaxud onun pərəstişkənlərinə dişlərini göstərirdi. Qrafinyanın yorğun üzü ziyafət qırıntıları ilə dolu olan otağa bənzəyirdi. Otağın hər bir tərəfinə dağıdılmış oyuncaqlar mənə mərhəmət hissi oyadırdı: axı bütün bu şeylər yəqin dənən öz yerində idi və gözəlliyi ilə insanı sormost edirdi. Vicdan əzabları ilə küllə çevrilmiş olan bu eşq izləri, əyləncələr, dəbdəbə və gurultu ilə dolu olan bu həyat səhnəsi, hansı nəşələri öldürən buraxmamaq üçün çırpınan Tantal² əzablarını hiss etdirirdi.

¹ Kreol – geniş monada – məmləkətdə doğulan və başqa bir irqə mənsub olan adama deyilir. Xüsusi monada – Amerika müstəmləkələrində zəncilərə deyirlər. İspaniya – Amerika müstəmləkələrində də İspaniya mühacirlərindən türəmli olan yerli əhaliyə “ağ kreollar” deyirlər.

² Tantal – osatırı bir qəhrəmandır. O öz adı arzularını belə (yemək, içmək və s.) heç bir zaman yerinə yetirə bilmədiyini üçün daimi iztirablara məhkum edilmiş idi.

Gönc qadının üzündə görünən qırmızı ləkələr onun incə bir vücudu olduğunu bildirdirdi; lakin üzünün cizgiləri və gözünün altındakı dairələr bir qədər qabarmış idi. Bununla belə təbiət hələ onun cizgilərində qüvvətli idi və bu çilgim cəhətləri onun gözəlliyini pozmurdu. Gözləri parlayırdı. Leonardo da Vinçinin İrodiada-larından¹ birinə bənzəməklə bərabər, o öz canlı təbiəti və qüvvətli qəşəng bir mənzərə təşkil edirdi; simasının xətlərində və cizgilərində bir fəvqəladəlik var idi. Onun bütün vücudundan məhəbbət saçılırdı və insana elə gəlirdi ki, o məhəbbətdən də qüvvətlidir. Doğrusu, o mənim xoşuma gəldi. Qəlbigim çoxdan bəri dəyünməmişdi. Demək, mən haqqımı almışdım. Göncüyü xətrinə sala biləcəm bir duyğuya mən min frank verməkdən çəkinməzdim.

O mənə öyüşməyi təklif edərək:

– Müsü, – dedi, – lütfən bir az gözləyib bilərsinizmi?

Mən ona təqdim etdiyim vəkseli bükərək:

– Sabah saat on ikiyə qədər, madam, – deyər cavab verdim. Mən onu sonra protestə göndərə bilərəm.

Öz-özümə düşündüm ki: “Bütün bu döbdəbənin haqqını ver, nam və şöhrətinin, səadətini haqqını ver, sahib olduğun bu müstəsna ixtiyarın haqqını ver. Vərlilər öz sərvətlərini müdafiə etmək üçün tribunallar, hakimlər və dar ağacları icad etmişlər, bu dar ağacı elə bir şamdır ki, cahillər bunun oduna yanmağa məcburdurlar. Lakin siz, ey ipəklərdə yatanlar, siz vicdan əzabları ilə və təbəssümlərinizin altında gizlənməmiş olan diş qıçırları ilə tanış olunuz. Dışlənmiş qəlbi-nizi gəmirən əfsanəvi şirlər böyük ağızlarını sizə tərəf açmışlar”.

Xanım mənə baxaraq:

– Protestə göndərmək? – deyər soruşdu. – Məgər belə bir məqsədiniz var? Məgər sizin mənə hörmətiniz bu qədər azdır?

– Kral belə mənim borcuma olsaydı və borcuma vaxtında qaytarmasaydı, mən onun evini hər kəsdən tez yazdırardım.

Bu halda kimsə otağın qapısını xəfifcə döydü.

Gönc qadın amirano bir səsə qışqırdı:

– Mən cvdə yoxam!

– Anastasi, mən yenə də sizi görmək istədim.

O yenə ciddi, lakin bir qədər yumşaq bir səsle:

¹ İtaliya sonotkarı Leonardo da Vinçinin şəkillərindən biri olan “İrodiada” işə-rodur. İrodiada yohudi padşahı Böyük İrodun qızıdır.

– Lakin əzizim, indi yox, bir az sonra, – deyər cavab verdi.

İçəriyə bir kişi girdi:

– Bu nə zarafatdır, – dedi, – siz burada kiminlə söhbət edirsiniz?

Bu gəlon yalnız qraf ola bilərdi. Qrafına mənim üzümə baxdı; mən onun nə demək istədiyini anlamıdım: o artıq mənim kəmərim idi.

Gönc dostum, bir zaman vardı, mən o dövrədə axmaq idim ki, vəkselləri protestə göndərməzdim. 1763-cü ildə Pondişçridə¹ mən bir qadına mərhəmət etdim, o isə məni yaxşıca aldatdı. Mən buna layiq idim – nə üçün etimad edirdim?

Qraf mənə soruşdu:

– Cənab, nə buyursunuz?

Mən bu qadının başdan-ayağa qədər titrodiyini, boynunun ağ atlas dərisinin kobudlaşdığını gördüm; qaba bir təbirlə deyəcək olursaq, o lap qaza dönmüşdü. Mən isə gülürdüm, lakin üzüm bütünlü hərəkətsizdi.

Qrafına:

– Bu cənab, – dedi, – mənim tədarükçülərimdən biridir.

Qraf qapıya doğru gəldi, mən vəkseli cibimdən yarıya qədər çıxardım. Gönc qadın mənim bu amansız hərəkətimi görüb mənə yaxınlaşdı və briyantı verdi.

– Alın, – dedi, – və buradan rədd olun.

O, briyantı mənə verdi, mən də vəkseli ona qaytardım. Sonra baş əyib çıxdım.

Briyantın, zənnimcə, düz on iki min frank qiyməti olardı. Höyətdə dostə-dostə lakeylər livreylərin təmizləyir, çəkmələrə vaxsa sür-tür, qəşəng ekipajları yuyurdular.

– Budur, – deyər düşündüm, – bu insanları mənim yanıma gətir-əndən budur. Milyonları oğurlamağa, vətəno xəyanət etməyə məcbur edən budur. Aristokrat, yaxud özünü meymun kimi ona bənzətmək istəyən adam, küçükdən piyada keçərək palçıqə bulaşmamaq üçün özünü başdan-ayağa qədər çirkəb içərisinə atır.

Bu halda darvaza açıldı və içəriyə mənə vəksel gətirən göncin kabriolet girdi.

Ekipajdan düşdükdən sonra mən ona dedim:

– Cənab, rica edirəm bu iki yüz frankı qrafınaya verəsiniz və ona deyəsiniz ki, bu gün səhər mənə verdiyi omanət bir həftə onun ixtiyarında qalacaqdır.

¹ Pondişçeri – Hindistanda o zaman fransız müstəmləkəsi idi.

O, iki yüz frankı aldı; üzündən istehlalı bir tobossüm parladı; sanki öz-özünə düşündü: – “Demək, borcu vermişdir? Namusuma and olsun, işlər çox yaxşıdır”.

Mən onun simasında qrafınyanın gələcəyini oxudum. Bu gözəl sarışın qoçaq oğlan, bu soyuq, vicdansız qumarbaz özünü, onu, onun orini, uşaqlarını iflasa sürükləyəcək, yetimlərin var-yoxunu yeyib puca çıxaracaq, və salonları, bir top batareyası atəşinin bütün bir alaya vərcə bələcəyi tələfatdan daha çox xərabəyə döndürəcəkdir.

Mən Monmartra Fanninin yanına getdim. Olduqca dik, balaca bir pilləkoni yuxarıya çıxdım. Beşinci mərtəbəyə çatdıqda, mənə iki balaca otaqdan ibarət bir mənzilə apardılar. Burada hər bir şey təzə bir pul kimi parlayırdı. Birinci otaqda şeylərin üstündə bir zərrə toz belə görmədim, burada hər şey təzə-təmiz idi. Fanni mənə bu otaqda qəbul etdi. O, sadə geyimli gənc parisli bir qız idi: toravətli incə bir siması, gülür üzü var idi; səliqə ilə darlanmış şabalıd rəngli saçları iki yuvarlaq hörik şəkildə gicgahının üzünə düşürdü; göy gözlləri kristal kimi təmiz və açıq idi. Günəş şüaları pəncərələrin kiçik pərdələri arasından süzülürək, onun mütənasib vücuduna yumşaq bir nur saçdı.

Ətrafına dağıdılmış olan bilclikmiş kətan parçaları mənə onun sənətini başa saldı. Qız dərziliklə məşğul idi. O, burada yalnızlıq dühası kimi yaşayırdı.

Vəkseli ona təqdim edərkən, səhər onu evdə tapmadığımı söylədim. O:

– Pullar ki qapıçıda idi, – dedi.

Mən özümü elə göstərdim ki, guya onun sözlərini cəhətdən.

– Siz səhərlər iş üçün evdən tezmi çıxırsınız?

– Mən evdən çox nadirən çıxıram. Lakin gecələr işləməyə məcbur olduqda, gündüz bəzən təmiz havaya çıxmaq lazım gəlir.

Mən onun üzünə baxdım. Bir baxışla mən hər bir şeyi başa düşdüm. Bu, – yoxsulluqdan çalışmağa məhkum edilmiş bir qız idi; o hər halda cəhətdən bir fermer ailəsindən çıxmış olacaqdır; üzündə adətən kəndli arvadlarında olduğu kimi, bir neçə çil var idi. Üzünün xətlərində ismətli bir şey hiss olunurdu. Mən özümü səmimiyyət və təmizlik məskonində hiss etdim, sərbəst və asan nəfəs alırdım. Yazıq və sadə qız! O, nəyə isə etiqad edirdi: rənglənmiş taxtadan qayırılmış sadəcə çarpayısının baş tərəfindən, iki şimşad budağı ilə İsanın Çarmıxdakı surəti asılmışdı. Mən xeyli müddətə əsirlənmişdim. Gəlirli bir müəssisəni satın almağı onun üçün əsaslandırmaq məqsədilə, yalnız yüzə on iki faizlə ona borc verməyə hazır olduğumu hiss etdim.

“Lakin, – deyər düşündüm, – bəlkə də, onun gənc bir əmi oğlusu var. Bu zavallı qızın imzasından istifadə edərkən pul ələ keçirməyə başlayacaq və nəhayət, onu məhv edəcəkdir”.

Mən dəfələrlə, xeyriyyəçiliyin, bunu evdən uzaq zərərli olmasa da, borc alan adamı məhv etdiyini görmüşdüm. Odur ki, öz alicənab niyyətlərimdən qorxaraq, buradan getməyə qərar verdim. Siz buraya daxil olduğunuz vaxt, ağılıma belə bir fikir gəldi ki, Fanni Malvo yaxşı bir zəvəcə ola bilərdi. Mən onun pak, yalnız həyatını, vəksellərə qədər yuvarlanan və daha uzaqlara, qəbahət uçurumunun dibinə qədər yuvarlanacaq olan, qrafınyanın həyatına müqayisə etdim.

O, bir dəqiqə dərin bir sükuta dəldi. Bu zaman mən diqqətlə onun üzünü nəzərdən keçirirdim. Sonra yenə sözbə başlayaraq:

– İndi, – dedi, – siz nə fikirdəsiniz, insan qəlbini ən gizli bucaqlarına nüfuz etmək, insanın həyatını yaxından seyr etmək və onu boyasız-bozoksiz bir şəkildə görmək o qədər də boş bir məşğələ deyil, eləmi? Daima dəyişən bir tamaşa: iyrənc və zəhərli yaralar, müdhiş bir ölüm, sevgi, axırı Səna sularında intihara gəlib çıxan bir yoxsulluq, bir gənci dar ağacına sürükləyən öyləncələr, yox və ümid-sizlik qəhqəhəsi, cəhətdən ziyafətlər... Dünyə bir faciə: məhraban bir ata öz uşaqlarını artıq dolandırdı bilmədiyi üçün özünü. Səhər bir komediya: bir gənc mənimlə Dimanş¹ səhnəsini oynamağa çalışaraq, bunu zəmanəmizə görə dəyişir.

Yeni vəzirlərin natiqlik məharətinin necə tərifləndiyini cəhətdən-sinizmi? Bəzən onlara mən də qulaq asaraq vaxtımı itirirdim, bəzən onlar mənə rəyimi dəyişməyə məcbur edərdilər, lakin necə deyirlər, onlar heç bir zaman mənim hərəkət və rəftarımı dəyişə bilməzdilər. Bilirsinizmi, sizin bütün bu sevimli vəzirləriniz, bu Mirabo, Vernoy² və başqaları – mənim natiqlərimin yanında pəltəkdən başqa bir şey deyildirlər. Sevgi atəşinə tutulmuş gənc bir qız, iflas ərafında olan qoca bir tacir, oğlunun cinayətini gizlətmək istəyən bir ana, işsiz bir aktyor, hörmətini itirmiş və pulu əldəməyindən əməklərinin məhsulundan məhrum qalmış olan yüksək rütbəli bir adam – dəfələrlə mənə öz qüdrətli sözlərilə sarsıtmışlar. Bu yüksək ruhlu aktyorlar

¹ Dimanş – məşhur fransız dramaturqu Molyer (1622-1673) “Don Juan” əsərində iştirak edən qəhrəmanlardan biridir. Balzac burada Dimanşın borclu olduğu adamı nəzakət, novazis və ədalətli yola gətirməyə çalışmasına işarə edir.

² Mirabo, Vernoy – Böyük Fransa inqilabının məşhur xadimləridir.

yalnız mənim üçün oynayırdılar, lakin məni aldada bilmirdilər. Mənim baxışım tanrının baxışı kimi bir şeydir. Mən insanların qəlblərindəkini oxuyuram. Mənim üçün heç bir şey gizli deyildir. Pul kisəsini açan və bağlayan adam üçün heç bir şeydə "yox" cavabı ola bilməz. Nazirləri idarə edən dövlətə xidmətçilərinə başlayaraq, məşuqələrinə qədər hökm edənlərin vicdanını satın almaq üçün mən kafi dərəcədə varlıyam. Əcəba bu, hakimiyyət deyilmədir? Mən ən gözəl qadınlara hakim olmaq və onların nazlı nəvazişlərini duymaq iqtidarındayam. Əcəba nəşə bu deyilmədir? Hakimiyyət və nəşə – bütün ictimai quruluşumuzun zirvəsi bu deyilmi? Bizim kimiləri Parisdə olsa-olsa on nəfərdir. Lakin dilsiz, susqun və tanınmayan bizlər sizin müqəddəratınızın amirləriyik. Bəs həyat? Əcəba həyat, hərəkəti pulla idarə olunan bir məşin deyilmədir? Biliniz ki, səbəb hər zaman nəticəyə çevrilir: siz heç bir zaman can və vücud, ruh və maddə arasında hədd cıza bilməyəcəksiniz.

Qızıl – sizin həyatı idarə edən siniflərinizin mədəni fəlsəfesidir. Biz cəmiyyətlərlə bir-birimizə bağlıyıq. Biz hökəmin müəyyən günlərində yeni körpü yaxınlığındakı "Femida" kafesinə toplaşırıq. Biz orada bir-birimizə maliyyə aləminin sirlərini açırıq. Heç bir sərvət bizi aldada bilməz. Bütün ailələrin sirri bizim əlimizdədir. Bizim əlimizdə bir növ qara bir kitab vardır ki, ictimai kredit, bank ticarət haqqındakı ən mühüm məlumatı buraya qeyd edir. Birja firsətlərilən olan bizlər elə bir müqəddəs ittifaq təşkil etmişik ki, orada az-çox sərvəti olanların ən əhəmiyyətsiz hərəkətləri belə müzakirə və müqayisə edilir. Həm də biz hər zaman hər bir şeyi düzgün təhlil edirik. Biri məhkəmə prosesinə, digəri maliyyə işlərinə, o birisi – inzibati idarələrə, dördüncü isə ticarətə nəzarət edir. Oğullar, rəssamlar, yüksək cəmiyyət adamları, Parisin ən nadir sakinləri olan qumarbazlar da mənim nəzarətim altındadır. Hər birimiz qonşumuzun sirrini xəbər veririk. Aldanmış çıxışlar, aldanmış şöhrətporostlik – çərənçə olur. Qəbahətlər, narazılıqlar, intiqam hissləri – polis idarəsinin ən yaxşı agentləridir. Mənim peşə yoldaşlarım da mənim kimi, hər şeyin ləzzətini çəkmiş, hər şeydən doymuş və nəticədə hakimiyyət və pul xətrinə hakimiyyət və pulu seçməyə başlamışlar.

Sonra boş və soyuq otağını göstərərək:

– Burada, – dedi, – başqaclarının yanında bir sözə özümdən çıxan, boş bir şey üçün qılıncını siyirən ən çılğın bir məşuq, qollarını büküb doli kimi mənə yalvarmağa başlar. Ən vüqarlı bir kommertsant, gözəl-

liyindən moğrur bir qadın, toşoxxüslü bir zabıt – hər kəs burada özab, yaxud acı göz yaşlarla ağlayaraq yalvarırlar. Adları gələcək nəsil-lərin dilində özəbr olacaq bir rəssam və ədib burada yalvarmağa başlar. Nəhayət, burada, – dedi və olilo alına toxundu, – burada bir tərəzi var ki, bununla bütün Parisin irs və mülk işləri çökilir.

Sonra gülmüşə çalan göyümsov, solğun üzünü mənə doğru uzadaraq olavə etdi:

– Siz yəni də bu fikirdəsiniz ki, hərəkətsizliyi ilə sizi hər zaman heyrotə salan bu ağ və solğun maskanın altında sevinc yoxdur?

Mən öz otağıma qayıdanda lap sərxoş kimi idim. Bu balaca boylu, quru vücudlu qoca gözələrimin qarşısında böyümüş idi. O, mənim gözələrimin qarşısında, qızılın hökmünü təcəssüm etdirən fantastik bir xoyala çevrilmişdi. Həyat və insanlar mənə dəhşət oyadırdılar.

Öz-özümə soruşurdum: "Doğrudanmı, hər bir şeyi həll edənlər puldur!"

Xatirimdədir, o gecə mən çox gec yatdım.

Ətrafımda qızıl yığınları gördüm. Gözəl qrafinya mənə də maraqlı oyatmışdı. Utana-utana etiraf etməliyəm ki, qrafinyanın fikri, zəhmət və məchuliyyətə məhkum edilmiş sado və ismətli qızın xoyalını büsbütün mənə unudmuş idi. Lakin səhər təzədən oyanar-oyanmaz məchriban və nazlı Fanninin xoyalı gözələrimin qarşısında bütün gözəl-lyilə canlandı. Artıq yalnız onu düşünməyə başladım...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

– Şərbət içmək istəyirsinizmi? – deyə soruşdu.

– Məmnuniyyətlə, – deyə o cavab verdi.

Madam Qranlye zəngi çalaraq:

– Lakin, – dedi, – zənnimcə bütün bunların bizə dəxli yoxdur.

Dervil:

– Lonot şeytana! – deyə bağırırdı. – Mən Kamillanı oyatmaq və soadotinin bir az əvvəl Qobscək babadan asılı olduğunu ona söyləmək istəyirdim; lakin bu möhtərəm qoca səksən doqquz yaşında ikən öldüyü üçün dö Resto yaxın zamanda böyük bir sərvət sahibi olacaqdır. Mən, izah tələb edir. Fanni Malvoya gəlincə, siz onu tanıyırınsınız: o mənim arvadımdır.

Qrafinya:

– Biçərə, – dedi, – adətən ürəyi açıq olduğundan, böyük məclislərdə belə bunu etiraf etməyə hazırdır.

Vokil:

– Mən bu barədə bütün dünyaya car çəkə bilərəm, – dedi.

Qobseck baba olimi sıxaraq:

– Bax, danışmaq buna deyərəm, – dedi. – Mən bu işlə məşğul olduğum gündən bəri, kimso heç bir zaman nə üçün buraya gəldiyini mənə bu cür dəqiq olaraq izah etməmişdir.

Məni başdan-ayağa qədər ciddi bir baxışla ölçdü və soruşdu:

– Zəmanət necə? – Sonra bir az sükkət edib əlavə etdi, – zəmanət lazım deyil. Sizin nəçə yaşınız var?

– On gündən sonra iyirmi beş yaşım tamam olacaq, – deyə cavab verdim. – Ayrı cür olsaydı, mən sizinlə bu barədə danışmaq apara bilməzdim.

– Doğrudur.

– Yaxşı, indi necə olursun?

– Bu mümkün bir şeydir.

– Namusuma and olsun ki, bir az tələsməlidir, yoxsa mənim rəqiblərim ola bilər.

– Sabah səhər mənə mətrik kağızınızı gətirərsiniz. Sonra sizin haqqında danışarıq; mən bunu fikirləşərəm.

O biri gün, saat səkkizdə, mən yəno qocanın yanında idim. O rəsmi sənədi aldı, sənədi təxdi, öskürdü, hayırdı, qara xələtinə büründü və mülki vəziyyət aktlarının təliqəsini başdan ayağa qədər diqqətlə oxudu. Sonra sənədi çevirib dalına baxdı, bir də mənim üzümə baxdı, yəno öskürdü, stulun üstündə qurdalandı və dedi:

– Biz bu işi düzəltməyə çalışırıq.

Mən tir-tir titərdim.

O yəno:

– Mən adətən yüzə əlli, bəzən yüzə yüz, iki yüz, beş yüz alıram, – dedi.

Bunu eşitdikdə, mən sapsarı oldum.

– Lakin tanışlığımız xatirinə on iki yarım ilə də kifayətlənə bilər...

O hələ tərəddüd edirdi.

– Yaxşı, – dedi, – sizin üçün ildə yüzə on üç faiz edərdəm. Bu sizin üçün münasibdir?

– Bəli, – deyə cavab verdim.

– Əgər bu lap çoxsa, Qrotsi¹, özünüzü müdafiə edin! (O məni zarafatla Qrotsi deyə çağırırdı). Sizdən yüzə on üç faiz tələb etməklə,

mən öz sənətimlə məşğulam; bunu verib verə bilməyəcəyinizi düşünün. Mən hər bir şeyə rəzi olan adamları sevmərəm. Bəlkə bu çoxdur?

– Yox, – deyə cavab verdim, – bir az çox işləsəm, biz hesabımızı çəke bilərik.

Mənə yanaki hiyləgər bir nəzərlə baxaraq:

– Nə olacaq, – dedi, – müştəriləriniz verər.

Mən bağırırdım:

– Yox, and olsun, yox! Mən özüm verəcəyəm! Mən qolumu kəsməyə rəzi olaram, amma müştərilərin dərəcəsini soymağa rəzi olmərəm.

Qobseck baba:

– Xoş goldunuz, – dedi.

– Fəqət qonorar taksaya görə verilmirmi? – deyə etiraz etdim.

– Mülki sazişlər, müqavilələr, borcu qaytarmaq təxirləri üçün belə şeylər mövcud deyil. Belə hadisələr olduqda, siz işin əhəmiyyətinə görə öz məsləhətiniz, gediş-gəlişiniz, əməli təsəvvürləriniz, məruzələriniz və boşboğazlığınız üçün min frank, hətta altı min frank belə təyin edə bilərsiniz. Bu cür işləri tapa bilmək lazımdır. Mən sizi on mahir və bilikli bir vəkil kimi təvsiyə edəcəyəm, sizin üstünüzdə o qədər iş yığacaqam ki, kolleqialarınız paxıllıqlarından çətin olarlar. Verbrust, Palma, Jigonne, mənim yoldaşlarıam. sizə məcburi mülk davalarına aid işlərini tapşırıcaqlar. Qobseck isə onlarda bu cür işlərin olub-olmadığını yaxşıca bilir. Bu surətlə sizin iki dərəcə müştəriləriniz olacaq: bir qismini siz satın alacaqsınız, o biri qismini isə özünüz yaradacaqsınız. Əslini axtarsanız, siz mənim bu əlli mənim üçün yüzə on beş faiz verməli idiniz.

Artıq heç bir şeydə güzəştə gətmək istəməyən bir adam qətiyyətli:

– Qoy belə olsun, – dedim, – lakin bundan artıq mümkün deyil.

Qobseck baba yəno yumşaldı. Məndən rəzi qaldığı görünürdü.

– Pul idarəsinizin sahibinə mən özüm verəcəyəm ki, olımdu girov və dəyər etibarilə müəyyən imtiyazlar olsun.

– Ah, zəmanət məsələsinə gəlincə, – nə arzu edərsiniz.

– Bundan başqa siz bütün məbləği on min frank miqdarından on beş veksəllə mənə verəcəksiniz.

– Bu iki qat qiymətin təsdiq olunmasını nəzərə alaraq...

Qobseck sözümü kəsərək:

– Yox, – dedi. – Nə üçün siz istəyirsiniz ki, mən sizə qarşı sizin mənimlə etdiyiniz etimaddan daha çox etimad göstərim?

¹ Qrotsi Quqo (1583-1645) – hüquq fəlsəfəsinə aid osorlilərlə məşhurluq olan bir holland hüquqşünasıdır.

Mən sükut etdim.

O xeyirxah bir soslə sözüno davam edərək:

– Bundan başqa, – dedi, – nə qədər ki, mən sağam, mükafat tələb etmədən, siz mənim bütün işlərimi idarə etməlisiniz. Elo deyilmi?

– Razıyam, ancaq bu şərt ilo ki, xərxi olmasın.

– Doğrudur, – dedi. – Hə, bir də yadıma düşdü, sizin evinizə gəlməyə icazə verərsinizmi? – deyə davam etdi. Qocanın üzü çətinliklə mülayim bir görünüş aldı.

– Hər zaman sizi görməyə məmnunam.

– Bəli, ancaq səhərlər gəlmək çətin olacaq. Sizin öz işləriniz, mənim də öz işlərim var.

– Aşaqlar gəliniz.

– Yox, yox, – dedi, – siz cəmiyyət məclisində olmalı, müş-tərilərinizlə görüşməlisiniz. Mən isə aşağıda dostlarımla görüşürəm.

“Dostlarımla!” – deyə düşündüm.

– Yaxşı, bəs nə üçün biz nahar edərkən görüşməyək?

Qobsek dedi:

– Bu mümkündür. Birjadan sonra saat beşdə. Siz mənimlə hər salı və şənbə günləri görüşəcəksiniz. Biz iki dost kimi işlərimiz haqqında söhbət edəcəyik. Xo-xo! Bəzən mənim kəfim çox duru olur. Siz mənə köklük qanadı, bir stəkan şərabi təklif edərsiniz, biz deyuncə söhbət edərik. Mən söylənməli olan çox şeylər bilirəm. Bu söhbətlər sizə insanları və xüsusilə qadınları yaxşı tanıtdırar.

– Razıyam! Köklük, bir stəkan da şərabi şərabi!

– Axmaqlıq etməməlisiniz, yoxsa mənim cəsarətimi itirərsiniz. Çox dəb-dəbəli həyat sürməməlisiniz. Qoca bir təsərrüfatçı qadın tutarsınız, vassalam. Mən sizin yanınıza gələcəyəm, səhərinizi xəbərləyəm. Mən sizin başınıza böyük bir sormayə qoymuşam. Xə-xə, mən hər halda sizin işlərinizə bələd olmalıyam. Bu aşağıda sahibkarnızla birlikdə yanına gələrsiniz.

Qısa boylu qoca ilə birlikdə qapıya qədər gedərək:

– Mənim bir sualıma, cyib olmasa, cavab verə bilərsinizmi? – deyə soruşdum. – Mənim metrik kağızım sizin nəyinizə gərəkdir?

Jan-Ester van Qobsek çiyinlərini atdı, hiyləgər bir təbəssümlə mənə baxdı və cavab verdi:

– Gənclik nə qədər axmaqlıq! Conab vəkil, siz aldanmamaq üçün bunu bilməlisiniz ki, otuz yaşına qədər sədaqət və istedad

həlo bir növ zəmanət ola bilər. İnsan bu yaşa keçdikdən sonra artıq cəsarət itirir.

Bu sözlərlə qapını bağladı. Üç ay sonra mən vəkil oldum. İki ay sonra da, xanım, mən sizin mülkünüzü qaytarmaq işlə məşğul oldum. Bu işlərin müvəffəqiyyətlə qurtarması mənə şöhrət yaratdı. Qobseko verməyə məcbur olduğum faizlərin çoxluğuna baxmayaraq beş ildən az bir müddətdə borcumu ona qaytardım və səmimi bir məhəbbətlə sevdiyim Fanni Malvonu aldım. Tələçimiz bir-birine bənzəməsi, iş və müvəffəqiyyətlər bir-birimizə qarşı ülfətimizi daha da artırdı. Onun əməllərindən birisi varlanmış bir fermer imiş. Bu fermer vəfat edərkən ona yetmiş min frank miras buraxmışdı. Borcunu tamamilə qaytarmaq üçün bu pulun böyük köməyi oldu. O gündən sonra mənim həyatım səvincə və səadətə doldu. Artıq mənim bərdəm danışma-yaq, xoşbəxt adəmdən də artıq zəhlə təkən bir şey tapılmı... Həka-yomizim digər işlərlə üzərinə qayıdaq. İdarəni aldıqdan bir il sonra mən öz arzusun xilafinə, subaylar məclisinə düşmüşdüm. Mənim gənc bir dostum vardı. Yüksək məclislərdə böyük müvəffə-qiyyət qazanmışdı. O, mənim dostlarımdan birindən mərc uduş və bunun nəticəsində həmin subaylar ziyafəti təşkil edilmişdi. Bu gənc, cənab dö Trayldır. O zamanı “dəndilərin” zinəti idi, böyük müvəffə-qiyyətlər oldu edərdi.

Qraf dö Bərn vəkili sözüno kəsərək:

– Onun indi də böyük müvəffəqiyyəti var, – dedi.

– Həç kəs onun kimi fraq geyinə bilməz, həç kəs onun kimi at sürə bilməz. Maksimin oynamaqda, içməkdə, yeməkdə böyük bir incəlik və qabiliyyəti var. Bu işdə kimsə ona tay ola bilməz. At tanırmaqda, şlyapa seçməkdə, şəkil bəyənəməkdən onun bərabəri yoxdur. Qadınlar ona dəli kimi aşiq olurlar. O yəno də əvvəlki kimi ildə yüz min franka qədər pul sərif edir. Onun əməlləri, qiymətli kağızları olub-olmadığını kimsə bilmir. Qraf Maksim dö Trayl bizim salənlərimizin, budərlərimizin, bulvarlarımızın səyyar cəngəvidir. O, həm erkək, həm diş cinsindən olan bir əməliyyatçı¹. Qraf tamamilə başqa cür adəmdir; o hər cəhətdən həm yaxşıdır, həm də bir təhər adəmdir; ondan həm qorxurlar, həm nifrət edərlər; o hər bir şeyi həm bilir, həm də cahil bir adəmdir; həm əlicənab, həm də rəzilidir; qandan artıq,

¹ A m f i b i y a – adətən suda yaşayan, lakin quruda da yaşaya bilən heyvan növü-dür (qurbağa kimi).

çirkaba bulaşmışdır; vicdan özabından çox qayğısı var; düşüncədən artıq modosini doldurmaqla moşğuldur, hiylogorlik cəvək chtiras-lara malik bir adam olduğunu göstörir, halbuki hoqiqətdə heç bir hissə yoxdur. O cəo parlaq bir halqadır ki, katorqanı yüksək cəmiyyətlə birləşdirə bilir. Maksim dö Trayl son doroco arif olan bir təbəqəyə mənsubdur ki, oradan bəzən Mirabolar, Pittlor Rişçeylor, lakin daha çox qraf dö Qronlar¹, Fukyc-Tenvillor² və Kuanyarlar³ meydana çıxır.

Dervil vikontessanın qardaşını dinlədikdən sonra yəno sözü başlayaraq:

– Yaxşı, – dedi, mən bu şəxsın barəsində müştərilərimdən, zavallı Qorio atadan⁴ çox şeylər cəitmişəm. Lakin məclisdə bir nəçə dəfə ona təsadüf etdiyimə baxmayaraq, hər zaman onunla tanış olmaq kimi qorxulu bir şərfədən cəkinməyə cəalışdım. Bununla belə, dostum mənə o qədər ısrarla nahara cəğırırırdı ki, mən mənəşiz bir lovğabazlıq göstərməmək üçün onun bu ricasını rədd edə bilmədim. Bu subay naharını təsəvvür etmək sizin üçün cətin olar, xanım. Bu nahar şöhrətpərəstlik məqsədilə bir dəfə parlamay istəyən xəsis bir adamın cəhtışamlı və son dərəcə incə və zəngin bir naharı idi. Adam içəri girər-girməz, süfrənin üstündəki səliqəyə, gümüş qabların parlılığına, büllürlərə və bəzəkli süfrələrə həyət edirdi. Həyat burada bütün parlaqlığı ilə açılmışdı. Zərif gələclər gülməşeyərək yavaş-yavaş danışıq və yeni adaxlanmış adamlara bənzəyirdilər. Hər şeydən məsumiyyət yağırıdı. İki saatdan sonra bu süfrəyə baxmış olsaydınız, vuruşmadan sonra dava məydanı xətinirizə gələrdi; hər tərəf sınımış stəkanlar, özilmiş, bükülmüş səlfetkalar, adamda dəhşət oya-dan alt-üst edilmiş qablar ilə dolmuşdu; hər tərəfdə səs-küy və gürültü, əyləncəli tostlar, əlovlu cəpiqramlar⁵, kinli və zəhərli zarafatlar cəşidilirdi, qıpqırmızı qızarmış üzvlər, od kimi parlayan və artıq heç

bir şey ifadə etməyən gözvlər, uzun və müxtəlif nitqlər, danışıqlar... Bu cəhənnəm gürültüsünün arasından şüşə sındıranların səsi, oxuyanların noğməsi cəşidilirdi. Həmi öpüşür, savaşıq, qızıışırdı; otağı minlərcə qoxulardan ibarət iyirncə bir iy tutmuşdu; səslər bir-birinə qarışmışdı; heç kəsə nə yediyindən, nə içdiyindən, nə danışıqından xəbəri yox idi. Kimisi məyus oturmuş, kimisi də boşboğazlıq edirdi. Budur bu monoman¹ yırğalanan bir zəng kimi cəyni sözü təkrar edə-çəo qalmışdır; o biri bu qarğışlıq arasındə ömr etmək istəyirdi, ağılı on çox başında olanlar orgiya² düzəltməyi təklif edirdi. Soyudqanlı bir adam buraya girmiş olsaydı, vaxxanalıya³ məclisinə düşdüyünü zənn edərdi. Həmin bu qarışıqlıq arasındə, dö Trayl mənim hüsn-rəğbətini qazanmaq istəmişdi. Mən demək olar ki, düşünmək qabiliyyətini büsbütün məhəfəz etdiyimdən, özümü cəhtiyatlı sax-layırırdım. Ona gəlincə özünü sərxoşluğa vursa da, yəno də özünü büsbütün idarə edə bilir və öz işlərini düşündürdü. Həqiqətdən, nəccə olduğunu bilmirəm, lakin axşam saat doqquzda Qrinyonun qonaq otağından çıxdığı zaman, mən artıq büsbütün ona məfusun olmuş-dum və səbahı gün onu Qobsek baba ilə görüşdürməyi vəd etmiş-dim. Danışığının zorilliyi sayəsində "namus, sədaqət, qrafinya, ismətli qadın, bədbəxtlik" sözləri səhbətində bir səhrkarlıq kimi görünürdü. O biri gün səhər yuxudan oyandıq dənən cədiklərimi yada salmaq istədikdə, böyük bir cətinliklə fikirlərimi bir-birilə bağlaya bilməmişdim. Nəhayət, ağılıma belə bir fikir gəldi: günortaya kimi on beş min frank tapılmazsa, müştərilərimdən birinin qızının namusu, ərinin ona qarşı bəslədiyi hörmət və məhəbbəti təhlükə altına adır. Cəumar bərcərlər, kərəcə qayırının təqdim etdiyi hesablar, kimin isə sərf etdiyi məlum olmayan pullar, bu məbləği təşkil edirdi. Mənim bu qərībə tanışım o qadının kafı dərəcədə zəngin olduğuna və bir nəçə illik qənaət sayəsində yəno öz sərvətini bərpa edə biləcəyini mənə inandırılmışdı. Yalnız o zaman dostumun bu qədər təkid etməsinin səbəbini anlamaya başladım. Utanaraq cətiraf etməliyəm ki, bu "dəndi" ilə səzişin Qobsek baba üçün nə kimi bir

¹ Monoman – monomaniyaya dəcər olmuş şəxsə, bir fikrə və i.ä., dolıcılıqə vurulmuş adama deyilir.

² Orgiya – pozğun, qızgın bir kəf və ziyafət. Qədim yunanlar şərab və əyləncə əllahı vaxkın şərfinə düzəldikləri tənənəli bayramlara "orgiya" deyirdilər.

³ Vaxxanalıya – buradə məcazi monadə işlənmişdir. orgiya, haldan çıxmaq, qızgın nəşə məclisi deməkdir.

¹ Qori Antuan (1698-1720) – adam öldürdüyü üçün dar ağacından asılmışdır.

² Fukyc-Tenvil – Böyük Fransa inqilabı dövüründə inqilab məhkəməsinin ictimai müddəisi olmuşdur; 1795-ci ildə cədam edilmişdir.

³ Kuanyar Pyer (1779-1831) – oğru və quldur dostosinin başçısı olmuşdur; bir sıra saxtakarlıqlar sayəsində aristokrat cəmiyyətində görkəmli bir vəziyyət səhibi olmuşdur; sarayda belə qəbul edilər və vəziyyətdən istifadə cəvək oğru dostosinə rəhbərlik edirdi.

⁴ Qorio ata – Balzakın "Qorio ata" adlı romanının baş qəhrəmanındır.

⁵ Epiqram – kiçik gülməli şeir, yaxud itti satirik ifadələr.

əhomiyəti olduğunu ağılıma belə gətirməzdim. Mən yəncə qalxmaq istəyirdim ki, bu halda dö Trayl içəri girdi.

Bir-birimizlə salamladıqdan sonra:

– Qraf, – dedim, – mənə sizin van Qobsekkə təqdim olunmadığınızı üçün mənə heç bir chtiyacınız yoxdur. Qobsekk bütün kapitalistlər arasında ən nəzakətli bir şəkildə dördü çarə tapan adamdır. Əgər onun pulu varsa, yaxud daha doğrusu, siz ona kafi dərəcədə girov verə bilərsiniz, o sizə pul verməkdən çəkinməz.

– Cənab, – dedi, – mən qətiyyən sizi mənə xidmət göstərməyə məcbur etmək niyyətində deyiləm. Hərçənd siz bunu mənə vəd etmişsiniz...

Öz-özümü: “Lənət şeytana!” – deyə düşündüm. “Əcəba, mən bu adama vədimi pəzduğunu düşünməyə yol verə bilərəmmi?”

– Mən hələ dünən, Qobsekk baba ilə savaşıdığım üçün pis vəziyyətə düşdüyümü sizə söyləmişdim, – deyə o sözüünə davam etdi. Lakin bütün Parisdə yüz min frankı çıxarıb verməyə yalnız onun imkanı olduğunu nəzərə alaraq, mənə onunla barışdığınızı rica edirəm. Ancaq bu barədə bir daha danışmayaq...

Dö Trayl təhqiredici nəzakətli bir görünüşlə mənə baxdı və getməyə hazırlaşdı.

– Mən sizi müşayiət etməyə hazırım, – dedim.

Qrc küçəsinə çatdıqda dendi o qədər diqqət və təşvişlə ətrafına boylanmağa başladı ki, mən heyrətə düşdüm. Üzü ölü kimi gah sapsarı sarılır, gah da qızarırdı. Qobsekin evinə çatdıqda, alnında bir neçə tər damcısı görüldü. Biz kabrioletdən çıxdığımız zaman, Qrc küçəsindən bir fiakr keçdi. Gəncin qırğı gözləri karetanın içindəki qadını dərhal seçə bilmişdi. Üzündə sanki heyvani bir sevinc parladı: yaxından keçən bir uşağı çağıraraq, atı saxlamağı tapşırırdı. Biz içəri daxil olduq.

– Cənab Qobsekk, – dedim. – Mən sizin yanınıza ən yaxın dostlarımdan birini gətirmişəm (qocanın qulağına doğru əyilərək, – “mən ona şeytana inandığım kimi inanıram” deyə pıçıldadım). Məni tanıdığınız üçün ona (adi taksa üzrə) himayət göstərməkdən çəkinməyəcəyinizə və (münasib görürsünüz) düşdüyü boladan çıxmağa yardım edəcəyinizə əminəm.

Cənab dö Trayl sələmçi ilə salamlaşdı və onu dinləməyə hazır bir halda əyləşdi. Onun oturuşundakı ədalət nəzakət sizi belə məftun

edə bilirdi; lakin mənim Qobsekkim hərəkətsiz və qeydsiz bir halda buxarının yanındakı stulun üstündə oturmuşdu. O, fransız komediyasının peristili¹ üzərindəki Volter heykolinə² bənzəyirdi. O, salam verən bir adam kimi, başındakı yıpranmış kartuzunu bir qədər qaldırdı. Açılmış sarı kölləsi onu mərmər heykələ daha çox oxşadırdı.

– Mənim pulum yalnız mənim müştərilərim üçündür, – dedi.

Qraf gülürək:

– Demək, siz mənim, sizdə deyil, başqa yerlərdə iflasa uğradığım üçün mənə bərk hislənməmişsiniz? – deyə soruşdu.

Qobsekk kinayə ilə:

– İflas! – deyə təkrar etdi. – Heç bir şeyi olmayan bir şəxs iflas edə bilməyəcəyinizi söyləmək istəyirsiniz?

Sonra lovğa gənc ayağa durub, dabanları üstündə dönərək:

– Mən sizdən, Parisdə bundan daha qiymətli bir sərməyə tapmağınızı rica edərdim! – dedi.

Bu zarafatda ciddi bir ağız var idi. Bununla belə, Qobsekkə təsir etmədi.

– Mən Ronkrolun, Marsenin, Frankşessinin, Vandnessin, Axud Pintonun, nəhayət, Parisdə modada olan bütün gənclərin yaxın dostu deyilmiyəm? Mən sizin tanıdığımız bir prins və səfir ilə kart oynamışam. Mənim Londonda, Karlsbadda³, Badcndə⁴, Basedo⁵ modaxilim var. Bundan da parlaq bir mayaya ola bilirmi?

– Doğrudur.

– Siz məni süngər halına salırsınız! Ağır zamanda məni özib sıxışdırmaq üçün bu cəmiyyətin pullarını içərimə doldurmağa məcbur edərsiniz. Lakin siz də bir süngərə bənzəyirsiniz, bir gün ölüm sizi də özib sıxışdıracaqdır.

– Ola bilər.

¹ Peristil – bir tərəfdən sütunlar sırası, o biri tərəfdən isə divarlı ohatə edilən qapalı bir qalereyaya deyilir.

² Fransız komediyasının peristili üzərindəki Volter heykeli – Volter (1694-1778) istoriklə və istorik despotizmi ilə mübarizə aparan məşhur fransız yazıçısıdır.

³ Karlsbad – Çex şəhərlərindəndir. Avropanın məşhur kurortudur.

⁴ Baden – Baden oyalotində bir alman kurortudur.

⁵ Basc – Fransada bir kurortdur.

--Əgər pul israf edənlər olmasaydı, siz nə edərdiniz? Biz bir yerdə ruhla bədən kimi bir şeyik.

--Doğrudur.

--Elo isə mənim qoca Qobsek babam, olinizi veriniz. Əgər mənim bu dediklərim doğru, düz və mümkündür, aliconab olunuz!

Sələmçi soyuq bir səsə cavab verdi:

--Sizin mənim yanıma gəlməyinizə səbəb odur ki, Jirar, Palma, Verbrust və Jiqonne¹ qarnlarını sizin veksellorinizlə doldurmuşlar və hər yerdə bu vekselləri yan qiymətə təklif edirlər, lakin ho-qiyyətə onlar sizə bu veksellərin yalnız yarı məbləğini borc vermiş olduqları üçün vekselloriniz dördüdə bir qiymətə do doymoz. Heç ola bilmə ki, mən üç yüz min frank borcu olan və cibində bir santimi belə olmayan bir adama bir quruş belə pul borc verim? Dünən baron Nüsinjenin² balosunda on min frank uduzmuşsunuz, deyilmi?

Qraf qocanı başdan-ayağa qədər süzürək nadir təsadüf edilən bir arsızlıqla:

--Cənab, -- dedi. -- Mənim işlərimin sizə dəxli yoxdur. Əgər bir şəxsin borcunun müddəti hələ keçib qurtarmayıbsa, demək, o heç bir şey borclu deyildir.

--Doğrudur.

--Mənim veksellərim ödəniləcəkdir.

--Ola bilər.

--Burada məsələ yalnız bir şeyin üzərindədir: sizdən borc almaq istədiyim məbləği təmin edəcək bir girov vəcə bilərəmmi, yoxsa yox! -- Düzüdü.

İşik qapısının yanında dayanan fiakrın gurultusu otaqda eşidildi.

Gənc dedi:

--Mən bu saat gedib bir şey axtarım, bəlkə sizi razı sala bildim.

Qraf otaqdan çıxar-çıxmaz, Qobsek ayağa durdu və əllərini mono tərəf uzadaraq:

--Ah, mənim oğlum, -- dedi, -- əgər onun yaxşı bir girovu varsa, sən mənim həyatımı xilas etmiş olacaqsan. Mən bu əhvalatdan çər-yəyib ölərdim. Verbrust və Jiqonne mənimlə oyləncəli bir oyun

oynamaq istəmişdilər. İndi sonin sayında bu axşam mən doyunca onlara güləcəyəm.

Qocanın sevincində nə isə qorxunc bir şey vardı. Bu onun, mənim yanımda ruhi həyəcəyə gəldiyi yeganə bir hadisə idi. Sevincin anı olmasına baxmayaraq, o heç bir zaman mənim xatirəmdən silinməyəcəkdir.

--Lütfən, -- dedi, -- burada qalınız. Doğrudur, vaxtilə pələng ovunda olan və gəminin göyortəsində qalib gəlmək, yaxud ölmək lazımı gəldiyini bilərək işə girişən bir adamın ölünən indi də titrəməyə-cəyinə əminəm, həm də silahım vardır, lakin yəqin də bu zərif doloduza çox da etimad etmirəm.

O yəqin də yazı masasının qarşısındakı kresloya oyləşdi. Üzü yəqin solğun və sakit idi.

Üzünü mono tərəf çevirərək yəqin sözsə başladı və dedi:

--Oho... Ehtimal ki, indi siz vaxtilə sizə danışdığım həmin gözəl murdar məxləqə gərəksiniz. Koridorda aristokrat ayaqlarının səslərini eşidirəm.

Doğrudan da, gənc qraf bir qadınla qol-qola qayıtdı. Bu qadın, vaxtilə Qobsekin mono təsvir etdiyi qrafına idi; o hörmətli Qorionun qızlarından biri idi.

Mən üzümü poncorəyə doğru çevirib dayandığımdan, qrafına məni ovləcə gərmədi. Sələmçinin rütubətli, qaranlıq otağına girdikdən sonra, Maksimə etimadsız bir nəzər saldı. Qrafına o qədər gözəl idi ki, bir çox günəhləri olmasına baxmayaraq, ona yazığım gəldi. Qəlbini müdhiş bir qorxu bürümüşdü; üzünün nəcib, məğrur xotlorində gizlədibilməyən oşəbi bir ifadə vardı. Bu gənc onun dördü və fəlakəti idi. Mən, hələ dörd il əvvəl birinci vekselə gərə bir iki adamın təleyini anlayan Qobseko həyrət etdim.

Düşündüm ki, ehtimal ki, bu mələküzlü əjdəhə, müxtəlif vasitələrə bir qadını idarə edir; burada hor bir şey var: şöhrət düşkünlüyü, qışqanclıq, noşə, yüksək comiyyət həyatına alışqanlıq...

Vikontessa çıxıraraq:

--Lakin, -- dedi, -- bu qadının isməti belə onun olıno bir silah olmuşdu; o, zavallı qadını fədakar göz yaşlarıyla ağlamağa məcbur edir, onda bizə məxsus olan aliconablıq hissi oyadır, cinayətkar noşələri ona daha bəha qiymətlə satmaq üçün onun məhəbbətindən sui-istifadə edirdi.

¹ Jirar, Palma, Verbrust və Jiqonne -- bankir və sələmçilordir.

² Baron Nüsinjen -- Balzakın digər osotlorində iştirak edən şəxslərdən biridir.

Dercvil madam Qranlycynin etdiyi işaröləri anlamayaraq:

– Etiraf edirəm, – dedi, – mən bu bədbəxt qadının yüksək cəmiyyətin nəzəri ilə parlaq, onun qəlbindəkini oxuya bilənlər üçün iso müdhiş olan taleyino çox da acımadım; yox, mən onun qatilino, bu gəncə bədxəqə döşətdən titrəyirdim; onun alını təmiz və şoffaf, dodaqları xoş və təravətli, tobəssümü cazibədar, dişləri göz qamaşdıracaq dərəcədə parlaq idi: o, həqiqətən, mələyə oxşayırdı... Bu doqıqə onlar hakimləri qarşısında dayanmışdılar. Qəbsək iso müqəddəs inkvizisiyanın zirzəmilərində iki ərəbin əzablarına tamaşa edən XVI əsrin qoca bir dominikçisi¹ kimi onları seyr edirdi.

Qrafinya cavahirat mücrüsünü Qəbsəyə uzadaraq, titrək bir soslə:

– Conab, – dedi, – bu brilyantların, bahasını, sonra gəriyə qaytarmaq şortilo, almaq olarmı?

Mən burada olduğumu göstərməklə söhbətə qarışaraq:

– Bəli, xamm. – dedim, – olar.

Qrafinya mənə bəxdı, tanıdı, ixtiyarsız olaraq diksindi və cold mənə bir nəzər atdı. Bu bəxişin hər yerdə yalnız bir mənəsi var: “Susunuz”.

Sözümə davam edərək:

– Buna, – dedim, – gəriyə qaytarmaq şortilo bəh qoymaq deyərölər. Bunun şorti belədir ki, mənqul, yaxud qeyri–mənqul əmlakın ixtiyarını müəyyən bir müddətə başxasına verirölər. Bu müddət keçdikdən sonra bəreü qaytararaq bəh qoyulmuş şeyi gəri almaq olar.

Qrafinya sərbəst bir nəfəs aldı. Qraf Maksim qaşlarını çatdı. Brilyantın qiyməti sonra düşə bilirdi. Odur ki, qraf sələmçinin brilyant üçün az pul vərəcəyini qət etmişdi.

Qəbsək zərrəbini götürüb dinməz–söyləməz qutunu tamaşa etməyə başladı. Yüz il daha yaşasam belə, mən onun üzündəki ifadəni unutmaram. Solğun yanaqları qızarmış və qana gəlmişdi, qiymətli daşların parlılığını əks edən gözləri xariqülədə bir əlovla yanırdı. Ayağa durub brilyantları bu saat yeyəcək kimi ağzına yaxınlaşdırdı və pəncərəyə doğru yönəldi. Öz–özünə anlaşılmaz sözlər söylənir, qolbaqları, çarqatları, boyunbağları, baş bəzəklorini bir–bir çıxarır, xalisliyini, şoffaflığını, cilasını təyin etmək üçün

ışıqda tamaşa edirdi. Qutudan bir–bir onları çıxarır, yəne geri qoyur, yəne çıxarır, və daşlardakı gizli işıqları parıldadırdı. İndi sanki o, qoca deyildi, o bir uşaq idi, daha doğrusu, cyni zamanda, hom uşaq, hom də qoca idi.

– Çox gözöl brilyantlardır. İnqilabdan əvvəl bunların qiyməti üç yüz min frank olardı. Suyuna diqqət ediniz! Bəx bu Qolkondadan¹, yaxud Vizapudan gətirilmiş osil Əsiya brilyantlarıdır. Bunların qiymətini bilirsinizmi? Yox, yox, bunların həqiqi qiymətini bütün Parisdə yalnız Qəbsək bilir. Hələ İmperiya dövründə² bu cür cavahirət almaq üçün iki yüz min frank lazım gələrdi.

Sonra höqarətli bir ədə ilə əlavə etdi:

– İndi brilyantların qiyməti gün–gündən düşür; sülh illəri başlandıqdan bəri bunların da qiyməti düşmüşdür. Braziliya brilyantları yağış kimi üzərimizə sopolənir. Hom də bu brilyantlar Hindistan daşlarından daha az şoffafdır. Qadınlar onları yalnız sarayda taxırlar. Qrafinya sarayda olurmu?

O, bu döşətli sözləri saçarkən, ifadə edilməyəcək bir sevinclə daşları bir–bir nəzərdən keçirirdi.

– Həç bir ləkəsi yoxdur, – dedi, – burası bir az xədələnməmişdir... Budur, cızılmış yeri var. Gözöl brilyandır...

Qəbsəkin ölü kimi sapsarı üzü bu qiymətli daşların parlısından rəng almışdı. Mən onu əyalət məhərxanələrində işıq parlısını inək etdirməyən köhnə, yaşıl çalan aynalarla müqayisə edirdim. Bu cür aynaya baxmağa cürət edən soyyahlar güzğüdə iflic vurmüş adama bənzərölər.

Qraf Qəbsəkin çiyinə vuraraq:

– Demək, razısınız? – dedi.

Qoca uşaq səkəndi. Oyuncuqları ələndən buraxdı, yazı masasının üstünə qoydu, oturdu və yəne mərmər bir sütun kimi möhkəm və soyuq sələmçiyə çevrildi.

– Sizə nə qədər lazımdır?

Üç mütədditə yüz min frank, – deyə qraf cavab verdi.

Qəbsək qırmızı qutudan olduqca doqıq bir çəki çıxararaq:

¹ Qolkonda – Şərqi Hindistanda Muza çayının sahilində İlaydabasər nizamına daxil olan bir şəhərin xarəbələri və qalasıdır. Qolkonda almazları bütün dünyada məşhurdur.

² İmperiya dövrü, yəni “bütün fransızların imperatoru” Napolconun hökm sürdüüyü dövr deməkdir.

¹ Dominikçilər – katolik rahib ordenidir. Onun təşkilatçısı Dominiko (1170–1221) görü adlandırılmışdır.

– Olar, – dedi.

Bu çəki onun qiymətli bir ələti idi. Yalnız baxmaqla cavahirin ağırlığını təyin edərkən çəkdi. Birja işgüzarının üzündə bu əsnada sevinclə sərtiliyin mübarizəsi görünürdü. Qrafinya düşdüyü uçuğun dərindənliyinə ölçürmüş kimi donub qalmışdı. Onun qadın ruhunu hələ də vicdan əzabı sıxırdı. Kim bilir, bəlkə də, onu xilas etmək üçün yalnız bir kəlmə, mərhəmətli uzanmış bir əl kafi idi. Mən təşəbbüs etdim.

Ucadan ondan soruşdum:

– Brilyantlar sizinmidir?

Mənə məğrur bir nəzərlə baxaraq:

– Bəli, – deyə cavab verdi.

Qobseck ayağa durdu və yazı masasının yanındakı yeri mənə təklif edərkən:

– Girov kağızını yazınız, boşboğaz, – dedi.

Mən yəni qrafinyaya müraciət ol:

– Sizin əriniz var, deyilmi? – soruşdum.

O cold başı ilə təsdiq cavabını verdi.

– Mən müqaviləni yazmayacağam! – dedim.

Qobseck:

– Lakin nə üçün? – deyə soruşdu.

– Nə üçünmü? – dedim və izah etmək üçün qəcanı poncoronun yanına çəkdim. – Bu qadın ərindən asılıdır; müqavilədə belə göstəriləcək olan bu amildən, xəbərsiz olduğunuzu iddia edə bilməyəcəyiniz üçün girov kağızının heç bir əhəmiyyəti olmayacaqdır. Odur ki, sizdə girov qoyulmuş olan və çəkisinə, yaxud cəzasına görə hesaba alınmış brilyantları üzə çıxarmağa məcbur olacaqsınız.

Qobseck başı ilə təsdiq etdi və mənim sözlümü kəsarək üzünü canilərə doğru çevirdi:

– Haqlıdır, mən şərtləri dəyişirəm. Nəqd olaraq səksən min frank verirəm, – dedi və sonra boğuq sərtiliyin bir səsə əlavə etdi:

– Siz isə brilyantları qoyub gedərsiniz. Mənzil əmlakı həqiqətə sahib olmaq, hüquqca sahib olmaq deməkdir.

Gənc qraf dili dolaşa–dolaşa:

– Fəqət... – demək istədi.

Qobseck qutunu qrafinyaya qaytararaq:

– Götürün, yaxud qoyun qalsın, – dedi, – mən son dərəcə böyük bir riskə gedirəm.

Mən qrafinyanın qulağına doğru oylorək:

– Ərinizin ayaqlarına düşürək yalvarsaydınız, daha yaxşı olardı, – deyə pıçıldadım.

Sələmçi, şübhəsiz, dodaqlarımın hərəkətindən nə dediyimi anlamış idi. Səyüq bir nəzərlə mənə baxdı.

Gəncin üzü ölü üzü kimi sapsarı saraldı. Qrafinyanın təvəzzüb etdiyi aydınca görünürdü. Qraf ona yaxınlaşdı və çox yavaş bir səsle olsa da, bu sözləri söylədiyini eşitdim:

– Əlvida, öziz Anastasiya, məsud qalınız, mənəm üçün artıq səhah heç bir çətinlik olmayacaqdır.

Gənc qadın Qobseckə müraciət ol:

– Cənab, – deyə bağırtdı, – mən sizin təklifinizə razıyam.

– Çox gözəl, – deyə qoca cavab verdi. – Sizin razılığınızı almaq nə qədər çətin bir iş imiş.

O, əlli min franklıq bank çekinə qol çəkərək qrafinyaya verdi. Sonra Volter təvəzzübünü xatırladan bir təvəzzüb ol:

– İndi isə, – dedi, – mən sizin bu məbləğinizi tamamilə etibarlı olan otuz min franklıq veksellərlə tamamlamaq istəyirəm. Bu veksellər qızıl külçəsi bərabərindədir. Cənab qraf mənə: “Veksellər geri qaytarılacaqdır”, – demişdi.

Bu sözlərlə Qobseck qrafın imzalamış olduğu vekselləri qrafinyaya uzatdı. Bu veksellər daha dünən Qobseckin bir yoldaşı tərəfindən protesto göndərilmiş və çətin ki, ucuz bir qiymətə buna satılmışdı.

Gənc qrafın yağdırdığı lənətlər arasında aydınca “Qoca fırladaç!” sözləri eşidilirdi. Qobseck baba heç də müəssir olmadı, futlyardan bir çüt tapanca çıxararaq, sakitcə dedi:

– Təhqir edilən mən olduğum üçün birincisi mən atəş açacağam.

Ayaq üstündə titrəyən qrafinya yalnız dolu bir səsle:

– Maksim, – deyə bağırtdı, – siz üzr istəməlisiniz!

Gənc qraf:

– Mən sizi təhqir etmək niyyətində deyildim. – deyə mırıldandı.

Qobseck sakitcə cavab verdi:

– Mən bunu çox yaxşı bilirəm. Sizin yegənə niyyətiniz yalnız öz vekselləriniz üzrə olan borcu verməmək idi.

Qrafinya ayağa durdu, xudahafizləşdi və otaqdan, çətin ki, döşət içində bayıra çıxdı. Dö Trayl onun dalınca getməyə məcbur idi. Bununla belə, hələ otaqdan çıxmadığından:

– Möhtərəm ağalar, – dedi, – əgər siz nəzakətdən konar bir hərəkət göstərsəniz, ya sizin qanınız axmalı olacaq, ya mənim.

Qobseck tapançaları olıno sıxaraq: – Amen¹, – deyə cavab verdi.
– Mənim özizim, öz qanını axıtmaq üçün adamın qanı olmalıdır.
Halbuki sənın damarlarında axan can deyil, ancaq çirkəbdır.

Qapı taqqıltı ilə örtüldükdən və hər iki kolyaska uzaqlaşdıqdan sonra Qobseck evin ortasında oynamağa başladı:

– Brilyantlar mənimdir, brilyantlar mənimdir, gör nə qədər gözəl brilyantlardır! Ucuz ələ keçirdim. O–ho–ho, Verbrust və Jiqonne, Qobseck babaya kolək gəlmək istəyirdilər. Amma baş tutmadı. İndi siz hər ikiniz mənim əlimdəsiniz. Sizinlə haqq–hesabımı çürüdə–cəyom. Bu axşam domino oynadığımı zaman məsələni açıb onlara dedikdə hər ikisi çşşək kimi qulaqlarını sallayacaqlar.

Bu müzlim sevinc, bu vəhşiyyə məxsus qızıqlıq və horislik, bir neçə qiymətli daşı ələ keçirdiyinə görə omlə gəlmişdi. Mən heyrət içində heç bir söz demədən ona baxırdım.

– Ha–ha, sən buradasan özizim? – deyə Qobseck sözüno davam edirdi: – Biz bir yerdə nahar edirik. Sənın evində oturub bir qədər oylənirik. Restoranların zəhorli yeməklərindən zəhləm gedir.

Mənim üzümün ifadəsi dərhal onu əvvəlki soyuq cəhırsız vəziyyətinə qaytardı.

O, dəmir qabdakı südü mənqal üstünə qoyaraq buxarının qarşısında oturdu və dedi:

– Siz bunu başa düşmürsünüz. Mənimlə bərabər səhər yeməyi meyl edərsinizmi? Məno ələ gəlir ki, hər ikimizə çatar.

– Sağ olun, mən ələ indicə, günorta vaxtı çörək yemişəm.

Bu zaman koridorda sürətli ayaq səsləri eşidildi.

Gözlənilmədən gələn bu adam Qobseckin qapısı qabağında dayan–dı və əsəbi bir halda qapını döydü. Sələmçi kiçik pəncərədən baxıb qapını açdı; içəriyə otuz beş yaşlı bir adam girdi; bu adamın hiddətli olmasına baxmayaraq, cəhtimal ki, Qobseckə qorxulu görünməmişdi. İçəriyə giren sadə geyimli, mərhum hərsoq Rişelyeyə² bənzəyən bir adam idi: bu, cəhtimal ki, sizin tanıdığınız qraf idi; moni məzur tutun, onda sizin məhəllənizin dövlət xadimlərinə məxsus aristokrat görünüşü vardı.

O susub durmuş Qobseckə müraciətlə:

¹ Amen (lat.) – “amin” mənasındadır.

² Hərsoq Rişelye (1766–1822) – XVIII Lüdovikin zamanında nazir olmuş Rişelye Armand Emmanuel nəzərdə tutulur.

– Cənab, – dedi, – mənim arvadım bir az bundan əvvəl burada idi.

– Mümkündür.

– Bu nodir, siz məni başa düşmürsünüz?

Sələmçi cavab verdi:

– Mən sizin zövconizi tanımaq şərafətinə nail olmamışam. Bu gün mənim yanıma bir çox müştərilər gəlmişdi: qadınlar, kişilər, gənc oğlanlara bənzəyən gənc qızlar, gənc qızlara bənzəyən gənc oğlanlar... Mənim üçün çox çətin bir iş olardı ki...

– Zarafat yetər, cənab, mən bir az əvvəl buradan çıxan qadınoan bəhs edirəm.

Sələmçi soruşdu:

– Mən nə bilim ki, bu qadın doğrudan da sizin arvadınızdır? Mən indiyə qədər sizi görmək şərafətinə nail olmamışam, deyilmi?

Qraf dərın bir kinayə ilə:

– Siz səhv edirsiniz, cənab Qobseck, – dedi. – Bir dəfə səhər mənim arvadımın yataq otağında bir–birimizi görmüşük. Siz onun imzalamış olduğu vekseli təqdim etmək üçün gəlmişdiniz. O, bu veksəl üzrə sizə borclu deyildi.

Qobseck hiyləgər bir baxışla qrafa baxaraq:

– Onun vekseli nə vasitə ilə işə keçirdiyini təyin etmək mənim vəzifəm deyildir, – deyə cavab verdi. – Mən bir nəfər tanışımın ricasına görə bu vekseli vaxtında təqdim etmişdim.

Kapitalist sūd kasasına bir qədər qəhvə tökərək, səsinə ucaltmadan sözüno davam etdi:

– Bundan başqa, cənab, müsaidənizlə xatırınıza salmalıyam ki, öz evimdə məni təhdid etməyə sizin nə haqqınız olduğunu mən qətiyyəno anlamıram; mən keçən əsrin altmış birinci ilində həddi–bülüğa çatmışam.

– Cənab, siz bir az əvvəl mənim arvadıma məxsus olmayan ailə brilyantlarını vicdansızcasına ucuz bir qiymətlə satın almısınız.

– Cənab qraf, mən sizi öz işlərimlə tanış etməyə borclu deyiləm, bununla belə, sizə bildirməliyəm ki, əgər sizin brilyantlarınız zövconiz tərəfindən oğurlanmışdırsa, siz bilatəxir bütün zərgərlərə məktub yazaraq bildirməli idiniz ki, onlar bunu satın almasınlar. Zövconiz brilyantları hissə–hissə də sata bilərdi.

Qraf dedi:

– Lakin siz mənim arvadımı tanıyırdınız.

– Doğrudur.
– O, ərinə tabedir, deyilmi?
– Ola bilər.
– Onun bu brilyantları satmağa haqqı yox idi.
– Düzdür.
– Demək?
– Demək, mən sizin arvadınızı tanıyıram, onun ərinə tabe olduğunu biliyəm, mən buna tamamilə razıyam, o, bir çoxlarına tabedir, lakin brilyantlarınıza gəlincə, mən bunları tanıyıram. Əgər mədam qrafınıza vəkscəli imza edərsə, demək, o ticarətlə məşğul olmağa haqqına malikdir; o, brilyantları ala da bilər, satmaq üçün götürə də bilər. Belə şeylər çox olur.

Qraf hirsindən sapsarı saralaraq:

– Əlvida! – deyə bağırdı, – biliniz ki, məhkəmə də var.
– Doğrudur.

Sonra qraf məni göstərərək əlavə etdi:

– Bu cənab brilyantların satıldığına şahiddir.
– Mümkündür.

Qraf qapıya tərəf addım atdı. İşin ciddi bir şəkllə düşdüyünü görüb, mən dərhal iki düşmən arasında vasitəçi oldum.

– Qraf, – dedim. – Siz də haqlısınız, Qobsekin də heç bir təqsiri yoxdur. Siz arvadınızı məhkəməyə cəlb etmədən, brilyantları alan adamı məhkəməyə verə bilməyəcəksiniz, bu surətlə, məhkəmənin bütün biabırçılığı təkəv arvadınızın üzünə düşəcəkdir. Mən vəkiləm, rəsmi bir şəxs olmaqdan artıq, öz vicdanıma görə etiraf edirəm ki, sizin bəhs etdiyiniz brilyantlar mənə hüzurumda Qobsek tərəfindən satın alınmışdır; lakin zənnimcə, siz bu satışın qanuni olmadığını iddia etməklə səhv edirsiniz. Xüsusilə bunu nəzərə alınız ki, satış obyektini cəniblə təyin etmək çətin bir şeydir. Ədalətçə siz haqlısınız, qanuna gəlincə, siz müvəffəqiyyət qazana bilməyəcəksiniz. Cənab Qobsek çox namuslu adamdır, odur ki, o bu satışın onun üçün mənfəətli olduğunu danmayacaq, xüsusilə mənə vicdanım və vəzi-fəm bunu təsdiq etməyi lazım bilir. Lakin siz məhkəmə prosesi başlayacaq olursanız, çox çətin olacaq ki, bunun nəticəsi şübhəli olacaqdır. Mən Qobseklə düzəlişməyinizi məsləhət görürəm. O hər halda əməli düz adamdır. Lakin siz heç şübhəsiz onun brilyant üçün verdiyi məbləği geri qaytarmalıdır. Onları yeddi–səkkiz ay, hətta bir il müddətində geri almaq şərtilə girov qoymağa razı olunuz. O zamana qədər,

qrafınyanın bəvə götürdüyü pulu qaytara bilərsiniz. Yaxud istəyirsiniz, brilyantları, pulunu vermək şərti ilə bu gün belə götürə bilərsiniz.

Solomçi qohvə kasasına çörək batırır, qeydsiz bir görünüşlə yeyirdi; lakin sənə haqqında dediklərimi çəsidib diqqətlə mənə üzümə baxdı; sanki o bu sözləri söyləmək istəyirdi: “Qoçaq oğlan, görünür mənə nəsihətlərim sənə üçün faydalı olmuşdur”. Mən də onun üzünə baxdım. O mənə bu baxışla nə demək istədiyimi gözəlcəsinə anladı. İş şübhəli, murdar bir iş idi, odur ki, nə olursa olsun, məsələni sülh yolu ilə qurtarmalı idi. Qobsek mənə doğru danışdığını inkar edə bilməzdi. Qraf xeyrixah bir təbəssümlə mənə təşəkkür etdi. İşə başladığı mübahisə və müzakirədə Qobsekin göstərdiyi hörslik və möharət bir çox kongreslərin bütün diplomatlarını yerə vura bilərdi, lakin nəhayət, mən akt düzəlttim. Bu akta görə qraf solomçidən faizləri daxil etmək şərti ilə səksən beş min frank aldığı təsdiq edildi; Qobsek isə bu məbləği aldıqdan sonra brilyantları qrafə qaytarmalı idi.

Qraf aktı imza edərkən:

– Belə də israrçılıq olar? – dedi. – Bu uçurumdan necə körpü salmaq mümkündür?

Qobsek mənalı bir ifadə ilə soruşdu:

– Qraf, sizin uşağınız çoxmudur?

Bu sual qrafə diksinməyə məcbur etdi. Sanki sələmçi təcrübəli bir hökim kimi onun ağrısını yerinə toxunmuş idi. O cavab vermədi.

Qobsek qrafın ağır sükutunu anlayaraq sözü davam etdi:

– Məsələ burasındadır ki, – dedi, – mən sizin məcoranızı qabaqcadan bilirəm. Bu qadın bir iblisdir; bəlkə, siz onu hələ də sevirsiniz; bu tamamilə mümkün bir şeydir, o mənə də mütəəssir olmuşdu. Ola bilsin ki, siz öz var-yoxunuzu xilas etmək, onu bir və ya iki uşağınız üçün mühafizə etmək istəyirsiniz. Odur ki, məsləhətim budur, özünüzü yüksək cəmiyyətin fırtınasına təslim edin, qumar oynayın, sərvətinizi göyə sovurun, israf edin, lakin tez-tez Qobsekin yanına da gəlin. Başqaları mənə cəhət, ərəb, solomçi, doniz qulduru olduğunu və sizi soyub talan etdiyimi söyləyəcəklər. Cəhənnəmə söyləsinlər. Əgər mənə təhqir etsələr, mən bunun əvəzini özüm çıxara biləyəm, – bəndəniz kimi heç kəs tapança atmağı, qılınc oynatmağı bacarmaz. Bunu hamı bilir. Sonra mümkünsə, bir dost adam tapıb, mülkünüzü saxta surətdə ona satın.

Mənə müraciətli soruşdu:

– Siz buna saxta satış deyirsiniz, deyilmi?

Qraf tamamilə öz fikirlərinə dalmış kimi görünürdü. Gedərkən bizə dedi ki:

– Brilyantları hazırlayın, sabah pulları alacağsınız.

Qobseck, qraf gətdikdən sonra soyuq bir səsle:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – bu, namuslu bir adam kimi axmaqdır.

– Əhtirasa qapılmış bir adam kimi axmaqdır, desəniz daha yaxşı olardı, – dedim.

Qobseck mənim gəlməyə hazırlaşdığını görüb:

– Qraf aktı düzəltməyinizin haqqını sizə verməlidir, – dedi.

Aristokrat bir qadının müdhiş sirlərini mənim gözlərim qarşısında açan bu hadisədən bir neçə gün sonra qraf bir səhər mənim kabinetmə daxil oldu.

– Conab, – dedi, – mən sizin yanınıza ciddi bir iş üçün məsləhət-ləşməyə gəlmişəm. Bunu da etiraf etməliyəm ki, sizə qarşı böyük bir etimadım var və bunu işdə sizə isbat edə biləcəyimə ümidvaram. Sizin mədam Qranlyeyo qarşı münasibətiniz böyük təqdirlərə layiqdir (vokil vikontessaya müraciət: “Görürsünüzümü, – dedi, – mənim çox adi bir xidmətimin özünü siz dəfələrlə vermişsiniz”).

Mən hörmətli başımı oyrək, yalnız namuslu bir adam kimi vəzi-fəmi ifadə etdim.

Qraf dedi ki:

– Mən sizin bugünkü vəziyyətinizi öldürmək üçün borclu oldu-ğunuz həmin qərīb adam haqqında etiraf məlumat toplamışam. Mənim öyrəndiyimə görə, Qobseck sizin və məsləki filosofudur¹. Onun sədaqət haqqında nə fikirdəsiniz?

– Qraf, – deyə cavab verdim, – Qobseck mənim hamimdir... – Sonra gülrək olavə etdim:

– Ancaq yüzə on beş faiz şortilo. Lakin onun horisliyi yad bir adama onu düzgün xarakterizə etməyə imkan vermir.

– Danışın, – dedi. – Sizin açıq danışmağınız nə Qobseckə zərər verə bilər, nə sizə. Mən girov götürən bir adamın mələk olacağına heç bir ümid bəsləmədim.

– Qobseck baba, – deyə, – cavab verdim, – hərəkətlərini idarə edənlər yeganə bir prinsipə tabedir. Onun fikrinə görə pul elə bir omtəddir ki,

onu vəziyyətə görə, heç bir vicdan əzabı çəkmədən ucuz, ya baha qiymətə satmaq olar. Onun nəzərində kapitalist elə bir adamdır ki, yaxşı qazanc üçün gəlirli işlərdə və məhkəmə işlərində iştirak edir. Onun maliyyə prinsipləri və insan təbiəti üzərində etdiyi fəlsəfi müşahidələr solomçi olmasına yol verir. Əgər bu prinsipləri bir tərəfə qoyacaq olursaq, pul məsələsindən xaricdə olan hər bir şeydə onun Parisdə ən nozakətli və namuslu bir adam olduğuna dərin bir etimadım vardır. Onun təbiətində iki insan yaşayır: o həm xəsisdir, həm də filosofdur, həm bir heç, həm də qeyri-adi bir adamdır. Əgər mən öləndən sonra yetimlərim qalsaydı, Qobseck onların qayğısını alardı; təcrübəmə görə, mən Qobsecki bu cür təsəvvür edirəm. Mən onun keçmiş həyatına bələd deyiləm. O bələd doniz qulduru olmuş, bələd də brilyant, yaxud insan, qadın, yaxud dövlət sirri ilə alver edərkən bütün dünyanı dolaşmışdır. Bununla belə and içə bilərəm ki, heç bir insan qəlbi onunki qədər məsibətlərə bərkiməmiş və böyük imtahanlardan keçməmişdir. Mən onun aldığı borcu qaytaracağım gün, natiqlik cəhətdən onunla bəzi sözlər söyləyərkən, ondan xəbər aldım ki, nə məqsədlə mənədən bu qədər böyük faiz tələb etdi və nə niyyətlə mənə, öz dostuna tam bir yaxşılıq göstərmədi. O dedi ki: “Oğlum, mənim sənə heç bir şey etmədiyimi düşünməyə haqqını sənə verməklə, mən sənə borc hissi və təşəkkürdən xilas etdim”. Bu surətlə biz onunla ən yaxşı dost olduq. Bu təcrübə sizə insanın təbiətini bir çox mülahizələrdən daha yaxşı izah edə bilər.

Qraf mənə dedi ki:

– Mənim qərarım məhkəmədir. Mülkümün ixtiyarını Qobseckə vermək üçün lazım olan aktları hazırlayın. Gəriyə qaytarmaq qəbzini yazmaq mənə yalnız sizə tapşırıram. Qəzbdə satışın saxta olduğu göstərilməlidir. O mənim mülkümü istədiyi kimi idarə edə bilər, ancaq böyük oğlum həddi-bülğə çatdıqdan sonra mülki ona qaytarmaq haqqında itiraz etməməlidir. Bundan başqa sizə bir şeyi də bildirmək istəyirəm: mən bu qiymətli sənədi öz yanımda saxlamağa qorxuram. Oğlumun anasına olan məhəbbəti mülkü geri qaytarmaq qəbzini ona etibar etməyə yol vermir. Cəsarət edib, bu qəzbi saxlamağınızı sizdən rica edə bilermiyəm? Əgər Qobseck ölsə, sizi mənim mülkümün varisi təyin etməlidir. Bu surətlə hər bir şey nəzərə alınmış olar.

Qraf bir doqquz susdu; o çox həyəcanlı görünürdü. Bir az sonra:

– Rica edirəm, mənə övün, – dedi. – Mən böyük itirab içindəyəm və səhətimin qorxulu olduğundan cəhətdən. Sən dərd

¹ Sizin məsləki - bizim tarixdən IV əsr əvvəl təsis edilmiş qədim yunan fəlsəfə məsləki: yeganə idrak mənbəyi olaraq hissi intibah qəbul edir və həyatın bütün xarici təşkilini lüzumsuz sayır, dini itiqadları əleyhinə çıxır.

mənim həyatımı şiddətlə sarsıtılmışdır. Mən mühüm bir qərara gəl-
məli idim. Artıq mənim qərarım budur.

– Qraf, – deyə cavab verdim, – hər şeydən əvvəl müsaidə edin,
mənə göstərdiyiniz etimad üçün sizə təşəkkür edirəm. Lakin bu etibar
doğrulmaq üçün sizə bildirməliyəm ki, bu tədbirlərlə siz başqa uşaqlar-
nızın irdən tamamilə möhrəm edirsiniz... Halbuki onlar da sizin
adınızı daşıyırlar. Qoy bu uşaqlar, sizin vaxtilə sevdiyiniz və bu gün
tərk etdiyiniz bir qadının uşaqları olsun, lakin onların da müəyyən
dərəcədə yaşamağa haqqı vardır. Mən sizə bildirməliyəm ki, o uşaqlar-
nın da təlqiyi aydın təyin edilməzsə, bir şərafət olaraq öhdəmə götür-
məli olduğum vəzifəni mən qəbul edə bilməyəcəyəm.

Bu sözlər qrafı titrətmiş idi. Kirpiklərində gözyaşı görünürdü və
əlmi sıxaraq:

– Mən sizi hələ axıra qədər tanıya bilməmişəm, – dedi. – Siz məni
həm sevindirirsiniz, həm də qəlbimə toxununuz. Biz geriye qaytarış
qəbzində bu uşaqların payını xüsusi maddələrdə göstəririk.

Mən onu lap idarəmin qapısına qədər ötürdüm. Onun üzü bu
ədalətli işdən doğmuş bir sevinc və razılıq hissilə ruhlanmış görünürdü.

– Görürsünüzmü Kamilla, gənc qadınlar nə cür uçurum kənanına
gəlib çıxırlar. Bəzən müdhiş bir müsibətin doğması üçün yalnız bir
raqs, rəyal yanında oxunan bir romans, şəhər civarında bir gözənti
kafidir. Şəhərlər düşkünlüyü və qürurun vəqarlı səsi, birisinin təbə-
sümünə qarşı etimad, cəlqinlik, yaxud dəlilik insanı cozb edir. Bütün
qadınlar müəyyən hüdudu keçərlərsə, zəruri olaraq üç furiyanın¹ pən-
cosinə düşəcəklər ki, bunlar da – həyə, vicdan əzabı və səfalətdir...

Vikontessa Dervilin sözünü kəsərək:

– Mənim zavallı Kamillam yatmaq arzusu ilə çırpınır, – dedi, –
gət qızım yat, pak və ismətli qalmaq üçün sonin bütün bu dəhşətləri
bilməyin lazım deyildir.

Kamilla də Qranlycə anasını başa düşərək getdi. Qrafınyada dedi ki:

– Əzizim Dervil, siz bir az həddindən artıq coşmusunuz. Vəkillər
nə ana ola bilər, nə də vəiz...

– Lakin qəzətlər min dəfə bundan artıq...

Vikontessa vəkilin sözünü kəsərək:

¹ Furiya – qədim Roma əsətinəndə intiqam ilahəsi, məcazi monada – kinli qadın deməkdir.

– Yazıq Dervil, – dedi, – mən sizi heç tanıya bilmirəm. Siz mənim
qızımın qəzət oxuduğunu zənn edirsiniz? – Sənsə bir az sükut edib
olavə etdi:

– Davam edin.

– Qraf öz mülkünü Qobsecko rəsmi surətdə satdıqdan üç ay sonra...
Vikontessa:

– Madam ki, qızım gətmişdir, qraf Restonun adını açıq söyləyə
bilərsiniz.

– Çox gözəl. Bu hadisədən uzun bir müddət sonra mən hələ də
mənə qalmalı olan qaytarış qəbzini almamışdım. Parisdə vəkillər-
in başı o qədər qarışır ki, ayrı-ayrı müstəsna hallar nəzərə alın-
mazsa, demək olar ki, onlar müştərilərinin işi üçün onların özlərindən
çox çalışmağa imkanları olmur. Bununla belə, bir dəfə sələmçi
bizim evdə nahar etdiyi zaman, süfrədən durarkən, nə səbəbə görə
də Restodan heç bir xəbər olmadığını ondan soruşdum.

O cavab verdi ki:

– Bunun çox ciddi səbəbləri var. Qraf ölüm yatağındadır. Onun
qəlbini çox yumşaq olduğundan dördə tab gətirə bilmir və dərindən onu
məhv etməsinə yol verir. Həyat cəlbə bir iş, cəlbə bir peşədir ki, bunu çox
çətinliklə öyrənmək mümkündür. İnsan bir çox müsibətlərdən
sonra həyatı dərk etmiş, onun sinir sistemi möhkəmlənir və öz
hissiyatını idarə etmək üçün onda müəyyən bir qıvrıqlıq yadardır.
O zaman onun sinirləri polad bir yay kimi sınımadan oylir. Əgər
onun mədəsi yaxşıdırsa, bu surətlə bismiş olan adam, Livanın moşhur
sird ağacları kimi uzun müddət yaşayalıdır.

– Qraf can verir? – deyə soruşdum.

Qobseck cavab verdi:

– Bəlkə də. Onun mirası sizin üçün yağlı bir işdir.

Mən bu adamın üzünə baxdım və onu sona qədər anlamaq arzusu
ilə soruşdum ki:

– Rica edirəm söyləyin görüm, nə üçün sizin nəvəzişinizi oyadan
yalnız qrafı mən oldum.

– Çünki, – dedi, – yalnız siz ikiniz mənə hiyləsiz olaraq etimad
etdiniz.

Bu cavab, mülki geri qaytarmaq qəbzini itərsə, Qobseckin öz olin-
dəki imkanlardan sui-istifadə etməyəcəyinə inanmağa mənə imkan
versə də, lakin buna baxmayaraq, mən qrafı görməyi qətl etdim. İşim

olduğunu söylədim, ikimiz də evdən bərabər çıxdıq. Tez Gelder küçəsinə çatdım. Məni qonaq otağına apardılar. Qrafınyə burada uşaqları ilə oynayırdı. Mənim gəldiyimi çəşidədikdə, cold yərindən sıçradı, mənim qabağıma gəldi və heç bir söz demədən, buxarının yanındakı boş kreslonu əlilə mənə göstərərək, yəne oyloşdı. Üzü nüfuz cədiməyən bir maskə altında gizlənmişdi. Bu maskə sayəsində aristokrat qadınlar öz cəhtirəslərini gözəlcə gizlədə bilərlər. Onun üzü dörd və müsibətdən solmuş idi; yalnız üzünün vaxtilə onu başqalarından fərqləndirən qəşəng xətləri yəne də qalmış və gözəlliyini xatırladırdı.

– Çox mühüm bir məsələ üçün qrafısa görüşə bilsoydım...

Sözümü kəsərək:

– Elə olsaydı, sizin bəxtiniz mənimkinə nisbətən daha çox gətirmiş olardı, – deyə cavab verdi. – Cənab dö Resto heç bir kəsi görmək istəmir, o doktorun belə yanında qalmasına dözmür. Heç kəsin qayğısını, mənim belə yardımımı qəbul etmir. Xəstələrin qəribə fantaziyaları olur. Onlar uşaq kimi nə istədiklərini özləri belə bilmirlər.

– Bəlkə, – dedim, – onlar istədiklərini uşaq kimi çox yaxşı bilərlər.

Qrafınyə qızardı. Bu sözü Qobseksayağı söylədiyim üçün pəşman oldum.

Söhbəti dəyişmək üçün yəne sözbə başlayaraq:

– Lakin, – dedim, – ola bilməz ki, dö Resto otaqda həmişə yalnız qalsın.

– Böyük oğlu yanındadır, – deyə cavab verdi.

Mən qrafınyəyə nə qədər diqqətlə bəxdimsə, o bu dəfə qızarmadı.

Mənə clə gəldi ki, o, möhkəm niyyətli öz sirtini mənədən gizlətmək arzusunda.

– Qrafınyə, siz başa düşməlisiniz ki, mən buraya boş bir maraqla üçün gəlməmişəm. Mənim ziyarətəm olduqca mühüm maraqlarla əlaqədardır...

Yanlış bir yola düşdüyümü hiss edərkən, dödağıma dişlədim. Doğrudan da, qrafınyə o saat mənim bu başısoyuluşumdan istifadə etdi:

– Mənim maraqlarım ərimin maraqlarından ayrı deyildir, – deyə cavab verdi. – Siz mənə də müraciət edə bilərsiniz.

Mən qəti bir surətdə etiraz edərkən:

– Mənim buraya gəlməyimə səbəb olan iş, yalnız qrafısa aiddir, – dedim.

– Mən tapşırıram, görmək istədiyinizi ona söyləsinlər.

Bu cümləni söylərkən onun göstərdiyi nəzakət məni qətiyyətləndirirdi; onun heç bir zaman məni ərinə yaxın qoymacağıma anladım. Bir müddət qrafınyəni seyr edərkən məsələyə daxil olmayan söhbətlər etdim. Lakin o, özü üçün müəyyən bir hərəkət planı təyin etmiş olan bütün qadınlar kimi, bu gözəl surət təbiətində xəyanətin son dərəcəsi olan bu halı mükəmməl surətdə pərdələyə bilərdi. Cəsarət edərdim, ancaq mən ondan hər bir şey, cinayət belə gözəyə bilərdim. Hərəkətlərində, baxışlarında, ədalətində, hətta səsinin ahəngində belə onun gələcəkdəki məqsədi hiss olunurdu. Mən onu tərk edərkən, çıxdım...

İndi mən sizə bu sərgüzəşti tamamlayan hadisələri söyləmək istəyirəm. Bunların təfəsilatı, Qobsekin və mənim əvvəlcədən hiss etdiyimiz kimi olmuş idi. Qraf dö Resto sanki öz sərvətini tələf etmək məqsədilə guya nəşə və kəfə qapıldığı gündən, ərlə arvad arasında siri məlum olmayan söhbətlər olmuşdu. Bu söhbətlər qrafın öz arvadı haqqında bu vaxta qədər olan mənfəi fikrini daha da dərinləşdirmişdi. Qraf xəstələnərək yatmağa məcbur olduğu gündən, onun qrafınyəyə və qrafınyənin iki son uşağına qarşı nifrəti aydın olmuşdu; onlara otağına girməyi qadağan etmişdi; lakin onlar itaətsizlik göstərdikdə xəstənin vəziyyəti o qədər ağırlaşdı ki, doktor qrafınyəyə, ərinin əmrini pozmaması üçün yalvarmağa məcbur olmuşdu. Madam dö Resto mülklərin, hətta içində yaşadığı evin belə yavaş-yavaş Qobsekin əlinə keçdiyini görürdü. Qobsekin onun nəzərində fantastik bir vampir mücəssəməsi idi. Qrafınyə, əlbəttə, ərinin niyyətini duymuş idi. Borclu olduğu adamlar tərəfindən şiddətlə təqib olunan cənab dö Trayl İngiltərədə səyahət edirdi. Qobsekin təsiri altında qrafın qrafınyə oleyhinə göstərdiyi siri cəhtiyatkarlığın mənasını yalnız o xəbər verə bilərdi. Qanunlarımız üzrə mülk satışının kağızını möhkəmlətmək üçün qrafınyənin də imzası lazım gəlirdi. Deyirlər ki, qrafınyə uzun müddət sonədə imza etməkdən çəkinmişdi, bununla belə, qraf arzusuna nail ola bilmişdi. Qrafınyə ərinin öz mülkünü pula keçirdiyini və əmlakı təvəssüm edərdən kiçik pul yığınının notariusunun dolabında, yaxud bankda saxlandığını zənn edirdi. Onun mülhəzisinə görə, dö Restoda mütləq bir sonəd olmalı idi ki, böyük oğlu buna əsasən onun üçün təyin edilmiş mülkə olan haqqım əsasən bərpə edə bilərdi. Buna görə

qrafinya ərinin otağını ciddi bir nəzarət altında saxlamağa qorar vermişdi. O, qadın casusluğuna tabe edilmiş öz evində tam bir hakimiyyət sürürdü. Bütün gününü ərinin otağının yanındakı salonda keçirirdi, buradan ərinin hər bir sözünü eşitmək, hər bir hərəkətini duymaq mümkün idi. Gecə yatmaq üçün yəno həmin otaqda onun üçün yer salırdılar. Gecənin çox vaxtı oyaq olardı. Doktor büsbütün qrafinyanın tərəfində idi. Belə bir fədakarlıq insanda həyat oyada bilirdi. O, xain təbiətlərə məxsus olan bir hiyləgərliklə, də Restonun ona qarşı bəslədiyi nifrəti başqa cür yoxuz və özünü mükəmməl bir surətdə möyusluğa vururdu. İşi o dorocoyu götürmüşdü ki, artıq ondan bəhs etməyə başlamışdılar. Bəzi riyakarlar onun öz günahlarını artıq yuduğunu belə iddia edərdilər. Lakin qrafinyanı, lazımı tədbir görməzsə, qraf öldükdən sonra düşəcəyi yoxsulluq fikri hər zaman təqib edirdi. Bu surətlə, ərinin inlədiyi otağa, ölüm yatağına buraxılmayan bu qadın, qrafın otağında tilsimli bir dairə cızmış idi. O qrafdan həm uzaq, həm də yaxın idi; heç bir hüququ yox idi və eyni zamanda hər bir şeyin hakimi idi; vəfalı bir zövcə rolunu oynayırdı və eyni zamanda, spiral şəkildə dəyişmiş olduğu torpağa girərkən, səpələnən hər bir qum dənəsinin sosino qulaq asa-asa, öz məhkum edilmiş şikanının gəmirən bir həşərat kimi, ölüm və pulu güdürdü. Ən ciddi bir müddə belə qrafinyada dərin bir ana hissi olduğunu etiraf etməyə məcburdu. Deyirlər ki, atasının ölümünü onun üçün bir dərs olmuşdu. Uşaqların dəridən sevdiyindən, sürdüüyü səfahət həyatını onlardan gizlədirdi; uşaqların yaşlarının az olması da bunu asanlaşdırırdı; qrafinya isə özünü onlara sevdirmə bilmirdi; o uşaqlarına ən gözəl, ən parlaq bir təhsil vermişdi. Etiraf etməliyəm ki, mən özümü bu qadına qarşı həyat və mərhəmət hissindən xilas edə bilməmişdim, hələ bir az bundan əvvəl Qobseck belə mənim bu hissimə istehza ilə gülürdü. Maksimin bütün alçaqlığını anlamış qrafinya, qanlı göz yaşları ilə keçmiş xətalarının günahını yuyurdu. Mən buna inanıram. Ərinin mülkünü ota keçirmək üçün gördüyü tədbirlər nə qədər iyronc olsa da, onu buna məcbur edən məgər ana məhəbbəti və uşaqları qarşısında öz günahlarının özünü çıxarmaq arzusu deyildimi? Bundan başqa, bəlkə də, o, ehtiras firtunası keçirmiş bir çox qadınlar kimi, yəno ismətli olmaq ehtiyacını hiss edirdi. Bəlkə də o, yalnız səhvlər üzərində yetişdirilmiş kədərli məhsulu topladıqdan sonra ismətin qiymətini anlamışdı. Hər dəfə Ernst atasının otağından çıxırdıqda,

qrafinya inkvizitorcasına onu istintaqa çəkir, qrafın nə danışdığını, nə etdiyini soruşurdu. Uşaq anasının bu arzularını atasına qarşı bir məhrəbançılıq zənn edərkən onun bütün vəsullarına cavab verirdi. Mənim ziyarətə qrafinyanı qorxuya salmışdı; o bu noticəyə gəlmişdi ki, mən – qrafın intiqam alətliyim. Buna görə mənə can üstə olan qrafın yanına buraxmamağı qət etmişdi. Məşum bir qəbəlövüqə hissi ilə, nə olursa olsun, mən qraf ilə danışmaq istəyirdim, çünki geri qaytarmaq qəbzlərinin təlciyinə heç də əmin deyildim. Bu qəbzlər qrafinyanın əlinə keçərsə, o bunların mənasını anlayar və onunla Qobseck arasında ağır bir çəkişmə başlaya bilərdi. Mən sələmçinin xasiyyətini yaxşıca öyrənmişdim, odur ki, onun heç bir zaman mülk qrafinyaya verməyəcəyini yaxşı bilirdim; yalnız mənim icra etməyə haqqım olduğu bu sənədlərin mətnində isə məhkəmə çəkişmələri üçün bir çox əsaslar var idi. Mən bütün bu məsibətlərin önünü almaq məqsədilə, ikinci dəfə qrafinyanın yanına getdim.

Dəril xüsusi bir etimad ilə vikontessaya müraciət edərkən:

– Bəzi mənovi məsələlər var ki, yüksək cəmiyyət mühitində adətən onlara biz kafi dərəcədə əhəmiyyət vermirik. – dedi. – Təbiət etibarilə müşahidəçi adam olduğumdan, məşğul olduğum mülk davalarının qeyri-ixtiyari bir surətdə təhlil edirdim. Bu cür davalarda isə ehtirasların oyunu daha parlaq bir şəkildə alır. Odur ki, hər dəfə iki düşmən tərəfin qarşılıqlı olaraq bir-birinin niyyətlərini və fikirlərini anladıkları zaman, mən buna yenidən təəccüb edirdim. Bəzən bir-birinin qolbini oxuyan iki məşuq kimi, iki düşməndə də eyni fikir aydınlığı, eyni mənovi bir bəsiyyət qüvvəsi özünü büruzə verir. Odur ki, biz, yəni qrafinya ilə mən, üz-üzə gəldikdə, onun mənə qarşı olan ədavətini səbəbini, o öz hissələrini ən füsunkar bir nəzakət və dostluq pərdəsi altında gizlətməsinə baxmayaraq, dərhal anladım. Mən ona vəkil edilmiş bir adam sifətilə calanmış idim, qadın isə qarşısında qızarmağa məcbur olduğu bir adama nifrət etməyə bilməz. O, ərinin məni vəkil etsə də, hələ bütün sərvəti mənə təslim etməmiş olduğuna hiss edirdi. Səhəbtimiz (mən bunu dinləməkdən sizi xilas edirəm) iştirak etdiyim ən qorxulu vuruşmalardan biri kimi xatirəmdə qalmışdır. Təbiət etibarilə, müqavimət göstərilə bilməyəcək bir cazibədarlığa malik olan qrafinya gah güzəstə gedir, gah yola gəlmək istəmir, gah nəvazişkar, gah da səmimi olurdu. Məni özünə təslim

üçün o mənə marağ doğurmaq, məhəbbət oyatmaq belə istədi, – lakin bu baş tutmadı.

Ayrılkən, mən onun gözlərində nifrət və çılğın bir kin ifadəsi oxudum. Bu mənzərə mənə titrədi. Biz bir-birimizdən düşmən kimi ayrıldığımız. O mənə məhəv etmək istədi, mənə isə ona yazığımız gəlirdi. Bəzi insanlar üçünsə bu, ən ağır təhqir kimi bir şeydir. Bu acı, ona müraciət edərkən söylədiyim sən sözlərində hiss olunurdu. Zənnimcə, mənə ona nə edərsə etsin, yəni də mütləq iflasa uğrayacağını söyləməyim, onun qəlbinə dərin bir dəhşət saçmışdı.

– Əgər mən qraflla görüşə bilsəydim, heç olmasa uşaqlarımızın vəziyyəti...

Qrafınya sözümlə nifrət ilə kosorək:

– O zaman, – dedi, – mən büsbütün sizdən asılı olardım.

Məsələ tamamilə açıq qoyulduğundan, mən bu ailəni düşüncəyə yoxsulluqdan xilas etməyə qərar verdim. Qeyri-qanuni bir hərəkətə belə yol verməyə hazır olduğumdan, mən aşağıdakı hazırlıq tədbirlərini tökdüm. Mən qraf Restonun saxta olaraq Qobsekdən borc aldığı bir möbləğ münasibətilə məhkəmədə onun ölcəyinə iş başlayıb, bu barədə qərar çıxarıldığına bildim.

Qrafınya, əlbəttə, bu məhkəmə prosesini ondan gizləmişdi, lakin mən qraf öldüyü zaman şeylərini məhürləmək haqqını qazandım. O zaman mən lakeylərdən birini rüşvətlə yola götirdim. O, qraf can verərkən, gecə vaxtı olsa belə, mənə xəbər verəcəyini vəd etmişdi. Bu surətdə mən dərhal işə qarışaraq, şeyləri məhürləmək təhdidilə qrafınyanı qorxudur və geriye qaytarma qəbzini xilas edə bildirdim. Sonralar, bu qadının, can verən örnin iniltilərində qulaq asa-asa qanun məcəlləsini öyrəndiyini bilmiş idim. Doğrudan da əgər ölümlə yatağının əhatə edən insanların ruhlarını oxumaq mümkün olsaydı, bu insanların ruhunda nə qədər dəhşətli şeylər görünürdü... Və hər zaman hazırlanan fitnələrin, düzəldilən planların, qəsd edilən xəyanətlərin müərrəknə puldur.

İndi bu təfsilatı bir tərəfə qoyaq. Bunlar öz-özlüyündə ciyib işlər olsa da, bu qadınla örnin çəkdiyi əzabları anlamağa imkan verir. Bununla sizin qarşınızda bu ailəyə bənzər başqa ailələrin də sirri açılmış olur. Qraf Resto öz qismətində təcib olaraq, iki ay müddətində otağında tək yatdı. Öldürücü xostolik yavaş-yavaş onun ruhunu və vücudunu gəmirirdi. Əcayibliyi izah edilə bilməyəcək xəstə fanta-

ziyaların birinə uyaraq, otağını yığışdırmağa icazə vermir, hər bir kəməkdən çökünür, yatağını belə düzəltməyə qoymurdu. Bu cür ifrat bir qeydsizlik onun otağındakı hər bir şeydə əks etmiş idi: məbel intizamsız bir halda idi; toz, hörümçək hər bir şeyin üstünü basmışdı. Vaxtilə zəngin və vasvası bir adam olduğu halda, indi o, bu otağın hüznü mənzərəsindən sanki həzz alırdı; buxarı, yazı masası və stul-ların üstü xəstəyə lazım olan şeylərlə dolmuş idi: burada boş, yaxud dolu bulaşmış şüşələr, dağıdılmış çirkil alt paltarları, sınıq qablar, buxarının qarşısında ağız açıq bir qızdırıcı, içi mədənin suyu ilə dolu ləyon var idi. Bu pintilik xaosunun ən xırda bir şeyi belə tar-mar təsiri bağış-layırdı. Ölüm insanı ölə keçirməkdən əvvəl şeyləri işğal etmişdi. Qraf işıqdan qorxurdu, pəncərələrin pərdələri salınmışdı. Qranlıq bu qəmgin binanın müzlim görünüşünü daha da artırmışdı. Xəstə çox anqlamışdı. Yalnız gözləri parlayırdı. Sanki həyat orada gizlənmiş idi. Üzünün ölü sarılığında müdhiş bir şey hiss olunurdu. Son dərəcə uzanmış saçlarını qırxdırmağa qoymurdu. Uzun birçəkləri yanaqlarının üzərinə düşmüş, bu hal onun pərişan vəziyyətini daha da şiddət-ləndirirdi. O, fanatik bir zahidə bənzəyirdi. Bütün Parisin bu qədər parlaq və məsud bildiyi, əlli yaşına belə çatmamış olan bu adamın bütün insanı duyğularını dörd və ələm yuyub aparmışdı. 1824-cü il dekabr ayının əvvəlində səhər vaxtı, qraf oğlu Ernstin üzünə baxdı. Ernst yatağın ayaq tərəfində oturmuş və hüznü ilə atasına baxırdı.

Gənc qraf atasından:

– Siz əzab çəkirsinizmi? – deyə soruşdu.

O müdhiş bir təbəssümlə:

– Yox, – deyə cavab verdi, – *"hər şey burada, qəlbim yanında"*.

– Bu sözlərlə qraf başını qaldırdı və qurumuş əllərini köksünə o qədər bərk sıxdı ki, Ernst ağladı.

Qraf olduqca vəfalı zənn etdiyi, həqiqətdə isə büsbütün qrafınyanın tərəfində olan kəmərdinercə müraciətöl:

– Nə üçün Dervil görünür? – deyə soruşdu. Xəstə bir az yatağın-dan qalxıb yəni ağı başına gəlmiş kimi: – Nəccə ola bilər, Moris! – dedi. – Bu iki həftə ərzində altı, yaxud beş dəfədir ki, mən vəkili min yanına adam göndərirəm, o isə gəlmir. Siz nə zənn edirsiniz, mənəmlə bu qədər öylənmək olar? Gədin, bu saat onu axtarıb tapın və yanına gətin. Mənəmlə ömrümin yerinə yetirmədəniz özüm ayağa durub gətməyə məcbur olacağam...

Kamerdiner salona keçərək:

– Qrafinya, – dedi, – qrafın əmrini çitdinizmi? Nə buyursunuz.

– Özünüzü elə göstərin ki, guya vəkilin yanına getmişiniz, qayıtdıqdan sonra Dervilin mühüm bir iş üçün Parisin qırx l'yo uzaqlığında bir yerdə getdiyini söylərsiniz. Bundan başqa ona söyləyin ki, vəkilin həftənin axırında gələcəyini gözləyirlər.

“Xəstələr hər zaman öz vəziyyətlərinin nə yerdə olduğunu başa düşməzlər”, – deyər qrafinya düşündü və xidmətçinin qayıtmasını gözləməyə başladı.

Qabaqki gün doktor qrafın bu gündən artıq yaşamayacağını söyləmişdi. Kamerdiner iki saatdan sonra qrafa ümitsiz bir cavab gətirdikdə, ölməkdə olan qraf böyük bir həyəcanla gəldi.

O bir neçə dəfə təkrar edərək:

– Aman ya robb, aman ya rəbb! – dedi, – mən yalnız sizə inanırdım.

O uzun bir müddət oğlunun üzünə baxdı və nəhayət, zəifləmiş bir səsle dedi ki:

– Ernst, övladım, sən çox gəncsən, lakin sənə rohmli qolbin var, odur ki, can üstə olan atana verdiyin vədin müqəddəs olduğunu anlarsan. Bir sirri gizlətməyə özündə qüvvə hiss edirsənmi? Elə gizlətməlisən ki, anan belə bir şey başa düşməsin. Oğlum, bu gün, bu evdə mənə etimad edə biləcəyimi yalnız sənənsən. Mənim etimadımı puça çıxarmazsan ki?

– Yox, ata.

– Yaxşı, Ernst, bir az sonra mən sənə mühürlü bir zərf verəcəyəm: bu zərf Dervilə çatmalıdır; bunu elə gizlətməlisən ki, sənə olduğunu heç kəs bilməsin, xələtə evdən çıxaraq, küçünün künəndəki poçt qutusuna salarsan.

– Yaxşı, ata.

– Mən sənə əmin ola bilərəmmi?

– Bəli, ata.

– Yaxın gəl, oğlum, öp mənə. İndi mən artıq asudə və arxayın ola bilərəm, mənim öziz oğlum... Altı, yaxud yeddi ildən sonra sən bu sirtin mənasını anlarsan, o zaman sən öz məharətinin və sədaqətinin hədiyyəsini alarsan və mənə sənə nə qədər sevdiyimi başa düşərsən. Mənə bir doqquqəliyə yalnız burax və buraya kimsoni qoyma.

Ernst çıxdı və anasının salonda durduğunu gördü.

Qrafinya:

– Ernst, – dedi, – buraya gəl!

Oturub uşağı özünə tərəf çəkdi, sinəsinə sıxdı və öpdü.

– Ernst, atan sənə danışdı?

– Bəli, ana.

– O sənə nə dedi:

– Mən bunu söyləyə bilmərəm.

Qrafinya hərəkətlə onun üzündən öpərək:

– Ah, mənə öziz balam, – dedi, – sənənin bu qədər təvazü göstərməyənə çox seviniyəm. İnsan yalan danışmamalı və verdiyi sözlə əməl etməlidir. Bu iki qaydanı heç bir zaman unutmamalısan.

– Ah, anacan, sən nə yaxşı adamsan! Mən əminəm ki, sən heç bir zaman yalan danışmamışsan.

– Bəzən, oğlum danışmışam. Bəzi hadisələr olur ki, adam vədini pozmağa məcbur olur. Bu hadisələr hər bir qanunun fəvqindədir. Qulaq as, Ernst, sən artıq böyük və ağıllı oğlansan. Özün görürsən ki, atan mənə rədd etmişdir, mənə qayğılarımdan çəkinmişdir. Bunu mən özüm də başa düşürəm. Mənə onu nə qədər sevdiyimi sən özün yaxşı bilirən.

– Bəli, ana.

Qrafinya ağlayaraq:

– Biçarə oğlum, – dedi, – bu bədbəxtliyə səbəb xainanə söhbətlərdir. Pis adamlar öz aqgözlüklərini doyuzdurmaq üçün mənə atanı ayırmaq istəyirdilər. Onlar bizim var-yoxumuzu alıb mənimləmək istəyirdilər. Atanın canı sağ olsaydı, bizim bu ayrılığımıza tez son verirdi, o mənə sözümə qulaq asardı; o rohmli, məhraban bir insandır; öz səhvini dərhal başa düşürdü; lakin indi o ağıllı itirmişdir, mənədən çəkinməsi tamamilə xəstə, dəli halı almışdır; bu onun xəstəliyinin nəticəsidir. Atanın indi sənə bu qədər əhəmiyyət verməsi də ağıllı itirməyə bir sübutdur. Heç sən o xəstələnmədən əvvəl, Pəlinanı və Jorju sənədən artıq sevdiyini görmüdünmü? Onun bütün halı dəyişmişdir. Sənənin məhraban olması, onda sənə bir tapşırıq vermək fikrini oyada bilər. Mənə mələk balam əgər sən öz ailənin evinə yoxmaq və ananın bir parça çörək üçün dilənməyini istəmirsən, hər şeyi mənə söyləməlisən.

Bu halda qraf qapını açaraq:

– A-a! – deyər bağırırdı.

O qapının qabağında skelet kimi qupquru, cansız bir halda, yarı çılpaq dayanmış idi.

Bu boğuq bağırtı qrafınıyını dəhşətə saldı. Daş kimi donub mat qalmış idi. Əri o qədər zəif və solğun idi ki, qəbirdən xortlamış bir ölüyə bənzəyirdi.

Qraf xırıltılı bir səslə:

– Siz mənim həyatımı dörd və müsibətlə zəhərlədiniz, – deyə bağırdı, – indi isə məni sakit ölməyə qoymursunuz, oğluma yanlış fikirlər öyrədirsiniz, siz onu alçaq bir adam etmək istəyirsiniz.

Qrafınıya can verən xəstənin ayaqları altına düşdü. Son həyat həyəcanlarından onun üzü dəhşətli bir rəng almışdı. Qrafınıya ağlamağa başladı.

– Məne yazığın gəlsin! – deyə bağırdı.

Qraf soruşdu:

– Bəs sizin məne yazığımızdı gəldimi? Siz öz sorvotinizi tolof etdiniz, indi də mənim sorvotimi tolof etmək, oğlumun səfil və avara qoymaq istəyirsiniz?

– Nə olar, – deyə qrafınıya sözü başladı, – məne yazığınız gələməsin, məne qarşı amansız olun, lakin uşaqlar? Dul arvadımıza ömr edin monastıra gətsin, mən tabe olmağa hazırım, günahlarımı yumaq üçün monastıra gedərim; məne nə ömr edərsiniz, əməl etməyə hazırım, lakin uşaqlar məsəd olmalıdır. Ah, uşaqlar, uşaqlar!

Qraf ümitsiz bir halda qupquru qurumuş əllərini oğluna doğru uzudaraq:

– Mənim yalnız bir uşağım var, – dedi.

Qrafınıya ərinin ayaqlarını qeçaqlayaraq:

– Bağışlayın... – deyə bağırdı. – Tövbə edirəm, tövbə edirəm.

İlçinçinlər onu danışmağa qoymurdu. Qurumuş boğazından dolaşqı, anlaşılmaz sözlər çıxırdı.

Xəstə ayaqlarını azad edib qrafınıyanı itələyərək:

– İmstə söylədiyiniz sözlərdən sonra siz hələ tövbə etməyə də cəsəət edərsiniz, – dedi.

Sonra dəhşətli bir qeydsizliklə əlavə etdi:

– Sizdən soyuq bir ruzgar əsir. Siz pis bir qız, pis bir arvad idiniz, pis də ana olacaqsınız.

Zavallı qadın huşsuz yerdə yığıldı. Xəstə zorla yatağına qədər süründü, uzandı və bir neçə saat sonra özündən gətdi. Dini mərasim

icrası üçün keşişlər goldilər. Xəstə öldüyü zaman gecə yarı idi. Səhərkə söhnə onu son qüvvədən məhrum etmiş idi.

Mən gecə yarısı Qobscək baba ilə birlikdə gəlib çıxdım. Ev qarınqarışıq olduğundan ölünün otağının yanındakı kiçik salona keçdik. Burada üç uşaq ağlayırdı. Yanlarında isə iki keşiş dayanmışdı. Keşişlər gecəni cənəzənin yanında keçirməli idilər. İmstə məne yaxınlaşdı və anasının qrafın otağında tək qalmaq istədiyini söylədi.

Qoribo bir baxış və səslə:

– Oraya girməyiniz, – dedi, – anam orada ibadət edir.

Qobscək, özünü məxsus olan səssiz bir qəhqəhə ilə güldü. Mən bu xəsis adamın istehzası ilə razı ola bilməzdim: İmstənin gənc üzündə aydınca görünən bir hissə məni həyəcana gətirmişdi. Uşaq bizim qapıya doğru yönəldiyimizi görüb, özünü qapıya verdi və bağırdı:

– Ana, burada iki qara geyimli kişi var, səni axtarırlar!

Qobscək uşağı tük kimi qaldırdı və qapını açdı. Qarşımızdakı mənzərəni görəydiniz! Otaq dəhşətli bir qarışıqlıq içində idi. Qrafınıya saçları dağınıq bir halda, alovlu gözlərlə otağın ortasında, cürbəcür şeylər, kağızlar, parakəndə oğsələr, paltarlar arasında dayanmışdı. Ölünün hüzurunda belə bir qarışıqlığı görmək dəhşətli bir şey idi. Qraf ölə-ölməz, arvadı bütün qutuları və yazı masasını sındırırmışdı. Masanın qırıqları xahnın üstünə səpələnmişdi. Portfəllər, bəzi başqa şeylər də damadağın edilmişdi. Hər yerdə onun yırtıcı əllərinin izini görmək olardı. İlk axtarışları bihədə olsa da, onun indiki görünüşündən və həyəcanından, nəhayət, sirli kağızları tapmış olduğunu anlamaq olardı. Mən yatağın üstünə baxdım və peşədən, ciddi məşğələdən doğan şüursuz bir fəhm ilə burada nə olduğunu dərhal başa düşdüm. Qrafın cənəzəsi yatağın pərdəsi yaxınlığında, döşəyin cənə, başaşağı, çəmsəlsiz bir şəkildə atılmışdı. Sanki o da döşəmənin üzərinə səpələnmiş kağız zərfləri kimi bir şey idi. Doğrudan da, indi o, quru bir qabıqdan başqa bir şey deyildi. Onun əyilib бүкүlmüş, qurumuş əzaları ona gülcünc və dəhşətli bir görünüş verirdi. Şübhəsiz, ölü, geriye qaytaraq qəbzini öləndə qədər hər cür sui-qəsdədən mühafizə edə bilmək üçün bəlcincinin altında saxlayırdı. Qrafınıya ərinin fikrini anlamışdı. Zira bu fikir ölünün son hərəkətində, əsəbi bir şəkildə бүкүlmüş bəmaqıllarında oyaq olunmuş idi. Bəlcinc döşəmənin üzərinə atılmışdı. Qrafınıyanın ayağının izi hələ də bəlcincin üstündə görünürdü. Qrafınıyanın ayaqlarının altında isə bir kağız gördüm, bir neçə yerinə qrafın möhür-

lori basılmış idi. Mon dorhal kağızı götürüb üstündoki yazını oxudum. Mektub mənə çatmalı idi. Müqəssiri danışırdan ciddi bir hakim nözörilə qrafınyanın üzünə diqqətlə baxdım... Buxarıda, odun içində kağız yarırdı. Qrafınyə bizim gəldiyimizi eşidib kağızı oda atmışdı. Sonəddə birinci maddələri mon onun uşaqlarının xeyrinə yazdırmışdım. O iso bu maddələri oxuyarkən, uşaqlarının irs haqqından məhrum edildiyini zənn edərək kağızı puç etmişdi. Natəmiz vicdanı və clədiyi cinayət qarşısında ixtiyarsız döşəto golmosindən ağlını itirmişdi. Bəlkə də, o bizim tərəfimizdən tutulmuş olduğunu görürük, artıq dar ağacını və colladın odda qızmış damğasını təsəvvürünə gətirirdi.

Bu qadın bizim danışmağımızı gözləyirdi: o boğulurdu, gözlləri sorsəm kimi o yan-bu yana dolayırdı.

Odun içindən hələ tamamilə yanmamış bir kağız parçasını çıxara-raraq:

– Ah, xanım, – dedim, – siz uşaqlarınızı sofaloto saldınız. Bu sənəd onların sərəvətini təmin edirdi.

Qrafınyə bu saat huşsuz yığılacaqmış kimi ağzı ayrıla qaldı.

Qobseck cırıldayan bir səslə:

– O-xo-xo! – dedi.

Mis bir şəmdən mərmər daşın üstündən çökülərkən necə bir səs çıxarırsa, bu səs də eyni təsiri bağışlayırdı.

Qoca, bir az sükut etdikdən sonra sakit bir səslə mənə dedi ki, qrafın mənə satdığı mülkünün qanuni sahibi olmadığını qrafınyəyə isbatını etmək istəyirsiniz? Bu dəqiqədən etibarən bu evin sahibi mənəm.

Başına gözəlilmədən dəyənək vurulsaydı bu mənə daha az özəb verər və mənim üçün daha az gözəlilməz olardı. Qrafınyə mənim sələmçiyə təəccüblü bir nözərlə baxdığını görmüşdü.

O danışmağa söz belə tapmayaraq, yalnız:

– Cənab! Cənab! – dedi.

– Saxta satışın sonodi sizdəmidir? – deyə mon Qobseckdən soruş-dum.

– Mümkündür.

– Siz qrafınyənin clədiyi cinayətdən istifadə edə bilərsiniz?

– Bəli.

Qrafınyənin orinin yatağı yanında ağlar bir halda qoyub getdim. O hıçqıra-hıçqıra ağlayırdı. Qobseck də mənimlə gətdi. Küçəyə çıx-

dıqdan sonra mən ondan ayrılmaq istədim, lakin o mənə yaxınlaşdı və qolbin içinə sancılan dərin bir baxışla mənə baxdı, bu dəfə daha koskin çıxan şirin bir səslə:

– Son məni mühakimə edərsən? – dedi.

O gündən sonra biz gec-gec görüşdük. Qobseck qrafın evini kirə-yoyə verdi, yayı malikanədə keçirdi, ağa kimi dolanır, ferma tikdirir, dəyirmanları təmir etdirir, yol çəkdirir, ağac əkirdirdi. Bir gün mən ona Türlü xiyabanlarında rəst gəldim.

– Qrafınyə özünü qəhrəmancasına aparır, – dedim. – O özünü uşaqların tərbiyosinə həsr etmişdir, həm də yaxşı tərbiyə verir. Böyüyü – çox yaxşı uşağıdır.

– Mümkündür.

Sözümü davam edərək:

– Siz Ernstə kömək etməyə bəzəli deyərsinizmi? – dedim.

– Ernstə kömək etmək? – deyə Qobseck bağırırdı. – Yox, bədbəxtlik – yaxşı bir müəllimdir, bədbəxtlik ona dərs verər, pulun, kişilərin və qadınların qiymətini ona öyrədir. Qoy o Paris dənizində bir qədər üzsün. O yaxşı üzücü olduğdan sonra biz ona yaxşı bir gəmi verərik.

Mən onun sözlərinin mənasını anlamağa çalışmaraq ayrıldım.

Qrafınyə gənc də Rəstoda mənə qarşı nifrət oyatdığından, o mənimlə məsləhətləşməyi lazım bilməsə də, mən yəndə də keçən həftə Ernstin Kamillanı sevdiyini və əhdosindəki vəzifəni yerinə yetirmək üçün tələsmək lazım gəldiyini xəbər vermək məqsədilə, Qobseckin yanına gətdim. Belə ki, gənc qraf artıq həddi-büləğə çatmışdı. Qoca dollal onu bu dünyadan aparacaq olan bir xəstəliklə çoxdan xəstəlonorok yatağa düşmüşdü. O, cavabı yataqdan durub işlərlə məşğul olana qədər toxiro saldı. Şübhəsiz, özündə bir qətrə belə həyat hiss edincəyə qədər, heç bir şeyi olından çıxarmaq istəmirdi. Onun iki-başlı cavabının başqa mənasını ola bilməzdi. Zənn etdiyindən daha artıq xəstə olduğunu görüb, qocalığı ilə dəlilik dərəcəsinə gəlmiş olan xəstəliyinin dərəcəsinə bilmək məqsədilə xeyli zaman onun yanında oturdum. Yaşadığı evdə özündən başqa kimsə olmasın deyə, bütün evi icarəyə götürmüş və otaqların hamısını boş qoymuş idi. Tutduğu tənəddə iso hər bir şey əvvəlki yerində idi. On altı ildən bəri yaxşıca tanıdığım şeylər o dərəcədə eyni vəziyyətdə qalmışdı ki, onların şüşə altında saxlandığını zənn etmək olardı. Onun sadiq qapı-

çısı olan qadın əlil bir kişiyo öro getmişdi. Arvad yuxarı mərtəbəyə Qobsekin yanına getdikdə, bu əlil kişi qapını qoruyardı. Həmin bu arvad yəno də onun cvini idarə edir, gələnləri xəbər verir, onunla söhbət edir, xəstənin yanında otururdu.

Qobsek zəif olduğuna baxmayaraq, müştərilərin bəzilərini özü qəbul edir, faiz alır. Öz işlərini o dərəcədə sadələşdirmişdi ki, bayırda bir işi düzəltmək lazım gələrsə, yalnız əlil kişiye tapşırıq vermək kifayət edirdi.

Fransa Haiti Respublikasını təsdiq etdikdən sonra¹ Qobsek, San-Domingodakı əski mülk işlərini bildiyi, oradakı kolonistləri, yaxud mükafat almağı olan şəxsləri tanıdığı üçün mülk iddialarını ləğv etmək və Haitidən çatacaq olan pulları toqşim üçün toşkil edilmiş komissiyonun üzvü təyin edilmişdir. Qobsekin dühəsi kolonistlərin, yaxud varislərinin iddialarını hesabla götürməyə üçün "Verbrust və Jiqonne firması" adlı bir agentlik düzəltdi. Qobsekin bu agentliyo qoyduğu maya yalnız təcrübəsindən ibarət olduğu üçün o, ancaq öz şərik-lərilə gəliri bölüşürdü. Bu agentlik təcrübəsiz, etimad etməyən, yaxud haqları şübhə altında olan adamların iddiaları üçün filtr kimi bir şey idi. Qobsek bir təsviyəçi kimi iri mülk sahiblərilə danışıq aparırdı. Bu mülk sahibləri öz haqlarını artırmaq, yaxud tez təsdiq elətdirmək üçün sərvətlərinin böyüklüyünə uyğun bir miqdarda ona peşqəş gətirirdilər. Bu surətlə bu hədiyyələr əlinə keçirə bilmədiyi məbləğlərdən aldığı hesab faizi kimi bir şey idi; bundan başqa, agentlik pulun hamısını birdən almağı, respublikanın şübhəli pul verişlərinə tərcih edən adamların xırda, yaxud davamlı mülklərini ucuz qiymətlə ona verirdi. Qobsek bu böyük işin qamı doymayan bir əjdahası idi. O hər gün səhərlər öz hədiyyəsini alar və asılmağa məhkum edilmiş bir adamı bağışlamaq məsələsini həll edən bir nabob² naziri kimi, bu hədiyyəni naz ilə nəzərdən keçirirdi. Qobsek hər şeyi: bir yoxsulun təqdim etdiyi içi ov quşu ilə dolu səbətləri, qonaqkar adamların göndərdiyi şamları, varlıların qab-qacağını, möhtəkirlərin qızıl tütün qablarını qəbul edirdi. Bu şeyləri qəca sələmçinin nə etdiyini kimse

¹ Fransa Qaiti Respublikasını təsdiq etdikdən sonra – sabiqdo koloniya olan Qaitinin (Böyük okeanda bir qrup adalardır) istiqlaliyyəti 1825-ci ildə Fransa tərəfindən təsdiq olunmuşdu.

² Nabob – Hindistanda varlı knyazlara deyirlər.

bilməzdi. Hər şey onun cvində gözdən itor və heç bir şey oradan bayıra çıxmazdı.

Mənim köhnə tanışım qapıçı qadın mənə deyirdi ki, namuslu bir qadın kimi and içirəm ki, mən onun bu şeyləri boğazından keçirib udduğuna inanıram, ancaq bu onun heç də xeyrinə deyil, – görmürsünüzmü, mənim divar saatının quşu kimi qapquru qurumuşdur.

Nəhayət, keçən bazar ertəsi günü Qobsek əlil kişini mənim dəlimcə göndərmiş idi. Əlil kabinetə girərək:

– Tez olun, cənab Dervil, – dedi. – Sahibkar öz son haqq-hesabını çəkir, lumu kimi saralmışdır, sizinlə yaman danışmaq istəyir; ölümünün canını alha-aldadır, boğazında son xırıltı səslənir.

Mən Qobsekin otağına girdikdə, o buxarı qarşısında dizi üstə dayanmışdı. Buxarıda ocaq yanmasa da, bir yığın kül var idi. Qobsek çarpayıdan düşərək oraya qədər sürünmüş, lakin yəno geriyo qaıdıb yatağına uzanmaq üçün gücü çatmamış, səsi də çatmamış ki, köməyo çağırırsın.

Onu qaldırıb yəno yatağına uzanmağa kömək etdikdən sonra:

– Mənim köhnə dostum, – dedim, – siz üşüyorsunuz. Bəs nə üçün buxarını qalətəmmişsiniz?

O son, sənə bir baxışla məni seyr edərək:

– Mən üşümürəm, – dedi, – ocaq yandırmaq lazım deyil. Mən gedirəm, özüm, haraya getdiyimi özüm də bilmirəm. Lakin mən buradan gedirəm. Budur bu mənim kərfologiyamdır¹. – Bu istilahı işlətməsi ağlının aydın olduğunu və düz işlədiyini göstərirdi. – Mən otağın içinə qızıl yağdığını zənn etdim, onu yığmaq üçün ayağa durdum. Mənim bütün bu sərvətim kimə çatacaqdır? Mən onu xəzinəyə verməyəcəyəm. Mənim vəsiyyətim var... Qrosi, axtar, onu tap. "Gözəl hollandiyalı qadının" bir qızı vardı, onu mən bir axşam Biven küçəsində görmüşdüm. Yanılmıramsa, onun adı Skat idi. O, sevgi ilahəsi qədər gözəl bir qızıdır. Onu taparsan, Grosi. Sən mənim vəsiyyətimə, nə istəyirsənsə götür: burada qaz böyrüyündən hazırlanmış paş-tətlər, qəhvə qutuları, şəkər, qızıl qaşıqlar var. Odionun² qayırdığı servizi arvadına verərsən. Lakin brilyantları kimə verirəm? Sən onlara qiymət qoyarsanmı, özüm? Mənim bir çox çeşidli tütünüm var,

¹ Kərfologiya – can üstə olan bir adamın ollorinin son hərəkətidir.

² Odio – saray zərgərinin adıdır.

onları Ilamburqda satarsan, orada qiymoti iki dəfə artıqdır. Mənim hər bir şeyim var və hər şeydən mən ayrılımalıyam.

Sonra özünə müraciətlo:

– Gcdök, Qobsek baba, – deddi, – mətanətli ol, təxtə; itirmə özünü...

Yatağına uzandı, üzü bürüncdən qayrılmış kimi balıncın üzərində aydına görünürdü; sümük barmaqlı qurumuş əlini yorğanın altından çıxarıb sanki yubanıb burada qalmaq üçün nədənsə bərk-bərk yapışdı. Öz metal baxışı kimi soyuq olan buxarıya baxdı, Letyerin! “Brutun uşaqlarının ölümü” adlı çəkildəki kənsulların dalında durmuş ciddi üzlü qoca romalıları kimi, qapıçının, əlil kişinin və mənim gözlərimizin qarşısında, ağılını belə itirmədən öldü.

Qoca əlil oşğor şivəsi ilə mənə müraciət edərkən:

– Qoca Lazar kimi, özümətlə öldü, – deddi.

Can vərnə qocanın cavahıratı fantastikəsinə sayması hələ də qulağına cingildəyirdi. Onun baxışını təqib edən gözlərim, həcmi cübarilə mənə heyətə salan kül yığının üzərində dayandı. Maşanı götürüb kül içinə soxdum, orada bir yığın qızıl və gümüş var idi. Ehtimal, bu qızillər xəstə olduğu vaxt yığıldığı hədiyyələr idi; zoifliyindən bunları gizlədə bilməmiş, heç kəsə inanmadığından banka göndərmişdi.

Qoca əlilə:

– Tez hakim çağırın, – dedim, – tez hər şeyi möhürləmək lazımdır.

Qobsekin son sözlərindən və qapıçı qadının söylədiyindən heyrən qalaraq, birinci və ikinci mərtəbədəki otaqların açarlarını götürüb, cvi gəzməyə getdim. Elə birinci otaqda, bir az əvvəl mənə mənasız görünən sözlərin mənasını anladım; əyalət xəsislərinə məxsus olan ağılsız bir hiss ilə əmələ gələn xəsisliyin səmərəsini gördüm. Qobsekin öldüyü otağın qonşuluğunda çürümüş paştətlər, bir çox yeməli şeylər, balıq qulaqları, zəhərli iylərilə mənə az qala boğmuş olan saqqallı balıqlar var idi. Hər yerdə qurd və həşərat qaynaşırdı. Bir az əvvəl almış olduğu bu hədiyyələr arasında müxtəlif həcmli çay, qəhvə tayları yığılmışdı. Buxarının üstündəki gümüş sup qabında Qavrdan onun adına göndərilmiş pambıq tayları, şəkər qutuları, rom

boğqaları, qəhvə, indiqo, tütün, bir çox xırdavat malların səndələri var idi. Bu otağın içi mebel, gümüş şeylər, lampalar, şəkillər, vazalar, kitablar, çərçivəsiz bükülmüş gözəl qravürlər, nadir şeylərlə dolu idi. Kim bilir, bəlkə də bütün bu qiymətli şeylərin hamısı yalnız hədiyyələrdən ibarət deyildi. Bəlkə də bunun bir qismi girov qoyulub da, sonra geri götürülməmiş şeylərdən ibarət idi. Burada sikkəli və şifərəli cavahir qutuları, gözəl bir kətana bükülmüş servizlər, qiymətli silahlar, yarlıqsız bir çox şeylər var idi. Nədənsə ələ götürüldüyünü zənn etdiyim bir kitabı vərəqlədikdə, içində min franklıq assignasiyalar gördüm. Mən hər şeyi əsaslı nəzərdən keçirməyə qərar verərək hər şeyi alt-üst elədim: Rembrandtın fırçasına layiq olan bu hollandiyalının bu qədər hərisəsinə sevdiyi qızilları tapmaq üçün döşəməni, tavanı, kamizləri, divarları araşdırdım. Bütün hüquqsünaslıq təcrübəmdə bu dərəcədə xəsislik və orijinallıq səmərəsi görməmişdim. Onun öz otağına qayıtdıqdan sonra getdikcə artan bu xırdalıqların və sorvatının çoxalmasını səbəbini yazı mənasında tapdım. Kağız presi altında Qobsek ilə, onun bu hədiyyələrini alan alverçilərin məktubları var idi. Ya bu adamlar Qobsekin məharətinin qurbanı olmuşdular, ya da o öz malı və şeyləri üçün çox pul istədiyindən, sazışlər natamam qalmışdı. Şəvə yeməli şeyləri otuz faiz tənzillə almaq istədiyi üçün, Qobsek mallarını ona satmağa razı olmamışdı. Qobsek bir neçə frank üçün mübahisə edir və bu mübahisə zamanı mallar tələf olub gedirdi. Gümüş şeylərin satılmamasına səbəb, onun noqliyyat xərcini vermək istəməməsi idi. Məsələ qəhvəyə gələndə, o qəhvənin səpələmə biləcəyini nəzərə almaq istəmərdi. Bir sözlə, hər şey mübahisəyə, çəkişməyə səbəb olurdu. Bu çəkişmələrdə ağıllın zoiflədiyi və qüvvətli cəhətlərlə ağıllarından çox ömür sürən bütün qocaların düşdüüyü anlaşılmasız tərsliyin ilk əlamətləri görünürdü. Özümü onun yerinə qoyub öz-özümədən soruşdum: “Bütün bu sorvatlar kimo çatacaqdır?” Yeganə varisi haqqında mənə verədiyi bu qoribə göstərişi mülahizə etdikdə, bir fahişənin qabağına böyük bir sorvət almaq üçün Parisin bütün şübhəli cəvlərini araşdırmağa məcbur olacağımı düşündüm. Lakin hər şeydən əvvəl, bunu bilməlisiniz ki, şəksiz səndələrə əsasən qraf Ernst dö Resto yaxında öz mülkünü sahib olacaq, bunun sayəsində Kamilla ilə cvləno biləcəkdir. Bundan başqa, o öz anası qrafınaya Restonu, bacısını və qardaşını kafı dərəcədə cchizlə və sərməyə ilə təmin edə biləcəkdir.

¹ Letyer (1750-1832) – David məktəbinə mənsub fransız rəssamdır. Burada adı çəkilən şəkil L.uvrədir.

Madam Qranlyc:

– Yaxşı, əzizim Dervil, – dedi, – biz bu barədə fikirləşərik.
– Bizim ailəmiz kimi bir ailənin Ernstin anasını qəbul etməsi üçün
o çox zəngin olmalıdır. Sizə məlum olsun ki, mənim oğlum bir neçə
gündən sonra Qranlyc ailəsinin iki budağını birləşdirərək hersoq
Qranlyc olacağından mən onun münasib bir qayını olmasını
istədim.

Qraf dö Bəm:

– Lakin, – dedi, – Restonun gerbi – gümüş haşiyəli və dörd odod
üstü qara xaçlı qızıl qalxandan ibarətdir, bu isə gözəl bir gerbdir.

Vikontessa:

– Doğrudur, – dedi, – bir də ki, Kamilla öz qayınası ilə görüş-
məyə də bilər.

Qoca dayı yəni dedi:

– Madam dö Boscan madam dö Restonu öz evində qəbul edərdi.

– Ah, yalnız raut¹ axşamlarında, – deyər vikontessa cavab verdi.

Paris, yanvar 1830-cu il

PROSPER MERİME

(1803-1850)

MƏHƏBBƏT İLAHƏSİ

Bələ mağrur heykəl qay lütfkar

və mülayim olsun.

Lukian

Kaniqə dağının axırını aşırımını enirdim. Günəş artıq batsa da,
qarşıda uzanıb gedən düzənlikdə İl qəsəbəsinin evləri aydın görü-
nürdü; mən də elə həmin evlərə tərəf irəliləyirdim.

Dünəndən bəri məni bələdçilik edənin katalanlıya dedim:

– Siz yəqin ki, müsyo dö Peroradın hansı evdə yaşadığını bilirsiz-
niz, cləmi?

– Əlbəttə, bilirim! – o ucadan cavab verdi. – Onun evini öz evim
kimi tanıyıram, hava bələ qarənlik olmasaydı, həmin evi elə bura-
dan sizə göstərirdim. Bu, İl qəsəbəsində ən gözəl evdir. Bəs necə,
müsyo dö Peroradın pulu var, bəli, özü də oğlunu özündən də varlı
birisinin qızı ilə evləndirir.

Ondan soruşdum:

– Bu toy ziyafəti yaxın günlərdə olacaqmı?

– Lap bu yaxınlarda! Çox güman ki, çalğıçılar artıq təyin olun-
muşdur, bəlkə, sabah, nə bilim, bəlkə də, birisi gün başlanacaq. Ziya-
fət Püiqariqdə olacaq, çünki oğlanın sevdiyi qız Püiqariqdəndir. Eh,
bir dəm–dəsgah olacaq ki!

Məni müsyo dö Peroradın yanına püiqariqli dostum M. dö P.
göndərmişdi. Dostumun dediyinə görə, bu, qədim mədəniyyəti dərindən
bilən, savadlı, hər bir işdə adamın harayına çatan, qeyri-adi,
misli-borabəri olmayan bir şəxs idi. O, qəsəbədə on lyölük məsə-
fədə yerləşən xarabalıqları mənə yəqin ki, məmnuniyyətlə göstə-
rəcəkdə. Çünki qədim və orta dövrlərə aid tarixi abidələrlə zəngin
olaraq İl qəsəbəsinin ötrafını gəzmək və məlumat toplamaqda bütün
ümidimi ona bağlamışdım. Ancaq haqqında ilk dəfə bələdçimin
məni danışdığı bu toy ziyafəti bütün planlarımı alt-üst edirdi.

¹ Raut – geniş tanışlar dairəsi üçün verilən mürşəfi

“Mən çağırılmamış qonaq olacağam” – öz-özümü düşündüm. Ancaq burası vardı ki, orada mənə gözləyən olacaqdı. Mənim gəlişimi müsyö də Püiqariq xəbər vermişdi və mən mütləq toya gətməli idim.

– Mərc gələk, müsyö, – biz hələ düzənlikdə yolumuzla irəliləyəndə bələdçim mənə dedi, – bir siqardan mərc gələk, mən sizin müsyö də Peroradgildə nə iş görəcəyinizi indidən deyim, razısınız mı?

– Bunu bilmək bir o qədər də çətin deyil, – dedim və ona siqar uzatdım. – Kaniqudan bəri altı iyə yol gətirdikdən sonra, gecənin bu vaxtında ən böyük işimiz, yəqin ki, şam etmək olacaqdır.

– Burası belədir, bəs sabah?.. Bax, mərc gəlişim ki, siz ilə öz bütünüzə baxmağa gedirsiniz, yoxsa düz demirəm? Mən bu fikri siz Scrabbona müqəddəslərinin şəklini çəkəndə duydum.

– Büt? Nə büt? Hansı büt? – Bu söz mənə daha da maraqlandırdı.

– Nəccə? Sizə Pertinanda danışmadılar ki, müsyö də Perorad yerin altından nəccə büt tapıb?

– Bəlkə siz bişmiş gildən hazırlanmış heykəl demək istəyirsiniz?

– Hər halda elə demək istəmirəm. Xeyr. Bəli, xalis misdən və hələ demədən, ondan böyük sular¹ kəşib qayımaq olar. Kilsə zongı ağırlığında olar. Biz bunu zeytun ağacının altından qazıb çıxartmışıq.

– Onu qazıb çıxaranda siz orada idiniz?

– Bəli, müsyö. M. dö Perorad on beş gün bundan qabaq bizə, yəni Jan Kəl ilə mənə dedi ki, qəca bir zeytun ağacını kökündən çıxaraq, çünki həmin ağacı keçən il soyuq almışdı. Bildiyiniz kimi, havalar çox pis keçdi. Hə, işə başladıq, Jan Kəl sığırığı işləyirdi ki, birdən qulağına səs deydi: zaranq!.. Elo bil zəng çalırıldı. “Bu nədir belə?” – özüm-özüməndən soruşdum. Biz qazdıq, qazdıq və birdən bir qara əl çıxdı, ölü əlinə oxşayırdı. Qorxumdan matım-qutum qurudu. Oradan düz müsyö də Peroradın yanına qaçdım və dedim: – Müsyö, zeytun ağacının altında ölü basdırıblar. Keçiş çağırmaq lazımdır! – Nə, ölü? – onu təcəüb bürüdü. M. dö Perorad gəldi və torpaqdan bayıra çıxan əli görən kimi: – Öntiqə! Ələ! – deyər qışqırdı. Görsöydünüz, deyərdiniz ki, o, xəzinə tapıbdır. Hə, M. dö Perorad əl-ayağa düşdü; gah belə, gah da əlləri ilə torpağı qazıb atdı, olloşdı, qurdalandı, düz bizim ikimiz qədər işlədi.

– Sonra nə tapdınız?

Yekə bir qara qadın... Bədoninin yanından çoxu çılpaq, özü də xalis misdən... M. dö Perorad bizə dedi ki, bu, bütüdür, bütperəstlik dövründən... Böyük Karın dövründən, səkkizinci əsrdən, nə bilim, nə vaxtdan qalır.

– Başa düşürəm nə deməkdir. Yəqin, vaxtılı nə vaxtsa uçulub dağılmış kilsənin yerindən tapılmış bürünc madonnadır.

– Elə özüdür ki var! Bürünc madonna!.. Madonna olsaydı, mən tanıyardım! Ağzımda deyirəm ki, bütüdür. Bu, onun sifətinin ifadəsindən bilinir. Böyük, iri ağ gözlərini sanki adamın gözlərinə zilləyib. Baxsan, deyərsən ki, elə o da sənə baxır. Ona baxanda istor-istoməz baxışlarını onun baxışlarından ayırıb gözlərini yerə dikirsen.

– Deməli, ağ gözləri var? Yəqin o gözləri bürüncə naxışlayıb işləmişlər. Bu, şübhəsiz, Roma heykəllərindəndir.

– Roma heykəlidir, elədir ki, var! Müsyö də Perorad da onun Roma heykəli olduğunu dedi. Ah! Mən indi görürəm ki, siz də onun kimi alimsiniz.

– Bütövdür mü? Yaxşı qalıbdır mı?

– Oh! Müsyö, salamatdır, əyər-əskiyyə yoxdur. Bu tapdığımız, bələdiyyə idarəsində saxlanılan Lui-Filippin naxışlı, gipsdən tökülmüş büstündən daha gözəl və daha yaxşı qalıbdır. Bütün bunlara baxmayaraq, bu bütün sifəti nəşə mənim xoşuma gəlmir. Pis, sort sifəti var... Özü də elə pis adama oxşayır.

– Pis! O, sizə nə pislik edibdir ki?

– Düzünü axtarsan, mənə heç bir şey. İləşidin görün, bir nə oldu! Biz dördümüz də həmin bütü ayaq üstə qaldırmaq üçün işə başladığımızda. Bir toyuq qədər gücü olmasına baxmayaraq, müsyö də Perorad da ipdən yapışmışdı və o da çəkirdi. Çox çətinliklə onu dikəldib ayaq üstə qoyduq. Əlimi aub yerdən bir saxsı parçası götürmüşdüm və istəyirdim onun ayağının altına qoyam ki, düz dursun, birdən: taraqq! Bir də gördüm ki, heykəl tirtap uzandı. “Özünü gözə!” – mən qışqırdım, ancaq mənim qışqırmağım nəşə gec oldu, çünki Jan Kəl macal tapıb ayağını çəko bilməmişdi...

– O yaralandı?

– Yazığın ayağını tamam üzüb saldı! Vay-vay! Yazıq! Onu belə görəndə cin vurdu başıma. Olimdəki toxa ilə bir istədim bütü vurub verdim, ancaq M. dö Perorad mənə tutub saxladı. O, Jan Kəla pul sındırı, əhvalatın iki həftə bundan əvvəl olmasına baxmayaraq Jan Kəl hələ də yorğan-dəşəkdədir, elə indi də yatır və həkim deyir ki,

¹ Su (sou) - Fransada pul vahidi

daha bundan ona ayaq olmaz, bu ayaqla o birisi ayağı kimi yeriyo bilməz. Çox təssüf! O, yoldaşlar içərisində ən yaxşı qaçan idi, futbol oyununda da müsyö dö Peroradın oğlundan sonra ən mahir, fondgir oyunçu idi. Məsələ burasındadır ki, M. Alfons dö Perorad – M. dö Peroradın oğlunu deyirəm, çox məyus olmuşdu, çünki o, Jan Kol ilə birlikdə oynamağı sevirdi. Onların oyununa baxanda adama ləzzət verirdi; ikisi birlikdə oynadı ey, top yere düşməzdi: tap-tap!

Bələ söhbətlərlə yolumuza nərdivan atıb İl qəsəbəsinə daxil olduq və çox çəkmədi ki, mən M. dö Peroradın hüzurunda hazır oldum. Bu, alçaqboy, hələ də canıslu, cəld, sir-sifətinə kirşan çəkilmiş gümrəh, sağlam və cətirəslı bir kişi idi. M. dö N. -in məktubunu açmamışdan əvvəl o, məni hər cür yemək düzülmiş stolun başında oturtdu və indiyo kimi alimlərimizin laçeydliyi üzündən tarix boyu unudulub yerin altında qalan Rüsion qraflığını qərib üzə çıxaracaq bir arxeoloq kimi məni oğluna və arvadına töhmət etdi.

Böyük ləzzətlə yeyo-yeyo, – çünki heç bir şey təmiz dağ havası kimi adamı iştaha gətirməz – düşdüym evin adamlarına diqqət yetirirdim. Mən M. dö Perorad haqqında artıq danışmışam. Bunu da əlavə etməliyəm ki, o, son dərəcə cəld idi. O danışıq, yeyir, oturduğu yerdən dik qalxıb qonşu otaqdakı kitabxanasına qaçır, kitab götürüb, səhifələrdəki yağlı boya ilə çəkilmiş qravüraları mənə göstərirdi və sorab süzürdü. İki diqqət yerdinə rahat oturmurdu. Katalan camaatının əksəriyyəti kimi qədrindən artıq kök olan, artıq qırx yaşını keçmiş arvadı mənə bütün hərəkətlərlə əsil oyalət, kond arvadı təsiri bağışlayırdı. Arvad yalnız ev işləri ilə məşğul olmasına baxmayaraq, o yenə mətbəxə qaçdı, çoxlu göyərçin kəsdirdi, yağda qızartdı, nə bilim neçə qab mürobbə açdı. Stolun üstü bir anda ləzzətli yeməklərlə, içki ilə doldu. Əgər süfrəyə qoyulmuş taamlardan deyünca yeməyim bir yana dursun, hamısının yalnız dadına baxsaydım, yoqin ki, qamım partlardı. Bununla bələ, qarşıma tutulan xörək dolu boşqabdan imtina etdikdə evin adamlarından üzr istəməli olurum. Qorxurdular ki, İldə mən özümü yaxşı hiss etməyəm. Əyalətdə əyləncə o qədər azdır ki... parisililər də ki, bilirsiniz də, ərköyüdürlər!

Valideynlərinin narahat olduqları, tez-tez içəri girib-çıxdıqları bir vaxtda M. Alfons dö Perorad yerində mıxlanıb qalmış nəzarətçini xatırladırdı. Bu, iyirmi altı yaşında həündürboy, qədd-qəmətli, sifətdən yaraşlıq cavan bir oğlan idi. Boyu və bədən quruluşu onun

bu yerlərdə adlı-sanlı lapta¹ oynayan olduğunu sübut edirdi. Həmin gecə o, qəşəng geciyimşidi... Lap elə "Modalar jurnalı"nın son nömrəsindəki şəkillərdəki kimi... Ancaq mənə elə gəlirdi ki, əynindəki paltarları onu sıxır. Qəmətli dümdüz idi, elə bil şiş olmuşdu. o tərəf-bu tərəfə dönəndə bütün bədəninə döndörirdi. Onun iri, görünürlü, açıq havada çox olduğundan mis rənginə çalan əlləri və qısa diriməklər oynındəki geciyim ilə qəribə ziddiyyət təşkil edirdi. Bu əllər, əslində, bir modabaz köynəyinin qollarından çıxmış zəhmət-keç əlləri idi. Bununla bələ, o, məni Parisdən gələn bir adam kimi başdan-ayağa çox maraqla süzdü. Bütün gecə ərzində tək bircə dəfə mənimlə kəlmə kəsdı, dediyo də bu oldu ki, mən saatımın qayığını haradan almışam.

Şam qurtarhaqurtarda M. dö Perorad mənə dedi:

– Hə, deməli, bələ! Mənim hərmətli qonağım, indi ki, mənim qonağımınız, deməli, mənim ixtiyarımdayınız. Nə qədər ki, bizim dağlarda olan görməli yerlərin hamısını görməmişsiniz, sizi heç bir yere buraxdı yoxdur. Görək bizim Rusiyyonu yaxşı-yaxşı gözib tanıyasınız və onun əsil qiymətini, nəyə layiq və qadir olduğunu özünüz söyləyösiniz. Ancaq sizə göstərəcəyimiz şeylərə şübhə etməyösiniz. Finikiyalılarn, ərəblərin, vizantiyalılarn abidələrinin hamısını, böyüyündən kiçiyinə qədər, öz gözələrinizlə görəcəksiniz. Mən sizi hər yere aparacağam, kiçik bir kərpici də sizdən əsirgəməyəcəyəm.

Aramsız öskürək onun sözünü yarımçıq kəsdı. Mən bu fürsətdən istifadə edib ona dedim ki, ailəsi üçün xoş bir məqamda qiymətli vaxtını almaqla onu narahat etməyöyüm. Əgər dostum mənim gözintilərim barəsində qiymətli məsləhətlərini əvvəlcədən mənə deyərdiso, onu məni müşayiət etməkdən azad edərdim.

– Hə, siz deyəsən axı, bu oğlanın toy məclisindən danışmaq istəyirdiniz? – deyö o mənim sözümü kəsdı. – Boş şeydir! Bu işi birisi günə də saxlamaq olar. Siz də bizim ailə ilə birlikdə toyu yolu salarsınız. Toy sado olacaqdır, çünki qız ona miras qoyub gedən xələsinə hələ də yas saxlayır. Buna görə də nə bal, nə də tənənlə ziyafət... heç nə olmayacaq. Təssüf. Heç olmazsa, bizim katalanlı qızların toylarda necə oynadıqlarını göröndiniz. Onlar gözəldirlər və mənim Alfonsumun toyu bələ keçirmək üsulu bolkə sizin də xoşunuza gəldi! Məsəl var, deyörlər: toy toyu gətirər... Həftənin şənbə günü

¹ İki dostoyo bölünmüş oyunçular arasında ağacla oynanılan top oyunu

cavanların toyu qurtarır. Mən də azadam və bundan sonra yola düş-
rik. Əyalət toyunda sizi dəridirəcəyimə görə – ögür doğrudan da
belə olarsa, – indidən üzr istəyirəm. Çünki tontənəli ziyafətlərdən
bezmisi bir parisli üçün əyalət toyu nodir ki axı... Özü də nə toy,
rəqsi yox... Buna baxmayaraq, siz tozo golini görəcəksiniz tozo
golini... bu haqda fikrinizi sonra deyirsiniz. Burası da var ki, siz ağır
və ciddi adamsınız, qadınlara gözünüzün ucu ilə də baxmırsınız.
Mən sizə daha yaxşı şeylər göstərməyəyəm. Nəso yaxşı bir şey gör-
cəksiniz! Sabah üçün sizə heç gözəlmədiyiniz bir möcüzə hazırla-
mışam.

– İlahi! – üzümü ona tutub dedim, – evdə xəzinən olsun, amma
heç kimin ondan xəbəri olmasın?! Çətin məsələdir. Deyəsən, mənim
üçün hazırladığınız “mücüzəni” təsəvvür edirəm axı!.. Əgər söhbət
tapdığınız heykəldən gedirsə, bolədimin dilindən eşitdiyim təsvirə
görə, sizdən mənim gözəldiyim möcüzəyə doyməz, o olsa-olsa,
həmin şeyə həyətə baxmaq üçün mənə yalnız marağ oyada bilər.

– Ah! Deməli, o mənim bütüm barədə sizə danışmış, mənim Tür
İlahəm... başqa cür adlandırılırlar... Hə, indi ki belə oldu, sizə bu
barədə heç nə demirəm. Sabah gündüz onu özünüzə görürsünüz və
özünüz deyirsiniz ki, həmin bütə şah əsər deməkdə mən haqlıyam,
yoxsa yox. Lənət şeytana! Siz məqamında gələ bilmədiniz! Onun
üstündə yazılar var ki, Allahın savadsız, cahil bəndəsi olan mən də
onu öz bildiyim kimi izah edə bilərəm. Siz isə Parisdən gəlmiş alim-
siniz!.. Bolkə də, mənim şərhim sizə gülünc göründü... Məsələ burası-
sındadır ki, bütün bunları sizə danışan mən, əyalətdə qədim, antik
şeylərin bilicisi kimi bir yazı da yazmışam. Mətbuatda dərc etməyə
istəyirəm. Onu siz özünüz mənim yanımda oxusaydınız və səhvlə-
rimi düzəltəydiniz, ümid edirəm ki... Məsələ, mən bilmək istədim,
görüm siz büstün kürsülük, dayaq deyilən hissəsində yazılmış
“C A Y E” sözünü nəcə tərcümə edərdiniz?.. Burası da var ki, sizdən
hələlik heç nə soruşmaq istəmirəm, sualları sonraya saxlayıram.
Sabaha qədər! Bu gün Məhəbbət İlahəsi haqqında daha kolmə də
kəsməyəyə!

Arvadı dilləndi:

– Bütü öz yerində rahat qoysan, Pərorad, çox yaxşı iş görmüş
olarsan. Başa düşməlisən ki, sən müsyönün yeməyinə mane olursan.
İnan ki, müsyö Parisdə sən tapdığın heykəldən daha gözəllərini

görmüşdür, Türlü sarayında onlarca cəlosi vardır, özləri də bürüncdən,
sənin tapdığın kimi.

– Bax, bu cəhalətdir, əyalətin böyük cəhaləti! – M. də Pərorad
arvadının sözünü yarımqıç kəsdi. Çox gözəl, füsunkar, antik bir
heykəli Nikola Küstünün bayağı heykəlləri ilə müqayisə etmək?!

Mənim evdar qadınım allahlardan hörmətsizliklə danışır. Təsəv-
vür edərsinizmi, mənim arvadım istəyir ki, mən tapdığım heykəli
aridib ondan bizim kilə üçün zəng düzəldirim. Bu, isə onun xaq ana-
sına çevrilsin! Klassik yunan heykəltoraşı Mironun şah əsəri kimi!

– Şah əsər! Şah əsər! O özü gözəl şah əsər yaradıb. Zərafət deyil,
kişi həlo ayağını sındırıb.

– Arvad, görürsənmi? – M. də Pərorad ötkəm səslə dilləndi və
bəkəli, güllü corab çəkilməmiş sağ ayağını arvadına uzatdı. – Əgər
mənim gözəllik ilahəm, bax, bu ayağımı sındırısaydı, uf deməzdim..

– İlahi! Pərorad, dilin nəcə gəlir bu sözləri deyirsən? Allaha
şükür ki, kişi sağ-salamatdır!.. Hələ bunu da deyim ki, bədbəxtlik
gətirən belə bir heykələ baxmağa mən ürək dəyə bilmirəm. Yazıq
Jan Kol!

– Məhəbbət İlahəsi onu yaralayıb, – M. də Pərorad şaqqanaq
çəkdi, – eşqə mübtəla olan bir səfəh öz-özündən şikayətlənir.

Yəni: məhəbbət sevdasına düşər olmayan varmı?

Latın dilini fransız dilindən yaxşı bilən müsyö Alfons mənəli
baxışla gözünü qıydı və diqqətlə mənə baxdı, sanki məndən soru-
şurdu: – Bəs siz nəcə, a parisli, siz məhəbbət sevdasının nə demək
olduğunu başa düşürsünüz mü?

Şam yeməyi qurtardı. Bir saat olardı ki, süfrənin başında oturma
xərəyin üzünə baxırdım, yemirdim, yorulmuşdum və mənə tez-tez
tutan əsnəməyi gizlədə bilmirdim. Bunu əvvəlcə mədam də Pərorad
gördü və artıq yatmaq vaxtı olduğunu xatırladı. Ev sahiblərinin
məndən hiss-tez üzr istəmələrindən gəccəni narahat yatacaq keçir-
cəyimi təz edirdim. Axı bura Paris deyildi. Əyalət yerlərində hər
şey üroyinə olmur. Rusiyyonluqlara güzəştə getmək lazımdır. Dağ
yolları ilə bir bu qədər yol getdikdən sonra bir dostu küləşin mənim
üçün çox rahat yer olacağını ağılıma gətirməzdim; mənə kasıb koma-
larında ürəkləri istədikləri kimi qəbul edə bilmədikləri üçün məndən
üzr istəyirdilər ki, onları bağışlayım. Nəhayət, M. də Pəroradın müsə-
yiotilə mənim üçün ayrılması atəğa qalxdım. Yuxarı pillələri taxtdan

düzəldilmiş pillokan döhlizin ortasına çıxırdı. Otaqlardan bir neçəsinin qapısı həmin döhlizə açılırdı.

Ev sahibi mənə dedi:

– Sağ tərəfdəki otağı goləcəg gəlinimiz madam Alfons üçün ayırmaşam. Sizin indi yatacağınız otaq isə həmin otaqla üzbəüz, döhlizin qurtaracağındakı otaqdır. Siz bilirsiniz ki, – o, sənə inoə əhəng vermək istəyirmiş kimi əlavə etdi, – təzə boylə gəlini ayırmaq lazımdır?! Evin bir başında siz olacaqsınız, o biri başında isə onlar.

Biz içərisində hər cür avadanlığı olan bir otağa girdik. Orada gözməz ilk dəyən uzunluğu yeddi, cənı altı futluq¹ çarpayı oldu, elə uca idi ki, üstünə qalxmaq üçün ayağının altına gərək dolabca qoyaydın. Qənddanın qəndlə dolu, odecolon şüşələrinin bəzək stəlonun üstündə yerli-yerində olduğunu görüb arxayınlaşdıqdan sonra ev sahibi zəngin havada yerləşdiyini göstərdi, sonra “Gccənin xeyrə qalsın!” deyib, mənə tək buraxdı.

Pəncərələr bağlı idi. Soyunmamışdan qabaq gözəl gecənin təmiz havasını uzun-uzadı şam yeməyindən sonra ciyərlərimə çəkmək üçün pəncərələrdən birini açdım. Günün hər vaxtında füsunkar görkəmi ilə adamı vələh edən, mənə dünyanın ən gözəl dağı kimi görünən Kaniqu dağı bu gecə xüsusilə gözəldi. Dağın vələhçedici siluetinə diqqətli tamaşa etmək üçün bir neçə dəqiqə yerimdəcə donub qaldım; pəncərəni örtməyə hazırlaşırıdım ki, gözlərim istər-istəməz aşağı zilləndi və on beş-iyirmi addımlıq məsafədə pycedestal üzərində bir heykəl gözlərimə sataşdı. Heykəl olikük bağçanı geniş dördkünc meydançadan ayıran, yaşillıqla əhatə olunmuş guşəyə qoyulmuşdu; həmin meydançanın uşaqların top-top oynadıqları meydanca olduğunu sonralar öyrəndim. Bu bir tikə yer M. dö Peroradın oğlunun təkidlə top oyunu üçün uşaqların istifadəsinə verilmişdi. Dayandığım məsafədən heykəlin duruşunu təyin etməkdə çətinlik çəkirdim. Mən yalnız onun hündürliyünü özlüyümdə gözyarı götür-qoy etdim. Mənə elə gəldi ki, boyu təxminən altı fut olardı. Elə bu anda topa oynayan uşaqlardan iki dəcəli oyun meydançasını keçib gedirdi, onlardan hansısa Rusiyyon məhəməsi “Yanar dağlar”ı fişırqda çalırdı. Onlar heykələ baxmaq üçün dayanırlar. Biri lap ucadan katalanca danışdı. Mən əvvəllər Rusiyyonda xeyli yaşadığımdan, indi onun nə dediyini təxminən başa düşürdüm.

– Ho, sən buradasan, pozğun! (Onun katalanca dediyi ifadə daha da pis səslənirdi.) Ycno buradasan! – dedi. – Jan Kolun ayağını sən sındırmısan! İxtiyarım çatsa ha, vallah, sənin boynunu sındıraram!

– Bah! Nə ilə? – o birisi cavab verdi. – O, misdəndir, elə borkdır ki, Etyenin bıçağının ağzını sındırdı; Etyen bıçaqla onu kosmək istəyirdi. Bu, bütpərəstlik dövründən qalma mislərdəndir, dünyada ən möhkəm misdir, onun möhkəmliyini heç özüm də bilirməm nə ilə müqayisə edim.

– İskənom yanında olsaydı (görünür, o, çilingör şagirdi imiş), onun iri ağ gözlərini oyub tökdürmə, badam döndösindən ləpəni çıxartdığım kimi! Bunun gözölkəndəki gümüş yüz suya dəyər.

Onlar heykəldən aralanaraq bir xeyli getmişdilər.

“Çilingörlər”dən yaşca böyüyü birdən ayaq saxlayaraq dedi:

– Gərək bütə geccə xeyrə qalsın, deyim.

O əşağı oyıldı və onlardan daş götürdü, qolunu yellədi... atdığıni gördüm. Bürünc heykəldən cingilti səs qalxdı. Elə həmin anda “çilingörin” olını aparıb başını tutduğunu gördüm. O ağrıdan qışqırdı:

– Heykəl həmin daşı tutub geri, özümə atdı.

Və mənəim docəllərim götürüldülər. Yəqin ki, atılan daş metal heykələ dəyib geri sıçramış və gözəllik ilahəsini təhqir cüməyə cürət edən bu ocaib uşağı cəzalandırmışdı.

Mən ürəkdən gülrək pəncərəni örttdüm.

– Məhəbbət İlahəsi bir vəhşinin də cəzasını verdi!

Kaş qədim abidələrimizi korlayanların hamısının başı bu uşağın başı kimi yarlandı! Belə bir xeyirxah arzudan sonra yuxuya getdim.

Yuxudan oyananda hava tamamilə işıqlaşmışdı. Çarpayımın yanında bir tərəfdə M. dö Perorad, o biri tərəfdə isə onun arvadının göndərdiyi, əlində bir fincan şokoladlı qəhvə tutan xidmətçi dayanmışdı.

– Ho, qalxmaq vaxtıdır, parisli qonaq! Ay paytaxtda yaşayan tənbellər! Mən tez-tez geyinəndə ev yiyəsi belə deyirdi. – Saat səkkizdir, siz hələ də yatarsınız. Mən saat altıdan durmuşam, üç dəfə yamınca qalxmışam. Ayaqlarımın ucunda qapıya yaxınlaşmışam ki, görüm, yuxudan durmuşsunuz, yoxsa yox. Sakitlikdir, həyat əlaməti yoxdur. Heç səs-səmiriniz də gəlmir. Sizin bu yaşınızda çox yatmaq ziyandır. Siz mənəim Məhəbbət İlahəmi də hələ görməmişsiniz! Ho, bu bir fincan şokoladlı, əsil Barselona qüvvəsini götürün, bir için görün! Xalis qaçaq malıdır!.. Bu şokoladdan Parisdə yoxdur! Özü-

¹ Fut - 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü

nüzo güc toplayın, mənim Məhəbbət İlahəmlə üzbəüz dayananda, bilirəm, sizi ondan ayırmaq mümkün olmayacaq.

Bəş dəqiqədən sonra hazır oldum: yəni üzümü tolom-toləsik qırılmışdım, pəncəyimdəki düymələrin bəzisini düymələməmişdim. Şəkədlə qəhvəni buğlu-buğlu, isti-isti içdiyimdən ağzımı yandırdım. Bağçaya cəndim və özümü füsunkar, gözəl bir heykəlin qarşısında gördüm.

Bu, həqiqətən, əsil Məhəbbət İlahəsi idi və özü də həddindən artıq gözəl idi. Bədəninin yuxarı hissəsi çıpaq idi, sanki ulu babalarımız – əcdadlarımız, sadəcə olaraq, öz müqəddəs səcəgəhlarını təsvir etmişdilər. Sağ əli sinəsi bərabərində yuxarı qalxmışdı, əlinin içi döşünə tərəf çevrilmişdi. Baş, şəhadət, orta barmaqları açıq, adsız barmaqla çəçələ barmağı azacıq qatlanmışdı. O biri əli ombasına yaxınlaşdırılmış, bədəninin aşağı hissəsini örtən parçanı tutmuşdu. Bu heykəlin pozası italyanların “Morra” oyunundakı oyunçuunu xatırladı ki, bunu heç mən də bilmirəm nə üçün “Germanikus” adlandırmışlar. Bəlkə, sənətkar “Morra” oynayan İlahəni təsvir etmək istəmişdir, nə bilərsən?! Hər halda bu Məhəbbət İlahəsinin bədəni kimi gözəl, nöqsansız bir vücud təsəvvür etmək mümkün deyildir. Onun sifətinin cizgilərindən zərif, incə, tül geyimli qırçınlardan qoşon, cazibədar heç nə ola bilməzdi. Mən Roma imperiyasından daha sonrakı əsrə aid bir əsər görmək arzusunda idim, indi isə budur, heykəltəraşlıq dövrünün ən yetkin vaxtında yaradılmış bir şah əsər mənim qarşımda dayanmışdı. Məni xüsusilə valeh edəndən onun son dərəcə gözəl bədən quruluşu idi, elə bil naturadan işlənmişdi. Doğrusu, təbiətin belə varlığı yaratmağa qadir olduğu da şübhəlidir.

Alnında yuxarıya qatlanmış saçları cəhəmlə ki, nə vaxtsa qızılla zərlənibmiş. Balaca başı, bütün yunan heykəllərində olduğu kimi, azacıq qabağa öyilmişdi. Sifətinə gəldikdə isə onun qərribə, ecazkar ifadəsini mən heç vaxt təsvir edə bilməyəcəyəm, çünki elə işlənmişdi ki, xatırladığım antik heykəllərdən heç birisinə bənzəməzdi. Bu heç də yunan heykəltəraşlarının sifətin bütün cizgilərinin tamam hərəkətsiz fonunda verdikləri sakit və özəmlə baxış deyildi. Burada, əksinə, mən təəcəb ilə məkrin kinə çevrilməsinə, sənətkarın belə bir hissi özünəməxsus cizgilərlə və həm də böyük ustalqla işlədiyinə diqqətlə tamaşa edirdim. Bütün bu cizgilər bir qədər ziddiyyətə verilmişdi: Gözlər azca qiyılmış, ağız cəvələrlə qədər yuxarı gəril-

miş, burun pərləri azacıq şişmişdi. Son dərəcə gözəl olan bu üzdə kinəyə, nifrət və qəddarlıq oxunurdu. Doğrudan da, mən bu füsunkar heykəllə nə qədər çox baxırdımsa, belə ilahi gözəlliyin rəhmsizliklə bir yəre sığa biləcəyini bir o qədər dərindən hiss edirdim.

M. dö Perəradə dedim:

– Göylərin belə bir qadını yarada bilməsi üçün əgər bu heykəlin qəlbi nə vaxtsa mövcud olmuşdursa, – buna isə şübhə edirəm, – onda onu səvənlərə mən ürəkdən acıyıram. O, aşıqların nakam öldüyünü görürkən yəqin ki, sevinmişdir. Onun sifətinin ifadəsində nəso bir amansızlıq da vardır, bununla belə, mən bu qədər gözəl bir vücud görməmişəm.

– Bu Məhəbbət İlahəsi xəyalən öz aşıqına bağlanmışdır! – M. dö Perəradə mənim sevincimə şorik olaraq dilləndi.

İllər keçdikcə ruzigarın əli ilə tünd yaşıl rəngə boyanmış bu heykəllə gümüşdən tökülmüş bu parlaq gözlər arasındakı ziddiyyət daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Bu parlaq gözlər həqiqətən, həyatın özünü xatırladan bir xülyəyə bənzəyirdi. Bələdçimin dediyi sözlər yadıma düşdü: Doğrudan da, bu heykəl ona baxanların gözlərini aşağı dikməyə məcbur edir. Doğrudan da, bu, təqribən düz idi və mən bu bürünc heykəl qarşısında özümü narahat hiss ediyimdən, özümə qarşı daxilimdə qəzəb baş qaldırırdı.

– İndi isə heykəlin bütün incəliklərinə, hissələrinə həyrən olan ey mənim antik şeylər bilicim və həmkarım, zohmət olmazsa, icazə-nizlə bir elmi konfrans açaq. Hə, indiyə kimi diqqət yetirmədiyimiz bu kitabə haqqında nə deyə bilərsiniz?

O, heykəlin kürsülüyünü mənə göstərdi, mən orada bu sözləri oxudum:

CAYE AMANTEM

– Buna no sözüünüz var, ay alim kişi?! – deyə M. dö Perəradə əllərini ovuşduraraq məndən soruşdu. – Baxaq görək, bu CAYE AMANTEM sözlərinin mənası haqqında cəni fikrə gələ bilirikmi?

– Onun iki mənası var, – deyə cavab verdim. – Birinci mənasını belə tərcümə etmək olar: “Səni səvənlərdən özünü gözələ, aşıqlərdən cəhtiyatlı ol!” Ancaq bu mənanı bilmirəm, CAYE AMANTEM

osil latin dilidirmi? Bunu deyən qadının üzünün iblisinə ifadəsinə diqqət edərkən mən o saat belə qonaqə gəlirəm ki, sənətkar məhz tamaşaçını, yəni buna baxan adamı sifətdəki dəhşətli gözəllikdən qorumaq istəmişdir. Mən bunu belə tərcümə edərdim: “Əgər qadın sənı sevirsə, özünü ondan gözəl!”

– Hım!.. Bəli, bu mənə daha çox ağlabatandır. Ancaq bu sizin də ürəyinizcə olmaz, mən birinci tərcüməni üstün tuturam, bunu mən elə belə də şərh edəcəyəm. Siz Məhəbbət İlahəsinin aşiqinin kim olduğunu bilirsinizmi?

– Çoxları onu sevib.

– Bəli. Ancaq birincisi Vulkan olub. Od Allahu! Bəlkə, sənətkar belə demək istəyib: “Bütün gözəlliyinə və məğrurluğuna baxmayaraq, sənı heç olmasa bir demirçi, topal bədheybətın birisi sevcəkəmi?!” Nazlı-qəmzəli qızlar üçün bu böyük ibrət dərşidir, müsyö!

Bu izahat mənə o qədər süni göründü ki, təəccübümü gizlədə bilmədim, dodaqlarım qaçdı.

– Bu latin dili çox yığcamdır, – mən əntiqə şeylər maraqlısı olan bu dostumun mübahisəsindən yaxa qurtarmaq məqsədilə cyham vurdu və heykələ daha diqqətlə baxmaq üçün bir neçə addım geri çəkildim.

– Bir dəqiqəliyə, həmkar! M. dö Perorad ölimdən tutub mənı saxladı, – siz hələ bir şey görməmişsiniz! Başqa bir kitabə də var. Heykəlin altlığının üstünə çıxın və sağ olınə baxın. Bu sözləri deyərək o, mənə qalxmaqda kömək etdi.

Mən heç bir şeydən çəkinmədən Məhəbbət İlahəsinin boynuna sarıldım və bununla hər şeyə adət etməyə başladım. Bir anlığa onun sifətinə baxdım və o mənə daha kinli, daha gözəl göründü. Azacıq sonra isə heykəlin qolunun yuxarı hissəsində yazılmış sözlər gözümə dəydi. Mənə elə gəldi ki, bu sözlər nəşə qədim bir əlyazmasıdır. Orada nə yazıldığını güc-bələ ilə höccələdim, hərf-hərf oxudum; bununla belə, hərfləri nəşə oxuyurdumsa, müsyö dö Perorad da hər bir hərfə-kətimi, hətta səsini belə təkrarlayır, mənı təqlid edirdi.

VENERI TURBUL...
EUTUCHES MURO
IMPEIO FECIT

Birinci mısranın *turbul* sözüəndən sonra mənə elə gəldi ki, nəşə ycnə bir neçə hərf varmış və həmin hərflər sonralar pozulub, ancaq *turbul* çox aydın oxunurdu.

– Bu da bir mənə kosb edir? – Ev sahibi şən halda ancaq bic-bic gülməsəyərək məndən soruşdu, çünki düşünürdü, həm də omin idi ki, mən bu *turbul* ifadəsinin əhdəsindən asanlıqla gələ bilməyəcəyəm.

Ona dedim:

– Burada bir söz var ki, mən hələ də başa düşə bilmirəm, qalanı isə asandır: Evtikes Miron bunu Məhəbbət İlahəsinə onun ömrinə görə hədiyyə etmişdir.

– Çox gözəl. Bəs bu *turbul* sözünü nə edək? Bu *turbul* nə olan şeydir, axı bunu nəşə qanaq?

– *Turbul* mənı çox çətinliyə salır. Məhəbbət İlahəsinə uyğun gələn əlamətlər düşünüb tapmaqə çalışıram ki, həmin əlamətlər sirri açmaqda mənə kömək etmiş olsun. Bura baxın görüm, bəs siz özünüz: bu *turbulenta* haqqında nə deyərdiniz? İxtirab çəkən, içəndən yanıb-yaxılan, qəzəbli Məhəbbət İlahəsi... Görürsünüz ki, onun sifətinin belə kinli, acıqlı ifadəsi mənı həmişə düşündürür, *turbulenta* Məhəbbət İlahəsi üçün o qədər də pis epitet deyildir, – deyə təvazəkərlılıqla əlavə etdim, çünki öz izahatım özümü də bir o qədər qane etmişdi.

– Məhəbbət İlahəsi bir yerdə qorər tutmur! Məhəbbət İlahəsi haray-həşir qoparı! Ah! Deməli, belə düşünürsünüz ki, mənım Məhəbbət İlahəm məclis gözəldir? Bu heç elə belə deyildir, müsyö! Bu məhəbbət İlahəsi mədoni İlahədir! Ancaq mən sizə bu *turbul* sözünü elə indi, lap elə bu saat izah edəcəyəm... Onda heç olmasa mənə söz verin ki, təəssüratım nəşə ki, çap olunmayıb, mənım bu kəşfim bərədə heç yerdə car çəkib danışmayacağınsız. Məsələ bura-sındadır ki, görürsünüz, mən yeni tapıntının özümə şöhrət sayıram. Siz də bizim kimi kasıb əyalət adamları üçün bu boyda xırmandan heç olmasa bir başaq görək qoyasınız qalsın, hamısını aparmayasınız. Siz onsuz da varlı-karlınsız, cənab parisli alimlər!

Heykəlin bünövrəsinin yuxarısından əyilib gözəlrimi zilləyərək baxdığım yerdən qımıldanmadan mən ona tənənəli surətdə söz verdim ki, onun kəşfini oğurlamaq üçün ömrümdə belə luyaqətsizlik etmərəm.

– *Turbul*.. müsyö, – məndən başqa kimsə çitmosin deyə o mənə daha da yaxınlaşdı və səsini qısaraq deddi:

– Bunu bir *Turbulnerae* oxuyun görün!
– Mən bunu o qədər də yaxşı başa düşmürəm.
– Yaxşı fikir verin. görün, nə deyirəm. Buradan dörd-beş kilometr aralı dağın otayında *Bulturner* adında bir könd var. Bu söz, yəni “Bulturner” latın dilində olan *Tulbulnerae-dan* törəmə sözdür. Bu isə həmin sözün dəyişilmiş variantlarından başqa bir şey deyil. Bulturner, müsyö, qaraçı şöhrəti olub. Bu fikrə mən həmişə şübhə ilə yanaşmışam, çünki olımda əsaslı dəlil-sübut olmayıb. Dəlil, bax, indi clə bu özüdür. Bu Məhəbbət İlahəsi Bulturner qəşəbəsinin yerli soçdəğahı olub. Elo indico sübut etdiyim qədim mənsəli “Bulturner” sözü isə çox vacib bir məsələni sübut edir; iş burasındadır ki, Bulturner qaraçı şöhrəti olmamışdan əvvəl finikiyalıların şöhrəti olub.
Mənim təəccübümdən istifadə edib nəfəsini dormək üçün o bir anlığa söhbətini kəsdı. Gülməyimi güclə saxladım.

Sonra o, sözüno davam etdi:

– *Turbulnera* xalis finikiya sözüdür, *Tur-ü Sur* kimi oxuyun, *Tur* və *Sur* cəni sözlərdir, clə deyilmi? Finikiyadakı Tir şöhrətinin adıdır. Bunun məna kosb etdiyini sizə deməyə chtiəac duymuram, onsuz da bilirsiniz. *Sur* isə Bal deməkdir; *Bal, Bel, Bül* isə tələffüzdə olan cüzi fərqlərdir. *Nera-ya* gəldikdə, bu məni bir az çətinliyə salır. Bu anlayışa münasib finikiya sözü tapa bilmədiyimdən, inamla deyə bilərəm ki, bu neros yunan sözü olub, nəmişlik, bataqlıq mənasını verir. Deməli, Nera iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bunu sübut etmək, yəni neros, sözüno haqq qazandırmaq üçün mən Bulturner-də dağlardan axıb gələn çayların necə üfunətli bataqlıqlar əmələ gətirdiyini sizə göstərəcəyəm. Başqa tərəfdən isə, *nera* yoqin ki, Türbül qəşəbəsinə nəso xeyirxah bir iş görmüş, Akvitaniyanın qaraçı oyaləti Tetrikin arvadı Nera Pivezüyanın şərfinə çox-çox sonralar artırılmışdır. Ancaq bataqlıqlara görə mən *neros* mənsəyini üstün tuturam.

Özündən razı halda o, bir çimdik tütün götürdü və burnuna çəkdi.
– İndi gəl finikiyalıları bir kənara qoyaq və kitabəyə qayıdaq. Deməli, mən belə tərcümə edirəm: bu heykəli öz işi kimi Miron, bulturnerli Məhəbbət İlahəsinə onun əmrilə ithaf edir.

Bunun etimologiyasının tənqidindən imtina etdim, ancaq mən də öz növbədə bu sözün haradan keçib gəldiyini sübut etmək istədim və ona dedim:

– Buradaca dayan, müsyö. Miron kiməso əsər həsr etmişdir, ancaq heç ağılm kosmir ki, bu heykəl onun işi olsun.

– Nəccə yəni? – O qışırıldı. – Miron məşhur yunan heykəltəraşı deyildi? İstədad o nəsilə ola bilər ki, əbədi qalsın. Bu heykəli isə yoqin onun törəmələrindən biri işləmişdir. Başqa cür ola bilməz, daha bundan aydın nə ola bilər?!

– Ancaq, – deyə etirazımı bildirdim, – mən onun qolunun üstündə bir dəşik görürəm; mənə belə gəlir ki, bu qola nə vaxtsa nə isə bağlayıblar. Məsələn, bədbəxt Miron günahı yüngülləşdirmək xətinəo ianə kimi qolbaq bağlayıb. Miron bədbəxt bir aşiq idi. Məhəbbət İlahəsi ona qəzəblənir, Miron isə ona bir qızıl qolbaq hədiyyə etməklə onu sakitləşdirir. Diqqət yetirin ki, *fecit* sözü *tez-tez consecravit* sözünün əvəzinə işlənilib. Bunlar sinonim sözlərdir. Əgər Qrüterin¹, yaxud Orellinin² osərləri əlimin altında olsaydı, sənə başqa bir misal da göstərərdim. Sevən bir aşiqin Məhəbbət İlahəsinə yuxuda görməsi təbiidir. Aşiq yuxuda görür ki, sevdiyi İlahə ona qızıl qolbaq bağışlamağı ondan xahiş edir. Miron da ona qolbaq bağışlayır... Sonradan isə yadlillər, yaxud laməzhəbin birisi...

– Ah! Doğrudan, indi bildim ki, siz roman yazmısınız! – cv yiyəsi aşağı enmək üçün əlini mənə vərərək, ucadan dedi. – Xeyr, müsyö, bu, Miron məktəbinə aid əsərdir. İşə diqqətlə tamaşa edin. Mən *deyəndə* gəlib çıxarsınız.

Ənliqə şeylər maraqlılarının fikirlərinin ziddinə danışmamağı bir qayda kimi qəbul etdiyimdən başımı məğlub adamlar kimi aşağı dikdim və dedim:

– Son dərəcə gözəl əsərdir!

M. dö Perərad ucadan:

– Ah! İlahi, – dedi, – vandalizmin yəni bir təzahürü! Mənim bu tapdığım heykələ kiməso daş atıb!

O, Məhəbbət İlahəsinin sinəsinə ağ bir ləkə gördü. Ona bənzər bir ləkə də heykəlin sağ əlindəki barmaqların üstünə mənim gözümə dəydi. Mən ənda bu ləkələri, heykələ uzaqdan atılan daşın sıçrayıb əlin üstünə düşməsi kimi cv sahibinə izah etdim. O çox güldü və “çilingəri” yunan xalqının əfsanəvi qəhrəmanı Diomedlə müqayisə

¹ Yan Qrüter (1560-1627) – hollandiyalı antik şeylər tədqiqatçısı. “Bütün Roma dövrünün qədim olyazmaları” (1603) məşhur tədqiqat əsərinin müəllifi

² İohhan-Kaspar Orelli (1787-1849) – isveçrəli filoloq. 1828-ci ildə “Latın seçmə kitabələrinin daha geniş şərhı” əsərinin nəşr etdirmişdir.

ctdi, dedi ki, inşallah həmin “çilingor” yunan qəhrəmanının gününə düşsər, onun yoldaşları isə ağ quşlara çevrilirlər.

Bizi nahara səsleyen zəng bu klassik söhbəti kəsdi və mən bir gün əvvəl olduğu kimi, dörd nəfərin xörəyini yeməyə məcbur oldum. Sonra isə M. dö Peroradın fermerləri gəldilər. M. dö Perorad onlarla məşğul olduğu müddətdə onun oğlu mənə aparıb Tuluzdan öz nişanlısı üçün aldığı uşaq arabasını göstərdi. Bunu da deyim ki, mən uşaq arabasına heyran oldum. Daha sonra birlikdə tövləyə getdik. O mənə orada yarım saata qədər atları təriflədi, onların hansı cinsdən, necə at olduğunu, qiymətlərindən, ayaletdə keçirilən cıdır yarışlarında aldıkları mükafatlardan xeyli danışdı. Nəhayət, mənə, gələcək həyat yoldaşından, ona hədiyyə verdiyi boz madyandan söhbət açdı.

– Biz bu gün onu görəcəyik, – dedi. – Bilmirəm, o sizin gözünüzdə necə, gözəl görünəcəmi?! Axı siz parisilərə hər şeyi bəyəndirmək olmur, ancaq burada – Perpinanda o, haminin xoşuna gəlir. Deyirlər ki, çox gözəldir. Yaxşı cəhət də burasındadır ki, o, çox varlıdır; pradı xalası bütün varidatını ona vəsiyyəət etmişdir. Oh! Mən çox xoşbəxt olacağam.

Sevgilisinin gözəl gözlərindən daha çox, onun cəhizinə görə sevdiyindən yərdə-göyə sığmayan belə bir cavan oğlanı gördükdə xeyli təəccübləndim.

– Daş-qaşdan başınız çıxırmı, müsyö? – Alfons söhbətini davam etdirdi. – Hə, bu necədir, xoşunuz gəlirmi? Bax bu üzüyü sabah ona verəcəyəm.

Belə damşa-danışa o, çəçələ barmağının birinci bəndindən brilyant qaşlı bir üzük dartıb çıxardı. Üzüyün qaşlı bir-birilə daraqlanmış iki əlin barmaqlarının ortasında idi. Bu formada işlənib hazırlanan üzük mənə son dərcəə şairanə göründü. Qədim üzükdür, ancaq, mənə, qaşındakı brilyant parçalarını yerinə salmaq üçün onu yenidən işləmiş, üstündə əl gözdimişdilər. Üzüyün içəri tərəfində qotik üslubda yazılmış bu sözlər oxunurdu: *semp'abti*, yəni həmişə səninləyəm.

– Qəşəng üzükdür, ancaq bu əlavə olunmuş brilyantlar onun lətafətini itirir.

O gülümsəyərək:

– Oh! Siz nə danışırsınız, o, belə daha gözəldir, – dedi.

Burada min iki yüz franklıq brilyant vardır. Bunu anam mənə verib. Bu bizdə nosıldən nəslə keçmədir. Çox qədimdən, cəngəvərlik dövründən qalma üzükdür. Allah bilir, nə vaxt düzəldilib.

Ona bildirdim:

– Parisdə adət belədir ki, sadə üzük bəxş edərlər, adicə iki metalın, məsələn, qızılla platinin qarışığından hazırlanmış olsun. Bax, sizin barmağınızdakı tamam başqa üzükdür, hazırkı vaxtda daha müvafiqdir. Bu birisi isə brilyantları ilə bərabər qəbəriq olduğundan, üstündən əlcək taxmaq mümkün olmur.

– Eh! Burası madam Alfonsun öz işidir, necə istəyər, clə də edərd. Belə düşünürəm ki, üzükdən razı qalacaqdır. Barmağında min iki yüz franklıq üzük gözəlməyən özü xoşdur. Bu balaca üzük isə, – barmağındakı qiymətli üzüyə özümdən razı halda nəzər salaraq əlavə etdi – bunu mənə Parisdə bir qadın verib. Kamaval günü idi, görək ki, çərşənbə axşamı. ...Ah! İki il qabaq Parisdə olarkən ay kcf etdim ha!.. Orada vaxtını, doğrudan da, mənəli keçirirsen!.. – O, dərindən təəssüflə köks ötürdü.

Biz həmin gün Püiqariqədə, təzə gəlinin ata-anasıgildə nahar etməliydik. Karctaya oyləşdik və İldən ycdi-səkkiz kilometr aralıda yerləşən malikanəyə yola düşdük. Mən ailənin yaxın adamı, dostu kimi təqdim edildim. Nahardan, oradakı və mənim özümün çox az, tək-tük hallarda qoşulduğum söhbətdən danışmayacağam. Nişanlısı ilə yanaşı oturan M. Alfons hər on beş dəqiqədən bir pıçılı ilə onun qulağına nəşə deyirdi. Qıza gəldikdə isə, insafən demək lazımdır ki, heç gözlərini qaldırıb adama baxmırdı, ancaq hər dəfə onun sevgilisi onunla danışanda utandığından iftəhinə qızartı çökür, o, rəng verib-rəng alır, ancaq ona özünü itirmədən, sıxılmadan cavab verirdi.

Madmuazel də Püiqariqin on səkkiz yaş vardı: onun incə və çəvik görünən vücudu kürəkli, boy-buxunlu sevgilisinə tamam əks idi. Qız təkəə gözəl deyildi, həm də füsunkardı, adamı vələh edirdi. Onun suallara yerli-yerində verdiyi cavab, hər cür hiylə və məkrdən uzaq məhrəban üzü çox xoşuma gəlirdi. Qız mənə özümdən olmayaraq dostum M. dö Peroradın tapdığı Məhəbbət İlahəsini xatırladı. Öz aləmində apardığım belə bir müqayisədə öz-özümdən soruşurdum ki, əlbəttə, heykələ veriləli olan ali gözəllik onun dişli pələng kimi qışqanc xarakterilə uyuşmur, çünki enerji. Ən pis, murdar cəhəzlərdə belə, bizdə həmişə təəccüb və istər-istəməz nəyosə ələdəlik hissi doğurur.

Püiqariqi tərək cərkən ürəyimdə dedim: “Çox təəssüf! Heyf! Belə qəşəng, gözəl qız olsun, özü də varlı, onu cəhizinə görə alsınlar, o isə özünü layiq olmayan bir adama qismət olsun?!”

İlə qayıtdıqda hələ də madam dö Peroradla nə haqda söhbət edəcəyimi bilmirdim, halbuki onunla danışmağı zəruri hesab edirdim və məhz bunun üçün də dedim:

– Siz rusiyyonlular çox azadfikirli adamlarsınız. – Ucadan dedim: – Nə cəsarətlə toyu həftənin cümə gününə toyin etmişiniz, bilmirsiniz ki, həmin gün İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkildiyi gündür? Paris camaatı xurafata daha çox əməl edir, belə bir gündə heç kim evlənməz, gəlin götürməz.

Madam dö Peroradın üzünü mənə tutub dedi:

– İlahi! Siz Allah, belə şeyləri danışmayın. Əgər təkcə mənədən asılı olsaydı, mən yəqin ki, başqa gün seçərdim. Ancaq Perorad belə istədi və ona güzəştə getmək lazım gəldi. Bu elə məni də narahat edir. Birdən bir bədbəxtlik üz verdi, heç bilirsiniz nə olar? Bir səbəb olmalıdır, ya yox? Axı, camaat həftənin cümə günündən nə üçün qorxur?

– Cümə günü! – madam dö Peroradın əri qışqırdı. – Çünki bu gün Məhəbbət İlahəsinin günüdür! Evlənmək, toy etmək üçün ən uğurlu gündür! Görürsünüz də, mənim həmkarım, mən həmişə yalnız Məhəbbət İlahəsi haqqında düşünürəm. Vicdanıma and olsun! Məhz ona görə də həftənin cümə gününü seçmişəm. İstəyirsinizsə, sabah toydan sonra kiçik bir qurban kəsək. İki ala baxta kəsərik. Bircə ədviyət tapsaydıq, yaxşı olardı.

– Kəs, danışma, Perorad! – Bərk hiddətlənmiş arvad kişinin sözünü ağzında qoydu. – Bütün tərif demək! Bu, qanmazlıqdır! Camaat bizə heç bilirsən nə deyər?

M. dö Perorad dedi:

– Onda heç olmasa icazə verin, mən o Məhəbbət İlahəsinin başına qızıl güldən və zanbaqdan çələng qoyum!

MANIBUS DATE LILIA PLENIS¹

¹ Tərcüməsi: Göy zanbaqdan çələng qoyun başına (Vergilinin “Enieda” əsərindən bir misrədir).

Görürsünüz mü, müsyo, qanun boş sözmüş. Bizdə şəxsiyyət azadlığı yoxdur!

Sabahı gün üçün işlər aşağıdakı kimi nəzərdə tutuldu: hamı geyinib-keçinməli və səhər düz on tamamdə hazır olmalıdır. Səhər şirinliyini yeyib karetdə Püiqariqi etməliyik. Vətəndaşlıq qeydiyyatına alma işləri kənd bələdiyyə idarəsində, dini mərasim isə kilsə otaqlarının birində olmalıdır. Sonra yemək-ıçmək mərasimi gəlir. Yemək-ıçməkdən sonra kim necə istəyirsə, saat yeddiyə qədər vaxtını elə də keçirsin. Saat yeddiddə hamı ilə, müsyo dö Peraradgilo qayıtmalı, hər iki ailə – qız evi ilə oğlan evi birlikdə şam etməlidir. Yərdə qalan işlər isə təbii ki, öz qaydası ilə gedəcəkdir. Rəqs olmadıqdan belə qərara gəlmişik ki, imkan daxilində hamını yaxşı yeddirib, yola salaq.

Mən artıq səhər saat səkkizdən, əlimdə qələm, Məhəbbət İlahəsinin qarşısında bəlkə iyirminci dəfə idi ki, oturub onun başının cizgilərinin qaralmasını çəkmək istəyirdim. Heykəlin baş hissəsində incə zövqlə ifadə olunmuş cizgiləri heç cürə verə bilmirdim. M. dö Perorad mənim yanımda var-gəl edir, mənə məsləhətlər verir, özünün Finikiya etimologiyalarını təkrar-təkrar söyləyirdi. Sonra o, heykəlin bünövrə hissəsinə bir dəstə Benqal gülü qoydu və tragikomik ahənglə onun evində yaşayacaq cavan ər-arvada – təzə evlənlərə xeyir-dua verdi. Saat doqquza yaxın o geyinib-keçinmək məqsədilə evə qayıtdı və elə həmin dəqiqə M. Alfons peyda oldu; o, qıs-ıvrımaq geyinmişdi, əllərində ağ əlcək vardı, ayaqqabıları bərk vururdu, yaxasında incə naxışlı düymələr vardı, düymə yerlərindən birinə qızılqıl sancılmışdı.

Əyilib çəkdiyim şəkllə diqqətlə nəzər salaraq, M. Alfons mənə müraciətlə dedi:

– Mənim arvadımın şəkllini çəkərsinizmi, o da gözəldir.

Bu zaman əvvəllər haqqında məlumat verdiyim meydançada başlanan oyun birdən-birə M. Alfonsun diqqətini cəlb etdi. Bu iblisənə sifəti olduğu kimi çəkməkdən yorulub əldən düşmüşdüm. Əlimdəki şəkll bir kənara qoyub mən də yerimdən qalxdım və oynayanlara tamaşa etmək üçün getdim. Onların arasında bir neçə yaxşı qatırmı-nən ispaniyalı uşaq vardı. Həmin uşaqlar toy başlamamışdan qabaq gəlmişdilər. Bunlar, araqonlu, navarralı, hamısı da çevik uşaqlar idi. Oyunun öz meydançalarında kəcirilməsinə, M. Alfonsun gözəl məs-

ləhotləri ilə onları ruhlandırmasına baxmayaraq. İl qəsəbəsindən olan uşaqlar gəlmə uşaqlara tezliklə uduzdular və çempionluğu əldən verdilər. Yerli tamaşaçılar pört olmuşdular. M.Alfons saatına baxdı. Hələ onun yarısı idi. Anası darant bəqurtarmamışdı, gəlini götürmək üçün yola düşməyə hələ xeyli vaxt vardı. O daha dözmədi: əynindəki təzə pencəyi çıxardı, ayrı bir pencək istədi və ispanları döyüşə səslədi. Mən onu gülümsəyən və bir az təəccüblü gördüm.

O:

– Ölkənin şərəfini qorumaq lazımdır! – dedi.

Belə vəziyyətdə ə mənim daha çox xoşuma gəldi: chtiraslı, çılğın idi. Bir az bundan əvvəl özünə verdiyi bər-bəzək, əynindəki toy geyimli hal-hazırda onun üçün öz qiymətini itirmişdi. Halbuki bir neçə dəqiqə bundan əvvəl o, qalstukunun yerindən tərpənəcəyindən chtiyyət ctdiyindən başını o tərəf-bu tərəfə çevirmirdi də. İndisə M.Alfons nə buruq saçları, nə də əynindəki hoddından artıq səliqə ilə ütlənmiş, yaxalığına hər iki tərəfdən haşiyə vurulmuş köynəyi haqda düşündü. Bəs nişanlısını necə düşündüm? Vallah, mənə clə gəldi ki, necə vacib olsa da, bu saat belə bir şərəitdə o, toyunu da bir gün sonraya saxlayardı. Mən onun bir səndəl ayaqqabısını necə cəld geydiyini, şalvarının balaqlarını cırmaladığını, top oyununda məğlub olmuş dəstənin başında qalib təşəxxüslü bir gərkəmlə necə keçib dayandığını gördüm. Elə bil Sezar öz əsgərlərini Dürres döyüşünə hazırlayırdı. Mən çöpəri adlayıb keçdim və hər iki tərəfi, hər iki meydançanı yaxşı görmək niyyətilə gicikən kolunun kölgəsində yerimi rahatlayıb oturdum.

Hamının gözlədiyinin əksinə olaraq M.Alfons qapıdan bir top buraxdı. Doğrudur, top aşağıdan yerlə qarıya tərəf ötürüldü və bir araqonlunun (bu, gərəki ki, ispanların kapitanı idi) gözlənilməz güclü zərbəsindən sonra qapıdan keçdi.

Bu, qırx yaşlarında arıq, əsəbi və altı pyc¹ boyu olan, qarabuğdayı dərisi Məhəbbət İlahəsinin bürünc rənginə oxşayan bir adam idi. M.Alfons raketkasını qəzəblə yerə tulladı.

– Bu lənətə gəlmiş üzük də ki barmağımı sıxır, clə bunun ucba-tındandır ki, zərbə vura bilmirəm, – o, ucadan dedi və o, briyant üzünü bir andaca dartıb barmağından çıxartdı. Yaxınlaşdım ki, üzüyü

alib saxlayım, ancaq o məni xəbərdar edib dedi ki, üzüyü Məhəbbət İlahəsinin barmağına keçirir. Doğrudan da o belə ctdi: Məhəbbət İlahəsinə tərəf qaçdı, üzüyü onun adsız barmağına keçirib qayıtdı və illi uşaqların dəstəsinin başında öz yerini tutdu.

Onun rəngi saralmışdı, ancaq sakit və qətiyyətli görünürdü. Həmin dəqiqədən sonra o daha səhvə yol vermədi və ispanları məğlub ctdi. Bu tamaşaçıların böyük maraqla baxdıqları gözəl bir tamaşaya çevrildi. Tamaşaçıların bəziləri papaqlarını hay-küylə göyə tullayırdı, bəzisi yanındakı tamaşaçının əlini sıxıb təbrik edirdi, ölkənin şərəfinin qorunmasından danışırdı. Bəs necə, öz evində uduzasan? Əgər o, düşmənlə həmləsini dəf etmiş olsaydı, onda onu daha hərərlə və ürəkdan alqışlayırdılar. Çünki məğlub komandanın məyusluğu onun qələbəsinin parlaqlığını daha da artırır.

– Biz sizinlə yenə də oynarıyıq, qoçaq, – o, xüsusi əda ilə araqonluya dedi, – ancaq əvvəlcədən sizə bir neçə xal da verərəm.

Mən istərdim ki, M. Alfons daha səmimi, daha sado olsun, onun rəqibinin pörtliyi mənə yer clədi.

Nəhəng vücudlu ispaniyalı bu təhqiri açıq-aydın hiss clədi. Onun qarabuğdayı rənginin saraldığını gördüm. O, dişlərini sıxıb qıcırda-daraq, pört halda əlindəki raketkaya baxırdı. Sonra isə boğuc səslə, lap alçaqdan dedi:

– Mənə cavab verməli olacaqsınız!

M. dö Peroradın səsi oğlunun qələbə əzmini qırdı. Ev yiyəsi oğlunu təzə kəretəni söküüb təzədən yığanların başının üstündə dayanıb nəzarət etmək, göstəriş vermək əvəzinə, əlində raketka, qan-tər içində gördüyündən bərk pört oldu. M.Alfons evə qaçdı, əl-üzünü yudu, təzə kostyumunu, par-par parıldayan ayaqqabılarını yenidən geydi. Bəş dəqiqə keçməmiş Püiqariq yolunda artıq bizim kəretənin atları çaparaq gəcdirdi. Top oynayan oyunçuların hamısı və tamaşaçıların əksəriyyəti şəhər qışqırıqlarla dalımcıza qaçdılar. Kəretəməzə qoşulmuş belə gücdü, davamlı atlarla yorulmaq bilməyən bu katalanlıları ancaq qabaqlaya bildik. Püiqariq təzəcə çatmış ki, onlar bizi haqladılar.

Püiqariqdə mərasim bələdiyyə idarəsinin binasına tərəf yola düşməyə hazırlaşdı ki, M.Alfons əlini əlinə vuraraq əstadan mənə dedi:

– Huşsuzluğa bax! Üzük yadımdan çıxıb! Məhəbbət İlahəsinin barmağında qalib, lənət şeytana! Anama deməyin ha! Bolkə heç hiss cləmədi.

¹ Pyc – 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsüdür

– Bəlkə, bir adam göndərəsiniz?! – dedim.

– Bah! Mənim xidmətçim İldə qaldı. Belələrinə qəti bel bağlamıram. Üzüyün min iki yüz franklıq briyantu var idi! Bu kimi tamahsızlandırın yoldan çıxarmaz? Bilsələr, bəs burada mənim huşsuzluğuma nə deyirlər? Məni olə salıb gələrlər. Məni heykəlin – Məhəbbət İlahəsinin əri adlandırırlar. Kaş üzüyü oğurlamaydılar! Xoşbəxtlikdən heykəl yoldaşlarını qorxuya salır, qorxularından heykəlin uzanmış əlinə yaxın dura bilmirlər. Əşi, eybi yoxdur, mənim başqa üzüm də var.

Hər iki mərasim (kəbin kəsdirmə və kilsə mərasimi) lazımı tən-tənə ilə keçdi və madmuazel də Püiqariq parisli modabaz bir qızın vaxtilə bağışladığı üzüyü aldı. Sevgilisinin başqa bir məhəbbətdən qalma girovu indi ona bağışlamasına qız heç təccüb etmədi, daha doğrusu, bundan şübhələnmədi. Sonra hamı süfrə otafına yığışdı, yədi, içdi, oxuyan da oldu; bütün bunlar uzun çəkdi. Ətrafdakı adamların şti zarafat etdiyini gördükdə təzə gəlinin yerinə mən xəcalət çökürdüm. Bununla belə, o özünü mənim düşündüyümdən də yaxşı saxlayırdı və həyəcanı, sıxılmağı nə utancaqlıqdan irəli gəlirdi, nə də sünilikdən.

Bəlkə cəsarət vəziyyətin çətin anları ilə birlikdə gəlir, hə?

Nahar qurtaranda saat dörd idi. Kişilərdən kimisi zövqlə düzəldilmiş xiyabanda gəzməyə, kimisi də toy paltarlarını geymiş Püiqariq kondilələrini qız cvinin qarşısmdakı cəmənlikdə rəqs etməsinə baxmaq üçün yollandı. Bir neçə saati bu minvalla yola saldıq. Qadınlar da həmin vaxtda təzə gəlinin başına yığışıb, gəlinə alınmış hədiyyələrə böyük maraq və həvəslə tamaşa edirdilər. Sonra gəlin paltarını tül örtüyün və yuxarısına lələk vurulmuş papağını altına nəccə yığıdığını gördüm. Qadınlar daş-qaş taxmağa daha çox toləsirdilər, çünki adət-ənənə onlara qızlıq vaxtlarında zinət taxmağı qadağan edir.

Biz hazırlaşb İlə yola düşəndə saat səkkizə yaxın idi. Yola düşməmişdən əvvəl təsirli bir əhvalat oldu. Yaşı keçmiş, çox dindar madmuazel də Püiqariqin xalası, – o, toy günündə təzə gəlinin anasını ovəz edirdi, – bizimlə İlə getməməli idi. Yola düşmə zamanı o, gəlinə orinə necə baxmaq və cv məsələləri barədə məsləhət və xeyir-dua verdi. Bu xeyir-duadan sonra hər ikisinin gözündən yaş leysan kimi axdı, onlar qucaqlaşb xeyli öpüşürlər. M. də Pererad bu ayrılmanı vaxtilə Romada sabıyanlı qızların qaçırılması ilə müqayisə etdi.

Sonra biz yola düzəldik və hər kəs gəlinin qəm-qüssəsini dağıtmağa, onu güldürüb əyləndirməyə çalışdı, ancaq bütün bunlar bəbə idi.

Şam yeməyi bizi İldə gözləyirdi, özü də necə şam! Əgər səhərkə şit zarafat mənim qolbimə toxunurdusa, mən indi təzə bəylə gəlin otafında gedən ikibaşlı zarafatların, vurulan cyhamların özüm şahidi oldum. Yeməkdən azacıq qabaq bir anlığa yoxa çıxan təzə bəyin rəngi-rufu qaçmış, o, qərribə ciddi görkəm almışdı. Araq kimi tünd, köhnə Kolyur çaxırında aramsız içirdi. Mən onun yanında oturmşudum və onu xəbərdar etməyi özümə bərc bildim:

– Özünü gözləyin! Deyirlər ki, şərab...

Bilmirəm, bundan sonra qonaqların səhbətinə qoşulmaq üçün nəso axmaq bir söz işlətdim, indi heç özüm də bilmirəm o, nə söz idi.

Təzə bəy stolon altında mənim dizimə toxundu və lap astadan dedi:

– Stolun başından qalxanda... yadıma salın, sizə iki kəlmə söz deyim.

Onun belə tən-tənəli danışması məni təccübləndirdi. Ona daha diqqətlə baxmağa başladım və sifətinin cizgilərində heyrət ediləcək qərribə bir dəyişiklik olduğunu sezdim.

– Siz özünüzü pis hiss edirsiniz? – deyə ondan soruşdum.

– Xeyr.

O yenə içməyə başladı.

Bu zaman şən qışqırıqların və alqışların sodesı altında stolon altına girmiş bir oğlan uşağı təzə gəlinin topuğundan açdığı cəhrayı rəngə çalan lenti məclisdəkilərə göstərirdi. Lenti həmin dəqiqə bir neçə yerə bölüb cavan subay oğlanlara payladılar, onlar da öz növbələrində lent parçasını sol tərəfdəki dös ciblərinin üstünə vurdular. Bu qədim adət hələ də bir çox patriarxal ailələrdə saxlanılır. Bu adət gəlinin burmunun ucuna kimi qızarmasına səbəb oldu... Ancaq gəlinin sıxıntısı uzun çəkdi, belə olduqda M. də Pererad sakitliyi gözləməyi məclisdəkilərdən xahiş etdi və gəlinin şəninə özünün qoşduğu katalan şeirlərini bədahətən oxudu. Şeirlərin monası yadımda indi yaxşı qalmayıb, amma təxminən belə idi:

“Dostlar, mən nə görürəm? Yoxsa içdiyim şərabin təsirindən hər şeyi iki görürəm? Burada mənim gözlerimin qabağında iki Məhəbbət İlahəsi vardır...”

Təzə bəy özünü itirmiş halda başını qəfildən arxaya çevirdi və bu həmin güllüşünə səbəb oldu.

M. dö Perorad sözüno davam etdi:

"Böli, mənim cvimdə indi iki məhəbbət ilahəsi vardır. Birini göbələk kimi yerdən tapmışam, o birisi isə göylərdən cənib gəlib ki, öz xoşbəxtlik kəmərinə bizim aramızda bölüşdürsün".

O, topuqbağını demək istəyirdi.

"Oğlum, ya Roma ilahəsini, ya da özün xoşladığın katalanlı ilahənin hansını istəyirsən seç. Hiylogər katalanlımı seçir, onun payına ən yaxşı düşüb. Romalı qaradır, katalanlı isə ağ, romalı soyuqdur, katalanlı isə ona yaxınlaşan hər şeyi yandırır".

Deymiş bu sonluq cə sürəkli alqışlara, haray-qışqırığa, cə həyəcanlı qəhqəhələrə, "afərin"lərə səbəb oldu ki, mən dedim otağın tavanı cə bu saat uçub başımıza töküləcək. Stol ətrafında yalnız üç nəfər ciddi görkəmdə oturmuşdu: İkisi təzə bəylə gəlin, üçüncüsü isə mən idim. Başım bərk ağrıyır. Bir də, heç başa düşə bilmirdim ki, toy məclisi nə üçün məni həmişə qüssələndirir? Üstəlik, hələ ovqatımı bir az da təlx edirdi.

Ən axırda şeir deyən bələdiyyə rəisinin köməkçisi oldu. Demək lazımdır ki, misralar oynaq idi. Sonra gəlini oyləndirmək üçün camaat böyük salona keçdi, çünki bir azdan gəlini boyun otağına salmağa hazırlayırdılar.

M.Alfons məni pəncərəyə tərəf çəkdi və gözlərini başqa səmtə dikərək dedi:

– İndi mənə güləcəksiniz... Ancaq bilmirəm mənə nə olub... Məni səhrələyiblər... Mənim başım batsın!

Ağlıma gələn ilk fikir bu oldu ki, Monten və Sevincnin danışdıqları kimi, onu nəsə ruhi bir sarsıntı, bədbəxtlik gözləyir. Onlar, görək ki, belə demişdilər: – Məhəbbət yaranışından faciələrlə doludur və sairə və ilaxır.

Öz-özümə fikirləşdim:

"Əvvəllər cə bilirdim ki, belə hadisələr yalnız ağıllı adamların başına gələ bilər".

Ona dedim:

– Siz Kolyur şərabını həddindən çox içmişsiniz, əzizim müsyö Alfons. Mən hələ sizə xəbərdarlıq da etdim.

– Hə, ola bilər. Ancaq nəsə daha şiddətli bir şey məni...

Onun səsi qırılırdı. Mənə cə gəldi ki, o, tamam sərxoşdur.

– Üzüyüm yadınızdadır? – azacıq süktudan sonra məndən soruşdu.

– Hə, nə olsun ki?! Oğurlayıblar?

– Yox.

– Deməli, özünüzdədir?

– Xeyr... mən... mən onu Məhəbbət İlahəsinin, bu şeytanın barmağından çıxara bilmədim.

– Yox bir! Yəqin bərk dartmamışsınız.

– Əksinə... Məhəbbət İlahəsi... barmağını qatlayıb yummuşdu, bərk-bərk...

O yıxılmamaq üçün pəncərənin çürgüsünə dirsəklənərək, çaşqın baxışla düz gözlərimin içinə baxırdı.

– Bu nə nağıldır danışsınız! – dedim. – Üzüyü onun barmağına, görünür, axıra kimi salmışınız. Sabah kolbotinlə çıxarsınız. Ancaq gözləyiniz ki, heykəli kormamayasınız.

– Sizə deyirəm ki, yox. İlahənin barmağı qatlandı, o, əlini bərk-bərk yumub, çsirdirsiniz nə deyirəm? Madam ki üzüyü mənə ona vermişəm, deməli belə çıxır ki, mənim arvadım odur...

Üzüyü daha qaytarmaq istədim.

Ətim birdən-birə ürpaşdı, özümde qofil bir titrəmə hiss etdim. Bədənim bir anlığı qorxudan əsdi. Sonra M.Alfons dərindən nəfəs alıb köksünü ötürdü və turş çaxır iyi məni vurdu. Bütün həyəcanım, narahatlığım bununla da bitdi. Özü-özümə fikirləşdim:

"Bədbəxt, tamam sərxoşdur".

– Siz antiqə şeylər maraqlısanız, müsyö, – təzə bəylə yazıq-yazıq əlavə etdi... – Siz bu heykəlləri taniyirsiniz. Bəlkə, bunlarda bir şeytan əməli var, mən bilmirəm... Bəlkə, siz gedib baxasınız, hə?..

– Məmnuniyyətlə, – dedim. – Siz də gəlin mənimlə gedək.

– Yox, mən istəyirəm ki, siz ora tək gedəsiniz.

Mən salondan çıxdım.

Şam elədiyimiz müddətdə hava dəyişmişdi, gur yağış yağırı. İstəyirdim, gedib bir çətir alım ki, yağış məni islatmasın, amma bir fikir məni saxladı. Öz-özümə düşündüm: "– Mən nə səfəh adamam, sərxoşun birinin dediyini yoxlamağa gedirəm! Bəlkə, cə o öz yerliləri, əyalət camaatı arasında məni məsxərəyə qoymaq istəyib". Məni qorxudan bu idi ki, o ki var islanacaqım və zəkəm olacaqım.

Qapının ağzında dayanıb, üstündən səc kimi axan heykələ nəzər saldım və ziyafət otağına qayıtmadan öz otağıma qalxdım. Yatağıma uzandım; yuxum ərsə çəkilmədi. Gündüzkü hadisələr xəyalımda cəvlan edirdi. Mən sərxoşun birisinə verilən cavan, gözəl, namuslu qız haqqında düşünürdüm. Beləsi ilə ailə qurmaq nə mürdar şey

imiş! – öz-özümə fikirləşdim. – Nədir-nədir, şəhər roisi çiyindənən üç rəngli bir lent salacaq, keşiş başına sarğı sarıyacaq, dünyanın ən namuslu qızı isə Minosun gününə düşəcək. Bir-birini sevməyən, bir-birinə məhəbbət tellərilə bağlanmışan iki varlıq belə anda nə haqda danışa bilərdi?! Belə məqam üçün bir-birini həqiqətən seven aşıq-məşuq isə öz hoyatını verərdi! Bir kişinin bir dəfə təhqir etdiyi qadın həmin kişini ömürlük sevə bilməzi? İlk təəssürat unudulmur və mən əminəm ki, bu M.Alfons öz arvadının nifrətinə layiqdir...

Çox qısa şəkildə söylədiyim bu monoloqumun davam etdiyi vaxtda karetağın yola düşüb getdikləri zaman çıxardığı səs-küyü, qapıların açılıb-örtüldüyünü, içəri girib-çıxanların ayaq tappılısını eşitdim. Sonra mənə elə gəldi ki, dahlizin yuxarısına, otağımla üzbəüz olan otağa tərəf gedən arvadların yüngülcə ayaq səslərini eşitdim. Bunlar, şübhəsiz ki, gəlini görənlər kimi otağa müşayiət edənlər idi. Sonra onlar pilləkəni endilər. Madam dö Peroradın otağının qapısı bağlı idi. Fikir məni götürdü. Bu yazıq qız indi görəsən, özünü necə hiss edir?! Bu xoşagəlməz əhvalda mən çarpayımda o tərəf bu tərəfə çevrilirdim.

Toy olan bir evdə subay oğlan nələr çəkmir!

Uzun müddət hər tərəfdə sakitlik hökm sürdü və bu sükutu pilləkəndən ağır-ağır qalxan ayaq səsləri pozdu. Pilləkənin taxta pillələri cırıldayırdı.

Bu hansı qanmazdır! – öz-özümə dedim. – İndi pilləkəndən yığılacaq, kəlləməyallaq olacaq ha!

Hər yeri yenidən sakitlik bürüdü. Fikrimi dağıtmaq, başqa şey haqqında düşünmək niyyətlə əlimə bir kitab götürdüm. Bu, Prad əyalətinin palid şəbəkəli qədim abidələri haqqında M. dö Peroradın məqaləsi ilə açılan, ölkənin inzibati ərazi bölgüsünü özündə əks etdirən statistik məlumat kitabı idi. Üçüncü səhifədə məni yuxu apardı.

Gecəni pis yatdım və bir neçə dəfə oyandım. Səhər saat beş olardı və mən iyirmi dəqiqə idi ki, oyanmışdım, xoruzlar banlamağa başladılar. Dan yeri sökülürdü. Bu vaxt mən həmin ayaq səslərini, yatmadan əvvəl eşitdiyim pilləkən cırıltısını yenə eşitdim. Bu, mənə çox qəribə və şübhəli görünürdü. Əsnəyə-əsnəyə düşünürdüm ki, görəsən, M.Alfons nə üçün belə şübhə təzədən yerindən qalxsın axı?! Ancaq inanılacaq, ağlabatan bir qənaətə gələ bilmirdim. Gözlərimi təzədən yummaq istəyirdim ki, diqqətim yenidən yaxınlıqda qalxan səs-küyə, elə o dəqiqə onun arduca cəsidilən zəng cingilti-

sinə, taybatay açılan qapıların çırpılmasına, nəhayət, anlaşılmaz boğuc qışqırtı gələn tərəfə yönəldi.

Mənim sərxoşum yenə vurub aləmi dağıdır! – düşünürək çarpayımın sığırıdım.

Cold geyindim və dahlizə çıxdım. Dəhlizin qurtaracağında, üzbə-üzdə haray-həşir, inilti, hiçqırıq və ürokyaxan "Oğlum! Mənim oğlu...m!" fəryadı eşə yüksəlirdi. M.Alfonsun başında bir qəza olduğu açıq-aydın sezilirdi. Mən tozə boylu gəlin üçün ayrılmış otağa tərəf qaçdım; otaq ağzına kimi adamla dolu idi. Gözümə ilk dəyən – taxtası qırılıb yerə düşmüş çarpayı boyunca tırtap uzanan yarıçılpaq cavan oğlan – təzəbəy oldu. Onun sifətinə ölü rəngi çökmüşdü, özü də tərpənmirdi. Anası şivən qəpərir, sifətini cırırdı. M. dö Perorad isə əlləşirdi, gah M.Alfonsun gigcaqlarına odcolon sürtür, gah da burmunun altına duzlu su vururdu. Çox həyfl! Onun oğlu çoxdan ölmüşdü. Otağın o biri başında divanın üstündə isə tozə gəlin qorxusundan qic əlüb yerində qalmışdı. O, anlaşılmaz sözlərlə nəşə deyir, qışqırırdı, iki nəfər güclü xidmətçi də onu zorla tutub saxlamışdı.

– İlahi! – deyə qışqırdım, – görəsən bunlara nə olub axı?

Mən çarpayıya yaxınlaşdım və bədbəxt cavanın üstünü açdım. O, artıq keçinmişdi, daş kimi soyuq idi. Kilidlənmiş dişlərinə, qaralmış üzündən dəhşətli iztirab keçirdiyi bilinirdi. Aydın hiss olunurdu ki, onu vəhşicəsinə öldürmüş, dəhşətli əzab vermişlər. Bununla belə, onun üst-başında qan ləkəsi yox idi. Mən onun köynəyini siyirib yuxarı qaldırdım və sinosində qabırğalarının üstündən keçib kürəyinə qədər uzanan göyümtül izlər gördüm. Belə güman etmək olardı ki, onu dəmir ilgəklə boğmuşlar. Ayağımlı xalçanın üstündə nəşə bərk bir şeyin üstünə qoydum; əyilib baxdım, briylant qaşlı üzük idi.

Mən M. dö Peroradı və onun arvadını onların otaqlarına apardım, sonra təzə gəlini də ora apardım.

Onlara dedim:

– Sizin hələ qızınız da var, onun qeydini qalmalısınız.

– Yalnız bundan sonra onları tək buraxdım.

M.Alfonsun qətlin qurbanı olduğuna şəkkim-şübhəm qalmırdı və yəqin etdim ki, qətlə törədənlər gecənin bir yarısında təzə bəylə gəlinin yatdıqları otağa girməyə imkan tapmış və onu öldürmüşlər. Onun sinosindən tutmuş bədəninin hər tərəfinə kəmərlər kimi dolanan qançır izləri mənə çox çətin vəziyyətə salırdı, çünki nə ağac, nə də damır burax belə iz buraxa bilməzdi. Birdən-birə camaatdan eşit-

diyim bir hadisəni xatırladım. Sən demə, Vələnsdə bir qayda olaraq qatillər adam öldürəndə uzun, içi narın qumla doldurulmuş dəri kisələrdən istifadə edirlər və öldürdükləri adama görə müəyyən məbləğdə pul alırlar. Mən elə bu saat bu yerlərdə gələn və nəbələd adamların qabağına düşüb qatırının üstündə çarvadarlıq edən araqlonunu və onun hədəsini xatırladım. Bununla belə, ağılıma heç cür sığışdırma bilmirdim ki, yüngül, ötəri bir zarafata görə o, belə amansız, dəhşətli intiqam almış olsun.

Mən evin hər tərəfini gözüb, hər hansı ev əşyasının qırıqlarını axtarmaqla məşğul oldum (hadisə vaxtı bəlkə, bir şey sınıb-çlənmişdi), ancaq heç yerdə belə şey tapmadım. Bağa endim ki, baxım görüm, bəlkə, qatillər bu tərəfdən həyətə soxulmuşlar, burada da heç bir dəlil, sübut əlimə keçmədi. Bir gün övvəl yağan yağış torpağı elə islatmışdı ki, aydın iz, rədd tapmaq mümkün deyildi. Buna baxmayaraq, yerə dərin batmış ayaq izlərini görə bildim. Həmin ayaq izləri bir xətt üzərində iki istiqamətə gedib qayıtmışdı, bir ucu bağın çəpərinin küncündən başlamış uşaqların top oynadıqları meydançaya qədər uzanıb gedirdi və evin qapısının ağzında yox olurdu. Bunlar M.Alfonsun izləri ola bilərdi, çünki o gedib üzünü heykəlin barmacağından çıxarmaq üçün evdən çıxmışdı. Başqa bir tərəfdən, çəpər məhz bu yerdə etibarlı deyildi (çəpər taxtadan çəkilmişdi və bu hissəyə taxtalar bir-birindən azca aralı vurulmuşdu). Yəqin ki, qatillər elə bu yerdən aşırıb həyətə keçmişlər. Heykəlin qarşısından o tərəf-bu tərəfə keçdim, sonra ona diqqətlə tamaşa etmək üçün bir anlığa ayaq saxladım. Etiraf edim ki, onun sifətində əvvəllər gördüyüm rüşxənd dəli kinli, məkrli ifadə gözümə dəymədi və şahidi olduğum dəhşətli hadisələr beynimi çulğaladığından, qarşımdakını bu evdə bədbəxtlik gətirən Cəhənnəm İlahəsi zənn etdim.

Otağıma keçdim və günortaya qədər orada qaldım. Sonra çıxıb ev sahiblərindən xəbər tutdum. Onlar bir az sakitləşmişdilər. Madmuazel də Pütiqariq, daha doğrusu, M.Alfonsun bir üzü qız-bir üzü gəlin qalan qadını özünə gəlmişdi. O, bu hadisənin baş verdiyi zaman İl şöhərinə gəlmiş Perpinan şöhərinin kral prokuroruna əhvalatı danışmışdı və bu ali vəzifəni daşıyan şəxs şahidlik üçün ondan yazılı ifadə də almışdı. Həmin adam mənim də fikrimi soruşdu. Nə bilirdim, hamısını ona danışdım və araqlonlu qatır çarvadarından şübhələndiyimi də ondan gizlətmədim. Araqlonlunun hobs olunması haqqında o, dərhal ömr verdi.

İzahatımı yazıb imza etdikdən sonra kral prokurorundan soruşdum:

– Madam Alfonsdan vacib bir şey öyrənə bildinizmi?

– Bu bədbəxt cavab qadın dəli olubdur! – O mənə kədərli bir təbassümlə cavab verdi. – Dəli! Tamam ağılı itirib. Görün bir nə danışıq:

– Bir neçə dəqiqə imiş ki, o, mələfoni sinosinə çəkib yatmışmış, – onun dediklərini deyirəm, – elə bu zaman otağın qapısı açılır və kimsə içəri girir. Bu vaxt madam Alfons çarpayının aşağısında üzü divara tərəf çevrilmiş. O, bu gələndə adamın öz əri olduğunu zənn etdiyindən, heç yerindən qımıldanmır da. Bir az sonra isə ağır, nəhəng bir şey çarpayının üstünə düşdüyündən çarpayı cırıldayır. O, bərk qorxur və qorxusundan çevrilib arxaya baxa bilmir. Beş, bəlkə də on dəqiqə bu minvalla keçir... o bunu dəqiq deyər bilmir... Sonra ya madam Alfons özü qeyri-iradi olaraq hərəkət edib çevrilir, ya da ki, çarpayıya düşən ağır gövdəli adam onu çevirir və madam bu kimi soyuq nəyinsə ona toxunduğunu hiss edir; bunlar hanısu onun yadına sonradan düşənlərdir. O, yenə var gücü ilə titrəyən çarpayının kənarına tərəf dartılır. Az keçəndən sonra qapı ikinci dəfə açılır, kimsə daxil olur və deyir: “Axşamın xeyir, mənim sevimli arvadım!” Elə bu vaxt qapı və pəncərələrin pərdələrini kimsə çəkib salır. Madam Alfons boğuc səssizdir. Çarpayıda onun yanında olan adam cəld sıçrayıb qalxır və deyəsən, qollarını qabağa uzadır... yalnız bu zaman madam Alfons başını çevirib arxaya baxır... və orinin çarpayının yanında yerlə diz çökdüyünü, yenə göyümtül bir şeyin onu qolları arasında güclə saxladığını görür... – O belə dedi və azı iyirmi dəfə bunu təkrar etdi, yazıq arvad! Özü də dedi ki, həmin adamı tanıyıb, onun dediyinə görə, kim olsa yaxşıdır, kim?.. M. də Peroradın tapdığı bürünc Məhəbbət İlahəsi! Həmin vaxtdan bəri necə ki heykəl oradadır. Hamı elə ondan danışır, heykəli düşünür. Başqa söz-söhbət yoxdur, heykəldən savayı... Ancaq mən yenə bədbəxt gəlinin hekayətinə qayıdıram. Bu səhnədən sonra o, huşunu itirir və yəqin ki, bir neçə dəqiqə halı özünə gəlmir. Nə qədər huşsuz vəziyyətdə qaldığını heç cür yadına sala bilmir. Özünə gələndən sonra sakit, səssiz-səmirsiz yerindəcə donub qalmış, ayaqları və bədəninə aşağı hissəsi çarpayıda, boynu və əlləri qabağa uzanmış bu əcaib kabusu. onun həmişə dediyi kimi, bu heykəli görür, əri isə hərəkətsiz halda kabusun qolları üstündəymiş. Xoruz banı başlanır. Bu zaman heykəl çarpayıdan düşür, meyiti əllərindən yerə salır və otaqdan çıxır. Madam

Alfons tƏlosik qapının zənginə tƏrƏf atılır vƏ... hadisənin qalanını isƏ siz artıq bilirsiniz.

İspaniyalınlı apardılar; o sakit idi, özünü çox soyuqqanlılıqla müdafiə edir vƏ mƏğrur aparırdı. Burasını da deyim ki, M.Alfonsla oyun zamanı onun arasında gƏdƏn vƏ mƏnim çitdiyim sƏzlƏrin hƏç birisini inkar etmirdi, əksinə, yerli-yataqlı hƏç şeyi danışırdı ki, hƏmin mübahisədə o hƏç bir başqa mƏnada sƏz demək istəməyib, ancaq bir gün dincəldikdən sonra rƏqibinə qalib gələcəyini nəzərdə tutubmuş. Onun dediyi yaxşı yadımdadır:

“TƏhqir olunmuş araqlonu itiaq almaq üçün sabahı gözləməz”. ƏgƏr bilsəydim ki, M.Alfons moni doğrudan da tƏhqir etmək istəyir, clə hƏmin dƏqiqə bıçağı soxardım qamına.

Onun ayaqqabılarını bağdakı ayaq izləri ilə tutuşdurdular; ayaqqabılar çox böyük gƏlirdi.

Nəhayət, onun qonağı olduq v savahi and-amanla deyirdi ki, bu adam bütün gƏcəni xəstə qatırına dava-dərman verməklə vƏ qaşovlayıb tƏmizləməklə keçirmişdir.

Ümumiyyətlə, bu araqlonunu hamı tanıyırdı, özü də hƏr il buralara gƏlib alverlə mƏşğul olan adam idi. Onu bu yerlərdə hamı yaxşı tanıyırdı. Ondən üzr istəyərək buraxıldı.

MƏn axırıncı dəfə M.Alfonsu sağılığında gƏrƏn xidmətçinin ifadəsini xatırlatmağı unuttum. Bu, M.Alfonsun gƏrdəyə gƏtdiyi vaxt imiş vƏ o, xidmətçini çağıraraq nigarançılıqla soruşub ki, mƏnim harada olduğumu o bilirmi? Xidmətçi cavab verib ki, o mƏni qƏti görməyib. Belə olan halda M.Alfons dƏrindən köksünü ötürmüş, bir dƏqiqəyə kimi yerindəcə dinməz-söyləməz dayanmış, yalnız bundan sonra əlavə etmişdi: Baxarsan! Şeytan onu da aparacaq!

MƏn bu adamdan M.Alfonsla danışıdığı zaman brilyant qaşlı üziyün onun barmağında olub-olmadığını soruşdum. Xidmətçi cavab verməkdə tƏrəddüd etdi, nəhayət, dedi ki, deyəsən üzük onun barmağında yox idi vƏ o yerə qƏdər diqqət yetirməyib.

Əvvəlki cavabımı tamamlamaq üçün dedi: “Üzük barmağında olsaydı, yəqin ki, gƏrərdim, çünki mƏn clə bilirdim ki, o, üziyü madam Alfonsa vermişdir”.

Bu adamı sorğu-sual edərkən, madam Alfonsun verdiyi ifadəyə gƏrə, bütün evin keçirdiyi qƏrxu hissini mƏn də keçirdim. Kral prokuroru gülümsəyərək mƏnə baxdı vƏ mƏn sorğu-sualı davam etdirməkdən vaz keçdim.

M.Alfonsun dƏfn mƏrasimindən bir nəçə saat sonra İl şƏhərini tƏrk etmək üçün yığışdım. M. dƏ Peroradın kərətası mƏni Perpinana aparmalı idi. Bədbəxt, yazıq qoca zəifləyib əldən düşməsinə baxmayaraq mƏni bağın qapısının ağızına qƏdər müşayiət etmək istəyirdi.

O mƏnim qolumu özünə dayaqla qƏdərək ayağını güclə atırdı. Biz baği səssiz-səmirsiz kƏçib gƏtdik. Ayrınlıqlarında axırıncı dəfə MƏhəbbət İlahəsinə nəzər saldım. Daxilən keçirdiyi qƏrxu, tƏlaş vƏ hƏyata nifrət hislərinə ailanən üzvü saydığı mƏnimlə daha bölüşdürmək istəməyən M. dƏ Peroradın MƏhəbbət İlahəsinə əridib bir şey düzəltmək istədiyini, düzəldəcəyi şeyin isə hƏyatın bədbəxt hadisələrini hƏmişə onlara xatırladacağıni, onun qulaqlarında səsləndirəcəyini indidən gƏrürdüm. MƏnim niyyətim isə onun razılığını alıb heykəli muzcylərin birinə vermək idi. Səhbəti açmaqda tƏrəddüd keçirirdim vƏ clə bu vaxt M. dƏ Perorad başını cəld mƏnim diqqətlə baxdığım tƏrəfə çevirdi. O, heykəli gƏrdü vƏ gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı. MƏn onu qucaqlayıb öpdüm, bir sƏz deməyə cürət etmədim vƏ kərətaya qalxdım.

Yola düşdüyüm gündən indiyə kimi bu schirli, müəmmalı əhvalat haqqında sƏz-səhbət gƏtdiyini hƏlə də çitməmişəm.

M. dƏ Perorad, oğlunun ölümündən bir nəçə ay sonra bu dünyadan köçdü. Vəsiyyətlə gƏrə, onun əlyazmaları mƏnə çatmalı idi ki, vaxtı gələndə çap etdirim. HƏmin əlyazmalar arasında MƏhəbbət İlahəsi üzərindəki yazılı kitabələrin izahı barədə tƏdqiqata, mələmata rast gƏlmədim.

P.S. Dostum M. dƏ P. clə indico Perpinandan məktub yazıb mƏni xəbərdar etdi ki, heykəl daha yoxdur. Ərinin vƏfatından sonra madam dƏ Peroradın birinci işi onu əritdirib zəng düzəltməklə olub vƏ heykəl beləcə də, yəni yeni formada İl şƏhərinin kilsəsində xidmət edir. – Dostum M. dƏ P. məktuba əlavə edərkən yazır: – Deyəsən, bürüncdən olan bu zəngin nohs niyyəti hƏlə də özünü göstərməkdədir; belə ki, İl şƏhərində bu zəng səslənəndən indiyə qƏdər üzümlükləri iki dəfə don vurub.

ŞARL BODLER

(1821–1867)

GÖZƏLLİK HİMNİ

Ulduzlardan doğulmusan, ya gəlmisən cəhənnəmdən,
Söylə, söylə, ey Gözəllik, allahmısan, şeytanmısan?
Bir nəzərlə bağışlarsan yaxşılığ, pisliyi sən,
Məstədicə meydən güclü, şirin meymi yaranmısan?
Yağışından ətir daman ildırımlı bir axşamsan,
Gözlərinin səmasında zülmət dönüb səhər olur.
Bir könüllü öpüşünlə ömrümüzədən itir duman,
Bir qəzəbli gülüşünlə bil tikəmiz zəhər olur.
Uçrumlarda doğulmusan, ya küləkli düzənlərdə?
Hara gətəsən kölgən kimi izlər soni taleyimiz.
Bilinməz ki, nəşələrə tərəfdarsan, yoxsa dərdə,
Niyə belə sən azadsan, niyə belə köləyik biz?
Günahsız bir zavallını cləyərsən bir oyuncaq,
Qanın töküüb, cəsədini ayaqlarsan qəhqəhəylə.
Bir əxlaqsız, xəyanətkar damğasını bəzən şax-şax
İstehzayla sinəsinə vurarsan da onun hələ...
Sən bir ocaq qalarsan ki, neçə-neçə pərəstişkar
Pərvanəyə qibtə ilə tapar orda həyatını.
Sanarsan ki, məzarından neçə-neçə nakam qalxar, –
Biri öpsə öz sevdiyi, istədiyi bir qadını.
Sən ki varsan, nə dərdimiz?! Zülmətlərdən keçib gələn
İşıq kimi yer üzünə necə axdın, necə axı!
Gah sadələvh uşaq kimi oynaq, gülən;
Gah qəzəbli su pərisi, gah mülayim göy allahı...
Ən dəhşətli bir idbarsan nə zaman ki, sən tənhasan,
Nə cazibən, nəvazişin, dil bağlayan dillərin var.
Ey gözəllik, ey sonsuzluq! Ömrümüzdə ol çatmayan
Bir aləmə o əllərin səhrli bir qapı açar.
Nə fərqi var – işıqdanmı, zülmətdənmi doğulmusan,

Səninlə, ey Qibləgahım, hər əzabı qəlbim udur.
Ey ahəngim, ey nəfosim, səsim-sözüm, sən ki varsan
Yer üzündə qəm az qəmli, qorxu da az qorxuludur.

İNSAN VƏ DƏNİZ

Azad insan, həmişə dənizə can atırsan,
Qəlbim kimi susmağı, aramı yoxdur onun.
Ağlım kimi dərinədən, fikrinin yoxdur sonu,
Gah batıb-öylənirsən, gah öylənib-batırsan...

Sən ona baş vurursan qorxmadan, çəkinmədən:
Dalırsan dərinlərə, qaranlıq dərinlərə.
Uğultulu, tufanlı necə vəhşi mənərə
Sənə səs verə-verə səsinə udur bəzən.

Sizin hər birinizdə var duyulmaz neçə sirt:
Hansı girdəbdə isə görünməz dəfinələr,
Hansı ürəkdə isə görünməz xəzinələr
Baxışlardan yayınıb, gözlərdən gizlənibdir...

Fəqət elə dostluğun yaman sirt qanunu var,
Ölüm-dirim görüşü talc veribdir sizə.
Əbodi dostluğunuz – əbodi mübarizə.
Ey əziklər – düşmənlər, ey qardaşlar – qanlılar!..

YAXŞI YALAN

Necə də inamla gəlirsən dilo.
Vədlərin az qala tavanı dölir.
Sənin o qürurlu yerişin ilə
Qəmgin baxışlara bir ümid gəlir.

Solğun bət-bonizlər görmüşəm ki, mən
Bəyayıb axşamın gur işıqları.
Demişəm onlardan çökilo kölgən,
Ölgün sifətləri görübə ban...

Qərribə gözəlsən, qərribə mahir:
Başında bəzəkli bir səhvət tacı,
Qəlbində min dilli vödlər hərlənir,
Dilin məhəbbətdən dastanlar açır.

Sən nədən? – Var eşqi, Allah kərəmi,
Yoxsa göz yaşısən, soyuq məzarsən?
Səhrada susanmı ilğımlar kimi?
Gülsənmi – yuxuda pardaqlanarsən?

Mən gözlər görmüşəm gilcysiz, sözsüz,
Fəqət yuvasıdır qəmin, kədərin.
Mücrü var qızılsız, gözlük var gözsüz –
Gözlər... göy kimi boş, göy kimi dərin.

Qoy səsin sevinc tək qəlbimə dolsun,
Sənə yox doğrudan yaxşı deyirəm!
Boşsan, ürəksizsən – nə olur – olsun, –
Sənə əl də çalır, baş da öyirəm...

EMİL ZOLYA

(1840–1902)

DƏYİRMANIN MÜHASİRƏSİ

(povest)

Birinci fəsil

O gözəl yay axşamı Merlyc dayının dəyirmanında böyük bir tontəno var idi. Üç stol həyətdə bir-birinin yanına bitişdirilib qonaqların intizarını çəkirdi. Bütün mahal bu gün Merlyenin qızı Fransuaza ilə Dominikin nikahlanacağını bilirdi. Dominik avara bir gənc idi, lakin buna baxmayaraq üç lye uzaqlara qədər mahalın bütün qadınları həsrətlə ona baxırdılar, – o bu qədər yaraşlıq bir oğlandı.

Merlyc dayının dəyirmanı doğrudan da çox səfalı bir guşo idi. Dəyirman Pokryozun ortasında böyük kənd yolunun ayrıcında idi. Kənd özü isə hər iki tərəfdən sıra ilə evlər düzülmüş təkəcə bir küçükdən ibarət idi; yol ayrıcından başlayaraq otlaqlar uzanırdı və uca ağaclar Morel çayı boyu uzanaraq ətraflara sıx kölgələr salırdı. Bütün Lotaringiyada bundan daha gözəl bir guşo tapmaq mümkün deyildi. Sağdan və soldan yastı təpələr üzərində uzanan qocaman və sıx meşələr yaşıl bir dəniz kimi üfüqləri qapayırdı, cənubda sərilmiş sonsuz məhsuldar torpaqlı dərə isə kol çəpərlərlə bir-birindən ayrılmış sahələri ilə lap uzaqlarda gözdən itirdi. Lakin Rokryozun ən ürək açan gözəlliyi, iyul və avqustun ən şiddətli istilərində belə bu yaşıl çöllərin ona bəxş etdiyi sərinlik idi. Morel çayı sulanını Qanyı meşələrində qaynayan bulaqlardan yığır, uzun zaman meşə içərisində axaraq yarpaqların sərinliyini canına hopdurur və özü ilə bərabər meşələrin dalğın kölgələrini, tutqun və anlaşılmaz səslərini gətirirdi. Lakin ətrafdakı bu xoş sərinliyə səbəb tək bu çay deyildi: meşənin dərin kölgəliklərində daha bir çox xırdaca çaylar şırıldayırdı, hər bir addımda bir bulaq çağlayırdı; ensiz cığırlara düşüb getdikdə, adam, ayağı altında yeraltı göllər olduğunu duyurdu; bu sular mənəm

təbəqələri arasında sızıb çıxır, ağacların kötökləri yanındakı çuxurları, qayaların yanqlarını doldurur və şəffaf çəmölər omələ gətirərək daşıb ətrafa tökülürdü. Bu xırdca çaylar o qədər çox və uotan sırıldayırdı ki, şaqrayan quşların noğmələri eşidilməz olurdu. Burada insan özünü schrlı bir bağda imiş kimi hiss edirdi, gah bu yanda, gah o yanda şolalələr çağlayırdı.

Daha aşağılarda sorilmiş çəmönləri su basmışdı. Nəhəng şabalıd ağacları qara kölgələr salırdı. Cərgə ilə uzanıb gedən qovaq ağacları otluq talaları haşiyələyərək yellənən bir pərdə kimi səsələnirdi. Cəsim çinarları olan iki xiyaban indi xarabaya dönmüş qədim Qanyı qəsrinə doğru uzanırdı. Aramsız suvarılan bu torpaqda hədsiz dorəcəyə yüksək ot bitir. Bura sanki iki məşəlli təpə arasında salınmış bir gülşəndir, lakin bu gülşən təbiət özü salmış, nəhəng ağaclarını cərgə ilə düzüb bütün sahəsini yaşıl çəmönə örtmüşdü. Günorta vaxtı günəş şaquli işıq saçarkən, kölgələr mavi bir rəngə boyanırdı, qızmış otlar günəşdə yuxuya gedirdi, yarpaqların altında isə bu zaman buz kimi sorun və xəff bir külək osirdi.

Hər tərəfi avand gəlmiş sıx otlar örtülmüş bu yerlərdə Merlycə dayının dəyirmanı öz taqıqlısı ilə bir həyat verirdi. Suvaq və taxtadan tikilmiş bina dünya kimi qədim görünürdü. O yarıya qədər, çayın bu yerdə omələ gətirdiyi körfəzə qorq olmuşdu. Həmin buradaca qayın qabığından nov çəkilmişdi, belə ki su bu novun içərisi ilə axaraq bir neçə metrlik yüksəklikdən dəyirman çarxının üstünə tökülür, çarx isə qocalana qədər işlədiyini ailoni tərək etməmiş sodaqotlu bir xidmətçi qadın kimi ah-vayla və uzun iniltilərlə öz oxu ətrafında fırlanırdı. Merlycə dayıya bu çarxı dəyişməsinə məsləhət görəndə o, başını yırğalayaraq deyirdi ki, təzə köhnədən tənəbəl olacaq, vəzifəsini yerinə yetirməyəcək; odur ki, əlinə keçən hər bir şeylə: çəllək taxtası ilə, paslı domirle, sinklə və quşğuşunla bu köhnə çarxı təmir edirdi. Bundan sonra üzərində ot və yosun bitmiş dəyirman çarxı qərribə bir görkəm alırdı, amma daha fərhəli görünürdü. Gülmüş rəngli su axınları özlərini çarxa çırpdığıca önün üzəri inci dənələrlə örtülür və çarxın hərəkəti artıq bu su zərrələrinin yaratdığı gözqamaşdırıcı sodəf boyunbağlılar içərisindən görünürdü.

Dəyirmanın Mərel çayına qorq olmuş hissəsi uçuq bir körpünü andırırdı. Binaının ton yarısı dirəklər üstündə tikilmişdi. Su döşmənin altına qədər yerimişdi; bura çayın ən dərin yerləri olaraq, öz iri ilan balıqları və xorçəngləri ilə bütün mahalda şöhrət

qazanmışdı. Şolalodən aşağıda çay körfəzinin sothi güzgü kimi hamar idi, dəyirman çarxının köpüyü suyu bulandırmadığı zamanlar dəstə-dəstə iri balıqların ağır-ağır su altında üzdüklərinə tamaşa etmək olardı. Qayıq bağlanmış diroyin yanından çaya doğru sınıq bir pilləkən sallanırdı. Çarxın üstündən kiçik taxta bir qalçereya keçirdi. Müxtəlif ölçülərdə hazırlanmış pəncərələr bu qalçereyaya açılırdı. Bütün bu künc-bucaqlardan, arakəsmələrdən, sonradan bənd edilmiş olava tikilələrdən, şalbanlardan, bərkidici tirlərdən ibarət həngəmə, dəyirmanı yarı uçuq qədim bir qala görkəmi vermirdi. Lakin sarmaşıqlar boy atıb hər tərəfi basmış, növbədən müxtəlif bitkilər pöhələyib dəlik-deşikləri tutmuş və köhnəlmiş binaya yaşıl bir don geyindirmişdi. Merlycə dayının dəyirmanı yanında gəzməyə çıxan gənc qızlar albomlarına bu dəyirmanın şəklini çəkirdilər.

Yol tərəfindən ev daha möhkəm idi. Daş artırma, anbar və təvlərlə ohatə olunmuş geniş həyətdə çıxırdı. Quyunun yanındakı nəhəng söyüd ağacı həyətin yarısına kölgə salırdı. Həyətin lap içəri tərəfində ev görünürdü, evin ikinci mərtəbəsində dörd pəncərə gözə çarpırdı, pəncərələrdən yuxarıda isə göyərçin hini yerləşmişdi. Merlycə dayının bütün bəzənib-düzənməsi yalnız ondan ibarət olurdu ki, o on ildə bir dəfə dəyirmanı yerləşən binanın qabaq hissəsinə rəng çəkirdi. İndi dəyirman təzəcə ağardılmışdı, o günorta vaxtı günün şəfqətində bütün kənddə gözqamaşdırıcı bir işıqla pəriləyirdi.

Merlycə dayı artıq on ildə ki, Pokryozun bələdiyyə rəisi idi. Qazandığı dövlətə görə ona çitiram göstərilirdi. Onun qəpik-qəpik topladığı sərvət indi gəlib səksən min məbləğinə qədər çatmışdı. Merlycə dayı Madlena Hiyar ilə evləndikdə o bir cüt olındən başqa heç bir şeyə malik deyildi; bu dəyirmanı ona çəhiz olaraq ərvadı gətirmişdi. Madlena özünə ər seçməkdə yarılmışdı, Merlycə təsərrüfatda öz hünərini çox tez göstərdi. İndi o dul qalmışdı və qızı Fransuaza ilə yaşayırdı. Əlbəttə, o, dəyirman çarxını yosunlar içərisində yuxuya buraxıb istirahət edə bilirdi, lakin belə olsa onun ürəyi sıxılırdı və ev ona vıran qalmış kimi görünürdü. O zohmətdən nəşə almaq üçün işləməkdə davam edirdi. Merlycə dayı o zaman uzun sifətli, ucaboylu bir qoca idi, o heç bir vaxt gülməzdi, lakin buna baxmayaraq o qolbındə daima şad və şən bir adamdı. Onu, puluna çitiram edərek və həmçinin nikah bağlayarkən yaraşığı bir görkəm alıb durmasına görə bələdiyyə rəisi seçmişdilər.

Fransuaza Merlye isə tozəcə on səkkiz yaşına girmişdi. O yerli gözəllərdən sayılmırdı, çünki olduqca zəif və sısqa idi. On beş yaşına qədər demək olar ki, o hətta çirkin idi. Rokryozda heç kos başa düşə bilmirdi ki, Merlye dayı və Madlena xala kimi sağlam ata-anadan olan bu qız nə üçün belə pis boy atıb böyüyür və bu cür zavallı görünür. Lakin on beş yaşına girəndən sonra Fransuaza yenə əvvəlki kimi kövrək olmasına baxmayaraq tez inkişaf edib sevimli bir qız oldu. Onun qara saçları, qara gözləri vardı, özü isə qıpqırmızı idi, dodaqlarında daima bir təkəssüm oynayırdı, yanaqlarında balaca qadurları vardı, açıq alında sanki həmişə günəş şofəqi yanırıdı. O zəif idisə də (o yerlərdə görə) yenə də ariq sayıla bilməzdi, əsla; ona zəif, sısqa dedikdə, sadəcə Fransuazanın buğda ilə dolu bir kisoni yerdən qaldıra bilməyəcəyini nəzərdə tuturdular; o getdikcə tombul olurdu; sonralar isə kök, yaraşıqlı və istəməli bir qız olacağı yəqin idi. Lakin atasının daima susub az danışması, onu çox tez ağıllı və dərəkəli elədi. Fransuaza əgər gültürdüsü, bunu yalnız ətrafındakıların xatirini xoş etməyə üçün edirdi. Qəlbində isə o ciddi idi.

Aydın şeydir ki, bütün mahal ona yaxınlıq və məhəbbət göstərirdi, buna səbəb onun pulundan çox sevimli siması idi. Nəhayət, Fransuaza özünə sevgili seçərkən ümumi bir heyrot və acığı səbəb oldu. Morel çayının o biri sahilində Dominig Panke adlı ucaboylu bir oğlan yaşayırdı. O, Rokryoz sakinlərindən deyildi. O, on il əvvəl Belqiyadan dayısının ona vəsiyyəti elədiyi mirası almaq üçün bura gəlmişdi. Bu miras Qanyı meşəsinin kənarında və dəyirmanın qabağında bir neçə tüləng atəşi məsafəsində olan kiçik bir malikanədən ibarət idi. Özünün dediyinə görə, o bura həmin malikanəni satmaq üçün gəlmişdi və sonra yenə evlərinə qayıdacaqdı. Lakin görünür bu yerlər onu valeh etdi, çünki o çıxıb getməyərək buradaca qaldı. O öz torpaq sahəsini becərməyə və bu torpaqdan aldığı tərəvəz məhsulu ilə yaşamağa başladı. O, balıq tutur və ova çıxırdı; meşəbəyilər bir neçə dəfə az qalmışdılar ki, onu tutub protokol bağlasınlar. Əsas kəndlilərə məlum olmayan bu azad yaşayış, nəhayət, ona pis bir şöhrət qazandırdı. Onu qismən qadınlaşdırıldıqları ilə məşğul olan bir adam hesab edirdilər. Hər halda o tənbəl və avara idi, çünki işləməsi lazım gələndə saatlarda belə onu tez-tez ot içində uzanıb yatmış görürdülər. Meşənin on kənar ağacları altında olub, onun yaşadığı daxma da abırılı bir adamın mənzilinə oxşayırdı. Əgər bir gün onun Qanyı qosrlərinin xarabalarından

yaşayan canavarlarla olaq saxladığı aşkara çıxsa, bu yerli qanları əsla heyrotə salmayacaqdı. Lakin qızlar, görürdün bəzən cəsət edib onun tərəfini saxlayırdılar, çünki bu şübhəli gənc olduqca gözəl və yaraşıqlı idi: onun sərv kimi uca qaməti, ağ dərisi, sarışın saçları və günəş işığında qızıl rənginə çalan balaca saqqalı vardır. Nəhayət, bir gün səhər Fransuaza Dominiki sevdiniyi və başqa heç kəsə orə gətirməyə razı olmayacağını Merlye dayıya söylədi.

Bunun Merlye dayı üçün nə qədər böyük bir zərbə olduğunu təsvir etmək olar. Adəti üzrə o Fransuazaya heç bir söz deməyərək susdu. Onun özü həmişə olduğu kimi fikirli idi, lakin gözəlindən əvvəlki sevinc artıq yox olmuşdu. Tam bir həftə onlar bir-birilə küsülü oldular. Fransuaza da qaşqabaqlı gözirdi. Merlye dayını xüsusilə bir fikir narahət edirdi: o, bu avara molumun, qızı nə cür başdan çıxardığını öyrənmək istəyirdi. Dominik heç vaxt dəyirmanla gəlməmişdi. Qoca müşahidə etməyə başladı və hərisi Morel çayının o tayında tapdı; Dominik orda otlar içində uzanıb özünü yalandan yatmış kimi göstərirdi. Fransuaza onu öz otağının pəncərəsindən görə bildirdi. Məsələ aydındı: onlar yəqin dəyirman çarxinin üstündən gözəlxorək bir-birinə vurulmuşdular.

Bələliklə, bir həftə də keçdi. Fransuaza getdikcə daha artıq tutunulaşdı. Merlye dayı isə əvvəlki kimi sükut edirdi. Sonra bir dəfə axşam, heç bir söz demədən, o özü Dominiki evə gətirdi. Fransuaza bu zaman axşam süfrəsi açırdı. Qız elə bil ki, Dominikin bu gəlişinə əsla heyrot etmədi və o yalnız bununla kifayətləndi ki, stolun üstünə qonaq üçün də qab-qaşığı qoydu; lakin bununla belə Fransuazanın yanaqlarındakı çuxurlar daha aydın göründülər və qızın qəhqəhələri yenidən otağa səs saldı.

Səhər Merlye dayı Dominikin yanına, onun meşə kənarındakı daxmasına gətdi. Orada onlar əvvəlcə qapı-bacanı bağlayaraq üç saat söhbət etdilər. Onların orada nə barədə danışdıqları sonradan da heç kəsə məlum olmadı. Yalnız məlum olan bir şey vardı, o da bu idi ki, oradan gələndən sonra Merlye dayı artıq Dominikə bir ata olaqəsi bəsləyirdi. Şübhəsiz ki, orda-burda ot içində yuxılıb yatan və qızları özünə aşiq eləyən bu tənbəldə, qoca axtardığı adamı tapmışdı: qoca onun namuslu bir gənc olduğuna inanmışdı.

Bütün Rokryoz qeybət qırırdı. Qadınlar öz evlərinin artırmalarında dayanaraq, Dominik kimi tənbəl bir avaranı öz evinə buraxan Merlye dayının ağılsızlığından danışib qurtara bilmirdilər.

Merlyc dayı isə bu sözsöhboto etina ctmirdi. Olsun ki, o özünün nə cür cvlondiyini xatırlayırdı. Axı Madlena ilə cvlonərkon və onun doyirmanını cchiz olaraq alarkən onun özünün bir qəpiyi belə yox idi, lakin bu heç də onun yaxşı bir olmasına mane olmadı. Bundan başqa Dominik özü də bütün dedi-qodulara dorhal son qoydu: o cə bir canfəşanlıqla işə girişdi ki, bütün mahal heyrot içində qaldı. Həmin bu zaman doyirmanda çalışan işçi çıxıb getmişdi və Dominik onun yerinə başqasını tutmağa əsla razı olmadı. O özü kisələri daşıyır, ol arabasını çəkir, doyirmanın çarxı dayayıb işləməyəndə olloşib onu hərəkətə gətirirdi və bütün bu işləri o cə bir həvəslə görürdü ki, adamlar ona tamaşa edib həzz almaq üçün doyirmanə gəlirdilər. Merlyc dayı isə dodaqaltı gülümsöyürdü. O, Dominikin nə kimi bir gənc olduğunu duyduğuna görə fəxr edirdi. Heç bir şey, gənciyyə məhəbbət qədər ilham verə bilməz.

Bu ağır işlərlə məşğul olan Fransuaza ilə Dominik bir-birino pərəstiş edirdi. Onlar bir-birilə çox az danışırdı, amma tez-tez bir-birilə gözləşir və şəfqətlə gülümsöyürdülər. Merlyc dayı hələ toy bərəsində heç bir söz demirdi: Fransuaza ilə Dominik də bu təkiyə chtiram cədrək qocanın qərarını gözləyirdilər. Nəhayət, bir dəfə iyul ayının ortalarında o həyətdə söyüd ağacı altında üç stol qoyulmasını əmr cədi və Rokryozdakı dostlarını axşamə bir-iki stəkən içməyə dəvət cədi. Həyətdə adamlə dolmuşdu. Həmi çəxir stəkənlərinə olino alanda Merlyc dayı öz bəkalını yuxarı qaldırıb dedi:

– Hə, məsələ belədir. Komali-məmnuniyyətlə sizə ərz cədirəm ki, bir ay sonra, müqəddəs Lüdovik günündə Fransuaza bu qocəğə orə gedəcəkdir.

Bunu cşidər-cşitməz səs-küy ilə stəkənlə bir-birino vurmağə başladılar. Həmi gülürdü. Merlyc dayı isə səsini ucaldaraq olavə ctdi:

– Dominik, nişanlını əp. Qayda belədir. Fransuaza ilə Dominik qıpqırmızı qızararaq qonaqlərin qəhəqəhələri altında əpüşdülər. Bu həqiqəti bir bayram idi. Bütün bir çəlləyi içib bəsaltdılar. Sonra ən yaxın adamlar qalarkən dinc və asudə bir söhbət başlandı. Ulduzlu və işıqlı bir gecə idi. Bir skamyə üzərində yanaşı oturmuş Dominik ilə Fransuaza sükuta dalmışdılar. Qocə kəndilərdən biri imperatorun Prussiyaya cəlan ctdiyi müharibə haqqında fikir yürütməyə başladı. Kəndin bütün gəncləri artıq orduya getmişdilər. Bir az əvvəl kənd yanından qəşən kcçib-gətmışdi. Bərk döyüşmə olacaqdı!

– Dominik cənəbidir, o orduya getməyəcəkdir. Yox əgər prussiyalılar bura gəlsələr, o öz arvadını müdafiə cədr.

Prussiyalıların bura gələ biləcəkləri fikri həmiyə məzəli bir zarafət kimi göründü. Yox, prussiyalılar yaxşıca kətkətkəncələr və bütün bu işlərdə tezliklə son qoyulacaqdır.

– Eh mən onları görmüşəm, mən onları görmüşəm, – cəyo qocə kəndli batqın bir səsə təkrar ctdi.

Aralığə sükt ckdü. Sonra yenidən bəkalını bir-birino vurdu-lar. Fransuaza ilə Dominik heç bir şey cşitmədi; səsizcə, başqalərinin nəzərindən yayınaraq skamyanın daldında onlar bir-birinin əlindən tutdular və bu onlara o qədər xəş göründü ki, hər ikisi göz-lərini qaralığə zilləyərək durduqlar yerdə donub qaldı.

Qoribo və ilq bir gecə idi. Ağarə-əğarə uzanan yolun hər iki tərəfində, kənd bir körpə kimi asudə bir yuxuya getmişdi. Yalnız hərdən-bir vaxtsiz oyanmış bir xoruzun bənləməsi cşidilirdi. Qəşu-luqdakı böyük məşələrdən əson xəff ruzigər cvlərin damlarnı oxşayıb ötüşürdü. Qara kəlgəlikli cəmənlərdə əsrarəngiz və dalgın bir əzəmət vardı, qaralıqda axıb gedən bütün cəşmələr, bütün sular isə sanki yuxuya gətmış təbiətin saf və ahəngdər təncəffüsünü təcəssüm ctdirirdi. Bəzon adama cə gəlirdi ki, doyirmanın kəhnləmiş çərxı mürgələnməkdədir və yuxuda həron qocə bir qapı iti kimi o nə isə yuxusunda görür, xırlıdayır, öz-özünə danışırdı. Mərel çayının şələləsi qocə doyirmanə laylə çalır, axıb gedən sular isə bir orğənon borusu ahəngdərliğı ilə ətrafin səslerini əks ctdirirdi. Heç bir vaxt Yer kürəsinin bu qədər bəxtiyar bir guşəsi üzərində bu qədər sonsuz bir ələm hakim olmamışdı.

İkinci fəsil

Bir ay sonra dübbədəz müqəddəs Lüdovik günündə Rokryoz tələş içində idi. Prussiyalılar imperator qəşunlarını dərmdəğın cədrək, sürətli bir yürüşlə kəndə yaxınlaşdılar. Artıq bir həftə idi ki, yoldan keçən adamlər prussiyalıların yaxınlaşdıqları xəbərini gətirirdilər: “onlar Lormyerdədirlər” ya da “onlar Novelledədirlər” – onların bu cür sürətli irəlilədikləri haqqındaqı şeylərdən Rokryoz sakinləri artıq prussiyalıların Qənyi məşələrdən düşüb gəldiklərini gərən kimi olurdular. Həqiqətdə isə onlar gərənmürdülər və bu əhalini daha artıq qorxudurdu. Ehtimal ki, onlar kəndin üstünə gecə təkələcək və həmini qıracaqdılar.

Keçən gecə, sübhə yaxın həyəcan başlandı. Kond sakinləri yoldan gələn səs-küyə ayıldılar. Qadınlar diz çökərək xaç vurmağa başladılar, kondillər cəhəzlə pəncərələri aralayaraq yoldan keçən qırmızı şalvarlı soldatları gördülər. Molim oldu ki, kondə gələn fransız dostlarıdır. Dəstənin komandiri dərhal kond bələdiyyə rəisini istədi və Merlyc dayı ilə danışdıqdan sonra doyirman qaldı.

O gün fərəhli və parlaq bir günəş doğurdu. Günortaya yaxın hava bərk isti oldu. Meşələrin üzərində sarımtırq bir duman vardı, ağacların otlaqlardan isə ağ buxar qalxırdı. Qəşəng və səliqəli kond bir təvəziyyətdə yuxudan ayılır və bütün ətraf çay və fontanları ilə üzərinə şəkər çilənmiş, zərif bir buketə bənzəyirdi. Lakin bu gözəl hava heç kəsi sevdirmirdi. Bir çoxları, komandirin doyirmanın ətrafında gəzdiyini, qonşu evləri gözdən keçirdiyini, Mərcəl çayının o biri sahilinə keçdiyini və dərindən baxaraq ətrafla tanış olduğunu gördüdü; onu müşayiət edən Merlyc dayı isə görünür komandirə izahat verirdi. Sonra komandir soldatlarını divarların və ağacların arasındakı çökəklərdə yerləşdirirdi. Dəstənin əsas hissəsi doyirmanın həyətidə yerləşdi. Doğrudanmı çarpışma olacaqdı? Merlyc dayı qayıdanda onu sorğu-suala tutdular. O ağır-ağır başını yırğaladı və bir kəlmə də olsun danışmadı. Bəli, çarpışma gözəlirdi.

Fransuaza ilə Dominik də burada həyətdə dayanıb qocaya baxırdılar. Nəhayət, o çubuğunu ağzından çıxarıb dilləndi və belə dedi:
– Ah mənim yazıq balaları, daha sabah sizi evləndirmək lazımdır gələcək.

Dominik dodaqlarını sıxıb, hirsli bir halda alını qırırdırdı dayanmışdı, həttdən, bir o, başını qaldırıb gözlərini Qanyı meşələrinə zilləyir və sanki prussiyalıların yaxınlaşmasını öz gözüylə görüb inanmaq istəyirdi. Rəngi qəhvəyi, qaşları çatılmış Fransuaza aralığında gəzinir və istədikləri şeyləri soldatlara verirdi. Onlar həyətdə bir kənardə özlərinə şorbə bişirir və yeməyin hazır olmasını gözləyərək zarafatlaşırdılar.

Komandir isə hər bir şeydən məmnun kimi görünürdü. O bütün otaqları və üzünü çaya tərəf olan salonu gözdən keçirdi. İndi o hovuzun yanında oturub Merlyc dayı ilə söhbət edirdi.

O:

– Sizin bu doyirman həqiqi bir qaladır, – deyirdi – biz axşama kimi buranı asanlıqla əlimizdə saxlaya bilərik... Bu quldurlar deyəsən bir az gecikirlər. Onlar indi görək burada ola bilərlər.

Doyirmançı ovvəlki kimi tutqun idi. O, doyirmanın bir məşəl kimi alışıb-yandığını gözləri qabağına gətirirdi. Lakin o şikayətlənirdi, o bunu faydasız hesab edirdi. O yalnız bunu dedi:

– Əmrə edirsiniz ki, qayıq doyirman çarxının dalında gizlənsinlər. Orda çuxur bir yer vardır, qayıq ora yerləşir. Bəlkə sonra yenə lazım oldu.

Komandir lazımı sərəncamı verdi. Komandir qırx yaşlı, uca-boylu, xoş sifətli qəşəng bir kişi idi. Fransuaza ilə Dominikə baxarkən o sevinir kimi görünürdü. O sanki gözəlilməkdə olan çarpışmanı yadımdan çıxarıb onlara uymuşdu. O gözləri ilə Fransuazanı təqib edirdi və aydın görünürdü ki, Fransuaza onun xoşuna gəlirdi. Sonra bərdən o Dominikə tərəf dönüb gözəlilmədən soruşdu:

– Dostum, nə üçün siz orduda deyilsiniz?

– Mən əcnəbiyəm, – deyən gənc cavab verdi.

Deyəsən bu cavab komandiri az qənc etdi... O gözlərini qıyaraq gülümsəndi:

Əlbəttə, top ilə ələşməkdənsə, Fransuaza ilə məşğul olmaq daha xoş bir işdir.

– Komandirin gülümsədiyini gören Dominik olavə etdi:

– Mən əcnəbiyəm, lakin beş yüz metr məsafədən bir almanı nişan alıb vuraram... Odur mənim ov tufəngim sizin dal tərəfinizdədir.

– O sizə lazım ola bilər, – deyən komandir sadəcə onlara yanaşdı, qız azacıq titrəyirdi. Dominik isə ətrafındakılara etina etmədən Fransuazanın sanki kömək istəyirmiş kimi ona doğru uzatdığı əlini tutub bərk-bərk sıxdı. Komandir yenə də gülümsəndi, lakin artıq bir kəlmə də olsun danışmadı. O, qılıncını ayaqları arasında qoyub, gözlərini uzaqlara zilləyib oturmuş və sanki xoyala dalmışdı.

Artıq saat on idi. İsti getdikcə şiddətlənirdi. Ətrafa ağır bir sükut çökmüşdü. Həyətdə, anbarların kölgəsində oturmuş soldatlar yeməklə məşğul idilər. Konddən heç bir səs gəlmirdi, kənd sakinləri evlərini, qapılarını, pəncərələrini bərkadalar halına salmışdılar. Tək-tənha qalmış bir it yolda dayanıb ulayırdı. Şiddətli istidən özünə qorunmuş ətraf meşələrdən və otlaqlardan, müxtəlif küləklərin səslərindən yaranan uzaq və sürüklü bir uğultu gəlirdi. İndi bir ququ qusu sükutu pozurdu. Bərdən yuxulu havada bir güllə səsi eşidildi. Komandir cəld ayağa qalxdı, soldatlar qazançalarını kənara ataraq, yeməklərini yeyib qurtarmadan yerlərindən sıçradılar.

Bir neçə saniyə içində hamı öz döyüş mövqeyini tutdu; bütün döyürman başdan ayağa soldatlarla dolmuşdu. Komandir isə yola çıxdı. lakin irəliddə heç bir şey görə bilmədi; ağappaq yolun sağı da, solu da bomboş idi. İkinci dəfə güllə atıldı, lakin yəndə də övvəlki kimi ətrafda bir kölgə belə görünmədi. Sonra, komandir geri dönrörək Qanyı tərəfdə iki ağac arasından, payız hörümçəyi toru kimi nazik bir tüstü qalxdığını gördü. Məşonin, övvəlki kimi yəndə də keçilməz və mülayim bir görkəmi vardı.

– Yaramazlar məşodə gizlənilərlər – deyə komandir pıçıldadı. – Onlar bizim burda olduğumuzu biliblər.

Bu andan döyürmanda yerləşmiş fransız soldatları ilə ağacları daldında gizlənmış prussiyalılar arasında gətdikcə şiddətlənən bir atışma başlandı. Güllələr Morel çayı üzərində vıyıldayır, lakin heç bir tərəfə ziyan döymirdi. Dağın içində atəş açılırdı, hər bir kolun daldından güllə atırdılar; külək yəndə də övvəlki kimi nazik tüstünü ağır–ağır yırğalayır kənara dağıdırdı. Beləliklə, iki saat keçdi. Zabit laqəcd bir tövrə öz–özünə mahnı oxuyurdu. Həyətdə qalmış Fransuaza ilə Dominik boylanıb alçaq divar üstündə ətrafa baxırdılar. Morelin sahilində köhnə barkasın daldında gizlənmış bir balaca soldat xüsusilə onların diqqətini cəlb edirdi; soldat qarnı üstə yəndə uzanmışdı, o ətrafına baxır güllə atır, sonra isə tūfəngini təzodən doldurmaq üçün azacıq dala, xəndəyə tərəf sürünürdü; onun hərəkətləri o qədər məzəli və çevik idi ki, gülümsəmədən ona tamaşa etmək olmurdu. Birdən o, bir prussiyalının başını görmüşdü ki, cəld ayağa qalxdı və nişan aldı, lakin o atəş açmağa macal tapmamış qəfilən qışırırdı, tərəsi üstə dala aşdı və xəndəyə yumalandı, xəndəkdə bir anlığa onun ayaqları başı kəsilməy bir cüonin ayaqları kimi rəşə ilə çırpınıb görildi. Güllə soldatın lap ürəyinə döymüşdü. Bu, öldürülən ilk adam idi. Fransuaza qeyri–ixtiyari Dominikin əlini tutub həyəcanla sıxdı.

Komandir:

– Burada durmayın, – dedi. – Güllələr bura qədər gəlib çatır.

Doğrudan da cəld bu anda qoca söyüd ağacından yüngül quru bir çatırdı səsi gəldi və sınaq budaq başı aşağı öyilərək yırğalanmağa başladı. Lakin dəhşətli mənzərədən donub qalmış Fransuaza ilə Dominik durduqları yerdən tərpənmədilər.

Qəflətən ağacları daldından əllərini oynada–oynada məşonin kənarına bir prussiyalı çıxdı və dərhal oradaca üzüqöylü yəndə

yıxıldı. Sonra ətrafda yəndə hər şey donub qaldı, iki ölü isə günəş altında yuxuya gətmiş kimi görünürdü. Əzginləşmiş çöllərdə yəndə də heç kəs gözə döymirdi. Artıq tūfəng atəşləri də kəsilmışdi. Yalnız təkə Morel çayı şırıldayırdı.

Mərye dəyi həyətli komandirə baxaraq, sanki ondan soruşmaq istədi: bununla qurtarırmı?

– Yaylım atəşi açılacaq, – deyə komandir səsləndi. – Özüünüzü gözləyin, burada durmayın.

O, sözünü qurtarmamışdı ki, dəhşətli bir gurultu qopdu. Böyük söyüd ağacının cəld bil boynunu vurdular, budaqlardan qopmuş yarpaqlar havada oynadılar. Xoşbəxtlikdən prussiyalılar çox yuxarıdan nişan almışdılar. Dominik Fransuazanı kənara çəkərək, demək olar ki, qollarına alıb apardı; Mərye dəyi isə onların daldında düşərək qışqırırdı:

– Balaca zirzəmidə gizlənin! Orada divarlar möhkəmdir.

Lakin onlar qocaya qulaq asmayaraq böyük zala girdilər; on nəfər qənd soldat burada sakit oturub hücumu gözləyirdilər, onlar pəncərə qapaqlarını bağlayıb, taxtaları arasından bayıra baxırdılar. Həyətdə yalnız komandir qalmışdı; o divarın daldına qışılmışdı, şiddətli yaylım atəşi isə davam etməkdə idi. Çöldə yerləşdirilmiş soldatlar topağın hər qarışı üstündə döyüşürdülər. Lakin düşmən onları təsqəddə durduqları yerdən sıxışdırıqdada onlar kiçik dəstələrlə döyürmana qayıtmağa başladılar. Onlara əmr olunmuşdu ki, vaxt qazansınlar, prussiyalılara nə qədər qüvvə ilə vuruşduqlarını bildirməmək üçün düşmənin gözüne görünməsinlər. Bir saat da keçdi. Serjant gəlib çöldə gəzmiş iki–üç adam qaldığını xəbər verəndə, zabit saatına baxıb dedi:

– Saat üçün yarıdır... Hə, dörd saat da buranı əlimizdə saxlamalıyıq.

O, baş darvazanı bağlamağı əmr etdi və qəti müqavimət üçün hər bir şey hazır edildi. Prussiyalılar Morel çayının o biri sahilində olduqlarından, dərhal hücum ediləcəyi qərxusu yoxdu. Doğrudan buradan iki kilometr kənarda körpü vardı, lakin prussiyalıların o körpüdə çox güman ki, heç xəbərləri belə yoxdu, çayı piyada keçəcəklərinə isə çox az əhtimal vardı. Buna görə zabit yola göz qoymağı əmr etməklə kifayətləndi. Bütün qüvvət çöllərə tərəf verilməli idi.

Auşma yeno kəsildi. Günəşin odlu şüaları altında dəyirman cansız və hərəkətsiz görünürdü. Bir dəno də olsun pəncərə qapağı açıq deyildi, içəridən heç bir səs gəlmirdi. Bu zaman prussiyalılar artıq yavaş-yavaş Qanyı meşəsinin kənarında görünməyə başladılar. Onlar başlarını ağacların dalından çıxarıb, getdikcə cəsarətləndirdilər. Dəyirməndə bir neçə soldat nişan almaq istəyərkən komandir qışqırdı:

– Yox, yox, dayanın!. Qoyun yaxın gəlsinlər.

Prussiyalılar şübhə ilə dəyirməyə tərəf baxaraq, çox cəhtiyatla yaxınlaşmaqda idilər. Sarmaşıqlardan don geymiş tutqun görkəmli bu köhnə və susqun dəyirman onları həyəcəyə salırdı. Lakin buna baxmayaraq onlar yaxınlaşırdılar. Onlardan əlli nəfərə kimi çölə, dəyirman qabağına toplaşmışdı ki, zabit yalnız bir kəlmə:

– Atəş! – deyə əmr edirdi.

Yaylım atəşi açıldı, sonra dağın güllələr atılmağa başladı. Bütün bədəni titrəyən Fransuaza qeyri-ixtiyari olaraq əllərini qulaqlarına apardı. Dominik soldatların dalında durub baxırdı, tüstü dağlarındən sonra o çöldə üstə üç prussiyalının yığılıb qaldığını gördü. Qatanları söyüd və qovaq ağaclarına sarı cumdular. Beləliklə, mühasirə başlandı.

Bir saata qədər dəyirmanın üstünə güllələr səpildi. Onlar dolu kimi dəyirmanın köhnəlmiş divarlarını cırnaqlayırdılar. Güllələr daşa döydükdə isə əzilib yumurlanıb və suya düşürdü. Ağacları dəyən güllələr batqın bir səslə ağacın gövdəsinə işləyirdi. Bəzən şaqqlı səsi gəldikdə güllələrin dəyirman çarxına döyüldüyü anlaşılırdı. Dəyirməndə daldalanmış soldatlar patronların zay olmaq istəməyirdilər, onlar yalnız nişan almaq mümkün olduqda güllə atırdılar, hərdən bir komandir saatına baxırdı. Bir güllə pəncərə qapağını döləb tavana sancıldıqda, o öz-özünə piçildadı:

– Saat dördür! Heç bir vaxtla davam gətirə bilməyəcəyik.

Doğrudan da düşmənin şiddətli atəşi yavaş-yavaş köhnə dəyirmanı uçurub töküdü. Güllələrin dölək-dölək cəsarət tora döndərdiyi pəncərə qapaqlarından biri yerindən qoparaq suya düşdü; onun yerinə döşək qoymalı oldular. Merlye dayı dəqiqədə bir başını çıxararaq dəyirman çarxının nə qədər xəsarətə uğradığını görməyə çalışırdı, çarx hər dəfə şaqıldadıqda onun ürəyi yerindən qopurdu. Bu dəfə, əlbəttə dəyirman çarxını heç bir yol ilə tomir etmək mümkün olmayacaqdı. Dominik Fransuazaya yalvarırdı ki,

çıxıb getsin, lakin qız onun yanında qalmaq istəyirdi; o, palıd ağacından hazırlanmış böyük şkaflın dalında oturaraq, şkaflı özü üçün daldanacaq etdi. Elə bu anda güllələrdən biri şkafa dəyərək onun divarından məşum bir uğultu qopartdı. Bunu gören Dominik dərhal öz bədəni ilə Fransuazanın qabağını tutdu. Dominik hələ güllə atmırdı, o tüfəngini əlində hazır tutmuşdusa da, pəncərələrə yaxın gedə bilmirdi, çünki bütün pəncərələri soldatlar tutmuşdular. Hər bir nəvbəti yaylım atəşində döşəmə titrəyirdi.

– Bax! Bax! – deyə birdən zabit qışqırdı.

O, sıx və tutqun bir kütlənin meşədən çıxaraq süründüyünü gördü. Dərhal şiddətli bir atəşə başlandı. Sanki dəyirmanın üzərindən bir qarışığ keçdi. Pəncərə qapaqlarından biri daha qopub düşdü və pəncərənin qalan boşluğundan içəri bir-birinin dalınca güllələr yağmağa başladı. Soldatlardan ikisi döşəmə üzərinə sorıldı. Onlardan biri artıq tərponməyərək hərəkətsiz qalmışdı; əl-ayağa dolaşması üçün onu divarın dibinə itələdilər. O biri soldat rəşələr içində çırpınıb, yoldaşlarından onu öldürüb qurtarmalarını rica edirdi, amma heç kəs ona fikir vermirdi. Güllələrdəki kimi yağmaqda idi, hamı daldalanmağa çalışır və güllə atmaq üçün əlverişli bir yer axtarırdı. Daha bir soldat yaralandı: onun ağızından bir kəlmə də olsun söz çıxmıdı, o yalnız donuq və dölə bir baxışla stola qapanıb qaldı.

Bütün bu ölümlərin görkəmi Fransuazanı həyəcətə saldı; o qeyri-ixtiyari olaraq üstündə oturduğu stulu itələdi və divara söykənərək döşəmənin üzərinə yığıldı, o burada özünün daha az gözə çarpacağını və daha artıq təhlükəsiz bir yerdə olacağını zənn edirdi. Bu zaman evdəki bütün döşəkləri yığaraq pəncərəni təzədən yanına qədər tıxadılar. Otaq qırıntılarla, sınıq silahla və yırtıq mebel ilə dolmuşdu.

Komandir dedi:

– Saat beşdir, möhkəm dayanın. Onlar indi çayın bu tayına keçməyə cəhd edəcəklər.

Bu anda Fransuaza bərkən qışqırdı. Divara dəyib soyumuş güllə azacıq onun alınına toxunmuşdu. Qızın alnında bir neçə damla qan göründü. Dominik dönüb Fransuazaya baxdı, sonra pəncərəyə yaxınlaşdı, birinci dəfə olaraq, tüfəngini boşaltdı və bir daha pəncərəyə yaxınlaşdı, birinci dəfə olaraq, tüfəngini boşaltdı və bir daha pəncərədən ayrılmaıdı. O ətrafında olan şeylərə etina etmədən daldaldal tüfəngini doldurub atır və yalnız arabilər dönüb Fransuazaya öləri bir nəzər salırdı. Ancaq o tələsmirdi, o aramla nişan alırdı.

Komandir yanılmamışdı, prussiyalılar qovaq ağaclarının dalına sığınaraq çayı keçməyə çalışırdılar; lakin onlardan yalnız biri irəli çıxmağa cəsarət etdisə də, Dominikin atdığı güllə ilə başından vurularaq yerə sərilmişdi. Bu oyunu müşahidə edən komandir heyrət içində idi. Belə sərrast atıcılardan daha çox olsaydı, xoşbəxt olardı, deyən gənci törəldi. Dominik onun sözlərini eşitmirdi. Bir güllə onun çiyinini sıyırdı, digəri qolunu oxdı. O isə dayanmadan atırdı.

Daha iki nəfər məhv oldu. Yırtılıb-deşilmiş döşəklər artıq pəncərələri müdafiə etmirdi. Adama clə gəlirdi ki, bu yayım atəşi də açılırsa – bütün döyürman uçub töküləcəkdir. Vəziyyət dözülməz bir hala gəlirdi. Buna baxmayaraq zabit təkrar edirdi:

– Möhkəm dayanın, möhkəm dayanın... Daha yarım saat davam götürün.

İndi zabit artıq doqquzələri sayırdı. O, komandanlığa düşmənin qabağını aşsana qədər saxlayacağını söz vermişdi, buna görə də geriyyə çəkilmək üçün təyinat etdiyi saatdan əvvəl bir addım da olsun gerilənmək istəməirdi. O hələ də lütfkar idi, Fransuazaya ürək-dirək vermək üçün ona baxıb gülmüşəyirdi. O ölmüş bir soldatın təfənni yerdən götürürək özü də güllə atmağa başladı.

Otaqda yalnız dörd soldat qalmışdı, Morel çayının o biri sahilində çoxlu prussiyalı toplanmışdı və onların tezliklə çaydan keçəcəkləri aşkar idi. Komandir geri çəkilməmək üçün inad edirdi ki, birdən bir serjant yüyürüb gəldi və zabitə məlumat verdi:

– Düşmənlər yola çıxmışdır, onlar bizi arxadan mühasirəyə alırlar!

Görünür, prussiyalılar körpünü tapmışdılar. Komandir saatını çıxartdı və:

– Daha beş dəqiqə, – dedi. – Onlar beş dəqiqədən tez bura yetişə bilməyəcəklər.

Bir az sonra, düz saat altı tamamda, o, nəhayət, adamlarını həyəət qapısından döngəyə çıxarmağa razılıq verdi. Buradan onlar xəndəyə töküldülər, sonra isə özlərini Soval meşəsinə yetirdilər. Getməmişdən qabaq komandir çox nəzakətlə Merlye dayı ilə xudaha-fizlədi və ondan üzr istədi. O həttə bu sözləri də əlavə etdi:

– Onları məşğul edin... Biz geri qayıdacağıq.

Bu zaman Dominik otaqda tək qalmışdı. O heç bir şey eşitməyərək, heç bir şey anlamayaraq ara vermədən güllə yağdırırdı. O yalnız bir-cə şey duyurdu: – Fransuazanın müdafiə etməli idi. Soldatlar çıxıb getmişdilər, o isə bunu heç duymamışdı. O, nişan

alıb gözləyir və atdığı hər bir gülləyə bir düşməni məhv edirdi. Birdən qüvvətli bir səs-küy eşidildi. Prussiyalılar daldan döyürməyə girərək bütün həyəti doldurdular. Dominik bir güllə daha atdı və onun tüfəngindən tüstü hələ çıxıb qurtarmamışdı ki, prussiyalılar içəri girib onun üstünə atıldılar.

Onu dörd nəfər tutub saxlamışdı. O birləri onun ətrafında dəhşətli bir dildə çığır-bağırırdılar. Onlar az qalmışdı ki, onu clə oradaca boğub öldürsünlər. Fransuaza irəli atılaraq yalvarmağa başladı. Bu anda zabit içəri girib əsiri tələb etdi. Soldatlarla bir neçə cümlə almanca danışdıqdan sonra zabit Dominikə tərif döndü və gözəl bir fransız dilində kəskin bir ifadə ilə ona dedi:

– İki saatdan sonra siz güllələncəksiniz.

Üçüncü fəsil

German baş ştabı əmr vermişdi ki, nizami ordu sıralarına daxil olmayan, amma əlində silah tapılan hər bir fransız dərhal güllələnsin. Bu əmr həttə könüllülər rotasına da aid idi, çünki Prussiya onları bir soldat kimi tanımaq istəməirdi. Öz ocaqlarını qoruyan konditlərə belə zalımanə divan tutmaqla almanlar geniş xalq təbəqələrinin silaha sarılmasına mane olmaq istəyirdilər; çünki onları ən çox qorxudan bu idi.

Əlli yaşlarında ucaboylu, arıq bir kişi olan zabit, Dominikə qısa bir istintaqdan keçirdi. Zabit fransızca çox təmiz danışsa da, onun sözlərində yəndə də prussiyalıya məxsus bir zalımlıq vardı.

– Siz buralısınız?

– Yox, mən belgiyalıyam.

– Elə isə nə üçün siz silah götürmüşünüz? Bütün bunları sizlərlə əlaqəsi olmamalı idi.

Dominik cavab vermirdi. Bu anda zabit Fransuazanı gördü, qız bir az kənarda dayanıb rəngi qaçmış bir halda danışığa qulaq asırdı, onun ağ alınıdakı sıyrıntı qırmızı bir zolaq şəklində nəzəri cəlb edirdi. Zabit növbə ilə qıza və gəncə baxdı, sanki hər şeyi anladı və yalnız bu sözləri deməklə kifayətləndi:

– Siz güllə atdığınızı inkar etmişsiniz ki?

– Mən qüvvəm çatdığı qədər atdım, – deyən Dominik sakit bir halda cavab verdi.

Bu etiraf artıq idi, onsuz da o barıt hisindən qapqara olmuşdu, bərk tərlemiş və çiyindəki sıyrıntıdan axan qana bulaşmışdı.

– Yaxşı, – deyə zabit təkrar etdi. – İki saatdan sonra siz güllələndirəsiniz.

Fransuaza qışqırmadı. O yalnız lal bir iztirab və kədərli əllərini qaldırdı. Zabit qızın bu hərəkətini gördü. İki soldat Dominiki qonşu otağa apardı, soldatlar orda onu mühafizə altında saxlayacaqdılar. Fransuazanın dizləri qatlanmağa başladı, o, stulun üstünə yıxıldı, o ağlaya bilmədi – onun nəfəsi tənqələşdi. Zabit isə hələ də ona baxırdı və nəhayət, qıza mürciət edərək:

– Bu oğlan sizin qardaşınızdırmı? – deyə soruşdu.

Fransuaza yox demək istəyərək başını yırğaladı. Zabit yenə də öz soyuqqanlılığını itirmədən və gülümsəmədən dayanmışdı. Sonra bir qədər sükut edərək soruşdu:

– O çoxdanmı burada yaşayır?

Fransuaza yenə də başının hərəkətilə cavab verdi: “Bəli”.

– Bəli isə, o qonşu məşoləri yaxşı tanımalıdır?

Bu dəfə Fransuaza dilə gəldi.

– Bəli, conab, – deyə o bir qədər həyrotlə zabitə baxdı.

Zabit artıq heç bir söz demədi, o dabanları üstündə çevrilərək kənd bələdiyyə rəisinin gətirilməsini tələb etdi. Fransuaza ayağa qalxdı, xəfif bir qızartı qızın üzünü бүürdü: ona elə gəldi ki, o bu sorğu-sualın mənasını anladı və onun qəlbində bir ümid oyandı. O özünü atasının dalınca qaçdı.

Atışma kəsilən kimi Merlyc dayı dəyirmanın çarxını yoxlamaq istəyərkən cəld taxta qalxıyaya düşdü. Merlyc dayı qızını dərin bir məhəbbətlə sevirdi, Dominikə, gələcək kürəkəninə qarşı möhkəm bir dostluq hissi bəsləyirdi, lakin cəmi zamanda dəyirman çarxı da onun qəlbində ay yer tutmurdu. İndi onun uşaqları bu vur-çatlasından sağ və salamat çıxarkən, o ürəkdon bağı olduğu dəyirmanın da qeydinə qaldı – dəyirman isə artıq xəsarətə uğramışdı. O, dəyirman çarxının iri gövdəsi üzərinə öyülərək, qayğılı bir sima kimi onun aldığı yaraları gözəndən keçirirdi. Çarxın pərlərindən beşi çilik-çilik olmuşdu, əsas hissəsi isə güllələr dəlik-dəlik olmuşdu. O, barmaqlarını güllələrin açdığı deşiklərə soxaraq onların dərinliyini ölçürdü; o bu ziyan dəyən yerləri təzədən nə cür düzəldəcəyi haqqında düşünürdü. O artıq deşik yerləri taxta parçaları və yosun ilə tutmaqda idi ki, Fransuaza onun yanına gəldi.

– Ata, – deyə qız onu səslədi, – onlar sizi tələb edirlər.

Sonra qız bütün çitdiklərini atasına nağıl edərək ağladı. Merlyc dayı başını yırğaladı. Adamları bu cür güllələməzlər. Məsələnə aydın etmək lazımdır. Merlyc dayı həmişəki kimi susqun və sakit bir halda dəyirmanə qayıtdı. Zabit soldatları üçün ondən orzaq tələb etdikdə, o cavab verdi ki, Rokryoz sakinləri qaba rəftara adamlar deyilələr və əgər zorakılıq göstərilə, onlardan heç bir şey almaq mümkün olmayacaqdır. O yalnız tok özü hərəkət edəcəyini şərt kəsərək hər bir şeyi düzəltməyi boynuna götürdü. Bu sakit ton əvvəlcə zabitə hirs-ləndirən kimi oldu, lakin sonra qocanın qısa və düzgün dəlillərinə qulaq asaraq o güzəştə gətdi. O hətta qocanı daldan səsləyib soruşdu:

– Bu məşolərin, bax bu qabaqdakı məşolərin adı sizdə nədir?

– Soval məşoləridir.

– Çox uzaqlara qədərmi uzanırlar?

– Dəyirmançı diqqətlə zabitə baxdı.

– Bilmirəm, – deyə cavab verdi.

Qoca çıxıb gətdi. Bir saat sonra, zabit tərəfindən əmək sursatı və pul ilə tələb olunmuş kontribusiyal¹ dəyirman həyətində hazır idi. Yavaş-yavaş hava qararıqlaşdı. Fransuaza həyəcanla soldatların hərəkətini təqib edirdi. Qız Dominikin həbs edildiyi otaqdan uzaqlaşa bilmirdi. Saat yeddiyə yaxın Fransuaza ölümcül bir həyəcan keçirdi: o, zabitin əsir Dominikin yanına girdiyini gördü; on beş dəqiqəyə kimi içəridən onların səsləri gəldiyini və gətdikcə daha bərkədən danışıqlarını eşitdi. Sonra zabit bir anlığa qapı ağzında görünərək almanca əmr verdi, Fransuaza onun nə dediyini anlamadı; lakin on iki soldat gəlib əllərində tufəng həyətdə sıraya düzüləndə, qızın bədəninə bir titrəmə düşdü. O artıq şüurunu itirdiyini hiss etdi. Demək hər şey əldən çıxmışdı: ölüm cəzası yerinə yetiriləcəkdi. On iki nəfər soldat artıq on dəqiqədən bəri hazır dayanmışdı, lakin Dominikin səsi yenə əvvəlki kimi gəlirdi və bu səsdə kəskin bir etiraz eşidilirdi. Nəhayət, zabit qəzəblə qapını çırparaq və son sözlərini deyərək həyətdə çıxdı və dedi:

– Yaxşı, ətrafı fikirləşin... Səhəro kimi sizə möhlət verim.

Zabit əlilə işarə edərək, hazır dayanmış soldatları buraxdı. Fransuaza həyrot içində donub qalmışdı. Çubuğunu rüstüləndən Merlyc dayı sadə bir maraq ilə soldatlara tamaşa edirdi, sonra o

¹ Tələb olunan yerlərin əhəlisindən düşmən tərəfindən alınan məcburi vergi

qızına yaxınlaşmış nəvəsişlə onun qolundan tutdu. O, Fransuzanı otağına apardı.

– Tolaşa düşmə, – deyə qızına təsəlli verdi, – yuxulamağa çalış. Aşağın xəyirdən sabahın şəri yaxşıdır – görək sabah nə olur.

Mərcylə dəyişib gedərkən ehtiyat üçün qızının otağının qapısını eşikdən bağladı. Qocanın əqidəsinə görə qadınlar heç bir şeyə yaramırdılar və onlar ciddi işlərə qarışıqda hər bir şeyi korlayırdılar. Fransuza isə yatmadı. O, uzun müddət yatağında oturub qaldı və evdən gələn səslərə qulaq asdı. Həyətdə yerləşmiş alman soldatları oxuyur və gülürdülər; görünür saat on birə qədər onlar yeyib-İçirdilər, çünki səş-küy bir daqiqə də olsun kəsilmirdi. Hərdən bir dəyirmanın özündən ağır ayaq səsləri gəlirdi – yəqin ki, gözətçilər növbələrini dəyişirdilər. Lakin onun diqqətini xüsusilə cəlb edən hərdən bir aşağıdakı otaqdan gələn səslər idi. O bir neçə dəfə döşmənin üstünə uzanaraq qulağını taxtalara söykəmişdi. Dominik həmin bu aşağıdakı otaqda həbs edilmişdi. Deyərsən Dominik öz otağında divardan pəncərəyə tərəf gedib-gələrkən gəzinirdi, çünki Fransuza uzun müddət onun aşağıdan gələn müntəzəm ayaq səslərini eşitdi; sonra aralığa dərin bir sükut çökdü – demək o oturmmuşdu. Ümumiyyətlə, bütün evdə səslər kəsilməyə, hamı yuxuya getməyə başlamışdı. Bütün evin yuxuladığını yəqin edərkən, Fransuza son dərcə ehtiyatla pəncərəni açdı və pəncərə ağzına nəşkəndi.

İliq və aydın bir gecə idi. Səval meşələrin arxasına keçən ensiz ay, ətrafa bir cıraç kimi işıq salmışdı. O ağacların uzun kölgələri, çəmənlərin qaralan ləkələrinə qarışmışdı, ay işığı düşən yerlərdə isə ot yumşaq yaşıl rəngli bir məxməri andırırdı. Lakin Fransuza gecənin bu əsrarlı gözəlliyinə etina etmirdi. O çöllərə tərəf göz gəzdirərək almanların ətrafda qoyduqları gözətçiləri görməyə çalışırdı. O, bu gözətçilərin qay boyu uzanıb gedən kölgələrini lap aydın görürdü. Dəyirmanın qarşısında, çayın o tayında yalnız bir nəfər gözətçi dayanmışdı, – o budaqları suya sallanan söyüd ağacının yanında durmuşdu. Fransuza onu aydın görürdü. O, xəyala dalmış bir çoban kimi üzünü göyə tutaraq yerində hərəkətsiz dayanmış ucaboylu bir oğlan idi.

Fransuza ətrafı diqqətlə nəzərdən keçirib yenə öz yatağı üstündə oturdu. Düz bir saat o dərin fikirlərə qərq olaraq oturdu. Sonra tələdən ətrafı dinlədi: evdən artıq heç bir səş gəlmirdi. O yenə

də pəncərəyə yaxınlaşdı, başını çıxarıb ətrafa boylandı, lakin ayın ağaclar arxasında görünən kiçik qövsü, deyərsən ona hələ bir oğul kimi görünürdü; o yenidən gözünə baxdı. Nəhayət, o gözünü vaxtın gəlib çatdığını qətlə elədi. Gecə qaranlıq idi, on yaxın gözətçini belə seçə bilmirdi; elə bil dörd yənə qara mürəkkəb tükülüb yayılmışdı. O bir an yenə ətrafı dinlədi və qətlə elədi. Yaxında, pəncərə yanında divara bənd edilmiş dəmir bir pilləkən vardı; pilləkən dəyirman çarxından çardağa qalxırdı, o bir vaxtlar dəyirmançıların dəyirman çarxını yoxlamaları üçün xidmət edirdi; sonralar mexanik yenidən qurulduqda pilləkən və dəyirmanın bu hissəsi artıq sıx sarmaşığı içərisində batıb qalmışdı.

Fransuza cəsarətlə pəncərədən aşıb pilləkən sürəhəlinin birindən yapışdı və havada asılıb qaldı. Sonra o aşağı düşməyə başladı. Təməni ona çox mane olurdu. Birdən bir balaca daş parçası divardan qopub şappıltı ilə Morcl çayına düşdü. Qorxudan qızın bədəni buz kimi oldu və o dayandı. Sonra onun ağına gəldi ki, bəndin üstündən tükülən suyun aramsız uğultusu onun hərəkətlərindən ömələ gələn hər bir səsi müəyyən məsafədə eşidilməz edəcək; bu fikirlə o daha cəsarətlə, ayaqları ilə sarmaşıqlara toxunaraq, əli ilə tutmağa yer axtararaq aşağı enməyə başladı. Dominik üçün məhbəş edilmiş otağa yetişərək o dayandı. Gözləmədiyi bir maneə onu az qalmışdı ruhdan salsın: aşağıdakı pəncərə onun otağının pəncərəsi altına tuş gəlmirdi, bu pəncərə pilləkəndən kənarda qalmışdı, indi Fransuza əlini ora uzadarkən, pəncərə bildiyi yerdə divara toxunmuşdu. Doğrudanmı o öz niyyətini yerinə yetirmədən, yuxarı qayıtmalı olacaqdı? Onun əlləri təqətdən düşməyə başladı, Morcl çayının aşağıdan gələn şarılıtsı onun başını gicəlləndirdi. Fransuza divardan bir neçə parça oheş qoparıb onları Dominikin pəncərəsinə atdı. Dominik bu səsi eşitmədi; görünür o yatmışdı. Fransuza barmaqları sıyrıla-sıyrıla divardan yenə bir qədər suvaq qopardı. Qız artıq tamamilə gücdən düşmüşdü, o bu saat arxası üstə yerə yıxılacağı hiss edirdi ki, nəhayət, Dominik ehtiyatla pəncərəni açdı.

– Mənəm, – deyə Fransuza piçildədi. – Təz məni tut, mən yixilərəm.

Fransuza birinci dəfə idi ki, Dominikə “sən” deyə müraciət edirdi. Dominik başını pəncərədən çıxarıb aşağı salladı, Fransuzanı qollarına alıb otağa apardı. Burada qızın göz yaşları səli kimi axdı, lakin o eşidilməsin deyə öz hönkürsünü boğmağa başladı. Sonra o iradəsini toplayaraq birtəhər özünü sakit elədi.

– Sizin gözetçiniz varmı? – deyö Fransuaza pıçılı ilö soruşdu.

Dominik Fransuazanın burada olmasından ö qödör heyröt içinde idi ki, holö dö özünö golo bilmömişdi vö indö ö yalnız başının horukətölö qapını göstörörök qıza cavab verdi. Divarın dalından xorultu sösi golidi; osirin onsuz da qaça bilmöyöcöyünü qöt etmiş gözötçi yuxusuna haram qatmayıb qapı ağzında yıxılıb yatmışdı.

– Qaçmaq lazımdır, – deyö Fransuaza hoyocanla danışırdı. – Mön goldim ki, sizdən rica edim qaçasınız vö sizinlə vidalaşım.

Lakin Dominik sanki onu çşitmirdi. Ö yalnız bu sözləri təkrrar edib dururdu:

– Bu nö cür olan işdir... Bu sizsinizmi, sizsinizmi... Oh, siz mənə nö qödör qorxutdunuz. Siz yıxılıb özölö bilordiniz.

Ö, qızın öllərini öllörünö alıb öpdü.

– Bilşöniz sizi nö qödör seviröm, Fransuaza! Siz mörhömötli olduğunuz qödör dö cösarötlisiniz. Mön yalnız bir şeydən qorxuram: sizi görmömiş ölümö gedöcökdim... İndi budur siz burdasınız, indö onlar mənə güllölöyö bilörlör. Sizinlə ön beç döqiqö vaxt keçirdikdən sonra mön hөр bir şeyö hazır olacağam.

Dominik yavaş-yavaş qızı özünö töröf çökdi vö Fransuaza başını onun çiyüninö qoydu. Töhlükö onları bir-birinö yaxınlaşdırdı. Bir-birini qucaqlayaraq onlar hөр şeyi unudular.

– Ah, Fransuaza, – deyö Dominik mehriban bir səsölö davam edirdi, – bu gün müqöddös Lüdovik günüdür, çoxdan bəri gözlökmdö olduğumuz toyun töyin edildiyi gündür! İndi ki bir yerdəyik, burda təkik, töyin etdiyimiz görüş gününö vöfali çıxmışiq, demök heç bir şey bizi ayrı sala bilmödi... Axı bu açılan səhөр bizim toyumuzun səhөridir, deyilmi?

– Elödir, elödir, – deyö Fransuaza təkrrar etdi, – bu bizim toyumuzun səhөridir.

Onlar titröyörök öpüşdülr. Lakin Fransuaza birdön çırpınıb Dominikin qucağından çıxdı; döşötli höqiqöt onun gözləri qarşısında canlandı.

– Qaçmaq lazımdır, qaçmaq lazımdır, – deyö ö israr etdi. – Bir döqiqö belö itirmök olmaz.

Dominik Fransuazanı qucaqlamaq üçün yenidön qaranlıqda ölini ona töröf uzadarkön, qız yөн dö “sən” deyö ona müraciät etdi:

– Ah, rica edirəm, mənə qulaq as... Əgөр sөн ölsön, mөн dö öläcöyäm. Bir saatdan sonra hava işiqlaşacaq. Mөн istöyirəm ki, sөн bu döqiqö vaxt itirmödön çıxıb gedösөн.

Fransuaza töləsik öz planını ona söylödi. Dömir pillökön döyirman çarxının üstünö qödör uzanır; ö çarxın pərlöründön tutub, aşğıda çayın öyuq yerindö gizlödilmiş qayığa cнö bilör. Sonra ö asan-casna çayın ö biri tayına keçib gizlönö bilördi.

Dominik:

– Axı ördä, – dedi – gözötçölör yoxdurmu?

– Ördä tök bircö nöfөр gözötçi vardır, düz döyirmanın qabaq töröfindö söyüd ağacının altında durmuşdur.

– Birdön ö mənə gördü, qışqırmaq istödi?

Fransuaza diksindi. Yuxarıdan götirdiyi bıçağı Dominikin ölinö basdı. Aralığa sükut çökdü.

– Bös sizin atanız, bös siz özünüz? – deyö Dominik davam etdi. – Yox, yox mөн mon qaça bilmöröm... Mөнi burda tapmasalar, soldatlar sizi öldürörlör. Siz onları tanımirsiniz. Əgөр mөн onları Soväl meşölöründön keçirmöyö razı ölsaydım, onlar mənə bağışlamağı vöd edirdilər. Onlar mөнim burda olmadığımı bilöndö, hөр nö desön öləyö bilörlör.

Qız onunla mübahisöyö girişmödi. Dominikin bütün döllöllörinö ö sadöcö ölarəq belö cavab verdi:

– Mөнö olan möhəbbötiniz xötirinö – qaçın. Əgөр Dominik, siz mənə sevirsinizsö, bir döqiqö dö ölsөн burda qalmayın.

Sonra Fransuaza dedi ki, ö tez öz ötağına qayıdacaqdır. Heç kos onun Dominikö kömək etdiyini bilmöyöcökdir. Nəhayöt, onu inan-dırmaq üçün Fransuaza adöti ölməyän bir çhtiras çoxşunluğu ilə Dominiki qucaqlamağa vö öpmöyö başladı. Dominik möğlub öldü. Ö yalnız soruşdu:

– And için ki, atanız sizin bu hөрkötinüzdön xəbördardır vö ö dö mənə qaçmağı məslöhöt görür.

– Mөнi atam özü göndördi, – deyö Fransuaza qöti cavab verdi.

Fransuaza yalan deyirdi. Bu döqiqö ö yalnız Dominikin töhlüködön qurtardığını bilmök, döğän günəşin onun ölümünü xəbөр veröcöyü haqqındakı dözülmöz fikirlərdön xilas ölməq istöyirdi. Ö buradan uzaqlaşdıqdan sonra qoy bütün bədbəxtliklər Fransuazanın başına tökülsün, ö salamat qalarsa, bütün bu bөлalar Fransuazaya xoş görünöcökdir.

Qızın bu bağlılıq hissindəki xudbinlik hөр şeydən övvöl Dominikin sağ qalmasını töləb edirdi.

– Yaxşı, – deyö Dominik cavab verdi, – mөн sizin istödiyiniz kimi edöröm.

Bundan sonra sevgililər artıq danışmırdılar. Dominik poncorəyo yaxınlaşaraq onu taybatay açdı. Lakin birdən çöldən gələn bir gurultu onları diksindirirdi. Qapı silkələnib taqıldadı və onlara elə gəldi ki, qapını açırlar. Yəqin yaxından keçən qarovul nəfəri onların səsini eşitmişdi. Onlar bir-birinə qısılaraq durduqları yerdə donub qalmışdılar və sonsuz bir təlaş içində gözləyirdilər. Qapı yenidən silkələndi, lakin açılmadı. Onlar hər ikisi içəridə dərin bir nəfəs aldılar, indi hər ikisinə də məlum oldu ki, qapı ağzında yatan soldat yuxuda o yan-bu yana çevrilir. Doğrudan da tezliklə aralığa yenə sükut çökdü və təzədən xorultu səsi eşidildi.

Dominik hər nə cür olursa olsun əvvəlcə Fransuazanın öz otağına qayıtmasını istədi. O qızı qucaqladı və sükut içində onunla vidələşdi. Sonra pilləkəne çıxması üçün Fransuazaya kömək elədi və özü də sürəhdən tutdu. Lakin Dominik Fransuazanın öz otağına çatdığına əmin olmamış bir pillə də olsun aşağı düşməkdən imtina etdi. Fransuaza öz otağına qayıdıb xəlifə külək kimi titrəyən bir səslə dedi:

– Salamət qal, özizim!

Fransuaza poncorəyo söykəndi və gözlərilə Dominiki təqib etməyə başladı. Gecə əvvəlki kimi yenə zil qaranlıq idi. Fransuaza gözətçini görmək üçün gözlərini qaranlığa zillədi, lakin onu görəb seçə bilmədi; qaranlıq içində yalnız söyüd ağacı solğun bir kölgə kimi nəzərə çarpırdı. Bir an o Dominikin aşağı düşməkdən sarmaşıqlara toxunduğunu eşitdi. Sonra dəyirman çarxı cırıldı; o Dominikin qayıqı tapdığını bildirən xəlifə su şappıltısı gəldi. Doğrudan da bir dəqiqə sonra Fransuaza Morel çayının boz sothində qayıqın tutqun qaralmasını gördü. Bu zaman amansız bir təlaş hissi yenidən qızın boğazını qurutdu. Dəqiqəbaşı ona elə gəlirdi ki, o gözətçinin təlaşlı qışqırığını eşidir, qaranlıqdan gələn hər bir xəlifə səs isə onun qulağında tələsik soldat addımları, silah cingiltisi və doldurulan tüfənglərin şaqqıltısı kimi əks edirdi. Həqiqətdə isə zaman saniyələrlə axır, təbiət öz şahənə sükutunu pozmurdu. Görünür Dominik artıq o biri sahilə yaxınlaşırdı, Fransuaza daha heç bir şey görə bilmirdi. Aralığa möhtəşəm bir sükut çökmüşdü. Sonra Fransuaza no isə bir təppilti, xırıltılı bir səs və yerə dəyən bir bədəndən çıxan boğuc bir gumbultu eşitdi. Bundan sonra ətrafı qapayan sükut daha da dərinləşdi. Fransuaza sanki yanından bir ölüm keçib-gətdiyini duyan kimi oldu və qızın qolbu bu nüfuz edilməz gecənin soyuğundan titrəyib dondu.

Sübh açılar-açılmaz dəyirman gurultulu səslərlə doldu. Mərlye dayı Fransuazanın otağını açdı. Fransuaza rəngi qaçmış, lakin sakit bir halda həyəətə düşdü. Ancaq o, quyunun yanında şincl üstünə qoyulmuş prussiyalı soldatın meyitini görərkən bütün bədəninə titrədiyini duydu.

Meyitin dövrəsində dayanmış soldatlar əllərini yelləyərkən qəzəblə bağırırdılar. Onlardan çoxu yumruqlarını kəndə tərəf qaldıraraq hədələyirdilər. Bu zaman zabit əmr verib kəndin bolodiyə rəisi sifətli Mərlye dayını yanına çağırırdı. O, qəzəbdən boğulan bir səslə:

– Budur, – dedi, – çayın sahilində bizim soldatlardan birinin ölüsü tapılmışdır... Biz başqalarına dərslər almaq üçün, qatili cəzalandırmaq üçün mən ümid edirəm ki, onu axtarıb tapmaqda siz bizə kömək edə bilərsiniz.

Dəyirmançı öz daimi soyuqqanlılığı ilə cavab verdi:

– Qulluğunuzda hazırım, ancaq bu əsən iş deyil.

Zabit meyitin üzünü örtən şinclin otağını qaldırmaq üçün aşağı oyuldu. Meyitə vurulmuş dəhşətli bir yara göründü. Gözətçini bıçaq ilə boğazından vurmuşdular və bıçaq yaranın içində qalmışdı. Bu, qara dəstəli bir mətbəx bıçağı idi.

Zabit Mərlye dayıya:

– Bıçağı nəzərdən keçirin – dedi, – bəlkə qatili tapmaqda bizə kömək elədi.

Qoca bıçağı görərkən diksindi. Lakin o dərhal özünü ələ aldı və üzündə bir əzələni də olsun tərpətmədən cavab verdi:

– Bizim kənddə bu cür bıçaq həmişə vardır... Bəlkə sizin soldat dəvə etməkdən təngə gələrək özü-özünü öldürmüşdür. Bəli hadisələr olur.

– Susun! – deyərək zabit kimi qışqırdı. – Bilmirəm niyə mən sizin kəndə dörd bir tərəfdən od vurub yandırmıram.

Xoşbəxtlikdən zabitin qəzəblənməsi onun, Fransuazanın üzündə əmələ gələn dəyişikliyi səzməsinə mane olmadı. Fransuaza quyunun yanındakı daş skamyanın üstündə oturmağa məcbur oldu. O nə qədər edirdisə gözlərini ayaqları altındakı torpaq üstünə sərilmiş meyitdən çəkməyə çalışdı. Bu Dominikə oxşayan ucaboylu, qoşoq bir oğlandı, sarışın saçları və göy gözləri vardı. Meyitin

Dominiko oxşaması Fransuzanın qolbini sıxdı. O düşündü ki, kim bilir bəlkə bu ölünün də Almaniyada sevgilisi vardır və indi o qız bu oğlan üçün ağlayacaqdır. Fransuaza ölünün boğazına sancılımış bıçağını tanıdı. Demək onu Fransuaza öldürmüşdü.

Zabit qışqıraraq Rokryozə qarşı amansız tədbirlər görəcəyi haqqında hədələr yağdırmaqda ikən, bir neçə soldat yüyürüb onun yanına gəldi. Yalnız indi Dominikin qaçması məlum oldu. Bu böyük bir təlaşa səbəb oldu. Zabit hadisə yerinə gələrək açıq qalmış pəncərəyə baxdı və hər bir şeyi anlayaraq son dərəcə əsəbiləşmiş bir halda geri qayıtdı.

Merlye dayı, görünür, Dominikin qaçmasından bork dilxor idi.

– Axmaq, – deyərək öz-özünə deyindi. – Bütün işləri korladı.

Bunu eşidən Fransuaza çox məyus oldu. Qızının bu işdə öli olduğundan atanın xəbəri yoxdu. O başını yırğalayaraq yavaşca qızına dedi:

– Hə, indi yaman cəncələ düşdük!

– Bu o yaramazın işidir! Bu onun işidir! – deyərək zabit bağırırdı.

– O meşəyə qaçmışdır. O tapılıb bizə verilməsə, onun əvəzində bütün kənd çəzalanacaqdır.

Sonra o dəyirmançıya müraciət etdi:

– Hə, siz yəqin ki, onun harda olduğunu bilməmiş deyilsiniz?

Merlye dayı adətli üzrə səssizcəsinə güldü və geniş meşəli təpələri göstərərək dedi:

– Məgər bu meşələrdə adam tapmaq olar!

– Orda yəqin elə dərələr var ki, siz yaxşı bələdsiniz. Mən sizə adam qoşaram. Siz onlara bələdçilik edərsiniz.

– Baş üstə. Amma bütün ətraf meşələri arayıb axtarmaq üçün bizə azı bir həftə vaxt lazımdır.

Qocanın soyuqqanlılığı zabiti cin atına mindirirdi. O özü də bu cür bir axtarışın mənasız olduğunu anlayırdı. Elə bu zaman onun gözləri skamyada oturmış Fransuazaya sataşdı, qızın rəngi qaçmışdı; o titrəyirdi. Fransuzanın bu pərişan görkəmi zabiti heyrətə saldı. O bir anlığa susdu, növbə ilə dəyirmançını və Fransuzanı gözəndən keçirdi.

– Axı bu adam gərək ki, sizin qızınızın aşnası idi? – deyərək o nəhayət, qaba bir tərəzdə qocadan soruşdu.

Merlye dayının rəngi qaçdı; o bu dəqiqə zabitin üzünə atılaraq onu boğub öldürəcəkmış kimi göründü. Lakin o zorla özünü saxlayaraq dinmədi. Fransuaza əllərinə ölünü ördü:

– Bəli, elədir ki var, – deyərək prussiyalı davam edirdi – ya siz, ya da sizin qızınız onun qaçmasına kömək etmişsiniz. Siz bu işin iştirakçısısınız. Bir daha soruşuram: onu tutub bizə verməyi boynunuza götürürsünüz mü?

Dəyirmançı cavab vermədi. O üzünü kənara çevirib sanki ona müraciət edilməmiş kimi laqeyd bir halda gözlərini uzaqlara zillədi. Bu zabiti tamamilə özündən çıxartdı.

Zabit:

– Elə isə onun əvəzinə siz güllələncəksiniz, – deyərək bildirdi.

Zabit yenidən soldatların qocanı güllələmək üçün düzülmələrinə dair əmr verdi. Merlye dayı öz adı laqeyd halını pozmadı. O yalnız xəlif bir hərəkətlə, çiyini atdı; bütün bu drama ona çox da ağıllı görünmədi. Aydın ki, o bu cür asacasına adamı güllələmək mümkün olacağına inanırdı. Sonra soldat vızvodu həyətdə görünərkən, o ciddi olaraq soruşdu:

– Demək doğrudan mən güllələncəyəm? Eybi yoxdur, etiraz etməm. Əgər sizə mütləq bir adamı güllələmək lazımdırsa, mənim başqalarından nəyim əskikdir?

Lakin Fransuaza doli kimi yerindən sıçrayaraq dili tutula-tutula qışqırırdı:

– Rəhm edin, cənab, atama toxunmayın! Onun əvəzində mənə öldürün. Dominikin qaçmasına kömək etməm. Bu işdə müqəssir mənəm.

– Sus qızım! – deyərək Merlye dayı səsləndi. – Niyə yalan danışır-san? Cənab, o bütün gecəni öz otağında keçirmişdir, qapını daldan mən özüm bağlamışdım. O yalan deyir, inanın mənə.

– Yox yalan demirəm, – deyərək qız həyəcanla etiraz etdi. – Mən pəncərədən çıxmışdım, Dominiki qaçmağa mən razı saldım. Bu doğru sözümdür, həqiqət bu cürdür...

Qocanın rəngi tamamilə qaçdı. O, qızının gözlərindən onun yalan demədiyini gördü və bütün bu hadisə onu dəhşətə saldı. Ah, bu uşaqlar! Qolbin səsində tabe olaraq onlar bütün işləri korlayırlar. Qoca artıq hirsələnmişdi.

– O dəli olmuşdur, ona qulaq asmayın! O sizə cəfəngiyat nağılı edir. Gəlin bu məsələni qurtaraq getsin.

Fransuaza yenə də nə isə demək, etiraz etmək istəyirdi. O, dizi üstə yığılaraq, əllərini qaldırdı. Zabit bu iztirab dolu mübarizəni sakit bir təvrlə seyr edirdi.

– And olsun, – deyö, nöhayöt, o söslöndi, – mən sizin atanızı sizin ölinizdən ona görö alıram ki, o birisi artıq mənim ölimdə deyildir... Onu axtarıb tapmağa çalışsanız, o vaxt atanız azad olacaqdır.

Fransuaza bir an diqqətlə zabıtə baxaraq qaldı və qızın gözləri bu təklifin dəhşətindən geniş açıldı.

– Bu dəhşətdir, – deyö o pıçıldadı. – Mən Dominiki belə bir saatda hardan tapım? O çıxıb getdi və mən artıq heç bir şey bilmirəm.

– Uzun sözün qisası, seçin! Ya o, ya da atanız.

– Ah, ilahi, məgər mən seçə bilərəmmi? Əgər mən Dominikin harda olduğunu bilməmiş olsaydım belə, yəno də seçə bilməzdim. Siz mənim qolbimi parçalayırsınız. Ölüm mənim üçün daha yaxşıdır. Bəli bu mənim üçün də asan olardı. Yalvarıram sizə, öldürün məni, öldürün məni...

Bu dərin bir ağrı və göz yaşları ilə dolu olan səhnə, nöhayət, zabitin səbrini tükətdi. O dedi:

– Yaxşı, kifayətdir! Mən alıcnəablıq göstərəm, mən sizə iki saat möhlət verirəm... Əgər iki saata kimi sizin sevgiliniz burada olmazsa, onun əvəzinə atanız məhv olacaqdır.

Zabit Merlycə dayını Dominik həbs edənlər otağa aparmağı ömr elədi. Qoca tənəkəli istəyərək, çubuq çəkməyə başladı. Onun ehtirasız üzündə heç bir duyğunun əksi görünmürdü. Yalnız o tək qalandan sonra və tənəkəli çəkməyə başlandı iki damla iri göz yaşları ağır-ağır onun yanaqlarından aşağı yuvarlandı.

Onun zavallı və əziz qızı, indi necə iztirab çəkirdi!

Fransuaza həyətin ortasında qaldı. Prussiyalı soldatlar gülümseyərək onun yanından keçirdilər. Onlardan bəziləri Fransuazaya nə isə söz atır, onunla zarafat edirdilər, qız isə onların bu sözlərindən heç bir şey başa düşmürdü. O, bir dəqiqə əvvəl atasının dalınca örtülən qarıya baxırdı. O sanki başının parçalamb tökülməməsi üçün ağır ağır bir hərəkətlə ölini alına doğru apardı.

Zabit dabanları üstə dönmək, təkrar etdi:

– Sizin ixtiyarınızda iki saat vardır. Bu vaxtdan xeyirli olaraq istifadə etməyə çalışın.

Onun ixtiyarında iki saat vardır? Bu sözlər onun beynində uğuldayırdı. O, huşsuz bir halda həyətdən çıxıb, hansı səmtə isə üz qoyub getdi. Hara getməli? Nə etməli? Fransuaza müəyyən bir qərara gəlmək üçün heç çalışmırdı da, çünki bütün bu sözlərinin əbəs

olduğunu duyurdu. Lakin buna baxmayaraq onun könüli Dominiki görmək istəyirdi. Onlar bir-birini başa düşürdülər; bəlkə ikilikdə bu vəziyyətdən bir çıxış yolu tapa bilirdilər. Belə bir fikirlə pərişan halda o, Morel çayının sahilinə endi və iri daşlar tükülən bir yerdən, bəndin alt tərəfindən çayın o biri tayına keçdi. Ayaqları onu çəmənliyin başındakı tənha söyüdü yamağına gətirdi. Aşağı öylərək o, ayaqları altında bir qan gölmoçəsi gördü və onun rəngi qaçdı. Bəli o hadisə bu yerdə baş vermişdi. Fransuaza Dominikin otlar üstündə buraxdığı izi təqib edərkən irəlilədi; görünür ki, o yüyür-yüyür qaçmışdı: çəmənliyi çəpinə kəsb keçən geniş addımların izi görünürdü. Daha irəlilədi Fransuaza izi itirdi. Lakin qonşu çəmənliyə keçərkən o təzədən Dominikin izini tapan kimi oldu. Bu izlər onun meşə konarına gətirib çıxardı, burdan o yana isə bütün izlər itirdi.

Buna baxmayaraq Fransuaza meşəyə girdi. O, meşədə özünü bir o qədər də tənha və kimsəsiz hiss etmədi. Bir dəqiqəliyi oturdu. Sonra vaxtın keçdiyini xatırlayaraq, ayağa qalxdı. O, dəyirmanından çıxandan bəri nə qədər vaxt keçmişdi? Beş dəqiqə? Yarım saat? O nə qədər vaxt keçdiyindən xəbərsizdi. Bəlkə Dominik bir vaxtlar onların bərabər qoz yeddiqləri o balaca meşədə gizlənmişdir? Fransuaza ora yönəldi, kiçik meşənin dövrəsinə fırlandı. Oradan yalnız bir qara toyuq havalandı, quş incə və qəmli bir səs çıxardı. Bu dəfə qızın fikrinə gəldi ki, bəlkə Dominik qaya arasında, bəzən onu gözlədiyi o yerdə gizlənmişdir, lakin o yere gələrək, oranı da bəməş gördü. Artıq nə üçün axtarmalı? Fransuaza onu tapmayacaqdır, lakin getdikcə onu tapmaq hissi daha da şiddətlənir və qız addımlarını sürətləndirirdi. Birdən onun başına belə bir fikir gəldi: bəlkə Dominik ağaca dırmaşmışdır. İndi o yuxarı baxa-baxa gedirdi və Dominikə özünün yaxında olduğunu bildirmək üçün hər on beş-iyirmi addımdan bir onu çağırırdı. Onun çağırışına ququ quşu cavab verirdi. Ağacların budaqları səslənəndə ona elə gəlirdi ki, bu Dominikdir, ağacdən aşağı düşür. Hətta ona elə gəldi ki, o, Dominiki görür, Fransuaza dayandı, onun nəfəsi tong oldu və o yüyürmək, qaçmaq kimi bir arzu duydu. O, Dominikə nə deyəcəkdirdi? Məgər o, doğrudandı Dominiki özü ilə bərabər aparmağa gəlmişdi ki, sonra onu güllələyib idilər? Ah, yox, o bu barədə bir kəlmə də olsun danışmayacaqdı. O, Dominiki görüb

qışqıracaqdı ki, o qaçıb getsin, o bu yerlərdə qalmasın. Sonra atasının onu gözlədiyini fikirləşdikdə dərin bir ağrı onun qolbini sarsıdırdı. O, yero, otlar üzərində yığılaraq ağladı və borkdən dedi:

– İlahi! İlahi! Mən bura nə üçün gəldim? – O bura nə üçün gəldiyini düşünürkən, dəli olmaq dorucasına gəlirdi. O sanki bir döşədən qurtulmaq istəyirmiş kimi meşədən çıxmağa tolosdı. Üç dəfə yolunu itirdi və artıq doyurmanı tapacağından ümidini kəsmişdi ki, birdən Rokryozun qarşısındakı bir çəmənlüyə çıxdı. Kəndi görürkən o dayandı. Demək o geri tok dönəcəkdir?

O hələ də olduğu yerdə dayanmışdı ki, bir səs yavaşdan onu çağırırdı:

– Fransuaza! Fransuaza!

Fransuaza, başını xəndəkdən çıxarmış Dominiki gördü. Ah, pörvərdigara! O, Dominiki tapdı. Demək göylər Dominikin ölümünü istəyir? O, köksündən qopan çıxığı boğdu, xəndəyə yüyürdü.

– Sən mənim axtırdın? – soruşdu.

– Bəli, – Fransuaza cavab verdi, onun beynində nə isə uğuldayırdı və o nə danışdığını özü də bilmirdi.

– Hə, orada işlər nə haldadır?

Fransuaza gözlərini aşağı saldı və pıçıldadı:

– Heç nə yoxdur; mən nigaran qalmışdım, səni görmək istəyirdim.

Dominik sakit olaraq, özünün buradan uzağa getmək istəmədiyini və onlar haqqında düşünüb nigaran qaldığını qıza söylədi. Bu alçaq prussiyalılar heyiflərini qadınlardan və qocalardan çıxacaq qədər yaramazdılar. Demək hər iş öz qaydası ilə gedirdi. Dominik gülürək əlavə etdi:

– Toyumuzu bir həftə təxirə salırıq, vəssalam.

Sonra Fransuazanın yenə də məyus bir halda olduğunu görürək, tutuldu.

– Sənə nə olmuşdur? Sən məndən noyi isə gizlədirsen.

– Yox, and içirəm heç nə yoxdur! Mən bura yüyürə-yüyürə gəlmişəm.

Dominik onu qucaqlayaraq, burada dayanıb söhbət cləməyin hər ikisi üçün də təhlükəli olduğunu söylədi və o, məşəyə tərəf getmək üçün xəndəkdən çıxmaq istədi. Fransuazanın bütün bədəni titrəyirdi.

– Qulaq as! Bəlkə sən burda qalsan daha yaxşıdır? Səni heç kəs axtırmır, sən heç bir şeydən ehtiyat cləmə.

– Fransuaza, sən məndən nə isə gizlədirsen, – deyə o təkrar etdi.

Fransuaza yenə də ondan heç bir şey gizlətmədiyinə and içdi. Yalnız onun istədiyi bu idi ki, Dominik onun yanında olsun. Fransuaza kökləyərək buna oxşar bir nəçə dəlil gətirdi. Fransuaza Dominikə o qədər qorubə görünürdü ki, o özü burdan getmək fikirləndən ol çökdi. Bundan başqa o, fransızların qayıdacaqlarına əmin idi. Kim isə Soval otarında fransız qoşunlarını görmüşdü.

– Ah, birco onlar tolosə idilər, birco tez gəlib çıxı idilər – deyə Fransuaza hərərlə pıçıldadı.

Bu zaman Rokryoz kilsəsində saat 11 zəngini çalırdı. Zəngin zərbələri aydın və qüvvətli səslənirdi. Fransuaza kilsənin ayaağ qalxdı, o, doyurmandan çıxandan bəri artıq iki saat keçmişdi.

– Qulaq as, – deyə Fransuaza tələsik bir halda danışmağa başladı, – oğor sən bizo lazım olsan, mən öz otağıma qalxıb yaylığını yellədcəyəm.

Bunu deyərək Fransuaza qaçıb getdi, tələşə düşmüş Dominik isə xəndəyin qırağında uzanıb gözlərini doyurmana sarı zillədi. Rokryozə yaxınlaşarkən, Fransuaza qoca dilənçi Bontan dayıya rast gəldi, bu qocanı bütün mahal tanıyırdı. Qoca qıza baş öydü, o clə indicə prussiyalıların doyurmançını mühəsirəyə aldıqlarını görmüşdü, sonra o xaç çəkərək və nə isə mirdanaraq öz yoluna davam etdi. Fransuaza gəlib çıxarkən, zabit ona:

– İki saat keçdi, – dedi.

Mərləyc dayı buradaca quyu yanındakı skamyada oturmuşdu. O yenə də çubuq çəkirdi. Fransuaza bir də yalvarmağa, ağlamağa başladı, zabitin qarşısında diz çökdü. Fransızların qayıdacaqlarına bağladığı ümid getdikcə artırdı və o hönkürüb ağladığı halda, cyni zamanda uzaqdan gələn qoşunun müntəzəm ayaq səslərini çşidir kimi olurdu. Ah, onlar bir gəlib çıxı idilər, gəlib hamını azad clə idilər!

– Xahiş clirəm, cənb... daha bir saat, yalnız birco saat... Axı siz bizo bir saat da möhlət verə bilersiniz.

Lakin zabit sözündə möhkəm dayanmışdı. O hətta qocanı sakit güllələmək üçün, iki soldata əmr etdi ki, qızı tutub həyətdən konara çıxarsınlar. Bu zaman Fransuazanın qolbində döşətlə bir tufan qopdu. O, atasının bu cür öldürülməsinə davam gətirə bilməzdi. Yox, yox, Dominiklə bərabər o özünü ölümə verər, lakin atasına

toxunmağa qoymazdı. Qız bu fikirlə cəld öz otağına tərəf yüyürdü, lakin bu zaman Dominik özü həyətdə göründü.

Zabit və soldatların köksündən müzəffər bir bağırtı qopdu. Dominik isə sanki burada Fransuazadan başqa heç kəs yox imiş kimi sakit, amma bir qədər sört bir sima ilə qıza yaxınlaşdı.

O Fransuazaya:

– Yaxşı deyil, – dedi – nə üçün siz məni bura gətirmədiniz. Əgər Bontan dayı burada nələrdə olduğunu mənə nağıl etməsəydi... Xülasə, budur, mən gəldim.

Bəncinci fəsil

Saat üç idi. Hardasa yaxından keçən bir tufanın parçalanmış qara buludları yavaş-yavaş üfqi çulğayırdı. Sarıya çalan göy qübbəsi və mis rəngli parça-parça buludlar, günəş işığında səfali görünən Rokryoz dərəsini şübhəli kölgələr dolu bir quldur yatağına döndərmişdi. Prussiyalı zabit Dominiki həbsə almağı əmr etməklə kifayətləndi, onun taleyini nə cür həll etməyinə dair heç bir söz demədi. Günortadan bəri Fransuaza dözülməz bir izzətə çəkirdi. O, atasının təkid etməsinə baxmayaraq həyətdən çıxıb getmək istəmirdi. O, fransızları gözləyirdi. Lakin saatlar gəlib-keçirdi, tezliklə artıq qaranlıq qarışacaqdı. Fransuaza bütün bu qazanılmış vaxtın qarşısındakı fəlakəti sovuşdura bilməyəcəyini düşündükcə daha artıq əzab çəkirdi.

Bu zaman saat üçə yaxın prussiyalılar geri çəkilmək üçün hazırlıq görməyə başladılar. Artıq bir neçə daqiqə vardı ki, zabit yenə Dominikin yanına girərək onunla təklidə qalmışdı. Fransuaza anladı ki, artıq Dominikin ölüm-dirim məsələsi həll olunmaqdadır. Qız əllərini çarpazlayaraq dua etməyə başladı. Merlye dayı isə qəzavü-qədərin hökmünə baş əyməyə öyrəşmiş qoca bir kondli kimi heç bir söz demədən hərəkətsiz bir halda qızının yanında oturmuşdu.

– Ah, ilahi, ilahi! – deyərək Fransuaza inildəyirdi. – Onlar Dominiki öldürəcəklər.

Dəyirmançı qızını özünə tərəf çəkdi və balaca bir uşaq kimi dizləri üstünə aldı.

Bu anda zabit cəldən çıxdı, onun dalınca iki soldat Dominiki gətirirdi.

– Heç bir vaxt, heç bir vaxt, – deyərək Dominik bağırdı. – Mən ölümə hazırım.

– Bir yaxşı fikir edin, – deyərək zabit səsləndi. – Sizin bizə göstərmək istədiyiniz o xidməti başqa hər bir kəs bizə göstərə bilər... Mən həyatınızı sizə qaytarıram, mən alicənablıq edəmir... bir iş deyil, siz bizi yalnız Monredona qədər məşədən keçirməlisiniz. Orda cəzirlər olmamış deyildir.

Dominik cavab vermirdi.

– Demək, siz inad edirsiniz?

– Məni öldürün bu məsələ bir kərəlik qurtarsın, – deyərək Dominik cavab verdi.

Fransuaza qollarını uzadaraq uzaqdan ona yalvarırdı. O hər bir şeyi unutmuşdu, o, Dominiki alçaqlığa belə səvq etməyə hazır idi. Lakin Merlye dayı bu ağlıni itirmiş qadının hərəkətini prussiyalılar görməsin deyərək cəld onun qolundan tutdu.

– Dominik düz deyir, – deyərək Merlye dayı pıçıldadı, – ölmək daha yaxşıdır.

Dominiki güllələmək üçün düzülmiş vətəd buradaca dayanmışdı. Zabit Dominikin qorxacağını, güzəştə gedəcəyini gözləyirdi. O hələ də Dominiki yola gətirmək ümidində idi. Aralığa bir sükut çökdü. Uzaqlardan şiddətli göy gurultusu gəlirdi. Ağır bir istilik təbiəti təbdan salmışdı. Birdən bu sükut içərisindən bir qışqırıq qopdu:

– Fransızlar! Fransızlar!

Doğrudan da bu görünən fransızlar idi. Səval yolunda, məşənin kənarı boyu qırmızı şalvarların cizgiləri gözə çarpırdı. Dəyirməndə şiddətli bir çaxnaşma başlandı. Prussiyalı soldatlar o yan-bu yana qaçır və bağırdılar. Halbuki hələ bir güllə belə atılmamışdı.

– Fransızlar! Fransızlar! – deyərək Fransuaza qışqırır və əlini əlinə vururdu.

Fransuaza sanki dəli olmuşdu. O, atasının qolları arasında çıxaraq, əllərini oynadaraq qəhqəhə çəkib gülürdü. Axı, fransızlar gəlib çıxmışdılar, özü də vaxtında gəlmişdilər, – budur Dominik hələ burdadır, Dominik hələ ayaq üstündədir.

Onun yanında açılan dəhşətli bir yaylım atəşi Fransuazanı geri dönməyə məcbur etdi. Bir an əvvəl zabitin ağzından bu sözlər çıxmışdı:

– Hər şeydən əvvəl bu işi qurtaraq getsin. Sonra o, Dominiki öz əlilə anbarın divanına tərəf itələyərək, atəş açmaları üçün soldatlara

omr vermişdi. Fransuaza geri dönrkən Dominik artıq sinosinə sancılmış on iki güllə ilə yerdə uzanmışdı.

Fransuaza ağlamadı, o donub qaldı. Onun gözləri hərəkətini itirdi, o yaxınlaşaraq anbarın yanında meyitdən bir neçə addım kənarda yerə oturdu. O, Dominiko baxırdı, hördənbir uşaq kimi əlləri ilə bir cür qeyri-müəyyən hərəkətlər edirdi. Mərlye dayını isə prussiyalılar bir əsir kimi özllorilə aparırdılar.

Bu çox şərfli bir döyüş idi. Zabit cold öz adamlarını lazımı mövqələrə yerləşdirdi, o anladı ki, geriyo çökilmək üçün omr verərsə özünün darmadağın edilməsinə imkan yaradacaqdır. Vəziyyət belə ikən öz həyatını baha qiymətə satmaq daha yaxşı idi. Bu dəfə prussiyalılar dəyirmanı müdafiə edir, fransızlar isə hücum edirdilər. Görülməmiş dərəcədə şiddətli bir atışma başlandı. Tam yarım saat güllələrin sosi gəldi. Sonra batqın bir partlayış sosi gəldi və top gülləsi qoca söyüd ağacının nöhbəng bir budağını sındırıb saldı. Fransızların topları vardı. Dominikin gizləndiyi xəndəyin üstündə yerləşdirilmiş batarcyə Rokryoz küçəsini atəşə tutmuşdu. İndi artıq mübarizə uzun sürə bilməzdi. Ah, yazıq dəyirman! Top güllələri onun gah bu tərəfini, gah o tərəfini oyub töküdü. Damının yansı artıq uçub tökülmüşdü. İki divarı uçmuşdu. Ona ən ağır xəsarət Morcl çayı tərəfindən dəymişdi. Ycrindən oynanmış divarlardan qopan sarmaşıqlar cır-cındır kimi aşağı sallanmışdı, çaya tökülən müxtəlif qırıntıları su alıb aparırdı, cvin divarında açılmış yarıqdan isə Fransuazanın üzərinə ağ pərdə salınmış çarpayısı görünürdü. Köhnə dəyirman çarxına bir-birinin dalınca iki top gülləsi dəydi, çarx artıq sonuncu dəfə olaraq fəryad etdi: çay onun pərlərini götürüb apardı, çarxın gövdəsi isə parçalanıb dağıldı.

Bundan sonra fransızlar qızğın bir hücuma keçdilər. Şiddətli əlbəyaxa vuruşma başlandı. Göy sarımtıl bir rəng aldı, dərə meyitlərlə doldu. Scyrək uca ağacları və çəmənələrə kölgəliklər sərən sıra-sıra qovaqları olan geniş otluqlar heybətli bir görkəm aldı. Sağdan və soldan yüksələn meşələr sirk divarları kimi döyüşçüləri ohatə cləmişdi, çəşmələrin, fontanların və xırda çayların şiriltisində isə təlatümə gəlmiş təbiətin hıçqırıqları eşidilirdi.

Anbarın yanında Dominikin meyiti başında oturmş Fransuaza ycrindən tərənəmirdi. Mərlye dayı bir güllə ilə clə oturduğu yerdə öldürülmüşdü. Bütün prussiyalıları qırıb qurtardıqdan sonra alışıb-

yanan dəyirmanın həyətində birinci olaraq fransız kapitani girdi. Bu döyüş, müharibənin başlanğıcından bəri onun ilk müvəffəqiyyəti idi. O tamamilə qızışaraq, uca boyunu dik tutaraq, öz gözəl süvari görkəmi ilə ürəkədən güllürdü. O, ağlımı itirmiş Fransuazanı dəyirmanın üstülönə xarabası içində, orı ilə atasının meyitləri arasında görkən, qılıncı ilə qızı nəzakətlə salamladı və ucadan soslədi:

– Qalibyyot! Qalibyyot!

POL VALERİ

(1871-1945)

GÖRMƏMİŞƏM, BİLMİRƏM

Görməmişəm, bilmirəm,
Mən adi bir ətirəm,
Küləyin qanadında
Yaşayıram, ölürom!

Görməmişəm, bilmirəm,
Təsadüf mü, ruhdumu,
Yoluma çıxan kimi
İşim tapır yolunu!

Oxumadın, qanmadın?
Neçə böyük dahinin
Səhvlərini anmadın?

Görməmişəm, bilmirəm.
İki köynək arasında çıpaq düşün
Vaxtını itirmirəm...

ADDIMLAR

Addımların sükutunun bəhrəsi,
Həzin-həzin səni mənə yetirir.
Addımların gizli, astadır səsi,
Yuxusuz çarpayım səbrin itirir.

Özün mələk, kölgən mülayim, həzin,
Utancaq addımlar yaraşır sənə.
İlahi!.. dünyanın hər gözəlliyin
Bu yalın ayaqlar gətirir mənə!

Allanmış dodağın tolaşlı, yanar,
Eşqimin həsrətin salacaq oda.
Üroyim nigaran, özümdən konar,
Şirin bir öpüşə tələsir o da.

Gəl heç tələsdirmə, bu gizli toyu,
Qovuşan ya olum, ya ölüm tapar.
Sizi gözləmişəm mən ömür boyu.
Ömrümü uzadıb gələn addımlar.

SARL-LUI FİLİPP

(1874-1909)

VƏSİYYƏT

(hekayə)

Fayton notarius idarəsinin qarşısında dayandı. Notarius müsyö Rondo, faytondan düşən adamı tanıyırdı. Bu, yerli torpaq sahibləri kimi geyinmiş enlikürok, qısaboy, sağlam, ağbəniz kişi idi. Belə adamlar notarius idarəsinə adətən vacib və hom do dolaşığı iş üçün gəlir, sormayə sahibi olduqlarından, qazanclarına görə çəkinmodon pullarından keçir və hər vəsiyyəti ol atırlar.

Müsyö Rondo gələn adama diqqət yetirdi. Əmin oldu ki, doğrudan da, fikrində yanılmamışdır. Həmin adam dedi:

– Mən vəsiyyəti məsələsinə görə gəlmişəm. Arvadımın əməli oğlu sen-vensanlı müsyö Rusel xostodir və ölümündən əvvəl vəsiyyəti etmək istəyir. Yerli notarius ilə savaşıdığına görə onu çağırtdırmaq istəmədi və məndən xahiş etdi ki, bu iş üçün sizi çağırım.

Müsyö Rondo şübhələnmədən gəlməyi vacib bildi. Bəli, o, müsyö Rusel barəsində çox eşitmişdi, ancaq onu şəxsən tanıyırdı. Sen-vensanlı notarius çox təmiz, pak vicdanlı, saf oqıdolu, bir sözlə, xalqına sadiq adam idi. Lakin pul, çox vaxt dava-dalaşa və hətta bəzən adamın məhkəmə qarşısında cavab verməsinə səbəb olur. Belə hallarda hər kəs və həmçinin notariuslar da cəhəyatlı tərpənməyi unutmamalıdırlar.

Gələn adam vaxt itirmədən müsyö Rondonu aparıb faytona oyləşdirdi. At çox yüyürək olduqdan onları 25 kilometrlik məsafəyə bir saat on beş dəqiqəyə çatdırdı.

***

Müsyö Ruselin yaşadığı ev çölün düzündə idi. Adı evlərdən şifərlə və ikimərtəbəli olduğuna görə seçilirdi. Evin qarşısındakı

bağın girocəyində iki küknar ağacı əkilmişdi. Onun yanında isə böyük bir bostan vardı. Bu ağ, geniş cıvanlı bina idi. Buranı cəmi zamanda yüngül düşüncəli, yelbəyin varlıların yaşadığı evlərə bənzətmək olardı.

Notariusu, tez yataq otağına ötürdülər. Çarpayıda yatan müsyö Rusel idi. O danışmırdı, axı xostolar dinmirlər, onlar ancaq dindirəndə və yaxud özləri zəruriyyət qarşısında qalanda danışirlar. O, ağ tepsəqqallı kişi idi.

Kreslo, divan, stol, şəkaf, güzgü qoyulmuş otaq kifayət qədər böyük idi. Notariusu gətirən adam stolun üstünə mürəkkəb və kağız qoymağı unutmamışdı. O, sərbəst hərəkət etdi. Sanki xostənin yanında belə hərəkəti yersiz olduğunu anlamırdı. Sonradan, gəc də olsa, hərəkətdəki qəbahətə başa düşərək:

– Deyəsən, təkcə mürəkkəb və kağız çatışmır, – dedi.

O, notariusu otaqda qoyub çıxdı. Xostə, notariusu fikir vermədiyi üçün, o da yatana heç bir diqqət yetirmirdi. Müsyö Rondo otağı nəzərdən keçirdi. Buxarının üstündən fotosəkillər, divardan isə mənzərə lövhələri asılmışdı. Şəkaf güzgünlü deyildi. Divanın üstünə ilk baxışda nə olduğu bilinməyən, adal və örtüklərlə sarınmış böyük bir bağlama qoyulmuşdu. Onun açıq yerindən nə isə ağ bir şey görünürdü. Müsyö Rondo ona yaxınlaşdı.

Ah! O, yaxşı baxa bilmədi, cəf şeydi ki, daha baxıb nə olduğunu müəyyən edə bilmədi. Bu, ayaq barmağı idi. Heç şübhə ola bilməzdi. Meyitin başı divanın o birisi küncünə düşmüşdü. Həm də başqalarının nəzərini cəlb etməmək üçün çox səliqə ilə ört-basdır edilmişdi. Bəli, divanın üstündəki bu əşyaları, yastıqları, adal və örtüklərlə sarınmış bağlamaları qəzetlərdə təsvir etmək üçün güclü təsvirə malik olmaq lazım deyildi.

***

Müsyö Rondo özünü cəf tutdu ki, gəy işdən xəbəri yoxdur. Lakin bununla belə o, öz-özünə dedi: "Əlli yaşım var. İyirmi ildən artıqdır ki, notarius vəzifəsində çalışıram. Nəhayət, əmin oldum ki, pula hərislik adamı hər cinayətə sövq edir. Şübhə yox ki, belə ola üsullu cinayətkarlara birinci dəfə rast gəlirəm. Lakin fikrimə gətirə bilməzdim ki, bu cür iyirənc hərəkəti icra etməyi bacaran adamlar tapılırsın".

O, məsələnin artıq nə yerdə olduğunu başa düşmüşdü. Demək, onun dalınca notarius idarəsinə gələndə, müsyö Ruscə ölübmüş. Bu faciəli komediyanı təsvürünüzə gətirin! Ölüm vaxtı mərhumun başının üstündə dayananlar onun varisləri deyilmiş. Xudaya! bəzi adamların başına gör bir nə cür fikirlər gəlirmiş. Hətta onlardan biri mərhumun çarpayısında uzanmış belə unutmamışdır. Özlərini tanıtdırmamaq üçün notariusu çağırırdı və ona vəsiyyəti yazdırmağı da qət etmişlər.

“Lakin bunun mənə dəxli yoxdur, – deyə notarius fikirləşdi. – Mən vəzifəmi yerinə yetirirəm. Birdən əgər bunun üstü açılarsa, deyərdəm ki, mən notariusam, bu haqda nə çətimişəm, nə də görmüşəm”.

O, bir neçə dəfə bu sözləri təkrar etdi. Elo bil ki, onları beyninə yeritmək istəyirdi. Hətta bu sözlərə inanmağa çalışdı. Çox soy göstərdi, lakin bunların hamısı faydasız idi.

Müsyö Rondonu saxta işlərinə görə ömürlük katorqaya sürgün ediləsi bu adamların qanuniləşdirilmiş cinayəti heç də düşündürmürdü! Xeyr! Notariusu təəccübləndirən ölünün çarpayıda götürülüb divanın üstünə qoyulması idi. Meyitin üzünə tələsik atılan örtüklərdən belə forz etmələri ki, sanki onu boğmuşlar. O hey-rətləndi: – Demək, bu adamlar ölünün xəti-rəsini də yad etmirlər. Beləliklə, onlar öləcəkləri günü yaddan çıxarmış və unutmuşlar ki, bir gün gələcək, onlar da göz yaşlarına möhtac olacaqlar”.

Nəhayət, faciəli səhnə başlandı. Kişi kağızı, qələmi, mürəkəbi ilə içəri daxil oldu. Müsyö Rondo onu bir daha nəzərdən keçirdi. Lakin o, adi adamlar kimi idi. Onun da bir burnu, iki gözü, bir ağızı və sarışın bıığı vardı. Otuz beş yaşları vardı. O da başqaları kimi iki ayağı üstə gəzirdi. “Axı, bu dəhşətdir! Kömək lazımdır! Kaş indi bir adam gələydi”. Müsyö Rondo düşünürdü.

Müsyö Rondo otaqda tək qalmışdı. Çarpayıda olan adam elə bil birdən cana gəldi, ağır-ağır nəfəs almağa başladı. Notarius xəstəyə dedi:

– Sizə yalvarıram, mənə daha qorxutmayın.

Çarpayıda yatan “mən indi-cə öləcəyəm, tez yazın, siz axı, notariussunuz” sözlərini belə ağzına almadı.

Xəstə deyərsən, hər şeyi başa düşmüşdü, arifdi. O, müsyö Rondonu bir neçə dəfə diqqətlə süzdü. Xəstənin gözündə az da olsa qan, əzab və əlov nişanələri görünürdü. Onun gözləri də başqalarının gözlərinə bənzəyirdi. Ancaq müsyö Rondo buna inana bilmədi.

Nəhayət, o dilləndi. Səsi aydın idi. Nədənə o, ağzından zəhərli ilan dilini çıxarmadı. O, vəsiyyəti etdi. Beləliklə o, bütün əmlakını əmisi qızı madam X-yə həvalə etdi. Müsyö Rondo nəcə də bu sözləri yazmaq istəmədi. Ancaq o özündə bu hünəri görmədi. O öz-özünə: “Mən qorxağam. İy-rəncə bir hərəkət edirəm. Arvadım və iki uşağım var. Əgər onlara bədbəxtlik üz versə, şikayətlənməyə haqqım yoxdur. Çünki mən hər cür əzab çəkməyə layiqəm”.

Bəli, o həyatında birinci dəfə idi ki, fırıldaqçılardan toruna düşürdü. Onun başında ancaq bu fikir dolayırdı: “Qorxuram!”

Davam gətirə bilmirdi, ona elə gəlirdi ki, fəqərələri qırılaacaq və bir yığın sümük və ot kimi əyildiyi stolun üstünə töküləcək. Ancaq o, təsəlli tapmaq üçün belə bir fikirdən ayrılma bilmirdi. “Mən başqa cür hərəkət edə bilməzdim. Onlar canidirlər. Əgər bir söz desəm, mənə güllələyər, başımı kəsərlər”. Onun yeganə cəsarəti bundan ibarət oldu ki, işini qurtarandan sonra faytona minməyib, iyirmi beş kilometrlik yolu qaçmalı oldu. Yorulanda öz-özünə deyirdi: “Qaç, məlun!”.

Evo çatıb tez çarpayısına uzandı. Ac olmasına baxmayaraq, heç nə yemədi, yuxuya getdi. Nəhayət, o, cinayətin, alçaqlığın, ikiüzlü-lüyün hökm sürdüyü dünyadan ayrıldı.

SİMON TERİ

(1897-1967)

YAXŞILIQ

(hekayə)

Qoribo işdir! İyirmi il keçib Süzan hələ də qayıtmayıb!

Əhvalat bir səhər Ankarpasyon otağa girdiyi vaxtdan başladı. Həmişəki kimi süpürgəsi də, əskisi də əlində idi. Qız Mexikoya gəlib gözəl bəzədilmiş otaqları olan bu binada özünə iş tapmışdı. O həmişə sakit idi. Üzünün sətir cizgiləri onu qədim bütlorə oxşadırdı. Hindliləri xatırladan sifəti heç bir hissi bürüzə vermirdi. Bu gün isə...

– Nə olub, hə, balaca? – deyərək Süzan soruşdu. – Yoxsa ağlamısan?

Ankarpasyon qırmızı sifətini yana çevirdi. Göz yaşları yanağını daha da qızartmışdı. Dişlərini bir-birinə sıxırdı. Heç nə demək istəməirdi. Süzan isə əl çəkirdi. Axırda qız özünü saxlaya bilmədi, hönkürüb ağlamağa başladı. O daha qədim bütlori xatırlatmırdı, bütün dünyanın uşaqlarına oxşayan yazıq bir qız idi. Onlar istər ağ, istər sarı, istər qırmızı, yaxud qara olsunlar, dərddə olanda hamısı bir-birinə oxşayırlar...

Süzan onu qucaqladı. Sığalladı. Şirin-şirin sorğu-sual etdi. Axırda balaca tövşüyə-tövşüyə boynuna aldı ki, uşağı olacaq...

– Nə yaxşı! – deyərək Süzan qışqırdı. – Sənin bəxtin gətirib! Mən həmişə uşaq arzulamışam. Görürsənmi, artıq bu yaşdayam...

Burası düzdür. Axı Ankarpasyon ərə getməyib! Uşağın atası qarşısındakı binada işləyən bir bənnə idi. Ev tikilib qurtaranda o vəd etdiyi kimi qızla evlənməkdənsə çıxıb getmişdi. Yoxa çıxmışdı...

– Deməli, ə əclaf imiş. Yaxanı ondan yaxşı qurtarmısan! Əclaf adama ərə getmək hər şeydən pisdir!

Ankarpasyon daha ağlamırdı. Təəccüblənmişdi. Lakin hələ sakitləşməmişdi. Sonra isə daha da bərkdən hönkürməyə başladı.

– Düzdür... amma... uşaq var axı... Əgər atam bilso, mənə öldürəcəm...

Meksikada İspaniyada olduğu kimi ənənələr çox sortdır, xüsusən köndlərdə.

Qız hıçqıra-hıçqıra danışırdı:

– Ərsiz qızın uşağının... xaç anası... xaç atası... olmağa kim razı olacaq?

Süzan həmin doqquz cavab tapdı:

– Xaç anası? Mən xaç anası olaram! Özü də lap sevincə!

O nə danışırdı! Ankarpasyonun hönkürüsü qəfildən kəsildi. Başını qaldırdı. Yaşla dolu gözlərini Süzana zillədi:

– Sizmi? – deyərək qız tənqəfəs soruşdu.

– Əlbəttə! – deyərək Süzan gülü-gülə cavab verdi. – Nə üçün də yox!

Ankarpasyon gözlərini sildi. Şişmiş dodaqlarında xoş bir tobosüm göründü. O heyran-heyran Süzanı süzdü. Onların köndində istər ərli, istərsə də ərsiz heç bir arvadın uşağının yadelli xaç anası olmamışdı! Hələ bu xaric adam heç amerikalı da deyil! Amerikalılara güclü və varlı olduqlarına görə hörmət edirlər. Amma onları sevmə yoxdur! Yox, yox! Onları sevmirlər... Fransızlara gəldikdə isə onları bütün xaricilərdən çox sevirlər! Onun uşağının xaç anası fransalı olacaq! Bu böyük şəfəfdir! Qızın xəcələti elə bil yoxa çıxmışdı...

Balaca yenə dərddə-dərddə soruşdu:

– Bos... xaç atası?

Lonoto gələndə, deməli xaç atası da lazım imiş. Süzan fikirləşdi.

– Nə üçün elə cənab Dreyfus olmasın?

– Sənyor Dreyfus? Sizcə, o razı olar? Mən heç vaxt cürət etmə-rəm...

– Qəm cləmə, balaca. Mən onunla danışaram.

Jan Dreyfus də həmin binanın bəzədilmiş otaqlarından birində olurdu. O, kommunist deyildi. Süzan Mexikoda yeganə fransalı kommunist qadın idi. Xoşbəxtlikdən yuzlorlə ispan, italyan və meksikalı yoldaşlar vardı. Dreyfus ona görə kommunist olmurdu ki, onun zənnincə, partiya "kifayət qədər inqilabçı deyildi". O, bir qədər anarxist idi. Sözü qisası, Süzanın Mexikoda seçə bildiyi yeganə "simpatiyası" idi. Yaxşı qonşu idi. Dünyada onun kimi şən oğlan tapa bilməzdin.

Jan Dreyfüs xaç atası olmağı torəddüzsüz qəbul etdi. Zavallı qıza başqa nə yaxşılıq etmək olardı? Hələ də belə geridə qalmış xalqları görmək hər halda ağırdır. O, balaca qıza izah etmək istəyirdi ki, evlənmək axmaq burjuva adətidir. Əsil məhəbbət isə... Süzən bu fikri onun başından çox çətinliklə çıxardı. Bu qızı qorxutmaq lazım deyildi. O onsz da pis gündə idi...

Ertəsi gün Ankarpasyon ərlə Süzəna yaxınlaşıb uşağının adının nə olacağını soruşdu.

– Onun adımı? – deyə Süzən təəccüblə soruşdu.

– İndi ki xaç anası sizsiniz, görək adı da siz seçəsiniz.

– Əlbəttə! Bəs bu nə üçün mənim ağıma gəlməyib? Hə, Moris necədir? Mənə, bu çox gözəl addır. Sənin fikrin nədir?

– Moris... Mən Moris adda bir adam da olsun tanıram... Moris... Əlbəttə... Yaxşıdır... Çox gözəldir.

– Böyük bir fransız inqilabçısının, böyük bir vətənpərvərin adıdır. Əgər qız olsa, adını Janet qoyarıq.

– Oğlan olacaq, – deyə Ankarpasyon qəti bildirdi. Süzən özünün xaç uşağı üçün təmiz ağı və paltar hazırlamağa başladı. Dreyfüs kimi, bütün başqa qaçqınlar kimi o da varlı deyildi. Dərs deyərək birtərə dolanır, Avropaya qaçıtmaq, yeridən döyüşə girişməyi arzulayırdı. Neçə aydan bəri o Londondakı “Azad Fransa” qrupuna qoşulmaq istəyirdi. Lakin dö Qol, Çərçil və Ruzvelt hökumətləri hələ də onu və minlərlə qaçqınları, İtaliya, Yuqoslaviya kommunistlərini, onun kimi könüllüləri viza gözləməyə məcbur edirdi. Dö Qol başda olmaqla bu cənablar, Hitler ölcyhinə müharibəyə könüllülər axtarırlar. Lakin onlar ön mübarizə anti-faşistləri – kommunistləri özlərindən kənar edirlər...

Yox, Süzən varlı deyildi. Lakin hər halda yoxsul hindlidən də kasıb deyildi. O özünün xaç uşağı üçün ayırdığı azacıq pulu qıza güc-bəla ilə verdi. Qıza elə gəlirdi ki, pulu çoxdur. Dreyfüs də öz nəvbəsində pul verdikdə məbləğ ikiqat artdı. Ankarpasyon birinci dəfə idi ki, belə bir dövlət sahibi olurdu.

Doğrudan da uşaq oğlan oldu. O, qırımızı əsgiyə oxşayırdı. Lakin balaca deyildi. Necə deyirlər, lap əsil uşaq idi. Süzənlə Dreyfüs balaca hindli qızı gülümsəyən gördükdə sevinirdilər. Onlar qıza yaşamaq həvəsi, qürur və ümid verməmişdilər. Elə zənn edirdilər ki, vəzifələrini yerinə yetirmişlər. Lakin bir səhər Ankarpasyon utana-utana soruşdu:

– Cümə günü məşğul deyilsiniz ki? Məşğulsunuzsa, günü dəyişmək olar...

– Cümə günü! Cümə günü nəyinə lazımdır!

– Uşağı xaç suyuna salmaq üçün...

– Ah, xaç suyu üçün! Aman Allah, yamanca yerdə gecələmişik!.. – Bu, Süzənin həç ağına gəlməmişdi!

– Yaxşı mən... Mən cənab Dreyfüsə danışaram, – deyə Süzən qıza ürək verdi.

Jan Dreyfüs də mat qaldı. Onların fikrincə, bəzən yoldaşları ilə gətməli olduqları mərasimlərə oxşayan tontoneli bir mərasim gözlənilirdi.

– Elədir, deyə Süzən danışdı. Lakin biz bu balaca ilə kilsəyə gətməsək onun günü qara olacaq. Bütün məksikəlilər kimi, o da dindar və adətərdədir. O qədər maymaq, savadsız və sadədir ki, dinsiz olmağın mümkünlüyünü ağına belə gətirmir. Bizə gəldikdə isə, bunun bizə nə xeyri var, nə də zərəri. Gedib uşağın xaç suyuna çəkildiyini görürük... Siz razısınızmı?

– Olan olub, – deyə Dreyfüs gülümsəyərək ağzını marçıldatdı.

– Şərabı ki, süzdülər görək içəson, geri qaytarmaq olmaz.

Doğrudan, deyəsən, bu dinsiz lap sevinirdi. Gedib kilsədə belə bir məzhəkə oynamaq onun ürəyindən idi.

Cümə günü dördü də yola düşdülər. Ankarpasyon geydiyi təzə gözəl dənunda işıq saçdı. Yuxulu Morisi qucağında tutmuşdu. Uşağın qıpqırmızı sifəti ağ örtüyün arasında görünürdü. Dördü də kilsəyə daxil oldu.

Süzənlə Dreyfüs kilsəni ağzına kimi dolu görüb mat qaldılar. Arvadlar borbəzəkli geyinmişdilər. Onların yanlarındakı kişilər cəli sombrerolarını qarınları üstündə iki zəli tutmuşdular. Yəqin ki, bu qədər dindarı razı salmaq üçün zəncirli ibadət etmək lazımdır. Bəlkə bu gün burada dini bayramdır? Ankarpasyon pıçıldadı ki, şöbələrdən birinin boşalmasını gözləmək lazımdır. Orada uşağı zəncirli xaç suyuna çəkmək lazımdır.

Bir keşiş gəlib çıxdı. O, Ankarpasyonə fikir vermədən hər iki fransızə yaxınlaşdı. Şübhə yox ki, xaricilərə hörmət etmək istəyirdi. Həm də ki camaat dindarların ilk sırasında onları görsələr yaxşı idi. İşlər xarabə idi! İndi nə edəyirdilər? Ömürlərində bir dəfə də olsun, ibadətdə olmamışlar. Dreyfüs, deyəsən, buranı xoşlayırdı. O yan-yörsinə baxa-baxa ağzını marçıldadırdı. Süzən özünü

saxlaya bilməyib güləcəyindən qorxurdu. Axı burada dəfələri qəzəblənmiş camaat xarici turistləri qovub kilsədən çıxarmışdı. Çünki onlar Meksika dindarlarının mərasimi zamanı gülümsəmişdilər.

– Özünü ciddi aparan? – deyə qorxmuş Süzan xəbərdarlıq etdi.
– Balacanın xatirinə!

– Yaxşı, onsuz da olan olub.

Onlar dua oxuyurlarmış kimi ağızlarını tərpətməyə başladılar. Lakin başqa dindarlar kimi oxuya-oxuya çiyinlərinə də baxmalı idilər. Həlo düzgün yamsılamaq üçün onlarla birlikdə oturur, birlikdə də qalxırdılar. Hamısı birdən özlərini dizi üstə yerə buraxırdılar, özü də həsir olmadığına görə birbaşa daş döşəmənin üstünə. Daşlar çox incidirdi. Sakitlik çökmüşdü. Dizləri üstə durmuş Jan, Süzan tərəfə çevrildikdə aydın səslə pıçıldadı:

– Yazıq anam, məni bu gündə görseydi, özündən gedərdi!

Bu dəfə gülməkdən özlərini saxlaya bilmədilər.

Süzan da, Dreyfüs də özlərini əlləri ilə gizlətməmişdilər. Xoşbəxtlikdən birinci cərgədə idilər, heç kəs onları görmədi. Az sonra hamı ayağa qalxdı və onların səsi eşidilməz oldu.

Nəhayət, bu ağır mərasim sona yetdi. Bir keşiş yaxınlaşıb uşağın xaç anası ilə xaç atasına işarə etdi. Onlar keşişin arxasınca getdilər. Keşiş onları bir otağa aparıb masanın arxasında əyləşdi. Qeyd kitabçasını çıxarıb sorğu-sual etməyə başladı. Adınız... doğulduğunuz vaxt və yer... dininiz...

Aman Allah, Süzanın atası qatı dinsiz idi. O, qızının xaç suyuna çökilməsinə yol verməmişdi. Bəs indi nə etsin?

– Katolik? – deyə müsahibinə baxmağa cürət etmədən inandırıcı səslə dilləndi.

Dreyfüsün növbəsi çatdı.

– Adınız?

– Dreyfüs.

Deyərsən, ad katolik adına oxşamır...

– Dininiz?

– Ka...to...lik... – deyə Jan üz-gözünü turşudaraq cavab verdi.

Keşiş şübhəli-şübhəli ona baxdı. Kəzən tələm-tələsik:

– İcazə verin... kasıblar üçün sədəqə verim...

O, stolun üstünə pul qoydu.

Keşiş daha tərəddüd etmədi. İnamla onları şöbəyə tərəf apardı. Ankarpasyon qucağında uşaq, başqa bir keşişlə orada gözlüyüirdi. Keşiş xaç anasına müraciət etdi:

– Uşağı qucağınıza götürün.

“Görəsən bu nə hoqqadır?!” Süzan hər cəhətlə qarşı:

– Kasıblar üçün sədəqə, – deyə oradakı keşişə yenə pul verdi. Sonra Morisi qucağına aldı.

– “Müqəddəs Ata” duasını söyləyin, – deyə keşiş qıza işarə etdi.

Özünü itirmiş Süzan Yana tərəf çevrildi. O səfəh öz şənliyini gizlətmək üçün üzünü yana çevirdi.

– Bilirsinizmi... Mən bacarıram... Mən ispan dilində dua oxuya bilmirəm.

– Eybi yoxdur, – deyə keşiş alicənablıqla gülümsədi. – Fransız dilində oxuyun...

– Bizim göylərdəki atamız... – deyə Süzan oxumağa başladı. Sonra dodaqlarının arasında nə isə mızıldayaraq: patati, patata, reparati, reparata... Amin!

– İndi isə “Sizə salam göndərirəm, Mariya” duasını oxuyun.

– Sizə salam göndərirəm, Mariya... və başlayın ki, gərisini bilmirəm, sonra nə demək lazım olduğunu bilmirəm. Balacanın xatirinə belə etmək lazımdır... Amin!

Mərasim, nəhayət ki, başa çatdı. Ankarpasyon indi qanunsuz sayılmayan körpəsini şadlıqla yenidən bükdü.

Xeyli sonra Süzan Janla olub-keçənləri götür-qoy etdiyi zaman dedi:

– Hər halda, biz pis iş görmüşük! İşə bax: meksikalı günahsız körpəyə dinsiz bir kommunistin adını qoymuşuq! Hələ ən pisi budur ki, onun xaç anası və xaç atası da dinsizdirlər. Heç xaç suyuna da çökilməyiblər... Bu dini yığıncəq bilmirəm nə üçünmiş? Sizin zənninizcə, belə bir şəraitdə bu xaç suyuna çökmənin bir əhəmiyyəti varmı?

– Əlbəttə, – deyə Jan qəti səslə inandırdı. – Bilirsinizmi, oğor doğrudan da o xeyirxah Allah mövcuddursa, bizim bu mərasimi başqalarından çox-çox üstün tutmalıdır. O özü yaxşı bilir ki, biz bunu səbəbsiz etməmişik!

LUI ARAQON

(1897-1982)

ELZA

Azadlıq üçün yarandıq
Yarandıq xoşbəxt olaq
Şüşonin qar naxışı tok
tövbəkərin baxışı tok
Torağay tok nöğmə deyok
Hor baharda sevilok
Azadlıq üçün yarandıq
Yarandıq xoşbəxt olaq.

* * *

Qucaq-qucaq arzun vardı
Qanm coşar, qaynayardı
Yazda, nöğmələr çağında
Yatmaz idin sən gecəni
Nöğmə gözər dodağında
Şeytan da, Tanrı da sevdi səni
Qucaq-qucaq arzun vardı,
Qanın coşar qaynayardı.

* * *

Mənim məhribanım, dəli ceyranım
Gözəllikdən od alırdı bu canım.
Dodaqların qanıma coşdururdu,
Saçların qızıl tok bərq vururdu,
Yağışlı günlərdə odlü öpüşlər yağan
Dodaqların horarotı nə oldu?
Mənim məhribanım, dəli ceyranım,
Gözəllikdən od alırdı bu canım.

* * *

Zaman keçir, keçir, keçir...
Sevənləri hədəf seçir,
Sevənləri tora salır,
Özlərindən xəbərsiz
Alınlara qırıq salır,
Gözlərinin nurun içir,
Zaman keçir, keçir, keçir...
Sevənləri hədəf seçir...

ANTUAN DÖ SENT-EKZÜPERİ

(1900-1944)

GEÇƏ UÇUŞU

Cənab Didye Doraya

I

Qara zolaq kimi uzanan topolər təyyarənin qanadları altında axşamın qızıl köksünə sancılırdı. Bu ölkədə tükənməz bir işıqla parlaqlaşan düzənliklər qızıl kimi bərq vuran işıq şüalarını və cəmi səxavətlə qış gətdikdən sonra uzun müddət qarın parlaqlığını ətrafa yayır.

Lap cənubdan, Pataqoniya poçt təyyarəsini Buenos-Ayresə qayıtaran təyyarəçi Fabyen də axşamın yaxınlaşdığını liman sularının tanıdığı cəmi əlamətlərlə: asudəliyinə görə, sakit buludlarda güclü əks olunan yüngül zərif qırışlarına görə hiss edirdi. Fabyen sanki hüdudsuz və müqəddəs bir rəyde çıxırdı.

Həmçinin cəmi güman etdi ki, bu sakitlikdə ləng addımlarla gəzişən bir çobandır. Pataqoniya çobanları tələsmədən bir sürüdən digərinə, Fabyen isə bir şəhərdən o birinə gedirdi. Bu balaca şəhərlərin çobanı sanki o idi. Fabyen, çayın sahilinə su içməyə gələn və ya öz çəmənlərində otlayan qoyun sürüsünə oxşar şəhərlərə iki saatdan bir rast gəlirdi.

Bözən dənizə nisbətən kimsəsiz, yüz kilometrərlə uzanan çöllərdən sonra bir fərmanın üzərindən uçduğu zaman ona cəmi gəlirdi ki, insan yaşayan və tənha fərma yaşıl çəmənlərin xəlifə ləpələri qoynunda üzür və onunla görüşməyə can atır. Onda Fabyen təyyarənin qanadlarını əyərək bu tənha gəmini salamlayırdı.

San-Julian görünür: "On dəqiqədən sonra cənab". Bortradist bu xəbəri bütün cəmi məntəzərlərinə verdi.

Magellan boğazından Buenos-Ayresə qədər iki min beş yüz kilometrlik yolda bir-birinə oxşar cəmi meydançaları sıra ilə düzülüşdü; lakin bu acrodromların arxasında gecə başlanırdı, cəmi

Afrikadakı kimi, axırıncı qəsəbənin qurtaracağından naməlum bir sərhəd başlanırdı.

Radist təyyarəçiyə bir vərəq uzatdı.

– Bərk tufan var. Heç nə çətmək olmur. San-Juliana gəcə-ləyəcəksinizmi?

Fabyen güldü. Səma akvarium kimi təmizdir və qarşından bütün acrodromlar onlara xəbər verirdi: "Səma təmizdir, külək yoxdur". O cavab verdi:

– Davam edəcəyik.

Radist isə fikirləşirdi ki, qurd məyvanın içərisində gizləndiyi kimi, tufan da hardasa gizlənməmişdir. Gecə gözəl və bununla belə şıltaqdır. Hər an kərlənə bilən bu qaralıqda girmək onda nifrət oyadırdı. San-Julian üzərində sürəti azaldıb cənab Fabyen özünü pis hiss etdi. İnsanların həyatını gözəlləşdirən bütün şeylər: cəmlər, kiçik kafələr, xiyabanlar ona tərəf gəlir və böyüyürdü. Axşam o, qələbədən sonra istila etdiyi yerlərə baxan və insanların təvəzökar xəş-bəxtliyini kəşf edən fətrə bənzəyirdi. Fabyen silahlarını və geyimini çıxarıb atmağa, yorğunluğunu və əzginliyini duymağa ehtiyac hiss edirdi; axı bu əzab-əziyyətin də öz gözəlliyi var – burada öz cəminin pəncərəsindən donmuş mənzərəni seyr etməyin özündə də bir noşə var. Fabyen bu balaca şəhəri seçib orada qala bilər, onun mövcudluğu ilə razılaşar və onu sevə bilərdi. Lakin bu balaca şəhər də məhəbbət kimi bütün cəhətlərini məhdudlaşdırır. Fabyen burada uzun müddət qalıb yaşamağı və burada əbədiyyətə qovuşmağı arzuladı. Lakin ona cəmi gəlirdi ki, bir saatlığa cəmi bu balaca şəhərlərdə keçdiyi hasarlanmış bağların köhnə divarları əbədi mövcuddur və onun həyatından kənardadır. Və bu balaca şəhər sanki təyyarə həyatını qarşılamağa, onu bağına basmağa qalırdı. Və Fabyen dostluq haqqında, məhrəban qızlar haqqında, ağ süfrələrin məhrəmliyi, insanı yavaş-yavaş əbədiyyətə bağlayan bütün bu şeylər haqqında fikirləşirdi.

Şəhər və qala divarları tərəfindən müdafiə olunmayan, sirsini aşkar cəmi bağlar artıq təyyarənin lap qanadlarının altında axırdı. Yerə cəmi kimi Fabyen başa düşdü ki, daş cəmlər arasında bir neçə adamın süst hərəkətindən başqa heç nə görməyib. Bu balaca şəhər yalnız hərəkətsizliyi ilə cəhətlərinin sirsini kənar adamlardan qoruyur, şirənlik və məhrəbanlığı ilə Fabyendən gizləndirdi: ona qalıb gəlmək üçün işdən imtina etmək lazım idi. O isə on dəqiqədən sonra yenidən uçmalı idi.

Fabyen təyyarəni döndörərək bir daha San-Juliana baxdı: axırınıcı dəfə onu saxlamağa cəhd edəndən bu balaca şəhər övvələ bir ovuc işığı, sonra isə bir ovuc ulduza çevrildi və nəhayət, toz kimi dağılıb gözdən itdi.

“Artıq cihazları görmürəm, işığı yandırmaq lazımdır”.

O, işıqları yandırdı, lakin alaqaranlıqda kabinənin qırmızı lampalarının işığı elə zəif idi ki, qəribələri göstərmədi. Fabyen barmaqlarını lampanın altına tutdu. Lakin onlar güclə görünürdü. “Çox tezdir”.

Bəzən gecə tutqun tüstü burmaları kimi qalxır, dərsləri doldururdu. Bu vaxt onları düzənliklərdən ayırmaq olmurdu. Artıq kondələrdə işıqlar yanır, onlar qaranlıqda ulduz yağışı kimi bir-birini göz vururdu. Fabyen də həmçinin təhlükəsizlik işığını yandırıb-söndürərək onlara cavab verirdi. Yer başdan-başa cozbedici işıqlarla örtülmüşdü; işıq şüalarını dənizin qaranlığına göndərən mayak kimi, hər cv öz ulduzunu yandıraraq hədudsuz gecəyə işıq saçdı. İnsan yaşayan hər yerdə işıqlar sayırıldı. Asta və sərbətli hərəkətli sahələrdən yan əian gəmi kimi zülmət gecəyə daxil olan təyyarə Fabyeni heyran edirdi.

O, cihazlar yerləşən lövhənin üzərinə əyildi. Qəribələr artıq işıqlanırdı. Cihazları bir-bir yoxladıqdan sonra təyyarəni arxayınlaşdı. Bununla o, səməyə möhkəm bağlandığına əmin oldu. Fabyen barmağını polad lövhəyə toxundurdu və metalda həyat əlaməti olduğunu hiss etdi: metal titrəmədi, lakin yaşayırdı. Beş yüz at gücündə olan mühərrik metal kütləsinin lap içərisində isti cərəyan yaradır və bu cərəyan soyuq metalı yumşaq məxmərə çevirirdi. Uçuş zamanı təyyarəçi bir daha nə başıçöllənmiş, nə də xumarlanma hiss etmədi, yalnız canlı orqanizmin sirlə fəaliyyətini duydu.

İndi o öz dünyasını yaratdıqdan sonra orada istədiyi kimi rahatca otura bilirdi.

Fabyen elektrikpaylayıcı lövhəni təqıldatdı, bir-bir kontaktlara toxundu, kürsüyə yaxşı söykənmək üçün bir əzca qurcalandı və beş ton metalın yırğalanmasını yaxşı hiss etmək üçün yerini rahatladı. O, qaranlıqda kor-korana chtiyyət lampasını əli ilə yoxlayıb öz yerinə qoydu və yenidən yoxlayandan sonra sürüşməyəcəyinə əmin oldu. Əllərini dəstəklərə toxundurub yoxlamaq üçün onu bir daha buraxdı və barmağını korlar dünyasında hərəkət etməyə öyrədərək əmin oldu ki, onları səhvsiz tapa bilər. Barmaqlarını qaranlığa öyrəşdirdikdən sonra işığı yandırdı, elə o dəqiqə göstərici cihazların

ışıqlar kabinəni bozadı. İndi o, siferblata baxıb suya batan dalgıç kimi gecənin zülmətinə daxil olan təyyarənin hər bir hərəkətini izləyə bilərdi.

Nə qədər ki təyyarədə heç nə titrəmir, səmir və torəddü ctmirdi, nə qədər ki jiroskopun¹, hündürlükləcənin vəziyyəti və mühərrikin səsi dəyişmədi, o, peysərinə dəri kürsüyə söykəyib bir əzca yayxandı və anlaşılmaz ümiddən ləzzət alaraq uçuş haqqında dərin fikrə daldı.

İndi qaranlığın lap dərinliyində nəvbə cəkdiyi zaman ona aydın olur ki, gecələr insanı, onun çağırışlarını, işıqlarını, həyəcənlərini açıb göstərir. Qaranlıqda bu adi işıq bir cvi və bəlkə də oradakı tənhalığı göstərir. Budur, bir işıq söndü: əla bilsən işığı söndən bən cvdə məhəbbət sığınmışdır.

Yaxud da kədər. Bu cv artıq dünyanın oyaq qalan hissəsinə işıq vermir. Lampa qarşısında stola dirsəklənmiş bu kondililər hansı ümidlərlə yaşadıqlarını belə bilmirlər. Onlar bilmirlər ki, arzuları uzaqlara, onları bürüyən gecənin nəhayətsiz qaranlığına uçar. Lakin Fabyen mühərribə edəndə ölkələrdən qalib çıxan adam kimi onlarla tufanı keçəndə və onların arasında uzanan Ay işığına saldığı cıgırla gedərək bir-birinin ardınca bu işıqlara çatanda, min kilometrlik məsafədə onları cşidir və qəlbə aramsız dəyünən təyyarəsini qaldırıb-əndirən, dibişiz dərinliklərdən baş qaldıran dalgaları hiss edir. Bu adamlar elə güman edirlər ki, lampa yalnız onların sadə stolunu işıqlandırır; lakin onun işığı səksən kilometr uzaqda, dənizdə, kimsətsiz bir adada son dəfə ümitsiz halda məşəl yelloyun insanı çağırışına bənzəyirdi.

II

Bələliklə, Buenos-Ayresə üç poçt təyyarəçi – Pataqoniyadan, Ciliəndən və Paraqvaydan, üç torəfdən – cənubdan, qərbdən və şimaldan qaçırdı. Gecə yansına yaxın Avropaya yola düşəcək poçt təyyarəsinin Buenos-Ayresdə yüklənməsini gözləyirdilər.

Arxasında ağır başlıqlı pılaş olan, qaranlıqda itən hər üç təyyarəçi uçuşları haqqında fikirləşir və dağdan cənən kondililər kimi, öz tufanı və ya sakit səmasından yavaş-yavaş nəhəng şəhərə torəf enirdilər.

Hava yolları səbəbəkəsinin direktoru Rivyer Buenos-Ayres acroportunun cənə meydançasında gəzişirdi. Üç təyyarə cənə qədərdə

dinməyəcəkdi. Bu gün onun üçün hələlik təhlükəli olaraq qalırdı. Dəqiqəbədəqiqə ona telqramlar gəldikcə Rivyer hiss edirdi ki, hər an öyrənilməmiş sahə azalır və o, tələyin pəncəsindən nəyisə qoparıb və təyyarənin heyətini gəcənin qarantılığından sahilə çəkib çıxırdı.

Xətdənci Rivyerə yaxınlaşdı radiogramı ona uzatdı:

– Çilidən gələn poçt təyyarəsi məlumat verir ki, o, Bucnos-Ayresin işıqlarını görür.

– Yaxşı.

Təzliklə Rivyer bu təyyarənin səsinə eşidəcək: sirlərlə dolu dəniz uzun müddət yığılandıqdan sonra qabarıb çökülərək xəzinəni sahilə atdığı kimi, gəccə də təyyarələrdən birini ona qaytaracaq. Bir azdan o, gəccədən digər iki təyyarəni də alacaq.

Ona bu gün bitmiş hesab ediləcək və yeniləriylə əvəz olunmuş, yorğun heyətlər yatmağa gedəcək. Rivyerə dincəlməyi bilməz: Avropa poçt təyyarəsi də öz növbəsində onu narahat hissələrə bürüyəcək, həmişə də belə olacaq. Bu köhnə döyüşçü ilk dəfəydi ki, yorğunluğunu hiss etdiyini töəcəüblənirdi. Təyyarələrin enməsi onun üçün heç vaxt müharibəni qurtarıb, müqəddəs sülh crasını ələn edən qələbə deyildi. Bu, olsa-olsa atılan bir addım, bir-birini izləyən minlərlə cəni addımdan biri olacaqdı. Uzun müddətdən bəri dincəlməyən, dincəlməyə ümidi olmayan Rivyer cəni gəlirdi ki, uzanmış qolları ilə çox ağır yük qaldırır. “Qocalarıram...” Əgər o, fəaliyyətdən başqa yeni arzu ilə yeni hissələr, yeni duyğular tələb edirdisə, demək qocalırdı. Qoribodur, heç vaxt qarşıya qoymadığı belə məsələlər haqqında düşünmək onu töəcəübləndirdi. Bununla belə, indiyə qədər özünə yaxın buraxmadığı belə fikirlərin zərifi və xeyirxah dalğaları, əbədi olaraq itən okean dalğaları kimi həzin şırıltı ilə ona sarı gəlirdi. “Demək, hər şey bu qədər yaxınlaşmış?..”

Rivyer gördü ki, hiss cəlmədən yavaş-yavaş qocahğa və insan həyatını şirinləşdirən “bir vaxt gələcək” fikrinə qodəm qoyub. Bəlkə doğrudan da gözəl günlərin birində, haradasa ömrün sonunda oldu edilən, fikirlərdə təsvir olunan “vaxt” gəlib çatsın və bu müqəddəs dincliyə nail olasan. Lakin belə bir dinclik yoxdur. Ola bilsin ki, heç qələbə də yoxdur. Bütün poçt təyyarələrinin gəlib çatması da heç vaxt dəqiq olmur.

Rivyer təyyarə ilə məşğul olan köhnə mexanik Lerunun yanında dayandı. Onun kimi Leru da qırx il idi ki, işləyirdi. O, işə bütün qüvvəsini həsr edirdi. Axşam saat 10-a yaxın, bəzən gecəyarısı evelə

gələndə onun qarşısında başqa bir aləm açılmaz, o isə evə gətməyə heç də tələsməzdi. Rivyer kobud sifətli bu adama gülümsədi, mexanik isə öz növbəsində göy rəngli oxu göstərdi: “Bu çox bərk idi. Mən onu düzəlttim”. Rivyer oxu tərəf əyildi. O, yenidən iş haqqında fikirləşdi. “Səxlorə əbətə vermək lazımdır ki, bunları bir qədər boş düzəltsinlər”. O, barmağı ilə məctəlin üzərindəki cızığı yoxladı, sonra yenidən Leruya nəzər saldı. Ciddi və qırıq sifətli Lerunun qarşısında ağzından çıxan qoribo suala Rivyer özü də güldü:

– Leru, həyatınızda məhəbbətə çox vaxt sərf etmişsiniz?

– Oh! Məhəbbət, bilirsiniz, cənab direktor...

– Sizə də mənim kimi həmişə vaxt çatmayıb.

– Bəli, vaxt çox olmurdu.

Rivyer cavabındakı kədərli duymaq üçün onun səsində qulaq asırdı: lakin kədər hiss olmurdu. Keçmişinə nəzər salan bu adam, taxtanı qəşəng hamarlayıb “Budur, hazırdır!” – deyənlə dülğər kimi öz sakit həyatından razı idi.

“Budur, – Rivyer fikirləşdi. – Mənim də həyatım hazırdır”.

O, yorğunluqdan doğan bütün kədərli fikirləri özündən kənar qovub anqara' tərəf yönəldi: havada Çili təyyarəsi uğuldayırdı.

III

Mühərrikin uzaqdan gələn səsi gət-gətdə güclənirdi. Təyyarə göründü, işıqlarını yandırdı. Enmə xəttini göstərən nişanların qırmızı fənərləri təyyarələrin saxlandığı anqarı, radio qülləsini və dördkənc meydançanı işıqlandırdı. Hər şeydə bayram əhval-ruhiyyəsi duyulurdu.

– Budur o!

Təyyarə artıq projektorların işığı altında irəliləyirdi. Elə parıldayırdı ki, sanki təzə idi. Təyyarə anqarın qarşısında dayanan kimi, mexanik və fəhlələr yükü boşaltmaq üçün ona tərəf cumdular, lakin təyyarəçi Pelren torpənmirdi.

– Ey! Nə gözleyirsiniz? Çıxın!

Gizli işlə məşğul olan adam kimi təyyarəçi cavab verməyə maraqlı göstərmədi. Yəqin ki, keçirdiyi uçuşun bütün gurultusunu hələ də eşidirdi. O, yavaş-yavaş başını silkələdi və irəli əyilənlərə əli ilə nəyisə yoxlamağa başladı. Nəhayət o, mülkünü baxan kimi rəhbərlərə və yoldaşlarına tərəf dönüb, onları ciddi nəzərlərlə

süzdü. Ona clo gəlirdi ki, o hər şeyi sayır, ölçür və çökir, fikirloşirdi ki, bunların hamısını – bayramsayağı bozmuş bu toyyaro anqarını, bu bcton meydançanın bərkliyini və bir qədər uzaqda hərəkotdo olan şöheri, qadınlarını, onun hərərotini namusla qazanmışdır. İndi o, iri əllərində bu xalqi müti roiyotlor kimi bərk-bərk tuturdu, çünki onları başa düşər, eşidər və danlaya bilirdi. Toyyarəçi əvvəlcə sakit olduqları, təhlükəsizliyinə əmin olduqları və Aya heyran olduqları üçün onları danlamaq istədi, lakin birdən-birə məhribanlaşdı.

– İçki pulunu siz verəcəksiniz...

Və toyyarədən düşdü.

Uçuş vaxtı nə düşündüklərini danışmaq istədi:

– Kaş ki, siz bilsəydiniz!..

Bununla hər şeyin deyildiyini güman edərkək məşin gödəkcəsinə çıxarmağa başladı.

Maşın onu qaraqabaq inspektor Robino və az danışan Rivyerlo Bucnos-Ayresə aparanda Pelren qəmginləşdi. Əlbəttə, bədbəxtlikdən xilas olub, ayaqlarının altında bərk yeri hiss edəndə utanmadan ədəbsiz söyüşlər söyməkdən ləzzətli nə ola bilər. Bu, necə də güclü sevinc doğurur! Lakin sonra xatırlayanda nədənsə özünü pis hiss edir-sən.

Siklonla mübarizə – bu, heç olmasa, real və aydındır. Əşyaların görünüşü – bu isə tamam başqa şeydir, onlar həmin vəziyyəti ancaq tək olanda alırlar. Toyyarəçi fikirloşdi:

“Bu, lap üsyanda olduğu kimidir: sifətlər azacıq saralır, lakin ətrafda hər şey o qədər dəyişilir ki!”

O özünü keçmişə xatırlamağa məcbur etdi.

Pelren, Andın Kordilyer dağlarını keçəndə heç vaxt təhlükə hiss etməzdi; bu dağın üzərində əzəmətli sakitliyi ilə qar hökmranlıq edirdi. Əsrlər qədim və ölü qəsrlərə sakitlik gətirdiyi kimi, qarlar da bu zirvələrə sakitlik bəxş etmişdi. İki yüz kilometr məsafədə nə bir insan, nə bir həyat nişanəsi, nə bir hərəkot var idi. Yalnız hündürlüyü altı min metrə çatan sıldırım zirvələr, onların düz aşağı düşən daş pal-tarları və bir də dəhşətli sakitlik mövcud idi.

Bu, Tupunqato zirvəsinin yaxınlığında olmuşdu...

Pelren fikrə getdi. Boli, o ancaq orada möcüzənin şahidi olmuşdu.

Özünün tək olduğunu güman edəndə birdən kiminsə onu gör-düyünü hiss edəndə adam kimi o da əvvəlcə heç bir şey görmədi,

sadəcə olaraq özünü narahat hiss etdi. Çox sonra, hələ də heç nə başa düşməyərək Pelren hiss etdi ki, nə üçünsə onu qəzəb bürüyür. Lakin haradan doğurdu bu qəzəb?

Toyyarəçi nədəm duydu ki, onu bürüyən qəzəb daşlardan və qardan doğur? Dəmək olar ki, heç bir şey yox idi və heç bir qara tufan yaxınlaşmırdı. Lakin onun gözləri qarşısında adət etdiyindən azacıq fərqlənən başqa bir dünya canlanırdı. Pelren narahat ürək sıxıntısı ilə günahsız görünən bu zirvələrə, bu sıvri çıxıntılara, homişki kimi ağ olan bu qar təpələrinə baxırdı və bütün bunlar kütlə kimi yavaş-yavaş canlanırdı.

Pelren döyüşə girməmişdi, lakin şturvalını bərk-bərk sıxırdı. Onun başa düşmədiyini nəso bir şey hazırlanırdı. O sıçrayışa hazır olan vəhşi heyvan kimi əzələlərini gərginləşdirdi, lakin heç nə görmürdü, sakitlik idi. Bəli, sakitlik idi, ancaq bu sakitlikdə qeyri-adi bir qüvvə gizlənməmişdi.

Sonra hər şey sıvırlaşdı. Bu diş-diş çıxıntılar və zirvələr nəstəro dönürdü: toyyarəçiyə clo gəlirdi ki, onlar dalğaları yaran gəmi burma kimi güclü küləyin bağrını dolir və sonra ona clo gəldi ki, onlar döyüş üçün mövqə tutan nəhəng gəmilər kimi onun ətrafında fırlanır və dönürlər. Sonra havaya toz qarışdı: o qalxır, yəlkən kimi qarın üzərində yüngülcə dalğalanırdı. Gəriyə dönmək zərurəti yaranardısı, çıxış yolu axtarmaq üçün toyyarəçi arxaya baxdı və titrədi: arxada bütün Kordilyer çəşub-daşdı.

– Məhv oldum.

Qabaqda bir zirvədə qar püskürdü. Bu qar vulkanı idi. Sonra bir qədər sağda ikinci zirvə qar püskürməyə başladı. Beləliklə, bütün zirvələr bir-birinin ardınca alışdırdılar, sanki ardıcıl olaraq gözəgö-rünməz məşəli od vururdu. Elə bu vaxt, sanki dağlar birinci hava burulğanları ilə toyyarəçinin ətrafında yırtılanmağa başladı. Qızğın döyüş az iz buraxır: toyyarəçi onu fırladan güclü qasırgaları xəyalında axtardı, lakin tapa bilmədi. O yalnız bu boz əlov dillə-rinin içində qəzəblə çapalamağını xatırlayırdı.

O fikrə getdi.

“Siklon bir şey deyildir. Canımı xilas edə bilərəm. Lakin o hələ başlanmamışdı! Bu onunla ilk görüşü idi!”

O fikirloşirdi ki, min sifətin arasından bu məlum sifəti tanıya bilər və bununla belə toyyarəçi artıq onu unutmuşdu.

Rivyer Pelreno baxırdı. İyirmi dəqiqədən sonra Pelren maşından düşəcək. Yorgun və tənbəl halda camaata qarışacaqdı. Ola bilsin, fikirləşəcəkdi də: “Bərk yorulmuşam... alçaq peşədir!” Evdə arvadına: “Bura And dağlarının üzərindən daha yaxşıdır” – deyə etiraz edəcək və buna bənzər bir neçə söz deyəcəkdi. Buna baxmayaraq, insanların bərk-bərk bağlandıqları bütün bu şeylərdən o, demək olar ki, əl çəkmişdi. O indicə dərək etmişdi ki, bütün bunlar necə də xırdaçılıqdır. Pelren indicə bir neçə saat dekorasiyanın o biri tərəfində bu şəhərə, onun işıqlarına bir daha nail olacağını bilmədən yaşamışdı. O, bir daha danışırdı, həm də öziz olan uşaqlıq dostlarını və özünün bütün insan zəifliklərini görəcəkdimi?

Rivyer fikirləşdi: “Hər bir kütlənin içərisində elə adamlar var ki, onları fərqləndirmək olmur, lakin onlar qərribə müjdəçidirlər. Və bunu özləri də bilmirlər. Ancaq...”

Rivyer bəzi porəstişkarlardan qorxurdu. Onlar hava sərgüzəştinin və təyyarəçilərin həyatının müqəddəs xarakterini başa düşmürdülər, onların həyəcanlı qışqırıqları bu hava sərgüzəştinin həqiqi mənasını təhrif edir və adamları kiçildirdi. Lakin Pelren burada insan alicənablığının böyüklüyünü təcəssüs etdirirdi və o başqalarına nisbətən dünyanı daha yaxşı dərk edir və əgər bu dünyaya bir gün toyin olunmuş bucaq altından baxılsa, onda insanın böyüklüyü bayağı tərifləri kəskin nifrətlə rodd edirdi.

Rivyer də həmçinin onu təbrik etdi:

– Siz necə müvəffəq oldunuz?

Zindandan danışan dəmirçi kimi, uçuşu və sənəti haqqında sadə danışan Pelreni Rivyer sevirdi.

Pelren əvvəlcə izah etdi. O demək olardı ki, üzr istoyirdi: “Geri çəkilməyə artıq yol yox idi. Həm də çıxış yolu tapa bilmirdim”. Sonra o, daha heç nə görməmişdi. Qar onu görməyə qoymurdu.

Eyni zamanda şiddətli hava axımları onu yeddi min metr yüksəkliyə qaldıraraq xilas etmişdi.

“Bütün keçid ərzində mən zirvələrlə bir səviyyədə uçmalı oldum”. O həmçinin jiroskopdan danışdı və dedi ki, onun yerini doymışkə lazım gələcək, çünki onu qar vurur: “Buz bağlayır, başa düşürsünüz?” Bir qədər sonra hava axınları Pelreni üç min metr başı – aşağı tullamışdı və o, başa düşə bilmirdi ki, necə olub heç

nəyə toxunmayıb. Birdən görür ki, düzenliyin üzəriylə uçuş. “Birdən gördüm ki, sama tozumdur”. Həmin an Pelreno elə gəlmişdi ki, o, qaranlıq mağaradan çıxıb.

– Mendozada da tufandır?

– Yox. Mən aydın səmadən endim. Hava külöksüz idi. Lakin tufan mənə qarabaqara izloyirdi.

Təyyarəçi tufanı təsvir edərkən deyirdi: “Hər halda bu çox qərribə idi”. Tufanın zirvəsi çox hündürdə qar buludlarının arasında itirdi, onun təməli isə çəmənliliyin üzərində qara lava kimi axırdı. O, bir-bir şəhərləri udurdu. “Mən heç vaxt belə şey görməmişdim...” Pelren hansısa xatirəni yada salaraq susdu.

Rivyer inspektora tərəf döndü:

– Bu siklon Sakit okcandandır, bizə gəc xəbər vermmişdilər. Bundan başqa, bu siklonlar heç vaxt And dağlarını aşıb keçmir.

Heç kim qabaqcadan deyə bilməzdi ki, tufan öz hərəkətini şərqə doğru davam etdirəcək.

Bu barədə heç bir şey bilməyən inspektor onunla razılaşdı.

Nəşə deməyə təəddüd edən inspektor Pelreno tərəf döndü və onun xirdəyi tərəfəndi. Lakin o, susdu və götür-qoy etdikdən sonra yenidən düz qarşısına baxaraq öz melanxolik ləyaqətini saxladı.

İnspektor melanxolikliyini ağır dərəcə kimi özü ilə gözdürirdi. Bayağı işlərin icrası üçün Rivyer tərəfindən çağırılmış inspektor, bu ərofədə Argentinaya gəlib çıxmışdı, ancaq onun iri əlləri və inspektor ləyaqəti hərəkətini çətinləşdirdi. Onun nə coşqun ruh yüksəkliyinə, nə də fantaziya qapılmağa hüququ çatmırdı. Rütəsinə görə o, ancaq bir şeyə, dəqiqliyə heyran olmalı idi.

Onun dostları ilə məclisdə nə bir stəkan şərab içməyə, nə də yoldaşlarına “son” deməyə ixtiyarı, zarafat etməyə isə cürəti çatmırdı. Əgər qeyri-mümkün təsadüflər həqiqətə çevrilsəydi, onda o da eyni acrodromda başqa bir inspektorla rastlaşar və zarafatlaşa bilərdi.

Robino fikirləşdi: “Hakim olmaq nə qədər çətindir”.

Əslində o mühakimə etmirdi, ancaq başını silkələyirdi. Rast gəldiyi hər şeyin qarşısında o, heç nə bilmədən yavaş-yavaş başını yırğalayır. Onun bu hərəkəti qara fikirli adamları pərt edirdi. Demək olar ki, onu heç kim sevmirdi, çünki inspektor məhəbbət həzləri duymaq üçün yox, yalnız məruzələr hazırlamaq üçün

yararmışdı. O, yeni metodları və texniki tokmilloşdırmələri mərəzələrə salmağı o vaxtdan bəri rədd edirdi, çünki Rıvyer yazmışdı: “İnspektor Robinodan xahiş edirik ki, bizə poemalar yox, məruzələr təqdim etsin. İnspektor Robino təyyarənin heyətini fəallaşdırmaq üçün bilik və bacarığından istifadə etməlidir”. Bundan sonra o da gündəlik sevən kimi insana xas olan zəifliklərin ardınca qaçırdı. O, içməyi sevən mexanikin, yuxusuz gecələr keçirən aerodrom roisinin və təyyarəni düzgün oturma bilməyən pilotun üstünə düşürdü.

Rıvyer onun haqqında deyirdi: “O, çox da fərasətli deyil, buna görə də böyük xeyir verir”. Rıvyer tərəfindən tərtib edilmiş daxili nizam-intizam qaydaları Rıvyer üçün adamlarla tanışlıq, Robino üçün isə ancaq nizamnamə ilə tanışlıq kimi mövcud idi.

Bir gün Rıvyer ona dedi:

– Robino, siz gecikmiş uçuşlar üçün günahkarları mükafatından məhrum etməlisiniz.

– Hotta onlardan asılı olmasa da? Bəs qatı duman olarsa necə?

– Qatı duman olsa belə, məhrum etməlisiniz.

Ədalətsiz olmadığından belə qorxmayan, nüfuzlu rəhbəri olduğu üçün Robino özündə məğrurluq hiss etdi. Bu hakimiyyətin böyüklüyündən Robino da istifadə edəcək hiss etdi. Bu adamları incitməkdən qorxmayacaqdı.

– Siz təyyarəni saat altı on beş dəqiqədə yola salmışınız. – Sonra özünü aeroport rəhbərlərinə tutub: – Biz sizə mükafat verə bilməyəcəyik, – dedi.

– Axı, cənab Robino, saat beş otuzda on metr qabağı görmək olmurdu!

– Nizamnaməyə əməl etmək lazımdır.

– Cənab Robino, biz dumanı qova bilmirik ki!

Robino isə susurdu. O, müdiriyyəti təmsil edirdi. Fırfıra kimi fırlanan bu adamların arasında tək o bilirdi ki, onları cəzalandırmaq üçün havanı yaxşılaşdırmaq olar.

Onun haqqında Rıvyer deyirdi: “O, heç nə fikirləşmir və özünün səhv fikirlərilə bizə mane olur”.

– Əgər təyyarəçi maşını xarab edərsə, hotta qəza baş verməsinə do, mükafatdan məhrum olur.

Robino soruşmuşdu:

– Əgər qəza meşə üzərində baş versə?

– Meşə üzərində olsa da.

Robino bu göstərişə tabe oldu.

– Mən çox təvəssüf edirəm, – sonra o həzz alaraq təyyarəçilərə deyirdi: – Mən son dərəcədə təvəssüfünə görə ki, qəzanı meşə üzərində yox, başqa yerdə etmək lazımdır.

– Cənab Robino, harda olub-olmaması biz seçmirik.

– Nə etmək olar, nizamnamədə belədir.

Rıvyer fikirləşirdi: “Nizamnamə mənasız dini ayinlərə oxşayır, lakin bu, adamları formalaşdırır”. Ədalətli və ya ədalətsiz görünməyən Rıvyer üçün heç bir fərqi yox idi. Ola bilsin bu sözlər onun üçün hotta mənasız idi. Axşamlar balaca şöhrətlərin meşələri musiqi köşkünün ətrafında fırlanarkən Rıvyer fikirləşirdi: “Onlara qarşı ədalətli və ya ədalətsiz olmaq mənasızdır: onlar hələ mövcud deyillər”. İnsan onun üçün ol deməmiş mürəkkəb, onu yağurmaq lazımdır. Bu materiala can vermək və onda iradə yaratmaq lazım idi. O bu sətliyi ilə adamları qul etmək fikrində deyildi, lakin onların öz-özlərinə qalib gəlməyi istəyirdi. Hər dəfə gecikəndə onları cəzalandıraraq ədalətsiz hərəkət edirdi, lakin bununla adamların iradəsinə uçuşa doğru yönəldirdi. Bu iradəni o yaratmışdı. Uçuş üçün ölcəli olmayan havada adamlara istirahət etməyə və sevinməyə icazə verməyən Rıvyer, onları gərgin vəziyyətdə saxlayan işıqlanmağı gözləməyə məcbur edirdi və bu intizar lap lap qara fəhləyə qədər hamını gizli surətdə alçaldırdı. Beləliklə, onlar zirehli səmada ilk yanqandan istifadə etməyə çalışırdılar:

“Şimala çıxış var, irəli!” Rıvyerın sayosində on beş min kilometrlik hava yolunda poçtun vaxtında çatdırılmasına porostiş hər şeyi ötür keçirdi.

Rıvyer bəzən deyirdi: “Bu adamlar xoşbəxtdirlər, çünki gördük-ləri işi bilir və onu sevirlər, ona görə sevirilər ki, mən tələbkəram”.

Ola bilsin o, adamlara əziyyət verirdi, cyni zamanda onlara güclü sevinc bəxş edirdi. Rıvyer fikirləşirdi: “Onlara iztirab və sevinc bəxş edəndə fəaliyyətlərini gərgin və qaynar həyata doğru yönəltmək lazımdır, çünki belə həyat əsil həyattır”.

Maşın şöhrətə daxil olan kimi Rıvyer ömrü etdi ki, onu aviaşirkətə aparsın. Pələnlə tələklənmiş Robino ona baxdı və danışmaq üçün dodaqlarını ayırdı.

JAK PREVER

(1900-1977)

QAPI DÖYÜLÜR

Kimdir orda?
Heç kəs!
Sən demə, ürəyimmış döyünən...
Yaman vurur ürəyim,
Çırpınır sənə görə.
Çöldə isə
Taxta qapımdakı dəmir oldən
Nə səs çıxır,
Nə tərpənir.
Biri ağac,
Biri dəmir.

AZADLIĞIN SİRRİ

Pəncəsi qaldı tülkünün
Bir tələnin dişlərində,
Qar üstünə qan tökülüb
Ağ tülkünün qanıdır,
Qar üstünə izlər düşüb
Ağ tülkünün izləridir,
Günəş batır, tülkü qaçır
Qaçır, amma üç ayaqdır,
Ağzında bir dovşan tutub
Dovşan isə hələ sağdır.

MƏHƏBBƏTİN MEHRİBAN VƏ QORXULU ÜZÜ

Başə vurub uzun günü
Məhəbbətin üzünü
Gördüm bir axşam
O həm məhriban idi,
Həm də zəhər yağırdı
Qaş-qabağından.
Bəlkə də gördüyüm
Oxu uçuşa hazır
Bir kaman idi,
Bəlkə də musiqiçi,
Arfasım kökləmiş
Qəlb çalan idi.
Daha nə deyim,
Heç nə bilmirəm
Bircə duyuram ki,
Yaralanmışam.
Bəlkə bir ox döydi,
Bəlkə bir avazdan
Yara almışam.
Bircə bilirəm ki,
O yaralayıb,
Lap ürəyimdən vurub.
Uzun çəkər sağalması
Yandıır, qövr clöyir
Məhəbbətin yarası.

SEVGİ ÇAYI

Körpülər altından çox sular axıb
Qan çayı da görüb həməon körpülər.
İri bir çay da var, rəngi işıqlı
Dolanır sevginin ayaqlarına,
Hər gün şonlندیyim
Ay bağlarında

Sevgi çayı nəğmə deyir,
Gözü yuxulu
Ay mənim başımdır,
Başıma dolanan mavi günoşso
Sənin gözlərinidir, sevgi sorğulu.

“METEOR”

Qəsbə türməsi pəncərəsindən
Bir naringi atdılar,
O da şimşək kimi çaxıb
Düşdü nəcis küpəsinə,
Ətrafa çilədi qabın içini...
Üz-gözü batmış məhbus
Gizlətmədi sevincini,
Gülə-gülə düşündü...
Sevgilim unutmayıb
Hələ yad edir məni...

KLÖD AVLİN

(1901-1992)

FREDERİK BÖLONUN İKİNCİ ÖLÜMÜ

(roman)

Simon Rivyer qolyanını yandırdı və olub-keçənləri xatırlamaq üçün onun nəzərləri qolyanın atəşxanasından qalxan əlovda gözdi.

– O gündən bəri çox sellər-sular axıbdır, – dedi. – Onda mənim iyirmi altı yaşım vardı, indiso otuz ikidir. Doqquz il idi ki, işləyirdim, daha məni qətiyyən təcrübəsiz hesab etmək olmazdı. Təcrübəli işçilər mənim barəmdə deyirdilər: “Bu ələ atası Rivyerin oğludur ki var!” Mənim üçün bundan artıq tərif ola bilməzdi. Oh! Amma burası da var ki, istintaq işlərini mənə etibar etmirdilər! Ancaq mən daha çətin işlər görmək istəyirdim. Həmin gün axşam Cinayət Axtarış İdarəsinə gələrkən sonsuz dərəcə aşib-daşan arzularımın həyata keçəcəyinə qəti şübhəm qalmamışdı. İçəri girən kimi xəbər verdilər ki, “şef” məni bərk tərifləyirmiş.

Cinayət Axtarış İdarəsinin rəisi müsəyö Pikarı bu cür çağırmaq adətli mənə atamdan və xaç atalığımından qalmışdı. Atamla o, cəmi ələdə hərbi xidmətdə olarkən biri-birilərilə qaynayıb-qarıxmış, Frederik Bölo ilə də ələ o vaxtlar dostlaşmışdılar. Ələ o vaxtdan, müxtəlif vəzifələrdə işləmələrinə baxmayaraq, onlar çox sadıq və şən dostluq triosu təşkil etmişdilər. Atamın vəfatından sonra – onda mənim on beş yaşım vardı – nə Bölo, nə də şef bir daha bizə gəlib gətmodilər. Anam daha onları görmək istəmirdi: atamın ölümündə anam Bölonu və şefi günahkar sayırdı. Frederik Bölo mənim xaç atalığım idi. Hərbi xidmətimi başa vuran kimi (bu vaxt anam da ölmüşdü) ondan məni bir işə düzəltməsinə xahiş etdim. O məni şefin yanına apardı və dedi: “Bu oğlanı işə götür, o özünü yaxşı göstərir”. Mən çox sadə şəkildə aparılan müsabiqədən müvəffəqiyyətlə keçdim və beləliklə, cinayət axtarışı müfəttişi Simon Rivyer – “Oğul Rivyer” kimi tanıdım.

– Axşamın xeyir, Simon! Əyləş! Bu gün xaç atalığımı gördünmü? – müsyö Pikar soruşdu.

Görmədiyimi bildirdim. O yenidən sözü başladı. Onun əsəbi danışığından nəyə cyham vurduğunu başa düşmək olardı:

– Ağlasığmayan bir şey. Bu gün səhər Bölo yorğun idi və günüortada sonra cvdə qaçağı qərara almışdı. Buna baxmayaraq, mən ona saat beşdə telefon etdim ki, mümkün qədər tez mənim yanıma gəlsin. Cavab verdi ki, elə bu saat yola düşür. O, ən uzağı saat altının yarısında burada olmalı idi. İndisə saat səkkizdir, hələ də onu gözləyirəm. Yenidən ona telefon etdim. Cavab verən olmadı. İyirmi ildə birinci dəfədir ki, gecikməsinin səbəbini mənə bildirmir. Narahatam. Tez bir taksiyə min, Kırım küçəsinə get. Vəziyyəti öyrən və çalış ki, mənə tez telefon edəsən. Mən burada sənəin zəngini gözləyirəm.

Bu əhvalat noyabrın dördündə baş vermişdi. Nəhayət, biz Kırım küçəsindəki 26 nömrəli cvə gəlmişdik. Qapı bağlı idi. Kiçik daxmədə yerləşdirilmiş stolun qarşısında dayanan madam Moron orni gözləyirdi.

– Ah! – qadın dilləndi. – Müsyö Bölo cvində olmalıdır, onun cvdən çıxdığını mən görməmişəm...

Zəngi basdım. Səs verən olmadı. Qapı möhkəm bağlanmışdı. İçəri qaranlıqdı. Əlimi divara sürtə-sürtə düyməciyi tapıb işığı yandırdım. Dəhliz işıqlandı. Bölonun şabalıdı rəngli paltosu və zərif keçə şlyapası mərtəbəyə qalxan pilləkənin yaxınlığındakı asılıqandan asılmışdı. Onun iş otağının qapısını açdım. Mənimlə bərabər otağa işıq da doldu və döşəmə boyu uzandı. Və mən Frederik Bölonu sir-sifəti al-qan içində otağın iken ortasında yerə sərilmiş gördüm. Tələsik tavadan asılmış elektrik lampasını yandırdım. Güllü mənim xaç atalığının başından döymişdi. “Brauning” markalı tapançası da yanında idi. O xırıldayırdı. Toxunmağa cəsarət etmədim, mümkün qədər tez həkim çağırmaq lazım idi – təcili yardım məşini. Özümü telefonun üstünə atdım. Cinayət Axtarışı İdarəsini tələb etdim. Danışmağa başladım. Başım qarışdığından diqqətim can verən adamdan yayınmışdı və artıq heç nə görmürdüm. Özümdən asılı olmayaraq gözlərim bir nöqtəyə zilləndi. Bu, iş kabinetini ümumi salondan ayıran qapının üstündən pərdə övəzinə asılmış divar xalçasının altında görünən sakit, yumulu bir əli idi. Can-

sız əl....Orada adam vardı, üzüstə tir kimi yerə sərilmişdi; onun da yanında “brauning” markalı tapança vardı. O da boz gecimədi idi. Dəhşət içərisində, heç nə fikirləşmədən onu çevirdim və gördüm ki, bu adam da Frederik Bölo.

Hələ can verməkdə olan Bölonun qarşısında diz çökərək cib yaylığımla onun sifotinin bəzi yerlərində laxtalanmış qanı sildim. Hər iki adamın sifəti bir-birinə ağlasığmaz dərəcədə oxşayırdı. Onların biyi, sifətlərinin rəngi, alınları, burun pərələri, dodaqlarının qalınlığı – hər şey bir-birinin cəyni idi. Yalnız sifətlərindəki ifadələr bir-birinə oxşamırdı. Meyitin görünüşü sadəcə olaraq təccüb doğururdu. Onun ağzı və gözləri yarıaçıq idi. Görünür, güllü döyən kimi ölmüşdü. Yaralıya goldikdə isə, sifəti və yumulmuş gözləri onun çox əzab çəkdiyini bürzə vçirdi.

Təcili yardım məşininin qulaqbatırıcı səsini eşitdim. Qapıya tərəf götürüldüm. Qoca həkim Bontet və həmkarım Bonardel də gələnlərin arasında idi.

Həkim can verən adamın üzərinə əyildi. Ölünü isə o görmədi və mən onu öz işindən ayırmadım. Bonardeli yanıma çəkdim. Hər iki Bölonu ona göstərdim. Bu səhnəni görəndə onun rəngi qaçdı.

– Demək, bu doğru deyil? – o pıçılıtlı ilə dedi.

Bir nəfər tibb qardaşı həkimə kömək edirdi. Onun yoldaşı və hər iki sürücü – mənim tələbimə görə iki təcili yardım göndərmişdilər – özlərini itirmiş halda donub yerlərində qalmışdılar, ağ xalatalı bir dostu adam isə iki otaq arasında əlləri qoyunda dayanmışdı.

– Vəziyyəti çox ağırdır, – Bontet qamətini düzəldərək dedi. – Onu chmalca aşağıya düşürmək lazımdır. Operasiya olunmalıdır. – Üzünü mənə çevirərək:– Dəş qəfəsində güllü qalıbdır, – dedi.

– Bəs canı hamı? – həkim soruşdu.

O təkcə bir Bölo görmüşdü. Cəsdənin qarşısında hamı həyret içində idi; başqa vəziyyətdə bu, gülüş doğurardı. Bonardel isə təkrar-təkrar deyirdi: “İlahi, özün saxla!”

– Şəfin xəbəri varmı? – deyə Bonardelədən soruşdum.

Bonardel başının hərəkəti ilə yox işarəsi verdi. Mən ondan xəhiş etdim ki, tez şəfə zəng edib vəziyyəti bildirsin. O, müsyö Pikarla telefonda danışan kimi dostəyi mənə verdi. Mən astadan bildirdim:

– İki Bölo... Biri ölübdür, o birisi isə ölümcüldür.

Şəf bərkənd qışqırdı:

– Ah! Demək belə, gəliyəm!

Şefin məni belə az sözlə başa düşdüyündən təəccübləndim. Sürücü və tibb qardaşı yenicən mənzilə qayıtdılar. Bonardel çəkilib bir künədə oturdu. Qəhər məni boğdu, az qala ağlayacaqdım. Yoqin ki, tək olsaydım, ağlayıb ürəyimi boşaldardım.

Şef gələndə onun sifətinin ifadəsi həmişəki kimi həyəcanlı və heyratlı idi. O, ölüyə baxdı və astadan dedi:

– Mənim yoldaşım...

– Siz onu tanıyırdınız? – ucadan dedim.

O diksindi:

– Bəli, tanıyırdım. Sən vəziyyəti danış, – dedi.

O, sözümlə kəsmədi. Mənə axıracan qulaq asdı. Gözlərini isə meyitdən çəkmirdi. Mən danışmaq qurtaranda o heç bir söz demədi, ancaq Bonardel vasitəsilə Sən-Lui xəstəxanasına zəng vurmağı tapşırırdı. Həkim Bontet telefona gəlirdi və müsibət Pikar telefonda onu sorğu-suala tutdu. Yaralını rentgenə salmışdılar. Bədəxtəlikdən, onun bədəninə iki güllədən heç birini çıxara bilmirdilər. Onun vəziyyəti ağır idi, ancaq yenə də sağ qalmasına ümid vardı. Professor Frojce onun sağlam bədəninə görə belə hesab edirdi ki, belə xəstələrin mindən biri sağ qalır. Şef bizə xəstənin vəziyyəti haqqında danışdıqdan sonra özü gedib Frojce ilə ətraflı söhbət etmək qərarına gəldi.

II

Ağlamaqdan gözləri qızarmış madam Moron əllərini dizlərinin üstünə qoyub balaca daxmanın ortasında oturmuşdu.

O ufuldayırdı:

– Axı, bu necə əla bilirdi ki, iki cəmi adam bir-birini öldürsün?

Mən şokilləri madam Moronə gəldirdim.

– Bu sifət sizə tanış gəlirmi? – dedim.

Madam Moron şəkildəki adamın kim olduğunu yerli-yataqlı xatırlamaq üçün o, qaşlarını çatdı; yenicən qalxmaq istədi, amma yenicən yerində oturdu.

– Xeyr, tanıyıram! – nəhayət dilləndi.

– Amma kimə oxşadıram... – Ver görüm, – madam Moron dedi. O, əlləri oso-əso şokilləri aldı.

– Müsibət Bələdur, düz demirəm? – ona dedim.

– Bu həmin adamdır, paltarını dəyişibdir? – deyərək təşvişlə soruşdu.

Mən ona cavab verdim: – Bəli.

O, başını yellətdi, sonra şokillərə yenicən diqqət yetirdi.

– Ancaq bu hələ hər şey demək deyil, – madam Moron dedi.

– Mosolə burasındadır ki, mən bu adamı haradasa görmüşəm.

Bəli, lap yoqin yadımdadır ki, mən bazarlıq üçün cvdən çıxanda... özü də məhəllədə görmüşəm. Ancaq yadıma düşür ki, məhəllənin harasında görmüşəm?!

Mən madam Moronə yaxın oturdum, onu sorğu-suala tutdum.

– Dünən axırcı dəfə müsibət Bələ nə vaxt qayıtdı?

– Saat ikiyə yaxın. Onun bu vaxt qayıtdığını görəndə mən,

hətta, çox təəccübləndim. Yanımdan keçib gedəndə mən bunu onun özüne də dedim. O mənə belə cavab verdi: "Yorulmuşam, mənim sədaqətli mələyim. Bəlkə elə indi sizdən bir fincan çay xahiş etməli oldum".

– Onun yanına çox adam gəlib-gedirdi?

– Xeyr, əsla. Ancaq bir nəfər qadın...

– Madam Dəqiqiz?

– Onu tanıyırsınız, müsibət Simon? Özüdür ki var, madam Dəqiqizdir.

– Onun yanına daha kim gəlirdi?

– Mənim tanımadığım adamlar.

– Gəlin dünüəndən danışaq. Dünüəndə kim gəlmişdi?

– Əvvəlcə madam Dəqiqiz. Ondan bir az sonra bir nəfər kişi gəldi. Onu heç vaxt görməmişdim. O heç yana baxmadan düz keçib içəri girdi. Həmin adam, yoqin ki, pilləkəndə madam Dəqiqizlə rastlaşmamış olmasdı, çünki madam bir dəqiqə keçməmişdi ki, pilləkənlə aşağı düşdü.

– Sonra?

– Vəssalam! Sonra saat yeddiyə yaxın qonşum madam Minc, südsatan arvadından mənim üçün aldığı pendiri gətirdi.

Mən madam Moronin dediklərinə şübhə etmədim, çünki baş vermisi həqiqətə haqqında düşüncəyə dərhal əmin oldum ki, naməlum adam evə böyük qapıdan girmiş və işini görəndən sonra aradan çıxmışdır. Doğrudan da, qapıçı qadının oturduğu yerdən

bunu təyin etmək olmazdı. Möhkəm qorxduğundanmı, ya nədənsə, qadın, naməlum adamdan sübhəlanmış və atışmanın iki Bölo arasında baş verdiyini gördüyündən həyəcan qaldırmamışdı. Mən həmin adamın qrimləndiyini də qəbul edə bilmirdim, çünki onun üst-başında qrim deyilən şeydən heç bir əlamət tapa bilməmişdik. Görəsən, onun buraya daxil olması üçün başqa bir yol da vardı mı? Bunu axtarıb tapmaq lazım idi.

Mən axtarışlarıma yenidən başladım. Madam Morəndən onun öz daxmasında ayrıldım və mənzilə qalxdım. Böyük pilləkən clo evin ikinci mərtəbəsi ucaltığında idi. Dəhlizdən ikinci mərtəbəyə qalxmaq üçün başqa bir pilləkən də vardı. İkinci mərtəbəyə baş çəkdim. Heç bir səlhiqəsizlik nəzərə çarpmırdı. Hər şey öz qaydasında idi. Otaqda Bölonun izlərinə hələ də saxlayan çarpayı və təkəyaqlı stolun üstündə yarıya qədər çayla dolu stəkan ev sahibinin işdən qayıtdığını və istirahət etdiyini bildirirdi. İş otağındakı stolun üstündə, telefonun yanında mən bir çəngə tük gördüm.

Artur-Rozyc küçəsi Kırım küçəsini üçüncü mərtəbə hündürlüyündə olan bir körpüdə kəsib keçirdi... Bölonun evi isə bu küçənin başında yerləşirdi. Evin küçəyə tərəf olan divanı az qala çatlayıb uçulduğundan ona başqa bir divar da dayaq kimi hörülmüşdü və bu, yemək otağına bayır tərəfdən qeyri-adi bir görkəm verirdi. Binanın demək olar ki, ətrafdakı qonşu binalarla heç bir əlaqəsi yox idi. O sadəcə olaraq bir tərəfdən Kırım küçəsindəki üzərində № 28 yapışdırılmış qapıya söykənmişdi. Mən həyat qapısı və pəncərələr kimi bu qapının da tağlarının möhkəmliyini yoxladım. Buralardan necə, hansı üsulla içəri girmək mümkün olduğunu heç cür ağılıma sığışdırı bilmədim. Belə olduqda mən işin xeyrinə bir təcrübə apardım. Burada, hadisə yerində tapdığımız "brauning"lərin markasından olan öz "brauning" markalı tapançamdan bir neçə dəfə atəş açdım. Madam Morəndən xəhiş etdim ki, güllələr açılmamışdan əvvəl paltar sordiyi yerdə dursun. O açılan birinci və ikinci güllələrin səsini lap açıq-aydın eşitdi. O birilərin səsini isə küçəni ənənə avtobusun taqqılusundan qətiyyətlə eşitməmişdi. İşin bu tərəfi aydınlaşdı. Məndə clo gəldi ki, işin qalan hissəsi gətdikcə daha da çətinləşər və mən bütün heçnəni əlləşməli olacağam.

Üçüncü mərtəbəyə qalxdım. Xaç atalığının burada həvəsle işlədiyini mən bilirdim. O, işlədiyini iyirmi il ərzində sənəd və material-

larını burada qaydaya salardı. Çoxdan idi ki, mən evin bu hissəsinə ayaq basmamışdım. Görəsən işıq yandırılısaydı, yuxarıya düşərdim?

Üçüncü mərtəbədəki mənzil uzununa, özü də qoribo bir üsulla iki hissəyə bölünmüşdü.

Dəhliz yarıya bölünmüş səhənin üçdə bir hissəsini tuturdu və ikinci mərtəbənin geniş salonuna oxşayan böyük iş otağına girməyə imkan verirdi. Oradan isə pəncərələri həyəətə yox, küçəyə baxan hər iki otağa çox asanlıqla girmək olardı! Bəs, nə üçün belə? Yaxşı, belə bir iş üçün ölverişsiz olan bu otaqlar görəsən kimə və nəyə lazım imiş? Divarı taqqıldatdım. İkinci mərtəbədəki yataq otağına oxşayan üçüncü otaqdakı paltarla dolu divar şkaflını açdım. Ölimdəki ağacla onun dib tərəfini taqqıldadıb yoxladım. Boş səsləndirdi.

Burada ağılıma gəldi ki, mən bu otaqlar Artur-Rozyc küçəsindən səviyyəsinə uyğun və küçənin uçq küncündə yerləşmiş bir otaqda clo bu küçənin özüno açıla bilən başqa bir qapı da ola bilər. Biləndə ki, bu divar şkaflının dibinə hər iki otaq arasında giriş ola bilər, mənə üşütmə tutdu (belə üşütmə mənə həmişə "öz məqsədinə yaxınlaşmaq hissi" aşılayır). Tələsik dəhlizə qaçdım. Madam Moron dıksindi.

– Üçüncü mərtəbədə, Artur-Rozyc küçəsi tərəfdə kim yaşayır? – soruşdum.

Mənim sualım guya mənasız bir sualmış kimi madam könülsüz cavab verməyə başladı:

– Hə, müsiyö Bölonun kirayənişi.

Ancaq o bərkədən qışqırdı və gözləri təəcübdən bərəldi.

– Ah, müsiyö Simon, şəklini mənə göstərdiyiniz cənabı deyirsiniz!

İstintaqa başladığım andan öyrənmək istədiyim məsələ məhz clo bu idi.

– Bəs, necə olub ki, siz bu adamı yaddan çıxarmısınız, madam Moron? – sətə halda soruşdum. – O kimdir?

Madam canfəşanlıqla özünü müdafiə edir və dil-dil ötürdü.

– Həmin adamı unutmuşam, çünki onu tanımıram, çünki heç bir vaxt görmürəm! Yadımdadır, iki il bundan əvvəl müsiyö Bölo, müavinini evə gətirdi və bu cənab da işə düzəlməmişdən əvvəl iki-üç dəfə gəlib ona baş çəkdi. Ancaq clo o vaxtdan onu bir daha görməmişəm! Mən heç ömrümdə Artur-Rozyc küçəsinə də qalxmamışam və oradakılar da heç vaxt bura düşməyiblər.

– Yaxşı, bu kirayənişin haqqında nə bilirsiniz?

– Heç nə, müsyö Simon, demək olar ki, heç nə... Mən onun adını belə çitməmişəm.

– Müsyö Bölo onun haqqında bu vaxta qədər sizə bir söz deməyib?

– Heç vaxt! Ancaq, bir dəfə evdə işləyərkən, o mənə demişdi: “Üçüncü mərtəbənin yarısını kirayəyə verəcəyəm, özü də bu yaxınlarda, mənim öziz Anjclikam. İlk baxışda balaca işdir, ancaq başqa cür də baxmaq olmaz buna; elə bu özü bir işdir. Divarı başlayıb hörmək lazımdır. Sizin heç nə ilə işiniz olmasın, işlərə özüm nəzarət edəcəyəm”.

– Elektrik lampanız varmı, madam Morən?

– Bir köhnəsi var.

O, lampanı mənə verdi. Divar şkafindakı paltarları diqqətlə nəzərdən keçirdim. Əvvəllər xaç atalığının əynində gördüyüm bu paltarların hamısını tanıdım.

Yenidən madam Morənin yanına cəmli oldum.

– Müsyö Bölonun geyim otağı ikinci mərtəbədə ola-ola necə olub ki, onun paltarları üçüncü mərtəbəyə gəlib çıxıbdır?

– Müsyö Bölonun paltarları niyə üçüncü mərtəbədədir? – madam Morən israrla soruşdu. – Üçüncü mərtəbənin harasındadır?

– Dəbdəki otaqda, böyük divar şkafinda.

– O paltar şkafi açıqdır? Axı mən onu homişə bağlı görmüşəm və özüm də hər gün otağı yığışdırıram?! Ancaq qaldı ki, müsyö Bölonun paltarları, onlar siz dediyiniz yerdə ola bilməz, çünki mən özüm öz gözlərimlə onları ikinci mərtəbədəki divar şkafinda görmüşəm.

İkinci mərtəbəyə qalxdım. Eyni homin paltarlar, doğrudan da divar şkafinda idi.

Koləfin ucunu tapmışdım. Mənim nə tapdığımı siz, yəqin ki, başa düşürsünüz. Namolun adam müsyö Bölonun yanında işləyirmiş. Homin adam cənilə ona oxşayırmış, lap bir almanın iki üzü kimi... bu “cənilə oxşar” sözü mənə karıxdırıldı. Deyək ki, qarşılaşdığınız belə bir əhvalatda hər hansı bir kömək sizin üçün qətiyyətlə olverişli deyildir və tutaq ki, homin adamı siz xaricən necə görürsünüzsə, eləcə də geyinmişdir! Bəs, onda sifətlərin, paltarların oxşarlığı niyə lazımdır? Ola bilərdimi ki, namolun adam, Bölonun əlamətlərini oxz etməklə mənim şefimin cildinə girib camaat içinə çıxsın? Mən bunu araşdırmalıydım.

Mən Fredrik Bölonun anasının yanına getmək, baş verməmiş faciəni təfəssilatı ilə ona danışmaq qərarına gəldim.

Madam Bölo öz yerlisi olan bir nəfər cavan qızla birlikdə yaşayırdı. Bölonun anası uzun sürən xəstəlikdən iflic olub yatağa düşmüşdü. Arvad oturaq həyat keçirirdi və belə bir vəziyyətdə ancaq oğlu ona köməklik edirdi.

Mən onu adətən qış vaxtları oturduğu yerdə, yemək otağında gördüm.

– Aha, – arvad başını dikəldərək dilləndi, – elə fikirləşirdim ki, gələcək xaç atalıdır! Səni o göndərib!

Sadəcə cavab verdim:

– Salam, ana!

– Hə, de görək nə olub, Simon? Gözümə yaxşı dəymirsen. Bir şey baş verməyib ki?!

Mən onun həyəcanlı baxışlarına diqqət yetirdim; arvad təhlükə hiss edən quş kimi başını cold qaldırdı.

– Oğluma bir şey olmayıb ki?

– Balaca bir hadisə baş veribdir, bəli... – zorla gülümsəyərkən cavab verdim, – ch, ciddi elə bir şey yoxdur! Yüngüləcə yaralanıbdır, boş şeydir. Belə yaraları biz hər gün görürük.

– Deyin görək, – arvad hiddətlə soruşdu, – doğrudanmı bir hadisə baş verib?!

Bu haqda ona bir söz deməyə cəhətləndim. Mən baş tutmayan bir təcəvüzdən, yəni onun oğlunun sinəsinə yüngüləcə toxunub keçən güllə yarısından söhbət açdım... Bir necə gündən sonra keçib gedər, – dedim.

– O ya sağalacaqdır, ya da ki... Daha pis! – arvad dilləndi. – Mən belə şirin nağıllarla aldanan analardan deyiləm.

Onu var gücüm ilə inandırdım ki, mənim yeganə arzumu Bölonun sağalmasını, sağ-salamat ayağa durmasını görməkdir. O, gözünü gözümə zilləyib, məni sorğuya tutmaqda davam etdi. Mən tez-tez Jan Martənin adını çəkirdim, nədənsə, arvad buna əhəmiyyət vermirdi. Üzərindəki kiçik şəkli ona göstərmək məqsədilə şəxsi vərəqəni cibimdən çıxartdım. Madam Bölo vərəqəni alıb özündən konara tutdu, diqqətlə nəzər saldı və elə o saat da mənə qayıtdı.

– Sən səhv salırsan, – dedi, – bu sənin xaç atalığının şəkli.

– Yox ey, ana! – cavab verdim. – Bu, Jan Martondir. Adına bir baxın! Bir də ki, axı mənim xaç atalığının biği də var...

O pıçıldadı:

– Ver bir də baxım.

Yenidən şəkli ona verdim. O, cənəyini düzəltdi və həmişəki kimi əlləri titrəməyə başladı.

– Mən sənə deyirəm ki, bu, Freddir, bir baxın, gör necə oxşayır. Əvvəllər o da biğ saxlayardı... ancaq bu, Freddir ki var.

İlamıdan yaxşı mən bilirdim ki, Bölo ilə onun qatili arasında belə oxşarlıq vardır. Ancaq onu da bilirdim ki, bunlar heç də eyni adamlar deyildilər, bunu doktor Dampycr də duymuşdu. Mələmdür ki, ana belə bir işdə heç vaxt yanıla bilməz.

– Sizi inandırırım, anacan...

O mənim sözümlü qəzəbli və inamsız tərzdə kösdü:

– Məni nəyə inandırırısan? Bir bu qalmışdı ki, öz qamından çıxan beləmi də mənə tanıtdırısan, hə? Götür bu albomu, axtar...

Böyük bir albomu əlimə aldım. Orada açıq məktublarla qarışmış cürbəcür şəkillər vardı. Bölonun kəllədə oxuduğu vaxtlar, on altı yaşında çəkdiyi şəkllə diqqət yetirdim. Dodaqlar həmin dodaqlar idi.

– Hə, yaxşı, – əl-ayağı osən madam Bölo sözüno davam etdi: – İndi özün qan! Bir söz de! Fredin bu şəkli nə üçün onun qatilinin vəsiqəsidir, hə?

Mən huşumu itirəcəyimi hiss etdim.

– Qulaq asın, ana, – dedim, – heç özüm də bilmirəm ki, bu saat əlimdə nə tutmuşam?! Bugünkü işim məni lap əldən salıb, odur ki, bərk yorulmuşam. İnanın ki, başımı lap itirmişəm.

Xoşbəxtlikdən o mənim belə səfeh cavabımla razılaşdı və mənim ağlımı itirdiyimi zənn etdi; yoxsa, onun üçün sən dərəcə aydın olan, həqiqətə oxşamayan bu mübahisəni davam etdirərdi. Mənə gəldikdə isə, mən özüm bir o qədər də özümdə deyildim.

IV

Küçələrdə o qədər adam vardı ki, yeyin gətmək mümkün deyildi. Elə yorulmuşdum ki, gözlərim yumulur, qulaqlarım səs-küyəndə uğuldayırdı. Məni qarabaqara izləyən bu işin dünyünün açılmasında bir işıq ucu görmədiyimdən yəqin sorsəm adamlar kimi gəldirdim.

Kava məni Cinayət Axtarışı İdarəsinin birinci mərtəbəsində gözləyirdi. Bizim hamımızın xoşuna gələn təmkinlilik deyilən şeyi o itirmişdi. Görən kimi özünü üstümə atdı və dar bir pilləkənlə məni fotoqrafiya emalatxanasının böyründə yerləşən kiçik şöbələrdən birinə tərəf çəkdi. Dəhlizin dibində, üfün alatoranlığını xatırladan işıqda qara örtüklərlə örtülmüş nəhəng aparatlar görünürdü. Daxil olduğumuz otaqda bir stol vardı. Bura çox böyük bir elektrik lampası ilə işıqlandırılmışdı. Adamın gözələrini qamaşdıran bu işıqda profildən çəkilmiş iki böyüdülmüş şəkli divara vurulmuşdu: Biri gənc Bölonun, o birisi isə naməlum adamın – Jan Martoninki idi. Bölonun biği, saçlarının vurulma fəsonu bu profilləri bir-birindən tamamilə fərqləndirirdi. Bununla belə, Kavaqyolininin mənə nə demək istədiyini indi başa düşürdüm və bilirdim ki, mənim xaç atalığının anası da səhv etməmiş...

– Mənim sevimli dostum, heç bilirəm mən nə istəyirdim? Heç kim mənə heç nə deməyibdir, ancaq iş elə maraqlıdır ki, biganə qala bilmədim. Bonardclin və sənin bu iki adamı səhv sala biləcəyiniz məni narahat etdi. Nəhayət, mən bu məsələni başa düşə bildim. Özüm-özümə qət etdim: “Mən oxşar əlamətləri axtarıb tapacağam”. Ancaq, cəmi zamanda, mənim bu işim həm də buradakı fərqli cəhətləri də müəyyənləşdirməyə ümid verirdi, başa düşürsən? Mən Bölonun bir şəklini istədim. Bu, onun Polis İdarəsinə işə girdiyi vaxtdan əvvəl çəkdiyi şəkildir. Hə, deməli...

Dostum məni stola tərəf çəkdi. Özü isə onun üstünə əyildi, sanki öz büstünü stola yapışdırırdı. Balaca saqqalı az qalırdı ki, şəkillərə toxunsum.

– Hə, bax, – şəhadət barmağını şəkillərin üstünə qoyaraq təkidlə dedi, – bir bu hissəyə diqqət elə! Yanaqlarının kənarına bax! Üzündəki bu qırıxa nəzər sal! Buna da, bu qırıxa da, o birisinə də! Nəhayət, gördüyün bu ləkə var ey, görək ki, çapıq yeridir...

Dostum qamotini düzəltdi və dorindən köks ötürdü:

– Bax, budur məsələ. İndi başa düşürsən? – dedi.

Donub yerimdə qaldığımı görək o əsəbiləşdi:

– Yəni başa düşmədin? – təkrar soruşdu.

Mən ancaq bunu deyə bildim:

– Əlbəttə, sən deyəndir.

Yeno də bir dəfə Cinayət Axtarışı İdarəsinə gedən yolla gedirdim. Həmişəki kimi Kava da yanımda idi. Biz ora saat səkkizə on beş dəqiqə qalmış çıxdıq. Bir-birimizlə istədiyimiz qədər danışa bilmədik. Şef, adətə üzrə, zəif işıqlandırılmış geniş kabinetində həmişəki kimi sakitcə dayanıb bizi gözəlçiyirdi.

– Sən sən dərəcə ciddi məlumatları mənə xəbər verdin, – şef dedi. – Tələsmək lazımdır, mən xəstəxanaya da getməliyəm.

Əlbəttə, şef hələ bilmirdi ki... O, Kavaqlyonin bayaqdan burada dayanıb durduğunu sanki indi görürmüş kimi soruşdu:

– Nə məsələdir?

Kava cavab verəndə gözəlçini aşağı dikdi:

– Müsyö Bölo...

Telefonla danışığında o hər şeyi yerli-yataqlı demişdi. Ancaq bu dəfə işə laqeydliklə yanaşır və yeknesəq tərzdə öz fikrini bildirirdi. Söhbət şokillərin sirrinin açılmasından gəndəndə şef cold qamotini düzəltdi. Onun əlləri həmişə sakit görünürdü, indi isə bərdən-birə titrəməyə başladı:

– Bu məsələ barədə mənə nə danışacaqsınız?

– Hoqiqəti! – Kava dilləndi.

Məsələnin belə bir şokil alacağını gözləmədiyimdən yumşaq stullardan birinə oturdum. Şef də elə o saat qeyri-iradi olaraq oyləşdi.

– Siz nəyisə qabaqladığınızı sübut edə bilərsinizmi?

Kava bir neçə dəfə başını yellətdi, doqiq məlumatlar verdi, sonra madam Bölo ilə mənim görüşümdən, mənim ona necə baş çəkdiyimdən danışdı.

– Bu yaxşıdır, – şef dilləndi. – Sizə təşəkkür edərim Kavaqlyoli, siz məlumatınız haqqında heç kimə danışmamısınız ki?

– Təkcə Rivyerə danışmışam, müsyö direktör.

– Bu yaxşıdır, – o dedi.

Həmkarım başa düşdü ki, daha çıxıb getməlidir.

– Sağ olun, müsyö direktör.

– Sağ ol, dostum.

– Deməli, Bölo ölmüşdür! – o, pıçılıtlı ilə dedi. – Bu dəhşətdir. Mənim, əziz dostum, sən bütün bunları başa düşməyə bilərsən. Mən isə indi başa düşürəm. Mən sənə xaç atalığına and içmişdim.

Facio baş verməsinə baxmayaraq, mən o anda sadıq qalmışam, çünki mən Bölonun sağ-salamat olduğunu düşünürdüm. Ancaq bir halda ki, o ölübdür... Qulaq as, əziz balam, sənə deyilosi sözüüm var. Mən özüm də dünən bütün günü oyaq qalmışam.

Şef danışmağa başladı.

V

ŞEFİN HEKAYƏTİ

İki il yanm bundan əvvəl (bu əhvalat sənə xatirindədi) mən xüsusi briqadaya rəhbərlik edirdim. Sonra mənə Mərkəzi Cinayət Axtarışı İdarəsinin rəhbər vəzifələrindən birinə təyin etdilər. Burada işlərkən, gələcəkdə məni əvəz edə biləcək birisini axtarmağa başladım. Polis idarəsi belə bir adamı təyin etməyi mənim özümə həvalə etmişdi və cəmi zamanda Frederik Bölonun da gələcəkdə bu işə götürülməsini nəzərdə tutmuşdular. Mən nazirliyin bu fikrini ürəkdən bəyəndim. Ancaq Bölo özünü çox inadkar aparırdı. O deyirdi ki, “bürokratların” axırı çatıbdır. Yaxşı olar ki, onlar toqəudə çıxsınlar. Sən onun fikirlərini yaxşı xatırlayırsan, sonra biz öyrənəndə ki, o öz şeflorinin fikirlərini danışqsız, fikirləşmədən qəbul edir, hamı təəcüb clədi. Bu dəyişikliyin səbəbini o vaxt başa düşən təkcə mən oldum, clə indi də mənəm.

Bir gün səhər, gözələmədiyim bir vaxtda Bölo mənim kabinetimə gəldi. Onun gözələri par-par yanır, dodaqlarında təbəssüm oynayırdı. O mənə belə bir əhvalat danışdı. Bu, çox maraqlı bir hadisə idi. Mənə belə gəldi ki, onun dediklərini yoxlamağa chtiyyət yoxdur. Bir gün gecə vaxtı yaşadığı evin iki addımlığında, qaralıqda sifəti yaxşı görünməyən bir nəfər ona yaxınlaşıb demişdir: “Müsyö Bölo, sizə sözüüm var”. Naməlum adama Bölo sadəcə olaraq belə cavab vermişdir: “Gəl mənimlə!” O, həmin adamı Bayram meydanındaki balaca bir kafeyə aparmışdır. Kafecinin sahibi bizim adamdır. Oranın, adətən, öz müştəriləri vardır. Sənə xaç atalığına da tez-tez orada xidmət edərdilər. Həmin adamın öyünəndə qaranımda pencək varmış. Çılpaq bəynunu örtmək üçün pencəyinin boyunluğunu yuxarı qaldırılmış. Başındakı keçə şlyapa o qədər köhnəlmiş ki, əvvəllər hansı rəngdə olduğunu demək cətin imiş.

Bölonun o vaxt mono dediyi “Ölümdən də bətor olan kasıblıq insanın başına nə düşən gütrə bilər” sözləri, indiki kimi yadımdadır. Sənin xaç atalığının həmin adəmdən oturmasını xahiş etməsinə baxmayaraq o, ayaq üstə dayanıbmiş. Sonra o, keçə şlyapası başından götürmüş, pəncəyinin boyunluğunu aşağı salmışdır. Uzun bıığı və neçə gündən bəri qırılmamış saqqalı onun arıq sifətini tamam örtübmiş. Ona clə gəlirmiş ki, üstünə qışıracaqlar. Bunun əvəzində isə o, qarşısındakı adəmin qaşlarını çatıb ona diqqətlə baxdığını görür. “Bu sifətdən siz heç nə başa düşürsünüz?” – deyər həmin adəmə əlində tutduğu şəkli Böloya göstərərək soruşur. Bölo xoyalə dalıb nəyisə xatırlamağa çalışır. Ancaq heç nə xatırlaya bilməyib belə cavab verir: “Bilirsən nə qədər adəmin işi mənim ölüməndən gəlib-keçib?”. Həmin adəmə eyhamı dərhal başa düşür. O, qaçıb qurtarmaq üçün gözlənilmədən geri dönür. Bölo onun pəncəyindən dartıb, danışmağa məcbur edir. Naməlum adəmə heç bir söz demədən cibindən çox səliqəli saxlanmış bir qumaş pul kisəsi, onun içərisindən isə bir seçici vəsiqəsi çıxarır. O, Böloya yanaqları dolu, üzü tomiş qırılmış, yaraşıqlı ləpa bıığı olan, gözləri oyur-oyur oynayan bir adəmin şəklini göstərir. Bu, heç şübhəsiz ki, onunla üzbəüz dayanmış həmin başıbəlalı adəmin şəkli idi. Bu adəmlə şəkildəki adəmə arasındakı oxşarlıq Bölonu çəş-bəş salır. Həmə də maraqlısı bu imiş ki, şəkildəki adəmə həmişinin onun özünə – Böloya oxşaymış. Eyni zamanda ona clə gəlir ki, indico çitdiyiyi səs clə onun öz səsidə. O, naməlum adəmə çox diqqətlə baxır və xahiş edir ki, bu siri aydınlaşdır. Həmin adəmə başqa bir cibindən sənin xaç atalığının şəkli verilmiş qəzeti çıxarır. Şokilləri tutuşdurur. Seçici vəsiqəsində şəkli verilmiş adəmin saçları daha uzun, bıığı isə kəsilməmiş, çox səliqəsiz görünürmüş. Yəqin ki, o, şəkil çəkdiyiyi yerdə dollək yox imiş. Naməlum adəmə deyib: “Mən bu qəzeti tapanda başıma belə bir fikir gəldi ki, gəlib sizi görürəm. Siz başa düşürsünüz mü ki, mən bədbəxtliyin ölində oyuncağa çevrilmişəm və laqəyd olmağı bacarmıram...” O, bərdən nə haqdasa yazmaq istəyib. Bölo cib dəftərcəsini onun qarşısın qoyub qələmini ona uzatmışdır. Həmin adəmə cold yazıb: “İki gündür ki, acam, heç nə yeməmişəm”. Bölo bu cümlənin əsil mənasını dərhal anlamış və gülümsəyər-gülümsəyər həmin sözləri o da yazmışdı. Naməlum adəmə əsə-əsə pıçılıltı ilə demişdir: “Bir baxın, müsyo Bölo, demək olar ki, biz tamamilə bir-birimizə oxşayıraq! Mən sizə nisbətən daha əsəbi,

siz isə mono nisbətən bir az kobud görünürsünüz. Mən bədbinəm, siz isə əksinə, çəşqunsunuz, qaynarsınız, çitərlisiz. Daha nə qaldı?” “Bir də bu qaldı ki, mən tox, siz isə acsınız” deyər Bölo cavab verir. Həmin adəmə nəzərini ona zilləyər və gözləri yaşla dolur. O, stullardan birinə oyləşir. Bölo kafənin sahibi olan qadını çağırtdırır və yemək sifariş edir. Sonra o, seçici vəsiqəni yenidən nəzərdən keçirir, orada yazılıbmış: Leon Feru, 1888-ci ildə Parisdə anadən olmuşdur (Bölo isə 86-cı ildən idi), kontor işçisidir. Həmin adəmə danışmaq istəyib. Bölo ona işərdə edib ki, sussun, yeməyi gözləsin. O məni təəcəbləndirən bu işə öz ələmində müdaxilə edir və bir müstəntiq kimi həmin işi dərindən duyaraq haqqında danışılan tipli bir çox ələmlərilə bütünlükdə öyrənirdi. Leon Ferunu, əldə edilmiş dəlillərə görə bu cinayətə səvq edib cinayətkar hesab etmək olmazdı. O, insanları bir-birinə oxşayan ümumi xarakterinə inanırdı və özü də buna sübuta çitəyəcə olmayan bir elmi dəlil kimi inanırdı.

Qadın qayğanaq, çörək, kolbasa, pəndir gətirib stolun üstünə qoyur. Bölo onu yeməyə dəvət edir. O deyir: “Yanınıza mən bunun üçün gəlməmişəm, müsyo”. Sonra o başını aşağı salıb yavaş-yavaş yeyir. Yeməyi qurtaran kimi Bölo ona bildirir: “Hə, indi mən səni dinləyirəm”. Feru ona danışır ki, o, Parisdən gəlibdir, qulluqçu oğludur (atası və anası – hər ikisi Paris şəhər məhəmanxanasındakı dəftərxanada işləyirmişlər). O, kamal attestatı ələndən sonra təhsilini daha davam etdirər bilə. Onun arzusu Mülki Mühəndis İnstitutuna daxil olmaq imiş. Atasının ölümü ona təhsilini davam etdirməyə mane olur. O, toxucu fabrikində özünə müvafiq bir iş tapır. Orada çox yaxşı işləyib ki, hərbi xidmətdən sonra da həmin yeri onun üçün saxlasınlar. Hərbi xidmətdən qayıtdıqdan sonra o, yenidən öz əvvəlki yerində işə başlayır, təktit adəmə belə yerdə ömrünün axırına kimi işləmək müyossər olur.

Bir neçə ay keçəndən sonra Ferunun işlədiyiyi toxucu fabrikinə təzə müdir gəlir. Bu, xeyirxah və səmimi, adəmə çox nəzakətli yanaşan, işdə çox bacarıqlı bir adəmə imiş. Onlar bir-birinə qaynayıb-qarışırlar. Müdir onu əvində dəvət edir. Müdirin iki çəşəng uşağı və gözəl arvadı da əvdə imiş. Bu ailədə Feruya qarşı böyük rəğbət yaranır və o bu ailəyə təz-təz gəlib gedir. Az keçmir ki, o, qadının dərddli olduğunu, ərinin ona o qədər də sədiq

olmadığını başa düşür. Əlbəttə, bu çox davam edə bilməzdi, qadında ona qarşı baş qaldıran hisslər get-gədə böyüyürdü.

Səhmdarların ümumi yığıncağından iki gün əvvəl, on səkkiz min franklıq böyük bir məbləğ kosirləri ödəmək üçün toxucu fabrikinin kassasına daxil olur. Feru bu məbləği alıb götürmək məqsədilə banka gedir. Pulun alınması üçün hazırlanmış çekdə təkcə bank müdirini əvəz edən şəxsin imzası varmış. Sonra həmin məbləği onun özü gətirib seryo qoyur. Bir neçə həftə imiş ki, seryonun açarını o, cibində gözdürürmüş. Müdir, yığıncağın başlandığı günə qədər həmin məbləği öz nəzarəti altında saxlayır və yalnız bu vaxt təkid edir ki, Feru onun yanında qalıb işləsin. Bu müdirin ona belə inam göstərməsi onu təşvişə salır. Ümumi yığıncağın başlandığı gün (yığıncaq günortadan sonra başlanmalı imiş) səhər açılan kimi Feru məbləği saymağa başlayır. Belə bir təcili işə başlamasına müdirin nə üçün səbəb verməsi onun heç ağılına da gəlmir. Dörd yüz min frank əskik gəlir. Feru dost hesab etdiyi bir nəfərin yanına qaçır. Onun ittiham edilməsi üçün bu, əvvəlcədən planlaşdırılmış. Müdir həminin bildirir ki, seryo başqa adam açmış, çünki açar həmişə Ferunun öz əlində olubdur. O bunu da əlavə edir ki, müdirin arvadını ləkələməyə cəhd etməklə onun evinə qalmaqal salan bir adam hər şeyə qadirdir. Çox tez, hazırlıqsız və çox sərrast deyilmiş belə bir ittiham hökmü Ferunun gözlərini açır, onu duyur salır. Seryonun açarını müdir bax, bunun üçün Feruya tərəf itələyibmiş. Ancaq kök adamın bürüzə verdiyi bu qəzəbdən Feru işin işdən keçdiyini başa düşür. Müdir həmin gün səhər artıq bilir ki, Feru bu işdən canını heç cürə qurtara bilməyəcəkdir və günortadan sonra şəriklər arasında qazanc payını böləndə dörd yüz min frankın çatışmadığını hamı görəcəkdir; özünü müdafiə etmək üçün heç bir imkanı olmayan Feru həmin saat da həbs olunacaqdır.

Feru və onun müdiri arasında dəhşətli bir səhnə baş verir. Feru səsinə qaldıran kimi müdir ədəsinə dəyişir. Feru ağlamağa başlayır, arvadının onu taladığını, dağıtdığını bildirir və arvadının, uşaqlarının xatirinə onu bağışlamağı müdirdən dənə-dənə xahiş edir. Müdir ona dörd yüz min frankı qaytarır və xahiş edir ki, nə qədər ki gec deyil, bu pulu da o biri pul dostlrlə bərabər aparıb yerinə qoy-sun. Feru bütün bu deyilənləri edir. Müdir ondan xahiş edir ki, o, kassaya indiyə kimi heç kimin gətmədiyi pilləkənlərlə və dahliz-

lərlə getsin. Feru göz yaşları içində deyilənlərə əməl edir və həmin kassaya yaxınlaşanda müdirin müavini kassanın yanında görünür...

Öz kabinetində olan müdir qışqırıq səsi eşidir. O, direktorun yanına girir ki, Ferunun böyük bir uğurluğu haqda ona xəbər versin və desin ki, hesabdarın sızıldayıb ağladığını gördüyündən heç olmazsa dostluğun xatirinə götürdüyü pulları aparıb yerinə qoymağı ondan xahiş etmişdir. Əgər direktor istəyirsə o, Ferunu pulları yerinə – kassaya qoyanda görə bilər. Müdir kəso yolla kassaya tərəf qaçır. Feru onun qarşısında matı–qutu qurumuş halda donub qalır, olinədəki bağlı pulları heç bilmir nəyisən. Müdirin məsləhətinə qulaq asacağı təqdirdə eşitdirirlər ki, onu işdən uzaqlaşdıracaqlar. Əgər azacıq etiraz edərsə, clə həmin andaca onu cinayət məsuliyyətinə cəlb edəcəklər. Feru bilmir özünü necə müdafiə etsin. Müdirin onunla ikinci dəfə oyun oynadığını başa düşdüyündən heç bir şeyi götür–qoy etmədən inanır ki, höqiqətin açılması inandırıcı olmayacaqdır. Axı, ona kim inanacaqdı? O susur. Qapıya atılıb “rəhmli” adamın paltarının heç olmazsa boyunluğundan yapışib hər şeyi onun boynuna qoymağa, ona etiraz etməmək istəyir.

Adını təmizə çıxarmaq üçün diqqətlə və təmkinlə min cür vəsaitə, yol arayıb–axtaran, ürəyində inqıqam hissi aşib–daşan Feru, evinə gəlir. O, keçmiş cəbhə yoldaşlarından birinin evinə yollanır və istəyir ki, onu özünə vəkil tutsun. Feru, yoldaşının ona inandırdığını görür. Belə olduqda o, müdirin arvadının yanına getmək istəyir. Fikirlişir ki, yaxşı, bax, tutaq ki gətdi, bəs nə desin ona? Arvad gündəlik yaşayışı xatirinə və nəhayət, uşaqlarının atası kimi ərinə sevir. O da buna inanmıyacaqdı, arvad da onu dəhşətlə, biabırcaasına rədd edəcəkdə. Feru bir vəkildən məsləhət alır. Vəkil də özünü laqeyd aparır və bu həngəmədən belə asan və sağ–salamat qurtardığına görə onu ürəkədən təbrik edir. Vəkilin yanından gəndən sonra Feru özünü öldürmək fikrinə düşür. Ancaq özünü öldürmək üçün də bir əsas yox idi. Axı o, pulları oğurlamamışdı?! Onun on ağır günündə, təsadüfən sonuncu xaç atılığının şəkli olan qəzet onun əlinə keçir. Frederik Böloya – Cinayət Axtarışı İdarəsinin adlı–santlı müfəttişinə son dərcə oxşaması bu adama ümid verir.

O heç kəmdən heç bir maddi kömək istəməzdi. Bu işdən yaxa qurtarmaqdan başqa onun ayrı bir köməyə ehtiyacı yox idi. Bölo, sorğu–sualsız ona normal yaşayışını təmin etmək və üst–başını təzələmək üçün pul verir.

Töxminön iki həftə sonra, elə həmin idarənin özündə, nəhayət, onun Leon Feru ilə nə üçün son dərəcə maraqlandığını öyrəndim. Hər şeydən əvvəl mənə and içdirdi ki, nə qədər ki o sağdır, onun mənə dediyini heç kimə deməyim. O mənə töxminön belə dedi: “Bilirsənmi ki, nə səbəbə görə istəmirəm Xüsusi Briqadanın direktoru olum?! Harada işləyirəmşə işləyir, bilirəm ki, heç kim mənim işimi görə bilməz. Mən sənin işini o zaman böyük məmnuniyyətlə aparardım ki, bütün işləri yalnız özüm görəydim və heç kimlə əlaqədə olmayardım. Amma idarənin öz qaydaları var və bunlara riayət edəndə söz yox ki, bu mümkün olan şey deyildir. Hə, yaxşı, gəl bizim ikimiz də cürət edib qayda-qanunun, nizamnamənin heç vaxt yol vermədiyini bir şeyə girişək. Əgər sən təkcə mənim müdirim olsaydın, yaqin ki, bu işdə sənə inanmağa əsasım olardı, başqalarına olduğu kimi, bunu sənə də rəva bilirdim. Axı, nə mənim dostumsan?! Bax məsələ də burasındadır. Mən Feru özümlə götürürəm, onu formalaşdırıram, onu öz donumda geyindirirəm, özümə oxşadıram və o, böyük ustahqla Frederik Bölonu təqlid edir. İşlədiyim idarəyə o yalnız lazım olan vaxtlarda gələcəkdir.

Günlərin bir günündə mən bir cinayətin üstünü açanda Xüsusi Briqadanın direktoru da mənimlə getməli oldu. Feru da orada idi. O artıq bizim işlə az məşğul olurdu. O işdə olan zaman yalandan canfəşanlıq edir, özünü zərərli bir adam kimi göstərməyə çalışırdı. Mən təəddüd etmədim, onu da özümə apardım. İşlər çox ola gərdirdi, hər şey öz qaydasında idi. Hər dəfə bir hadisə baş verəndə mən forqino varmıdan dərhal işə başlar, onu sınaqdan keçirməyə çalışardım.

Altı ay bundan əvvəl sənin xaç atalığın bir ziyafətə dəvət edilmişdi. Onun əvəzinə ora Feru getmiş və orada çox füsunkar bir qadınla tanış olmuşdur. O, bir gün sonra həmin qadın haqqında mənə xüsusi həyəcanla danışdı və qəti olaraq bildirdi ki, onu bir daha görə bilməyəcəkdir. Belə ki, mövcud vəziyyət ona üroyi istədiyini etməyə imkan vermir. Bölonun başqa bir fikri də varmış. Ferunun təbiətini həssas olduğunu bildiyindən belə düşünür ki, başına gələcək məcorədən onu çəkəndirməyə ixtiyarı yoxdur. Hadisə ilə əlaqədar olaraq bunu da deyək ki, Ferunun süni olaraq Bölonun cildinə girmədiyini mən əlimin içi kimi bildirdim, belə ki, o, nə qədər ki, Bölo idi onun sevməyə və sevilməyə ixtiyarı vardı. Burası da vardı ki, sən xaç atalığın bu hadisədən özünü çox şən göstərirdi. Həmin qadın ona öz peşəsinə daha sıx bağlanmaqda həmişə səbəb olmalı

idi. O, hətta təkid edir ki, cavan qadın gəlib burada Feru-nu görsün. Bütün camaat ancaq Frederik Bölonun yəni eşqə düşməsindən danışırdı. Feru ilə madam Döqizin əlaqəsi doğrudan da rəsmi şəkildə almışdı. Hətta, camaat deyirdi: “Görəsən, toy nə vaxt olacaqdır?” Feru yaxşı bilirdi ki, bu, mümkün olan şey deyildir. Madam Döqiz isə olsa-olsa onun yalnız məşuqəsi ola bilirdi.

VI

Gecə saat üçdə telefon zəng çaldı. Bununla da mənim bütün planım alt-üst oldu (çünki həmin gün nə edəcəyimi planlaşdırmışdım). Telefonda danışan şəf özü idi:

– Sən-Lui xəstəxanasından bildirirlər ki, yaralı can verir. Elə bu saat sən get ora, mən də yarım saatdan sonra gələcəyəm.

Yaraçiq qapıdan inilti gəlirdi, həmin tanış inilti... Cavan bir təcrübəçi tələbə, yaşlı, gonbul tibb bacısı və bir başqası tutqun işiqda çarpayının ətrafında dayanmışdılar.

İnilti birdən-birə kəsildi... Tibb bacısı qışqırdı:

– Həkim!..

Təcrübəçi tələbə irəlilədi və mən üç nəfər ağxalatlının çarpayının üstünə əyildiyini gördüm. Nəfəsimi içəri çəkmişdim. Sən dərəcə sakitlik idi.

– Müsyö, – təcrübəçi tələbə mənə tərəf çevrilərək diləndi, – hər şey bitdi, o öldü.

Rəngim sapsarı saralmışdı, o mənə baxıb pıçılı ilə dedi:

– Müsyö Bölo ilə qohumluq əlaqəniz yoxdur ki?

– Mən onun xaç oğulluğu idim.

Cavan tibb bacısı lampanın qarşısındakı örtüyü çəkdi, gur, göz-qamaşdırıcı işıq otağa doldu. Mən təcrübəçi tələbə ilə dahlizə çıxardım. Bizə tərəf gələn müsyö Pikanı gördük.

– Müsyö Bölo elə indicə keçəndi, – təcrübəçi tələbə dedi.

Şəf otağa daxil oldu.

– Müsyö, bəlkə meyciti yarsınlar? Kim bilir, bəlkə güllələri çıxartsaq, yəni bir şey öyrənəcəyik?

– Hə, yaxşı oldu! – şəf, səhbətə qarışdı. – Razıyam, meycit yarılsın! Lap elə bu saat yarılsın!

Az sonra, Dampyer, bir nəfərin müşayiətilə güllələrin ikisini də səliqəli bükülmüş şəkildə bizə gətirdi.

Dampycr yaralann formasından, onların ağır və yüngül olmasından danışdı. Onun fikrinə, güllə dəyən kimi bu adam ölməli imiş. Bir neçə dəqiqədən sonra Kava da gəlib çıxdı. O çox kədərli görünürdü.

– Təəccüblüdür! – sakit tərzdə bildirdi. – Bu Böleyə rəqibinin güllosi yox, öz güllosi dəyibdir. Özü də lap belə öz tapançasından açılan güllə...

– Deməli, belə çıxır ki, o birisini vuran kimi özünü də vurmuşdur.

Dampycr onun sözünü kəsdi:

– Heç də belə deyil, əzizim! Bu mümkün deyildir. Sizi inandırırım ki, belə yararı onun özü vura bilməzdi.

– Onda, – mən də öz növbəmdə söhbətə qarışdım, – onlar tək olmamışlar. Orada üçüncü bir adam da olubdur. Həmin adam bunlardan birini öldürmüş, o birisini isə ölümcül yaralamışdır. Yalnız bundan sonra içərisinə güllə qoymadığı tapançasını onun yanına ataraq qaçıb getmişdir. Burada təəccüblü bir şey yoxdur. Bunu hər gün işimizdə dəfələrlə apardığımız təcrübə də göstərir. Yerdə qalan bütün qaranlıq məsələlər isə artıq bizim üçün aydınlaşır. Bu cür məsələləri elə həll etmək lazımdır ki, bizə daha nəməlum bir nöqtə belə qalmasın.

Saat onda mən madam Döqizin yaşadığı əyalətə yola düşdüm.

Qoca müəbbiyo gəlib qapını açdı. Məni görəndə kimi onun sifəti sanki işıqlandı.

– Madam Döqizi görməliyəm, – dedim. – Müsyö Bölo ölmüşdür.

– Müsyö Bölo ölmüşdür?

O, gözlərini yumdu və ağlamağa başladı.

– İlahi! İlahi!.. Dəhşətdir! – dedi. – Mənim yazıq madamım buna dözməyəcək. Bilirsiniz onu necə sevirdi? Bu yaxınlarda onlar cvlənməli idilər.

Qoca qadın birdən qəzəblə mənə baxdı, qışqıraraq dedi:

– Özünüz də belə bir bədbəxtliyi ona xəbər vermək istəyirsiniz?

– Xeyr, mən onunla bu haqda danışmaq istəmirəm, – dedim.

– Ancaq biz cinayətkarın izinə düşmüşük, madam Döqiz bəlkə qatili tanıyır?! Gəlmişəm ki, ondan məsləhət alım, ancaq məsləhət, başa düşürsünüzmü?

– Ah! Belə de?! Bu başqa məsələ. Əgər gəlişinizin məqsədi qatili tutmaqdırsa, əlbəttə, onda görək siz madamı görürsünüz! Məni buradaca gözləyin.

Mən dohlyzdo xeyli qaldım. Nəhayət, müəbbiyonin yox, doktor Dölükün mənə tərəf gəldiyini gördüm.

– Salam, müfəttiş, – o, soyuqqanlıqla dedi. – Siz madam Döqizlə danışmaq istəyirsiniz? Təəssüf ki, bu mümkün deyildir. Onun vəziyyəti həmişəki kimi yenə də ağırdır. Siz doğru fikirləşirsiniz, – o, söhbətini davam etdirdi, – biz madam Döqizin yanında belə bir bədbəxtlik haqqında cəhəmlə danışa bilmərik.

– Elə mən də belə düşünürəm, – dedim. – Mən sadəcə olaraq... Sizin xostədən bizim şübhələrimizi təsdiq edə biləcək bəzi məsləhətlər almaq istərdim.

O bunu eşidən kimi duruxdu və gözlərini mənə zilləyib nə deyəcəyimi söbirsizliklə gözlədi.

– Siz isə düşmüşsünüzmü? – dedi.

– Bəs necə?! Biz tam əminlik ki, Fredrik Bölo qatili tanıyırmış və o, həmin adam haqqında madam Döqizlə danışmamış olmaz. Madam isə bizə dəqiq məlumatlar verə bilər, işi aydınlaşdırar.

Həkim bir anlığa susdu və quruyub yerində qaldı.

– Yox, – nəhayət o diləndi, – siz bu xəbərə onu elə bir vəziyyətə sala bilərsiniz ki, o dəli ola bilər. O ki qaldı mənə, mən sizin soruncamınızdayam, nə deyirsinizsə onu da edim. Bir də ki, madam Döqizin məndən heç bir gizli sirri olmamışdır...

Mən istər-istəməz dedim:

– Dostluq əlaqələri...

O, sadəcə olaraq başını endirdi. Sanki qəlbimdəkini oxumuşdu, təsdiqləyirdi.

– Deməli, siz Fredrik Bölonu tanıyırsınız?

– Mən onunla iki-üç dəfə nahar da etmişəm.

– Onunla başqa bir yerdə təsadüfən görüşməmişsiniz, yaxud onlara getməmişsiniz ki?

– Heç vaxt.

Dölük özünəməxsus sakit tərzdə, gözlərini yerə dikərək cavab verirdi.

– Axırıncı dəfə onu nə vaxt görmüşsünüzmü?

– Bir neçə həftə bundan əvvəl.

– O vaxtlar danışmaq əsnasında o, baş verə biləcək bir təhlükə haqqında sizə sözarası bir şey eşitdirməmişdi ki?

Dölük bir anlığa fikrə getdi.

– O bizə danışmışdı ki, tez-tez imzasız məktublar alır, həmin məktublarda onu öldürəcəkləri ilə hədələyirmişlər.

– Aha, belə de!.. Deməli, hadisə baş verməmişdən əvvəl məktub almış?

– Görünür, belə imiş də, müsyö!

– Bu məktublardan heç olmazsa biri onu bərk narahat edibdirmi?

– Bu haqda məlumatım yoxdur...

– Onun özü şəxsi işlə və yaxud vəzifə ilə əlaqədar olaraq mübahisəli məsələlərlə rastlaşmamışdı ki?

– O qədər qarmaqarışq işlərdən danışdı ki, heç özüm də yadımda saxlaya bilməmişəm. Bir də ki, madam Döqiz mənə bu barədə tapşırıb ki, heç vaxt heç bir yerdə kolmo kosməyim.

– Sizi xostənin yanına qaldırmağımı və onu narahat etməyimi istəmirsinizsə, onda bizə gedək. Bura gələndə madam Döqizin vəziyyətinə nəzərə alaraq ona qısa şəkildə bir neçə sual verməyi nəzərdə tutmuşdum. İndi ki siz öz köməyinizi mənədən əsirgəmirsiniz, mən Frederik Bölonun olduğu mənzildən tapılmış sənədlərdən bəzilərini sizə göstərəcəyəm. Bəlkə bu sənədlər bəzi şeyləri xatırlamaqda sizə kömək edə bilər!

Dölük diqqətli məni süzdü. Onun boynunun damarları şişir, sifəti isə gət-gədə qızarırdı.

– Müsyö, sizdə uzaqda olursunuz? – o soruşdu.

– Təəssüf ki, yox! Parisin o biri qurtaracağında. Ancaq məşin bizi ora tez aparacaq və mən sizi çox saxlamayacağam.

O yerindən qalxdı.

– Deməli, mən sizinlə gedəcəyəm... Elə bircə sözə görə?

– Olarmı, telefonla bir yerə zəng vurum? – dedim. – Görüş təyin etmək lazımdır...

Telefon aparatı dəhlizdə idi. Həmin dəhlizə altı qapı açılırdı. Həkimin çıxdığı qapı yarıcaq qaldı. Adamlar çox sadələvh olurmşlar! O ancaq bu sözləri eşitdi:

– Odeon 22-20-dir? (Bu nömrənin məlumat bürosu ilə heç bir əlaqəsi yox idi). Madmuazello məni çağdırırsınız? Danışan müsyö Rivyerdir. Allo, sonson? İndi gələ bilməyəcəyəm, mümkün deyil, bu saat mənzilimə gəlib işləməliyəm. Gətmək istəyirsiniz? Oldu!

Mən bütün bunları Cinayət Axtarışı İdarəsinin telefoncusuna ona görə dedim ki, bizim söhbətimizi dərhal tutsun, danışığımızın mətnini morze ilə yazıb briqadanın şefinə çatdırsın. Mənim

verdiyim məlumat deməli, belə oxunurdu: “Rivyer apardığı işin vəqə olduğu yerlərə baş çəkir və təcili surətdə kömək istəyir”.

Taksiyə oturanda mən sürücüyə bildirdim:

– Artur-Rozye küçəsi, cv nömrə 43-ə gedəcəyik.

Ünvanı söyləyəndə yoldaşım buna o qədər də əhəmiyyət vermədi.

Gəlib çatdıq. Mən yol pulunu sürücüyə verəndə Dölük artıq birinci mərtəbənin giriş qapısına tərəf irəlilədi. Ancaq mən bir az uzaqda, körpünün görünüşünü yerdə səkənin üstündən yola tərəf qalxan pilləkəni göstərdim.

– Mən aşağıdakı küçədə yaşayıram, – dedim.

– Körpünün altından keçən küçədə? – o soruşdu.

Onun dodaqları əsirdi. Ancaq mən taksidən aralananda onun sifətinin donuq ifadə aldığını, dodaqlarının titrədiyini hiss etmişdim. Mən onu qabağa saldım və biz qaralıq pilləkənlə aşağı endik. Axırkı pilləkəni çatanda o sağ tərəfində ucsuz-bucaqsız uzanmış gedən Kırım küçəsinə çıxdığını gördü. Həmin bu geniş küçə buradaca aşağı enir, daha sonra işə yuxarı qalxırdı. O birdən dayandı və:

– Biz Frederik Bölonun evinə çatdıq, – dedi.

Mən özümü bilməməzliyə vurub təəccüblə soruşdum:

– Siz əvvəllər burada olmuşunuz?

O dərhal cavab verdi:

– Yox, mən bunu clə-bclə, sözləşmə dedim! Ancaq...

– Bəli, – sadələvhliklə araya söz atdım

– Siz madam Döqizin Kırım küçəsinə gəldiyini bildirdiniz və deməli, küçəni də tanıyırsınız. Nəco də huşsuzam ey, sizə Bölonun evində yaşadığını deməyi unutmuşam...

Beləliklə, biz 26 nömrəli evə gəlib çatdıq. Həyat qapısı açıq idi. İndi yalnız balaca otağın qapısını açmaq qalırdı. Bir dəqiqədən sonra hər şey aydın olacaqdı. Mən çətinliklə nəfəs alan Dölükün qarşısına keçdim və qapını açdım.

Madam Morən oturmuşdu. Sifəti ağappaq idi. Mənim həmkarlarımdan biri ona nəşə bir hadisə baş verəcəyini əvvəlcədən demişdi. Mənim gəldiyimi görə kimi o, qəddini düzəltdi.

– Madam Morən, – ona müraçət etdim, – bu cəvabı tanıyırsınız?

Mən kənara çəkildim. Dölük zəhmli baxışını qadına zillədi. Onun qaşları çatılmış, sifəti qorxunc vəziyyət almışdı. Madam Morən başını cold qaldırıb endirdi və tələsik bildirdi:

– Boli, müsyö Simon, tanıyırım.

Dölük gözünü belə qırpmadı.

– Cinayət baş verən gün siz həmin bu adamı görmüşdünüz?

– Boli, müsyö Simon.

– Deməli, mono yalan danışmışsınız, müsyö Dölük, – dedim.

O bağırdı:

– Deməli, siz məni də günahkar sayırsınız?..

O, həyot qapısına tərəf çevrildi. Orada Şikambonun, Bonarde-
lin, Qurmölonun və Qaylardanin onu ohatəyə aldıqlarını gördü. Ani
olaraq pilləkənə tərəf döndü. Orada isə bayaqdan bəri Boşan və
Torkol dayanmışdılar. Dölük vəhşi heyvan kimi fısıldadı, bədəni
qıvrılıb ikiqat oldu, yumruqları sıxılıb düyünləndi. Ancaq onu ohatə
edən və yerlərində dinməz–söyləməz dayanan yeddi nəfərlo
vuruşsaydı, ona baha otura biləcək noticəni başa düşüyündən o
özünü sakit apardı. Qamətini düzəltədi. Düyünlənmiş yumruqları
açıldı və ciyərləri dölusu nəfəs aldı. Biz yerimizdən torpənmirdik.
O, heç kimə baxmadan nəhayət, dilləndi:

– Hara deyirsiniz gedək.

VII

Biz Orfevr bulvarına çatanda gündüz saat iki idi.

– Oturun! – şef Dölükə dedi.

Dölük oturdu.

– Adınız nədir? – şef soruşdu.

– Dölük, Pycr-Onore.

– Sənətiniz?

– Həkim.

– Neçə yaşınız var?

– Qırx iki.

– Harada yaşayırsınız?

– Villa də lo Reünyon küçəsi, 19-da.

– Madam Döqizgildə?

– Yox. 0, 21 nömrəli evdə olur.

– Siz bu arvadın qohumu deyirsiniz ki?

Dölük cavab verməyə tərəddüd etdi, sonra başını aşağı saldı.

– Mən onun ögəy qaradaşımam. – dedi.

Toocübbümü gizlədə bilmədim. Bu onun nəzərindən yayınmadı.

– Bu necə olur ki? – şef yenidən soruşdu.

– Anamıza görə. Mən birinci arvadnam...

– Evlisiniz?

– Yox.

– Tək yaşayırsınız?

– Bəli.

– Siz bacınızla bir yerdə yeyirsiniz? Siz ikiniz bolko elə həmfikir-
siniz, çünki fakt budur ki, qapı-qapıyasınız.

Həkimin bütün əsəbləri görüldü. O özü də bunu hiss etdi və ölini
sifətinə çəkib çox alçaqdan cavab verdi:

– Mən tündxasiyyətli, bacım isə oksinə, həddindən artıq meh-
riban və iltifatlıdır.

– Deməli, siz madam Döqizlə görüşmürsünüz?

Həkimin səsi yeknəsəq və boğunuq çıxdı:

– Mən belə demədim. Dedim ki, biz tamamilə ayrı-ayrı adam-
larıq. Ancaq hər dəfə mən ona lazım olanda, o bilir ki, məni çağır-
dırsa kifayətdir. Məhz bunun üçün də mən onun ərinin ölümündən
sonra gəlib o yaşadığı evdə oluram. Bizim bir-birimizdən başqa heç
kimimiz yoxdur.

– Onun Frederik Bölo ilə tanış olduğu günə qədər sizdən savayı
heç bir adamı olmayıbdır?

– Xeyr, olmayıbdır. – Dölük gözlerini yumaraq pıçıldadı.

Şef ötkəm və amirənə torzədə dilləndi:

– Doktor Dölük, müsyö Bölo ölməmişdən qabaq onun mənzilinə
axırıncı dəfə girən adam siz olmuşsunuz. Bunu inkar edirsiniz. Bu gün
sizi bu cinayətdə müqəssir etmək üçün bütün bunlar artıq söhbətlər-
dir. Cinayət etdiyinizi etiraf edirsinizmi?

Həmişəki kimi gözlerini yummuş Dölük cavab verdi:

– Bəli.

– Siz Frederik Bölonu qəsdən öldürməkdə ittiham edirsiniz.
Bununla belə, bu şəxsi...

Həkim gözələnilmədən kirpiklərini qaldırdı və çaşqın nəzərlər-
ini söhbət edəndə şefə zillədi. Şef söhbətinə davam edirdi:

–...naməlum bir adam olub, özü də müsyö Bölo kimi geyinmişdir.

– Necə? – Dölük səsinə qaldırdı.

O qamətini cəld düzəltədi və bizo elə gəldi ki, bu saat müsyö
Pikarın üstünə atılacaqdır. Dölük, həmişəki kimi, səsinə qaldırub
özünü müdafiəyə çalışdı:

– Axı bu sarsaqlıqdır! Sofchlikdir!

Biz onu güclü yerində oturtduq. Ağız köpüklönirdi. Onun günahkar olduğu açıq-aşkar göz qabağında idi.

– Bunlardan birini öldürdüyünüzü təsdiq edə bilərsinizmi?

Dönlük doli kimi qışırırdı:

– Bəs o birisi kimdir?

Dönlük birdən sakitləşdi, dərindən nəfəs aldı. İri gözlərini açdı.

Dodaqları əsirdi. Aşağıdakı sözləri clo sakit, pıçılı ilə dedi ki, sanki bu adam özü öz qulaqlarına inanmırdı ki, bu sözləri deyən Dönlükdür:

– Ah, mən hər şeyi başa düşürəm.

Facio tamaşalarında iştirak edən bir tip kimi clo bil onun üzünə ölü qrimi çəkilmişdi. O ümitsizliklə pıçıldadı:

– Özümü hər şeydə müqəssir hesab edirəm...

Qapını döyürdülər. Löblan, sos gələn tərəfə – qapıya tərəf çevrildi. Növbətçi düz gəlib şefin qarşısında dayandı. Müsyö Pikar qaşını çatdı. Növbətçi onunla lap alçaqdan danışır, sifəti hər an bir görkəm alır və bu, böyük marağa səbəb olurdu. O, gözlərini Dönlükə zilləyib dediklərini astadan bir daha təkrarladı, sanki dediyi sözlər yalnız ona aid idi:

– Madam Döqiz xəbər tutub ki, doktor Dönlükə bura gətiriblər və istəyir onunla təcili görüşsün.

Bu yəni əzabdan həkimin sarsıldığı göründü. O, ümitsiz halda əlinin birini qabağa uzatdı. Onun yalvarışı o qədər faciəli görünürdü ki, iki saatdan bəri çəkdiyi əzab onun səsinə də dəyişdirib tanınmaz etmişdi:

– Müsyö, onu içəri buraxmayın. O dolidir, eşidirsinizmi? Mən bunu sizə hələ deməmişəm. O dolidir, doli!

Şef alını tutdu. Sanki o, deyilən sözlərin mənasına dalmışdı. Xahişi daha kəsərli çıxsın deyən Dönlük indi zorla gülümsəməyə çalışırdı. Araya sükut çökdü. Sonra şef dedi:

– Arvadı içəri gətirin.

Dönlük donquldandı:

– Siz qorxaqsınız.

Sonra o, hər iki əlilə sifətini tutdu.

* * *

Madam Döqiz daxil oldu. O içəri clo cold girdi ki, clo bil şefin ayaqlarına düşəcəkdə. Ancaq otağın ortasında dayandı və gözləri həkimin peysərinə sataşdı. O, şefə tərəf çevrildi və boğuş səslə dedi:

– O sizə deyib ki, Frederik Bölonu öldürən odur? Yalandır! Bölonu öldürən mənəm.

Dönlük yumruqlarını sıxaraq özünü ona tərəf atdı:

– Son doli olmusan! – bağırırdı. – Sənin dilin başına bəla olacaq, ağzına gələnə danışacaqsan, səni də tutub aparacaqlar.

Qadın, kişiyo diqqətlə baxıb gülümsədi. Onun bu incə gülüşündə həm şirin, xoş təbəssüm və həm də insanı döşətə gətirən acı bir kədər vardı.

– Məni xilas etmək üçün yəqin ki, sən özündən bir şey qondaracaqsan...

Qadının hönkürtüsü Dönlük fikrini tamamlamağa imkan vermədi. Əgər mən Arxada olmasaydım, yəqin ki, qadın yıxılacaqdı. Dönlük onu mənim qollarımın üstündən qaldırdı və stulda oturtdu. Qadın sakitcə öyləşdi... Dönlük onun alını və gicgahlarını əlinin içilə astadan ovxaladı. Kişi pıçılı ilə:

– Mənim sevimli qızım... sevimli qız...

– Müsyö, – şef sakitcə diləndi, – sizdən xahiş edirəm ki, qonşu otağa keçəsiniz. Lazım olarsınız, sizi çağıracağıq. Sizin burada olmanız...

Dönlük onun sözünü kəsdi:

– Bacımı bu vəziyyətdə qoymağa mənə məcbur edə bilməzsiniz. Onu sakitləşdirmək üçün həkim lazımdır...

– Ona hökim yox, keşiş lazımdır ki, sən sözlərini...

Madam Döqiz təqətdən düşmüşdü. Müsyö Pikar Qayardeyo işarə etdi. O, barmağı ilə Dönlükə toxundu. Yəni çıxmaq lazımdır... Onlar otaqdan çıxdılar.

Cavan qadının yanaqlarından göz yaşları clo axırdı ki, sanki onun özü də buna məəttəl qalmışdı. Birdən o, yanaqlarını sildi, gözlərini açdı. Baş vermiş faciəni bütün təfərrüatı ilə danışmağa başladı:

–...Özüm bilirəm ki, ən öziz, ən istəklə, ən məhrəbən və həmişə sevilən xoşladığım Fredi mən öldürmüşəm!

O, təngnəfəs, boğula-boğula, hadisələrə qırıq-qırıq danışdı. Danışığında ardıcılıq yox idi.

– Hər şeydən əvvəl görək siz mənim Knm küçəsinə nə üçün gəldiyimi bilirsiniz, – dedi. – Elə on çətinə də budur... Ona görə ki, bu, çox çirkin, mənasız bir məsələdir və deyiləsi deyil... Ona görə ki, siz özlünüz indi bunu başa düşəcəksiniz... Məna qulaq asın, özlünüz görəcəksiniz! Məsələ belədir... Mən Fredi qısqanırdım, onu ölümünə də

qışqırdım... Altı ay idi ki, onunla görüşürdüm, onu sevirdim. Heç kimi belə cəhətlərə sevməmişdim. Ərə getdiyim adam üroyımcə deyildi və bununla belə onun ölümü mənə böyük bir dərd oldu. Sizə necə deyim. axı? Fredi tanıyan günü elə bildim dünyaya yenidən gəlmişəm. Elə bildim xoşbəxt olacağam. Düşündüm ki, yaşamağa mənim də haqqım vardır. Onu sevirdim. Ona heyran idim. O mənə nələri başa salmamışdı?!

Qadın başını aşağı saldı:

– O mənə hər şeyi öyrədirdi, – qadın yenidən sözüünə davam etdi.

– Əlbəttə, onun necə məhraban, iltifatlı və mənə qarşı necə məhəbbət bəslədiyini siz başa düşə bilməzsiniz! Mən bununla təsəkinlik tapır, özümü ovundurmağa çalışırdım. Fred özünü həmişə məhəbbətli, diqqətli göstərirdi, ancaq mən onun öz işinə necə vurulduğuna heyran olmuşdum. Yox, bu söhbətin yeri deyil. Səhərdən axşama kimi onun idarədə məşğul olduğuna mən təəccüblən-mirdim. Ancaq sonra... başıma nə gələcəyini heç ağılma getir-məzdim. Çünki gözəlilmədən ağlasığmaz işlər, hadisələr baş verirdi. Mən müəyyən bir məsələdə təkid etdikdə o, get-gədə dəyişilir, tanınmaz olur, elə əsəbiləşirdi ki, guya mən onu heç bir şeydə düzgün başa düşmürəm. Əvvəlcə, onun mənə dediklərinə inandım və həlta, hər şeyə inanmağa ağılsızlaşdım. Ancaq getdikcə başa düş-düm ki, o kimdənsə, başqa birindən asılıdır...

Şef ilə mən, istər-istəməz bir-birimizə baxdıq. Qadın fikrini tamamladı:

–...Başqa bir qadından. İlahi, necə də yaman günə qalmışdım! Mən bura qədər qışqıncılığın nə demək olduğunu bilməzdim, çünki məhəbbətin nə olduğunu başa düşmürdüm... Elə bədbəxt günə qalmışdım ki, özümü öldürməyi qərara aldım. Bu gün öz-özümə yaxşı-yaxşı haqq-hesab verəndə görürəm ki, mənim arzum, istə-yim səmimiyyətdən doğmamışdır. Çünki mən yalnız Fredi təhlükə qarşısında qoyuram. Yoxsa mən öz tapançanı stulumun gözündən götürür və dərhal da özümü öldürürdüm. Boli, Fred artıq istifadə etmədiyi bir tapançanı mənə vermişdi. Tapançanı mənə ona görə vermişdi ki, mən evdə həmişə rahat, səksəkəli olurdu, xüsusilə qış günlərində. Villa də Rəyünə adətən xəlvət yerdirdi. Hərdən bir avaralar bu tərəflərə gəlirlər. Axı, mən qoca qulluqçu qadınla tələ olurdum?! Qonşuluqda yaşayan isə qardaşım idi. Ancaq o da heç vaxt gəlib mənimlə birlikdə olmaq istəməmişdir, heç özüm də

bilmirdim nə üçün. Heç olmazsa bir təhlükə baş verəndə tapança onu səsələmək, haraya – kəməyə çağırmaq üçün kara gələrdi. Çünki mən ömrümdə... Heç vaxt əlimə silah almamışam... Planımı bütün gecəni götür-qoy etdim. Bu haqda dərinlən düşündüm. Fred, öm-ründə yalnız bir nəfər qadın görmüşdür. Bəlkə də o həmin qadına da evlənmişdir və mənə görə, onu atmaq istəməzdi, bununla belə, o mənə sevirdi. Mən ölsəydim belə, o mənə sevcəkəydi. Sabahısı gün o, telefon etdi. Mənə eşqnamə oxudu. Ancaq dedikləri sözlərin içində mənə təsəlli verə biləcək bir kəlmə də yox idi. Həmin gün, – deyə mədam Döqiz faciənin baş verdiyi günə işarə etdi. – biz görməyimizə qərar almamışdıq. O özünü çox yorğun hiss edirdi. Günortadan sonra o, tək olmağı xoşlardı.

Həmin gün yuxulu adamlar kimi dolandım. Heç bilmirəm, ölmək üçün özümü necə saat bəzək verdim... təmizlik işi apardım. Və sonra yağışa baxmayaraq piyada yola düşdüm. Açarı və tapan-çanı əl sumkama qoymuşdum. Gözdüm... gözdüm... ta yorulunca... Gecənin bir vaxtında özümü birdən elə yorğun hiss etdim ki, nəhayət, bir maşın saxlatdırdım və ünvanı sürücüyə dedim: Kırım küçəsi. 26.

Birdən özümü dahlizdə gördüm. Qarıçı qadın öz kiçik otağından mənə səsli: “Bonjur, mədam!” Mən onun salamını alıb addımlarımı yeyinlətdim, pilləkəni qalxdım. Fikirlişirdim: “Üç dəqiqədən, iki dəqiqədən sonra mən ölü olacağam!” Qapını səs-sizcə açdım. Fredin paltosunu və papağını gördüm. İş otağına keç-dim. Otaq boş idi. Ancaq qapının o biri tərəfində, otaqda kimsə vardı. Oturmuşdu, qurcalanırdı. Gözləyirdi ki, onu qəbul etsinlər. Qapının pordəsini yavaşca qaldırdım. Peçin yanındakı kiçik mücrünün üstünə öyilmiş Fredin arxası mənə tərəf idi. Onun nə etdiyini mən deyə bilməzdim. O gözəlilmədən qamətini düzəltdi. Qapının pordəsini və mənə apaçıq göstərən qarşısındakı güzgüyə baxdı. Nəzərlərimiz bir-birinə sataşdı. Onun gözləri elə yanırdı ki, mən onu güclə tanıdım. Gözlər mənə elə bil ovsunlamışdı. Başqa heç bir şey görə bilmirdim. Ancaq o cold mənə tərəf dönüb qışqırdı: “Əllər yuxarı!” Boli, onun əlindəki tapança mənə tərəf tuşlanmışdı.

Mən indi başa düşdüm ki, onun əlindəki tapança mənimdir və inandım ki, əgər tətiiyə çəkəydiniz, hər şey məhv olacaqdı, ona qarşı olan məhəbbətim bir anın içində sönəcəydi. Təsəvvür edə bilərsinizmi, o necə dəyişmişdi! Onun bu vəziyyətdə hadisə törədəcəyi adı bir şey idi. Odur ki, mən bərk vahiməyə düşdüm. Yalvacı səsə bağlandı:

"Fred!" və bu səs qulaqlarımda böyük əks-sədaya çevrildi. Ancaq bu an mən onun qolları arasına atılmaq, onu bağrıma basmaq və ondan olub keçən hər şey üçün üzr istəmək haqqında düşündüm.

Və bu an mən onun ycrə sorıldiyini gördüm. O torpənmirdi. Tapançanı tutan əlim əd tutub yanırıd. Özüm də heç nə başa düşmədən yenidən qışqırdım: "Fred!" Elo bilirdim ki, ölürom. Həmin anda arxamdan kiminsə qaçdığını hiss etdim və cold çevrildim. Arxadan qaçan adamı gördüm. Bu, bayaq dahlizdə gördüyüm adam idi.

Qarabasma məni doli kimi hərəkət etməyə məcbur etdi. Bəli, mən yalnız bu an başa düşdüm ki, mən bu kabusa, ya nəyəso atəş açmışam və heç bir şeyi də nəzəro almamışam. Məno elo gəlirdi ki, mən gəzmişəm, qardaşımla rastlaşmışam, tapançanı da əlimdən clə o alıbdır. Ancaq bu dediklərim mümkün olan şey deyildi. Mənim qardaşım orada necə ola bilirdi? Daha sonra gözümü açanda özümü yorğan-döşəkdə gördüm...

Qadının üzünə meyit rəngi çökmüşdü... O hər şeyi deyib qurtarmışdı. Və mən fikirləşirdim: "İkinci cinayətin baş verdiyini necə təsəvvür etmək olardı? Heç noyo görə..."...Onun başı çiyinəso öyilmişdi. Fikir onu aparmışdı.

– Daha sonra nə oldu? – scf soruşdu.

– Sonra nə oldu? – qadın, şefin dediyini təkrar edərək soruşdu.

– Qardaşımı stolun yanında gördüm. Hər şeyi ona danışdım. O məno ağılımı itirdiyimi söylədi. Hətta, həkim çağırırdı. Gələn həkim müalicə üçün sanatoriyanın birinə gətməyimi məsləhət gördü. Qardaşım inandı ki, həqiqəton belə bir əhvalat olmuşdur. Mən Fredi yaralamışdım. Ancaq onun vəziyyəti yaxşı idi, məni bağışlayardı... Yuxu məni apardı. Yuxudan qalxan kimi, mənim xeyrixah xidmətçim tələş içində Fredin ölüm xəbərini gətirdi və polisın goldiyini xəbər verdi.

Madam Döqiz axıncı sözüün dedı:

– Və həmin döqiqə də geyinin bura goldim.

SEMYUEL BEKKET

(1906–1990)

İLK MƏHİBBƏT

(hekayə)

Atam ölməsoydi, yəqin ki, hələ də subay qalmışdım. Bəli, mənim səvməyimin səbəbi məhz atamın ölməyi oldu. Sözün düzü heç bilmirəm, bu hadisəni nə ilə bağlamaq daha düzgün olardı, yəni mənim səvməyimi. Bilmirəm... Bilmirəm... Yaxşı olar ki, bildiyim şeylər barədə danışam. Yox, clə səvməyim haqqında danışsam yaxşı olar, axı çox şey, demək olar ki, çox şey hələ də yadımdadır.

Atam təzo rəhmətə gətmişdi və mən öz övladlıq borcumu yerinə yetirmək üçün onun qəbrini ziyarət etməyə məcbur idim. O gün isə onun ölüm tarixini döqiqləşdirmək üçün qəbiristanlığa gətmişdim, yəni həmin gün onun anadan olma tarixini bilmək məni qətiyyəon maraqlandırmırdı. Bunu ona görə deyirəm ki, ora nə üçün gətdiyimin səbəbini döqiq bilirəm. Mən də döqiq bildiyim şeyləri xatırlamağı xoşlayan adamam. Nə isə... Evdən təzdon çıxdım, qəbiristanlıqda bir balaca nahar clədim və axşama yaxın evə döndüm. Bir-iki gündən sonra maraqlandırdım ki, görəsən kişi neçə yaşında ölüb və bu məqsədlə bir də qəbiristanlığa qayıtmalı oldum. Yegənə güman yerim baş daşındakı yazı idi. O gündən hər iki tarixi öz döflərçəmə yazdım və o döflərçəni də həmişə özümclə gəzdirirəm. Elo ona görə də yaxşı yadımdadır ki, səvəndə iyirmi beş yaşım vardı. Çünki mənim özümün anadan olma tarixim, – özümünkünü deyirəm ha, – heç vaxt yadımdan çıxmır. Ona görə də onu heç yerdə qeyd cləməyə chtiyyac olmur. Onunçün ki, bu tarix mənim yaddaşıma, beynimə, düşüncələrime yazılıb və yəqin bilirəm ki, nəyi də unutsam anadan olduğum ili heç vaxt unutmam. Elo ona görə də bu tarixi bəzən qeyd cləyirəm, həmişə olmasada hərdən bir olur və bu tarixi qeyd cləmək məno ləzzət cləyir.

Bilirsiz nə var, kim nə deyir desin, mənim qəbiristanlıqdan çox xoşum gəlir və orda xoşagəlməz bir şey görmürəm. Və çox güman

ki, oranı bir çox başqa yerlərdən üstün tuturam, orda veyllənməyi xoşladığım üçün heç darıxmıram da. Xüsusilə də ölü iyini təbiətin bir çox başqa iylərindən seçə bildiyim üçün bilirsiz necə ləzzət alıram. Bəlkə də sizə elə gəlir ki, mən ağ çloyurom, amma düz sözümdü, ölü iyi canlı adamların iyindən yüz dəfə yaxşıdır. Onların dişlərinin, ayaqlarının, qoltuqlarının iyi... Allah uzaq closin. Bu ləzzətlərin üstünə atama olan sevgimi də gələndə təsəvvür çöyün ki, heç oradan qayıtmaq istəmirəm. Qəribədir e, dirilər yuyunmayanda, otirlənməyəndə... Bəli, mən qəbiristanlıqda gozməyi hər şeydən üstün tuturam. siz gedin parkda, meşədə, nə bilim, harda istəyirsinizsə orda gözin, ancaq qəbiristanlığı mənim əlimdən almayın. Özünü dəyün, qəbirlərin birinin üstündə oturub nahar cloməkdən gözəl nə ola bilər? Adamın iştahası açılır, inanmırsınızsa yoxlayın, yox, yoxlamasaz yaxşıdır, bir qəbiristanlığım var, onun da içində... yeyib-içəndən sonra əlimi qoyuram başımın altına, uzanıram qəbirlərin birinin üstə və başlayıram başdaşlarındakı yazıları oxumağa. Hər dəfə də görək mütləq bir gic yazıya rast gələndə, onsuz olmaz. O qədər gülürəm ki, az qalırəm qarnım partlaya. Yıxılmamaq üçün qəbirlərin üstündəki xaçdan yapışıram. Qoy sizə deyim ki, öz başdaşımın üstü üçün şeiri çoxdan yazmışam. Ümumiyyətlə, mən çox şeir yazmışam, ancaq bu şeir lap yaxşı çıxıb. Bir qulaq asın:

O hər şeydən qaçırdı Torpaq aldı başını, Unutdu öz yaşını.

Düzdü, həcmi çox balacadı, ancaq mənimçün, daha doğrusu ölü üçün bunun nə əhəmiyyəti var ki... Hə, atam basdırılan qəbiristanlıq mənim daha çox xoşuma gəlir. Çünki o gözdən-izdən uzaq bir yerdə, balaca bir təkəyin üstündədir, həm də xudmanidir, balacadır. Ancaq sizi inandırım ki, adamlar belə sürətlə ölsələr, bir-iki aya bura da olacaq başqa qəbiristanlıqların tayı. Nə isə... Belə bir faciədən, – atamın ölümünü deyirəm, – sonra mənə evdən qovdular, buna qovmaq da demək olmaz, mitilimi atdılar çöle. Atam isə mənə evdə qalmağımı istəyirdi və həmişə mənə müdafiə çöyüb deyirdi ki, onnan, – yonı mənə, – işiniz olmasın, axı o, – yonı mən, – heç kəsə mane olmur. Qəribə adam idi atam. O mənə müdafiə çöyəndə bilmirdi ki, mən onu eşidirəm, bəlkə də bilirdi. Atam öldü, vəsiyyətnaməni də mənə göstərmədilər, ara sakitləşəndən sonra dedilər ki, mənə bir az pul vəsiyyət çöyüb vəsalam. İndi də fikirləşirəm ki, atam ola bilməzdi ki, yaza mənə

evdən qovsunlar, qovsaydılar yaxşıydı e, mitilimi çöle atınlar və yoqin ki, onun birinci şerti mənə evdə qalmaq məsələsi olub. Yoqin çox istəmişim – indi istəməsin, – mənə kişi. Ancaq o evi bütün-liklə mənə vəsiyyət çöyöydü, ola olardı. Mən onları qovmazdım, heç mitillərini də bayıra atmazdım. Onları başıma yığıb deyirdim ki, gəlin yaşayın mənə evimə, Allaha şükür ki, o ev böyükdür. Yazıq kişi oğor o dünyada xəbər tuta bilsə ki, mənə evdən qovublar, birtəhər olar. Ancaq pulları yas qurtaran kimi verdilər mənə. Bəlkə də ələcsizlikdən belə elədilər, verməyib nə... Nə isə e. Mən onlara dedim ki, pulları saxlayın özünüzdə, yaxşısı budur mənə evdən qovmayın. Sonra da dedim ki, Allah atama rəhmət closin. Yaxşı kişiydi. Ancaq qalır mənə sözlərimə qulaq asmadılar. Mən onlara dedim ki, evdə olsam, bir-iki saat ev işlərdə sizə kömək də edərdəm, yəni bir şey çıxmadı. Hətta mən onların yadına saldım ki, evdə istixanaya, pomidor şitillərinə mənə və atamdan başqa heç kəs baxa bilmir, onlar buna da əhəmiyyət vermədilər.

Və bir gün ayaq yolundan qayıdanda gördüm ki, mənə məxsus evdə nə varsa hamısı çöldədir və otağımın qapısı kilidlənib. Mən ayaq yolunda çox vaxt itirmişdim və onlar tələsmədən öz işlərini görə bilməmişdilər. Bilirsiz, o gün elə bil qarnım da mənə düşməni kəsilmişdi, bayıra çıxma bilmirdim ki... Mən lap qəribə adamam e, yoqin məsələdir ki, bayıra çıxma bilsəydim, o qədər vaxtı orda itirməzdim, kitab-zad oxumurdum ki. Hə, kitab dedim yadıma düşdü, orda təqvimə də baxırdım, təqvimə. İsanın şəklinə, daha doğrusu İsanın yanında dayanan çobana, bir də otli-canlı qoyun sürüsünə baxırdım. Nəyisə, işim yaman çox uzadı və qayıdıb gördüm ki, şeylərim bayırdı. Orda olanda elə istəyirdim ki, işimi tez qurtarıb bir azca uzanam... Qoydular ki? Heç bilmirəm o gün bayıra çıxma bilmirdim, ya qarnım gedirdi. Onsuz da başımı itirmişəm, hər şeyi səhv səhrəm. Hə, şeylərim qapının ağzında səpələnib qalmışdı və fikirləşirdim ki, yük olmasın deyə hər şeyi əynimə çəksəm yaxşı olar. Gətməzdən əvvəl bütün qapıları bir-bir yoxladım və gördüm ki, hamısı kilidlidir. Yoqin ki, o, qapıların bircəciyi açıq olsaydı, mən özümü ora soxub mıxlanırdım bir yerdə və görürdüm ki, sonra mənə mitilimi bayıra necə atırlar. Bəli, dəhşət orasında idi ki, qapılardan heç biri açıq deyildi və məğlub olmuşdum. Elə bil evin adamları qulaqlarına pambıq tıxayıb, tərkidünya olmuşdular, ancaq mən yoqin bilirdim ki, onlar hansısa bir şeydən

deşiyəndən mənə göz qoyurlar və mənə çox gözəl çşidirlər. Mən bu fikirlərlə evi, – atamın evini, – tərək etdim və fikirləşdim ki, mənə oxşayan əllər, mənə sevən üroklər, mənə baxan gözlər, mənə öpən dodaqlar (yənəmi ələmi vurdu bir-birinə) necə də qoddarmışlar... Şükür ki, insanlardan baş açmaq olmur, üroyindəkiləri oxumaq olmur, yoxsa hamı bir-birini yeyərdi... Yazıq kişi mənimi bu günə düşdüymü görşöydü, əncir kimi olardı. Elo onları da... axı həmişə mənəmi ucubatımdan belə zibilə düşşördü kişi.

Hə... belə-belə işlər. Onun yəni sevgilimə yox, sevmək istədiyim qadınını adı Lyulyudur. Yəni mən onun əvəzinə and içə bilmərəm, bu onun özünün dediyinə görə belə idi. Və yəqin ki, mənə aldatmağa bir çhtiyac duyulmadığı üçün adı həqiqətən də Lyulyu ola bilərdi. O fransız deyildi, heç mən də fransız deyiləm və onun fransız olmadığı üçün adı elə sadəcə – Lyulyu çağırılırdı. Yaxşı yadımda deyil, o öz familini də mənə demişdi, amma yadımdan çıxıb deyəşən. Təəssüf ki, yazıb götürməmişəm, təəssüf. Həmişə beləyəm də, tanış adamların ad-familini unudanda istəyirəm yaddaşımı didəm. Belə şeyləri başa düşə bilmirəm ki. Adam da tanışının adını unuda bilər. Əşşü... Cohononm olsun tanış da e... Mən onunla arx var e, onun kənarındakı oturacağım üstündə tanış oldum. Düzü şöhərdə bir-iki dənə arx var və siz maraqlana bilərsiz ki, bu hansı arxın kənarındakı oturacaqdır, amma mənə elə gəlir ki, buna çhtiyac yoxdur, lap elə çhtiyac olsa belə mən onu unutmuşam və özümü öldürəşə deyiləm. Oturacaq pis yerdə deyildi, ona görə ki, arxaya o qədər zir-zibil yığılmışdı ki, mən o zir-zibilin yanında görünməz olmuşdum. Arx bir az aralıdan axırdı... Sözüün düzü bu vaxta qədər bilmirəm arx axır, ya yox... Dəniz ləpələnilir, çay axır, bəs arx neyləyir? Bilmirəm... Söz verirəm ki, öyrənəcəyəm. Mən yerimdə qurdalanırdım, hava çox isti idi, mən budaqların arasından səməyə baxırdım və yaxşı yadımdadır ki, göyün üzündə bir-iki bulud şulq salmaq istəyirdi. “Zəhmət olmasa bir az yana çəkilin”, – deyə o mənə müraciət etdi. Mən ona baxan kimi fikirləşdim ki, yərgün olmasaydım, yəqin ki, o saat durub ordan gedəcəkdim. Yadıma düşşəndə ki, getməyə bir yerim yoxdur, ələcsiz qalıb yana çəkildim və o özünü mənəmi yanına salıb oturdu. Gecə keçdi və bizim aramızda heç nə olmadı. Səhərə yaxın o çıxıb getdi. O yanımda oturduğu vaxt hərdən bir nəşə mizıldanırdı və sözləri yadımda saxlaya bilməsəm də doqiq bilirəm ki, oxuduğu hansısa xəlq

mahnısıydı. Səsi siz deyən də qəşşəng deyildi, amma mən məcburiyyət qarşısında qalıb onu dinləyirdim, çünki dinləməyə başqa bir şey yox idi. Sonrakı iki gündə də o gəldi və çox qısa ifadələrlə bir-birimizə müraciət edirdik. Bir gün dözməyib ondan xəbər aldım ki, çoxmu mənə manc olacaq? Mən sizə manc oluram? – deyib təəccübləndi və mənəmi gözlərimin içinə baxdı. Mən də tez onun bumuna, ələminə baxdım... belə də, pis deyildi, qaranlıq olsa da hiss elədim. Mən də fikirləşirəm ki, birlikdə vaxtı pis keçirmirik, – dedi. Mənsə: – Siz mənə manc olursuz, – dedim, sizin ucubatınızdan mənə ayaqlarını adam kimi uzada bilmirəm. Son sözləri deyəndə üzümü yana çevirdim, amma buna baxmayaraq o mənəmi yaxşı çşitdi. Sonra mələhətli bir səsə xəbər aldı: siz ayaqlarınızı uzatmaq istəyirsiniz? Sonra bir qədər küskünlüklə: söz-səhbətə çhtiyac yoxdur, – dedi, ayaqlarınızı dizlərim üstə də uzada bilərsiz. Mən daha söz gülləşdirmək istəmədim və öz bədbəxt ayaqlarımı onun toxtu dizləri üstə aşşırdım. O mənəmi sifotimə, paçalarımə, ayaqlarımə baxmağa başladı. Fikirləşdim ki, bəlkə onu elə burda o söz... Maraqlıdır, ayaqlarımı uzatmaq istəyirdim, indi də lümlüt bədən keçir üroyimdən. İştəha bax da... Ancaq oturuşum elə idi ki, üroyimdən keçənlərdən xəbər vermirdi, amma mən əmin idim ki, mən istəyənləri o da istəyir. Mənəmi kimi müasir adamlar, özü də iyirmi beş yaşında, çhtirasın nə olduğunu çox yaxşı dərək edir, mən elə fiziki mənada da çhtirası nəzərdə tuturam. Və çox istəyirəm ki, bu qarşılıqlı olsun. Yəqin ki, o bunları çoxdan duyub, çünki qadınlar belə şeyləri on kilometrəndən hiss eləyirlər. Az qalır adam özündən çıxmaq istəmərlər, birtəhər toxtatırısan. Çünki özündən çıxmaq dəhşətdir. Özündə olanda bilirsən ki, sən kimən, nəçşən... nə etməlisən... Onda ki sən artıq özün olursan, yəni heç kəs olursan, onda heç nə eləyə bilmirsən. Məhəbbət var ha... sürgün kimi bir şeydir, insan vətən üçün darıxdığı kimi onunçün də darıxır.

Baxın, həmin gecə belə bir fəlsəfi anlam keçdi üroyimdən və sakitləşib qurtardıqdan sonra mənəmi “Mən”im də özümə qayıtdı. Bir anlıq yaddaşsızlıqdan sonra mən özümü tənha bir adada, qəriblikdə hiss elədim. Mən fikirləşirəm ki, bəlkə bunlar artıqdır, oturacaq əhvalatını çox şışirdirəm. Siz nə fikirləşirsiniz? Özümü məcbur edirdim ki, bu bərdə düşünməyim və ona görə də səhər tezdən gedib, qaranlıq düşşəndə qayıdırdım. O ki qaldı oturacaq,

gündüzlər onun mənə heç bir dəxli yox idi, ancaq gecələr mən onunçün, özü də ələcsizlikdən darıxırdım. Bəli, gündüzlər mən dolanacaq yeri axtarırdım. Qarnımı otarırdım. Yəqin ki, darıxırsız ki, mən atamdan qalan pulları neyləmişəm, ha? Qorxmayın, onlar mənim üstümdür, dəyməmişəm onlara. Ona görə dəyməmişəm ki, bilirsiniz, həmişə cavan olmayacağam. Onsuz da heç bu yay da, payız da əbədi deyil... və günlərin birində bu pullar mənə gərək olacaq. Yox, günlərin birində ona dedim ki, daha bəsdir. Dedim ki, mənə mane olursuz, hətta yanımda olmayanda da. O mənə elə indi də mane olur, amma yad, konar bir adam kimi. Sözlən düzü indi mənimçün fərqi yoxdur, o mənimçün var, ya yox, demək olar ki, fərqi yoxdur, lap elə fərqi olsa da, fərqi olsa da, fərqi yoxdur. Çünki mən öz mövqeyimi dəyişmişəm, qiymətimi birə-yüz artırmışam, ona görə də çox keçməz ki, onun, o zibilin, o təzəyin, o çürüntünün haqqında gedən bütün danışıqlara son qoyulacaq. Deməli, siz mənim bura gəlməyimi istəmirsiniz, – deyə xəbər alır. İnsanlar sual verəndə məqsədsiz vaxırlar. Əsədliklərinə birindən cavab versələr elə bil canları çıxır. Mən dedim ki, hərdən bir gəlsə, pis olmaz. Mən onda, elə indi də qadınları çox az tanıyırdım, elə kişiləri də, elə heyvanları da... Mən yalnız öz ağrılarıma yaxşı tanıyıram, özümünkülləri... Çünki mən onları heç vaxt unutmuram, unuda bilmirəm, onlar mənim fikirlərimdə, əzalarımnda, düşüncələrimdədir, onlar mənim bədənimin hər yerində qanımın damcısındadır. Mən onları unuda bilmirəm, mən özümə bacarmıram, ən çox da gecələr, hava qaralandan sonra. Bəlkə ona görə ki, onlar mənim özümündür, mən onları axtarıram, izləyirəm... Yəqin ki, imkan düşən kimi onları bir-bir yazacağam, onlar o qədərdir ki: ürok ağrısı, baş ağrısı, mənavi əzablar, işgəncə... İlahi! Onlar sakitləşəndə, mənəndən uzaqlaşanda mən onları yad bir adam kimi kənarından, uzaq bir planetdən seyr edərdim. Düzdür, bu həmişə olmur, amma yəndə də... hoyat! Ağrıdan başqa bir şey deyil o! Elə ona görə də sadədir, maraqsızdır. Bilsəm, sizə də maraqlı olar, içməmiş, keflənməmiş heç bir ağrı hiss etməmək barədə oxuduğularımın, bildiklərimin xülasəsini yazaram, müəlliflər yadımda olmasa da, lap elmi əsaslar göstərə bilərəm. Nə isə... Yəqin ki, o doqiqə bilmək istəyirdi ki, mən "hərdən bir" deyəndə nəyi nəzərdə tutmuşam, də gal də indi... Mən ağzımı açıb danışmasam, lap yaxşı olar yəqin ki... Ayda, ildə bir dəfə danışsam, yerim düşər. Yoxsa ağzımı açan

kimi qatıqlayıram. Bəli, səhəri gün mən oturacaqdən nifrətlə ayrıldım, ona görə yox ki, Lyulyu orda idi, ona görə ki, oturacaq mənim tələblərimə uyğun gəlmirdi. Lap düzünü desəm, soyuqlar başlamışdı və orda gecələmək olmurdu. Bilirsiniz nə var, nə olub e? Axı mən nəyə görə sizə izahat verməliyəm? Yaxşı... Mən unudulmuş, xaraba bir yerdə özümə sığınacaq tapmışdım. Bu yer mənim yolumun ağzında idi, mal təzəyi döşənmiş və qoxusu havaya qarışan bu cənnət yerdə giron kimi, mənə dəhşət bürüdü və sevginin qorxunc adı bədənimə dondurdu. Mən başa düşdüm ki, bu yer Allah mənim kimi cəvsi-zəşkişizlər üçün yctirib. Bura sevonlar üçün də sığınacaq, dalda bir yerdir. Bəli burda bir əlaqə var, nə əlaqədir bilmirəm, amma var. Bəli mən başa düşdüm ki, onu sevmişəm bəli, bəli sevmişəm. Mən bilməmişəm ki, bu nədir, amma sevmişəm, hardan biləydim axı? Düzü, sevginin nə olduğunu məkəbdə, cvdə, kilsədə çox eşitmişəm, oxuduğum kitabların arasında da bu mövzu əsas yerlərdən birini tutub. Amma təzəyin üstündə ad yazmaq heç yerdə yazılmayıb. Bəli, uzanıb Aya baxmaq. Lyulyu haqqında fikirləşmək sevgiyimə. Yerdə olan kol-kosu qoparıb atmaq buna başqa nə ad vermək olar? Mənim fikrimcə, məhəbbət insanda olan bütün zəiflikləri üzə çıxarır.

Maraqlıdır: məhəbbət və qorxu. Bu nə olan şeydir, görəsən? Bəlkə mən nəyisə səhv səhrəm. Platonik sevgi. Bəli, bəli, yaxşı yadıma düşdü, heç özüm də bilmirəm platonik məhəbbətlə necə sevirilər, amma çox yəqin ki, mən onu məhz platonik məhəbbətlə sevmişəm. Amma buna da heç inanmaq olmur. Əgər mən onun adını mal təzəyin üstə yazırsam, özü də barmaqımla, bu necə təmiz məhəbbət olur? Yaxşı qurtardıq... Mən onun haqqında fikirləşmişəm, amma bu heç nə demir. Bilirsiniz nə var? Bu ad mənə lap boğaza yığdı, mən onun adını dəyişirəm, məsələn onun adını Anna çağırıram. Anna... Necədir hə? Düzü, bu ad da bir o qədər yaxşı ad deyil, amma yəndə də. Bəli, mən özizlərim, mən – ağrılarından başqa heç nə barədə fikirləşmək istəməyən, acından və soyuqdan hətta abır-həyədan məhv olmamaq barədə həmişə olmayan şeylər barədə düşünmüşəm, axı mən həmişə olmayan şeylər barədə düşünməyənəm, lap o şeylər olsa belə, mənəncün fərqi yoxdur, mən öz istədiyimi edəyəm. Məsələn, götürək papağı; olub, var, olacaq. Amma mənim papağım heç vaxt olmayıb. Mənim olsa-olsa ancaq şlyapam olub. Özü də heç kəs onu mənə bağışlamayıb. Ona görə

bağışlamayıb ki, mənim şeypamı mənə atam alıb, ona görə də onu mənə heç kəs bağışlaya bilməzdi. Çox yoxın ki, o şeypaya mənimlə qəbrə qədər bir yerdə olacaq. Ho... Belə çıxır ki, mən Anna haqqında fikirləşmişəm. Uzun-uzadı fikirləşmişəm, düzdü yarım saat olmasa da iyirmi, iyirmi beş dəqiqə fikirləşmişəm. Görünür mən başqa cür sevmə bilmirəm. Bəlkə də mən ziyalı olduğum üçün belə sevmə bilməmişəm ha... Elə olmasaydı, onda mənim nə işim vardı onun haqqında fikirləşəndə təzəyin başına min bir oyun açardım. Deyənsən kəllə-mayallaq danışdım axı? Doğrudan da... Onun haqqında fikirləşəndə təzəyin nə günahı vardı? Kəl-kosu niyə qırırdım? Və hətta yanımda onun baldırlarını hiss edirdim. Bəli, elə ona görə bütün bu iztirablara son qoymaq üçün mən o doğma oturaçağın yanına gəldim. O oturaçağın ki, o məni görmək üçün hər gecə, demək olar ki, hər gecə ora gəlirdi. O gəlmirdi və mən onun yolunu gözləyib-gözləyib öz xarabamı qayıdırırdım. Artıq dekabr ayı idi, yanvar da ola bilərdi, dəqiq yadımda deyil, soyuqlar başlamışdı, doli soyuqlar... Öz daxmamı qayıdanda çalışırdım ki, hadisələri araşdırıram və məni yuxu aparırdı, əməlli başlı bir nəticə çıxara bilmirdim. Ertəsi gün, daha doğrusu növbəti günlərin birində onun göləcəyi oturaçağın yanına mən həmişəkəndən tez gətdim. Və ürəyimə dammışdı ki, daha doğrusu bilmirəm harama dammışdı, amma onu bilirdim ki, o göləcək. Bəli, o artıq orada idi... O əyləşmişdi. Onun ayaqları toxunan bambalaca bir torpaq sahəsi soyuğun nə olduğunu unutmuşdu. Niyə məni izləyirsiniz? – deyər xəbər aldım. Mən oturmamışdım və bunun da səbəbi soyuq idi. O çiyinlərini çəkdi, yəni bilmir. Mən xəbər aldım ki, axı məndə nə görüb və çox xahiş elədim ki, heç olmasa bunun səbəbini izah eləsin. Cavab verdi ki, çətinlik çəkir... Mən ona fikir verdim: pis geyinməmişdi, əyni isti idi, əllərinə dəri keçirmişdi, soruşmayın... dərinin nə rəngi, nə də nə dərisi olduğu yadımda deyil. Mən o dəriyə baxdım və ağlamağa başladım. Bəli, bax beləcə əməlli-başlı ağladım. Bu lənətə gəlmiş göz yaş... Amma mən o gün ona görə yox, hər şeyə görə ağlayırdım, hər şeyə görə. Nəyə görə, bilmirdim. O isə daşlaşmışdı, donmuşdu. O mənim ayaqlarımın yanında quruca bir taxta parçası idi. Mən onu ancaq belə təsəvvür edirdim və başqa cür təsəvvür edə bilməzdim. Elə bil onu birinci dəfə idi görürdüm, o mənim üçün balacalaşmışdı, büzüşmüşdü. Hətta bir az ovvəl torpağı qızdıran bambalaca ayaqları da havadan sallana qalmışdı və indi onun

kimi torpaq da büzüşmüşdü. Amma mən hər şeydən çox çaşdıran onun cavabları idi. Mən ondan bir şey anlaya bilmirdim. Düzünü deyən, siz mənə görə gəlmisiz? – deyər bir də soruşdum. Başı ilə “hə” dedi. Mənsə: Lap yaxşı – dedi, bu da mən. Bəs özüm, mən özümə ona görə gəlməmişdim? Bu da mən, bax, bu da mənciyəz... Mən onun yanında oturdum, oturan kimi də özümü itirdim. Mən bir an belə vaxt itirmədən çıxıb getmək istədim, getmək və daha bura qayıtmamaq... Amma düzünə qalsa getməzdən qabaq onu oxutmaq istədim, ona görə də dedim: fikrimi mənə bax, bu da mənciyəz... Mən onun yanında oturdum, oturan kimi də özümü itirdim. Mən bir an belə vaxt itirmədən çıxıb getmək istədim, getmək və daha bura qayıtmamaq... Amma düzünə qalsa getməzdən qabaq onu oxutmaq istədim, ona görə də dedim: fikrimi mənə bax, bu da mənciyəz... Mən onun yanında oturdum, oturan kimi də özümü itirdim. Mən bir an belə vaxt itirmədən çıxıb getmək istədim, getmək və daha bura qayıtmamaq... Amma düzünə qalsa getməzdən qabaq onu oxutmaq istədim, ona görə də dedim: fikrimi mənə bax, bu da mənciyəz... Mən onun yanında oturdum, oturan kimi də özümü itirdim. Mən bir an belə vaxt itirmədən çıxıb getmək istədim, getmək və daha bura qayıtmamaq... Amma düzünə qalsa getməzdən qabaq onu oxutmaq istədim, ona görə də dedim: fikrimi mənə bax, bu da mənciyəz... Mən onun yanında oturdum, oturan kimi də özümü itirdim. Mən bir an belə vaxt itirmədən çıxıb getmək istədim, getmək və daha bura qayıtmamaq... Amma düzünə qalsa getməzdən qabaq onu oxutmaq istədim, ona görə də dedim: fikrimi mənə bax, bu da mənciyəz...

deməyə heç bir sözümlə yoxdur. Amma o, sualıma bənd imiş kimi dedi ki, qalmağa otağı var. Söz ağzından çıxan kimi mən isti bir hiss keçirdim. Elə bil heç nə eşitmədim... Otağı var, ya olacaq, bir şey anlamadım... Bir az dəqiqləşdirmək lazım idi. O, sualıma əlavə olaraq dedi ki, onun iki otağı var. Bir də xəbər aldım və cyni cavabı eşitdim: iki otaq və bir mətbəx. Hiss elədim ki, bir də xəbər alsam, hamam və ayaqyolu olduğunu da deyəcək. Deməli, sizin iki otağınız var? – deyə iri gözlərini ona dikib soruşdum. Deyəsən biz dil tapa bilməmişdik. Bir yerdədir? – deyə maraqla xəbər aldım. Bəli, – dedi. Xəbər alanda ki, bunu niyə əvvəldən mənə deməyib, cavab verib dedi ki, özündə olmayıb. Suda boğulan adam xilas olmaq barədə fikirləşdiyi kimi mən də onun bir az əvvəl mənə dediyi söz barədə düşünməyə başlamışdım. Və üroyimə (yəni də harama dammışdı dəqiq bilmirəm) dammışdı ki, o yanımda olmayanda da ancaq bu barədə düşünəcəyəm. Doğrudan otaqlar iki idi və onları mətbəx ayırırdı. O deyəndə ki, şeylərini götür bilərsən, mən gülüb cavab verdim ki, olanım budur, üstümdəkilər... Onun otaqları kəhənə bir məhəllənin arasında, ikinci mərtəbədə yerləşirdi. O, kerosin lampası yandıranda xəbər aldım ki, elektrik lampamız yoxdur? Cavab verib dedi ki, yox, amma suyumuz və qazımız xirtəyəyəndir. O soyunmağa başladı. Qadınlar belədirlər də, bir şey tapmayanda soyunurlar. Sözümlə düz, əllərindən gələnlə iş elə budur. O məni dəli eləmək istəyirdi, deyəsən, amma şükür Allaha ki, mən lüt qadın bədəni çox görmüşdüm. Mən o biri otağa da baxmaq istədiyimi bildirdim, çünki onu görməmişdim. Lap elə görseydim də deyəcəkdim ki, o otağı bir də görmək istəyirəm. Bos siz soyunmaq istəmərsiniz? – deyə xəbər aldı. – Bilirsiniz, – dedim, – mən təsadüfən soyunuram, yatarkən ancaq çəkmələrimi çıxarıram, vossalam. Üst paltarlarım isə – dedim, təsadüfi hallarda öynimdən çıxır, havadan asılı olaraq. Nə isə fikirləşib, çiyəninə bir yaylıq saldı və qabağa düşüb məni o biri otaqla tanış eləməyə başladı. Sonradan bildim ki, o otağa dahlizdən də yol varmış. Bəlkə yaxın olduğu üçün məni mətbəxdən aparmışdı, bilmirəm... Mən otağa heyvətlə baxırdım. Otağın mebelinin sayı elə idi ki, sanki onı hardasa görmüşdüm. Mən soruşdum: Nədir axı bu? O çox sakitcəsinə cavab verdi: Qonaq otağı. Bəli, qonaq otağı zir-zibillə dolu idi və o zibilləri dahlizə daşımağa başladım. O yazıq-yazıq mənə baxırdı. Mənim cavabımı onu maraqlandırmırsa da soruşdu ki, neyləmək

istəyirəm. Mən onsuz da onunla danışmaq istəməyirdim və heç nə demədim. Ona fikir vermədən otaqdakı əşyaları bir-bir dahlizə daşdım. Otaqda o qədr zir-zibillə vardı ki... Məqsədim girişi təmizləmək idi, otaq məni tutmuşdu və burada qalmağa hazırlaşmışdım. Heç olmasa şlyapanı soyun, – deyib gülümsündü. Mən yəni ona əhəmiyyət vermədən işimi gördüm və nəhayət, otaqda divandan və bir-iki rəfdən başqa bir şey saxlamadım. Divanı qapıya sarı sürüdümlə və ertəsi gün rəfləri də dahlizə apardım. İşimi görüb qurtarılandan sonra, hə yadımda ikən deyim ki, o mənə qətiyyətlə kömək etmədi, özümü divana saldım. Mənim uzandığımı görüb dedi ki, mələfə və üstümü salmağa bir şey gətirəcək. Mənə onun heç nəyi gərək deyildi. Gecələr pərdəni çəkmərsiniz? – deyə xəbər aldım. Pərdənin çirki qaranlıqdan da bilirdi. Pərdə açıq olduğundan bayırın qaranlığı içəri dolurdu və mənim əsəblərimi dartılırdı. Mən divanı çevirməli oldum... Daha doğrusu elə yerə çəkdim ki, pəncərə görünməsin. Mən it öz damına cuman kimi divanın üstünə cumdum. O dedi: Lampanı otaqda saxlayıram, birdən gecə lazımlınız olar. Mən əvvəl dedim ki, lazım deyil, sonra dedim ki, özü bilər, istəyir saxlasın. Fikirləşdim ki, yatmaq gözəl şeydir, amma bunun gecələr araya çıxan zibilli olmaya da. Ona görə də ona dedim: Gecə bayıra çıxmaq üçün mənə təsəvvürünüz pis olmaz. Onun evində təsəvvür, daha doğrusu mənə uyğun bir şey ortaya çıxmadı. O dedi ki, ortası dəşik stul var evində, əsil mənim ölçümdə. O belə deyəndə mənim yadıma düşdü, o həmişə ortası dəşik stulda oturardı, özü də elə məğrur, elə sax oturardı ki... Nəyə... axırı ki, ağzıbağlı bir qazanca tapıb gətirdi. Mən ona deyəndə ki, qapaq mənə lazım deyil, onu aparı bilər, təəccüblə xəbər aldı: Nəyə qapaq sizə lazım deyil. Əgər mən desəydim ki, bunun qapağı hanı, yəqin ki, sualı vermək xatirinə cyni tonda deyərdi ki, qapağı ney-nirəm. Yaxşı ki, qapağın ağzını otaqda saxladı, yoxsa yuxuya gedə bilməzdim. Çünki olimdə bir şey tutmadan yata bilmirdim. O, lampanı əvvəl qoyduğu yerdən götürüb kömür çəçinin üstünə qoydu. Mənə elə gəldi ki, indicə çıxıb gedəcək, amma yanılmışdım, o asta addımlarla divanın baş tərəfində diz çökdü. Dedi ki, evində nə varsa hamısı dədə-babadan qalmadır. Onun sözləri məni maraqlandırmırdı, bunu o özü də bilirdi. Onun yerinə kimi olsaydı, çıxıb gedərdi. O danışdıqca mən yuxulayırdım, amma o mənə mane olmurdu. Mən dedim ki, çıxıb gətirə yaxşı olar. O mənim sözümdən

çıxmadı və lampanı da götürüb getdi. Nəhayət, mən tək qala bildim və fikirləşdim ki, oməlli-başlı yatacağam. Toossüf ki, dincolo bildimdim. Səhər yuxudan ayılında bütün bədənim sıızıldayırdı. Hər ikimiz lüt idik, bir yataqda uzanıyıdıt. Deyosən, mən onu... Boli, monim sevgimin ilk gecəsi belə keçdi.

Yavaş-yavaş monim güzəranım qaydasına düşürdü. İstədiyim vaxt o mənim yeməyimi-icməyimi verir, otağımı təmizləyir, pal-tarlarımı yuyurdu. Yazıq monim günahım üzündən həmişə mōndon lozzət ala bilmirdi. Ona görə də otaqdakı bütün sədləri yarıb keçən məlahətli səslə, amma mənim huşumda qalmayan, noğmələr oxuyurdu. Onun nəğmələri daha mənə manc olmurdu. Bir dəfə ondan xahiş elədim ki, otağıma dibçək çıxöyi gotirsin. O, sözümlü yerinə yetirib çičək gətirdi və peçin yanına qoydu. Peçə yandırdı. Mən dibçəyə qulluq eləməyə başladım, amma bir qədər keçəndən sonra dibçək də onun çičəyi də hətta otağa dolan qoxu da məni bezdirdi. Mən fikrimi ona açanda dedi ki, tozosiini gotirə bilər, amma mən cətiraz elədim, çünki təzəsi mənə lazım deyil, köhnəsi kimi. Anna bərəsində mən daha düşünmürdüm, o məni qətiyyəni maraqlandırmırdı. Onun nəfəsi, səsi, gəzişi, hətta baldırları da məni maraqlandırmırdı. Onun otağından gələn qarışıq səslər məni narahət eləməyə başlamışdı, mən özümü açar deçiyindən onun otağına baxmaqdan gəclə saxlayırdım. Fikirlişirdim ki, bəlkə o deşiyə bir şey tıxayıb, bəlkə ordan heç nə görünür. Bir gün xəbər aldım: Deməli, siz fahişəliklə dolanırsız? O: – Boli – dedi, – biz fahişəliklə dolanıq. – Bəlkə, – dedim, – ordakilərə deyosən ki, bir az sakit işləsinlər. Elə dedim ki, onu həvələdəndə çıxara bilərəm, onunsa vecinə olmadı və gülə-gülə dedi ki, onlar dayana bilmirlər. Deməli, mən çıxıb gətəmə, pis olmaz, hə? – deyə xəbər aldım. O, dədə-baba şeylərinin arasından pərdə çıxarıb mənim və öz qapısına asdı. Mən dedim ki, hərdən bir mōdom cəfəri yemək üçün mənə əziyyəti verir. Cəfəri! – deyib elə bağdırdı ki, guya mən adam yeyonəm və üroyimdən adam əti yemək keçir. Başa düşdüm ki, cəfəri mövssümü başa çatır və bu mümkün olan şey deyil. Əgər dünyada cəfəri deyilən bitki olmasaydı, mən yəqin ki, şüyüd yeməyi də xoşlamazdım. Onda mənimçün soğanla nanonin fərqi olmazdı... Elə bu fikirlərdə idim ki, birdən ürəklənib mənə dedi ki, uşağa qalib, özü də beç-altı aydır. Hətta onu da dedi ki, uşağın mōndon olmasına heç bir şüb-həsi yoxdur. Sonra moni inandırmaq üçün soyundu və qarnını mənə

göstərdi, elə bil qarnını gözümə soxacaqdı. Soyunmağının səbəbini onunla izah elədi ki, məni inandırın, ağılıma gotirməyim ki, qarnına yastıq-zad bağlayıb. O mənə iri gözləri ilə baxırdı, gözlərinin rəngi yadımda qalmasa da doqiq bilərəm ki, gözləri iriləmişdi. Mən bütün qüvvəmi və səsimi toplayıb dedim ki, uşağı salmaq lazımdır. Sözümlə bənd imiş kimi pərdələri açdı, onlardan birini özüne bürüdü, gözləri daha da iriləşdi... Və çıxıb getdi. Boli, o gündən mənim günüm qara əskiyyə büküldü. Hara gədirəmsə o qarnını gözümə soxurdu, başıma qaxırdı və tez-tez də deyirdi ki, uşağın mōndon olmasına heç bir şüb-hə yoxdur, fikir versəm, guya mən də onun qarnında uşağın necə atılıb-düşməyinin şahidi ola bilərəm. Mən də cavab verirdim ki, əgər uşaq atılıb-düşürsə, deməli mōndon deyil. Qısqarınım ağzında idi, mən doqiq bilirdim ki, qısqırmək üçün burdan yaxşı sığınacaq tapa bilmərəm. Ona görə də getmək barədə düşünəndə otim ürəşirdi. Amma nə etmək olardı? Mən hiss elədim ki, onun yanında kimsə var, başı qarışmışdı, özü də yanındakı zənən xeylağı idi, deyosən. Qovulmadığım yerdən getmək mənə çətin gəlirdi, amma mənim başqa olacım qalmamışdı. Mən sakitcə pənəyimi və şlyapamı geyindim, ayaqqabılarımı bağımı bağladım, heç nəyimi unutmadan dōhlizə açılan qapını açdım. Daşayıb yığıdığım şeylərin üstündən atıla-atıla eşiyyə çıxdım. Hiss eləyirdim ki, məni izləyirlər, düzdü mən heç nə görmədim, ancaq hiss elədim. Harada olduğumu ayırd eləmək üçün sōmaya baxdım. Ayı bürçünü axtarmağa başladım, doqiq bilirdim ki, o göydədir, amma mən onu tapa bilmədim. Sonra fikirləşmədən getməyə başladım. Öz addım səslərimi özizləyə-özizləyə dünyanın irili-xırdalı səslərinin ohatəsindən çıxıb sükuta qoşuldu, sükutu qucaqladım, sükutu sevdim. Monimçün heç bir əhəmiyyəti yox idi. Səs səsdir, səs səs olaraq qalır. Əsas məsələ odur ki, o səslər olmasın, o səslərin kökü kōsilin. Mən həmişə bu arzuyla yaşamışam, amma daha xeyri yoxdur, mən bu arzuya nifrət eləyirəm. Yəqin ki, qarşıda məni başqa imtahanlar gözləyir. Səbəb qalmayacaqdım ki. Kimisə sevmək lazım gələcəkdi. Sevgi üroyin insan beyninə yeritdiyi clik-sir kimi bir şeydir. Ürəklə zarafət eləmək mümkün deyil...

PYER BUL

(1912-1994)

İNTƏHASIZ GECƏ

Mənim adım Oskar Vensandır. Subayam. Monpamas möhüllə-sində kiçik kitab dükənəm var. Bu yaxınlarda əlli yaşım tamam olmuşdur. Hamı kimi mən də müharibədə iştirak etmişəm. Zən-nimcə, insan ömrü üçün bir müharibə kifayətdir.

Çoxlu kitab oxuyuram. Məni elm, ədəbiyyat və fəlsəfə yenilik-ləri maraqlandırır. Bəzən yaşamaq problemi üzərində düşünürəm və bu, əsrarəngiz şeylərə olan tələbatımı tamamilə ödəyir. Atom nüvəsini parçalaya bilən alimlərin köşf qabiliyyətinə moftunam. İndiki əsrdə doğulduğumu ağılıma gətirəndə heyran olduğuma görə bədənəm xəlifcə lərzəyə gəlir.

Dənəcəyimi qeyri-adi hadisəyə yalnız və yalnız təsadüf nəti-cəsində rast olmuşam. Buna görə həmin təsadüfə minnətdar oldu-ğumu demirəm, amma ona lənət də yağdırmıram. Mən bir az fatalistəm. Lakin düşdüyüm vəziyyətdən necə çıxma biləcəyimdən xəbərdar olmağı çox istədim.

Bu hadisə 1949-cu il avqustun 9-da axşam başladı. Mən "Gün-böz" in cyvanında oturmşudum. Yay günlərində bura gəlib sərin pivə içə-içə yoldan keçənlərə tamaşa etməyi adət etmişəm. Bu dəfə də belə oldu. Qarşımda açıq qəzet var idi, yoldan keçənlərə baxmaq məni yoranda bir neçə sətir oxumaqdan ötrü qəzəti nəzər salırdım.

Fikirləşirdim ki, işlər o qədər də pis gətmir.

Badarili məhz belə bir anda mənim həyatıma daxil oldu. Özü də elə amirane torzda daxil oldu ki, bu, onun qeyri-adi şəxsiyyət oldu-ğuna dəlalət edirdi.

Stolumun yanından üç dəfə gəlib keçən, buradakılara diqqətlə baxan adam bir neçə dəqiqə idi ki, nəzərimi cəlb edirdi. O, romalıları məxsus qırmızı əba geymişdi: bu cəhət məni onun sifətindəki qəribə və tamamilə yeni bir xüsusiyyətdən az heyrotləndirmişdi. Bəlkə,

sifət cizgilərinin nəciibliyi? Bəlkə də, enli və özəmətli alnı, yaxud yunanlara məxsus burnu! Yaxud ola bilər ki, indiyədək heç vaxt gör-mədiyim bürünc rəngli dərisi? Ortabəydan xeyli uca olan həmin şəxs, mənə öylənmək üçün gözəlilənmədən Roma obası geymiş Misir Allahını xatırladırdı.

Onun hərəkətlərini izləyirdim. Yəni də yavaş-yavaş qarşımdan keçdi. Bir qədər inamsız addımlayırdı; güman etmək olardı ki, azmışdır, yolu soruşmağa da ürək eləmir. Görünür, nəhayət, qərara gəlib qonşu stolun arxasında oylaşdı. Yaxınlaşan ofisiyanta mənim qabağımdakı parçə elə hərəkətlə göstərdi ki, bu, "cəlo ondan gətir" mənasını verməli idi. Sifətdən özünü itirmiş adama oxşayırdı. Gördüm ki, bu adam təkcə mənim diqqətimi cəlb etməyib: mənədən bir qədər aralı oturmuş cənəqli, dazbaş, alçaqboy cənab onu gözəlri ilə az qala ceyirdi.

Bürünc rəngli dərisi olan adam, bir qurtum pivə içdi və nifrotin-dən sifəti bürüşdü. O, xəyala dalıb xeyli susdu, sonra mənə baxdı.

Ciddi tərzdə:

– Dostum, – dedi, – mənə çox böyük lütf göstərməyə razı olub, indiyə necəncə əsr olduğuna deyə bilərsinizmi?

– Bağışlayın? – deyə cavab verdim.

O, sözüno davam etdi:

– İndiki əsrin nömrəsini mənə desəydiniz, sənə minnətdar olardım.

Sualın mənə də doğruduğu heyroti digər bir cəhət çətin ki azalda bilərdi: naməlum adam latın dilində danışırdı. Bu dili pis bilmədiyimə görə naməlum adamın danışığını çətinlik çəkmədən başa düşür və ona cavab verməyi bacarırdım. Biz klassik latın dilində danışırdıq. Həmin söhbəti mümkün qədər olduđu kimi nəzərinizə çatdırıram.

Əvvəlcə cə fikirleşdim ki, səfeh zarafatlar həvəskannə rast gəlməmişəm. Lakin onun özünü bürüzə vətən cətirəməliliği məni bu gümanınam əl çəkməyə məcbur etdi. Bəlkə, dəlidir? Bütün bunlara baxmayaraq, onunla cəni ahəngdə danışımağı qərara aldım. Dedim:

– Vətəndaş, sənə böyük məmnuniyyətlə cavab verərəm. Biz iyirminci əsrin ortalarında yaşayıyıq. Daha dəqiq desək, min doqquz yüz qırx doqquzuncu ildə.

Naməlum adamın sifətində kədərli heyrot ifadəsi göründü. O, tənə ilə mənə baxıb dedi:

– Ah, dostum, kim sənə öyrədirib ki, başqa bir dövrdən buraya gələn və ona görə də burada tək-tənha olan adamı olə salasan!

Mən lap yaxşı bilirəm ki, indi sənin yalançı dilinin dediyi kimi, mən doqquz yüz qırx doqquzuncu il deyildir, mənim haqq-hesabım dübdüzdür, mən Badari krallığını təxminən səkkiz min il bundan əvvəl tərk etmişəm. O zaman bizdə doqquz mininci il idi.

Dəfələrlə eşitmişdim ki, ruhi xəstələrlə mübahisə etmək olmaz. Görünür, bu adam başqa ösrdə yaşamayı fikirlişmək dəliliyinə tutulub. Brantonun qədim Badari şəhərinin xarabalıqlarını bu yaxınlarda kəşf etməsi haqqında bir dəfə məqalə oxuduğum yadıma düşdü. O zaman mən həmin alimin apardığı qazıntılar sayəsində adamların xəbər tutduqları qəribə mədəniyyətlə maraqlanmışdım. Deyəsən, həmin məqalələri oxumaq bu zavallının ağılı olindən almışdı.

Mən tələsmədən həmişə eyni ahənglə cavab verirdim:

– Ey naməlum şəxs, mən gözəl Badari mədəniyyətinin qeyri-adi qədimliyi barəsində səninlə mübahisə etmirom. Lakin bunda da allahları şahid çağırırım ki, səni ələ salmağı ağılıma belə gətirməmişəm. Sözlərimin mənası yalnız o idi ki, bizdə xristian tarixi ilə mən doqquz yüz qırx doqquzuncu ildir. Ey müdrik insan, vaxtın nisbi olduğu sənə, yəqin ki, məlumdur. Buna görə də biz eyni zamanda həm Milad günündən keçən iyirminci ösrdə, həm də bizim tarix hesabımız, haqqında danışdığın modəni və məşhur şəhərin sakinlərinin tarix hesabı ilə ümumi olsa, on səkkiz mininci ildə, yaxud ona yaxın bir dövrdə yaşaya bilərik.

Bu sözlər onu sakitləşdirdi. Naməlum şəxs dərindən xoyala daldı, deyərsən, mürəkkəb hesablamaları aparırdı. Nəhayət, dilləndi:

– Dostum, sənin sidiq-ürəklə danışdığın sübhə etdiyimə görə mənə bağlılaş, amma nə cür mürəkkəb problemi həll etməli olduğumu bilsən, mənə qınamazsan. Sənə etibar əlaməti olaraq, sırımı məqaf istəyirəm. Güman etmirom ki, siri açmağım mənə buraya göndərmiş elm dəryası – Akademiyayı narazı salsın. Üstəlik sənin sifətində bir qədər kəməğillilik əlamətləri görürəm. Bu, bizim üçün insanın etibarlı olmasına təminatdır. Açıq danışıma görə mənə bağlılaş, əslində bu, bütün badarililərə xas olan cəhətdir. Daha fərsətli olsaydın, sırım sənə nəzərindən qaçmazdı. Eşit və əgah ol. Mən zaman səyahətinə çıxmışam. Adım Amun-Ka-Zaylatdır. Dədiyim kimi, buraya məşhur Badari şəhərindən gəlmişəm. Mən oranı öz vaxtım ilə, bir neçə dəqiqə əvvəl tərk etmişəm ki, bu da Yer vaxtının təxminən

səksən ösrdə bərabərdir. Mən kral elmi institutunun alimiyəm. Vaxt mənasını sənədən keçirmək mənə həvalə olunmuşdur; səyahətin müddətini bizim elm dəryası institutumuz müəyyən etmişdir. İndiyə qədər həmkarlarımdan biri qısa müddətli təcrübələr aparmışdır. O, yaxşı öyrəndiyimiz romalıları dövründək gedib çıxmışdır. İndi sən latın dilində asanlıqla danışımağın səbəbini başa düşürsən. Mən həmin dövrün paltarını geymişəm. Elə zənn edirdim ki, ösrlər boyu əbəda dil kimi qorunub saxlanmışdır; təəssüf ki, səhv etmişəm. Maşını iyirmi min il irəliyə qurmuşdum, bu, hələlik gedə bildiyimizdən böyük müddətdir. Yolda başa düşdüm ki, həmin müddət birdən-birə qət edilə bilməz. Belə olduqda yol üstündə dayanmağı qərara aldım və bir neçə dəqiqə əvvəl burada dayandım. Zənnimcə, clə bir dövrdə dayanmışam ki, həmin dövr bizimkindən təqribən səkkiz min il aralıdır. Açığını deyim ki, öz hesablamalarıma əmin deyiləm, buna görə də onları yoxlamaq istərdim.

Bütün bunlar nə qədər qəribə görünsə də, mən onun düz danışdığını inanmağa başlayırdım. O danışıqca ruhi vəziyyətinə sübhəllərim yox olurdu. İndi mən vəcdə gəlmişdim, bu, bəlkə də öz ağılımın zəifliyinə dəlalət edirdi. Öz-özümə deyirdim ki, qarşımdakı şəxs əsl badarilidir, tarixən mövcud olduqlarını Brantonun öz “Badarinin mədəniyyəti” əsərində sübut etdiyi adamlardan biridir. Əsl möcüzə idi: mən qeyri-adi hadisənin şahidi olmuşdum! Zamana səyahət! Bu, ola bilərmə – Uellsin fantaziyası doğru çıxır! Qarşımda minlərlə sual dururdu.

Naməlum adam isə sözümlə davam edirdi:

– Oğlum, təəccübləndiyini başa düşürəm. Görünür, Badarinin gözəl mədəniyyətindən qətiyyətlə xəbər yoxdur. Bəlkə də, mənim bir neçə dəqiqəlik səyahətim müddətində Yerdə keçən səksən ösrdə...

Hətta klassik latın dilində deyilmiş bu hipotəzə soyuqqanlıqla qulaq asa bilməzdim. Naməlum adama stolumun arxasında oyləşməyi, sağ-salamat gəlişi və bizim görüşümüz şərafinə birlikdə bəda qaldırmağı təklif etdim. O, naz etmədi. Nə içmək istədiyini soruşdum. Cavab verdi ki, bu kölənin indicə gətirdiyi iyrənc horraya heç bir vəchlə əl vurmayaq. Amma bir neçə gün əvvəl (onun vaxtı ilə hesablasa) Roma dövründə gətirilmiş içkinin dadı çox xoşuna gəlmişdir. Həmin içki yaqut rəgdə idi və romalıları onu vinum adlandırdılar. Mən iki butulka ələ Burqundiya şərabı sifariş verdim.

O, böyük bir qurtum vurdu, razılıq əlaməti olaraq başını tərpo-
dib ciddiyyətlə dedi:

– Bu içki adamın canını qızdırır, özü də dadlıdır. Qayıdanda
özümə dörd butulka aparacağam.

Mən dalbadal dörd stəkan içib badarilidən xahiş etdim ki, söh-
bətini davam etdirsin.

Amun-Ka-Zaylat sözü başladı:

– Sənə dedim ki, bir neçə dəqiqəlik səfərim ərzində Yerdə
sürən səksən əsr müddətində gözəl Badari mədəniyyəti, çox
güman, yox olmuşdur. Təəccüblənməyinin səbəbini başa düşürəm,
çünki çox ola bilər, ən böyük kəşflərimiz də məhv olmuşdur.
Romalılar bu barədə heç nə bilmirdilər. Məsələn, bizim məharətli
düzəltdiyimiz maşın onlara bölli deyildi. Belə bir maşının sonralar
ixtira olunduğunu güman etmiyəm.

Təsdiq etdim ki, vaxta səyahət məsələsi heç cür mümkün olma-
mıdır.

– Ey Amun-Ka-Zaylat, – dedim, – vaxta səyahət məna bəşə-
riyyətin ən heyranedicə nailiyyəti kimi görünür, indi başa düşürəm
ki, elminizin çox böyük müvəffəqiyyətlərinə baxmayaraq, biz hələ
uşağıq. Amma əsrimiz sən fikirləşdiyən qədər nadan deyil. Mən
Badari mədəniyyətinə az-maz bələdəm. Nə olsun ki adamlar onu
unutmuşlar. Alimlərimiz Badarini öyrənməyə başlamışlar. Bu
yaxınlarda aparılmış qazıntılar, onun şanlı keçmişini bizim üçün
aşkara çıxarmışdır. Bil və agah ol ki, sənin şəhərin altı min ildən də
çox bundan əvvəl dağılmış və torpaq altında qalmışdır. İndi bizim
cəsarətli alimlərimiz ilk dəfə onun xarabalığını üzə çıxarırlar.

– Ola bilməz! – deyər Amun səsləndi.

– Onlar orada saxsı qırıq, bürünc xəncərlər və ətraf sümükləri
əyilmiş skeletlər tapırlar. Amma sən dediyin kəşflərin heç bir izi
hələ tapılmamışdır. Qət etmişik ki, siz əkinçi xalq olmusunuz. Bizə
məlumdur ki, siz fil dişindən ola heykəllər yaratmağı, sədəf şeylər
düzəltməyi, misdə naxış açmağı bacarmısınız; amma heç bir kəsin
ağlına gəlmir ki, elminizin mənim bildiyim qədər yüksəklərə qalx-
mışdır.

– Götür-qoy etsən, burada heç bir təəccüblü şey yoxdur. Dedi-
yin kobud əşyaların əsrlər boyu qalması, tamamilə təbiiyədir. Amma bizim
ola texnikamız misdən və bürüncdən çox kövrək metallardan yara-

dıldı... Sən, dalğalar və radiasiya haqqında eşitməmişmi? Siz cənab
həmin görünməz vasitələrin köməyi ilə ötürməyi bacarırsınızmi?
Cavab verdim ki, bacarıq və bu sahədə hətta xeyli müvəf-
fəqiyyət də qazanmışıq. Mən radio və televiziya stansiyalarının
quruluşunu həvəslə təsvir etdim.

– Dəməli, sən başa düşürsən ki, qurğumuzun əsas ünsürünü əl
ilə yoxlamaq mümkün deyil. İndi də təsəvvür et ki, dalğaların
köməyi ilə həmin ötürmələrin simi itəcək və gələcək fəth hazırda
sənəin fəxr etdiyən aparatların qırıqlarını tapacaqdır. Axı o, sizin bu
aparatları yaradarkən nə kimi əməli məqsədlər güddüyünüzü ağlına
gətirə bilməyəcəkdir. O, bunların bəzək sənəti nümunələri oldu-
ğunu güman edəcəkdir. Üzərində anlaşılmaz işarələr həkk edilmiş
vaza və metal qırıntılarını tapan əsrinizin alimləri də bu cür fikirlə-
şirlər... Amma mən görürəm ki, siz bilik sahəsində hələ körpəsiniz.
Bizim sən elmi-texniki nailiyyətlərimizin əsas xüsusiyyəti sədə-
likdir. Məsələn, məni bura gətirən maşın çox mürəkkəb radiasiya
sistemi ilə təchiz edilmişdir, lakin onun hərəkətverici hissəsi qətiy-
yən böyük deyildir. Özün bax. Adı görkəmli mexanizmin başqala-
rının nəzərinə çarpmamasında təəccüblü bir şey yoxdur.

O, cibindən tutqun ağ rəngli, ellipsvari kiçik bir şey çıxartdı.
Düymələrdən və balaca dəstəklərdən ibarət olan bu şeyin dilləri
var idi; adama elə gəlirdi ki, mexanizmin quruluşu yalnız bundan
ibarətdir. Bu an adını çəkdiyim alçaqboy, çəsməkli adamın irəli
əyildiyini və çox böyük maraqla biza baxdığını gördüm. O lap yaxın-
lığımızda oturduğundan söhbətimizin çoxunu, yəqin ki, eşitmişdi.
Badarili həmin şeyi tələsik cibinə qoydu.

– Dostum, sənə çox böyük etimad göstərdiyim barədə danış-
mağa ehtiyac yoxdur. Bu şey indi mənim üçün kral xəzinəsinin
bütün vazalarından qiymətlidir. Mən sizin dövrdə qalmaq niyyə-
tində deyiləm. Səyahətimin məqsədi olan iyirmimininci ilə çatmalı,
sonra geri qayıtmalıyam... Amma sən dedin ki, vəlhedici köhnə
Badari şəhəri çoxdan dağılmışdır?

– Məgər xəbər yoxdur? – deyər bir qədər fikirləşdikdən sonra
cavab verdim. – Məgər sən soforda olarkən onun can verməsinin və
əsrlər boyu yavaş-yavaş sönməsinin şahidi deyilsən? Məgər sən öz
şəxsi ölümünü görməmişsən? Məgər sən cənazənin küllünün indi
bizi heyran edən zərif naxışlı qutulardan birinə yığıldığından xəbər
tutmamısan?

– Boş-boş danışmamaq üçün mən öz üsullarımız barədə sənə bəzi izahat vermək istordim. Bağışla mənə, dostum, o zaman səfəh suallara chtiyaç qalmaz... Amma bir halda ki, biz tanış olmuşuq, sən öz adını mənə deyə bilərsənmi? Adamları “Ey dostum”, yaxud “Ey namolım şəxs” ifadələri ilə adlandırmaq mənə elə gəlir ki, çətin dir. Bunu da romalılardan əxz eləmişəm.

– Adım Oskar Vensandır, – deyə cavab verdim.

– Hm... m-m... yaxşı... Amma əgər cətrinə deyməzsə, mən yenə də sənə əvvəlki kimi “dostum” deyə müraciət edəcəyəm. Yalnız bunu demək istəyirəm ki, sənəin vaxta səyahət haqqındakı təsəvvürün tamamilə bəsitdir. Sözlərimə qulaq as.

Biz xəlif məh osən Monpamas axşamında üzbuüz əyləmişdik. Badarilin səhəbtinə o qədər uyumuşum ki, yemək tamam yadımdan çıxmışdı. Saat doqquz idi. Butulkalarda heç nə qalmamışdı. Yenedən şərab sifariş vermək istəyirdim ki, alçaqboy, çəsməkli adam yerindən qalxdı və dərin heyretimə roğmən bizə latın dilində müraciət etdi:

– Ey vətəndaşlar, səhəbtinizi yarımçıq kəsdiyimə görə üzr istəyirəm. Səhəbtinizə qulaq asdığım üçün mənəi təvazökar olmamaqda təqsirləndirməyin. Ey mənim əcdadım, səni görən kimi sənəin hərəkətlərinə, danışığına heyran oldum. Sözlərinə qulaq asmaya bilmədim. Bu sözlər mənəi o qədər həyəcanlandırdı ki, özümü saxlaya bilməyib axıradək qulaq asdım. Mənəi lonəlləməyin, əksinə, bu görüşə imkan yaradan təsadüfə minnətdar olun, adamların keçmişə ağılaşımaz dərocədə marağ göstərdiklərinə minnətdarlığımı bildirin. Həmin marağ, məktəblərdə, hətta bizim zamanədə latın dilini öyrənməyə vadar edir... hələ bu harasıdır! Deməliyəm ki, mənim zamanəmdə. Axı ey nəcib namolım şəxslər, biz sizinlə müxtəlif dövrlərin adamlarıyıq. Sizə nə qədər qoribə görünsə də, dostlar, bilin ki, qarşınızda daha bir vaxt səyyaha dayanmışdır. Amma mən bura uzağ gələcəkdən təşrif gətirmişəm. Mənim mövud olduğundan heç birinizin xəbəri yoxdur, çünki sən parisli də, sən badarili də bilməlisiniz ki, mən yalnız on-on iki min il bundan sonra dünyaya gəlməliyəm, daha doqıq deyə bilmərəm, ona görə ki, ey mənim əcdadım. Amun, mən də sənəin kimi bu dövərə təsadüfən, mexanizmin müəyyən olunmuş iki yüz əsrlik məsafəni birdən-birə qət edə bilməyəcəyini və yolüstü dayanmaq lazım gəldiyini başa düşəndən sonra enmişəm.

Dostlar, qarşınızdakı şəxs Perqoliya respublikasının adlı-sanlı alimlərindən biri olan doktor Cinq-Conqudur. Toəssüf ki, Perqoliya

respublikası haqqında heç nə bilmirsiniz, çünki mənim parlaq müvəffəqiyyətimin şahidi olacaq ölkə, hələlik okeanın altındadır. Ey parisli, sənəin dövüründə həmin okeanı Sakit Okean adlandırırlar. Bilin və aqah olun ki, Perqoliya akademiyası sən nailiyyətimizdən – vaxt məşimindən istifadə etməklə keçmişə elmi səfərə çıxmağı mənə tapşırılmışdır... Demək istəyirəm ki, mənə tapşıracaqdır. Səfərin müddəti Yer vaxtı ilə iki yüz əsrlik müəyyən edilmişdir. Apardığım hesablamalara görə, elmimizin bizi tanış etdiyi gözəl Badari dövrünə gedib çıxmalıyam. Kiçik bir hadisə mənəi yol üstündə dayanmağa vadar etdi. Amma mən xoşbəxtəm, çünki bu, mənə birdən-birə müxtəlif dövrlərlə tanış olmağa imkan vermişdir.

Ey parisli, mən sənəin vaxtında beş gün əvvəl buraya gəlmişəm. Paltarımı burada nozəri cəlb etməyən paltara dəyişmişəm. Bu da mənim nişanımdır.

O, Amunda gördüyüm oşyaya oxşayan ovalvari şeyi göstərdi.

– Ey dahi Cinq-Conq, – deyə sözbə başladı.

Lakin sözbümü kəsməyə məcbur oldum, çünki özümü lap itirmişdim. Ofisiyanta işarə etdim və perqoliyalıya öz stolumuzun arxasında yer göstərdim; qüvvəm yalnız buna çatdı ki, ondan nə içmək istədiyini soruşdum. Cavab verdi ki, konyak adlanan içki onu hər cəhətdən təmin edir.

– Konyak mənə cüdə daim içdiyim içkini xatırladı, – deyə əlavə etdi. – İçəcəyəm demək istəyirdim. Doğrudan da, mən öz dövürümdən on min il əvvəlki həyata hələ alışmamışam, buna görə də danışığımda yol verdiyim dolaylılıq üçün sizdən üzr istəyirəm... Əgər icazə versəniz, konyak və bir az qazlı su istəyirəm.

Mən bir butulka konyak və bir sifon qazlı su sifariş verib, yeni tanışımı nəzərdən keçirməyə başladım. O, bəstəboy, tamamilə dazbaş idi, səliqəli qara pəncək geyinmişdi. Gözləri iblis gözləri kimi yanırdı. Əgər badarili olmasaydı, onun qeyri-adi böyük kəlləsi diqqətimi şübhəsiz ki, cəlb edərdi. Bəstəboy gələndən sonra badarilinin ağızından hələ bir kəlmə də çıxmamışdı. Deyəsən narazı idi.

Bir stəkan konyakı başıma çəkib, azacıq özümə göldim.

– Cənablar, – deyə sözbə başladım, – ...Üzr istəyirəm, cəntlənlər... Demək istəyirəm ki, ey alimlərim alimləri! Sən, badarililərin ən məşhurasan və sən, on adlı-sanlı perqoliyalıları öz şöhrətlinə kölgədə qoymusan!.. Bu axşam, həyatımda ən böyük hadisə ilə ola-

mətdardır. Əsil möcüzə görməyimə mənə imkan verdiyinə görə ruha minnətdaram. Özümü sənə layiq hesab etmirəm, xələtimdən qızaraq, Amun-Ka-Zaylat, sənin qeyri-adi müdrikliyin qarşısında və Cinq-Conq, gələcəkdə sənə qismət olacaq müdrikliyin qarşısında təzim edirəm. Lakin bu dövrün nadanlığına rəhminiz golsin. Zənnimə, nadanlığımız orta osrlorin cohaloti kimi bir şeydir. Yalvarıram, bozi şeyləri mənə izah edin. Səkkiz min il bundan əvvəl yaşamış badarili, axı sənin ölümündən azı yetmiş doqquz əsr keçmişdir. İndi, gözlərim qarşısında necə dura bilirsən?

– Suallarına cavab verməyə çalışacağam, lakin verdiyi suallar, sən çox sadələşdirilmiş olduqunu göstərir. Qoy lap əvvəldən başlayım. Perqoliyalı hakim səhbətimizi kəsməyəydi, belə də edəcəkdim. Sən də mənim kötücəm, səhbətimə qulaq as, sonra mən də səni dinləməklə özümü xoşbəxt hesab edəçəyəm.

Doktor Cinq-Conq razılıq əlaməti olaraq başını torpədən sonra badarili sözüünə davam etdi:

– Xeyli bundan əvvəl, alimlərimiz vaxtda sürətlə yerdəyişmənin nəzəri cəhətdən mümkün olduğunu müəyyən etmişdilər. Alimlərimizdən biri sübut etmişdi ki, vaxt eyni növlü deyildir, müxtəlif sistemlərdə olan fərdlər üçün vaxtın sürəti nisbidir və sistemin özü ilə müəyyən olunur... Lakin de görüm, ey parisli, kifayət qədər aydın danışırımmı?

– Sözüünə davam et, bu nəzəriyyə mənə tanışdır. Alimlərimizdən biri eyni cür köşf etmişdir.

– Deməli, Yer vaxtından fərqlənən vaxtda yaşamaq imkanı təkrar edirəm ki, nəzəri cəhətdən sübut edilmişdi; lakin onun həyata keçirilməsi üçün işıq sürətinə yaxın sürətə nail olmaq lazım idi. Sənə başa düşə biləcəyin bir misal gətirəcəyəm; bizim məktəblərimizdə həmişə həmin misalı çəkirlər. Əgər sayyah planetimizdən saniyədə iki yüz doxsan doqquz min doqquz yüz səksən beş kilometr sürətlə yola düşərsə və iki il səfərdə olarsa, o, yəqin qayıdanaq iki yüz il keçəcəkdir...

Öz biliyimlə fəxr edərek dedim:

– Bu, mənə məlumdur. Professor Lanjeven həmin hesablamada şəhrət qazanmışdır...

– Çox gözəl. Mən sözümlə kəsmə. İndi sənə bilmədiklərinə danışacağam.

– İnsan bədənində heç bir zərər olmadan işıq sürətinə yaxın sürətlə hərəkət etmək imkanı verən həddindən artıq sadə üsul köşf edilən günədək, həmin həqiqət sırf nəzəri üsul kimi qalmışdı. Bundan sonra isə vaxta soyahət – düzdür, yalnız müəyyən istiqamətdə – əməli surətdə həyata keçirilməyə başladı. Biz öz elçilərimizi sonrakı dövrlərə göndərməyi öyrəndik. Bunun üçün onları fəzaya çıxarmaq və lazımı sürətə aldığımız kimi dərhal Yerə qaytarmaq kifayətdir. Mən çox sadə danışırım. Əslində isə bu cür sayyah dərhal bizim nəzarətimiz altından çıxır, çünki başqa bir vaxta düşür. Buna görə də ona əvvəlcədən dəqiq göstəriş və əvvəlcədən xüsusi təlimat veririk.

Bələlikli, on nəfər fəzaya “buraxıldı” və lap bu yaxınlarda onlardan birincisi qayıtdı. Onun marşrutu elə hesablanmışdı ki, Yerə bizim vaxtımızla iyirmi beş ildən, yəni sənə vaxtınla bir neçə saniyədən sonra qayıtsın. O, özünü lap yaxşı hiss edirdi və indi oğlu ilə bir yaşda olduğuna çox təəccübləndi. Digər doqquz nəfərin taleyindən isə hələlik xəbərimiz yoxdur.

Doğrudan da, əgər sözlərimə yaxşı fikir vermənsən, yəqin, diqqət yetirmənsən ki, ilk təcrübələrimizin bir mühüm qisuru olmuşdur. Elçilərimiz Yer vaxtının hər hansı dövrünə gedib çata bilirdilər, lakin oradan qayıtmağı bacarmazdılar. İxtira mükəmməl deyildi. Elçimiz dünya səfəri ərzində bəşəriyyətin qazandığı bütün tərəqqi nəmətlərindən istifadə edə bilirdi, amma gördükləri haqqında bizə danışmaq imkanı yox idi. O vaxtdək ki, biz müəyyən qədər yaşayıb elçimiz kimi bilik qazandıqdan sonra onunla görüşək... Bu cür vəziyyət bizi qane etmirdi. Ona görə də Badarilin on itti zəka sahibləri həmin problemin həllinə başladılar.

Mən fəxr edirəm ki, bu böyük işə kömək göstərmişəm. Nəhayət, əsrlər arasından geri istiqamətdə hərəkət etməyi öyrəndik. Bozi alimlər bunun mümkün ola bilməyəcəyini güman edirdilər, fikirləşirdilər ki, vaxt geri qayıtmır. Əslində isə belə deyil. Mən təfərrüatla varib həmin işin texnikasından danışmayacağam – sən parisli başa düşməzsən; perqoliyalı, sənə gəlincə isə deməliyəm ki, sənə burada olmağının özü ixtiramızın əsrlər keçəndən sonra yenicən köşf olunduğunu sübut edir. Əgər yenicən Badariyə qayıtmaq istəməsən, kiçik dəstəyi torpətməyim kifayətdir. O zaman mən təəvvür edilən vaxt – fəza məsafəsinə müvafiq müəkkəb sürətlə hərəkət edəçəyəm. Vaxtda geri istiqamətlə hərəkət edərek öz dövrü-

müzə çatacağam. Əvvəlki eksperimentlərimiz uğurlu olmuşdur. Dediym kimi elçimiz Roma imperiyası haqqında çox maraqlı məlumat toplayıb geri qayıtmışdır.

Badarilin bütün sözlərinə, bir kolməsinə də ötürmədən diqqətlə tələp asırdım. Cinq-Conq isə razılıq əlaməti olaraq arabir başını törpətməklə kifayətlənirdi. Amun-Ka-Zaylat sözünü qurtaranda o, səsləndi:

– Həmin möcüzələri yenidən canlandıran perqoliyalıların müdriyyəsinə eşq olsun! Badarili, sənin söhbətində az şey məni təəccübləndirdi. Biz də ağlasığmaz sürət əldə olunmasını kəşf etmişik... yəni kəşf edəcəyik. Mürəkkəb yerdəyişmələr və təsəvvürə gətirilən məsafələr prinsipi bizə də məlum olacaqdır. Ey mənim əcdadım, sənin eksperimentin ilə mənim eksperimentim arasında yeganə fərq səfərin istiqamətidir. Beləliklə, məşin doqquz qurulduqdan sonra mən badarililər dövrünə yola düşəcəyəm, bütün perqoliyalıların arzu və əzmkarlığını özümə aparacağam. Mən on iki min ildən sonra yola düşəcəyəm. Bura isə beş gün əvvəl, bir neçə saat davam edən səfərdən sonra gəlmişəm.

“Mürəkkəb sürət” və “təsəvvür edilən məsafə” ifadələrini bir təhər başa düşürdüm, lakin keçmişin, indiki dövrün və gələcəyin bu cür fasiləsiz qarışdırılmasına görə lap ağılımı itirmişdim. Daha bir neçə butulka sifariş verdim.

– Dostlar, sözünüzü kəsdiyimə görə üzr istəyirəm, – deyə yalvardım, – amma söhbətdən baş çıxarmağım üçün vaxt lazımdır. Xahiş edirəm, tələsməyin, hər kəlməni məni heyətləndirən... Deməli, – mən fikrimi cəmləşdiriməyə çalışaraq sözümlə davam etdim, Amun-Ka-Zaylat, sən inanırmıydın istəyirsən ki, zamanın gedişinin əksinə səfərə çıxıb, gəldiyin dövrə qayıda bilərsən?

– Tamamilə düzdür.

– Sonra isə sən öləndə vaxtdakı hərəkətin gələcəkdə də davam edəcəkmi? Deməli, məsələn, mənim əsrimin adamları, səni ölümündən sonra da sapsağlam görə bilərlər?

– Buna heç bir şübhə-şübhə ola bilməz, – deyə badarili cavab verdi.

Cinq-Conq əlavə etdi:

– Niyə də şübhə olsun? Axı sən məni anadan olduğum gündən çox-çox əvvəl görürsən.

– Doğrudan da, mən bu haqda düşünməmişəm, – deyə fikrini halda dilləndim. – Bəs onda... məgər sən mənə demədinmi ki, indi yaşayırsan?... Axı belə halda məhz mən haqlıyam, sən isə, yəqin ki, ölüsən.

– Ey parisli, şərabın oladır, amma başın, doğrudan da, fil başıdır. Axı hər şey tamamilə aydındır. Sənin üçün mən ölüyəm, amma öz dövrümə gəlincə isə yaşayıram. Çünki sağam. Ölümüm mənim gələcəyimdə, eyni zamanda sənin keçmişindədir. Əgər səni razı salarsa, qoy olsun: mən sənin səksən əsrindən bir az əvvəl ölmüşəm. Burada heç bir ziddiyyət yoxdur.

– Bəli... bəli... Amma fərz edərkən ki, sən cəmi iki il əvvəl (mən Yər vaxtı ilə iki il nəzərdə tuturam) səfərə çıxmısan. Orada bir neçə gün qalacaqsan, sonra geri qayıdıb hər gün yaşayacaqsan; əgər düz başa düşmüşəm, vaxtla yaşadığın, yəni iki il bundan əvvəl yaşayacağın zamanədə iki ildən sonra öz-özünə görüşməli olacaqsan. Mən iki il keçəndən sonra yaşayacağın zamanədə demək istəyirəm.

– Bu, şübhəsizdir. Adamin öz-özü ilə görüşü bu cür səfərlərə əlaqədar olan ən təəccüblü cəhətlərdən biridir. Tamamilə aydındır ki, zəif amplitudalı bağlı dövr baş versə, geri qayıtdıqdan sonra normal, yəni yer vaxtı ilə yaşasam, öz-özümə görüşməliyəm. Lap indi səninlə görüşdüyüm kimi.

Az qala dəli kimi:

– Ağlasığmazdır! – deyə səsləndim. – Bəs sən, Cinq-Conq, anadan olandan... doğulandan... dünyaya gələndən sonra bu yerlərdə qayıtsan, Parisi tanıyaçaqsanmi? Gəlməli olacağın... bəli, anadan olduğun gündən təqribən on iki min il əvvəl gələcəyin Parisi?

– Zənn etmirəm, – deyə Cinq-Conq cavab verdi. – Sən həmişə yaddan çıxarırsan ki, mən sənə nisbətən anadan olmalıyam özümə qalınca isə mən anadan olmuşam, çünki buradayam, sənin qarşında oturmuşam. İndiyədək iki, yaxud üç saatlıq cavanlaşmışam, bir halda ki, altmış yaşım var, deməli perqoliyalıların vaxtı ilə altmış il bundan əvvəl doğulmuşam.

Biz “Günbəz”in cəyanında əyləşib söhbətimizi davam etdirirdik. Zaman fəllərini biabırçasına dolaşmaq salmağıma baxmayaraq, konyak həddindən artıq səfəh vəziyyətinə düşməməyimə kömək edirdi. Aylı gecə idi. Monparnas müharibədən əvvəlki illərdə olduğu kimi, yenidən gözəlləşmiş və canlanmışdı. İzdiham arasında hər cür irqdən olan və müxtəlif paltarlar geymiş əcnəbilər gözə dəyirdi. Qırmızı əbəli badarili çox da fərqlənmirdi.

“Burada ən qeyri-adi tarixi möcüzənin baş verdiyi ... baş vermiş olduğu... baş verə biləcəyi, heç kəsin ağına gəlmir. Mən Oskar Vensan da həmin möcüzənin iştirakçısıyam! Ruhlar mənə nə qədər qeyri-adi qayğı göstərmişlər!”

Talçımə minnotdarlığımın başımı tamamilə itirərək, bizdə məşhur olan şərabin dadına baxmaq istəyib-istəmədiklərimizi chti-yatla qonaqlarımdan soruşdum; iki butulka şampan şərabi sifariş verdim. Qədəhlərimizi bir-birinə vurduq.

Amun-Ka-Zaylat razı qaldığını bildirdi. O, deyirdi:

– Dostum, adam öz zamanəsindən birdən-birə sökkiz min il irəli düşəndə qoribo hissələr keçirir. Ey parisli, sənin əsrin haqqında pis söz deməyəcəyəm, hərçənd mənə elə gəlir ki, bu əsr nadanlığın ağılaşmaz səviyyəsindədir. Burada hava təmiz, işıq zərif olduğuna görə bədənimdə qeyri-adi hərarət hiss edirəm. Qonaqpərvərliyindən razıyam, öz elmi institutum adından sənə təşəkkürümü bildirirəm. Görəsən, indi Badarido mənim elmi həmkarlarım nə ilə məşğuldurlar? Daha doğrusu, səksən əsr əvvəl onlar nə ilə məşğul idilər? Əlbəttə, onlar qayıdacağım günü səbirsizliklə gözləyirdilər. Həmkarlarımdan ümidlərimi doğruldacağam. Topladığım məlumat dünya elmi tarixində əlamətdar hadisə olacaqdır.

Amma dostum, mən sənə dövrünün çyş-ışrəti içərisində rahat qala bilmərəm; öz tapşırığımı yerinə yetirməliyəm. Mənim üçün müəyyən edilmiş məqsədə doğru getməliyəm; Cinq-Conq, sənə dövrünə gəlib çatmalıyam. Perqoliyalı, bəlkə də, sən yaşadığın illərdə orada olacağam. Deməli, ola bilər ki, sənə orada görəcəyəm; amma sən məni tanıya bilməyəcəksən; çünki görüşümüz sənə üçün gələcəkdə olacaqdır. Ümidvaram ki, məni, dostumuz parislinin bizi qəbul etdiyi kimi hörmətlə qəbul edəcəksən. Buna da ümidvaram ki, şərab hazırlamaq bacarığı o vaxtdək yaddan çıxmayacaq.

– Buna əmin ola bilərsiniz, ey ocađadım, amma sən nəhaq yerə ümid bəsləyirsən. Sən məni Perqoliyada görə bilməzsən, çünki əgər məni görəsən – həddindən artıq incə ifadə işlətmədiyimə görə üzr istəyirəm – bu, mənim keçmişimdə baş vermişdir. Əgər belə olsaydı, mən indi görüşdən xəbərdar olardım. Halbuki, sifətin mənə tanış deyil.

– Bu haqiqətdir, ey gələcəyin müdrik şəxsi, mən bu cəhəti unutmşudum... hə, vaxtdır. Ey parisli, mənə son dəfə yaxşılıq edə bilərsinizmi? Bu izdihamın içərisindən uçağım çox xoşagəlməz hadisə olardı; görə bilərsiniz. Məni boş bir yerə ötürməyə razılıq verərsənmi? Qalmaqla qoparmadan oradan uçub gədə bilərdim.

Onu ötürmək üçün ayağa qalxdım. Cinq-Conq məni “Gün-bəz”də gözləyəcəyinə söz verdi; onunla yenə də söhbət etmək istəyirdim.

Perqoliyalı dedi:

– Sən qayıdanadək yerimdən tərpənməyəcəyəm. Sabah yola düşmək fikirləndiyəm. Sənə isə ocađadım Amun, uğurlu yol arzulayıram. Öz qardaşlarına bir şey demək istəyirsənmi? Ola bilər ki, mən sənə əsrində yerə enim.

– Onlara da ki, yolda Amun-Ka-Zaylata rast gəldin, de ki, işlərim yaxşı gedir, tezliklə qayıdacağam.

Biz bulvarla bir neçə addım irəlilədik. Sonra döngəyə burulduq və mən Amunu Lüksemburq sarayına tərəf apardım.

Yolda badarili mənə deyirdi:

– Dostum, tez yola düşməyimə görə məni bağışla, amma bu bala-caboyu perqoliyalı heç xoşuma gəlmir. Zənnimcə, onun nə isə alçaq niyyəti vardı. Hiss edirəm ki, burada mənhus məkr gizlənir. Qonşular zəngin və geniş ölkə olan Badarinin daim paxıllığını çəkmişlər. Öz tariximiz boyu dofələrlə saysız-hesabsız düşmənlərin basqınlarını dəf etməli olmuşuq. Bəs gələcəyin xalqları bizim tərəqqimizdən xəbər tutsalər, nəcə olacaq? Əgər onlar da bizim kimi alim və qüdrətli idirlərsə, – görünür, perqoliyalılar məhz bu cür adamlardır, – qorxuram ki, sərvətlərimizi elimizdən almaqdan ötrü keçmişə ckspedisiya göndərmək həvəsinə düşsünlər. Cinq-Conqun nə kəlləsinin forması, nə də cılız bədəni xoşuma gəlir. Mən insanın fiziki qurululuşun, onun mənəvi simasına uyğunluğunu öyrənmək sahəsində dərin tədqiqat apardığıma görə deyə bilərsiniz ki, bu dofə qabağıma çox məkrli və pis adam çıxmışdır... Ey parisli, sənə üroyimi açmaq istəyirəm, hiss edirəm ki, məni satmayacaqsan. Əgər əvvəllər səfərimdən məqsəd qarozlik elmi-tədqiqat idisə, indi həmin səfər müəyyən dərəcədə kəşfiyyat xarakteri daşıyır. Biz kainatın çox dərin sirlərini açmaqla, özümüzün ləyaqətimizi, şöhrətimizi tamamilə dərk edərk bütün dövrlərin xalqlarını Badari mədəniyyətinin nailiyyətləri ilə tanış etmək istəyirik. Amma, indi görünür, perqoliyalıların planları bizim planlar üçün təhlükə yaradır.

Qəti qərara gəlmişəm. Maşını bu perqoliyalının yaşadığı dövərə quracağam. Onların niyyətinə öyrənmək üçün bir neçə həftə orada qalacağam. Sonra olahəzrət kralımıza məlumat verməkdən ötrü Badariyə qayıdacağam. O zaman biz lazımı hazırlıq görürük.

Küçüdə bizdən başqa heç kəs yox idi. O, vaxt maşını cibindən çıxarıb diqqətlə tənzim edərək, nəhayət, bildirdi:

– Hər şey hazırdır.

Kədərli cavab verdim:

– Lakin sən çox az gördüm, indi deyəsən, həmişəlik məndən ayrılırsan. Sənə hələ minlərcə sual verməliyəm. Gözəl Badari mədəniyyəti barəsində, demək olar ki, mənə heç nə danışmadın.

– Ola bilər ki, məni güman etdiyimdən xeyli əvvəl görəsən, – deyər Amun-Ka-Zaylat gülümsünərək cavab verdi. – Söz verirəm ki, qayıdarkən yolüstü burada bir də dayanım.

– Bəs gəlişindən necə xəbər tutum, sənə harda qarşılayım?

– Dostum, badarilinin müdrikləyinə inan... İndi isə bir neçə addım geri çəkilib.

O, obasına möhkəm büründü, əli ilə mənə işarə etdi. Bu, mənə vida işarəsi kimi göründü. Badarili düyməni basdı. Bənövşəyi alov qalxdı, gözlərim qarşısında ağ ildırım çaxdı. Raket buraxılarkən əmələ gələn viyılıya bənzər uzun viyılı eşitdim. Başımın üstündən nə isə gözqamaşdıran parlaq bir şey keçərək qara səmaya doğru uçdu. Bütün bunlar bir cə anın içərisində baş verdi. Sonra ətrafa yenidən zülmət və sükut çökdü. Mən tək qaldım. Həyəcənimdən Lüksemburq sarayının dəmir hasarını sıxdım.

Bir neçə saniyə hasara söykənib qaldım. Həyəcədən özümə gəlməyə macal tapmamış, gecənin zülmətini yeni parlıtma nura qorq etdi. Yenidən ildırım çaxdı və Amun-Ka-Zaylat əvvəlki yerində göründü. Bu dəfə bədəninə sıx yapışmış paltar geymişdi.

– Nə olub? – deyər qışqırdım. – Allah xatirinə de görüm, gözlənilmədən qayıtmağının səbəbi nədir? Əlbəttə, mən xoşbəxtəm, amma sənənin planlarına nə mane oldu? Bəlkə maşınuna qum düşüb?

Badarili iltifətlə gülümsündü.

– Heç nə olmayıb. Hər şey əladır. Məgər mən sənə xəbərdar etməmişdim ki, burada yolüstü ikinci dəfə dayanacağam? Gördüyün kimi vədimə əməl edirəm. Perqoliyadan qayıdıram. Həmin ölkədə düz bir ay qaldım Yeri gəlmişkən deyim ki, Perqoliya heç xoşuma gəlmədi. Paris gecəsinin xoş mühitinə düşdüyümə şadam.

Yenə də öz təəccübümü gizlədə bilmədim:

– Bəs axı sən məndən cəmi bir neçə saniyə bundan əvvəl ayrılırsan!

– Doğrudur. Amma burada təəccüb etməli nə var? Nə qədər demək olar ki, mən fəzaya çıxan kimi dərhal sənə vaxtından fərqlənən bir vaxta düşürəm? Perqoliyaya bir saatdan da tez çatdım ki, bu da yer vaxtı ilə toqribən on bir min ildir. Orada nəzərdə tutduğum kimi, təxminən bir ay qaldım – yeri gəlmişkən deyim ki, həmin iyirmi doqquz min yüz əlli üçüncü ildə mənə verilən çox pis yeməkdən və iyirncə içkilərdən yaman əziyyət çökürdüm. Sonra isə sənə söz verdim ki, yolüstü buraya enmək üçün maşını qurdum və vaxtın oks istiqaməti ilə yola düşdüm. İlk görüşmədən, günü və vaxtı xoşuma gəldiyinə görə düz həmin yerə qayıtmağa çalışdım. Buna çətinlik çəkmədən nail oldum. Vəssalam. Əslində mən bir ay ömür sürmüşəm. Həmin müddətdə sən on saniyə vaxt keçirmisən, Yerdə isə bir istiqamətdə on min il və digər istiqamətdə on bir min il ötmüşdür. Bunlar gün kimi aydındır. Mən bura yola düşdüyüm andan bir ay tez qayıtmaq istəyirdim. Amma sənə lazımsız həyəcədən qurtarmaq üçün, belə etmədim: axı görürəm ki, vaxtların nisbətliyinə heç cür əlişi bilmirəm.

– Başa düşürəm, – deyər tamamilə özümü itirərək cavab verdim.

– Başa düşürəm... Bu bir neçə saniyəni gözlədiyinə görə sənə minnətdaram. Doğrudanmı, dediyin iyirmi doqquz min yüz əlli üçüncü ilə gedib çıxıb bildin? Gördünmü... Doğrudan da, görəcəksənmi... Bura bax, yalvarıram, gəl heç bir məntiq olmasa da, sözləri keçmiş zamanda işlətmək haqqında şərtləşək. Nümayəndəsi indi şampən sorabı içə-ıçə məni gözləyən Perqoliya respublikasını doğrudan da görmüsənmi?

– Mənim ola bilər. Həmin respublikanı görmüşəm, ordan mühüm xəbərlər gətirmişəm. Vəziyyət çox ciddidir. Başma gələn-lər haqqında sənə danışmaq istəyirəm... Amma biz sənə ay ərzində dadı damağımdan gəlməyən içki verilən yerlərdən birində rahat oyləşə bilərikmi? Qoy Cinq-Conq, o, alçaq, oclaf gözləsin.

Mən badariliyə baxırdım. Dediym kimi o, bədəninə sıx yapışan qara paltar geymişdi. Paltar bədəninin quruluşunu yaxşıca göstərirdi: bədənin quruluşundan antik dövr Allahına oxşayırdı. Onu Sən Jermen-de-Predəki kiçik meyxanaya apardım. Paltarının orada nəzəri cəlb etməyəcəyinə ümid bəsləyirdim. O, sözlünə davam etdi:

– Bəli, oğlum, Perqoliya fizika və riyaziyyat elmləri sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər qazanmışdır, lakin mən ömrümün sən gün-lərini yaşamaq üçün belə bir yer seçməzdim. Bu ölkənin adamları xoşagəlməzdir, onlar həyatın nəmətlərindən xəbərdar deyillər.

Bütün bunlardan başqa, həmin alçaq qəsdçilər, mənim güman etdiyim kimi, gözəl Badarini işğal etməkdən ötrü ekspedisiya göndərmək niyyətindədirlər. İndi isə icazə ver, başıma gələnləri danışım. Burada qeyri-adi işlər çoxdur.

Bildiyin kimi, mən Cinq-Conqun göstərişlərindən istifadə edərək Perqoliya dövrünə yollandım. Maşınım o qədər mükəmməldir ki, məhz onun zamanəsində, respublikanın Bala adlanan və nəci bədarilinin ömründə indiyədək gördüyü bütün şəhərlərdən ən iyirnci olan paytaxtında yercəndim.

Əhaliyə qarışdım, özümü nəzərə, çarpdırmamağa çalışırdım. Əbani, sözün əsil mənasında təhqir edən bu Perqoliya paltarına dəyişə bildim. Bir neçə gün özində dillərini öyrəndim, bundan sonra əsil zadəganlardan ibarət olan alimlərinin arasına düşməyə cəhd göstərdim. Təsadüf dadıma çatdı. Perqoliya akademiyası doktorunun evində xidmətiçi düzəldim. Orada öyrəndim ki, Bala şəhərinə – elmin möcüzəsinə bax! – Nəinki yalnız Cinq-Conqun dövründə çnmışəm, həm də – diqqətlə qulaq as – ONUN VAXTA SƏYAHƏTDƏN QAYITDIĞINDAN sonra çnmışəm. Yadıma salıram ki, yalnız sonin əsəblərini gorginləşdirməmək üçün keçmiş zaman fəlləri işlədirəm. Görək deyəydim: “O, nə vaxt qayıtsa...” Bunu sonin etirazlarının qarşısını almaq üçün bildirirəm. Yadımdadır, Perqoliyada cirtədən Cinq-Conqu görmək imkanından danışanda o, mənə dedi ki, əgər məni görsoydi, bu, yadında qalardı. Hə, orada ona rast gəldim, amma görüşümüz buradakı görüşdən SONRA onun Badariyə səfərindən SONRA o, qayıdandan SONRA baş verdi. Deməli, o, gələcəkdə başına gəlməli olan hadisəni yadıma saxlaya bilməzdi. Sən diqqətlə mənə qulaq asırsanmı?

Böyük bir konyak stəkanını başıma çəkərək dedim:

– Sözüən davam et.

– Nədə qaldım?.. Hə, yadıma düşdü! Deməli, Cinq-Conq məhz səfərdən qayıdandan sonra mənə ora gəldim. Onun məni gördüyü dəqiqəni ömrüm boyu unutmayacağam. İndi diqqətlə qulaq as! Ona aydın oldu ki, biz sonin əsrində iki dəfə görüşmüşük (zira tezliklə yenicən burada görüşməliyə), ikinci görüşün nə vaxt olduğu ona bölli deyildi, mənim nöqtəyi-nəzərimdən isə biz görüşmüşdük – yaxud bu cirtənin vaxtı ilə on bir min il sonra Perqoliyada görüşəcəyik; başlıcası isə o, başa düşdü ki, Parisdə mən bunu bildirdim, deməli, gələcək çarışmaya hazırlaşmaq imkanım var idi.

– Necə? Necə? – deyə səsələndim.

– Başa düşürəm: bütün bu vaxt şəraitini dərk etməkdən ötrü diqqəti hoddindən artıq cəmləşdirmək lazımdır. Xahiş edirəm, fikrini bir yercə topla, təkrar edirəm: tezliklə onu yenə də görəcəyik. İyirmi doqquz min yüz əlli üçüncü ildə özü qeyzlənərək mənə bu barədə dedi. İndi bilməyəcək ki, mən onun Balaya qayıtmasının şahidi olmuşam. Lakin orada, Perqoliyada mənimlə görüşün işti-rəkçisi olandan sonra başa düşəcəkdir ki, gələcək hadisələrin bütün təfərrüatından xəbərdaram və onu dolamış, olə salmışlar... Bax, bu cür hadisə baş vermişdir. O, qəzəblə məni fitnəkərlərdə təqsirləndirirdi. Kifayət qədər aydın danışırımmı?

– Sözüən davam et. Mən söhbətin hara gəlib çıxacağını, deyəsən, başa düşürəm.

– Hə, Cinq-Conq öz ekspedisiyasından qayıtdı. Əlbəttə, mən onun gözünə görünməməyə çalışırdım. Bu satqın adam Perqoliya akademiyasına məlumat təqdim etdi və məlumatı ağamın evində keçirilən iclasda oxudu. Şəfağın dalında gizlənilib deyilənlərə əvvəldən axıradək qulaq asdım. Oğlum, həmin adamların nə qədər pozulduqlarını və Badarinin nə kimi dəhşətli təhlükə qarşısında durduğunu demək çətindir!..

Mənim səfərimin uğurlu olduğunu onun dilindən eşidəndə, hər şeydən əvvəl, müəyyən dərəcədə sevindim... sənə deməliyəm ki, Cinq-Conq Badariyə MƏN QAYIDANDAN bir az sonra çatmışdı. Mənə elə gəlir ki, bu vəziyyətin qeyri-ədiliyini bütün incəliklərində qədər duymayacaqsan: əslinə qalsa, özüm də baş çıxarmaqda çətinlik çəkirəm. Bunun əhəmiyyəti yoxdur... Bəli, hələ görmədiyim iş haqqında və indiki perqolialıların özünün şahidi olmadığı hadisə haqqında onun söhbətini böyük razılıq hissi ilə dinlədim. Səni yorub öldən salmamaq üçün müxtəsər edəcəyəm. Hər şey əla oldu. Hə, Cinq-Conqun məlumatı haqqında söhbətimi davam etdirirəm.

O, Badari mədəniyyətinin gözəlliklərindən, ölkənin paytaxtının tərəqqisindən, onun sayca ə əhalisinin müdrikliyindən danışdı. Badarini əhatə edən böyük sahələrin adını çəkdi və həmin sahələri Perqolialıların əhalisi sıx olan ərazisi ilə müqayisə etdi. Bu, onların bolalı cəhətidir. Məsələ burasındadır ki, həmin xalq qətiyyətlə gələcəyin qeydində qalmadan, kortəbii surətdə artıma çox böyük meyil göstərir. Vaxtilə, mənim zamanəmdəki uzaq cillərdə siçanlar kimi onlar da dansqal şəraitdə yaşamaqlı olurlar. Torpaq Perqolialıların heç də

bütün sakinlərini dolandıra bilmir. Heyif, bütün şübhələrim düz çıxdı. Onların lənətinə gəlmiş alimləri hiyləgər, alçaq və döşətli plan işləyib hazırlamışlar: onlar Badarini zəbt etmək üçün keçmiş ordu göndərmək istəyirlər.

Cinq-Conq öz məlumatı ilə onları daha da şimikləndirmişdir, kütləvi surətdə vaxt maşını istehsalına başlamışdır. Səhsiz-həsabsiz işğalçı əsgər intensiv hazırlıq keçir. Bəlkə də, indi biz burada danışan zaman onların ön dəstələri yoldadırlar... Yox mən, əlbəttə, səhv edirəm. Axı Perqoliya yalnız on bir min il bundan sonra mövcud olacaq. Cinq-Conqa gəlincə isə o, hələ buradadır. O, indicə, yəni bir ay əvvəl olduğumuz kafenin eyvanında səni gözləyir. Oğlum, özümü yorğun hiss edirəm. Bu səfərlər zamanı adamın beyni həddindən artıq işləməli olur. Bütün bunlar bir də ona görə çətinləşir ki... Lakin söhbətimə davam edirəm.

Bələliklə, heç kəsin gözüne görünmədən Perqoliya alimlərinin iclasında iştirak edir və doktor Cinq-Conqun məlumatını dinləyirdim. O, muzeylərimizdən xaincəsinə oğurladığı sərəvətləri nümayiş etdirdi. Apardığı təcrübələr haqqında danışdı. Məsələn, o, sırf elmi maraq göstərib hibrid irq yaratmaq məqsədilə Badari qadınları ilə əlaqəyə giribmiş. Söhbətin bu yeri xüsusilə iyrənc idi. Bu alçaq hərəkətlər haqqında eşidəndə özümü saxlaya bilmədim. Gizləndiyim yerdən çıxdım və həmin cırdanın üstünə atılaraq ağır sözlər dedim. O, mənə tanıdı və indicə səni izah etdiyim şeyləri başa düşdü. Cinq-Conq barmağı ilə mənə göstərərək öz həmkarlarına qışqırdı: "Hər yerdə, bütün dövrlərdə rast gəldiyim adam budur! Bu badarili mənə-dən iyirmi min il əvvəl vaxta səyahətə çıxmağa cürət etmişdir! Xristian vaxtı ilə iyirminci əsrdə iki dəfə qarşıma çıxıb. Paris adlanan şəhərin kafesində oyləşib heç nədən şübhələnmədiyim bir zamanda o, casus kimi arxamca buraya gəlmişdir. Lakin mən onu burada görməzdən qabaq, bu alçaq əclaf fikirlərimi əvvəlcədən bilərək Parisə qayıtmışdır. Badarili etibarını qazandığı səfəhi də öz planının həyata keçirilməsinə cəlb etməyə çalışacaqdır. Həmin Oskar Vensanın köməyi ilə mənə icirib sərəxş etmək və vaxt maşını oğurlamaq istəyəcəkdir. Amma tələyim həmişə oyaqdır, mən bu adamların planlarını pozmuşam, zira Badaridə öz vəzifəmi yerinə yetirəndən sonra burada, sizin qarşınızda dayanmışam!

Perqoliyalılar, sözümü hələ qurtarmışam! Bilin ki, lənətə gəlmiş bu əcdadımız hər yerdə mənə yolunu kəsir: keçmişdə, indiki

dövrə və gələcəkdə! Bizim mövcudiyətimiz, mənə keçmişimlə onun gələcəyi və mənə gələcəyimlə onun keçmişini bir-birinə o qədər sıx bağlanmışdır ki, bundan allahların özləri baş çıxara bilməzlər. Bu gizli iclasda iştirak edəndən və bir neçə saniyədən sonra görəcəyiniz kimi, mənə xəncərə öldürəndən sonra ona yenidən Badaridə rast gəldim. Həmin vaxtdakı o nəhəng layihəmizin bütün icalliklərini alçaq üsullə öyrənmiş və layihənin həyata keçirilməsinə mane olmaq üçün yollar axtarırdı. Orada ləvğalanırdı ki, mənə öldürmüşdür; indi sizin gözləriniz qarşısında mənə öldürmək şərafəti ona nəşib olacaqdır!.. Eybi yoxdur, qoy tələyin hökmü həyata keçsin! Öl, lənətə gəlmiş! Bilirəm ki, əlimdə qolayladığım xəncəri sən mənə sinəmə saplayacaqsan; amma bir halda ki, bu hadisə vaxt məfhumunda mövcuddur, məhz özümün öləcəyimi bilsəm də, səni öldürmək üçün cəhd etməyə məcburam. Lənətə gəlmiş qatil, öl qurtar".

O, xəncərlə üzərimə atıldı.

– Nəcə?! – deyə qışqırdım.

– Yalvarıram səni parisli, sözümü kəsmə! Onsu da hər şey çox qarmaqarışıqdır. Yalnız onu bil ki, Cinq-Conq yalan danışmırdı. Hər şeyin necə olduğunu indi sənə danışaram. Qatil bərəsində hər şey tamamilə dəqiq yerinə yetirilmişdir.

O, xəncərlə qolaylanaraq üstümə atıldı. Xoşbəxtlikdən mənə ondan qat-qat güclü idim. Sayıq dayanmışdım. Bircə göz qırpmında qolunu burub silahını əlindən aldım.

"Əclaf, elə güman edirsən ki, – deyə mən də qəzəblə qışqırdım, – hər yerdə səni rast gəlmək mənə zəhləmi tökməmişdir, elə bilirəm ki, bütün vaxtlarda istər-istəməz rastlaşmağımızdan tənə gəlməmişəm? Səncə tələyin əlində oyancaq olmaq mənə əyləndirir? Səncə bu səfəh hoqqabazlığa məmnuniyyətlə qoşulacağam: maşını oğurlamağa cəhd göstərəndə, dediyin kimi bundan bir mətləb hasil olmayacağını bilib-bilə sevinəcəyəm? Öl, zalım, qoy tələyin hökmü yerinə yetsin!".

Mən də xəncəri onun üyünə sancdım. Dəşətlə qışqırdı və əclaf, ruhunu tapşırıb cəhənnəmə vasil oldu.

Bəli, oğlum, mən canıyım, amma vicdanım qarşısında əzab çəkmirəm; həm də özümü müdafiə edərkən səni öldürmüşəm. Bircə buna heyfəm gəlir ki, həmin iyrənc şəxsiyyətlə həmişəlik qurtara bilməmişəm. Taəssüf ki, ona hələ burada, sonra da Badaridə... və Perqoliyaya qayıdanda rast gələcəyəm. O vaxt, on bir min ildən

sonra Perqoliyadan Cinq-Conqu xoncorlo öldürəcəyəm... Sonra yenidən Badariyə qayıtmalı... yenidən onunla görüşməli olacağam. Bilirsənmi, bu səyahətlər mənə zaman haqqında çox mürəkkəb təsəvvür yaratmışdır. Görürəm ki, bu təsəvvür etdiyimiz qədər sadə mühit deyildir... Söhbətimi qurtarıram.

Deməli, cırdan Cinq-Conqu öldürdüm (bu işi əvvəllər niyə görməmişdim?)... Həmin elmi məclisdə bir hay-küy qaxdı ki, gəl görəsən! Bu cırdan-cızmaqaraçıların hamısı vəhşicəsinə qışqırıb balaca yumruqlarını məzəli şəkildə oynada-oynada üstümə atdılar. Mən onlardan bir neçəsini kolləsini məmnuniyyətlə əzərdim, amma həddən çox idilər, Perqoliyadan sağ-salamat çıxıb gedə bilməzdim. Qaçmaq da igidlikdəndir. Ayaqlarım uzundur, tənənfəs olmuram, buna görə də mənə çata bilmədidilər. Şəhərdə gizləndim. Orada daha bir neçə gün qaldım: Perqoliya alimlərinin niyyətini təfərrüatı ilə öyrənmək lazımdı. Cinq-Conqun ölümü onları çaşdırmamışdı, öz layihələrindən əl çəkməmişdilər.

Perqoliya və Badari yaxın zamanlarda toqquşacaqlar. Müharibə labüddür. Lazım olan şeyləri öyrəndikdən sonra təsəvvür edilən marşrutla tələsik geri yola düşdüm. Yerdə qalanlar sənə məlumdur.

Bu qərībə söhbətə dərinəndən qulaq asdim. Başgicəlləndirici sözlərdən özümü itirib əsəbilərimi pozmamaya üçün tez-tez şərab içirdim. Yan-yörəmişdə hansı qərībə bir melodiyəninsə ahəngi altında adamlar cüt-cüt rəqs edirdilər. Amun-Ka-Zaylat maraqla və böyük məmnuniyyətlə onlara baxırdı.

– Sənin əsrinin qarmaqarışığı xoşuma gəlir, – deyər ah çəkdi. – Əgər burada çox qalıb dincəlo bilsəydim! Heyif ki, yola düşmək vaxtıdır – iş görmək lazımdır.

Planlarını soruşdum. Badarili cavab verdi:

– Vəcdansız düşmənlə qarşı bütün vasitələr yaxşıdır. Mən Cinq-Conqun lənətlə gəlmiş məşinini hiylə ilə ələ keçirməyi qərara almışam. Mənə kömək etsən, əhdəşindən gələrik. Səfərim haqqında ona heç nə demə. Mən isə Cinq-Conqa deyəcəyəm ki, bəzi səbəblər üzündən səfərimi təxirə salmalı oldum. Gecəni şərab stolu arxasında keçirməyi ona təklif edəcəyəm. Sən tünd içkilər sifariş ver. Hiss etmişəm ki, məhz tünd içkiləri sevir. Sərxoş olandan sonra mənim ixtiyarıma keçəcək və məşinini oğurlaya biləcəyəm. Beləliklə, o, sənin əsrinin əsiri olacaq və Badari xilas ediləcəkdir.

Badarilinin dilindən çıxan bu cür sözlər, açıqdan-açığa montiqsiz olduğuna görə mənə tamamilə ağılsız niyyətlər kimi göründü.

– Əlbəttə ki, sənə kömək etmək istəyirəm, – deyər cavab verdim. – Yaxşı, bəs sən demədin ki, bundan bir mətləb hasil olmayacaq? Bəs demədin ki, indiki halda tale bizim öleyhimizədir? İşin uğursuz olacağını əvvəlcədən bilib-bilə müəyyən bir şeyə çalışmaq, yəni o qədər vacibdir? Bu cür boş və xəyali cəhd niyə lazımdır?

– Niyə boş və xəyali? Bunu sənə kim dedi? Sənə danışdıqlarım real kosmik hadisədir. Bitkin şəkildə, sənə məhz təsvir etdiyim kimi mövcuddur. Nə baş verəcəyini əvvəlcədən bilsəm də taleyin hökmünü dəyişmək iqtidarında deyiləm. Məgər sən o qədər sadə-lövhsən ki, hətta elmi determinizmin qanunlarını bilmirsen? Bəli, məhz bu cür hadisə baş verəcək: Cinq-Conq bizi aldadacaq. Əslinə qalsa, bir dəfə bizi aldatmışdır: sənə göstərdikdən sonra sağ cibinə qoyduğu şey, heç də vaxt məşini deyildir. Bu, oğurları aldatmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur və həmin məşinin yalnız sürətidir. Cinq-Conq sənin sifətində həyocan və narahatlıq ifadəsi görün kimi niyyətimizdən şübhələnəcəkdir. Üstəlik, mən bağışlanılmaz səhvə yol verəcəyəm. Əynimdə Perqoliya paltarları olmasına bixməyərək, ona deyəcəyəm ki, hələ Perqoliyaya getməmişəm. Səfərdən qayıtdığımı biləcək və orada nələr gördüyümdən xəbərdar olmasa da, ehtiyatla hərəkət edəcək. O, özünü sərxoşluğa vuracaq. Mən yalnız vaxt məşinini götürəcəyəm, amma clə hesab edəcəyəm ki, əsil məşini oğurlamışam. Belə olduqda Cinq-Conq özünün sol cibindən məşini çıxaracaq, lakin bizim kimi – bu sözlərə diqqət elə! – məşinin həmin cibdə olduğunu bilməyəcəyik, – təntənə ilə səslənəcək... Amma əvvəlcədən demək nəyə lazımdır? Sən özün hər şeyi görəcəksən. Mənə gəlincə isə deməliyəm ki, bu hadisədən kənar qala bilmərəm. Tokco onu bil ki, həmin şəraitdə sərbəst iradəmi itirməyəcəyəm: ən böyük alimlərimizin fikri belədir; lakin indi bütün bunları sənə izah etmək müşkül işdir. Yolumu özüm seçməliyəm, amma nəzərdə tutulanları həyata keçirmək və vaxt məşinini oğurlamağa cəhd göstərmək istəyirəm, bu qərara gəlmişəm... Gəl gedək. Onu içirib sərxoş etməyə çalış.

İtaətlə ayağa qalxdım, əfsiantın plunu verdim və nəcib badarili ilə birlikdə taleyin hökmü ilə qarşılaşmağa getdim.

Hər şey Amunun dediyi və əvvəlcədən nəzərdə tutulduğu kimi oldu. Cinq-Conqu tapanda “Günbəz” bağlanırdı. Qonaqlarımı yaxın-

lıqdakı kiçik restorana apardım. İçə-içə keçmişin və goləcəyin müxtəlif hadisələri barəsində söhbət edirdik. Perqoliyalı cırtıdan, – hiyləgərliklə ona ötürdüyüm hər hansı içki qarışığını gülə-gülə içirdi. Səhər saat təxminən üçdə Cinq-Conqun sərxoş olduğunu qət edəndə Amun-Ka-Zaylat iblis maşını saydığı şeyi cəld hərəkətlə onun cibindən çıxartdı. Lakin Cinq-Conq dərhal ayağa qalxıb səsləndi:

– Rəzil, alçaq! Bil ki mən çoxdan bundan şübhələnmişdim. Qədim dövrün adamı olmağına baxmayaraq, səni barmağıma doladım. İnandırmağa çalışırdın ki, Manparnas məhəlləsindən çıxarmısan, amma əynində milli Perqolिया kostyumu görürəm! Məni aldada bilmədin! Fırıladaqlarının nə ilə qurtaracağını gözləməyi qərara aldım. Əlində tutduğun şey gözəl Bala şəhəri ustasının bu şöklə saldıdığı adi metal parçasıdır. Yola çıxarkən onu qəsdən özümə götürmüşdüm. Bilirdim ki, günlərin bir günü bu cür hadisə baş verə bilər. Etibar etdiyim səfch parisli, sənə gəlincə isə deməliyəm ki, bil və agah ol, tezliklə yenidən görüşəcəyik... Ey alçaq və qanmaz məxluq, əsl vaxt maşını budur!

O, əlini sol cibinə ataraq, oradan oval formalı şeyi çıxartıb ovcunda möhkəm sıxdı.

– İndi isə mən, səfərimi davam etdirməyə heç kəsin mane ola bilməyəcəyi Cinq-Conq sizə deyirəm: tezliklə görüşənədək. Vale!

Salonda yanan lampaların işığı qəflətən azaldı. Bənövşəyi alov qalxdı, sonra ağ ildırım çaxdı, uzun vıyılıt eşidildi və yenidən sükut çökdü. Doktor yox oldu.

– Uf! – deyərək Amun-Ka-Zaylat köksünü ötürdü. – Bu əzəbli hadisə axır ki, qurtardı. Allaha çox şükür. Uzaq əcdadımızdan biri mənə səfch kimi baxıb nadan adlandırdığı bir zaman hər hansı nəcib badarili kimi mən də, əlbəttə, bundan razı qala bilmərəm. Amma indi hər şey qurtarmışdır. Özümü rahat hiss edirəm. Gəl içək və fikirləşək.

Piştaxtanın qabağında əyləşib fikrimi cəmləşdirməyə çalışırdım. Saat dörd idi. Amun-Ka-Zaylat indicə Badariyə yola düşmüşdü ki, qəbilosinin adamları perqoliyalıların basqımına hazırlaşmağa bilsinlər. Barın sahibi Barşen maraqla mənə baxırdı.

– Salam, Oskar Vensan, ey xain parisli! – deyərək cür səslə latın dilində dilləndi.

Geri döndüm, – qarşımda Cinq-Conq dayanmışdı. Mən artıq heç nəyə təəccüb etməirdim.

– Əyləş, – dedim, – yoxın, mənə bildirmək istəyirsən ki, bir neçə əy Badaridə qalmısan. Təəccüblənməyəcəyəm. Ümidvaram ki, səni aldatmaq istəyən əcdadımıza kömək etdiyim üçün məndən incimirsən. Bu cür hərəkətlər sənin ülvə zəkani, əlbəttə, məşğul etməz. Bəs əynindəki bu libas nədir?

Mən perqoliyalı alimin bədəninə kip duran olvan, parlaq naxışlı parçanı nəzərdə tuturdum.

– Bu, badarililərin yeganə paltarıdır. Düz tapmısan: mən uzun zaman Badaridə qalmışam, indi də votonə qayıdırəm. Parisli, sənin satqınlığını bir şərtlə bağışlaya bilərəm... Di əvvəlcə qanımı bərkitmək üçün bir şey səfəriş ver: yorulub əldən düşmüşəm, ürəyimdən qara qanlar gedir. Lap bu yaxınlarda həmin alçaq Amun-Ka-Zaylat bildirdi ki, Perqoliyada mənə xəncərlə öldürmüşdür; ona görə də Perqoliyaya heç də sevinclə, fərahla qayıtmıram...

O, stəkani başına çəkişib sözü-nə davam etdi:

– Mənə sənin köməyin lazımdır. Planım bələdir. Düzdür, Amun belə hesab edir ki, bu plan əna molumdur, amma bu o qədər də doğru deyil... Yeri gəlmişkən deyim ki, Amun daha heç nə bilmir, çünki ölmüşdür. Mən yola düşməzdən azacıq əvvəl onun axırına çıxdım...

– Nə olsun... – deyərək dodaqaltı dilləndim. – Axı o özü səni perqoliyada öldürəcək!

– Elə buna görə də hadisələrin qabağını almaq istəyirəm. Ölümümü mənə xəbər verəndə qəzəblənib özümü saxlaya bilmədim. Əlimin altındakı çəkici götürüb badarilinin kəllösünü oxdım. Amma bu sözlərin əhəmiyyəti yoxdur. Mən...

Mən əllərimlə başımı tutdum.

– Hirsələnmə deyərək yalvardım, – axı təxminən bir saat əvvəl o burada olanda bilməli idi ki, artıq... bilməli idi ki, öz ölümünə doğru gedir. Amma bu barədə heç nə demədi.

– Niyə təəccüblənirsən? Axı həmin hadisə mənə də, ona da gələcəkdə üz verəcəkdə. İndi bundan xəbərdaram, Perqoliyada yeri düşəndə badariliyə ölməsi haqqında xəbər verə biləcəyəm; amma hiss edirəm ki, deməyəcəyəm.

Dostumun ölmesindən çox kədərlənərək dilləndim:

– Demək, belə.

– Səfch badarili haqqında danışmaq yetər. Yalnız bunu istəyirəm ki, onun və mənim ölümlərimiz mənə ondan həmişəlik uzaqlaşdırsın. Heyif ki, bu, mümkün deyildir.

Bu mümkündür deyil. – deyə təkrar etdim.

Özün fikirləş... Əşi, naqallıq bəsidir. İstəyirəm ki, planlarımı biləsən. Amma əvvəlcə deməliyəm ki, Badarido bir neçə eksperiment aparmışam. Məndə Perqoliyanın kişi əhalisinin ən yaxşı nümayəndələrinin toxum mayesindən bir neçə nümunə var idi. Bir neçə badarili qadın seçib onları mayalandıra bildim. Nötico, gözəldiyimdən də yaxşı oldu: perqoliyalıdan və badarili qadından doğulmuş uşaqlar gözəl fiziki quruluşlarına və əla intellektual xüsusiyyətlərinə görə fərqlənirlər. Deməli, ali irq yaratmaq imkanı vardır...

– Xahiş edirəm, bağışla, Badarido nə dediy qaldın?

– Orada on iki ilə yaxın yaşadım. Dediyim kimi, ciftləşdirmə təcrübələri gözəl növü verdi. Amma mən süni mayalanma ilə kifayətlənmədim. Qorxunu bir tərəfə ataraq fəaliyyət göstərdim. Badarili qadınların çox məhraban olduqlarını sənə demişəmmi? Bunları yeri gəldiyi üçün deyirəm... Nohəng layihə qurmuşam. Bilirsən ki, Perqoliyanın ən böyük bəlası əhalinin həddən artıq sıxlığıdır. İndi diqqət et: istəyirəm ki, Perqoliya əhalisinin, necə deyərlər, artığı vaxt səfərinə çıxsın. Onlar mənim ardınca Badariyə gedəcəklər. Orada məskən salacaq, çoxalacaq və yerli əhaliyə qarışacaqlar. Yavaş-yavaş bizim təbii loyaqətlərimiz və badarililərdən üstünlüklərimiz ona gətirib çıxaracaq ki, Badari irqi zəifləməyə, sönməyə başlayacaq və nəhayət, tamamilə yox olacaqdır. Yalnız gözəl Perqoliya irqi qalacaqdır. Həmin irq fasiləsiz inkişaf edərək irəliləyəcək... onun nəsilləri iyirmi min ildən sonra bizim Perqoliya İRQİNİ YENİDƏN YARADACAQDIR. O zaman nə olacaq? Bu barədə fikirləşməyə cəsarət etmirəm. Zamanın gedişinin oks istiqamətinə səyahət, tamamilə qeyri-adi vəziyyətlər yaratdığı üçün, görünür, biz öz təfəkkür prosesimizi dəyişməli və onlara uyğunlaşdırmalıyıq... Əslinə qalsa, bütün bunlar vacib deyil. Hələlik məşinlərimizin təsir dairəsi iyirmi min illə məhdudlaşır. Daha uzaq keçmiş səfərə çıxma biləcəyimiz günü təsəvvürünə gətir! Yer üzündə həyatın əmələ gəlməsi dövrünə çata biləcəyimiz günü! Təbiətin səhvinə düzəldə, bəli, bəli düzəldə biləcəyimiz günü! Bəli, dostum, bunlar olacaq, deməli, artıq olmuşdur. Perqoliyalı özünün doğrulmasının şahidi və səbəbi olacaqdır. İndiki vəziyyətdə olan dünya, bizim dühamızla yaranmışdır. Lakin biz BAŞ VERMİŞ HADİSƏLƏRİN SƏBƏBİ OLMA BİLƏCƏYİK. Bu, elmin ən böyük təntənəsidir... Amma yəndə də bizim badarililərin üzərinə qayıdaq.

Təbii tədbir görmək lazımdır. Lənətə gəlmiş Amun, ölümünü baxmayaraq, başına hələ çox oyun açma bilər. Perqoliyaya mümkün qədər tez qayıtmalıyam. Ölümədən əvvəl öz homkarlarıma məlumat verməyə vaxtım çatır. Biz Badariyə ilk dəstəni aparacağıq ki, ərazinin bir hissəsini tutsun. Bu işdə sənəin köməyinə lazım olacaq. Nəhayət olma, hələ söhbət bütöv ordudan getmir. Badarinin əhalisi on min nəfərdən çox deyil. Onların öhdəsindən gəlmək, bu adamları qulluq etmək üçün bizim ölümsüzə məşur şüa silahı ilə silahlanmış əlli nəfər perqoliyalı kifayətdir. Yaxşı silahlanmış əlli nəfər kifayətdir. Onlar yolüstü sənəin əsrində dayanacaqlar. Sən bu əsgərləri qəbul edərsən. Yeməklərini, içməklərini verməlisən ki, əsgəri kəyfiyyətləri ən yüksək səviyyədə olsun. Səndən istədiyim yalnız budur.

Etiraz etdim:

– Axı mən, adicə kitabətən, bütöv bir silahlı dəstəyə necə qonaqpərvərlik göstərə bilərəm?

– Bu, sənəin öz işindir. Amma boyun qaçırsan, özünü gözəldə Parisli, sən təsəvvür etmirsən ki, səkkiz min il bundan əvvəl adam öldürən və öz qurbanı tərəfindən ən bir min il sonra öldürüləcək adam üçün iyirminci əsr adamının həyatının heç bir qiyməti yoxdur.

Özümü itirdim. Yalnız qüvvə qarşısında təbc olmaq qalırdı. Belə də etdim. Lakin zavallı Amunun xətiəsi perqoliyalılara kömək göstərmək fikrini məndən ötrü daha da əzabverici edirdi.

– Heç olmazsa, öz əsgərlərinin gəldikləri günü mənə dəqiq bildir, – dedim.

– Budur, gəldilər, – deyə Cinq-Conq səsləndi.

Düşən ulduzların əsil yağışı restoranın tavanından keçdi. Qara paltar geymiş əlli nəfər dazbaş perqoliyalı gözələrim qarşısında gərdündü. Onlar bütün salonu doldurdular. Yer tapmayanlar piştəxtanın dalında əyləşdilər.

– Budur, gəldilər, – deyə Cinq-Conq təkrar etdi. – Məni satma-yacağına əmin olmaq istəyirdim, ona görə də məhz bu vaxtı seçdim. İndi hamını qonaq etməyə üçün yemək sifariş ver.

Böyük çətinliyə düşmüşdüm. Gecə qonaqlığından sonra pul kəsəmə demək olar ki, boş idi. Hər şeydən keçdim, hamı üçün şampan şorabı sifariş etdim. Baş verən hadisələri etinasız müşahidə edən barmen. stəkanlara şorab tökməyə başladı. Cinq-Conq butulkanı qapıb birtəfəşə başına çəkdi, bundan sonra ağzına gələn danışmağa başladı:

– Ey parisli, sən pis oğlan deyilsən. Səni və sənəin ölkəni həmişə yaxşı niyyətlə xatırlayacağam. Amma ayrılmaq vaxtıdır. Burda

gördüyün əsgərləri yola salmağa hazırlaşmalı, sonra mənə deyəcək xəncər zərbəsini qəbul etməliyəm. Yaşasın Perqoliya! Əlvida.

O, doğan səfoqin işığında uçub gedərək, mənə əlli nəfər cılız və balacabəq perqoliyahının yanında tək qoydu. Onlar kinayə ilə gülə-gülə mono baxırdılar. Barmen dilinin ucu ilə çirkli karandaşı isladıb haqq-hesabı yazdı. Bir stəkan şərab içib gözlorimi somaya dıkdım. Düşün ulduzların yəni leysanı somanı yardı. İndicə misli görünməmiş hadisə baş verəcəyini dərk edərək, əllərimlə üzümü örtüdü.

Gözlorimi açdım. Bürünc sifətləri parıldayan əlli nəfər möhkəm bədənli gənc, restoranın girişində hər yeri tutdu. Bu, nəcib badarililərin dəstəsi izi. Dəbdəbəli əlvan parçaya bürünmüş, qalın qaşlarını çatmış, başını vüqarla dik tutmuş, həmişəkəndən daha mətin görünən Amun-Ka-Zaylat yanımda dayanmışdı.

– Hec nədən qorxma, dostum, – deyə bildirdi. – Badarililərin müdrikiyi tükənməzdir. Vuruş vaxtı çatmışdır.

Mən mızıldandım:

– Elə bilirdim ki, sən də ölmüsən.

– Belə də olmuşdur. Görünür, sənə Cinq-Conq danışib, sonrasına qulaq as. Həmin satqın qəflətən kəlləmi parçalayandan bir neçə dəqiqə sonra, şagirdlərimdən biri mənə xilas etməyə cəhd göstərdi. O, vaxt məşinimi hələ soyumamış ovçuma qoydu; bundan əvvəl iso maşına avtomatik surətdə işə düşən və dayanan mexanizm birləşdirmişdi. Mexanizm çox qısa keçmiş üçün qurulmuşdu. Təcrübə uğurlu oldu. Həmin hadisədən on dörd gün əvvəl mən sağ-salamat qaldım. Hazırlaşmağım üçün iki həftə lap yerinə düşdü. Əvvəlcədən güman edirdim ki, Perqoliya ordusu yolüstü sənənin yanında dayanacaq. Düşməni qarşılamaq moqsodi ilə bir qrup badarilini silahlandırdım. İndi biz buradayıq. Sənənin zamanon nəhəng vuruşmanın getdiyi yer olacaq.

Bu sözləri eşidəndə işin hara gedib çıxdığını, nəhayət, anladım. Öz mənafeyimizi müdafiə etmək üçün qüvvəm və cəsarətim artdı.

– Ey qüdrətli badarili, – deyə qışqırdım, sən hətta ölümün belə qarşısını saxlaya bilmədiyi bir adamsan. De görüm: bu qanlı vuruşmanın məhz burada və indi, dünyaya sülh hökm sürdüyü, kamilliyə doğru getdiyimiz bir zamanda baş verməsi vacibdirmi? Məgər demirdim ki, dövrümüz və ölkəmiz xoşuma gəlir və sən hələ bizim müdrikiyimizə çatmamısan? Xahiş edirəm, icazə ver, sənəni dövrümüzə tanış edim və beləliklə, niyyətindən dəşındırdım...

Əsrimizin on səciyyəvi niyyətlərini onun elmi və incəliyidir. Məsələn, fizika sahəsində sübut etmiş ki, əcdadlarımızın keşf

etdikləri qanunlar məcmusu səhvdir. Üstəlik, lap bu yaxınlarda müəyyən etmiş ki, prinsip etibar ilə bu cür qanunlar ola bilməz və kainatın taleyi təsadüfdən asılıdır. Materiya yaratmaq iqtidarında deyilik, əvəzində onu dağıtmağı öyrənmişdik.

“Riyazi” adlanan elmlər sahəsində biz indi qeyri-müəyyənlikləri müəyyənləşdirməyi bacarıq. Məhz ona görə ki, qeyri-müəyyən şeylər müəyyəndir. Bu, bizim zəkamızın, doğrudan da, iti olduğunu göstərir.

Əxlaq sahəsində isə biz uzun sürən təkəməldən sonra belə nəticəyə gəlmişik ki, – buna əmin olacağıq, bizim qorxmazlığımız müdrikiyimizdən geri qalmır, – özümüzün omələ gətirdiyimiz təbii mayalanma prosesi özlüyündə nə qətiyyət qeyri-əxlaqi, nə də pislənməyə qətiyyət layiq olmayan prosesdir. Bundan başqa qızğınla və inadla bildirik: əvvəlcə deyirdik ki, Xeyir Xeyirdir, sonra dedik ki, – Xeyir Şərdir. Yeri gəlmişkən, bu, sənə məntiqimiz haqqında təsəvvür əldə etməyə imkan verir. Lakin necə olursa olsun, əgər yer üzərində, yaxud göydə həmin məsələyə dair digər nöqtəyi-nəzər mövcuddursa, arxayın ol, Amun-Ka-Zaylat, o, nəzərimizdən qaçmayacaq, bir zaman həmin nöqtəyi-nəzərin pərəstişkənnə çevriləcəyik.

Metafizika ya gəlinə isə burada axtarışlarımız, deyərsən, lap uğurlu olmuşdur. Əvvəlcə Allahın və dünyanın dərk olunmadığını dedik, sonra nəzəri cəhətdən demək olar, mümkün olan bütün fəlsəfi sistemləri qarışdırdıq ki, həmin iki məşumu bir-birinə uyğunlaşdırmaq. Bu barədə daha ətraflı danışmağa vaxtım yoxdur. Qıscaca belə deyə bilərəm: əvvəlcə iddia edirdik ki, dünyanı Allah yaratmışdır; sonra qərara gəldik ki, dünya öz-özünü yaratmışdır; bundan sonra eyni dərəcədə dərk edilməyən Allah da, dünya da bizim üçün nə iso eyni, lakin yenə də əğlaşğmaz bir şeyə çevrildi; sonra qət etdik ki, bunlardan yalnız biri mövcuddur; bunun ardınca belə bir nəticəyə gəldik ki, nə Allah, nə də dünya var; nəhayət, öz tariximiz ərzində on cəsarətli intellektual soy göstörürək, axtarışlarımızı belə bir qərarla başa çatdırdıq: dünyanı Allah yaratdığını dedik. Deməli, bizdə olan dühə – sən mənim fikrimlə razılaşarsan, – bizdə olan dühə başa düşə bilmədiyimiz ünsürləri bir-birinə cəlaşdırmağı bacarı!

Biz digər sahələrdə də böyük hünər göstərmişik. Məsələn, ədəbiyyatda... heyif ki, vaxt yoxdur, mən bütün nailiyyətlərimiz haqqında sənə danışardım. Amma diz çöküb yalvarram ki, qoy sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayaq, Allahı sevirsən, vuruşmanı bir neçə əsrdən sonra başla.

Nailiyötlərimizin təsviri mənim özümə o qədər həyəcənlandırırdı ki, sözümlü hönkürə-hönkürə bitirdim. Lakin badarili dostum məni səbirlisizliklə qulaq asırdı.

– Bu, mümkündür deyil, oğlum, – dedi, – çünki, məhz sənə dövrün, ağlayıb yol vermək istəmədiyini vuruşma dövrüdür. Amma fəxr etməlison ki, bütün dövrlər boyu tayı-borabəri olmayan vuruşmaya baxacaqsan... Əsgərlərimin keçdikləri xüsusi hazırlıq haqqında danışmağa çətiyə yoxdur. Yalnız onu bil ki, əsgərlərdən hər biri düşmənin niyyətlərindən və gördüyü işlərdən xəbərdar tutmaq üçün əsrlərə sürətlə səfər etməyə qadirdir. Özün hər şeyi görəcəksən.

O, öz dostasına tərəf dönərək var səsi ilə qışqırdı:

– Badari igidləri, döyüş vaxtıdır! Vaxtda və fəzadə irəli!

Əsgərlər birdən nərə çəkdi. Bunun ardınca perqoliyalıların qulaqbatırıcı qışqırığı və hansı möcüzə iləso qayıtmış Cinq-Conqun kinayəli qohqəhəsi çsiddildi. Mən və tövrünü pozmadan haqq-hesab etmə barmen, çarpışmanın şahidi oldu.

Bu, heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən vuruşma idi. Düşməni ulduzlar məni əsil bulud kimi bürümüşdü; onlar gözümün qabağında ən müxtəlif kostyumlar geymiş əsgərlərə çevrilirdilər. Başa düşdüm ki, çarpışmanın hər iştirakçısı düşməni aldatmaq üçün aradan çıxıb gah keçmiş, gah da gələcəyə gedir.

Gördüm ki, badarililər bir anlığa yox olaraq əyinlərində ayı dərisi, əllərində daş balta geri qayıtdılar. Görünür, səhvə yol vermiş, çox uzaq keçmiş dedib çıxmışdılar. Bunun müqabilində perqoliyalıların fişəng qığılcımları kimi səpələndilər və dərhal əllərində uzun nizo yenidən göründülər; onlar dördkənc səf yaratdılar. Deyosən, bu, Makedoniya taktikası idi. Həmin anda Badari dostu səfərli rotaya çevrildi.

Təkbətək döyüşlər də olurdu. Amun-Ka-Zaylat bir müddət yunan xirəsi geymişdi; sonra o, orta əsr cəng paltarında, çullu döyüş atının üstündə göründü. Gözümün qabağında yox oldu, sonra dərhal Amerika hərbi paltarında meydan girdi. Demək olar ki, həmin dəqiqədə Amerika əsgəri bələkdəki körpəyə çevrildi: deyosən, yəndə də səhvə yol verilmişdi. Körpə bir anın içərisində yoxa çıxdı, onun yerində cybəcər skelet göründü. O, qarmaqvari barmaqları ilə başına ayı dərindən papaq qoymuş Cinq-Conqdan yapışdı. Lakin Cinq-Conq cəld hərəkətlə sıçradı və dönüb tarixdən əvvəlki dövrün çox böyük meymunu oldu; gözləri lap Perqolिया aliminin gözələri kimi parıldayırdı. Cavabında Amun-Ka-Zaylat toz burulğanına çevrildi.

Restoranın qapısı ağzına qəribə meylilər səpələnmişdi: onlar yenidən ayağa qalxır, namolul dillərdə bir-birlərini söyür, vuruşmaya girişir, həddindən artıq kiçilir, yenidən böyüyüb nəhəng olur, uşaqlara çevrilir, çox kiçik hissəciklərə parçalanırdılar. Şüalar çarpazlaşırdı. Dalğalar bir-birini qovuşurdu. Salanın ortasından qan sel kimi axır, quruyur və eyni zamanda buxara çevrilirdi.

Gördüm ki... Məgər təsvirədiməz şeyi təsvir etmək mümkündür?

Bütün bunlara dözməyə qüvvəm qalmamışdı. Möcüzə sayəsində salamat qalmış butulkani götdürdüm, bütün doşəti şərabla yox etmək ümidi ilə nəfəsimi dörmədən birbaşə hamısını içdim.

Tufan sakitləşirdi. Şüalar tədriclə sönürdü. Nəhəng məxluqlar buxar olub havaya qalxmışdılar. Salon boş və cansız idi. Qaradiməz barmen butulka qırıqlarını süpürürdü. Əsgərlər yox olmuşdular. Təkcə dostum Amun-Ka-Zaylat yanımda oylamışdı. O deyirdi:

– Oğlum, mənim üçün şərab tök. Döyüş çox amansız idi. Üstəlik, başımda doşətlə anlaşılmazlıq vardır. Düşməni dövrlərə səpələnmişdir; mənim əsgərlərim də. Özüm, deyosən, azı on dəfə öldürülmüşəm; amma Cinq-Conqun kəlləsini qır x müxtəlif əsrdə özmək məni əsil ləzzət verdi. Şükür Allaha ki, bütün bunlar bizə indi ələ şərab içməyə mane olmur.

– Bəs dava nə ilə qurtardı? – deyə həyəcənimdən boğula-boğula soruşdum.

O, utancaq tərzdə dilləndi:

– Bütün bunlar çox inco şeylərdir. Sənə cavab verməyə ürok etməmirom.

Qəflətən o, məni yorğun, qocalıb əldən düşmüş, kədərli bir adam kimi gördüm. Onun zahiri görkəmində dəyişikliklər baş verirdi. Sifəti öz vüqarlı ifadəsini itirdi, qəməti artıq əvvəlki kimi nəcib deyildi.

– Qulaq as, – deyə əramla sözüna davam etdi. – Dərk etməyə başladığım həqiqət belədir. Bilirsen ki, Cinq-Conqun planı Perqolिया əhalisinin bir hissəsini Badariyə köçürməkdən ibarətdir. Hə, bax belə. Biz onların ən dostosinin qabağını kəsdik, lakin ekspedisiyanın əsas hissəsi yəndə enmək üçün mənim dövrümdən əvvəlki dövrü seçdi. Mən dünyaya gəlmədən xeyli əvvəl. Badari həmin adamlar tərəfindən işğal edilmişdi. Bundan sonra onları alçaq adamlar adlandırmağa cürətətim çatmaz.

Aralığa sükut çökdü. Yox, bu, yuxu deyildi. O, gözümün qabağında kiçilirdi. O, qocaya çevrilirdi. Sifətini qırışlar bürüdü. Məni

necə böyük bir möcüzə gözləyirdi? Yaxud dəli olmağa başlayırdım? Bu iblisano təbəssümü, qozobdon parlayan bu gözləri, bu nazik dodaqları harada görmüşdüm?.. O, sözüno davam etdi:

– Cinq-Conqun planı müvəffəqiyyətlə nəticələnir, artıq müvəffəqiyyətlə nəticələnmişdir; forasətli adamın əvvəlcədən görə biləcəyi hadisə baş vermişdir. Lakin homin qeyri-adi hadisələr mənə lap dolaşdırmışdır. Holəlik hər şeyi tam dərk edə bilmirəm. Ey parisli, mövcudiyətin fantastik sirri qarşısında diz çök! Perqoliyalıları badarililər isə özlərinin tarixi örzində, öz növbələrində perqoliyalıları çevrilmişdir. Onlar eyni zamanda bizim əcdadlarımız, bizim gələcək nəsilərimizdir. Söhbət mütləq uyğunluqdan, deməli, hər şeydə eynilikdən gedir. Qulaq as, gör sənə nə deyirəm. Onlar – BİZİK, lakin biz Badaridə tərəqqi edən ONLARDIR.

Çarpışan hər iki dəstə real olan eyni varlığın müxtəlif tərəfləri idi. Hər əsgər özünün MƏNİNƏ qarşı vuruşurdu. Mən özüm, Amun-Ka-Zaylat Perqolिया alimi Cinq-Conqam. Mən özümü gələcəkdə yaradıram və mən özümü keçmişdə dirildirəm...

İnsanın çevrilməsi başa çatdı. Yanımda Cinq-Conq oyloşib şorab içirdi. Qofləton halım xarablaşdı. Başım dumanlandı, osəblərim gərginliyə davam gətirə bilmədi.

Restorandan çıxdım. Şəfoqin solğun şüaları həmin gecəyodək sakit həyat sürdüyüm köhnə məhəlləni işıqlandırır. Kinayə ilə dodaqaltı gülümsünən Cinq-Conq ardınca gəlirdi; indi nələr baş verəcəyi ona məlum idi. Yanımda olmasına dözə bilmirdim. Bu qarışmaqlıqdan, nəyin bahasına olursa olsun, yaxa qurtarmalı idim.

Su arxının yanında ağ rəngli və ellips formalı tanış oşya gördüm. Görünür, əsgərlərdən biri öz vaxt maşınıni burada itirmişdi. Əşyanı götürüb maraqla baxmağa başladım. Bir-birinin yanında gördüyüm iki düyməyə diqqətlə baxdım. Perqolिया alimi qeyri-adi lütfkarlıqla izah etdi ki, düymələrin biri yola düşmək, o biri dayanmaq üçündür.

– Mexanizm keçmişə səyahət üçün qurulmuşdur, – deyə o, inamla bildirdi. – Belə ki yoxlaya bilərsiniz. Qısa gəzintiyo çıxarsan. Əvvəlcə birinci düyməni, sonra dərhal ikincisini bas. Sən indiki vaxtdan cəmi bir neçə saat əvvələ düşəcəksən. Bu, heç də çətin deyil.

Buradan qaçmaq arzusu məndə o qədər güclü idi ki, təklif üzərində çox da götür-qoy etmədim. Ağılıma da gəlməzdi ki, bu cür zəhlətökən lütfkarlığın arxasında əsil Makiavell haqq-hesabı var. Gözlərimi yumdum və yalnız düzəlməz səhvə yol verdikdən sonra, dünyada nə varsa hamısına lənət oxudum.

Çox güclü təkan hiss etdim. Ürəyim bulandı. Gözümün qabağından ulduzlar gəlib keçdi, yenidən təkan oldu və mən Yərə düşdüm.

Həmin an hər şeyi başa düşdüm. Dünya on iki saat cavanlaşmışdı. Macərələrimin başladığı günün axşamı idi. Kəfim də əvvəlki kimi saz. İndi həmin dəhşətli gecəni yenidən keçirməli idim; lakin bir halda ki, hər şey eyni ardıcılıqla və ən kiçik doqıqlıqla təkrar olunacaq, deməli, MƏN TAMAMILƏ LABÜD OLARAQ SÜBH ÇAĞI VAXT MAŞINIINI GÖTÜRÜB DÜYMƏNİ BASACAĞAM. Sonra yenə geri qayıdacağam, həmin gecənin dəhşətlərini yenidən görəcəyəm – daim... əbədi bu cür olacaqdır. Böyük səhvə yol verdiyimdən, zamanın amansız burulğanına düşmüşdüm...

Gözlərimi açıb yan-yörəmə baxdım.

Mən "Günbəz" in cyvanında oturmuşdum. Yay günlərində bura gəlib, təzo pivə içə-içə yoldan keçənlərə baxmağa adət etməmişəm. Bu dəfə də belə oldu. Qarşımda açıq qəzet var idi, yoldan keçənlərə baxmaq məni yoranda bir neçə sətir oxumaqdan ötrü qəzəto nəzər salırdım.

Fikirləşirdim ki, işlər o qədər də pis getmir.

Badariyalı möhz belə bir anda mənim həyatıma daxil oldu.

ROJE ŞATONÖ

(1920)

GÖZ YAŞLARI

Birdən-birə Simson babanın gözləri yaşla doldu. İçəriyə süzülən işıqda o elə qərribə görünürdü ki, Vənsen qorxuya düşdü. Görəsən, qoca niyə bu günə düşüb. Birinci dəfə deyildi ki, Vənsen yaşlı adamın ağladığını görürdü. Başqalarının ağlamasının səbəbini bilirdi. Amma bu gün məsələ tamam başqa idi. Simson Vənsenin babası deyil, ailənin dostu idi. Onlardan üç evə yana, məhəllənin qurtaracağına yaşayırdı. Orda çaya eniş qədər maili idi ki, evlərin damı yamaca toxunurdu. Baş küçə bağçaların arası ilə uzanırdı, sonra isə sement zavodu tərəfdə haçalanırdı. Küçələrin biri ilə baxanda neftə bulaşmış suda lövbər salmış boz, qara gövdəli iri gəmilər görünürdü. Başqa tərəfdə isə qaldırıcı kranların qolları, günəşin qırmızıya boyadığı duman içində şəhər, saysız-hesabsız evlərin damları görünürdü. Cümə axşamı idi. Gün çox pis keçirdi. Vənsen Simsongilə gəldiyinə peşman olmuşdu. Uşaq elə qorxmışdı ki, az qala nördivani dırmaşmış zirzəmidən çıxacaqdı. Əlbəttə, çıxsaydı, gedib bağçada oylənə bilərdi, yaxud həmin iyun axşamında məhəllədə o yan-bu yana qaçışan yoldaşları ilə oynayardı. Nə isə belə etməmişdi. Bu elə bir duyğu idi ki, bunu dəqiq yaşlı oğlan özü üçün aydınlaşdırma bilməzdi. Vənsenin daxilindəki səs pıçıldayırdı ki, bu həzin göz yaşlarının şahidi bir uşaq olmalıdır.

Sixını azalırdı.

– Yaxın gəl, oğlum. Sən heç nə görmədin, eləmi? Atana heç nə söyləmə.

Onlar zirzəminin küncündə üz-üzə durmuşdular. Altmış iki yaşlı qoca dəzgahının yanında kətilin üstündə oyləşmişdi. Onun saçları ağarmışdı. Ağ bıqlarının üstündə üç yerdə tütün qırıntısı vardı. Saatının gümüş suyuna çökülmüş zənciri gödəkəsinin üstünə sallanırdı. Velosipedin zənciri ilə əlləşməkdən toz-torpağa batmış oğlan ayaq üstə durmuşdu. Barmaqları qaralmış, olləri yapışqanlı idi.

Başının tükörünə qədər sürtgü yağına bulaşmışdı. Qısa şalvarında da barmaqlarının yeri qalmışdı. Eyib etməz, onsuz da bu iş şalvarı idi. “Vənsen velosipedin təkərini dəyişməkdə mənə kömək edəcək, gələcəkdə ona lazım olar” – deyə Simson onlara qəhvə içməyə gələrkən Vənsenin valideynlərini xəbərdar etmişdi. Sonra isə demişdi: “Onsuz da velosiped mənə daha lazım olmayacaq”. Vənsenin atası Simsona baxıb həmişəkindən də qəhərlə bir səsle ürək-dirək vermişdi. Əslində o gümrah danışmaq istəyirdi.

– Niyə belə danışsın, Simson? Sement zavodundan çıxmaqla çox şey itirməmişən... Fikir cləmə, sən hələ işləyə bilərənsən...

Bəli, Simsonu ixtisara salmışdılar. Zavodun ona ihtiyacı yox idi. O tək deyildi. Yoldaşlarından iyirmi nəfərdən çoxu işdən çıxarılmışdı. Vənsenin atasından ayrılarkən Simson özünü o qədər də pört göstərmirdi. Zirzəmidə isə ah çəkdi:

– Ah, oclafklar!

İndi nə etmək olardı? Qocanın boynuna sarılınsını? Yox, Vənsen buna cürət etməmişdi. Keçən il belə edərdi. İndi isə mümkün deyildi. Bu böyük şəhərin cənubunda, sement zavodu rayonunda yaşayan uşaqlar on yaşa çatmamış kişiləşirlər. Simsonun dördü kişilər arasında saxlanılan bir sirdir. Rəğbət və hörmət naminə həmin saat unutmaq lazımdır. Onu sonraya saxlamaq, daş kimi möhkəm qəzəbə çevirib toplamaq lazımdır.

Həmin axşam şam edərkən Vənsen öz-özündən soruşurdu: “Görəsən, evdəkilər heç nə hiss etməyəcəklər ki?” Görəsən, atası, Jorj Lober və anası Sescil, Simson babanın birdən-birə göz yaş axıtmasının səbəbini bildirdiləmi? Görəsən, bütün kişilər, məsələn elə onun atası, tək olanda xəlvətcə ağlayırmı? Sonra isə qonşulara və arvadına özünü sakit o payğısız göstərirmi? Simsonun arvadının adı Qabriyel idi. Yəqin heç nədən xəbəri yoxdu.

Günlər keçirdi. Simson hələ iş tapa bilməmişdi. Vənsen bunu bilirdi. Onun məhəlləsində – damlarını sement tozu basmış bu məhəllədə iş sözü dillər əzbəri olmuşdu. Uzun cərgələrlə aşağı cənab alçaq evlərdən tutmuş, sobaların və anbarların arası ilə çaya qədər uzanan bu cənab məhəlləsinin hər yerində iş sözü həyatla bağlıdır. Vənsen hərdən bağa gəzməyə çıxardı. Bu, altı min ailənin yeganə bağı idi. Qocalar orada üstünü toz basmış yəndəmsiz gölməçələr arasında qəzet oxuyurdular. Qurtarmaq bilməyən bu boz pudra hor yeri örtmüşdü. Ağacaları qurudur, duman kimi

küçələrdə fırlanır, gəlib beşiklərin də üzərinə qonurdu. Kimlərin sement zavodunda, yaxud başqa yerdə işlədiyi məlum idi. Kimlərin işdən qovulacağı yaxud qovulduğu da məlum idi. Lap əvvəllərdən buranın adamları dünyaya sement dumanının arxasından baxırlar. Başqa bir duman isə sabahkı günü tutqunlaşdırır, qəm-qüssəyə qorq edir. Xoşbəxt o uşaqlardır ki, məktəbdən qayıdarkən səhər cvdö danışıqlarını yadlarına salıb titrəməyə öyrənməmişlər. Onlar düşüncülər ki, cvö qayıdarkən atalarını rəngi qaçmış, dilxor, əllərində zavoddan çıxarılmaları haqqında kağız görə bilirlər. Bəli, xoşbəxtidirlər. Bəs başqaları?! Onlar heç vaxt, heç nə başa düşməyəcəklər.

Atası hərdən deyirdi: “Dəmiryolçu olmaq daha yaxşıdır. Heç olmasa qapının üzümə çırpılacağından qorxmuram”. Doğrudur, pul yoxdur. Lakin özünü qorxu altında hiss etmirsən. Çox ah-zar etmək lazım deyil, ələlxüsus, indi. Doğrudan da bu ixtisarlər böhrandan deyil. Cənab Lamo Rüşeyin dediyi kimi “son yenilikdən xəbər verən müvəqqəti çətinlikdir”. Rüşey şəhərin valisidir. Uzun, parıldayan boyunbağısı işıqda bərq vurub minlərlə göy və sarı incilər əmələ gətirirdi. “Üç milyon əhalisi olan bir ərazinin mərkəzində yerləşən şəhərimiz yenidən iqtisadi mərkəz rolunu öz əlinə alacaq. Bir neçə ildən sonra yeni fakültəmiz bizə sənaye müəssisələrimizin tələb etdiyi texniki kadrlar verəcək. Müəssisələrimiz varlıdır və gözəl gələcəyi var. Bizim işlərimiz dövlət işlərinə uyğun olmalıdır”. Vali bu nəticəyə gəlirdi ki, “rekonvetsiya şərti”ni qəbul etmək lazımdır. O bunu bütün çıxışlarında təkrar edirdi. Mərkəzin böyük qəzetində də yazırdı. Amma onun rəhbərlik etdiyi ərazidə beş mindən çox ac ailə vardı. Onlar sonrakı günlər üçün təd edilmiş çərəyi bu gün yeyə bilməzdilər.

Simson səhərlər qəzetə baxmaq üçün Vənsengilə gəlirdi:

– Nə qədər ki, iş tapmamışam, özüm qəzet almaq istəmirəm, - deyö üzrxahlıq edirdi.

Üzr istəmək çətin deyil. O tez qurtarırdı. Qəzeti heç evə də aparmazdı. Ayaq üstə onu açıb masanın üstünə sərər, elanlar səhifəsinə göz gəzdirərdi.

– Simson, nə üçün əyləşirsiniz?

O, səhifənin sütunlarını döno-döno yoxlayırdı. İşçi tələb olunur: Kənd təsərrüfatı – inəklər qulluq edən... Ərzaq səbəsində – qəssab, yay mövsümü üçün plajlarda satıcılar... usta şagirdləri.

Bu, Simson üçün deyildi. Tikinti – dülğərlər və suvaqçılar tələb olunur. Bu onun sənəti deyildi. Həm də ki tikinti sahəsi yüz kilometr uzaqdadır. O, xəlvətçə, heç özünün ümidi olmasa da belə bir iş təklif olunacağı gözəl deyirdi: “Təcrübəli bir dəmirçi tələb olunur. Açaq olsun, dəmir yona bilsin. Yaşının fərqi yoxdur”. Simson çox işlər görə bilirdi. Amma deyəsən, sahibkarlar həmin işlərdən lazım olanlarını gördülmüşlər.

O çıxıb gedirdi. Elə bil bəğlərinin altında nə isə, cürbəcür sözlər danışırdı. Simson baba hərdən axtşam da gəlirdi. Amma əvvəlki kimi tez-tez yox. Yazda hamı bir-birindən hal-əhval tuta bilirdi. Məhəllənin kişiləri işdən qayıdan kimi öz bağçalarında gəzinirdilər. Hərəsinin bir-iki cərgə paxla və noxudunu biri-birindən ayıran taxta hasarın üstündən söhbət edərdilər. Onlar yağışın yazda bitkilər üçün qorxusuz olduğunu və mənəne kollarının çox artıdığından danışırdılar. Simson isə işdən çıxandan sonra heç öz bağçasına da baxmırdı. Saat yeddiddə, yaxud səkkizdə o Pol Movezonun bağçası tərəfdən həyətə çıxanda Vənsenin atası haylayırdı:

– Salam, Simson!

Simson ona tərəf çevrilib bir-iki addım hasara tərəf gəlirdi. Ağır xəstəlikdən sonra çətinliklə yeriyan adamlara oxşayırdı.

– Axtşamın xeyir, Lober. Evdə nə var, nə yox? – Başqa nə deməli idi ki. Bir yenilik olsaydı, özü hamıdan tez bilirdi.

Jorj Lober deyirdi:

– Gəl bir az içək.

Üççə dəqiqədən sonra Simson Vənsengildə olurdu. Jorj Lober ağ şərab şüşəsini çıxarırdı. Vənsen kitabdan gözlərini çəkib onu salamlayır, yenidən oxumağa girişirdi. O öz üzərində qocanın baxışlarını hiss edirdi. Uzun-uzadı və fikirli bir baxışı tez-tez duyurdu. Mübahisə yarım saatdan çox çəkirdi. Vənsen söhbətə qoşulmurdu. Məktəbdə o sənətlər haqqında bir şey öyrənmişdi. Sənətlərin və hərəkətlərin adlarını qrammatika çalışmasında və inşa yazıda işlətməli olurdu: dəyirmançı ağ un hazırlayır, dəmirçi zindanın üstündə dəmir döyür, toxucu və onun sənəti, kəret ustası. Lakin elə ki, böyüklər ağ şərab içə-çə öz aralarında söhbət edirlər, onda nə dəyirmanın, nə dəmirin, nə arabanın, nə də unun yeridir.

Müəssisə söz kimi götürüldükdə quruca bir addır. Orada sirlə bir qüvvə hökmranlıq edir. Naməlum ağalar qəfildən kimə isə işarə edirlər ki, zülmətə çəkilsin.

Üç həftə, bəlkə də lap bir aydan sonra Simson daha qozet oxumağa gəlmədi. O səhər tezdan velosipedinə minib özü ilə heç nə götürmədən hara isə gedir, gecə düşəndən sonra qayıdır. Yoldaşları ona demişdilər ki, başqa məhəllələrdə işçi axtarırlar. Bu ya doğru deyildi, ya da Simson özünü iş yerinə vaxtında yetirə bilmirdi. Uzun yay günü keçib getdikdən xeyli sonra, axşamüstü, Vənsen qapılarının ağzından keçən Simsonun velosipedini səsindən tanıyırdı. Axı dost adamın velosipedinin səsi də başqalarından fərqlənir. Bir axşam o həmin səsi eşitmədi. Ertəsi gün çərəyi təzəcə yemişdilər ki, Vənsenin xoşlamadığı qonşuları Şodruk onlara gəldi.

– Yaxşısı budur sizə elə bərbəşə deyim. Bəd xəbər olsa da deməliyəm. Simson... – Vənsenin atası cəld başını qaldırdı. Ona aman vermədən tez soruşdu:

– Necə, yoxsa ölüb?

Qonşu heç nə demədən ona baxırdı. Bir az sonra dilləndi:

– Onu öz zirzəmisindən tapıblar.

Bunu deyib Şodruk susdu. Çünki Vənseni hələ indi görürdü. O tərənmirdi. Gözlərini kitabə zilləmişdi. Elə bil heç nə eşitmirdi. Atası onu çağırıb dedi:

– Gət, mənə siqaret al. Bir az cəld ol. – Qapıdan çıxanda Vənsen anladı ki, söhbət özünü asmış adamdan gedir.

Şohər qaynayırdı. Aşağıda çay ləpələnilir, paroxodlar qışqırır, qağayılar sürətlə uçuşurdular. Seyrək dumanın içərisindən qəmli bir paroxod fiti çşidilirdi – du–u–du. Elə bil su havaya soyuqluq götürmüşdü. Bu çayın havası axşamlar daha çox hiss olunur, qatran iyi yayırdı. Kilsənin qülləsi göyə sancılmışdı. Yox, o Simsonu öz zirzəmisində boğazından asılmış vəziyyətdə təsəvvür edə bilmirdi. Özü də bu gün hava homişəkindən xeyli tutqun, homişəkindən soyuq idi. Elə bir soyuq ki, Vənsen onu bir dəfə odun yararkən baş barmağını kosəndə hiss etmişdi. O evə qayıdanda qonşu hələ evdə idi.

– Heç cür inana bilmirəm, – deyə atası danışdı. – Onun belə edəcəyini gözləməzdim, homişə deyib–gülürdü.

O, arvadına tərəf çevrilərək soruşdu:

– Düzünü de, heç onu birdən–ikiyə qəmgin görmüsən?

– Zənnimcə, yox, – deyə Vənsenin anası cavab verdi.

– Qocaların işindən baş çıxarmaq olmur, – deyə Marsel sözbə başladı. – Kim bilir... Bəlkə də onda xərcəng varmış, heç kəsə demir-

miş. Mənə belə gəlir ki, o özünü öldürməkdə yaxşı iş görməyib. Bəs indi Qabriyel nə edəcək?

Ertəsi gün Simsonu basdırmağa apararkən Vənsen onun arxasınca gətdi. Daha Simson haqqında heç danışmırdı. Marsel Şodruk bir dəfə qəbiristanlıqdan ərinin qəbri üstündən qayıdarkən yolüstü Vənsenin anasının yanına gəlmişdi. Simsondan söhbət saldı. Ölülərdən və dirilərdən söhbət salmaq onun peşəsi idi. Bu dəfə söhbətə başlayanda kitabini dizinin üstünə qoyub oxuyan Vənsənə tərəf döndü.

– Bəs balaca? Babasını görə bilmədiyi üçün darıxır ki?

– Onunla belə söhbət etmə, Şodruk xanım. Yaxşısı budur danışmayın. – Şodruk isə çəkilə döyülən domir parçası kimi cingildəyirdi: – Bunlar hamısı təzə fikirlərdir! Mənim vaxtımda isə, biz ölüləri görürdük. Doğrudan görürdük. Ölüün heç gözəli olmur. Canım üçün, babam yaxşı yadımdadır. Onun ağzını örtmək heç kimin ağına gəlməmişdi... Sonra Şodruk piyada qonşu təbii kimi taqqıldadı:

– Sən Simsonu babanı çox istəyirdin, ləmi? Cavab niyə vermirsən? Heç mənə salam da vermədin. Eh, belə şeyləri bu yaşda tez unudurlar. Nə fikirləri var, nə də bir şey başa düşürlər. Bir də ki bizim dövrümüzdə hissiyyat qalıb ki... Adamın heç ağına gəlməz ki, iş tapmadığın üçün gedib özünü asasan. Mənim rəhmətlik ərim isə, yəqin ki, işləməməkdən ötrü özünü asardı.

Vənsen heç dinib–danışmırdı. O, xəyalında Simsonu dinləyirdi. Şodruk, qara ipək paltarını geyib qəbir üstünə getməzdən əvvəl öz bağçasında əda ilə o baş–bu başa gözəndə Simson bığlarının altında gülmüşəyirdi:

– Fənanın bu axşam zəhləsi gedər. Zavallı indi çiçək dəstələrinin altında sakitcə yatır. Elo onu öldürən də bu həyasız oldu. Bilmirəm, kişi qırx il bununla necə dolanıb.

Dərs ili sona çatdı. Tətil haqqında da düşünmək lazım idi, ələlxüsus, Vənsen kimi yaxşı oxuyanlar üçün. Həm də Vənsen gələnlə liseyə gətməli idi. Lisey şohərin mərkəzindəki prospektə, çayın sahilində yerləşirdi. Görosən, oradakı yoldaşları necə olacaqlar? Yəqin hamısı onların məhəlləsindəkilər kimi deyillər. Cənab Lamo Ruffeyin şirin vədlərini baxmayaraq cənub məhəlləsində – qırımıza məhəllədə lisey tikintisi çox longıyirdi.

İndi Vənsen bu haqda fikirləşirdi. O, anası ilə atasının arasında oturmuşdu. Parisdə yaşayan əmisinin yanına gədirdilər. Onun da fəmiliası Lober idi, Bernar Lober. Vənsenin atası on beş günlük

məzuniyyət götürmüşdü. O deyirdi: “Gorok uşaq Parisi tanırsın, heç olmasa pullu məzuniyyətdən istifadə etmək olar”. Onsuz da soyahət çox baha başa gəlmir. Rəjə Lober istəyirdi ki, bir dəfə də olsa, varlılar kimi vaqon-restoranda nahar etsinlər.

Sağda da, solda da çəmənlilər ötüb keçirdi. Amerikan bazasının tikanlı moftilləri və gəzətçi məntəqələri görünürdü. Kim bilir, içəridə nələr var. Sonra iso üzümlüklər və zavodlar göründülər. Qatar sürətlə ötüb - keçməyə başladı. Tamam sarı rənglənmiş bir xəstəxana göründü. Sonra iso bir sement zavodu. Onların məhəlləsindəkinə çox oxşayırdı. Elə bil lap özüdür. Vənsen baxırdı. Qarşısındakı stolda üç cənab əyləşmişdi. Onlar da baxırdılar, hər üçü Vənsenin atasından yaşlı və kök idilər, yaxşı geyinmişdilər. Sifətləri qırmızı, otlı və girdə idi. Vənsenin atası onları görə bilmirdi. Çünki onlara arxasını çevirmişdi. Vənsen isə görürdü. Hom də eşidirdi. Çünki onlar bərkədən danışır və ucadan gülərək bir-birini çağırırdılar. “Cənab sədr”, “Əziz direktor”. Bunlar həmin şəxslərdir ki, hamı onları işgüzar adamlar adlandıran. Hər şeyi bilirlər və guya ki, bütün ömürləri boyu şöhərlər, zavodlar yaradırlar. Bütün məsələləri həll edirlər. Onlar sement zavoduna baxırlar. Onun haqqında danışirlər. Yol dəyişən yerlərdə, təkərlərin uğultusu altında Vənsen hərdən yarımçıq cümlələr eşidirdi: “Birləşmiş sement şirkətləri... – Ah, siz ki cəmləşdirə bilərsiniz, hamısını birləşdirmək lazımdır... Lakin öziz direktor, əmək haqqının ictimai tərəfi də var. – Həqiqəti heç vaxt dəyişdirmək lazım deyil. Rəqəmlər danışirlər. Müəssisə heç gözləmədiyin vaxt artıq gəlir verir...” Ycnə səslər bir-birinə qarşır. Hamısı birdən danışır. Gülüşürlər. Ycnə sakitləşirlər. “Məsələni tez həll etmək lazımdır. – Bəs bölüşdürmək?” Sədr qamətini düzəldir. O, stakanını qaldırıb deyir: “Bizim heyət tez-tez dəyişməyə adət etməyib. Bu elə fikirdir ki, hamı onu başa düşməlidir”.

O birilər qulaq asırlar. Sədr yekun vurur: “Biz bunu bilirik, göz yaş tökülməyə iş başa gəlmir”.

Hamısı təsdiq edirlər. Onlar Vənseni görmürlər, heç görmürlər. Əgər bu qədər içməmiş olsaydılar və cənəklərini taxsaydılar da onlara qulaq asan bu balaca oğlanı görə bilməzdilər. Gəlib onun yanında əyləşmiş gözəgörünməz yoldaşını isə heç görə bilməzdilər. Ağ bıqlı Simson baba orada idi. O daha danışa bilməyəcək. Şodrük belə şeyləri bilməz, uşaqların gözləri və ağızlarının üzərində bir örtük olur. Bu həyat pərisinin yumşaq və şırcak əlidir.

O, uşaqları qorxulu, ağır fikirlərdən və təsəvvürlərdən qoruyur. Lakin itirilən bir şey yoxdur. Bugünkü uşaq gələcəkdə əsil insan olacaqsə, onların övəzini min dəfə çıxə bilər.

Həmin gün vəqonda, hər şeyi bilən sədr bilmədi ki, bir insan xəyalında sakit-sakit axan göz yaşlarını əbədiləşdirmişdir. Bilirdi ki, damla-damla süzülən yaşlar intiqam vasitəsinə – yox, intiqam yox, ən güclü ədalət hökmünə çevriləcək.

MARTİN MONO

(1921)

QIRMIZI ÇAYDAN QAYIDARKƏN

Ay yolu işığa qorq cləmişdi, maşınım sürətlə gedirdi. Yorulmuşdum, yuxum gəlirdi. Qırmızı çaydakı bir xəstəyə baş çəkib qayıdardım. Xərçəngdir. Çarəsi yoxdur. Qırmızı çayda az adam yaşayır, hər yer bataqlıqdır, comisi üç ev var, onlar da yavaş-yavaş çürüyürlər.

Nədənsə, heç özüm də səbəbini bilmədən qar haqqında fikirləşirdim. Mən heç qarın özünü görməmişəm.

Yalnız şəkildə, kinoda və Yeni il ərəfəsi poçt kartlarında görmüşəm. Doğrusu, qarın özünün nə olduğu haqqında dəqiq məlumatım yoxdur. Ay işığı ağacların yarpaqlarını və otluqları ağ rəngə boyamışdı. Şimaldakı qış mönzərələrini xəyalıma götürürdüm. Mən ömrüm boyu cənubda olmuşam.

Köhnə şevroletim təzə maşın kimi şütüyürdü. Lap uzağı gecə-yansı evdə olacaqdım. Yatmadan əvvəl, yaqın ki, bir qədəh viski içəyəm. Sonra axırını siqaretimi çəkəcəyəm. Daha sonra yatağıma girəcəyəm.

Maşının işığında yola bir qız çıxdı. O, yolun ortasında durmuşdu, yolun kənarında isə Byuik markalı maşın dayanmışdı. Qız əl-qolunu oynadıb nə isə qışqırırdı. Əvvəlcə özümə söz verdim ki, saxlamayacağam. İstəyirdim evə tez çatım, özümü yatağıma salıb gözlərim yumulu Allaha yalvarım ki, daha telefon zəng çalmasın. Amma qızı maşınla vurmaq da olmazdı.

Maşını saxladım.

Qız yanıma qaçıb maşının pəncərəsinə dirsəkləndi. Üzümə kölgə düşürdü, yaqın ki, o məni yaxşı görmürdü. Mən isə onun üzünün cizgilərini belə sezmə bilirdim. Sifəti balaca, dəyirmi idi, ağıllı gözləri vardı. Yerişi yaraşlıq uşaq yerişinə oxşayırdı. Yaşı on səkkizdən çox olmazdı. Saçı çox qısa kəsilmişdi. Onun sifətində

həm kolokbazlıq, həm də utancaqlıq duyulurdu. Mən hiss edərdim ki, o qorxur, çyni zamanda, özünü lap sərbəst aparmağa çalışır. Cənub gecəsinin ay işığı onu daha da cavan göstərirdi. Öz-özümə fikirləşirdim ki, görəsən, nə məsələdir.

– Başına səfeh bir qəza gəlib, – deyən qız dilləndi.

Onun səsi də gözəl idi. Bu qız şəkero qoyulmuş limona oxşayırdı. Elə tərəvəti, elə şirin idi ki...

– Bu səfeh maşın daha gətmək istəmir, – deyib qız maşını göstərdi.

Mən güldüm.

– Benzin tökməyi unutmamışdınız ki?

Qız mono incik bir nəzər saldı.

– Siz məni axmaq hesab edirsiniz?

Mən gül-gül maşından düşdüm:

– Bunu hamı unuda bilər.

Qəfildən o da güldü.

– Əlbəttə, bir dəfə atamın başına gəlib.

Mən artıq maşının motoru ilə məşğul idim.

– Mənim adım Jildir, – deyən qız yenidən sözsə başladı, – Jil Morqan. Professor Morqan mənim atamdır.

Mən professor Morqanı tanıyırdım. Bütün Amerika onu tanıyırdı. Deyirdilər ki, o Nobel mükafatı alacaq. Xərçəng xəstəliyini tamamilə bilməməsi isə onun günahı deyil, bu xəstəliyi hələ heç kəs yaxşı bilmir.

Başımı motorun içindən çıxarmadan dedim:

– Nəcəbətlə adamsınız, atanız görkəmli şəxsiyyətdir.

O artıq özünü təqdim etdiyi üçün mən də özümü nişan verdim.

– Mən isə Con Farelom, həkiməm.

Qız yamanca sevindi. Həkim olmağım onu arxayınlaşdırdı.

Naməlum bir sürücüdən isə qorxmalı idi. İndi o mənim hansı ictimai təbəqəyə aid olduğumu bilirdi, hörmətli adam sayırdı.

– Yaxşı, mənim bu Teodorama nə olub?

– Teodoraya?

– Bəli, atam onu mənə verəndə təzə gəmi kimi şampanla yuduq.

Adı xoşunuza gəlmir?

– Bu Bizans imperatrichasının adıdır, – dedim. Deyəsən, öz bilimi ilə onu təəccübləndirə bilməmişdim.

– Bilirəm, – deddi. Bu adı seçməkdə əsas məqsədim xalama sataşmaqdır. Onun da adı Teodoradır, özü də yaman arvaddır.

Mən qəddimi düzəldib motordan aralandım.

– Bəli, – dedim. Təəssüflə bildirməliyom ki, sizin Teodoranın xəstəliyindən baş çıxara bilmədim.

O yenə də xəfifcə gülüb ürəyimi oynatdı.

– Bir həkim üçün gözəl etirafdır.

– Məsələtəlmək lazımdır, – dedim. – Ən bacarıqsız mexanik sizo daha yaxşı xidmət göstərərdi.

Qız nigaranlıqla məşinə baxırdı. Onun saçından lavanda qoxusu gəlirdi, əsil ona yaraşan ətir idi. Mən ondan çox böyük görünürdüm.

– Qulaq asın! – dedim. Baş sındırmağına döymöz. Zənnimcə, bu işin birçə çarəsi var. Mən də Ccksona gedirəm, siz də. Gedək mənimlə, sizi atanızgilə ötürərəm. Sabah isə mexanikinizə zong edərsiniz, gəlib məşinınızı təmir edərsiniz.

Mən görürdüm ki, o tərəddüd edir; dodaqlarını dişləyir, həyəcanla əllərini oynadırdı. Qəfildən düz üzümə baxdı. Mən arxamı aya çevirmişdim, o üzümü çətinliklə sezdirdi. Deyosən, imtahandan yaxşı çıxdım. O gülümsoyərək dedi:

– Gedək, siz xeyirxah adamsınız.

O qalxıb yanımda oyləşdi və mən motoru işə saldım.

Daha yuxum gəlmirdi, özümü şən və gümrəh hiss edirdim. Lap az qalırdı şadlığımın mahni oxuyam. Yorgunluğum qəfildən yoxa çıxmışdı. Mən məşin sürməyi sevirdim, gəcəni də sevirdim. İndi istoyurdum ki, döngələrdə Jilin çiyini mənim çiyinimə toxunsun. Qız tamam sərbəst idi. Elə onun təbiətinin dərinliyi də bunda idi, güclü həyat çəqi, yaşamaq sevinci onu sərbəst etmişdi. Qız gözələrindəki parıltını gizlətməyi, cingiltili gülüşlərini cilovlamağı tez-tez unudurdu. O danışır, mən qulaq asıb gülürdüm.

– Mən elə indi Tco xalamıldən gəlirəm. Hər ayın bir gününü onun qonağı oluram.

– Korvedo?

– Elədir ki var! Xalam bərk narahatdır ki, on doqquz yaşım olsa da hələ nişanlı deyiləm. Elə güman edir ki, mən kişilərin xoşuna gəlməyi bacarmıram.

On doqquz yaş! Deməli mən çox səhv etməmişəm.

O sakit səslə davam etdi:

– Tco xalamın qırx yeddi yaşı var. Hələ oərə getməyib!

Atam hər dəfə ona deyir ki, adam baş çıxarmadığı şeydən danışmaz!

Mən gözücü baxdım. Yox, o məzə vermək istəmirdi, belə şey heç ağılına da gəlmirdi. Adı bir məsələ haqqında elə-belə danışdı. Gecə-yarıntı özgo bir şəxsın yanında belə açıq danışması isə onun balaca və sərbəst çənəsinə də, zərifi boğazına da yaraşdı. Mən həmin dəqiqə Jil Morqanın kim olduğunu anladım: o öz saflığı ilə həminə şübhəyə salan, saxtakarlığın nə olduğunu bilməyən şəxslərdəndir:

– Mən isə Qırmızı çaydan gəlirəm, – deyə dilləndim.

– Bah! O xarabalıqda necyirdiniz?

– Xəstə vardı. Xərçəngdir. Müalicəsi yoxdur.

– Siz xərçənglə məşğul olursunuz?

– Xeyr. Xərçəng, vərəm, revmatizm, soyuqdöymə, nə ilə desəniz, məşğul olan kiçik bir həkiməm.

Özümün özümə yazdığım gəldi. Nə üçün özüm haqqında belə alçalıcı kinayə ilə danışdım. Özü də belə bir təbəqəyə malik olan qızın yanında.

– Bəlkə atam sizə kömək edə bildi, – deyə Jil dilləndi. – Bilirsinizmi o, xərçəngdən yaxşı baş çıxarır.

Hiss edirdim ki, sükənı tutan əllərim əsir.

– Bilirəm, – dedim.

– Onda atama müraciət etmək lazımdır, – deyə qız qətiyyətlə davam etdi. – Heç kəsi ölməyə qoymaq olmaz. Siz məni ötürəndə qalxarsınız atamın yanına, hər şeyi ona danışarsız.

– Professor Morqanın özünün kifayət qədər işi var, – dedim. – Elədir, amma hər halda kömək edərsiniz. – Biz bir müddət dinib-danışmadıq, yolumuza davam etdik. Nəhayət, mən dilləndim:

– Mənim xəstəmin yaşı çoxdur, əzab çəkir. Mən isə homişə onun yanında qala bilmərəm.

– Yoqin ki, yanına nəzarətçi qalır.

– Qırmızı çayda nəzarətçi?

Mənim gülüşümdə təhqiramız bir ifadə vardı. Qız başını silkləyib dedi:

– Düz deyirsiniz? Yoqin onun pulu da yoxdur.

– Heç nöyi yoxdur.

– Daha da pis. Deməli, onun yanına şofqot bacısı da göndərmək olmaz. Pulunu verən olmayacaq... Könüllülər isə...

O, gözlərini yolun mənim tərəfimdəki hissəsinə zilləmişdi, baxışları qaranlıq dəlib keçirdi. Hiss edirdim ki, qaranlıqda mənə də baxır.

– Mən, – deyə o sözə başladı. – Mən iynə vurmağı bacarıram. Şübhəsiz, xəstə yanında nəzarətçi də ola bilərəm. İş burasındadır ki, buna adət etməmişəm.

Sağ olimi sükandan götürüb onun sol olinin üstünə qoydum. O, olini çəkədi. Bizim danışmağa ehtiyacımız yox idi. Mən onu sevirdim, çünki yalan danışmırdı.

– Sizdə qalxarsınız evə, – deyə qız təkrar etdi. – Atam hələ yatmayıb. Onunla bir qədəh içərsiniz.

– Siz güman edirsiniz ki, o Qırmızı çaya gedər?

Sualım lap ikiqat səfəh sual idi. Əvvəla ona görə ki, bildirdim ki, professor oraya getməyəcək. Sonrası da ki, getsə də, çox gec idi. Qırmızı çaya həkim çağıranda həmişə çox gec çağırırlar.

– Atam çox yaxşı adamdır, – deyə Jil cavab verdi.

Mən bildirdim ki, o yaşlı adamdır. Qızını görəndən sonra bu fikrimə daha çox inanırdım. Qız elə mülayim, elə gözəl, elə qəlbətəmiş idi ki!

– Rəqs etməyi sevirsinizmi? – deyə qız qofıldən soruşdu.

– Bəli, – dedim.

Ürəyim yamanca döyünürdü. Fərsiz olduğuma özüm bələd idim. Ürəyim səsini gicgahlarımda duyurdum. Bilirdim ki, ağılım itirərəm.

– Rəqs etməyi çox sevirəm, – deyə təkrar etdim.

– Hərdən bizə gələrsiniz, – dedi. – Siz telefonunuzu mənə verin. Mən yaxın vaxta bir şey təşkil edəyəm.

O ciddi-ciddi fikirləşirdi.

– Bəlkə çərşənbə günü. Əgər sizə əl verərsə?

– Çərşənbə günü boşam, – dedim.

Ah səfəh, səfəh, səfəh!

– Yaxşı, – deyə o yekun vurdu. – İndisə gedərik atamla bir qədəh içərsiz.

O yenə güldü, amma bu dəfə səsində məhrəbanlıq və cəyni zamanda iftixar hissi duyulurdu.

– O, pamplemus şirəsi içəcək. Xoşbəxtlikdən canının qədrini bilir. Sizə isə viski təklif edəyəm.

– Mən də pamplemus şirəsini xoşlayıram, – dedim.

O ürəkədən güldü.

– Deməli, siz gözəl gələcəyə malik bir gəncsiniz! Əgər Amerikada meyvə şirəsi içməyi xoşlayan çox olsaydı, az cinayət baş verərdi... və i. a. və s. O sizinlə görüşən kimi sizi Conni çağıracaq.

– Bu çox gözəl olardı, – dedim.

Mən, deyəsən, dolı olmuşdum, səfəhləmişdim, nə dediyimi, nə danışdığımı bilmirdim. Bəlkə mənim belə bir istirahətə ehtiyacım varmı?

Biz Ceksona yaxınlaşmışdıq. O, səhbətə ara verib çantasını çələyirdi. Əvvəlcə bir dəstə açar çıxardı, sonra pudraqabı, əl yaylığı, qara ipək şərifi çıxırdı. Nəhayət, o bir qutu "Lakki" markalı siqaret və balaca, uzunsov bir alışqan çıxardı.

– Siqaret çəkirsinizmi? – deyə o təklif etdi.

– Bəli, – dedim.

Həmmən dəqiqə başa düşdüm ki, hər şey bitdi. Mən ona görə "bəli" dedim ki, doğrudan da siqaret çəkmək istəyirdim. Lakin alışqan haqqında fikirləşməmişdim. Alışqanın amansız alovu heç yadıma düşməmişdi.

O, damağına bir siqaret qoydu. Sonra mən yavaş-yavaş üzümü onun əvcunda əsən əlova tərəf çevirdim. O mənim üzümü hələ indi görürdü.

Deməliyəm ki, o özünü yaxşı olə aldı. Astaca köksünü ötürdü. Tələsmədən alışqanı da, siqaretləri də çantasına qoydu. Çantasını bağladı. Sonra əllərini dizləri üzərində çarpazlayıb gözlərini irəliyə zillədi. Daha dinib-danışmadı.

Mən də danışmadım. Nədən danışaydım, axı? Ceksona daxil olanda o dil açdı. Atmam hələ üzümə baxmırdı.

– Mərkəzə çatmamış məni düşürərsiniz, – deyə astaca, lakin ciddi səsle dilləndi.

Mən dinməzəcə razılaşdım. Mərkəz işıq olur, bütün gecni adamlar gözışirlər, bizi görə bilərdilər.

Maşını əylədiyim yerdən onların evinə on beş dəqiqəlik yol vardı. O, qapını açınca mən tərəpənmodim. Əllərim elə bil sükana yapışmışdı. Dədəğımı dişləyib qanatmışdım. O, səkinin üstü ilə bir addım getdi, tərəddüdlə dayandı, sonra geri döndü.

– Yaxşı, sağ olun, – dedi.

– Dəyməz, – dedim.

Qız bir qərara gələ bilməyib səkiddə durmuşdu.

– Çərşənbə günü... – deyə inamsızlıqla sözə başladı.
– Xoşdur, – deyə quru səslə sözkəsənlik etdim O, çiyinlərini çəkdi, ayağını astaca yerə vurdu, sonra gözlənilməz bir coşğunluqla dedi:

– Çox pis oldu. Adam xəcalət çəkir.

– Elədir, – dedim. – Amma fikir verməyin...

Maşını sürüb getdim. O, tufana sinə gərirmiş kimi çiyinlərini irəli verib hərəkətsiz durmuşdu.

Ay yolu işığa qərq eləmiş, maşının sürətlə gedirdi. Yorulmuşdum, yuxum gəlirdi... Mən qəsəbədəki evimə, çarpayıma, rahat otağıma, kitablarıma tərəf getmirdim. Mən düz irəli gedirdim, çünki sürətin özündə nə isə məstədicə bir qüvvə var, adamın əhvalını yaxşılaşdırır.

Mənim dərim çox qara deyil. Dodaqlarım da çox iri deyil. Amma bunun əhəmiyyəti yoxdur.

Mən zənciyəm.

ANDRE STİL

(1921)

POLAD ÇİÇƏK

(hekayə)

Hə, deməli, yenidən işləyirik? Nə olar, pis məsələ deyil.

Altı yoldaş, ilk qönçələrin açılmağa başladığı ləklərin arasında, həyətdə görüşdü. Onlar, bir-birlərlə salamlaşaraq, dallarını küləyə çevirir və alınlarına endirdikləri kepkələrinin, beretlərinin altından gözəlti bir-birinin üzünə baxırlar. Bu iki həftə ərzində nə qədər məsələ haqqında düşünülmüş, nə qədər yeni fikirlər ortaya çıxmışdır! Hər kəs, öz yoldaşının üzündən, onun, bu sonu görünməyən on dörd gün müddətində necə yaşadığını öyrənməyə çalışır.

– Çürüntü qoxusu gəlir, – deyən qoca Leonun bu sözlərlə zara-fatını etdiyini, yoxsa ciddimi danışdığını başa düşmək olmur.

Dəmir qapı həmişə olduğundan daha ağır açılır, rəzələr tükürpərdicə bir səslə cırıldaıyır. Qapını açmaq üçün onu çiyin ilə itələmək lazım gəlir. Lənətə gəlmiş külək adamların dalınca soyuq emalatxanaya soxulur, çirkli dəmir təbəqələrinin paslı və nazik yonqarlarını tələsik o tərəf-bu tərəfə yuvarladır.

– Tez ol! Külək qapını örtər, sonra açma bilməzsən!

Onlar, qətiyyətsiz bir halda, dəmirlə örtülmüş kandardan içəri keçirlər və hələ öz iş paltarlarını geymədən, Leonun ardınca emalatxanaya daxil olub, keçən müddət ərzində burada nə kimi dəyişikliklər baş verdiyini görmək istəyirlər.

– Əvvəlcə əsgəri ilə bunları silmək lazımdır!

Hər şey pas tozu ilə örtülmüşdür, gərgin çəkilmiş birləşdirici qayışın üzərində barmaq izləri qərribə nəqşlər salır.

– Silməyə dəyməz! Külək onsuz da tozu silib aparacaq, hələ üstəlik sonin də qulaqlarını təmizləyəcək!

Doğrudan da külək çox qüvvətlənmişdir. Emalatxana, əslində, qırqınlı dəmir təbəqələrindən düzəldilmiş adi bir tövlədir, bu təbə-

qələrin üzərində uzunsov poncorolar kəsilmişdir, onlara tutqun şüşələr salınmış, məftil tor çəkilmişdir. Bütün bu tövləni, eninə-uzununa, hər tərəfdən külək vurur və adama elə gəlir ki, buranı saxlayan elə küləyin qüvvəsidir. Dəlmə-deşiklərdəki zamakalar quruyub tökülmüş, pərçimlərin ətrafında dəmir paslanıb çürümüşdür. Külək vıyıldayır, tövlənin künc-bucaqlarında oxuyur, nöyə isə doyub uğuldayır. Fəhlələr çox ağır yeriyir, tətillə çıxmış məktəblilər kimi maraqla o tərəf-bu tərəfə baxırlar. Bəli, əcəb tətildir! Çox yaxşı tətildir...

Külək dəmir təbəqələrini öyib açır, onlar gurultu ilə bir-birinə çırpılır, elə bil səhnə arxasında göy gurultusu yaradan xüsusi alət işləyir.

– Əsil göy Yupiterdir! – deyər Tonton qohqəhə çəkir. Tonton dostənin içərisində yeddinci adamdır. O hələ şagirddir, bütün həftəni məktəbə gedir, ancaq cümə axşamları işləyir, bu gün də elə cümə axşamıdır.

– Hansı Yupiter? – deyər qəca Bonner şüşələri sınımış və sağa-naqları əsgəri parçası ilə sarınmış cənəyini altına qaldırır. O, kəndir altılıqlı çəkməsinin nöyəsə ilişdiyini duyur, özünü ayaq üstə güclə saxlayır, – külək taxta və dəmir yonurlarını, kağız parçalarını, yarpaqları, sahibkarın bağından buraya süpürələnib gəlmiş quru budaq parçalarını Bonnerin ayaqları altına atır. Adama elə gəlir ki, külək emalatxananı özü ilə birlikdə yuxarı qaldırır. Bütün düşmə boyu, lap aşağıda, konarları paslanmış yarıq uzanır, oradan gündüzün gözqamaşdıncı işığı içəri süzülür. Emalatxananın dəmir gövdəsi, bir qüllə, bir papaq kimi, bu yeddi adamın, dəzgahların, köhnə məşinlərin üstünü örtmüşdür. Külək burada, öz evində imiş kimi, ağalığ edir, adamın ayağı həmişə üşüyür, elə bil buzun üstü ilə gedirson.

– Bu külək beynimizi tomizləyir, hə, Bonner?

Hər tərəfi əzilmiş girdə dəmir peç öz əvvəlki yerində, emalatxananın ortasındadır. O, afişə yapışdırılan tumbalara oxşayır. Soyuq olduğu zaman sönmüş peçə baxmaq pis təsir bağışlayır: adam soyuğu daha artıq hiss edir. Kim deyər bilər ki, indi apreldir... Peçin yanında, öldürülmüş ilana oxşayan atəşkəs görünür. Bonner bu ilanın başına köz əvəzinə, mismar çalmışdır – özündən elə şeylər çıxarır ki!.. Əvvəllər onlar peçin borusunu göy tabaşirlə başdan-başə yazmışdılar – təəcəbblüdür, necə olmuşdur ki, bu cür qüvvətli küləkdə o uçmamışdır! – indi, iki həftədən sonra, borunun üzərində Leon Blümün üç cizgi ilə çəkilmiş şəklini yenə də görmək olar – onun bıqları şlyapaya, şlyapası biğa oxşayır. Bu şəklin yanında oxla

dəlinmiş bir ürək şəkli vardır, – bu, Tontonun işidir – elə buradaca orağ və çəkiç şəkli çəkilmişdir, daha sonra isə yazılar görünür: “Özünü gözə, Lill!” və “Sabah iclasdır!”. Bu səbahdan gərəson nə qədər keçmişdir? Aşağı tərəfdə kim isə, “Vi uvrier”¹ qəzctində alınmış bir məqaləni və gülcünc karikaturanı kəndir parçası ilə boruya sarınmışdır. Həm kəndir, həm də kağızlar alovun gücündən tamam saralmışdır, çünki fəhlələr, emalatxanadan gətirməmişdən əvvəl, bütün yonurları və zibili yandırmışdılar. İndi bütün bu yazıları və şəkilləri yenidən görmək adama qoribə gəlir, ətrafda hər şey əzilmiş, köhnəlmiş, nə isə, yad bir görkəm almışdır. Gör vaxtı necə də sürətlə keçir, hər şey necə də sürətlə dəyişir! Bunu, xüsusilə, iki həftə işsiz gərəzədən sonra daha artıq hiss edərsən! Uşaqlardan kim isə gülmək üçün, modda olan jurnallardan birindən kəsdiyi, dəniç palatari geymiş bir qızın şəklini boruya yapışdırmışdır. Bu gözəl qız da başdan-ayağa saralmışdır. Onun bir ayağı borudan qopub yığılmış və gülcünc bir tərzdə yuxarı diklənmişdir, dabanı da əyilmişdir, çiyəni də öz yerində deyil.

Əvvəllər sahibkar emalatxanaya gələndə fəhlələr onun bu şəkillərə, nə isə, qoribə bir nəzər saldığını, lakin heç bir zaman danışmadığını görmüşdülər. Axı bu peç, bu boru, bu od – bütün bunlar sahibkarın yox, fəhlələrinindir. Hətta, fəhlələr, xüsusi olaraq, sahibkardan ötrü, borunun üzərində “biz öz iyirmi beş faizimizi...” – sahibkar yazının dalını oxumağ üçün borunun ətrafına hərlənmişdi – “...təfavütü yoxdur, alacağıq” sözlərini yazdıqları zaman belə o yənə də susmuşdu.

Qabriəl, peçin çüyüdüncən hazırlanmış və çatlamış qapısını açır, bu qapı məftillə sarınmışdır. Gabriəl içəri baxır. Hm... küldən başqa heç bir şey görünür... Peç nəhəng tütünc çubuğu kimi iy verir... Boşdur... Peçin içərisində vıyıldayan külək soyumuş, ağarmış külü acı bir tütü kimi adamın üzünə vurur. Gabriəl cold peçin qapısını bağlayır.

Emalatxana sahibkari Boqar üç həftə bundan əvvəl fəhlələri öz kabinetinə çağırmışdı. Onlar altı nəfərdilər. Jirardən adlı bir şofer də o zaman onların arasında idi: o, kiçik yük məşini sürür, səfərişləri daşıyırdı, bəzən də, Boqar öz dostlarından kimi isə məşinə mindirib, onunla sakit söhbət etmək üçün rul arxasında oyləsmək istəmədiyiyə zaman, Jirardən özü məşini idarə edərdi. Kabinetdə, yazı

¹ “Vi uvrier” (“Fəhlə həyatı”) – homkarlar ittifaqının həftəlik qəzcti

stolunun üzərində podnos, podnosun içində içki ilə dolu xırda stəkanlar vardır, sahibkar özü isə stolun arxasında əyləşmişdir. O öz qayda-qanununu pozmurdu; belə bir dəqiqədə – içki! Axı fəhlələr Boqarın nə haqqında söhbət edəcəyini duymuşdular.

Sahibkar əvvəllər də fəhlələr öz yanına dəvət edərdi, yaxud bazar günləri evlərinə çağırardı. Onlar bir yerdə içərdi, yaxud nahar edərdilər. Sahibkar deyirdi: “Bizim vəziyyətimiz böyük müəssisələrdə olduğu kimi deyildir. Bizdə hər şey ailəvidir, sadədir!” Bütün Turkuendə, metalçıların həmkarlar ittifaqı katibi olan kommunist Jakdan başqa heç kəs sahibkarın təklifini rədd etməyə cəsarət göstərmirdi, hərçənd hamı, sahibkarın yanında ağzına su alıb, sakit əyləşəcəyini qabaqcadan bilirdi. Boqar onları qonaq çağırırsa da onun sahibkar olduğunu unutmaq olmazdı. Naharın dadlı olmağına söz yoxdur, lakin önlük geyməyək polyak qızı sənin qabağına xörək qoyduğu zaman sənə elə gəlir ki, bir dilənçi kimi yeyirsən, – tikələri tələsə-tələsə udursan, söhbət baş tutmur. Supla qızartma arasında, qızartma ilə dissert arasında keçən vaxt ərzində otaqda gərgin bir sakitlik olurdu və qonaq, vaxtı birtəhər başa vurmaq üçün, otağa göz gəzdirdirdi, – yəni ki, bu otaqdakılar mənə təəccübləndirə bilməz, elə-belə, özüm üçün tamaşa edirəm, – bu zaman o, mərmər buxarının üzərindəki aynada, özünə belə yad olan süni təbəssümlə örtülmüş uzunsov üzü görüb kədərlənirdi. Xidmətçi qız da bir tərəfdən ortada gözib adamları danıxdırırdı. Bəlkə o, səndən də savadlıdır, səndən də çox pul alır, nimçələri isə sənin qabağına, bir ağaya qulluq edirmiş kimi, düzür. Adam hər dəfə ona demək istəyir ki, canım, özünü yormayın, Allah xatirinə, narahat olmayın!”

– Bu dəfə, – deyər Boqar söhbətə başladı, – artıq bizim heç bir sifarişimiz yoxdur, – bütün sifarişlər qurtarmışdır.

Sonra o necə ağır bir vəziyyətdə olduğundan danışmağa başladı. Nə isə, onun səmimi, yaxud qeyri-səmimi danışdığına əhəmiyyəti yoxdur, axı bundan heç bir şey dəyişməyəcək. Fəhlələri düşündürən başqa məsələ idi: evdə arvada nə deyəcəksən?.. Bu, birinci həyəcan deyildi. Həmin vəziyyət altı ay idi ki, davam edirdi: emalatxana, aylıq sifarişdən başqa heç bir şey almamışdı. Bir dəfə iki həftəlik iş qalmışdı. Lakin bu vaxt təzə bir sifariş alınmış və iş öz qaydasına düşmüşdü. Fəhlələr öz arvadlarına bütün bunlar haqqında heç bir söz demirdilər. Lakin indi artıq ümid yeri qalmamışdı, bir həftədən sonra emalatxana bağlanmalı idi. Sahibkarm içkisi zəhrimara

qalsın! Fəhlələr onu içəndə hətta dadını da hiss etmədilər. Elə bil adıca su içdilər. Söhbəti uzatmağın mənası yox idi. Sahibkar isə danışır, deyirdiki, onun heç bir təsiri yoxdur, o, köməkətsizdir... Sahibkar, az qala, fəhlələrdən üzr istəyirdi, fəhlələrin isə buna cəhəti yox idi!.. Sahibkarın üzündəki ifadə də günahkarlıq təsiri bağışlayırdı. Geniş pəncərədən Turken evlərinin damları, fabriklər, kanal, vağzalın binası görünürdü. Tutqun bir gün idi, sanki şəhərin üzərində göy yox idi. Toxucu fabriklərinin bacalarından qalxan boz acı tüstü havaya yayılırdı... Yox, dostlar, Turken şəhəri səmasızdır, onlarca zavodun, bax beləcə sənin vəziyyətdə olduğunu düşündüyün zaman bunu xüsusilə daha aydın hiss edirsən – başa düşürsən ki, onlar işləyirlər, yoxsa ömürlərinin axırıncı günlərini yaşayırlar. Görəsən bu sözlərin mənası nədir... Turken səmasızdır, xüsusilə o zaman ki... Bəs işsizlik?.. Bu sözlərdə görəsən bir məna varmı?

Sahibkarla söhbətdən sonra altı nəfərin işsizlik günləri başladı... İndi bunu xatırlamağa dəyərmi? Bütün bunların üstünə qələm çəkmək lazımdır! Axı hər şey keçib-gətməmişdir... İndi sifariş var – deməli, bir ay işləyəcəklər. Bəxtimiz yaman gətirmişdir!

Həyətdən dəhşətli bir gurutlu, demir səsləri, zənglərin cingiltisi eşidilir. Külək velosipedlərdən birini, onun dalınca da başqalarını yerə yıxdı.

Polo deyir:

– Yıxılan mənim velosipedim idi.

Küləyin yıxdığı velosipedlərin gurutusu içərisində Polo öz velosipedinin səsinə dərhal tanıdı – taxta rulun çatlamış dəstəyi beton divara sürtünərək cırlıladı.

– Ey, sən, Yupiter, oranı bir qaydaya sal!

Tonton özünü elə göstərir ki, bu sözlərin ona heç bir aidyyəti yoxdur. Yupiter kimi axmaq bir ləqəbin ona verilməsinə haqq qazanıracaq təbəssümü heç kəs Tontonun üzündə görməmişdir. O, ağır demir qapını çətinliklə açır. Küləyin dəhşətli gücü adamları emalatxanadan çıxmağa qoymayı, onları içəri itələyir...

– Gör necə əsir! Yadımdadırımı, müharibədən əvvəl bu cür bir tufan olmuşdu!

Həyətdə külək qəzəblə onların üstünə hücum çəkir, ciblərinə soxulur, üfürülmüş müqəvva kimi, onların qolçaqlarını şişirdir və bütün fəhlələr, hətta gənc köməkçi də ayaq üstə güclə dayanırlar, külək onları o yan-bu yana itələyir, yıxmağa çalışır, kənardan baxana

elə gəlir ki, onlar, nə isə, qoribə bir rəqs edirlər... Fəhlələr velosipedləri qaldırır və onları tövloyə gotirirlər, velosipedlər isə fəhlələrən olından çıxıb, qaçmağa çalışır, cürbəcür qoribə hərəkətlər edir, sanki onlar metaldan deyil, qamışdan toxunmuşlar.

Tövlə, yaxud, daha doğrusu, cyvan sahibkarın mənzilinə tərəf uzanan koridorla birləşmişdir. Bu, dal qapının yoludur. Koridorun lap başlanğıcında fəhlələr üçün şkaflar qoyulmuşdur. "Bizdə hər şey ailəvidir", – sahibkar bu sözləri təkrar etməyi xoşlayır. Fəhlələr öz iş paltarlarını bu şkafa dürtür, kepkanlarını və beretlərini hor cür oldu oraya atır, emalxanada istifadə etdikləri yüngül məstlərini burada qoyub gedirlər. Şkafta, həmçinin, necə deyərək, onların ümumi dövətləri – oyun kartları, sümüklər, fişkalər, səhifələri tökülmüş, küncələri öyilmiş, yağla örtülmüş bir kitab vardır. Kitabın birinci səhifəsi cırılmışdır, yalnız iki sözü oxumaq mümkündür: "Gizli müharibə!..." Fəhlələr emalxanada işlədikləri müddət ərzində koridorun qapısı açıq qalır. Onlar, bütün gün ərzində, istədikləri vaxt bura gəlib-gedirlər. Axsam isə, fəhlələr cvlərinə dağılıqdən sonra, Jirardən gəlib, ağır dəmir qapıları bağlayır. Dal qapının açarını isə emalxanadan axırıncı çıxan adam özü ilə aparır.

***

Fəhlələrin şkafları ilə üzübüz, qırmızı boya ilə rənglənmiş, pillələri par-par parlayan və aşağıda, sürəhliəri üzərində böyük mis bir küre görünən dolanbac pilləkən vardır. İkinci mərtəbədə lap pilləkənin başında sahibkarın kabinetini yerləşmişdir. Jak, qapını döyməmişdən əvvəl, bir dəqiqə qətiyyətsiz halda dayanır.

O, sahibkarla danışdığı zaman həmişə bir qədər karxır və yaxşı sözlər axtarır tapmağa çalışır. Sahibkara "cənab Boqar" desə, çox gurultulu çıxmas ki?.. Eyni zamanda Jak, sahibkara sadəcə "Boqar", yaxud "Cənab Lüs'ən" deyə bilməz. Sahibkar Jakı "Jak" deyə çağırırdı zaman onun da xoşuna gəlmiş.

Həmin bələli içki axşamında Boqar, Jakdan, bir qədər səbir etməsini xahiş etdi. Jak məsələni çox götür-qoy elədi, hətta qoca Bonerlə də məsləhətləşdi.

– Kim bilsin?.. Bəlkə onunla işsizlik, yaxud homkarlar ittifaqı haqqında nə isə bir söz danışsan, – deyər Bonner cavab verdi, – ölbəttə, danışsan yaxşıdır, nədən çəkinirsen!

Lakin Boqar müəyyən bir söz demədi.

– Vəziyyətdən birtəhər çıxmaq lazımdır, Jak. Siz mənə nə kimi bir məsləhət verə bilərsiniz?

Jak bunu haradan bilsin! Yox əksinə, o, bu məsələni yaxşı bilir. Ancaq öz fikrini Boqara açıb deyə bilməz ki!.. Belə şeyləri beş dəqiqə ərzində həll etmək olmaz. Həm də bu, onların ikisindən asılı deyil. Bir tərəfdən də... həmin axşam Jak sahibkarla siyasət haqqında mübahisəyə girişmək istəmirdi.

Molun şeydir ki, emalxanayı bağlamaq sahibkarın özü üçün də əlverişli deyildi. Buna görə də o, Jakla, həmişə olduğu kimi deyil, başqa cür danışdı, sanki o, Jakdan özünə kömək gözləyirdi. Lakin məgər Jak, belə vaxtda sahibkara inana bilirdimi? Təsəffüf bir əhvali-ruhiyyəyə bel bağlamaq olardımı? Bax, buna görədir ki, Jak, cavab vermək əvəzinə, arxasını stola çevirdi, öllərini ciblərinə saldı və özünü fikirləşmiş kimi göstərərək, geniş pəncərədən Turkuən cvlərinin damlarına baxmağa başladı. Sanki onunla Boqarın arasında bir divar ucaldı.

– Bilirsinizmi, Jak, axı emalxananın bağlanması mənim üçün də ağır zərbədir.

– Yaxşı müqayisədir! – deyər Jak qaşqabaqlı mırıldandı.

– Mən başa düşürəm... Lakin siz deyərsən mənə hirsələnirsiniz. Məgər bu mənim təqsirimdir?.. Əgər mənim fabrikmədə əlli fəhlə olsaydı, başqa məsələ...

Bəli, belədir ki, var, tutuquşu kimi yenə başladı: "Mən balaca adamam, zavod sahibi deyiləm". Bəsdir! Həmişə bilirlik. Zavod sahibi deyərsən! Nə olsun? Jak, kəskin bir hərəkətlə geri çevrildi, ancaq danışmadı. Hə? Hə, bəs sonra? Maaşın artırılması tələbi, yaxud başqa tələblər irəli sürüldüyü zaman Boqar zavod sahiblərindən heç də seçilmir. Öz xoşu ilə o heç bir zaman artıq qəpik də verməz. Həmişə fəhlələr mübahisə etməyə, öz tələblərini irəli sürməyə, sübutlar gətirməyə, tətillə başlamağa məcbur olurdular. Doğrudur, sahibkarın inadı heç bir zaman uzun sürmürdü. Nə üçün? Xasiyyətinin yumşaqlığına görə? Çətin məsələdir! Sadəcə, başqa çıxış yolu tapa bilmirdi. Bütün bu naharlar, içkilər emalxananın ildönümündə, yaxud İlya günlərində maşında gozmək, – bütün bunlar məgər zavod sahiblərinin işlətdiyi adi hiylələrdən deyildimi? Budur, məsələni, sahibkar keçən il fəhlələri Turkuənə apardı, orada "Siniflər bənzəməsi" komediyası gədirdi. Sahibkarlar və fəhlələr bir

ycrdə nahar etdilər, sonra Boqarla gələn fəhlələrə kapitalla zəhmət arasında dostluqdan danışırdılar və “Düşmənciliyi unudaq” adlı, yaxud buna oxşar bir amerikan pycsi göstərdilər – bu, çox iyranç, antikommunist bir təbliğət idi – inanın ki, bütün bunlar hamısı qabaqcadan düşünülmüş və qurulmuşdu... Fəhlələr hirsəndikləri zaman, sahibkar üzr istədi, deddi ki, onun heç bir şeydən xəbəri yoxdur, o, sadəcə olaraq, öz fəhlələrini dəniz kənarına gəzməyə aparmaq istəmişdi və sairə... nə isə olan olmuşdu, keçən keçmişdi!

Boqar yenidən yazı stolu arxasında əyləşdi, stolun üzərində hələ də boş stəkanlar görünürdü.

– Hər halda, conab Boqar, çanaq həmişə bizim başımızda çatlayır!

Jak bu sözləri deyib kabinetdən çıxdı.

O, qapını bərk çırpıb getdi. Lap nahaq yerə.

Jak sonralar, iş üçün bütün Türkueni gözdəyi zaman, Boqarla arasında keçən söhbəti iki həftə ərzində tez-tez xatırlamışdı. Yox, altı nəfər fəhlənin işlədiyi belə bir emalatxanada onun kimi bir kommunist, həmkarlar ittifaqı başçısı çox da asanlıqla iş apara bilməzdi. Burada Boqarın səmimi-qəlbdən hərəkət etdiyini, yaxud öz cibinə görə bu və ya başqa işi gördüyünü dork etmək az idi. Hər şeydən çətini o idi ki, Jak, özünün necə hərəkət edəcəyini düşünməli idi... Böyük zavodlarda iş aparmaq asan idi... Maaşın artırılmasını tələb etmək, sairə bu kimi işləri böyük zavodlarda yerinə yetirmək daha asan idi. Orada mübarizə cəbhəsi başdan-başqa göz qabağındadır. Burada isə onların yalnız birə sahibkanı var – Boqar. Bəzən o, fəhlələrin düşməni kimi hərəkət edir, bəzən də özünü elə göstərir ki, hətta fəhlələrlə ittifaq da bağlamağa hazırdır. Jak ancaq müharibədən sonra partiyaya girmişdi. Onun yaşı da çox deyil, cəmi iyirmi beş yaşı var. Lakin, buna baxmayaraq, partiya girdiyi gündən bir-birindən məsuliyyətli olan çoxlu iş onun üstünə töküldü. Ona deyirdilər: “Əgər sənə göstərilən etimadla fəxr edirsən, deməli, sən yaxşı bir kommunist ola bilərsən. İşlərin öhdəsindən dərhal gələ bilməyəndə kədarlənmə, – öyrənərsən”.

Əlbəttə, o özünə göstərilən etimadla fəxr edirdi. Lakin bu, hələ işləri həll edən amil deyildi. Birdən bəlkə o, həddən artıq yumşaqılıq clədi, bu zaman Jak özünü də, partiyanı da hələləyə bilər? Yaxud, əksinə, çox da quru olmaq olmaz, adamları inandırmaq, mübarizə etmək lazımdır. Bu iki şeyin arasındakı sorhəd görəsən haradadır?

Onların sahibkanı olan Boqar kimi bir tiplə bacarmaq çox da asan bir şey deyildir.

Bəli, xüsusilə, həyatın özü ilə, adamlarla üzbuüz gəldiyi zaman vəziyyət daha ağır olur. Budur, sən sahibkarn kabinetindəsən. Pianino səsi gəlir. Onu çalan sahibkarn qızıdır. O monimlə yaşiddir. Görəsən o, Janettadan, yaxud Janctta, bazar günlərində tozo paltarını geyindiği zaman, ondan gözdəirmi? Boqarın qızının görkəmi ki, sanki onun üçün hər gün bazar günüdür. Əlbəttə, onun vəziyyəti yüngüldür. Bununla bərabər, o çirkindir. Janettadan çox-çox çirkindir. Bəli, yaxşı! Budur, sənə dedilər ki, sən bu gündən işsizsən. Boqarın qızı isə öz otağında pianino çalır. O soni inco bir təbəssümlə qarşılayarkən əsəbiləşməyə haqlısanmı? İndi gəl bundan baş çıxar... Məgər bizdə ondan da dövlətli tələbələr azdırmı? Halbuki, onlar partiyanın üzvüdürlər. Məsələn, Lilldəki Portyeni götürək, o, özək katibidir. Əslinə baxsat, Portyecnin işi lap qəribədir. Axı onun atası bank sahibidir...

Keçən il Jak, ənənəvi Lill yarmarkasında olduğu zaman, torma dəzgahının ən yeni modelci qoyulmuş bir vitrinin qarşısında durdu.

Jak maşınlarla soyuqqanlılıqla baxa bilmir. Vitrindəki dəzgah isə çox gözəl idi, qüvvətli və sözo baxandı, demək olar ki, insan əli dəymədən öz-özünə işləyirdi. Bax, Jak belə bir maşında işləsəydi, nə yaxşı olardı! Jak, onunla birlikdə vitrinə tamaşa edən qonşusunu dürtmələmək, gülmək istəyirdi. Kim nə deyir desin, madam ki, sən yaxşı metalçısən, sənin üçün bu cür gözəl maşından daha yaxşı nə ola bilər? Jak geri çevrildi... Sən bir təsadüfə bax!

– Görürəm, siz də mi çox maraqlanırsınız?

Sahibkar Jaka təklif etdi ki, onun maşınına əyləşsin və birlikdə Turkuənə getsinlər. Jak, hansı bir bohənə iləso sahibkarn təklifini rədd etdi və Monjiden keçib cvlərinə getdi...

İndi isə Boqar özü Jakın yanına gəlmişdi. O, maşını kəskin bir hərəkətlə tormozladı, maşının təkərləri altundan hər tərəfə qara və qeliz palçıq sıçrayırdı. Boqar maşından yerə atılıb, qatran kimi yapışqanlı küçədə sürüşə-sürüşə Jaka tərəf qaçdı. Hələ qapıda ikon o, nəfəsi kesilə-kəsilə Jaki çağırırdı:

– Sifariş var, tozo almışam! Qaç, uşaqlara xəbər clə! De ki, iş axtarmasınlar!

Onun görkəmi dəğrudən da çox sevincli idi. Nə üçün? Görəsən o özü üçünmü, yaxud fəhlələr üçünmü sevinirdi?

Yazda bu döngədən keç görüm necə keçəcəksən, – hər tərəfdə gölməçə var! Boqar, hər dəfə döngələrdə akseleratoru basanda, yaxud buraxanda, onun ayağı süngör kimi şişmiş çökməsinin içində fırıldayır. Turkuəndən Lillə qədər isə istədiyin qədər döngə var...

O, öz xəyalında, yenə də, palçıqlı və qatran kimi qara küçünün ortasında əsgiyə sarınmış su kranını görürdü. Bu əsgini boruların donmaması üçün sarımışdılar; səhərlər hələ də şaxta olurdu: kran xarab olduğu üçün bir az axır, şaxtanın təsirindən su damcıları buza dönüb, krandan asılır... Qapıların ağzına taxta lövhələr vurulmuşdur ki, xırda uşaqlar sürünüb küçüyə çıxmasınlar... Gör, Jak necə kədərli bir yerdə yaşayır! Boqar, xoş xəbəri Jaka yetirmək üçün başını qapıdan içəri uzatdığı zaman özünə, zirzəmidən gəlmiş kimi, bir rütubət və çürüntü iyi vurdu. Otağın ortasında qırmızı boya ilə rənglənmiş, çay stəkanlarının ləkə saldığı, taxtaları çatlayan girdə bir stol qoyulmuşdu. Qamışdan düzəldilmiş kreslo sanki hələ də insan vücudunun formasını saxlamışdı. Yoqin ki, Jakın "papaşa" çağırılan atası bu kreslodə ölmüşdü. Jakın atası xeyli müddət xəstə olmuşdu. Boqar "papaşanı" lap uşaq vaxtından xatırlayırdı. "Papaşa", qoca Boqarın hələ o zaman çox kiçik olan emalatxanasında işləyirdi. Bu emalatxanada cəmi dörd fəhlə vardı. Nəhar vaxtı, "papaşa" qolyanaltı cidiyi zaman, balaca Lüsəni dizləri üstə oturdur və ona adamın dilini çıxıqlayan və boğazını yandıran giləmcüyə verərdi... Otaqda kitabların qoyulduğu bir ctajerka vardı. Sən bir ağılsızlığa bax! Kitab yığınınə bax!.. Stolun da üzərində açığı kitab görünür. Belə bir daxmada bu qədər kitab nəyə lazımdır! Jak dəli olub nədir? Görəsən bunlar nə kitabdır?

Lüsən Boqar, Turkuəndən çıxıb, maşını körpünün üstü ilə sürəkən palçıqlı həyətə, su kranını və nə üçünsə, iki həftə bundan əvvəl Jakla cidiyi söhbəti xatırladı. Molumdur ki, burada heç bir müqayisə ola bilməzdi. Fəhlələr işsiz qalacaqdılar, Boqar isə emalatxanəni bağlamalı olacaqdı. Lakin, qoy nə deyirlər desinlər. Boqarın öz adətləri, öz həyatı var. Dünyada minlərlə clə şey var ki, fəhlələr onları heç təsəvvürlərinə belə gətirə bilməzlər, hətta onlar bunun üçün heyfəsilənməyə belə qadər deyirdilər... Belə... Belə... Boqar üçün də emalatxanənin bağlanması ağır zərbədir...

Yola diqqətlə baxmaq lazımdır ki, heç olmasa, çox fikirləşməyəsən. Belə yaxşıdır. Boqar, ona hücum çəkən fikirlərdən özünü qorumağa çalışır, onlardan qorxur, demək olar ki, utanır, bu fikirlərin harada isə, qaranlıqda gizləndiyini bildirir.

Bir ildən sonra Renc məktəbi qurtaracaq. Əgər vəziyyətləri yaxşılaşmasa belə, Boqar Renc üçün kontor açə bilər... Onun, Allaha şükür, məhkəmə ilə yaxınlığı var. Renc özünə yol açə bilər. Düzdür, çox böyük şöhrət qazana bilməyəcəklər, hər halda özünü yol açəcək. Boqar isə pis vəziyyətə düşsə... Terye ona kömək edəcək yəni artıq bildirmişdir, o, emalatxanəni almaq istəyir. Axı Teryenin zavodu emalatxanə ilə yanaşıdır... Lakin o, emalatxanəni evlə birlikdə almaq fikrindədir. Deməli, bu məsələni də birtərə həll etməklə lazımdır...

Ən nəhayət, axı Boqar, hər halda, mühəndisdir. Onun da öz dostları var... Boqar bu sözləri öz-özlüyündə təkrar edir, sanki özünü inandırmağa çalışırdı. Lakin, bundan heç bir şey çıxmırdı. Hər şey ona qeyri-ciddi, süni təsir bağışlayırdı... Yenə də başqaları üçün işləmək! Xeyr, bağışlayasınız, bunu onun üçün deməyiblər.

Əgər vəziyyət daha da ağırlaşsa... Arvadı öləndən sonra necə həyat sürdüyünü xatırlamaq kifayətdir... 1938-ci il yay fəslinin küləkli bir günü idi... Onlar, bax bu məşində dənizə gəcdirdilər. Körpüdə qəza baş verdi. Arvadı öldü... Sonra Boqar hər axşam "Jan" qohvəxanasında araş çəməyə başladı... O, "Dunay klubu"na da gərdirdi... Jozi, Boqarın arvadını ovad edə bildirdi və dünyada Jozidən gözəl heç bir qadın tapıla bilməzdi... Elə buna görə də onun adı Jozidir. O, təkcə Boqara qismət olmaq üçün həddən artıq gözəldir... Jozi... İşsizlik, Jozi... İşsizlik – belə şeylər Jozinin vecinə gəlmir... Ayda bir dəfə Boqar Parisə gərdirdi... O, nəğmələr, kuplet oxuyanları sevirdi... Məgər kupletləri sevmək günahdır? Onlar adamın beynini təmizləyir... Bundan başqa, kuplet deyənlərin, hökuməti və parlamenti, bütün bu sarsaq adamları necə olə saldıqlarına qulaq asmaq adama xoş gəlir... Tra-lyə-lyə... Gör necə olə salırlar... Tra-lyə-lyə-lyə...

Sifariş məsələsi dərhal həll olundu. Bu dəfə çox gözəlmədiilər. Bu cənab baş redaktorlar nə yaman dikbaş olurlar. Özlərini clə göstəririlər ki, guya hamı onlara borcludur: bilirsinizmi biz sizə müraciət etsək də, bunu bilin ki, bizim sifarişimizi başqa emalatxanalar da yerinə yetirə bilərdi. Sizin fəmilər onlarca, yzələrledir. Buna görə də özünüzü gözləyin!.. Boqar yaş

çökmösünü, mexaniki olaraq, qalın boz xalçanın üstünə basdı və ayağının çökmənin içərisində güclə çəkiləcək bir səslə necə fırcıldadıgına qulaq asdı. Dış ağrısı çöken adam da, bu cür qeyri-iradi bir halda dilini ağrıyan yerə sürdü. Bir sözlə, Boqarın esəbləri yerində deyildi. Hər halda, onun sənədləri cibindədir. Boqar, cənab direktorun öz fikrini dəyişəcəyindən və müqaviləni geri alacağımdan qorxmuş kimi, zavoddan uzaqlaşmağa tələsdı.

– Sağ olun, cənab direktor! Nə üçün siz “Jan” qəhvəxanasında görünürsünüz?

– Əzizim, indi orda əyləşmək olmur. Adam çox gəlir.

– Xudahafız, cənab direktor, xudahafız!..

Oho, bütün həyət çınqilla örtülmüşdür, bir buna bax! Yağışdan sonra isə maşın sürmək çox çətindir, rulu əlində möhkəm saxlaya bilmirsən. Allaha şükür, maşın asfalta çatdı!

Hər tərəf oğru ilə doludur, tra-lya-lya...

“Yujiverpal”. Lənət şeytana, mən bu sözü harada eşitmişəm? “Yujiverpal”. Bəli, haradasa eşitmişəm! Hətta belə bir polad da görmüşəm... Yəqin ki, görmüşəm... Tra-lya-lya.

Material alanda baxaram. Lakin, hər halda, maraqlıdır... Maraqlıdır. “Yujiverpal” çox cingiltili sözdür. Porilorin adına, əfsuna oxşayır... Nə isə, balaca kinli bir şeytana, bir cadugərə... Çox maraqlıdır.

Bəlkə elə buna görə də bu sözün mənası gizli saxlanılmışdır...

İçərisində yivləri olan kiçik bir silindr... Balaca dəmir lövhə, xüsusi polad...

– Cənab Boqar, bunlar tamamilə müxtəlif detallardır... Ayrı-ayrı mexanizmlərdən alınmışdır... Onların nəyə lazım olduqlarını biz özümdə də bilmirik.

Deyilən hər sözdə Boqar bir şeyi aydın hiss edirdi: istəyirsən al, istəyirsən alma, başqasına verərik.

Bu, firmanın sirri idi. Nə olsun ki, adı məsələdir...

Boqar bədəninin sol tərəfində nə isə bir narahatlıq, bir ağırlıq hiss edir, sanki cibləri xırda pulla doludur. Bu, demək olar ki, fiziki bir hiss, aydın bir təsəvvüdü, elə bil üzərində sirlı çertyojlar çökülmüş və dördqat bükülmüş layihə kostyumun üzərindən Boqarın bədəninə ağırlıq edir. Özü də elə bir ağırlıqdır ki, guya bu çertyojlar poladdan tökülmüşdür.

“Yujiverpal”... Məno belə gəlir ki, bu adı uşaq kitablarından birində, nağıl kitabında oxumuşam... Sezam, açıl! Sehrlənmiş meşə...

O zaman mənim mavi gözlərim var idi. Deyirlər ki, gözün rəngi çox nadir hallarda dəyişir. Mən, yumşaq xalçanın üzərində üzüstə uzandığım halda nağıl oxumağı sevərdim. Lakin, hətta o zaman belə mən, üstündə “Konstruktor” sözü yazılmış oyuncaq qutusunu hər şeydən çox xoşlardım... İndi görəsən bu qutu haradadır?

* * *

Yeni sifariş onlara, fəhlələrə də rahatlıq vermirdi... Bir yandan sifariş, bir yandan da külək... Külək viyultulu bir səslə qulaqlarında əsir, beyinləri dumanlandırır, adamları yıxır. Sanki sən artıq canlı insan deyil, nə isə, cansız bir cisimsən.

Yarım saatdan sonra zəhmətin nəfəsi artıq emalatxanaya qızdırmışdı. Jak və həmişə boğazına kəmənd kimi uzun qara şərf sarıyan sosialist Qaspar, öz dəzgahlarını işə buraxarkən, həcəncə bir-birinə baxdılar. Görəsən dəzgahlar işləyəcək, ya yox? Üzgüçü uzun fasilədən sonra qotiyətsiz bir halda suya atılarkən özünü bu cür hiss edir. Eybi yoxdur, dəzgahlar yavaş-yavaş işə düşdü! Sonra iki sıxıcı da hərəkətə gəldi və gecələr yarıyuxulu inək öz yemini çeynədiyi kimi, onlar da metalı çeynəməyə başladı. Yupiter, nə isə oxuyaraq, mişarla işləyirdi: hərdən bir o dayanır və kosdiyı metalın nə şəkli düşdüyünə baxmaq üçün mişarı bir tərəfə qoyurdu.

Bonncr dedi:

– Nə deyirsiniz deyın, bu iş adamı iyrendirir!.. İşləyirsən, amma nə iş gördüyünü bilmirsən...

– Hər halda, bu polad nəyə dəsen dəyər...

– Axı bu, nə olan şeydir?

Qaspar, ilk silindri yonub, əllərini bir-birinə sürtdü, sonra cyni qayda ilə detalı silib təmizlədi, elə bil onu parıldatmaq istəyirdi. O, ağır və yağlı osgini yanındakı soyumuş peçin üstünə atdı, polad yonqarları ayağı ilə kənara itələdi ki, hazırlanmış detallar üçün yer boşalsın. Sonra silindri ovcuna qoyub, o tərəf-bu tərəfə hərhlətdi. Başqa fəhlələr onun dövrəsinə yığıldılar, hamı bu detala baxmaq, onu əlində tutmaq istəyirdi. Görəsən bu silindr nəyə lazım idi?

– Ver bura görüm! – deyə Jak Qasparın xahiş edir.

Külək emalatxananı kətan çadır kimi silkləyir. Uzun məflilərdən asılmış göy lampalar ağır-ağır tərponir.

– Adama elə gəlir ki, bu külək bizi buradan uçurub aparacaq.

– Tonton, lönötə golosən! Şərifi yığışdır! Bağlayıcı qayısa ilişməki istəyirsən? Tez dözgahın yanından geri çökil, çşidirsənmi?

Tonton şaquli vəziyyətdə işləyən bağlayıcı qayısa baxır, bu qayış hərəlməkdə davam edərkək, təkərlərin üstündən keçərək öz tikışı ilə bir dəfə aşağıda, bir dəfə də yuxarıda şaqıldayar.

– Başa çüşmürəm ki, bu nodir, – deyə Jak, barmağını yivlərin üzərində chtiyyətə gözdirərək dillənir... – Yaxşı, aparım sahibkərə göstörir.

***

Boqar clə bu anda telefona danışırdı.

Əlində detal tutan Jakın içəri girdiyini görürək, tez dəstəyi əli ilə örtüdü.

– Yaxşı, sonra.

O, detallı qoymaq üçün əlilə Jaka işarə edir və özünün həddən artıq təsərrüfatçı bir adam olduğunu göstərən bu hərəkətə bəraət qazandırmaq üçün gülümsəyir.

Jak, səs-küy salmamağa çalışaraq, qapıya yaxınlaşır. Boqar yənə də əli ilə dəstəyi örtür və soruşur:

– Bəs lövhələr hanı?

Jak əlinin hərəkəti ilə indi gətirəcəyini bildirir. Boqar dəstəyi asır.

Jak gedir.

İndi sahibkar özü, ağır silindri ovcunda tutaraq qaldırır.

“Yujiverpal”, “Yujiverpal”...

İki gündür ki, bu “Yujiverpal” sözü Boqarın başından çıxmır, lakin bu gün səhər, hələ yarıyuxulu ikən, birdən onun fikri aydınlaşdı... 1939-cu, yaxud, daha doğrusu, 1938-ci ildə Boqar bu cür bir poladla işləmişdir. Lakin bu poladın nəyə lazım olduğunu o, indi yadına sala bilmir. Hələlik isə qərübə söz otağın içində o, küncdən–bu küncə sıçrayır, Boqarın bütün fikirlərini boğurdu. Gəlsənə hər şeyi atıb gedim. Doğrudan da, kor–koranə işləyirsən, ilan kimi sürünürsən... Silindr... Görəsən bu, nəyə lazımdır? Boqar, Jak kimi, barmağını yivlərin üzərində gözdirir.

O, detallı kağızların üstünə qoyur. İndi Boqar başqa şey haqqında fikirləşir... Yay fəslə haqqında... Marinin öldüyü yay fəslə haqqında deyil, keçən il Jozi ilə birlikdə Turkuçendə keçirdiyi yay fəslə haqqında fikirləşir... O öz oğlanlarını Turkuçenə aparırdı, çünki

Terye avtobusda ona ucuz yerlər təklif etmişdi. Jozi dənizi sevmir... Lakin dəniz qumunu xoşlayır!.. O, dəniz kənarında tənbelcəsinə uzanmaq, qumamı, yoxsa günəşəmi gülümsəmək üçün yaranmışdır. O, yəni Boqarın Jozisi...

Boqar, karandaşla, mexaniki olaraq, çertyoj taxtası üzərində silindrin şoklini çəkir, sonra daha bir neçə silindr və lövhə şokli qaralayır... Yan tərəfdə, aşağıda, sağda. Çertyoj taxtası ona dəniz kənarını xatırladır... Müəkkəblə yanaşı duran bu taxta Boqarın gözləri qarşısında qumu və dənizi canlandırır. Lövhələr kəpənək qanadlarına, çiçək yarpaqlarına oxşayır, silindr isə... bəli... bir, iki, üç, dörd yarpaq silindrin üzərində görünür. Gözəl çiçəkdir, gözəl polad çiçək... Özü də Jozi üçün...

Qapı açılır. Jak lövhələri gətirmişdir. Aha, deməli, onlar bu cür imiş! Boqar bu balaca maraqlı şeyləri stolun üstünə, taxtanın yanına qoyur...

***

Hər şey cəhənnəm olsun! Janetta ilə cəmisi on beş dəqiqə vaxt keçirmək olar, bu on beş dəqiqəni korlamağın nə mənası var!

Buna baxmayaraq o, Janetta ilə bir yerdə olanda da özünü narahat hiss edir. Əgər Janetta Turkuçendə yaşamış olsaydı... Lakin o, hər səhər, buradan otuz kilometr uzaqda, Ducinin lap yaxınlığında olan Sen-le-Nöbdan buraya gəlir. Onlar, iş başlanana yaxın avtobus daşıyıb gətirir və işdən sonra dərhal geri aparır. Onlar Turkuçeni yalnız nahar fasiləsində görürlər. Yalnız bir dəfə Jak. Janettanın yanında xeyli qala bildi, onu evlərinə aparıb, anası ilə tanış clədi. Bu, qızların tətillərində etdikləri günlərdə idi...

Onlar, həmişə birlikdə nöhəng toxucu fabrikinin koskin fit səsinə gərginliklə gözləyirlər. Janetta bu fabrikdə işləyir, fabrikin fit səsi bütün şəhərin üzərinə yayılır, ağır bir tor kimi evlərə və küçələrə çökür. Jak və Janetta, bu fit səsinə sanki həmişə çşidirlər. Onlar, yan–yana, kanalın sahilinə gedirlər, fit səsi isə qarabaqara onları izləyir.

Onlar bir–birlərilə çox təsadüfi tanış olmuşdular. Bu hadisə, qızların tətillərində etdikləri gündən iki həftə əvvəl baş vermişdi. Jaka tapşırırdılar ki, fabrikdən çıxıb, dağılmağa hazır olan qızların qarşısında niqə desin. Bu çox da sadə bir məsələ deyildi... Camaat

qarşısında danışmaq lazım gəlmiş zaman adam həmişə qorxur, hətta ən isti günlərdə belə üşüyür. Jak mitinglərdə dəfələrlə çıxış etmişdi, – o öz çıxışlarının sayını belə itirmişdi. Lakin, səxlərdə, fit səsinə bir neçə dəqiqə əvvəl səslənəcək (ona belə demişdilər) zəngi gözləmək üçün qəhvəxanaya gəlmiş zaman heç özündə deyildi.

Çox qoribədir ki, nəhəng dəmir qapıların qabağında, döngədə birçə stul qoyulmuşdur. Jak onu buraya qəhvəxanadan gətirmişdi, stul küçünün ortasında lazımsız əşya kimi dururdu, hiss olunurdu ki, bura onun yeri deyil. Təki avtobus gəlməyeydi... Zəng vuruldu! Jak stula tərəf qaçıb, onun üstünə çıxdı. Stul küçünün daşları üzərində yavaşca törpənirdi. Heç bir konspekt haqqında fikirləşmədiyinə baxmayaraq, Jakın həyəcanı keçdi. Küçə iclas salonu deyil. Burada məsələni tez həll etmək, adamların qolbini alovlandırmaq, beş dəqiqədə hər şeyi danışmaq lazımdır, yoxsa hamı dağlar, axı adam danışanda ən mühüm mətləbi axırda deyir. Fəhlələrlə danışmaq bu qızlarla danışmaqdan asandır. Fəhlə səbirlə dayanıb qulaq asacaq. Lakin bu qızlar? Bunların çoxu on dörd-on beş yaşında yeniçiyctədir. Onlar piçıldayır, bir-birlərini dümsükləyir, qabaqda dayananların arxasında gizlənməyə çalışır və özlərini elə göstərirlər ki, guya gülməklərini güclə saxlayırlar... “Bu nə cür tiptir? Əcəb axmaqdır: küçünün ortasında stulun üstünə çıxıb...”. Sonra onlar tez dağılışa bilirlər: avtobuslarda oturmaq üçün hamıya yer çatmaz. Otuz kilometrə ayaq üstə dayan gördüm, necə dayanacaqsan! Şoferlər artıq motorları işə salmışdılar. Onların səsinə batırmaq üçün bərkdən qışqırmaq lazımdır... Yalnız yaşlı fəhlə qadınlar və bir neçə fəhlə dayanıb, Jaka qulaq asırlar. Janetta axıra qədər qulaq asdı. Ancaq, birçə Allah şahiddir ki, Jak belə dəqi-qələrdə sevgi macarələrindən başqa hər şey haqqında fikirləşir. Məhəbbətin bu məsələyə dəxli yoxdur. Lakin, buna baxmayaraq, sonradan Jak, Janettanın həmkarlar ittifaqı nümayəndəsinə az da olsa kömək etdiyini əsədərək sevinmişdi. Onlar bir-birlərlə görüşməyə başladılar. Janetta söz üçün məəttəl qalmırdı. Onlar avtobusla geri qayıdarkən Janetta ara vermədən danışdı. Bu qızıqazlar da ona qulaq asırdılar.

Janetta və Jak yan-yana kanal boyu irəliləyir, hündür tutqun dalğalar sahilə çırpılır, külək hər dəqiqə öz istiqamətini dəyişir və kanalın suyu acıqla sırıldayır. Yağış yağmır, lakin gomicilər meşin

plaşlarını geymişlər, indi dalğalar onları tamam islatmışdır. Jak, Polonun ona borc verdiyi velosipedi sol əli ilə tutub gedir. Velosiped dağıdılmış küçünün daşları üzərində atılıb düşür. Onlar küləyin çox qüvvətlə əsmədiyi fabrikinin yanında dayanırlar. Bir az nəfəs almaq lazımdır. Külək adamı gümrəhləşdirir, nə üçünsə gülmək istəyirson. Sözlər, demək olar ki, eşidilmir.

– Jak, bizim birçə çıxış yolumuz var, – evlənməliyik!

Janetta haqlıdır. Hətta öpüşməyə də yer yoxdur... Onlar gündə yalnız on beş dəqiqə görüşə bilirlər, dörd aydır ki, bu vəziyyətdə davam edir. Bunun axırı necə olacaq, bu iş ilə qurtaracaq? Yox, belə davam edə bilməz. Küçələrin künc-bucağında öpüşmək ancaq məktəblilərə yaraşar.

– Həyatımızı birtəhər qurarıq...

– Əgər emalatxananı tamamilə bağlasalar?

– Düzdür, Jak, düzdür... Birdən məni də işdən qovsalar?

Sanki hər ikisinin arasından qüvvətli külək dalğası keçir, onları dərindən bir şırımla bir-birindən ayırır, – kotanın tiyəsi də donmuş torpağa belə sancılır.

Bu doğrudur. Ən dəhşətli Janettanın işdən məhrum olmasıdır. O zaman Janetta, bir dəfə də olsun, Sən-de-Nobıldan kənara çıxmayacaq. Bəs necə olacaq? Dəməli, hər şey bitəcək? Axı bu ola bilməz. İndi də onların vəziyyəti yüngül deyil, xüsusilə bazar axşamları, Jak tək qaldığı zaman, Janettanın onsuz güldüyünü, şənlik etdiyini, kinoya, qonaqlığa getdiyini düşünməyə bilmir!

– Sən haqlısan, Janetta. Madam ki, emalatxana yenidən işləməyə başlamışdır... Sən haqlısan... Axı, ola bilməz ki, biz həmişə belə yaşayaq!

Janettanın görə necə qəşəng gözləri var! Onlara yaxından, lap yaxından baxanda küləyi də, fit səsinə də unudursan, hətta bunları da sevməyə başlayırsan.

* * *

Əvvəllər Jak da, başqaları kimi, gördükləri işə yalnız maraqla yanaşırdı. Birdən o, Boqarın kabinetində taxta üzərində gördüyü şəkilləri xatırladı və Jak, hər şeyi başa düşdü.

Silindr və lövhələr eyni bir detallı hissələridir!

O bu haqda, hələlik, yoldaşlarına heç bir şey demək istəməzdi. Axı, deməyə hələ bir söz də yox idi. Əvvəlcə buna əmin olmaq lazımdır. Jak, öz dəzgahının yanında duraraq, lövhəni silindrə bağlamağa çalışırdı. O, bunu dərəcə vaxtı parta altında kağızdan göyörçün düzəldən bir məktəbli kimi gizliçik edirdi. Onun qara, yağlı barmaqları arasında detal, kağızdan düzəldilmiş kimi, demək olar ki, səsiz hərəkət edirdi.

Nəhayət, Jak, polad əritmək üçün ayrılan xüsusi otağa girib, silindri və dərd lövhəni birləşdirdiyi zaman ona hər şey aydın oldu. O, demək olar ki, qorxdu və ürəyinə coşqun bir qəzəb hissi doldu.

Əclaf!

Əclaf!lar!

İndi o, bunun nə demək olduğunu bilirdi! Əllərində titrəyən böyük taxta qoruyucunun rəngli şüşələri arxasından Jak, qaz şamının, ağır rczin şlanqın, gözqamaşdırıcı alov püskürən uzun nazik borunun necə tərpendiyini görür. Əlləri ona qulaq asmır. Jak, onu arxadan ölüm qovurmuş kimi tələsir. Qeyri-adi və parlaq bir işıq aşağıdan onun üzünə düşür, kölgələr qoribə bir surətdə yerlərini dəyişmişdir, Jakın çənəsinin kölgəsi dodaqlarına, dodaqlarının, burnunun, çəhənglərinin kölgəsi gözlərinə, qırışmış alına düşmüşdür, beləliklə, onun üzünə sanki tərsinə çevrilmişdir.

Əclaf!

Nəhayət, Jak, detalı birtəhər hazırlayır. O, hələ isti olan bu detalı əli ilə qamarlayır, mərmə parçasını yaradan möhöz belə çıxarırlar, insanları öldürən silaha möhöz belə toxunurlar.

Jak, qaça-qaça emalatxananın ortasına gəlir.

– Bir baxın, görün onlar bizi nəyə məcbur etmişlər!

Fəhlələr, onun əlindəki şeyə yaxşı baxa bilmədiklər, çünki Jak, barmaqlarını yandıran detalı o ovcundan–bu ovcuna ata-ata emalatxanaya boyu çox sürətlə qaçırdı.

– Görəsən ona nə olub?

Fəhlələr bu suala cavab tapa bilmirlər... Hamı Qabrielin dəzgahı yanında, qapı ağzında durub, nöyi işə gözləyir...

Jak, üç pilləni birdən atlanaraq, pilləkənlə yuxarı qalxır, hətta, qapını belə döyməyərək, kabinetə soxulur... O, çıxırmaq istəyir, lakin özünü saxlayaraq çox yavaşdan deyir:

– Deməli, siz bizi buna məcbur edmişsiniz!

– Bu nədir belə? – deyər Boqar kreslosundan sıçrayaraq həyətə çıxır, Jakın ovcunda titrəyən qara metal parçasından gözlərini ayıra bilmir. – Bu nədir belə? – Sanki o heç bir şey bilmir. Jak özünü itirmişdir. O, Boqara deyəcək bütün qəzəbli sözləri unutmşdur. Bir dəqiqə o tələddü keçirir, müəyyən bir qərara gələ bilmir, sonra kəskin bir hərəkətlə geri dönüb, detalı əlində tutduğu halda, pilləkənlə aşağı düşür.

Emalatxanada Jak, detalı birinci dəzgahın üstünə qoyur. Fəhlələr onu dövrəyə alırlar.

– İndi bildinizmi bu nədir?

O bu iyrənc şeydən xilas olduğu üçün ürəyi dincalmışdır.

Bonner dərhal detalı əlinə alır.

– Hə, ver mən də baxım görüm, bu nə murdar şeydir! – deyər Polo ona tərəf qışqırır.

Qabriel deyir:

– Köpək uşaqları! Bu ki stabilizatorudur!

– Stabilizator?

Bonner, əlində xırda, iyrənc, zəhərli bir heyvan tutmuş kimi, onu birdən dəzgahın üstünə atır.

– Doğrudur! Bu bombanın stabilizatorudur.

– Fişəng mərmisinin quyruğu!

– Yəx, tərpedonun quyruğudur!

Emalatxanaya süket çökür. Heç kəs danışmaq istəmir. Hətta küləyin səsi də eşidilmir. Fəhlələr artıq onun vıyılısına alışmışlar.

Həqiqətən, detal murdar, zərərli heyvana oxşayır, o sanki dələnmiş iki qanadlı üzərində qalxmağa çalışır, başqa iki qanadlı isə yuxarı diklənmişdir, hətta bunlar qanadlara oxşamır, nə isə eybəcər üzgəcləri xatırladır, içərisi yivli boru açılmış ağızta, tələsik əridilmiş poladın damcıları isə ziyillərə oxşayır. Qurbağa...

Fəhlələr, Qabrielin öz cibindən bir qutu çıxarıb, onu yavaş-yavaş açdığına, papiros kağızını cırdığına, öz öyri barmaqları ilə tütünü necə götürdüyünə tamaşa edirlər... Onlar bu barmaqların arasıkosılmadən necə titrədiyini görürlər... Qabriel bir tütün bükür, o bunu böyük dərddə düşmüş bir adam kimi edir, nazik ağ kağız onun barmaqları arasında titrəyir, bir neçə saniyə yalnız tənəkənin yüngül xışırtısı eşidilir... Həmişə olduğu kimi, yenə də xırda tənəkəki qırıqları döşəməyə düşür.

Boqar da emalatxanaya golmişdir. O, fohlolərin nə üçün susduğunu başa düşə bilmir. Boqar, dətəli dozğahın üstündən götürüb, heç bir söz demədən gedir.

Bonner dodaqları altında mırıldanır:

– Əgər biz bunu eləməsək, başqaları edəcəklər...

Lakin o bu sözləri bərkədən demir. Axmaq fikir söylədiyini özü də hiss edir. Başını qaldırır, hamı ona baxır.

Onlar öz daxillərində “yox!” deyən bir səsin necə böyüdüyünü və gücləndiyini hiss edirlər.

Lənət şeytana, axı bu poladdan çox gözəl şeylər düzəltmək olar!

Damdan düşən bir parça şüşə hərəkətsiz dəzğahın üstünə çəkilmiş müşəmbəyə çırpılıb parçalanır. Fəhlələr diksinib, ətrafa baxırlar. Sanki onların yanında bir ölü tərponmuşdur.

Axı bu poladdan çox yaxşı şeylər düzəltmək olar!

Onlar Jakla razıdırlar.

Jak isə ycnə pilləkənlə yuxarı qalxır. “Mənə nə olub ki, tez-tez bu pilləkəni çıxıb-düşürəm? Görək sahibkar nə deyəcək?!”

– Belə, cənab Boqar, bilin! Biz bu işi görməyəcəyik.

Cənab Boqar otağın ortasında tək dayanmışdır. Onun arxası işığa tərəfdir, buna görə də Jak sahibkarın üzündəki ifadəni görə bilmir. Boqar cavab vermir və dinməz-söyləməz, çəkməsinin ucu ilə döşəməyə düşən bir şeyi göstərir.

Bu stabilizatorudur. Lakin gör nə hala düşüb! İki qanadı öyülmüş, yıgılmış, elə bil kim isə onların qüvvətə divara vurmuşdur.

Divarda isə, bir adam boyu hündürlüyündə deşik açılmışdır.

Jak yenə pilləkənlə aşağı düşür.

Yoldaşları onu orada, emalatxanada gözləyirlər. Əlbəttə, onların keyfləri kök deyil. Buna baxmayaraq, onlar dik dayanmışlar, gözlərində qürur ifadəsi var. Jakın kirpiklərində titrəyən və yanaqlarına yuvarlanmağa hazır olan yaş haqqında heç kəs, heç bir zaman bir şey bilməyəcəkdi, o, balaca uşaq deyil ki...

Jak, fəhlələrin üzlərini aydın seçməyərək, yalnız tutqun xətlər görür. Hər şeyin qığılcımlandığı və sayrıdığı göz yaşları arxasından baxdıqca Jaka elə gəlir ki, onlarca, yüzlərlə, milyonlarla səs bir-birinə qoşulub inamla deyir:

– Yox, yox, yox!..

BERNAR KLAVEL

(1923)

ƏLVİDA BESİ

(hekayə)

Hər şeydən əvvəl bilməlisiniz ki, mən zənciyəm. Qara dərilili amerikalıyam. Məncə, bu görə bir o qədər də qəbahət sayılmasın. Adım Teddidir, iş yoldaşımı isə Harri deyə çağırırlar. Bir neçə həftədir ki, ikimiz də cyni tikintidə işləyirik. Sahibkarım ağ irqdəndir, adı Palmadır. Elə murdar adamdır ki, ...qaraları sevmir. Onun yanında işləyən ağlar qaralardan iki dəfə çox əmək haqqı alır. Belə şey əslinə qalsa qadağandır; ancaq Palma özü hər şeyi yoluna qoyur (qaralar mükafat yazmır). Günlərin birində yoldaşım bunu üzə vuranda Palma ona güldü və bağıraraq dedi:

– İstəyirsən sənə də bir zibil mükafatı yazaq, hə? Yoxsa sən də könlükdən ağ olmaq keçir? Xeyr, istahın çox böyükdür.

Onlar birlikdə yola düşdülər... Keçən axşam Stəndtin barındaydıq, polis gəlib Bob Silvəni həbs edib aparanda da elə bu haqda danışdıq. Bob ağ irqdən idi, ancaq başqa ağlara bənzəməirdi.

Polis işçiləri içəri girəndə əvvəlcə mənə elə gəldi ki, yenə tut-hatut başlandı, hamımızı tutacaqlar və bir də neçə saat idi ki oturmuşduq, içki artıq iliyimizə işləmişdi... Ancaq yox, mən düşünən kimi olmadı, onlar içəri girən kimi Bobun üstünə atıldılar. Polis işçilərindən biri qışqırdı:

– Ehtiyatlı olun, silahlıdır!

Buna baxmayaraq, içəri girənlərdən iki nəfəri artıq onu qamarlamışdılar. Qollarını burub arxaya çevirdilər. Ağrısını sifətinin cizgilərindən gördüm, o, dəli kimi qışqırdı:

– Buraxın mənə! Əclaf, qatillər!

Onu apardılar və elə o saat da Stəndt musiqiçilərə ömr elədi ki, başlasınlar. Musiqiçilər saksofonçudan, trubaçalandan, zərb aləti vurandan və bir nəfər də müğənni qızdan ibarət idi – cəmi dörd

nəfər! Qız pis oxumurdu, ancaq mən qulaq asmırdım, yalnız Bob haqqında düşündüm, bu əhvalat məni yaman həyəcanlandırmışdı. Bəsinə xatırlayırdım, bir il bundan əvvəl həmin bu qurd yuvasında, orkestrdə oxuyan Bəsinə... Bəsi o vaxt Bob Silvo ilə eyni stolun arxasında tanış olmuşdular...

Bugünkü kimi adı axşamlardan biri idi. Bu saat olardı ki, Bob sehlənmiş kimi səssiz-səmsiz musiqiyə qulaq asırdı. Bəsi oxuyub qurtarandan sonra xörəkpəyləyən oğlandan xahiş etdi ki, gedib onu çağırınsın.

Bəsi ağ paltarla idi. Yırğalana-yırğalana gəldi, düz Bobun qarşısında dayandı. Özünü çox təşəxxüslü aparırdı; baxışlarından azacıq qəzəbləndiyi hiss olunurdu. Biz Bobu neçə illər idi ki, tanıyırdıq. O, utancaq oğlan deyildi, bununla belə qızın qarşısında özünü itirmişdi. Söz tapa bilmirdi. Qız ondan nə istədiyini soruşdu. Bob kəkoləməyə başladı:

– Sizə demək istəyirəm ki... Mən... Səsiniz füsunkardır. Ömrümdə belə səs eşitməmişəm...

Bəsi bir stol çəkib onunla üz-üzə oturdu və gülümsəyərək dedi:

– Özünüzi əziyyətə salmağa dəyməz, kiçik, dansqal bir yerdə müğənni qız axtarırsınız. Elə əvvəlcədən deyim ki, mən burada cəmi üç ay işləyəcəyəm...

– Aman günüdür, elə deməyin, bu ola bilməz...

– Bura yalnız ağ adamlar gəlir, onlar da yaxşı musiqiçi gəzirlər. Çoxu da polis işçiləridir.

Bob güldü:

– Mən polis işçisi deyiləm, başqasına da pis gözlə baxmaram... Polis sözünü heç dilinə belə gətirmə... Çoxdandır ki, mən bura gəlib-gedirəm... Çünki... Ona görə ki... sevirəm... Bunu demək... çətindir.

Bəsi onu pərt etməmək üçün gülümsəyərək yerindən qalxdı.

– Düzü, heç bilmirəm nə cavab verirəm... Hər şeyin öz vaxtı var.

Beləliklə, Bob hər axşam buraya ayaq döydü. Onun istədiyi, xoşladığı mahnıları qız təkrar-təkrar, döno-döno oxuyardı. Bob onunla evlənmək üçün hər şeyə hazır idi.

Onun sevindiyini, məhəbbət ələmində qol-qanad açıb uçduğunu gözəlindən oxumaq olurdu. Onlar danışmırdılar, hər şeyi baxışlarıyla deyirdilər və hamı da bilirdi ki, qız bir gün öz razılığını verəcək. Belə də oldu.

Elə günlərin birində axşam qız ona son sözünü dedi:

– Bob, razıyam, ancaq bir şərtlə...

– Danış, Bəsi, utanma...

– Mənə icazə verəcəksən ki, yenə mahnı oxuyum, özü də orkestrdə...

– Əlbəttə, oxumalısan. Sən mənəimçün oxuyacaqsan və sonra da tamaşaçılar üçün...

Onlar bəzən çox olduqlarından, sus Silvo, oğlunu yamanladı, dedi ki, zənci ilə onun evlənməyə ixtiyarı yoxdur və nə bilim, daha nələr demədi... Bob heç nə eşitmək istəmirdi.

O, zavodlarını, var-dövlətini atasına verdi və eyni gündən etibarən insana dərisinin rənginə görə qiymət verənlərə qarşı kin-küdurət bəsləməyə başladı.

Onlar evləndilər. Bob özünə yaxşı bir qulluq tapdı – ticarət agentii oldu. Axşamlar onların ikisi də buraya (Bəsinin əvvəlcə mahnı oxuduğu yeri deyirəm) gələr və Bəsi yəni oxuyardı. Bob tez-tez Silvo deyirdi:

– İkimiz də xoşbəxtik. Yaxşı qazanıram. Bir il bundan əvvəl balaca bir daxma kirayə etmişdim, özü də şöhdən kənarında... Üç balaca otağı vardı, xırdaca da bir bağı... İndi yaxşıca dolanıraq.

Onlar balaca bir ev aldılar. Kiçik otaqların birində dostları qəbul edirdilər. Onların evində bir neçə dəfə mən də olmuşam. Axırncı dəfə, bazar gününün axşamı onlardan qayıdarkən yolda bədbəxtlik üz verdi.

– Bütün günü yağış yağdığından buxarının başından bir yana tərənmişdik. Bəsi yalnız bizim üçün oxuyurdu... Yağış kosmək bilmir, eyni hey töküdü. Nəhayət, maşına oturdum. O, maşını çox sürətlə sürürdü, çünki yol yağış idi. Arxadan motosiklet gəlirdi, necə oldusa Bob maşını döndərdi, maşın sürüşüb yolun kənarındakı teleqraf dirəyinə döyüdü.

Biz ikimiz sağ-salamat idik, heç nə olmamışdı, ancaq Bəsi yaralanmışdı. Onun ayağı bərk ozişmişdi, qan axırdı, dayanmırdı... Bob sanki dolmuşdu. Maşından çıxdı, O yanımızdan ötüb-keçən maşınlara işarə edirdi ki, dayansınlar, yardım göstərsinlər...

Xoşbəxtlik burasında idi ki, keçib-gedən maşınları dayandırmaq üçün ağ adam işarə edirdi. Mən otun üstündə maşının pəncərə pordosinin üzərinə uzadılmış Bəsinin yanında idim.

Pəncərənin pordəsi tamam qan olmuşdu. Bəsinin olini olinə tutmuşdum və ona təskinlik verməyə çalışırdım ki, ağrısını unut-

sun. O zarıyırdı... – Ayağım... qan axır... hiss edirəm... mənı belə vəziyyətdə saxlamaq olmaz...

Bir neçə maşın dayandı. Altı... Səkkiz... On da olardı. Sürücülər bızə baxır və deyirdilər:

– Bu yaralı zəncidir ki, bizi ələ salırsınız? Mən maşınımı bir zənci arvada görə qana bulaya bilmərəm.

Onların üstünə qışqıran Bobun səsinı çşidirdim:

– Bu mənım arvadımdır! Əclaf! Hamınız əclafsınız.

Yarım saat da keçdi. Nəhayət, bir səyyar təcili yardım maşınını saxladı. Doktor Stənlının klinikası bızə lap yaxın idi. Bob maşınını sürücüsündən bizi homin klinikaya aparmağı xahiş edəndə şofqot bacısı dedi:

– Həmin klinika yalnız ağılara xidmət edir.

– Qəbul edərlər, mənim atam, doktor Stənlı ilə bərk dostdur – deyər Bob təkid edirdi. – Stənlını özüm də tanıyıram, o mənı uşaq-lığımda müalicə etmişdir. Atam onun xəstəxanasında müalicə olunub.

Biz xəstəxanaya çatan kimi müdir (o, qadın idi) səsinı başına atdı. O öz xəstəxanasında zənci qadınlardan səhbət belə gətdiyini istəmirdi.

Qanaxmanın qarşısını almaq üçün onlarda bütün imkanlar var idi. Stənlının assistenti də orada idi, ancaq dərisi qara olan xəstəyə heç kim yaxın durmaq istəmirdi, qayda belə idi.

Bob xahiş etdi ki, ona doktor Stənlı ilə telefonla danışmağa icazə versinlər. Onun rəngi meyit rənginə oxşayırdı, ağappaq... clə bil indi də gözümün qabağındadır... O əvvəlcə sakit danışdı, sonra isə qışqırdı:

– Alo, doktor Stənlidir? Danışan Bob Silvədir. Yadıınıza düşürəm? Doktor, avtomobil qozası baş verib. Arvadımdır, çoxlu qan itirib... Olbətə... Ancaq burada işçiləriniz deyirlər ki, siz zənci yaralını qəbul etməsiniz... Mümkün deyil? Axı... Siz əclafsınız, Stənlı... Əclaf?!

Besi təqətdən düşmüşdü. Biz xəroyı götürdük və səyyar təcili yardım yenidən yola düzəldi. Qaralara xidmət edən xəstəxanaya maşınla bir saatlıq yol idi. Maşındakı tibb işçisi bacardığı yardımını göstərdi, ancaq xəstəxana çox uzaq idi.

Biz xəstəxanaya çatmamış Besi öldü. Burun pəreləri sıxılmış, dodaqları kilidlənmişdi. Sürücü maşını var gücü ilə sürürdü. Yazıq Bob yarpaq kimi əsirdi.

Qız clə belə də öldü, gözllərini əbədi qapadı – əli Bobun əlinin içərisində... Besini tomtəraqla dəfn etdilər, onun əvvəllər üzvü olduğu dəstənin musiqiçiləri dəfndə iştirak etdi, onun məhnisini dinləyən qaraların hamısı axışib gəlmişdi...

Bob dörd gün yoxa çıxdı. Nəhayət, bir gün yenə qayıdıb gəldi. O, tanımadq dərəcədə dəyişilmişdi. Bizim stolda əyləşdi və yalnız bunu dedi:

– Qurtardı, Stənlı payımı aldı!

Mən işin nə yerdə olduğunu bildim. Yoldaşlarınmın hamısı başa düşmüşdü, ancaq heç kim cürət edib kləmə kosə bilmirdi.

Sabahısı günü qəzctlər Stənlının ölümü haqqında clan vərmişdilər və polis Bobu axtarırdı. Biz onu gizlətmışdik. Bob özünü ələ ala bilmir, bəzən sayıqlayırdı! O, saatlarla donub yerindəcə qalır, gözllərini bir nəqtəyə zilləyir, sonra kimisə öz ələmində boğazlayırmış kimi yerindəcə silklənir, sağ əlini tapança kimi tutur, şəhadət barmağını kimisə, harasa tuşlayır və bağıra-bağıra kiminsə üstünə gedirdi:

– Hə, qorxdun Stənlı? Qorxursan... Nəcə? Mən dəliyəm? Ola bilər! Bos, Besi? O yadındadırmı? Öldürdüyün Besi Silvəni deyir-sən? Nə dedin? Tanımırsan? Kos səsinı Stənlı? Danışmaq istəyir-sən? Nə danışacaqsan? Artıq gecdir, çox gec. Besi öldü... Başa düşürsən? Onu sən öldürdün! İndi isə sən ölməlisən... Hər kəsin öz vaxtı var, Stənlı... Hər kəsin öz vaxtı.

O gizlənə bilirdi, uzaq bir yerdə çıxıb gədcə bilərdi... Ancaq heç kimi saymırdı. Polislər onu apardılar... İşin nə ilə qurtaracağını, nə kimi tədbirlər görəcəyimizi bir-birimizdən soruşurduq.

Hadisədən yarım saat keçməmiş yoldaşlarımızdan biri qayıdıb gəldi. O tənəfəs olmuşdu, qan-tərin içərisində idi. İçəri giron kimi qışqırdı:

– Sakit olun!

Orkestr susdu və yerbəyerdən soruşdular:

– Nə olub? Yəncə polis işçiləri gəlir?

Oğlan başı ilə "yox" dedi, nəfəsini dərdi:

– Burada hamı Bobu tanıyırdı, cləmi?

– Bəli, bəli, tanıyırdı!

– Onu həbs cləyə bilmədilər... O öldü...

Hamı susmuşdu. Bütün baxışlarda cynı ifadəni oxumaq olardı. Kimsə sükutu pozdu:

– Onu öldürüblər?

– Bilirsiniz, mən krançıyam, – deyə bir başqası dilləndi. Kran-daydım. düz polis idarəsinin yerləşdiyi bina ilə üzbəüz. Polis işçiləri onu maşından düşürtdülər. O, çəpərin üstündən tullandı. Onu vurdular. Mən ona yaxınlaşdım. Həmin doqquz tanıdım. Sifətində heç bir iz, ləkə yox idi.

Deyəsən o da mənə tanıdıydı. O gülümsədi... gülümsədi və bir-dən ağzından qan axmağa başladı.

Krançı gözlərinin yaşını silərkə dedi:

– Bob Silvo ölümündən əvvəl: “Bəsi, hər kəsin öz vaxtı var...” zarıldaırdı...

MORİS PONS

(1925)

QAYINAĞACI KÖLGƏSİNDƏ

Bir az əvvəl onlar bir məhbusu asmışdılar. Bəli, güllələnməmişdilər, asmışdılar.

Dənizin qoynuna aldığı bu kiçik adada günəş torpağa, torpaq salxım çiçəklə ağaclara, çiçəklər isə arılara can verirdi. Bu bal və bambuk ağacındakı kondlərdə balıq və torlar suda cövlan edirdi. Burada kondlərdə də qədim ağac və balıqların adlarını qoymuşdular. Gəlmələr isə elə bilirdilər ki, özləri ilə yüzillik mədəniyyətin dəb-dəbəsinə gətiriblər.

– Onları alt paltarında asmaq lazım idi, – deyə gənc David qulablardan həzz alaraq gözləri yumulu mayxallanırdı. O, dünyanın ən gözəl tütünündən çəkdiyi üçün fəxr edirdi və həzin-həzin danışdırdı:

– Bəli, alt paltarında ki, başqalarına görkə olsun.

Rubert öz-özündən soruşdu:

– Görəsən, heç onların alt paltarı olurmu?

Əslinə qalsa, onlar yerlilər haqqında heç nə bilmirdilər. Yerlilər yan-yörədən elə cəld şütüyüb keçirdilər ki, özləri haqqında heç bir təəssürat buraxmırdılar. Yaddaşda onların tutqun rəngli gödək-cələlərinin şiş göstördiyi gövdələri və geniş şalvarları haqqında öləri bir iz qalırdı.

– Qəribədir, – deyə gənc David tez-tez deyiniirdi, – bu paltarları onlar nə ilə doldururlar.

David yerlilərin ürəklərində nələr olduğu haqqında fikirləşmirdi. Bir səhər öz limanlarında yelkənsiz, torsuz, toplar və tanklar yüklənmiş gomiləri gördükdə, onlar mat qalmışdılar. Ağacların kölgəsində, avtomatların şaqqıltısı kəsilməyən bu yuvalar tikildikdə, başları üzərində qanlı xaçı ilə adanın səmasını korlayan bayraqları gördükdə təhqir olunmuş bu adamları qəzəb boğurdu. Düşmənlər adada özünün ağ aşıları və patrulları ilə hökm sürürdü. Həyatın xoş keçdiyi bir zamanda kazarma cədvəli tərtib etmişdilər.

Onlara öz ana dillərində – üzüm becərən, balıq təmizləyən, mal sağan analarının dilində yeni sözlər; “keşikçi” və “horbi-polis” sözlərini öyrətmişdilər.

Əsgörlər arasında ölənlər də olmuşdu. Davidin sarışın dənizçi yoldaşları, holə gəmidə icatrdan və sairələrdən söhbət açan gənc dostları bir-bir öldürülürdü. Onları yolun ortasında küroklərində qırmızı və tozlu yara, daş-torpağın arasından tapırdılar. Yüksək rütbəli, soyuqqanlı bir zabiti də öldürmüşdülər. İyirmi illik hərbi xidmətdən saralmış, cılız zabitin, dalğaların sahilə atdığı, şişib tuluğa dönmüş və göyormüş meytini bir səhər sahilədən tapmışdılar.

Yerlilərdən də bir neçə gənci əsmişdilər. Bu gənci qohum-tənişlər ləqəblə çağırırdılar.

Onların adlarını qara haşiyədə iri hərflərlə yazılmış divarlara yapışdırılmış kağızlarda Efişya Xcenyuya göstərəndə qarı heç nə başa düşə bilmirdi. Necə yəni, mögər bu ovvəllor onun Sən Jerom hovuzundan boğulub lap ölhoəldə dartıb çıxardığı balaca Yanki deyildi? O biri ki, quşların qənimini, yuvadağıdan Nikosdur. Yəni onları bostan müqəvvası kimi ağaca sarıyaçaqlar?

– Yox, nonə, ağaca sarımayacaqlar, onların həbsxanada dar ağacları var.

– Nələri var?

– Dar ağacları.

Xarici dilin bu yeni sözlərini öyrənmək onun yaşına uyğun deyildi. Efişya qarı qorara almışdı ki, ömrünün son günlərini ana dilində danışsın və nənəsindən qalma bir cüt ağ örtüyün arasında başa vursun. Çoxdan bəri – elə hərbi geyimli ölümün kəndin ətrafında dolanmağa başladığı gündən həmin örtükləri təmiz yudurtmaq məsələsi qarını narahət edirdi. Qarı onları divar şkafinda, tər-təmiz görmək istəyirdi. Özü də on təmiz su ilə yudurtmaq lazımdır.

Efişya qarı öz-özünə deyirdi:

– Görək onları aparıb bacım qızı Aspasyaya verəm. Holə ki, buralarda on yaxşı paltar yuyan sayılır.

Qarı bir gün günortadan sonra bacısı qızının yanına yollandı. İsti, qanqarlıdan bir gün idi. Ətrafdakı boşluq və qüssə qəmgin bir adamı xatırladırdı. Adanın hər yerində Yankinin qara haşiyəyə alınmış adına rast gəlmək olardı. Göyərti satanlar bazardan gətirmişdilər, balıqlar suyun dibinə çökülmüş, uzunqulaqlar çardaqların altında sakit-sakit mürgüloyirdilər. Kondililər və balıqçılar isə gözlerini

poncərədən çölə zilləyib susur, ovvəllor qazandıqları qopik-quruşla dolanırdılar.

Efişya uzun çəkən qeyri-adi vəziyyətdə az əhəmiyyət verirdi. Heç kəs ona çəkdikləri əzabın, yaxud göstərdikləri şücaətin sərbəbini izah etmək qayğısına qalmamışdı. Kimin nə işinə qalmışdı ki, lal-dinməz qarına adadakı sükutun səbəbini izah etsin? Kimə lazım idi ki, qara geyimli qarına keçirdikləri bələli günlərin səbəbini anlatsın? Kim düşündü ki, ayda üç dəfə öz daxmasından və ildə üç dəfə kənddən çıxan bu öldəndüşmüşə gizli döyüş zamanı ehtiyatlı olmağı tapşırmaq lazımdır. Amma iş elə gətirdi ki, o, örtüklərini saxladığı boğcanı başına alıb Leükinosə, bacısı qızı Aspasyanın yanına yola düşməli oldu.

– Hə, əgər onlar məni sorğu-suala tutsalar, yaxşı-yaxşı başa salaram ki, bacım qızı Aspasyanın yanına gedirəm.

Qarı kimsəsiz küçələrlə, sükuta dalmış evlərin arası ilə gedirdi.

Gənc David binoklu ilə onun kiçik körpünü keçdiyini gördü. Altı saat idi ki, Rubertlə ikisi qum doldurulmuş torbalardan düzəldikləri hasarın arxasında, qayınağacının səfalı kölgəsində pusquda durmuşdu. O, ağacın gövdəsinə bıçaqla cizgilər çəkmişdi. Rubert də onun kimi. Sonra qabığı qoparıb ağacın gövdəsində öz vətənlərinin ağ ərazi xəttini və dostlarının ağ fışqarlarını yaratmışdılar. Əsgərlər avtomatları qarşılama qoşub sakit-sakit öz motosikletləri haqqında söhbət edirdilər. Qum içindəki kölgəli yuvaları isə sarı papiros kötükləri ilə dolurdu.

– Bir bax, Rubert, – deyə David birdən səsləndi. Rubert öz binoklu ilə baxıb Efişyanın hər iki nəzarət postunu keçdiyini gördü.

– Bu elə əsil biz deyəndir, – deyə David diləndi.

O, qohromanlıq etmək həvəsində deyildi. Rəhmsiz tapşırıqları həvəsə yerinə yetirən serjant Tomasın ölümü onu bir az qorxutmuşdu. Nəzarət postlarını gözənlə formal qadağan yerlərini dolayan bu qara, naməlum kölgədən onun gözü su içmirdi. Rubert gizləndiyi yerdən bağıra-raq qısa bir əmr verdi. Efişya isə boğçası başında Davidin binoklunda get-gədə irəliləyirdi.

– Əgər məni saxlasalar, onları yaxşı-yaxşı başa salaram ki, buralarda Aspasyadan yaxşı paltar yuyan tapılmaz. – O, başını boğcanın altında düz tutub mızıldayırdı.

David kisələrdən düzəldilmiş hasarın üstünə qalxıb bağırdı:

– Bir dayan görək, lənətə gəlmiş, murdar, dayan deyirəm.
O, revolverini yuxarı qaldırıb iki dəfə atəş açdı.
Eftişya tozun içi ilə onlara tərəf addımlayırdı. Cığırın üstü ilə onun əyri kölgəsi uzanırdı.

Qarı öz-özünə deyirdi:
– Mənim yaşımda hər kəs kəfənliliyini hazır saxlamalıdır, burda nə var ki.

Əl avtomatından açılan atəş onu öz kölgəsinin üstünə sordu.
– Aman Allah, bu nədir? – deyə qarı inlədi, gözləri boşluğa zilləndi. Boğçası daşların arası ilə diyirləndi.

Sükuta dalmış kəndi güllə səsləri ayıltı. Hamı qaçıb gəldi. Toplaşanlar başının üstünü əli silahlı əsgərlər kəsmiş, qanına boyanmış Eftişyanı gördülər. Hər tərəfdən qışqırdılar:

– Aman Allah! Bu ki Eftişyadır! O ölüb!

Sonra isə əsgərlərə baxaraq:

– O zavalı kar idi, – dedilər.

KARLA SERENA

MƏNİM SƏYAHƏTİM

(romandan fraqmentlər)

“...Hava xoş keçməyə də Borjomda qaldığım günlər ləzzət verdi. Akalsaka gedərkən baş vermiş məzəli bir əhvalat məni çox əyləndirdi. Ermənilər öz qorxaqlıqları ilə məşhurdurlar.

Qafqazda hamı silah gözdirir, lap ən qorxaqlar da özünü qorumaq üçün silahlanırlar. Mühəribənin yaxınlaşması sorağı camaatın rahatlığını pozmuşdu və quldur dəstələri tez-tez yollarına hücum çəkirdi. Qonağı olduğum şəxs, təhlükəsizliyimi qorumaq üçün öz xidmətçilərindən olan bir erməniyə mənə qoşmuşdu. Mühafizəçimin kəməmindən xəncər, qılınç, pistolet və revolver asılmışdı. Hava soyuq idi. Mənim cəngavərim özünü qızdırmaq üçün əlavə olaraq böyük bir şüşə də götürmüşdü və yol boyu həmin şüşədəki spirtli içkini qurtarmışdı. O yaman şənələnmişdi, elə hey gülür və mahnı oxuyurdu.

Qəfildən o susdu. Hardansa fit səsi eşidilmişdi. Gördüm ki, onun rəngi saraldı, qulaqlarını şəkələdi, dizimə çəkdiyim toxunma şalı dartıb başını və sinosini örtüdü, mənimlə üzbəüzdəki oturmaqda yumağa dönüb qaldı. Əvvəlcə mən onun qaribo hərəkətini başa düşə bilmədim, amma ikinci dəfə fit çalınanda mən anladım ki, mühafizəçim qorxuya düşüb.

Mən nə baş verəcəyini fikirləşdiyim vaxt irəlidəki döngədə bir neçə adam gördüm. Fayton asta-asta irəliləyir, atların ayağı palçıqlı qara batırdı. Faytonçu deyəsən yuxulmuşdu. Örtüyə bürünmüş mühafizəçim isə büzüşüb qalmışdı. Axşam düşürdü. Amma silahlı adamların yaxınlaşdığını sezə bildirdim. Çox keçməmiş onlar bizə çatdılar. Başçı görkəmi olan bir nəfər faytonun qapısı yanında dayanıb gürcü dilində nə isə dedi. Onların səsini eşidəndə mənim cəngavərim atılıb faytondan düşdü və təkərin arxasında gizləndi, üzünü də şalımla möhkəmcə gizlətməmişdi. Ən cold kloun belə onun

sıçrayışını təkrar edə bilməzdi. O clə məzəli bir sıçrayış cləmişdi ki, mən şaqqanaq çəkib güldüm və çevrilib onun sonra nə edəcəyini izləməyə başladım. Beləcə oylonməyim qorxu hissini ağılıma gətirməyə imkan verməmişdi. Silahlı adamları görəndə çəkinməmişdim, çünki hamını, hətta uşaqları da silahlı görməyə adət cləmişdim. Mən haqlıyamış, həmin adamlar faytonun ətrafına toplaşdılar, onlar sadə odunçular imiş, mənə "laxae" təklif edirdilər ki, özə-zində bəlkə qəpik-quruş verəm. Bunu mənə faytonçu rusca başa saldı. İstədim ermənidən soruşum ki, aqlığı varmı və odunçulardan birinə işarə clədim ki, büründüyü salı onun üzərindən qaldırsın. Bunu başa düşən qohrəman kişi qorxuya düşüb qaçmaq başladı. Şal olində qalmış kəndli isə mat-mat baxırdı. Mən öz qaçqın kişimi bir də sonrakı dayanacaqda gördüm, oturub şərəb içirdi. Kişinin mərdliyi dar ayaqda yoxlanılır. Bu hörmətli erməninin "mərdliyinə" əhsən deyək!" (səh. 55, 56, 57).

Karla Serena Azərbaycana səfərinə Zaqatala şəhərindən başlayıb. Həmin vaxt rus-türk müharibəsinə ciddi hazırlıq gedimi və səyyah qadının söylədiyinə görə Zaqatala əhalisinin üsyanı gözlənilirmiş. Karla Serena Zaqatalanın həmin günlərini belə təsvir edir:

"Qalada yaşayanlar hər gün hücumə məruz qalacaqlarını gözləyirdilər. Qalanın komendantı da üsyan baş verəcəyini bilirdi. Şübhəli adamlar həbsə alınmışdılar. Onların içində mollalar və qadınlar da vardı. Mən onları hər gün əsgərlərin mühasirəsində, ol-ayağı zəncirli havaya çıxarılanı gördüm. Qoca uzunsaqal dindarların görkəmi mənə həyəcanlandırdı. Yoqin ki, onlar üçün ölüm ayağında zəncirlənək dözülməz təhqir idi. Əyilmək onların təbiətinə yad bir xüsusiyyətdir, gözlərində bərişməz bir kin duyulurdu. Bəzən xasiyyətcə zəif adamların hər cür sentimentallığı alçaqlığa çevrilir, amma bu adamlardan clə cəhət gözləmək olmaz..."

"Məhbuslara dövlət yemək vermirdi, onların qohumları hər gün gəlib qəsrin qapısından içəri yemək göndərirdilər. Qəsr bir neçə il əvvəl döyüşkən ləzgilərin hücumu ilə alınmış və zərər çəkmişdi. Mənim orada olduğum vaxt zabit arvadları qəsrə qırağa çıxmağa cəsəret cləmirdilər. Mən isə tək çıxıb gəzinirdim, çünki bilirdim ki, rus əsgərinin müşayiəti ilə çıxsam, təhqirə məruz qala bilərəm" (səh. 179-180).

Azərbaycana gəlib çıxınca da yolda hər dəqiqə təhlükə gözlənil-diyini ona söyləyiblər. Türk qoşununa kömək məqsədilə yenidən ayağa qalxmış ləzgi dəstələrinin qorxunc hücumları haqda çox eşit-sə də, səyyah qadın dayanıb müharibənin qurtarmasını və aranın sakit-ləşməsinə gözləməkdənsə, birtəhər irəliləmək Azərbaycan ərazi-sinin mərkəzinə çatmaq, qorxulu yerlərdən uzaqlaşmaq istəyirdi.

"Şiələr yaşayan oyalotlora çatınca irəliyə yol daha da qorxulu idi. Xristianları itə tay hesab cləsələr də, türklərə olan kinləri onları rusların köməkçisinə çevirib" (səh. 180).

Zaqataladan Şəkiyə gətmək üçün səyyah qadın bir neçə gün gözləməli, minik axtarmalı olub. O yazır ki, Zaqatala ilə Şəki arası-yında hətta Amerika tacirlərinin tez-tez gördükləri böyük ticarət yolu var. Lakin şəraitə görə heç kəs yola çıxmır və yol yoldaşı tapmaq çətin məsələdir.

Karla Serena bələdçi və faytonçuların müşayiətilə heç bir soy-ğuncu, quldura rast gəlmədən sağ-salamat Şəkiyə çatır.

Şəkidə onun xətirosində obodiləşmiş qəribə bir əhvalatın şahidi olur: onu müşayiət edən nökrələr faytonçu biri sünni, digəri şio olduqlarına görə mübahisə edib dalaşırlar və bir-birini qova-qova qadını arabada tək qoyub uzaqlaşırırlar. Camaat arabanın ətrafına top-laşır, bəzisi nökrə, bəzisi arabaçını müdafiə edir, qalmaql düşür. Səyyah qadın qorxudan başını itirir. Elə güman edir ki, heç bir polis, yaxud nəzarətçi olmayan bu yerdə, gəccə yarı ətrafına toplanmış qəzəbli kişilər onu məhv edib, var-yoxunu da talan edə bilərlər.

Lakin heç kəs ona dəyib-toxunmur. Əksinə, hörmətlə ona yol göstərirlər.

"Yoqin ki, Avropada – bizim ən yüksək mədəniyyətli şəhərlə-rimizin birində gəcəyərısı ancaq ol işarələri ilə danışa bilən bir qadın, vəhşi sayılan bu müsəlmanların mənə olan münasibətindən yaxşı ola bilməzdi" (səh. 190).

Səyyah qadın ölkəmizə səyahəti zamanı nökrələrin, bələdçilə-rin geyimlərinin köhnə, çirkli olmasını, adamlarda dini fanatizmin güclüliyünü müşahidə etməklə bərabər ümumiyyətlə, xalqımızın gözəl adət-ənənəyə və nəci bə hissələrə malik olduğunu da məmnu-niyyət hissi ilə qeyd edir. Çoxlu ölkələr, şəhərlər gəzib, müxtəlif millətlərin nümayəndələri ilə təmasda olduqdan sonra Azərbay-cana gəlib çatmış, əvvəlcədən "xəbərdar" olduğuna görə quldurlar-dan və tez-tez dəyişən bələdçilərdən cətiyat etdiyinə görə həyəcan

keçirmiş soyyah qadın sonra nahaq yernə həyocan keçirdiyini xatırlayaraq yazır:

“Eiubar etdiyim müsəlmanlardan heç bir yamanlıq görmədiyimə sevinirdim. Çox vaxt onları adətləri bizim adətlərə uyğun gəlmədiyinə görə vəhşi sayırlar. Yaxından öyrəndikdə isə, bizim camaatın özünə mənsub hesab etdiyi yüksək hissləri onlarda aşkar edib təəccüblənirəm” (səh. 192).

Karla Serena Şokiyə gələrkən milliyətçə erməni olan notarius roisinin evində qalacağı nəzərdə tutulmuşdu. Lakin ona verilən zəmanət uğursuz zəmanət imiş və həmin şəxsin evinə gəlməsini soyyah belə təsvir edir:

“...Nuxadakı bütün evlər kimi həmin ev də, bağın içində idi, qaranlıqda ensiz bir ciğirli irəliləməli olduq. İtlər hürüşürdü, yaxınlaşmağa qorxub, kənardan notarius roisini adıyla çağırmağa başladım. Amma gələn olmadı. Həmin vaxt mənim ikinci mühafizəçi həmin yükümə keşik çəkirdi, həm də gözləmək istəməyən faytonçuya. Bağçanın qapısına yaxınlaşmış, yəni çağırmağa başladım, nəhayət, bir xidmətçi gəldi və notarius roisinə göndəriş məktubunu ona verdim.

Bir az sonra o qayıdıb mənə dedi ki, sahibi evdə yoxdur; doğrudan da bəxtim gətirmirdi. Sonralar öyrəndim ki, notarius roisi evdə imiş və Molyerin xəsis Harpaqonunun ölməz qardaşı olan bu şəxs yalnız varının üstünə var gətirəcək adamları evinə buraxırmış.

Yaxşı deyiblər ki, ağa necə – nökrü də elə. Xəsisin qənsusu olan başqa bir erməniyə zəmanət məktubu gətirmişdim. Məktubun üstündəki adı oxumaq üçün notariusun xidmətçisindən kibrit istədim. O etiraz elədi və rusca dönə-dönə dedi: “Sahibim evdə yoxdur və mən heç kəsə heç nə verəsi deyiləm”. Cavab yaxşı cavab idi və yaxşı həyat dərsi verirdi. Mən daha bir uğursuzluğum fəlsəfə ilə qarşıladım” (səh. 193).

Karla Serena Şokidən Gənəyə tərəf getmək üçün xeyli müddət mühafizəçi axtarmalı olub. Nəhayət, yerli qubernator və prokurorun zəmanət verdiyi gənc bir şəkili soyyah qadını müşayiət etməyə razı olub. Həmin şəxs Şoki həbsxanasında baş keşikçi işləyirmiş və onun görkəmi və geyimi, rəfləri və qayğıkeşliyi Karla Serenanı məmnun edib. Adını çəkəndi həmin şəxslə ilk görüşünü Karla Serena belə qələmə alıb:

“...Ev sahibləri ilə qəbul otağında gözlədiyim vaxt “əfəndi” daxil oldu, əllərini sinəsində çarpazlayıb bizi salamladı və nəhayət,

təkliflərə qulaq asıb oyloşdı. Hər bir ölkədə əsil cəntlən kimi qəbul ediləcək bu gənc və gözəl oğlanın xoş görkəmi və rəfləri mənə heyrət eləmişdi.

Onun öyündə qara drapdan tikilmiş uzun “çuxa” və başında cəni rəngli papaq vardı. Bu tatar cəntləninin heç bir cəybi olmayan səliqəli geyimində əsas əşyalar kəmərinə keçirdiyi silahlar idi. O, rusca yaxşı danışdı və mənim bu dildə çətinliklə dediklərimi başa düşürdü. Ertəsi gün təyin olunmuş bu yaraşığı süvari gəlib mənə – öz qadını götürüb yola düşdü” (səh. 197).

Karla Serenanın Azərbaycandakı görüşlərindən diqqətə daha çox cəlb edən Şuşada xan qızı Natovan xanımın görüşüdür. Soyyah qadının görüşüdüğü Xan qızı artıq A. Dumanın təsviri cəybi gözəl, iki körpə anası Natovan xanımı xatırlatır. Burada Xan qızı Avropadan gəlmiş soyyah qadına ölkəsinin və xalqının tarixi haqqında sənədlər əsasında məlumat verən ziyalı bir qadın və cəni zamanda rus ordusunda türklərə qarşı vuruşan oğlunun və kürəkənin taləyi üçün narahat olan bir anadır.

Azərbaycan orazisini çox gəzib-dolaşsa da, Natovanla təsadüfən rastlaşması soyyah qadının azərbaycanlı ziyalı ilə yegənə görüşüdür. Başqa Avropa soyyahları kimi, o da həmişə, hər şəhərdə milliyətçə azərbaycanlı olmayan inzibətçilər tərəfindən qarşılanmış, müşayiət olunmuş, ölkə və xalq haqqında məlumatı da onlardan almışdır.

Şuşada bir erməni inzibətçisinin evində Natovanla görüşü haqda Karla Serena belə yazır:

“Bu prinsessa ailə sənədləri əsasında tarixi sənədləri yandıracaq torcümə etdirib mənə verdi. Buradakı məlumatlar mənə inandırıcı ki, tarix müxtəlif yollarla yazılır və çox vaxt burada həqiqət dəyişdirilir. Bəzən əvvəl yayılmış bir yalan milli və fərdi hadisələr haqqında rəyi saxtalaşdırmaq üçün kifayət edir. Hadisə yerindəcə ulu babaları qalib, yaxud məğlub rolunu oynamış adamları dinləmək daha maraqlıdır” (səh. 208).

Maraqlı burasıdır ki, soyyah qadın Natovanın şairə olması, yaxud ədəbiyyata maraq göstərməsi haqqında heç nə yazmır. Yəqin ki, o, Natovanın ədəbiyyatçı olmasından xəbərsiz imiş. Karla Serenanı ölkənin, yaxud Şuşa xanlığının tarixi daha çox maraqlandırdı. Bəlkə də möhür ona görə sonuncu Şuşa xanımın qızı ilə görüşmək və xanlığın tarixinə aid həqiqətə daha uyğun məlumat toplamaq qəra-

rına gəlib. Həm də ki o vaxt Şuşaya gələn hər cənubi əlbəttə ki, bu xanlıqda baş vermiş dəyişiklikləri izləmək istərdi. Karla Serena isə Şuşanın keçmiş tarixini bilmədiyi üçün onu indiki dövrü ilə müqayisə etmək üçün Xan qızının səhəbətini dinləməyi üstün tutub.

Xan qızının şairə olmasından Karla Serenanın xəbər tutmaması isə, yəqin ki, şairənin öz istəyi ilə olub. Ona görə ki, Karla Serena özü ədəbiyyatçı deyildi, həm də ki Natəvan xanım yerli dili bilməyən və yerli ədiblərin zövqündən səhəbətini səhəbətini olan bir cənubiyyə anlamadığı dildə şeir oxumağın yersiz çıxacağını bilib.

Karla Serena Şuşada bir neçə ailənin qonağı olub. Qonaq olduğu ailələrdən yalnız birinin adını çəkib:

“Mən tatar və farsların da səmimi qəbulunda oldum. Bunların içərisində hazırda İranda şahlıq edən Nəsrəddin şahın əmisi oğlu Rzaqulu Mirzənin ailəsini misal gətirirəm” (səh. 209).

Səyyah qadın Şuşadan Yelizavetpola (Gəncəyə) gedir.

Gəncənin hakimi ona şəhər ətrafının görkəmli yerlərinə, Annad-seld adlanan alman düşərgəsinə, rus sektantlarının yaşadığı Slavyanka kəndində, Gədəbəyin çuqunəritmə zavoduna və mədənlərə baxmağı təklif edir. Bu məqsədlə Slavyanka sektantlarından birini Karla Serenanın bələdçisi təyin edir və onu həmin yerlərə aparmağı tapşırır. Səyyah qadının yazdığına görə bələdçi şəhər hədsiz sərxoş halda onun yanına gəlir və burada baş vermiş kiçik bir macarasını o belə təsvir edir:

“O məni lazımı yerə aparmaqdansa, bir neçə saat şəhərdə dolandırır, hər tündə rus cini içmək üçün dayanırdı. Mən bu hiylə dolan-bacımı qırıb fərqləndirirdim, sektantı isə öz təleyinə tapşırırdım, zənnimcə, o möhkəm yuxuya gedib küçədə qaldı.

Başına gələn əhvalatdan xəbər tutduqda şəhərin hakimi öz işçilərindən olan bir tatar böyünə mənə qoşdu və tapşırırdı ki, məni mənzilə yetirsin. Yəni də bir müsəlman məni xristian xotasından qorumaq oldu” (səh. 217).

Karla Serena Slavyanka sektantlarının qonağı olur. Sonra isə Gədəbəy mədənlərinə səfər edir. Buradakı fəhlələrlə alman sahibkarların rəhmsiz münasibətinin şahidi olur və öz kitabında bu münasibətdən şikayətlənir.

Gəncə səfərini başa vurduqdan sonra səyyah qadının əsas məqsədi Ermənistan, Yerevana getmək idi. Lakin rus-türk müharibəsinin qızğın vaxtı olduğuna görə, ona döyüş gədən əraziyə

keçməyə imkan vermirdilər. O, Ağstafada, Dilicanda olub, müharibənin gedişi, döyüş səhnələri, itkilər haqqında məlumat toplayıb, şofot bacıları ilə birlikdə yarılların arasında olub. Həmin dövr rus ordusunun ağır itkilər verdiyi dövrlər idi (1877). Yəqin ki, elə buna görə də ordu rəisləri avropalı səyyah bir qadının döyüş gədən rayonları gözdüyünü çətinləndirib qəzəblənmişdilər. Dilicanda qayıdarkən bir çinovniki ona yoldaş edirlər. Çinovnikin onunla rəftarına görə həmin səfəri Karla Serena bütönlü sayatətinin ən ağır anı kimi qələmə alır. Çinovnik yolda ona çox pis münasibət göstərir, açıqca faytonu bərk sürdürür, hətta onun əlyazmalarını itirməyə çalışır və açıqcasına deyir: “...Sizin çamadənizin itməyi çox xoş oldadı, onda siz Rusiya haqqında pis yazılar çap etdirib bilməzdiniz” (səh. 252).

Zavallı qadın uzun vaxtdan bəri neçə-neçə ölkələr dolaşmış topla-dığı təəssüratlardan ibarət olan bir qutu əl yazısının qəsdən, yaxud açıqla düzəldilmiş bu qovhaqovda yoxa çıxma biləcəyini anlayıb bütün qüvvəsini sərf edib onu qoruyur. Yol üstündə məcburi dayanacaqaların birincisindəcə, bir generaldan xəlvəti xahiş edib onun arabasına keçir və hiyləgər çinovnikdən yazılarını və canını xilas edir. General səyyah qadına öz himayəsini təklif edir. Qadının Ermənistan getmək arzusunun çətinləndirib, başqaları kimi o da bu fikirdən dönməyi, müharibə gədən yerlərdən uzaq olmağı məsləhət görür.

General yadelli qadına, ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində qalmağı məsləhət görmür. Rus-türk müharibəsinin təsiri ilə əhəlinin üsyana hazırlaşdığını söyləyir.

“...Aleksandropoldan o yana getməyin. Daha tatarların yanına qayıtmayın, bədbəxtlik üz vətər, hər yanda üsyan gözlənilir” (səh. 258).

Karla Serena bu təkliflə razılaşmır. Dilicanda qoyduğu əşyalarını götürüb Bakıya qayıtmaq, oradan da Xəzər dənizi vasitəsilə səfərini davam etdirmək fikrində olduğunu bildirir.

Dilicanda qonaq olduğu evdə Karla Serenanı həbs edirlər. Səyyah qadın təəccüblənib etiraz etmək istədikdə jandarm idarəsinin rəisi ona aşağıdakı mözunda teleqram göstərir:

“Təcili olaraq madam Karlanı müharibə gədən ərazidən uzaqlaşdırmalı. Dilicandan yola düşməlidir. Yerevana getməsi qadağan olunur. Tiflisə yola salın”.

Həbs olduğuna şübhəsi qalmadıqda və məsələnin yuxarıdan təşkil olduğuna öyrəndikdən sonra anlayır ki, ona əzab vəron, yazırları yoxa çıxarmağa çalışan balaca çinovnik özbaşına hərəkət etmirmiş, lap böyüklərin tapşırığını yerinə yetirmiş. O, qadının generalla yola düzəldiyini görəndə maneə olmağa cəsarət etməmiş, geri qayıdıb böyüklərinə xəbər yetirib, onu həbs etməmişdir ki, müharibə gedən ərazidən zorla uzaqlaşdırsın.

Karla Serenanın həbs olduğu vaxt tanış olan şəfqət bacılardan biri ona yaxınlaşıb qulağına pıçıldaıyır ki, sərhəd rayonundakı yaralıları ona göstərdikləri üçün şəfqət bacıları cəza alıblar.

Soyyah qadınının təəccübü getdikcə artır və nəhayət, yolda onun müşayiət edən kazaklar bir-biri ilə söhbət etdikləri vaxt "bu osmanlı casusu gözəl qadındır" – dediklərini eşitdikdə məsələnin nə yerdə olduğunu anlayır.

Yol boyu kazaklar dayanacaqlarda məhbus qadını bir-birinə təhvil verdikdə "osmanlı casusudur" – deyə xəbərdar edirlərmiş. Yolun mühüm hissəsini Karla Serena türk məhbusları ilə birgə getməli olub. Madam Serenanın yazdığına görə yalnız tatar çaparlarına təhvil verildiyi vaxt kazaklar dil bilmədiklərinə görə, yaxud çaparlara inamları olmadığından onun kim olduğunu söyləməyiblər.

Hələ Qafqaza gəlməzdən əvvəl, müharibə başlamamışdan əvvəl, Peterburqda olduğu vaxt gizli polis idarəsinin roisi onunla, ailəsi ilə gəlişinin səbəbi ilə döno-döno maraqlandıqda Karla Serena çox təəccüblənməmişdi.

İndi isə düşmənlə ölkənin köşfiyyətçisi kimi həbs olduğunu andıqda zavallı ömrünün ən həyəcanlı anlarını yaşayırdı.

Lakin müharibə gedən ərazidən uzaqlaşdıqca o sərbəstləşdiyini hiss edib ürəklənir və getdikcə əvvəlki vəziyyətinə, azad soyyah vəziyyətinə düşür.

Yelizavetpola çatanda Karla Serenanı aparən furqon sınır. Gecəyarısı iki yad kişi ilə yolda qaldıqda qorxuya düşməməsi, həyəcan keçirməməsinin səbəbini soyyah gözdüyü torpağın sakinlərinə, azərbaycanlılara olan rəğbəti və inamı ilə əlaqələndirir. "Gecəyarısı iki tatarın arasında tok qaldığımı görəndə qorxmaq fikri heç ağılıma da gəlmədi. Mən bildirdim ki, bu adamlarla nəzakətə rəftar etdikdə məmnuniyyətlə kömək göstərirlər. Həm də ki onlar çox vaxt xristianlardan qeyrətli olurlar" (səh. 282).

Çapar qərib qadını gecəyarısı at belində mənzilə yetirir. Səhər isə bir fayton kirayə edib onun oşyalarını gətirib özünə verir. Çaparlla furqonunun səmimiyyətinə və düzgünlüyündən çox razı qalmış Karla Serena yazır: "...Mən onlara ancaq doqquz kirayə haqqı verdim. Erməni faytonçu mənəndən çox yüksək məbləğ istəmişdi, çapar isə təvəzökarlıq etdi. Heç xristian belə gözütöxlük edərdimi?" (səh. 283).

Şamaxıya, oradan da Bakıya gətmək üçün Karla Serena Ərəş mahalından keçib. Mahalın milliyətçə gürcü olan hakimindən aldığı məlumata görə, Ərəşdə içməli su tapılmırmış, yay vaxtı əhali qızdırmadan qırılır, tibb cəmiyyəti tanımır, yalnız dua və cadu vasitəsilə müalicə olunurlarmış. Həmin dövrdə soyyah qadının yolu üstündəki başqa səhərlərdə olduğu kimi Ərəşdə də müharibə ilə əlaqədar siyasi narahatlıq duyulmuş.

"...Ərəşdə də cyni həyəcan, tatarların üsyankar əhvali-ruhiyyəsi hökm sürürdü. Hərbi adamlar cəbhəyə gətmişdi, qulluqçuları qoruyən yox idi" (səh. 289).

Şamaxıda olarkən Karla Serena məscidlərdən birində olub, sonra da mahnı və rəq əxşamında iştirak edib. Soyyah qadın həmin konsertdən heç bir ləzzət almayıb. Daha doğrusu, o, xalq musiqisini, muğamı anlamamış, rəqslərdə isə musiqi ilə hərəkətləri uyğunlaşdırma bilməmişdir. Onun tamaşa etdiyi rəqslərin ifaçıları qadın paltarını geymiş cavanlar olub.

Cəmiyyəti 20 ilə yaxın bir müddət əvvəl A.Dümanın Şamaxıda tamaşa etdiyi rəq əxşamı isə onun təsvirinə tamamilə başqa bir tamaşa idi. Həmin gecə üç nəfərin yalnız biri, qadın paltarını geymiş oğlan, az əvvəl ağır faciə qurbanı olub, Şamaxının tərki etmiş məşhur Sona xanımı əvəz edirmiş. İndi isə Dümanın valch etmiş rəqqasə Nisə xanım da, onun rəfiqəsi də qadın paltarını geymiş kişilərlə əvəz olunubmuş.

XIX əsrin ortalarından sonra illər keçdikcə Şamaxı rəqqasələrinin şöhrətinin azalması və nəhayət, onların yoxa çıxması, qadın paltarını geymiş kişilərlə olmalarını hələ 1878-ci ildə orada olmuş avropalı bir soyyah qadının xatirələrində oxumaq adamın dərindən təəssüf hissi oyadır. 20 il əvvəl isə A.Düma Rusiyadan Qafqaza yola düşərkən Qafqazın gözəllikləri haqqında məlumatı olan hər kəs ona əvvəlcə Şamaxı rəqqasələrinə tamaşa etməyi məsləhət görürdü.

Bakıda olarkən də Karla Serena oranın görməli yerlərini A.Dümadan xeyli fərqli, soyuq ifadələrlə təsvir edib. Səyyah qadın “şəhər bağında” təşkil olunmuş konsertə dəvət edilib, burada Bakının yüksək cəmiyyətinin nümayəndələri ilə görüşüb. Bakının o vaxtki göstərilən üç əsas görməli yerləri haqda təəssüratını müəllif bir neçə sətirlə ifadə edib:

“Bağdakı gəzintidən sonra su üzərində gəzintiyyə çıxdım, dəniz odlarının, yandırmadan alovlanan qazın alov dilləri arasından keçdim. Deyirlər ki, hər bir bələdən uzaq olmaq üçün bu alov dilləri arasından üç dəfə keçmək lazımdır. Mən oradan inamsız keçdim və cəzanı da aldım! Keçmiş ənənələrlə bağlı olan ziyarətgahda – məşhur Bibiheybət məscidində də oldum. Bu müqəddəs yer yaranandan bəri buraya çoxlu nəzirələr gətiriblər. Bu bəxəşlərdən maraqlı və qiymətli bir kolleksiyaya yaranıb. Mən qədim od məbədini də gördüm; yerin altından çıxan alovlar bir zavodun müxtəlif maşınlarını istiliklə təmin edir. Yalnız kiçik bir bucaq bu yerlərin yeganə atəşpərəstinin, zərdüşt dini nümayəndəsinin ixtiyarında qalıb” (səh. 293).

Karla Serenanın qeydlərindən görünür ki, 1878-ci ildə Atəşgahda birçox nəfər atəşpərəst qalıbmış. 25 il əvvəl A.Düma həmin yerdə onların üçü ilə görüşmüşdü.

Səyyah qadın Bakıya gələrkən bir çar generalı onu mehmanxanaya düşməyə qoymayıb, şəhərdə iğtişaş gözləndiyini söyləyərək öz evinə dəvət edib. Müəllifin başqı kimi həmin gözlənilən iğtişaş da yolboyu gözlənilən basqınlar kimi baş verməyib. Karla Serena Bakıdan birbaşa vətənə yola düşmək istəsə də, xəstələndiyinə görə ləngiyir, sonra isə havaların düzəlməsini gözləmək, həm də səhhətinin qeydində qalmaq məqsədilə bir müddət İranda olmaq fikrinə düşür. Lakin gözlənilməz təsadüflər nəticəsində o, İranda bir neçə ay ləngiyir, özünün yazdığı kimi “səyahətinin ən qoribə məqərasına” orada təsadüf edir. Karla Serena özünün “Avropalı İranda” adlı ikicildlik əsərini həmin məqəraya həsr edir.

Səyyah qadın İrandan Azərbaycana qayıdarkən rus-türk müharibəsinin qurtardığını eşidib sevinir. O, Astaraya, oradan da Lənkərana gəlir. Bir neçə gün Lənkəranda qaldıqdan sonra qiyamçıların bir qismi şəhər meydanında cəmə edilmiş.

Dərbənd tarixi bir şəhər kimi səyyah qadının çox xoşuna gəlir: “Öz mətanətli tarixi keçmişinə görə Dərbənd mənə çox maraqlan-

dırırdı. Bu şəhər əvvəllər qonşu xalqların basqınları qarşısında keçilməz sədd imiş” (səh. 306).

Karla Serena Dərbənd ətrafındakı kəndləri görmək istəyir. Lakin fikrin qorxulu olduğunu söyləyirlər. Səyyah qadın keçmiş əyalət hakiminin dul qadınının müşayiəti ilə dağ zirvəsində yerləşən uzaq bir aula qonaq gedə bilir. Özünün söylədiyi kimi, burada onlara nəinki yamanlıq cəmə olub, “öksinə hamı yaxşılıq cəmək üçün rəqəbat aparmış”.

Səyyah qadın əyalət mollaşından da böyük razılıq hissi ilə söz açır. Həmin şəxs “Dərbəndnamə” kitabının bəzi yerlərinin üzünü köçürüb Karla Serenaya bağışlayıb.

“...Onda “Dərbəndnamə” (Dərbəndin tarixi) kitabının əlyazması vardı, hörmət məqsədilə kitabın ən maraqlı yerlərinin üzünü köçürüb mənə verdi. Sonra mən onu Fransızcaya tərcümə cətdirdim. Bu tarixçə Böyük Pyotrun oranı tutduğu dövrdə qurtarıq. Madam M... həmin hədisənin kitabına nə üçün salınmadığını soruşdu. Bu sualı eşitdikdə mən mollaşın baxışındakı kəni duydu. O sakitcə “Dərbəndnamə”ni ördü” (səh. 308).

Karla Serena vətənə qayımaq üçün Rusiyaya və oradan da Polşaya gedib. Səyyah qadının “Mənim səyahətim” adlandırdığı əsəri Fransada çox yaxşı qarşılanıb. Müəllif haqlı olaraq kitabın əvvəlinə məşhur yazıçı Viktor Hüqonun əsərin müəllifinə müraciətli yazdığı qısa sətirləri fəxrə əl yazısı şəklində təqdim cətməşdir:

“Avqust 1880, Paris.

Sizin həkayətləriniz, xanım, mənə də çox qəribə maraqlı cəyatdı. Bu əsərin tənha və mətin səyyahları arasında nəzərə cərpan səyyah qadın siz olacaqsınız. Mənim indidən sizə təqdim cətdiyim şəhərləri gələcək özü sizə bəxş cədəcək.

Viktor Hüqo”

LUI BAZƏN

QISA TARİXİ YADDAS

“Dədə Qorqud Kitabı” (Kitabi-Dədə Qorqud) bizim orta əsr dastanları kimi hərdən şərəf keçən nəsr parçalarından ibarət epik bir yazıdır. Əsasən əfsanədən kök alan bu hekayələr tarixən mövcud olmuş Orta Asiyadan cənub-qərbə türk axınında böyük rol oynamış bir cəmiyyətin – islamlaşmış köçəri Oğuz cəmiyyətinin həyatı ilə bağlıdır.

O vaxt Şorq türkləri (Göytürk) hakimiyyətində olan indiki Monqolustanın şimal-qərbində yaranmış “Doqquz Oğuz” qəbilə birliyi xristian crasının 740-cı ilinin əvvəlində ali seçilmiş Uyğur qəbiləsinin başçılığı ilə öz hakimlərinə qarşı üsyan etdilər. Sonra Uyğurlar Monqolustanın hakimi oldular. Ancaq 840-cı ildə Yenisey çayının yuxarı hövzəsindən gəlmiş Qırğızlar onları ərazidən qovdular. Uyğurlar indi Çin Türküstanı adlanan əraziyə tərəf çəkilərək orada yeni bir imperiya yaratdılar. Eyni zamanda Oğuz qəbilələrinin bir hissəsi Orta Asiya çöllərini keçərək qərbə tərəf hərəkət etdilər. Bu qəbilələrdən biri olan Kınıq qəbiləsinin başçısı Səlcuqun nəsil davamçıları digər Oğuz qəbilələri içində böyük nüfuz qazandılar və nəticədə Səlcuqlar sülaləsi yarandı. Bu sülalənin əsasını qoyan Toğrul boy 1038 və 1063-cü illər arasında Xorasan, Xarəzm, İraq, Azərbaycan və İranın böyük hissəsini öz hakimiyyəti altına ala bildi. Onun qardaşı oğlu və davamçısı olan Alp Arslan Bizansı məğlub edib, onun imperatoru Romen Diogeni əsir aldı, Ermənistanı tutdu və Anadoluya Türk yürüşü üçün qapı açdı.

Təxminən, on il sonra Süleyman adlı bir Səlcuq şahzadəsi Bizansın müxtəlif qrupları arasındakı vətəndaş müharibəsinə qoşularaq Rumdakı ilk Səlcuq sultanlığının paytaxtına çevrilən (1081-dən 1097-yə kimi) Nisə şəhərində məskən saldı. Sonra paytaxt Konqaya köçdü və 1318-ci ildə sülalənin sonuna qədər orda qaldı. Əslində isə bu sülalə 1243-cü ildə kiçik müqavimətdən sonra monqollara təslim edilmişdir.

İstər İranın “Böyük Səlcuqları”, istərsə də “Rum Səlcuqları” (əvvəl Bizans olmuş Anadolu) olsun, öz siyasi xadimləri və dövlet-

lərinin sünni dini rəhbərlərini təşkil edən Səlcuq aristokratiyasına görə, nisbətən sonra islamlaşmış Oğuzlardan – Qərbi İran (Azərbaycan) və Anadolu türkmənlərindən fərqləndirdilər. Səlcuqlar ərəb-fars mədəniyyətini və İran həyat tərzini qəbul etmişdilər. Onların yazılı (bozən də şifahi) dili türk dili deyil, ərəb və fars dilləri idi. Qəbilə ənənələri onlar üçün uzaq bir xatirə idi və onlar özlərini Türk adlandırmırdılar. Köçəri maldar və döyüşçü olan, əsasən geniş düzənliklərdə, yayda isə dağ otlaqlarında məskən salan türkmənlər isə türk-oğuz dili ilə bərabər öz qəbilə qurumlarını və qədim ənənələrini qoruyub saxlamışdılar. Onlar özlərini müsəlman sayır və din yolunda döyüşlərə girsələr də, qəbul etdikləri yeni dinə İslamdan əvvəlki müxtəlif inanclar da qarışmışdı.

1071-ci ildə Səlcuqların Bizansı məğlub edib türkmənlərin Anadoluya köçməsinə şərait yaratması fikri düz olsa da, Anadolunun bəzi rayonlarına və Azərbaycana türk əhalisinin və türk dilinin yayılmasını təmin edənlər gətirdikcə iranlılaşan səlcuqlar deyil, məhz türkmənlər olub. Monqol işğalı bu prosesi daha da sürətləndirib. İranın “Böyük Səlcuqlar” hakimiyyətinə son qoyan və “Rum Səlcuqları”nı özünə tabe edən (həməm dövrdən dağılıb və gücdən düşüb) monqollar qəsdli yaxud qərəzsiz olaraq türkmən qəbilələrini mərkəzi hakimiyyətə tabelikdən azad etdilər. Türkmən sərkərdələri müstəqil türk əmirlərinə dönərək sərhədləri dəyişkən və bozən də müvəqqəti olan böyüklər yaratdılar, qonşularla tez-tez vuruşmalı oldular, ərazidə türk əhalisi artdı və türk dili geniş yayıldı.

Bu böyüklərdən birinin, əvvəl Anadolu səlcuq hakimlərindən birinə tabe olmuş, sonralar isə təkbaşına döyüşlər aparan Osmanlılar böyliyiinin inkişaf yolu xüsusi maraqlı doğurur. Kiçik Asiyanın şimal-qərbində, keçmiş yunan əyaləti Bitimində, əslən Kayı oğuz tayfasından olan türkmən sərkərdələr nəqli hərbi uğurlar nəticəsində Söçüt ərazisində bir bölgəyə sahib olurlar. Sonra onlar əhatədəki Bizans başçıları ilə qohumluqlar yaradaraq (qız alaraq) öz hakimiyyətini bütün əyalətə yaydılar və buradan başlanan böyük yürüşlər nəticəsində bir imperiya yarandı. Oturacaq və sahanlı, köçəri türkmənlərdən çox fərqlənən bir cəmiyyətin rəhbəri və təşkilatçısına dönmüş bu osmanlılar səlcuqlardan fərqli olaraq öz Oğuz əcdadlarını çox yüksək qiymətləndirir, özlərini Nuh nəslindən olan əfsanəvi Oğuz xanın davamçısı, Oğuz tayfasının birləşdirmiş Kayı xanın nəqli sayırlar. (“Kayıq” – Oğuz tayfasının

adı tarixi mənbələrdə ancaq XI əsrdən bəllidir.) Bu fakt müsəlman türklərin Anadolunu fəth etməsində Türkmən Oğuzların neçə aparıcı rol oynamasını əsaslandırır və XIV əsr osmanlı türk tarixçiləri bu əfsanəni yayarkən növbə əsaslandıqlarını göstərir.

Məkan və zamanca daha yaxın keçmişdə Orta Asiya mənşəli, böyük Oğuz tayfası Bayandır nəsindən olan Ağqoyunlu türkmən tayfası da, cənibə Oğuz kökündən olan Qaraqoyunlularla düşmənçiliklər dövründə öz hakimiyyət dairələrini genişləndirdilər. Konstantinopolu fəth etmiş Osmanlı sultanı II Mehmedin müasiri, Uzun Həsən adlandırılan Həsən bəyin parlaq hakimiyyəti dövründə, XV əsrin ikinci yarısında onlar Şərqi Anadolunu, Azərbaycanı, İraqı və nəhayət, İrani öz hakimiyyətləri altına aldılar.

1444-cü ildə atası öldükdən sonra Uzun Həsən böyük qardaşı Cahangirə möhərrəli bir silahdaş oldu. Vərəsə kimi onun payına paytaxtı Mardin olan kiçik bir Anadolu böylüyü düşmüşdü. 1447-ci ilə qədər qardaşlar Qaraqoyunlulara qarşı birgə uğurlu döyüşlər aparırlar. Sonra isə onların araları dəyir və bir il sonra Uzun Həsən təkbaşına Amidi ələ keçirir və bəy rütbəsi alır. Daha sonra o bir sıra parlaq qələbəli döyüşlər aparıb Şərqi Anadolu, Azərbaycan, İraq, İran, Xorasanın bir hissəsi və Gürcüstanın daxil olduğu böyük bir imperiya yaradır. O, Təbrizi özünə paytaxt seçir. Burada incəsənət və ədəbiyyatın çiçəklənməsinə şərait yaradır. Öz əcdadlarının tayfa mənşəyinə görə onun imperiyası "Bayandırlar Dövləti" adlandırıldı. Eyni zamanda II Mehmedin imperiya paytaxtı Andri-nopoldan 1453-cü ildə fəth olunmuş Konstantinopola köçürülərək "Osmanlı Dövləti" adlandırıldı.

Uzun Həsənlə qarşıdurmadan cəhət edən II Mehmed Şərqi Avropada mövqeyini möhkəmləndirdikdən sonra öz hakimiyyətini kiçik Asiyaya tərəf genişləndirmək qərarına gəldi. İlk növbədə o Bizans imperiyasının qalıq, Qara dənizin şərq sahilində yerləşən Trebizond yunan imperiyasına hücum etdi və 1461-ci ildə onu öz ərazisinə qatdı. Həmin vaxtdan Osmanlı imperiyası, şərqdə Uzun Həsən imperiyası ilə əlaqəli oldu. Onların qarşılaşma vaxtı hələ çatmamışdı. Çünki II Mehmedin Avropada işi çox idi, burada müxtəlif birləşmələrlə vuruşmalı olurdu. Eyni zamanda Uzun Həsən də kiçik Asiyada, şimaldan onu hədələyən "Qaraqoyunlu" türkmən böyləkləri və özünün cənub əyalətindəki Karamanlılardan cəhət edirdi. Yalnız 1473-cü ildə Sultanın ordusu güclü bir hücumdan

sonra Uzun Həsəni məğlub etdi. Bu döyüşdən sonra nə sülh, nə də məğlubiyət müqaviləsi olmasa da, 1478-ci ildən Uzun Həsənin ölümünə qədər vəziyyət sabit qaldı. Onun oğlu və varisi Xəlil Sultan isə II Mehmedlə uzunmüddətli sülh müqaviləsi bağladı.

Müxtəlif tarixi hadisələri seçib yada salmaqda məqsədimiz bizə yalnız iki əlyazması ilə məlum olan "Dədə Qorqud Kitabı"nda cəmlənmiş əfsanələrin yarandığı mühit haqqında ümumi də olsa, bir təsəvvür yaratmaqdır.

Bu əlyazmaların ən dəyərlisi, belə görünür ki, ən qədimi Drezdendəki keçmiş Saks kitabxanasında 1831-ci il kataloqunun 86-cı nömrəsi altında saxlanılır.

Əlyazma 152 vərəq, 304 səhifədən (13 sotirlik) ibarətdir, "Nakşi" üslublu ərəb əlifbası və kursivlə yazılıb. XVI əsr qərbi türk dili qrafik qaydalarına, onun əz səsli (hərflə) və hərflü işarələr çox azdır) kar və cingiltili səslərin qayıdışı variantına çox da uyğun gəlmir.

Yazının dili o dövrün Osmanlı-türk dilindən aydınca fərqlənir. O Şərqi Anadolu və Azərbaycan dialektlərinə mənsub fonetik, qrammatik və leksik xüsusiyyətləri özündə əks etdirir.

Əlyazmanın kolofonu yoxdur. Orada göstərilən yeganə tarix birinci vərəqin (üzlük) yuxarı sağ tərəfində başqa ələ yazılmış bir qeyddir. "Osman Paşanın ölüm tarixi: 993 (bu hicri tarixdir; miladi tarixi ilə 1585)".

Bu qeyd Yəmənlə fəthinin oğlu, 1526-cı ildə anadan olmuş Özdəmiroğlu Osman Paşa haqqındadır. O gənc yaşlarından yüksək vəzifələrdə olmuş, İrana qarşı 1577-ci il müharibəsində böyük şücaətlər göstərmiş, həmin müharibə vaxtı Gürcüstanda, Qarabağda və Dağıstanda vuruşmuşdu. 1584-cü ildə III Muradın baş vəziri təyin olunmuş, Təbrizi almış və bir il sonra orada vəfat etmişdir. Ölümündən əvvəl o əfsanəvi bir şəxsiyyətə dönmüşdü.

"Dədə Qorqud Kitabı"nın bəzi qəhrəmanları kimi tarixi hadisələrin də bir hissəsi Qafqazın cənubuna aid olduğu üçün fikirləşmək olar ki, Drezdendəki əlyazmasının keçmiş sahiblərindən biri bu tarixi hadisəni sonrakı nəsillərə anlatmaq üçün onu kitabın üz cildinə qeyd etmişdir.

ROJE LÖKÜRÖ

QƏRİBƏ XƏSTƏLİK

(hekayə)

Gözəl Meşirad şöhrəti qəribo əhvalatlar görməmişdi, onu da gördü. Ən qəribəsi indi sizə danışacağımız əhvalatdır.

Əmir hözrətləri İsmaya Meşəd öz ölkəsində hökəmrənlik edirdi. Ömrünün axırlarında qəribo və çarəsiz bir xəstəliyin qurbanı oldu.

Buxaradan, Səmərqənddən, Bağdaddan, İsfahandan, hətta Ənəzib səhillərində yerləşən şöhrətlərdən də həkimlər və cindarlar dəniz dəstə-dəstə gəlirdilər. Onların ən məşhurları belə axırda cıraf edirdilər ki, hözrət İsmaya Meşədə özab verən bu xəstəlikdən baş çıxara bilmirlər. Hətta Səmərqəndin məşhur münəccimi hiyləgər Hüseyn Məcid də xəlvətdə "qızıl azarı" adlandırdığı bu xəstəliyin olində aciz qalmışdı.

Bəlkə o, gələcəkdə sakit Meşirad şöhrətini lərzəyə salacaq əhvalatları əvvəlcədən görürdü? Uzun fikirdən sonra münəccim şələküləsini yığışdırıb tələsik şöhrətdən çıxdı. Heç zohmət haqqı da almağa imkanı olmadı. Bunun da mənası o idi ki, kişi karıxıb, işlər ongəldir.

Elo ki bütün elm adamları onun kimi etdilər, az sonra bütün şöhrət qızıl azarına tutuldu...

Məşhur xəstəliyin yoluxucu olması haqqında sözü yayıldı. Çünki Meşiradda yalnız əmir İsmaya Meşədin azarı haqqında söhbət gedirdi. Xəstəliyin əsas əlamətləri sadə camaat arasında az yayılısa da, əmirin özündə bütün qüvvəsi ilə aşkara çıxmalı idi. Doğrudan da belə idi. Özü də bunun necə şiddətli azar olduğunu sizə söyləməyin vaxtı çoxdan çatıb...

Əhvalat əmirin gəzməyə çıxdığı günlərin birində başlamışdı. Yaşıl kölgəlikdəki həzin meşədən ləzzət ala-ala qoca Əmir, yaşına uyğun istirahəti və sakitliyi orada tapırdı... Amma həmin gün yaşıl kollara, yarpaqlara baxa-baxa gözdiyi vaxt xəstəliyi ilk dəfə üzə çıxdı. Elo bil murdar bir şeydən iyrəndi. O, narahatlıqla gözlərini

yumdu. Qəribo idi. Gözlərini yuman kimi xəstəliyi yox oldu. Qoca fikirləşdi: "Deyosən yorulmuşam. Qayıdım saraya..."

Lakin ayaqları bayaqkindan da yaxşı işləyirdi, əzələləri əvvəlkindən çox-çox əyənək idi. Bununla belə, hər gün baxıb ləzzət aldığı yaşillıq indi zəhləsini tökür, ona iyranə görünür, onu boğurdu. Qoca get-gedə daha bərk boğulmağa başladı. O, saraya tərəf qaçdı.

Hovuzun yanından keçərkən günəşə tərəf açılmış su zanaqlarını gördükdə ürəyi elə bil böyüdü. Onların yaşıl yarpaqları əmirin gözlərini qamaşdırdı.

Sonrakı günlər onun xəstəliyi daha da ağırlaşdı. Çarə qılmaq lazım idi. İsmaya Meşəd daha yaşıl rəngə baxa bilmirdi. Hətta dərin hovuzun mavi suyu da onu haldan çıxarırdı. Hər dəfə gözüno yaşıl rəng dəyəndə az qalırdı özündən gətsin. Tezliklə onun səhhətini qorumaq üçün lazımı tədbirlər görməli oldular...

...Həmin gül-çiçəklə bağlı bir dostu adam gətirdilər. Onlar ağacları qırmağa, çəmonlikləri belləməyə girişdilər. Kolluqları qızıl tozu ilə boyadılar. Hovuzun suyu da başqa rəngə boyandı. Kökündən çıxarılmış çiçəklərin yerinə yarpaqsız və açıq-qırmızı gülləri olan kollar əkdilər.

Sarayın içində də əmirə təsir edə biləcək hər şeyi dəyişdilər. Yaşıl divarları kağızlarla örtüldü. Sarayın otaqlarını və salonlarını yenidən rəngləndilər.

MəhİR zörgörlər sarayın yüksək rütbəli adamlarının boyunbağlarındakı qiymətli daşların və üzüklerin qaşındakı yaşıl parıltıları yox etmək üçün gecə-gündüz işlədilər. Gözətçilərin yaşıl çalmaları da yoxa çıxdı...

Xüsusi dostələr təşkil edilmişdi. Qoca bağbanlar bağda yaşıl bir cücortini belə göz açmağa qoymurdular. Aşpazlar xərəkləri döndöndö yoxlayırdılar ki, içərisində yaşıl bir şey görünməsin. Artıq saray adamları özlərini xeyli arxayın hiss edirdilər. Qəfildən İsmaya Meşədin xəstəliyi daha da şiddətləndi.

Əmirin yaşıl rəngə olan nifrəti göy rəngə qarşı çevrildi. Sonra o saraya, daha sonra ağ rəngə nifrət etdi. Növbə ilə qararı da, boz rəngi də görməyə gözü olmadı. İsmaya Meşəd göyə də baxmırdı. Hava açıq olanda da, buludlu olanda da, tutqun, yağışlı olanda da gözlərini yuxarıya qaldıra bilmirdi. Günəşin parlaq şüaları da, sıx duman da onu əsəbiləşdirirdi.

Bir neçə günün özində ömirin xüsusi gözətçiləri çoxlu hərbi geyim aldılar. Paltarların hamısı Buxaradan gətirilmiş ən gözəl parçalardan tikilmişdi. Lakin gözətçilər, hər dəfə, yeni libasa öyrəşməmiş, başqasını geyməli olurdular. Saray adamları – oyanlar, rəmmallar, vəzirilər və baş vəzirilər İsmaya Meşedin naz-qəmzəsi olımda başlarını itirmişdilər. Əgər sarı paltar geyib ona baş çəkməyə getsəydiniz... özünüzi iki nöhrəng gözətçinin ölləri arasında görürdiniz. Arxadan isə ömirin qəzəbli bağırışları eşidilirdi. Elə həmin günü də sarı rəng...

Sarayda hamı pıçıldayırdı ki, ömir göy rəngi görəndə hay-küy salmır. Tamam göy geyinib mülayim-mülayim onun qulluğuna gedirsiniz, hər şey qaydasında olur. Yox! Yox! Ərizonizə qulaq asdığı zaman görürsünüz ki, diqqətlə sizi nəzərdən keçirir. Üzünü ifadəsi dəyişir. Qəfildən böyürməyə başlayır: "Sarı rəng! Mən hər yanda sarı görmək istəyirəm!"

Sarayda həyat zəhərə dönmüşdü. Elə ki İsmaya Meşed indiyə qədər zəhləsi gedən rənglərdən birini sevməyə başladı, işlər xeyli yaxşılaşdı. İsmaya Meşed qızılı rəngi özü üçün ideal seçmişdi. Gör nə tomiş, nə gözəl, nətiqə rəngdir! Bu, onun üçün, gözü görə biləcək və özünün heyran olduğu yeganə rəng idi...

Nəzarətçilər tezliklə al-qırmızı libas və qırmızı misdən zirhə aldılar. Əmir isə xəzinənin bütün yaqutlarını saray adamlarına paylayıb tapşırırdı ki, bunları həmişə özləri ilə gəzdirsinlər. Saray bir daha öz görkəmini dəyişdi. Barılar, damlar, təpələr, minarələr soliqə ilə ən parlaq rəngə boyandı.

Hovuzun suyu da qızılı rəngə boyandı. Xalçalar da, divar kağızları da, saçlar da, saqqallar da, qatırlar və pişiklər də rənglərini dəyişdilər...

Əmirin sarayını boyamış qızılı rəng günü-gündən bütün Meşirad şəhərini bürüdü. Əmir öz sarayında, qırmızı bəzədilmiş otaqlarında xoş günlər keçirirdi.

Lakin sarayın və saray adamlarının rahatlığı uzun çəkmədi. Bir səhər İsmaya Meşed baş vəziri təcili yanına çağırıldı:

– Bir bax! – deyərək özü göstərdi. – Bir bax!

– Bəlkə bir az istirahət edəsiniz? – vəzir dilləndi.

– İstirahət! – ömir bağırıldı. – Elə bircə istirahətə çatmır! Görmürsən rəngim ağarıb?! Tamam ağarmışam! Mənim bu murdar və ürəksiz rəngdən zəhləm gədir! Eşidirsənmi?!

Baş vəzir tez həkim çağırtdırdı. Həkim Səmərqənd münəcciminin adamı idi.

– Əlahəzrət görək havasını bir az dəyişsin, – deyərək elmi xadimi müalicə müəyyən etdi.

...Həmin səhər İsmaya Meşed çox tez qalxdı. Onsuz da axır vaxtlar sarayı yalnız gün çıxanda və batanda tərək edirdi. Bu qısa vaxtlarda səma qızılı, buludlar isə qırmızımtul olurdu.

Çox dərəcəli bir əhvalat baş verdi...

Qırmızı fayton şəhərin böyük, qaynar meydanına təzəcə çatmışdı ki, bərk hay-küy qopdu... yüzlərlə adam üz-üzə durub qışqırır, bağırır, əl-qolunu ölçür, cin kimi atılıb-düşürdü. "Bizim ömir göy rəngi xoşlayır", "Yalansa Allah sənin o zəhərli dilini qurutsun", "Onun sevdiyi rəng yaşılıdır!", "Yox! Qırmızıdır!"

Yaşıl rəngin tərəfdarları göy rəngi müdafiə edənlərə hücum çəkir, qara rəngin adamları ağ rəngi bəyənənlərə dəyişirdilər. Həç kəs inadından dönmür, fikrini yumruqla, çığırmaqla sübut etmək istəyirdi. Bir dəstə burada söyüşür, bir dəstə o yanda dəyişirdi, ələm bir-birinə qarışırdı. "Sarı", "Yox, boz!"

İsmaya Meşed görünmürdü. Onun ətrafında misilsiz bir rəng qarışıqlığı yaranmışdı. Paltarlardakı və əmmamələrdəki qızıl və yaqut qaşlar parıldayırdı. Açılmış əmmamələr qədim qoşun bayraqları kimi rəngbörəng şəkildə yellənirdilər.

İsmaya Meşed elə gəldi ki, ürəyi partlayacaq.

– Bu rənglər... Yox! Daha dözmürəm, ürəyimi partlayır, ölürəm.

Əmir qollarını göyə uzadıb Allahdan kömək dilədi. Elə ki, Allahdan kömək gəlib çıxmadı, o, gözünün qabağında qaynayan bu nəhəng rənglər dənizindən qaçıb yaxa qurtarmaq istədi.

Xırıltılı səslər ömr etdi:

– Tez, saraya!

Tələsik saraya qayıtdılar. Burada ömir hər şeyi qırmızı görəndə çox sevindi.

İsmaya bayaqkı qəzəbini qızartısı hələ də sifətində idi.

Baş vəzir dedi:

– Əlahəzrət indi yaxşıdır!

Əmir, güzgünün qabağına keçib özü baxdı. Onun yanaqları və alnı qızarmışdı. Əmir xeyli xoşaldu.

– Görün, nə gözəl rəngdir!

Baş vəzir cürət edib dilləndi:

– Bağışlayın, əlahəzrət, deyəsən bu qozəbdəndir. Hirsiniz başınıza vurub.

Lakin İsmaya Məşəd heyran–heyran öz sifətinə baxmaqda davam edirdi. Onun üzünü get–gedə daha da al–qırmızı rəng alırdı.

– Mən xoşbəxtəm, – deyər o pıçıldadı. – Mən xoşbəxtəm... Mən xoşbəxtəm...

Məşiradın dəli əmiri İsmaya Məşəd bu sözləri deyər–deyər can verdi. Onun bəyninə qan sızmışdı.

Əmirin qəbri üzərində heç vaxt çiçək bitmədi. Çünki onun vəfalı adamları orada bitəcək çiçəklərin rəngləri bərədə razılığa gələ bilmirdilər. Həmin rənglərin Allahın hüzurunda İsmaya Məşədin xoşuna gələcəyi, yaxud zəhləsini aparacağı məlum deyildi...

JAN SANİTAS

SAKITLİK

(hekayə)

Reymon Pake kəndi çox sevdi. Hər yay Parisdən çıxıb Yuxarı Avrəndəki bir kəndə gedir. Kənd, mərkəzi yoldan da, bizim əsrəndən də aralı düşüb. Burada yarım düyün yəndəmsiz, alçaq cv var. Evlərin kiçik pəncərələrindən süzülən zəif işıq adamı şehrəyir. Hər evin isti nəfəsləri bir pəyosi də var. Kəndin bir bulağı var, lap çoxdan axır. Kəndin üstünü nəhəng şabalıd ağaclarının dən düşmüş saçları, sarmaşmış qotazları, budaqlarda gözəl naxışlara oxşayan mamırlar, bir də səma – aydın, mavi, əzəmətli bir səma örtüb. Qoyun sürüsünə oxşayan təpələr kəndi araya alıb onu yaşıl dolanbacları bir vadiyə döndərüb. Ara–sıra otlaqlar, tarlalar və göllərin ətrafında tərəciklər üzərində küknar, şam və toz ağacı meşələri görünür. Hələ süpürgə güllərini görəsən! Onlar əvvəl qırmızı olur, yavaş–yavaş sarılır, payızda isə ağarırlar.

Reymon Pake bir qarış ilə qocanın qonağı olur. Qocaların üzvləri, əlləri clo bil şümşad ağacından yonulub. Səmimi və məhrəban adamlardır. Reymon onları nənə və baba çağırır. Reymonun orta əsr qalası kimi qalın divarlı otağında sorinlik və sakitlik hökm sürür. Otaq yarımqaranlıqdır. Burada illərdən bəri işləyib üzölmüş məbel – çarpayı, paltar şkafları, masa var. Mücrünün üstünə qoyulmuş mis şamdanlar otağa titrək, zəif işıq səpələyir.

Reymon Pake burada gördüklərinin hamısına kənd deyir. Gündüzün günəşi də kənd deməkdir, gecənin ulduzları da. Nə yağış, nə də külək haqqında fikirləşməyə dəyməz.

Günəş kəndi qızdırdığı, qızılı dalğalarla ələmi döyəcəliyi vaxtı Reymon çox sevirdi. Gecənin qarasına boyanmış, üzərində yuxulu səmanın mirvariləri bərk vuran kənd gecəsi də onu məstun edirdi.

Bələ gecələri nəcə sevməyəsən axı; otlaqların, meşələrin, qayaların, çayların, göllərin üzərində mülayim bir sükat hökm sürür.

Reymon Pake sükutu sevır. Amma hər cür sükutu yox. Elə bir sükutu ki, onun nə yerdə, nə də göyü hüdudu olsun. Əbədilik və sonsuzluqla yığurulmuş bir sükut. Kəndin qızmar çağlarına və gecə qaranlığına məhəbbəti də sükuta, sakitliyə olan məhəbbətdən yaranıb. “Sal daşın özünün kamil bir osor olduğu kimi sükut da güclüdür, düşüncə və şüurla doludur” deyən filosofun sözləri burada sübata yerir. Sakitlik Reymon üçün içərisində böyük işlər görülen bir aləmdir.

Bu sakitlik sevimli nəğmələri yada salır, məşhur müğənnilərin qəmgin misralarını zümzüməyə çevirir.

Hər gün günortaçağı Reymon iri həsır şlyapasını başına qoyub cvdən çıxırdı. Şlyapa onu mexikalıya oxşadırdı. Reymon ot basmış cıgırlarla bir-iki saat fikirli-fikirli dolanırdı, yetmiş, iri dənli sünbüllərə, zoğlu şcytan qanqallarına hələ tam qurumamış vələmirə tamaşa edirdi. Günün ən qızmar çağı sakitlik olur, bu sakitlikdə təbiət lap qədimlərdəki kimi hökmranlıq edir.

Gecə düşəndən sonra da Reymon Pake həmən cıgırlarla gözünirdi. Gecələr şlyapanın əvəzinə başına beret qoyur, ayağına isə həmişəki yumşaq ayaqqabılarını geyirdi. O, əlləri cibində gözünirdi, yerlə göyün bir-birindən seçilmədiyini məhrıban bir qaranlıqda uzaq kəndlərin sarışın işıqları ilə göydəki gümüşü ulduzların bir-birinə qarışdığından ləzzət alırdı. Yerın sükutu göyün sükutuna bənzəyirdi. Hər ikisi insanı vələh edir.

Kənddəki bu sakitliklə Parisdə iş otağındakı sakitlik arasında böyük fərq var. Kabinetdəki sakitlik sünirdi, cansızdır. Kənddəki sakitlik iş canlıdır, təbiətin özündən yaranıb. Bu sakitlik günortaçağı milçəklərin və anların vızılısından, quru vələmir sünbüllərinin xışılısından, gecələr isə cırcıramaların iliyə işləyən nəğməsindən və ulduzların səhrli simfoniyasından yaranır. Bəli, bunlarsız Reymonun sevdidiyi sakitlik mövcud olmazdı. Sakitlik boşluğa dönərdi.

Kəçən yay xoş ətirli, mülayim, gözəl gecələrin birində Reymon Pake xəyal dolu cıgırların birində gözündiyi vaxt qəfildən dayandı; elə bil üstünə güssə çiskinlədi. Bu güssənin hardan gəldiyini, yaxud nədən doğduğunu ayırd edə bilmirdi.

O, iri qol-budaqlı bir qoz ağacının dibində donub qalmışdı, bütün bədəni həyəcan içində idi. Bu həyəcan nə qədər çoxdi? Bir saniyə? İki? Üç? Bəlkə on saniyə? Reymon özü bunu deyə bilməzdi. Həmin an çox ağır, çox uzun görünmüşdü. Qəfildən o qüs-

sonın səbəbini duydu, tez həyəcanlandığı kimi tez də sakitləşdi. Nəhayət, nəfəs aldı.

Gecənin sükutunu yaradan səslərə – minlərlə gözəgörünməz canlıların səslərinə güc-bəla ilə çşidilən təzə bir hənırtı qoşulmuşdu.

Reymon Pake diqqətlə qulaq asdı. Eşidilən səs inilti idi, ahestə bir inilti, zəmidəki yetişmiş sünbüllərin xışılısından azacıq zil idi. Səs yaxınlıqdakı kolun dibindən gəlirdi. Reymon Pake yaxınlaşıb aşağı əyildi, üröyi həyəcanla döyünməyə başladı. Ayağı tələnin iti dişləri arasında qalmış balaca qırmızımyıl bir tülkü qalın otların arasında uzanıb qalmışdı. Tülkü, daha əsiri olduğu polad tələdən yaxa qurtarmağa çalışmırdı. Yorulub, ümidini üzüb, böyrü üstə uzanıb ölümlünü gözləyirdi. Zingildəməsi isə ağrının gücündən idi. Reymon aşağı əyiləndə həyvancığaz ölüm gətirəcək zərbəni qarşılamaq üçün titrədi və dişlərini azacıq göstərdi.

Reymon Pake onun əzlimiş pəncəsini tələnin polad çənələri arasından çıxarmaq üçün var gücünü sərf etməli oldu.

Bir nəçə gün sonra, cəni vaxtda Reymon Pake həmən yerdə dayandı. Əsaslı bir məqsədi yox idi. Özü elə-bələ dayandı, azad ctdiyi, həyata qayıtdığı həyvancığına yadına saldı.

Ona elə gəlirdi ki, yaxınlıqda, hündür otların arasında kiçik bir həyvandan tövsüyo-tövsüyo nəfəs aldığıni duyur. Həç təəccüb-lənmədi də. Bu tülküdür! Reymon tülkünün yaxınlıqda olduğuna əmin idi. Həç yoxlamağına dəyməzdi. Tülkü bir az aralıda çömləyib ona tamaşa edirdi.

Reymon Pake addımlamağa başlayanda otlar arasından yüngül bir xışılıtdan hiss ctdi ki, tülkü qaçıb uzaqlaşdı.

Yay boyu tülkü dəfələrlə görüşə gəlirdi. Reymon Pake ona yaxınlaşmaq fikrinə düşmürdü. Axı nəyə gərək? O, bir anlıq həyvancığazın nəfəs çəkməsinə qulaq asırdı, balaca tülkü isə yarpaqların arasından ona tamaşa edirdi. Bu məhrıbanlıq mərasimi başa vurulan kimi hərsə öz ələminə qayıdırdı.

İndi istirahət günləri başa çatıb. Reymon Pake süni sakitliyə qərq olmuş kabinetində olub-kçənələri yadına salır. Otaqdakı yalançı sakitlik də, həyatın karikatürası olan avtomatlar da onu cana gətirir. O, sakitliyə, osil sakitliyə qovuşmaq üçün yayın gəlməsini gözləyirdi. Xəyal dolu cıgırın kənarında isə, yəqin ki, ilıq nəfəsli, qırmızımtıl tülkü onu gözləyəcək.

JORJ KULON

MOTSART QAZAMATDA

(hekayə)

Frcn hobsxanasında bir-birindən qorxmayanlar tez dostlaşırlar. Motsartı iki ay əvvəl mənimlə keşikçi Ernest tanış olmuşdu. Həmin vaxtdan Motsartla dostlaşmışdım. Bəli, keşikçi ilə yox, onunla dostlaşmışdım. Motsart yekpərə həvyına oxşayırdı, qolları güclü, ağılı isə küt idi. Gövdəsi sət, ürəyi kövrəkdi. Baş donuz başı kimi iri, fikirləri isə körpə uşaq fikirləri idi.

O, saman döşəyin üstündə uzanıb gözlərini mənə zilləyirdi. Dərin xəyala dalır, hərdən sayıqlayırdı.

Mən onun deyəcəyi sözləri gözləyirdim. Nə deyəcəyini bilmirdim. Həmişə cyni şeyi deyir, sonra da köksünü ötürürdü. Hiss edir-dim ki, Motsart keçmiş bir əhvalatı gözləri qarşısından keçirir, sonra fikirli-fikirli həmin cümləni deyir.

O yenə köksünü ötürdü. Mən qulaqlarımı şoklədim.

– Hər halda yaxşı işləmişdik!

Motsart bir də köksünü ötürdükdən sonra fikirli-fikirli qalxıb saman döşəyin üstündə oturdu. Bunların hamısı mənə tanış idi. İndi yaxınlıq vaxtı çatmışdı. Motsartın mənə, sözlərimə ehtiyacı vardı.

Gözlərimi Motsartın üzünə dikib, səsimə laqeyd bir ifadə verib nəçə gündən bəri məni narahat edən sualı verdim:

– Motsart? Axı sənə nə üçün Motsart deyirlər?

Araya sükut çökdü. Qurtarmaq bilməyən hobsxana sükutu. Soyuq, qaranlıq, murdar və uzun bir sükut.

Görəsən, Motsart sualımdan hirsələnir ki? Yaman nigaran idim.

Axırı ki, üzümə baxdı. Amma hələ susurduq. Bu hobsxana sükutu idi. Ən ağır cəzaya oxşayan sükut idi... mozar sükutu.

– Mənə niyə Motsart deyirlər?

O, məhraban baxışlı inok başına oxşayan başını yuxarı qaldır-mışdı, iri, cybəcər dodaqlarına təbəssüm qənmüşdü.

Sonra o əhvalatı söyləməyə başladı...

Mademuzel Plianın qanuna dönmüş adətleri vardı. Bu adət-lerin bəziləri onun həyatına məcburən daxil olmuşdu, bəzilərini özü götürmüşdü. Bəziləri isə rahatlığa olan ehtiyacdən yaranmışdı.

Mademuzel Plianın 73 yaşı vardı... Boyu balaca, üz-gözü qırıq, ürəyi hikkəli, özü tənha idi. O, səhərlər özünü yüngülcə soliqəyə salır, azacıq bazarlıq edir, bir az cv işləri görür, bir az da mətbəxdə işləyirdi. Mademuzel Plian zəif, xırdaca, artıq bir adam olduğu üçün gördüyü işlər də elə bil öz boyuna, öz imkanlarına uyğun idi: hər səhər yavaş-yavaş gözünə-gözünə gəlir Ormo küçəsindəki balaca ərzaq mağazasına çıxırdı. Burada özünün balaca sətətinə azacıq ərzaq alıb yığırdı: bir az yağ, bir az kəf, bir tikə donuz ətli.

Bundan sonra o özünün balaca mənzilinə qayıdırdı. Pillokəndə xırdaca Lakoz xanıma bir-iki qısa söz deyər, yaxud gömrük nəzarətçisinin dul qanısı madam Şmello azacıq söhbət edirdi. Saat birdə mademuzel Plian nahar edirdi – xırdaca məsanin balaca bir kün-cündə yüngül bir nahar. Axırda azacıq kəf içirdi. Sonra isə hər şey deyirdi.

Onun xırdaca, dənəşqal, sıxılmış həyatı birdən-birə böyük bir həyata, sevincə selinə, ehtirasla dolu, şirin, əsil insan ömrünə çevrilirdi. Hər gün gündüzdən sonra, saat iki olan kimi mademuzel Plian öz pianinosunun (royalının) qarşısında oyləşir, düz axşam saat altıya kimi çalırdı. Dayanmadan çalırdı, deyər bilərəm ki, heç nəfəsini dörməyə də dayanmırdı. Nə çalırdı? Bütün repertuarını çalırdı. Yəni “Qarımış qızın duası”nı çalırdı. Bəli, təq qaldığı əlli bir ildən bəri mademuzel Plian hər gün gündüzdən sonra dörd saat ərzində Badagervskanın əsərini çalırdı. Başqa heç nə çalmazdı.

Onun ifası haqqında rəylər müxtəlif idi. Yuxarıda yaşayan bir qadın, madam Kler deyirdi ki, çox pis çalır, madam Karl isə güman edirdi ki, çox əla çalır. Bu fikirlərin hər biri, şübhə yox ki, şişirdilmişdi. Lakin həmişəki kimi, əsil doğru fikri kütlə söyləyirdi. Yəni, qonşuların gur səsi xoru bildirdi ki, bu çalğı hər şeydən əvvəl baş ağrısıdır.

Bunu, ələlxüsus, şənbe günləri axşam – kişilərin cvdə olanda (onların əyləncəsi yox idi) hiss etmək olurdu. Bir də görürdün ki, onlar mənzillərindən çıxır, əl-qollarını oynadıb acıqlı-acıqlı qışqırırlar, deyirlər. Onlara baxanda adam fikirloşirdi ki, fransızlar musiqini çox sevmirlər.

Lakin süpürge ağacları ilə otaqların tavanlarını bir az döyöclökdükdən, bir az çıxır-bağır saldıqdan, ah-nalo ctdikdən sonra hamı sakitləşirdi. Çünki əlli bir ildən bəri hamı bilirdi ki, nə olar olsun, mademuzel Plian saat ikidən altıya qədər “Qarımış qızın duası”nı çalacaq. Hələ üstəlik hamı qarımış qızın hoyatına, tonhahığına və kimsəsizliyinə də bələd idi. Elə buna görə də qonşuların hirsiz tez soyuyur, ona yazıqları gəlir, onu başa düşürdülər. Hər gün günortadan sonra o, əslində pianino çalardı: öz ərinə novaziş göstərən qadınlar kimi pianinosuna novaziş edirdi, onu sevirdi... şirin bir zövq alırdı. Onun çaldığı “Qarımış qızın duası” deyildi, mademuzel Plian öz duasını oxuyurdu. Axı özü qarımış qız idi.

O, öləndə hamı heyifsilondi. Qonşular pul topladılar, nar gülündən lira şəkili bir əkilil hördürdülər. Bəli, fransızlar çox musiqipö-röst olmasalar da, simvolik əlamətləri xəşləyirlər.

Sonra narahatlıq, nigarançılıq başladı. Həmiyə məlum idi ki, mademuzel Plianı öldürmüşdürlər.

Xəlvəti Luici Kaksiopodan şübhələnirdilər. O hər şənbə saat beş radələrində dözə bilməyib pilləkəndə çıxır, Məryəm ananı köməyə çağırır, söyləyirdi ki, başı bu səsə dözə bilməyib partlayacaq. Əlləri ilə havada qarqız forması düzəldir və italyan ləhcəsilə mızıldayır: “Qarqız kimi partlayacaq”, “Başım qarqız kimi partlayacaq!”

Lakin bu yersiz şübhə uzun çəkmədi. Tezliklə məlum oldu ki, mademuzel Plian sadə həyat sürən, az xərcəyən, az çtiyaclı bir adam olduğuna görə qənaət edib xeyli pul toplayıbmiş. Deməli, onu qarət məqsədilə öldürüblər.

Həmin vaxtdan müstəntiq Muflet “qarımış qızların canisi” haqqında fikirləşməyə başlamışdı. Həmin şəxsi müstəntiq yaxşı tanı-mırdı, bir onu bilirdi ki, adı Joze Mülosdur. Bir ildən bəri müstəntiq onun əsil simasını açmaq istəyirdi. Jozeni tutdular, istintaq ctdilər, sorğu-suala tutdular. Heç nə! Heç nə çıxmadı: mayın 17-də saat 18-də Mülos “Kleron” kafesində kart oynayarmış. İyirmi nəfər şahid var idi.

Cinayət saat altıdan əvvəl baş verə bilməzdi, çünki qonşular bir səsle təsdiq edirdilər ki, mademuzel Plian həmişəki kimi saat iki-dən saat altıya kimi ara vermədən pianinoda çalır.

Muflet fikirləşdi ki, adamların şahidliyi həmişə dəqiq olmur, həm də ki, “Kleron” kafesi ilə mademuzel Plianın evi arasında üçcə avtobus dayanacağı yol vardı. Əgər cəld olsa, Mülos vaxt tapardı...

Lakin “Kleron” kafesinin sahibi sözünün üstündə möhkəm durmuşdu:

– Mülos kafeyə saat beşdən əvvəl gəlmişdi. Kafenin daimi müştəriləri də eyni sözü deyirdilər. Onda Muflet məhkəmə hokimi ilə tutuşmalı oldu. Meyiti təşrih ctdilər. Gözlənilməz nəticələr alındı. Mademuzel Plianı mədəsində həzm başlamamışdan öldürmüşdülər.

– Deməli, axşamçağı, nahardan sonra?

– Ola bilməz, – deyə həkim etiraz ctdi, – heç olmasa, yeddi saat əvvəl.

– Səhər yeməyindən sonra!

– Belə çıxır.

Qarımış qızın qonşuluğunda yaşayan arvadlar arasında madam Karl daha ciddi adam təsiri bağışlayırdı, bu qarıya inanmaq olardı. Muflet ona bir də qonaq gəldi. Nəzakətəli mademuzel Plianın uğursuz təleyinə heyifsilondiyini bildirdikdən sonra ciddi səsle soruşdu:

– Yaxşı fikirləşin, madam... deməli, sizin rəfiqənin meyiti mayın 18-də saat 15.30 dəqiqədə tapılıb.

– Elədir ki var. Saat ikidə onun çalğısını eşitməyəndə hamımız narahat olduq... fikirləşdik ki, onu heç səhər də görənlə olmayıb. Onda ev nəzarətçisinin yanına gətdik, sonra... onu tapdıq...

Madam Karl hıçqıraraq ağladı. Muflet yəni sual verdi:

– Əvvəlki gün onun saat 2-dən 6-ya kimi çaldığına əminsinizmi?

– Əlbəttə... hələ deyə bilərəm ki... mən hey bu haqda fikirləşirəm... amma... səfəh hesab edə bilərsiniz... amma o, ölümün gəldiyini duymuşdu...

– Siz niyə belə fikirləşirsiniz?

– Çünki... Ah! Əgər o ölməmiş olsaydı, bəlkə də mən bunu duymazdım. İndi fikirləşirəm... Mən sonra hiss ctdim ki... O... yəqin ki, tezliklə öləcəyini duyubmuş... O həmişəkəndən yaxşı çalardı... O, incəsənət adamı idi, başa düşürsünüz mü, cənab müstəntiq, mən inanıram ki, o duyubmuş...

Lakin Muflet daha ona qulaq asmırdı. O, qaça-qaça pilləkənləri düşürdü.

– Beləliklə, mən özümü ələ verdim, – deyə Motsart köksünü ötürdü. – Muflet polis romanlarındakı xatərxşçılar kimi sayıq idi. Axşam o məni evimizdə gözləyirdi.

– Bəs sonra?
– Sonra mən hər şeyi boynuma aldım. İki il idi ki, pianinoda çalmağı öyrənirdim. Bunu məndən Jozse xahiş etmişdi: “Təmiz işdir, demişdi... Sənlik bir iş yoxdur. Sənin işin təkcə saat ikidən altıya qədər “Qarımış qızın duası”nı çalmaqdır”. Mənim tərəddüd etdiyimi görüb, demişdi: “Adi pianinoda yox, royalda çalacaqsan”. Onda mən razılaşmışdım...

Qarı bazarlıq etməyə gedəndə biz onun evinə girdik. Gizləndik. Qarı nahar edib salona keçdi, onda tarakk! Bu işi Jozse gördü... Yaman cəld imiş... Mən isə gördüm saat ikidir... keçdim pianinonun arxasına... düz axşama kimi çaldım...

Motsart bir də köksünü ötürdü, sonra isə mızıldandı:

– Hər halda yaxşı işləmişdik! Məni Motsart adını Muflet verdi.
– Sən həmin saat hər şeyi boynuna aldın?
– Bəs necə? O məni çantam qoltuğumda pianino dərsindən qayıtdığım vaxt evdə yaxaladı.

O mənə tərəf çevrildi:

– Nə edə bilərdim? Mən musiqinin dadını öyrənmişdim.

Aramıza sükut çökdü, ikimiz də fikirləşirdik.

İki il çalışsan, səbirlə gecə-gündüz öyrənənsən (sol əlin altın-dakı düymədə qammadan ənənəvi öyrənməkdə dostum çox əziyyət çəkibmiş), axırı da belə...

Amma həbsxanada da onun təsəllisi vardı:

– Bilirsənmi, mən niyə hər şeyi boynuma aldım. Çünki qonşu Karl xala belə hesab edirmiş ki, qarı çox mahir çalğıçı imiş... Hə! Amma sonra hiss edib ki, mən ondan yaxşı çalırırammış.

Bu sözdən sonra Motsartın forohdən üzü güldü... Sonra xəyallar ələminə cumub saman döşəyin üstündə şirin-şirin mürgülədi.

O yavaş-yavaş yuxuya gedirdi, amma gördüm ki, barmaqları sol yanbızı üzərində asta-asta pianino dillərini oynadırmış kimi tərpənir.

O beləcə arxayınlıqla, üzündə xoş təbəssüm xoşbəxt bir körpə kimi yuxuladı.

Axı məlumdur ki, Motsart da uşaq kimi yatırmış.

NOEL KALEF

QALA

(novella)

Cırcıramalar susub nöyə isə qulaq kəsildi. Sonra onların “konseri” yenidən səslandı. Maşın dikə yol aldı: motorun uğultusu cırcıramaların səsini batırdı.

Yola çıxmağına peşman olub, gərginlikdən darıxmış kişi, sükanı öləndən buraxmadan geri qayıtmaq barəsində fikirləşdi.

O, döngəni burulmaq üçün maşını qayanın yanına verəndə birdən təkərlərin düz qabağında bir qaya parçası dikəldi. Qadın qış-qırdı. Daş, maşının qanadını cızdı, lakin maşın bir neçə metr də yeriyib dayandı. Sürücü öyləci basıb, motoru söndürdü. Kişi bir azdan özünə gəlib starteri işə saldı. Motor guruldadı və dərhal susdu.

Kişi ruhdan düşmədi. Qadının baxışlarından gizlənməyə çalışaraq, maşını işə salmaq üçün dəfələrlə cəhd göstərdi. Sol dizi osməyə başladı. O, ol öyləcini burdu və başını yana çevirdi. Bu vaxt gözü arvadının gözüne sataşdı. Onlar tərpənmədən, bir-birinə xeyli dinnəzəcə baxdılar. Bu sükutun arxasında qarşılıqlı nifrət duyuldu. Bu nifrətin səbəbi bir an əvvəl hər ikisinin keçirdiyi təhlükə idi.

Sonra, həmişəki adəti üzrə kişinin dodaqlarında təbəssüm göründü. Lakin qadın bu gülüşü laqəydcəsinə qarşıladı, onun üzü qorxudan hələ də açılmamışdı. Əvvəlcə qadın dilləndi:

– Maşını bəlkə itələyək?

Kişi başı ilə etirazını bildirib starteri söndürdü.

– Bəlkə benzini qurtarıb?

– Tamamilə əksinə, – kişi əsəbi halda ona qabardı. – Karbürətor ağzına qədər doludur.

Qadın çığırdı:

– Onda akselətoru basma!

– Məni rahat qoysana, – hirsindən partlayan kişi cavab övəzinə çımxırdı.

Maşın birtəhər yerindən tərponmuşdı ki, bədlıkdən motor təzədən susdu.

– Orda nə isə əngəl var. Gedim baxım.

Qadın ondan bərk tutdu:

– Məni tək qoyma.

“O dəlidir” – deyə kişi fikirləşdi və özünü güclə saxlayıb yenə də gülümsəməyə çalışdı.

Qadın daha israr etmədi və özünü kənara çəkdi. O, kişinin sancmaq məqsədi ilə dedi:

– İndi mənə aydın oldu.

Kişi dərhal üzünü çevirdi:

– Sənə nə aydın oldu? Nə?

Qadın acıqlı bir cəhəmlə cavab verdi:

– Məgər mənim ixtiyarım yoxdur ki, soruşum sən niyə mənə bura gətirmisən?

– Hə, bu gözəl mənzərədən həzz almaqçın! Sən belə düşünə bilərsiniz.

– Əlbəttə, bütün bəhanələr mənzərədədir...

Kişi yumruğunu sıxdı:

– Bir bax, gör, ağlına necə axmaq fikir gəlir.

– Əgər mən dəliyəmsə, niyə mənə dəlixanaya verməmişsən, – deyə qadın çıxmırdı.

– Ona görə ki, zəifliyim ucundan sənin əsirəm olmuşam.

– Mənim? Sən inanırsan ki, məhz mənim əsirəm olmusan?

Qadın cəhəmləncə sözünə kişi özünü itirdi: qadın varlı idi, kişi kasıb. Dəməli, sevgi bu imiş?! – Həmişə bir-birinə etibar etmədən yaşamaq!

Qadının gözləri hədsiz bir sevinclə parladı, o hədəfə vurmuşdu.

– Nə olur olsun, – kişi astadan dedi, – bütün bu qarmaqarışıqlıqda mənə birçə şey aydındır ki, sən sevirsən.

Belo çıxırdı ki, o təəssüflənir. Söz qadına çatdı. O sanki ərindən ayrılarmış kimi, ona sıxıldı və hönkürtü ilə ağlayıb kişinin üzünü öpüşlərə qərq etdi:

– Mənim əzizim!.. Mənim əzizim!..

– Daha heç bir çıxış yolum yoxdur, mən dəli ilə evlənmişəm! – deyə kişi fikirləşdi.

Qadın dərindən ah çəkdi və kişinin aralandı. Kişi maşının qapısını açdı.

Qürub günəşinin sofoqları yolu işıqlandırmışdı. Cırcıramaların mahınısı qulaqları batırırdı. O, çətinliklə qaya ilə maşının arasından keçərək təkərə yaxınlaşdı və o dəqiqə böyük daşı gördü.

– Hə, görürsən, maşını saxlamaq üçün bundan yaxşı oyləc tapmaq olmaz.

O, aşağı öyildi və daşı qaldırmaq istədi. Daş çox ağır idi. O, iki əli ilə daşı uçuruma sarı itələdi.

O belə fikirləşdi ki, on saniyə keçməmiş, daş aşağıda olacaq. Kişi nəfəsini dərib, ayağa qalxmaq istəyəndə hiss etdi ki, müvazinətini itirmişdir. O, bunun səbəbini dərhal başa düşə bilmədi. Amortizatorların səsinə çitçək məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü. O, həyətdən dönüb qaldı: sanki çoxdan bəri gördüyü yuxu gözələrində yenidən canlandı.

Yalvacı bir səslə qışqırdı:

– Janna!

On metr kənarda maşın dağdan üzə aşağı dıgırlanırdı. O, maşının dalınca götürüldü. Qulağına yavaş bir səs gəldi. “Qorxulu heç nə yoxdur, yoqın radiatordur!” Tez özünü maşının qapısına çətdirdi, qapını itələdi, arvadının oğlondan tutdu.

O tövşüyüdü.

– Sənə bir şey olmayıb ki?

Qadın küncə sıxılıb ayaqlarını altına yığaraq laqəyd bir nəzərdə ona baxırdı:

– Əyləci niyə buraxdın? – kişi soruşdu.

– Mən buraxmadım.

Qadın yad bir kəsin sui-qəsdinə laqəyd bir şahid kimi çitirərsiz və xüsusi inamsızlıqla danışırdı. Kişi az qalardı ki, hönkürsün.

– Əlbəttə! Belo çıxır ki, guya mən bütün gecəni oturub əyləcləri mişarlamışam.

– Mən clə demirom.

– Mən bilirom ki, sənin ürəyindən bu keçir.

– Mənim əzizim, sən ki tamam tərdən sən, – deyə qadın səsinin ahəngini dəyişdi.

Kişinin ürəyi yumşaldı. Ancaq qadınını qucaqlamaq, oxşamaq arzusunda qarşı mübarizə apardı. Qadın buna döyməzdi. Bəs kişi? Kişi nəyə döyürdü?

Dağın zirvəsindəki meydançaya yüz metr qalırdı. Kişi motoru işə saldı, əyləci basıb, maşını geri döndərdi. Qadın tərponmirdi. Kişinin yenə ona yazığı gəldi.

– Fikrini dağıtmaq istəmirsən?

Qadın cavab vermədi. Kişi nofəs çəkmədən qadının cavabını gözlədi. Qadın köks ötürdü, yerində qurcalandı və xəfifcə gülümsündü:

– Əzizim, mənə açığın tutmasın. Bu andıra qalmış yol mənim səbəblərim üçün yaramaz, çox üzücüdür. Bir tərəfi sıldırım qaya, o biri tərəfi – uçurum. Ətrafda nə bir koma var, nə də bir insan...

– Mənim zavallım... Əgər bilsəydim... Mən istəyirdim ki, sənin könlün açılsın.

O əyildi ki, qapını açsın. Qadın fürsət tapıb kişini öpdü. Bu öpüş, əlbəttə, bir daha göstəridi ki, onun ağılı başında deyil.

Hər kəs öz tərəfindəki qapıdan düşdü. Qapılar örtüldü.

– İlahi, nə gözəldir! – deyər qadın qışqırdı.

O, indi bir tərəfi toranlığa bürünmüş, o biri tərəfi qürub şəfoqləri ilə qızarmış ağacların başından gözünü çəkə bilmirdi.

Kişi qadının çiyinlərini qucaqladı:

– Məgər mən düz demirdim? Bura gəlməyə dəyməzdi?

Qadın onun sözünü kəsdi:

– Bu yeri hardan tanıyırsan?

– Pyer mənə demişdi...

– Pyer? Bu, mənə heç təəccübləndirmir. Ondan başqa şey gözləmək olmaz. Bu yer, elə bil lap cinayət üçün düzəlib...

Kişi zarafat üçün söhbətə girişdi:

– Hə, əlbəttə, şahidlər yoxdur.

Qadın bu sözləri gerçək başa düşdü. Onun səsi titrədi:

– Ürək sözünü demək üçün bura çox əlverişli yerdirdi. – Daş skamyanın qabağında ayaq saxlayıb, kişinin əlini sığalladı: – Bura, sənə heç nəyi xatırlatmır?

– Düzü, heç nə...

Qadın kişinin mütərəddidliyinə son qoydu:

– Eybi yoxdur... – qadın köksünü ötürdü, – unutmusan...

– Unutmuşam? Nəyi unutmuşam?

– Sən bizim ilk dəfə üstündə öpüşdüyümüz skamyanı unutmusan...

– Ah, bir gör nəyi yaddan çıxarmışam?! – kişi vəziyyətdən çıxmaq üçün fikirləşdi.

– Axı, əzizim... Mən heç skamyanı görmədim, – deyər kişi qadını qucaqladı. – Bizim ilk öpüşümüz elə ləzzətli idi ki, o vaxt mən gözəlrimi yummuşdum.

Qadın acı-acı güldü:

– Sən həmişə deməyə söz tapırsan.

Birdən qadın kişidən aralandı:

– Görürmü? Əsil mətləb də bundadır... Bax, səndən elə bunun üçün qorxuram. Sən həmişə yalan deməyə hazırsan.

Bikarçılıqdı. Kişi maşınla məşğul olmağa başladı. Qadın yorğun-yorğun köksünü ötürdü və:

– Bax, sən yenə incidin? – dedi.

– Yox.

– Yalan demə. Görürəm ki, alnın qırışıb.

– Xahiş edirəm, keç o yana. Mən istəyirəm bir radiatora baxım, görün nə olub. Deyəsən, su orada tamam qaynayır. Qaç, üstünə sıçrayar...

Kişi qadına əhəmiyyət vermədən işlə məşğul oldu. O, belini dikəltədi, ehtiyatla probkanı burub açdı. İşini qurtarıb cəld kənarə atıldı. Qaynar su fişli ilə sıçradı.

– Hə, mən sənə nə dedim? Elo bil xalis qaynar bulaqdır. Əgər o tərəfə keçməsəydin...

Arvadının dinmədiyindən narahat olub geri baxdı.

Qadın uçuruma sarı elə əyilmişdi ki, kiçik bir hərəkət...

– Janna, ehtiyatlı ol, – kişi yalvardı.

Qadın bir az da əyildi.

– Janna, mən səni sevirəm, and içirəm ki, mən səni sevirəm...

Kişi bu sözləri düşünmədən deyirdi, bu sözlər onun köksündən mənəşis qopurdu ki, arvadın qulağına çatdı. Bədbəxtin bədəni uzun müddət səbətsiz müvazinətdə həyatla ölüm arasında gərilərək qalmışdı. İndicə qopub uçuruma yuvarlanacaqdı... Sonra qadın yavaş-yavaş və sanki təəssüf edərək bədənini dikəltədi. Kişi öz yanaqlarında göz yaşlarını duyaraq heyrətə gəldi. Deməli, bütün bunlara baxmayaraq qadın onun üçün əziz idi? Nəhayət, qadın dönəndə, kişi onu laqəyd nəzərlə qarşıladı.

– Mən səni sevirəm, Janna... – sözlərini təkrar etməkdən başqa çarəsi qalmadı.

Onlar bir-birinin üstünə atıldılar:

– Deməli, mən sənə lazımam?

– Ay doli, ay sarsaq!..

Kişi, qadını köksünə sıxdı və sanki onun salamat olub-olmadığını yoxın etmək üçün əllərini onun bədənində gəzdirdi. Qadın sevincə güldü:

– Məni daha bərk sıx. Elə bərk sıx ki, sümüklərim xırçıldasın...
– Birdən o, yenə diksindi. – Aman allah! Bu döşətdir! Sən təsəvvür edə bilməzsən... Bu uçurum... Mən özüm də deyirdim ki...

Yenə hər şey öz əvvəlki yoluna düşdü. Kişi məyusluğunu gizlədərək onun sözlərini tamamladı.

– Sən yəqin deyirdin ki, “o məni öldürmək üçün bura gətirmişdir. O məni sevmir, ona mənim pulum lazımdır”. Buna görə də sən uçuruma daha çox oxuyuldu. Sən o vaxt elə buna görə əyləci buraxmışdın. İstəyirdin ki, öz qorxularına birdəfəlik son qoyasan.

Qadın başı ilə kişinin sözünü təsdiq etdi. Sanki həqiqət onun üçün indi açılmışdı. Sonra əlavə etdi:

– Mən həmişə öz-özümə deyirdim: “Əgər o məni sevirsə, gələcək”.

– Bax, elə-belə də oldu! Mən həmişə səninləyəm. Gətmək istəyən sən sən.

Qadın barmaqları üstə qalxdı və uşağ şıltaqlığı ilə onun dodaqlarından öpdü. Kişi qadının könlünü almaq üçün zərəfat etməyə çalışırdı. Elə bil ki, hər şeyi doğrudan da yenidən başlamaq olardı.

– İyirmi ildən sonra biz bura qayıdırıq, o vaxt mən sənə soruşaram – bu öpüşümü zəxirəyə xatırlayırsanmı?

– İyirmi il... Biz onda qoca olacağıq!..

– Bizim onda qırx yaşımız olacaq.

– Nə sarsaqlayırsan! Altmış!

– Qırx, – kişi təkrar etdi, – birinci iyirmi ili sayma. Onda biz bir-birimizi tanıyırdıq.

Qadın bu sözlərdən xoşlanıb gülümsədi.

– Ay maddah!

Onlar qayıtmaq üçün tərpəndilər.

Birdən qaribo bir səs çıxdı. Boğuc, koskin bir səs! Sanki qayalar onu top kimi atıb-tutur və səs gətirdikcə bərkiyirdi. Qadın səndələdi. Kişi güldü.

– Kiminsə motoru xarab oldu. Ya da şini partladı.

– Mən qorxuram.

– Qorxma. İradəni topla.

Qadın qışqırdı.

Elə bu vaxt, uzaqda, yel üstündə bir adam görüldü.

– Görürsən?

Kişi onu sakit etməyə çalışdı:

– Hə, adamdır. Nə olsun? Sən allah, özünü itirmə.

Adam yox oldu. Kişinin sözü qadına çatmadı. O, ağır-ağır nəfəs alıb üzünü şüşəyə yapışdırdı və gözünü qaranlığa zillədi.

– O necə oldu?

– Qayanın dalındadır. Özündən çıxma, buna heç bir əsas yoxdur.

– Odur... Odur... bax! Görürsən? – Adam ayaqlarını geniş açıb, onların yolunu kəsdi.

– Dayanın!

– Yox! – qadın qışqırdı. – O sərxoşdur. Sərxoşun işə öləndən hər şey gəlir.

Kişi təşvişə düşdüyünü bürzə verməməyə çalışaraq papiros kötüyünü yavaşca sıxdı.

– Bəsdir! Sən belə həyəcanlananda mən də ağılım itirirəm.

O, starteri basdı. Motor işə düşmədi.

Yad adam onlardan bir neçə addım o yanda tez-tez tövşüyə-tövşüyə nəfəs alırdı.

O yenidən qışqırdı:

– Dayanın!

Qadın çığırdı:

– Yox! Dünya dağılsa da yox.

– Yaxşı, özünü ələ al! Bu zəhrimər motor da...

– Sür, sür! – qadın örnə tələsdirdi...

– Sən istəyirsən ki, mən onu basım?

– Axı o, bizi doğram-doğram edər.

İndi adam maşının kapotuna söykənmişdi. Batan günün son şəfəqində onun üzünün qırışları aydın görünürdü. Sanki güldürdü. Qadın örnin çiyinlərindən bərk yapışmış, onu itələdi. Elə bildi ki, bununla maşın yerindən tərpənməyəcək. Kişi qozəblənmişdi. O qışqırırdı:

– Keç yoldan! Keç yoldan. Mən gətməliyəm!

Yad adam başını buladı:

– Yox! Dayanın!

O, maşının qanadından tutub o biri tərəfə keçdi. Qadın döşət içində inlədi. Əri başını tamam itirmişdi. O, maşının sürətini artırır pəncərənin şüşəsinə endirdi.

– İndi ki belə oldu, sizin üçün pis olacaq. Özünüzü gözləyin!

Yad adam üzünü pəncərənin şüşəsinə yapışdırdı. Onun sifəti daha cybəcər şəkildə aldı. Dodaqları tərpəndi.

– Məni də aparın.

– Yox, yox!

Kişi qadını itələdi, o, sakit danışmağa çalışırdı:

– A kişi, mən çox təəssüflənirəm... lakin...

Yad adam dal qapıya gəlib xırıltılı səsle söydü. Onun içəri girmək üçün göstərdiyi bütün təşəbbüslər əbəs olsa da qadın sakitləşmədi.

– Axı o... o biri tərəfdən girə bilər...

– O qapı da bağlıdır. Narahat olma, özüm...

Sanki qadının nədən qorxduğunu hiss edərkən, yad adam döndü və maşının qabağından keçib dayandı:

– Açın qapını! – deyə əmr etdi.

Onun səsinin ahəngi, maşının sükanı arxasında oturana xoş gəlmədi. İrəli getməyə cəsarət etməyərək o, maşını bir qədər longitdi. Maşın silkələndi, yad adam müvazinotini saxlaya bilməyib yığıldı. Sürücünün maşını yad adamın üstündən sürməyə cürətli çatmadı. Ayağı ilə oylacı basdı. Motor söndü. Yad adam birdən qəhqəhə ilə güldü. Bu, xırıltılı sərxoş gülüşü idi. Kişi qəzəbindən bilmədi ki, nə cəsin:

– O, cərəyan xəttini qırdı! Bu, ona ucuz oturmayacaq! Mən onun dərəcəsini verərəm!..

Kişi maşından düşmək istədi. Amma qadını ondan yapışdı:

– Düşmə! – dedi. – O sərxoşdur. Ondən nə dərəcə gözləmək olar!

Gülüş kəsildi. Maşının içində hava ağırlaşdı. Qaranlıq dəhşətli idi. Ər-arvad qorxudan əsirdilər.

Pəncərəyə vurulan zərbələrdən şüşə cingildəyirdi. Qadının ori daha dözə bilmədi.

– Kəfiniz istədiyiniz qədər pəncərəyə döyə bilərsiniz, qoca. Deyildi ki, olmaz, demək olmaz!

Zərbələr ara verdi, sükut onlar üçün daha vahiməli oldu. Onlar qulaq kəsildilər, yad adamın heç nəfəsi də eşidilmirdi. Qadının ori dərindən nəfəs aldı.

– O bura girə bilməz. Əzizim, mənə inan, biz burada clə bil ki, qaladayıq.

– Qaladayıq?

Bu sözdən onun təəvvüründə qalalar, toplar və soldatlar canlandı. Bir az sakitləşdi. O dilləndi:

– Bəlkə onun silahı var?

– Olsaydı, çoxdan işə salmışdı.

Qadın sakitləşdi. Onun çiyinləri orenin əli altında azca tərələdi. Əri, onun yanağından nozakətə öpdü. Ancaq bu sükut çox sürmədi. Yad adam təzadən pəncərəni döyməyə başladı.

Qadının bədəni ürpaşdı:

– O sərxoşdur... O bizi öldürəcək!

– Zohrimara qalsın, səsinə kəssənə.

O, əlini sövqi-təbii bir hərəkətlə qaldırdı, qadınına bir sillo çəkdi. Qadın səsinə kəsdi. Kişi əlini aşağı salmadan bədəninə irəli verdi, pəncərəni açmaq üçün dəstəkdən tutdu. O özündə güc və qətiyyət hiss etdi:

– Təz olun, cərəyan xəttini birləşdirin, yoxsa mən.

– Yaxşı, bir şərtlə razıyam, görək siz mənə də aparasınız...

Bu, vəziyyətdən çıxmaq üçün ən ağıllı tədbir olardı... Lakin qadının gözləri çilgünlüklə parıldadı. Kişi çiyinlərini çəkərək:

– Axı, sizə dedilər ki, olmaz, demək olmaz, – dedi.

– Axmaq, siz mənə başa düşmürsünüz...

– Nə qədər ki, siz sərxoşsunuz, mən heç bir şey anlamıram istəmirəm.

Onların ikisi də danışır, bir-birinə qulaq asmırdılar.

Qadının gözündəki dəhşət tədricən orenə də sirayət etdi:

– Əgər cərəyan xəttini birləşdirsəniz, mən sizə söz verərəm ki...

Kişi sözünü qurtarmamış, qadın qorxunc bir səsle çıxırdı:

– O, əlini içəri soxmaq istəyir!

Qorxuya düşmüş kişi, dərhal dəstəyi burub şüşəni qaldırdı. Yad adam qışqırdı. Qadının dişləri qorxudan bir-birinə dəyirdi. Əri çətinliklə deyə bildi:

– Bax, gördün... Qurtardı... Özün görürsən ki, o bizə heç nə edə bilməz. Mən sənə dedim ki, biz qaladayıq...

– O istəyirdi ki, əlini içəri soxsun... Əgər sən onun barmağını ozməşəydin...

Kişi, yad adamın barmaqlarını ozməyənə peşman oldu.

Qadın osə-osə birdən dikəldi:

– O hardadır?

Onlar diqqətlə qulaq kəsildilər. Nə səs, nə səmir. Qadın özünü ayaq üstə saxlaya bilmədi. Fərarlar gur işıq saçdı. Yad adam beş metr aralı, düz maşının qabağında dayanmışdı. Gərginlikdən üz-gözü öyilmişdi. Əllindəki yekə daşı atmağa hazırlaşdı. İşıq onun gözlərini qamaşdırdı. O, hiddətlə daşı tulladı. Qadından boğuş bir səs çıxdı. Maşının sol fərası parça-parça oldu. Kişi işığı söndürdü.

Bu hal uzun müddət davam edə bilməzdi. Bir neçə dəqiqə də belə keçsəydi, qadın bu gərginliyə dözmə bilməyəcəkdə. Əri qət etdi:

– Mən çıxım onunla danışıq!

– Yox!

– Məno qulaq as...

– Çıxma, o səni öldürər. Silahı var.

– Əgər onun tapançası olsaydı, çoxdan...

Qadın ərinə sıxılaraq, onu sözünü tamamlamağa qoymadı.

Kişi, yad adamlar necə mübarizə etdiyini və məğlub olduğunu təsvir etməyə gətirdi... Arvadının bu heyvanın ölində əsir olduğunu düşünəndə qadınla razılaşdı.

Gülüş sosləri yenidən gəldi:

– Monim hələ vaxtım var... – deyərək yad adam çıxırdı. O, öskürəkən boğulurdusa da gülməkdə davam edirdi. – Monim hələ vaxtım var!..

Onun ləngər vura-vura məşinin ətrafında gəzişməsi aydın çəkilirdi. Sonra onun addımlarının səsi kəsildi.

– Əlbəttə, o, butulkasını da özü ilə gəzdirir, – deyərək qadın pıçıldadı, – bircə qulaq ver! O, ayaq üstə dura bilmir. Sən gördün ki, o tamamilə özündən çıxmışdı. Qapını açmaq ağılsızlıq olardı...

– Əlbəttə, əlbəttə...

Kişi tənhalıq hiss etdi. Ərinə sığınmış bu qadın onu xarici aləmlə əlaqələndirən yeganə körpü idi.

– Keçər, qorxma. Hər şey yaxşı olacaq. Biz ki, bir yerdəyik. Elə bu, böyük işdir.

Qadın sakitləşdi, üzr istəyən balaca bir qız kimi yavaşdan dedi:

– Hər halda mən sınaqdan yaxşı çıxma bilmədim.

– Əlbəttə, özüm. Bu, sənin üçün həddindən artıq ağırdır. Mən çox təvəssüf edirəm ki...

Qadın onu qabaqladı:

– Sən haqlısən. Bu mənim xeyrimə oldu.

Onların hər ikisi açıq danışmağa cəsarət etmə, fikirlərini bir-birinə üstüörtülü ifadələrə başa salmağa çalışırdılar. Qadın başını onun çiyinə qoyub dedi:

– Mən dərhal başa düşdüm ki, sən düz deyirsən: biz qaladayıq.

Kişi üzünü tursutdu. Bu sözün mənasını o, yalnız indi dərk etdi. Doğrudan da qadınla bir yerdə bu qala içərisində qıfıllanıb qalmışdı. Halbuki bir az əvvəl qadın ona öz canını kimi baxırdı. Bu fikir, qadının gic beynində hər dəqiqə yenidən oyana bilirdi.

Birdən ağılına gələn fikir onu çaşdırdı: kim bilir bəlkə də yad adam, həmişə onu təqib edən xosflardan xilas olmaq niyyəti ilə öz ərinə öldürmək istəyən arvadının göndərdiyi canıdır? Axı, həmişə geri çəkilmək olmaz. Təhlükə ilə üz-üzə gəlmək lazımdır. Ancaq hansı təhlükə ilə? Bircə bunu bilmirdi. Lakin hiss edirdi ki, o, no isə çox mühüm və əsas bir şeyi hələ həll edə bilməyib. O, bir siqaret çəkmək istədi. Siqaretin odu qaranlıqda işıqladı.

– Bir tədbir tək! – deyərək arvad təkid etdi.

– Nə tədbir?

– Bilmirəm. Bir qorara gəl.

– Cəhd edərim.

– Əlbəttə, bu hiylədir. O bizi arxayın salmaq üçün belə edir.

Guya çıxıb gedib. Gözləyir ki, sən çıxasan, arxadan üstünə atılsın. Kişi, dinnməzəcə başı ilə arvadını təsdiq etdi. Sonra yadına düşdü ki, qaranlıqda qadın onu görmür. Mızıldandı:

– Ola bilər.

Onlar diyiylənən daşın səsinə çəkilib dıksındılar. Uzaqda qaranlıqda xırıltılı bir səs çəkilirdi:

– Mənim hələ vaxtım var, siz sərəmsiniz.

Onlar bir-birinin əlini bərk-bərk sıxdılar. Qadın ağlamsınaraq:

– O sərxoşdur, – dedi.

– Əlbəttə, elədir, özüm.

– Mən haqlıyam. Bəyninə al!

– Boli.

Kişi deməyə daha söz tapmayaraq, külqabını əli ilə tapdı və siqaretin kötüyünü ora basdı. Yanında arvadı astadan ağlayırdı. Qadın əvəndürməyə onun fikrindən belə keçmirdi.

Axır ki, qadın özünü saxlaya bilmədi:

– Həç olmasa işiğ yandır. Onun harda olduğunu bilək.

O daha mübahisə etmək istəməyərək razılaşdı. Gur işıq zülməti yararaq meydançı və yolun bir hissəsini işıqlandırdı. Həç kəs yox idi. Qaranlıqda qayalar vahiməli kölgə salırdı. Yad adam yox olmuşdu.

– Yəno sən haqlı çıxdın, – deyərək əri məşinin işığını yandırdı. – O gedib.

– Yox! O gizlənib!

Kişi köksünü ötürdü. Həç nə vəcino gəlmirdi. O, qəhqəhə çəkməyə hazır idi.

– Azca hava almaq istəyirsən?

Cavab gözləmədən pəncərənin şüşəsini endirdi, dərindən nəfəs aldı. Qadın narahat halda onun hərəkətlərini izləyirdi. Arvadını sakitləşdirmək üçün o, cib fənlərini yandırdı, əlini pəncərədən bayıra çıxarıb tərəfi işıqlandırdı. Birdən duruxdu. Tünd məvi səmanın fonunda sanki qayaya buxovlanmış yad adamın surəti görünürdü. O gözlədi. Arvadının pıçılısına qulaq verdi: o, dəli kimi tez-tez ucadan pıçıldayırdı:

– O, sərxoş deyil, o dolidir! O, dəlixanadan qaçıb. Bax, bir bax, o heç başını tərpətmir. Dolidir! Bu daha təhlükəlidir. Mən sonin düşmək istədiyini düşünəndə... O səni öldürə bilərdi!

Qadın kəsik-kəsik nəfəs alırdı. Kişi azca dönərək onu dinləyirdi. Elə bil ki, arvadının səsi haradansa uzaqdan gəlirdi.

Qadının ona baxdığını sezib dedi:

– Mən özümə bacarmıram. Lakin, bu vəziyyət mənə sadəcə gülməli gəlir. O bizdən on metr uzaqlıqda oturub, biz qəzəblə ona baxırıq, o da bizə... Hərçənd ki, nə o, nə biz bir-birimizi nəinki tanımırıq, hətta bu qaranlıqda bir-birimizə belə yaxşıca baxa bilmirik.

Qadın susmuşdu. Kişi öz-özünə dedi: “Hələ gözləyək! Mənim üçün indi heç fərqi yoxdur!”

Səmanın tünd fonunda yad adamın surəti yandan görünürdü.

Qadın dodaqaltı dedi:

– Hələ də ulduzları müşahidə edir...

Kişi özünü saxlaya bilmədi:

– Bəlkə şairdir?

Qadın fənləri maşının oturacağına qoydu və yerini rahatladı, elə bil bütün gecəni burada keçirməyə hazırlaşdı.

– Sən nə barədə fikirləşirsən?

Kişi cavab vermədi. O, indi fikrində götür-qoy edirdi. Yad adam yaddan çıxmışdı. O, ər-arvad kimi yaşadığı iyirmi illik həyatını xatirində yenidən canlandırırırdı. Bir cəhət aydın idi ki, qadını öz ağıllığını göstərmək, onu özünə tabe etmək üçün bütün bu illərdə ərinə olmazın əzab-əziyyət vermişdi. O öz məqsədinə çatmaq üçün hər bir vasitədən istifadə etmiş, heç bir fədakarlıqdan çəkinməmişdi... Bu iyirmi ildə o, hakim qadın rolunda çıxış etmiş və qələbə əldə etdikdən sonra da yəni təmin olunmamışdı. Məsuliyyət hissi kişinin əl-qolunu bağlamışdı. Hər dəfə onun göz yaşlarına, qışırmasına və yalvarışlarına uyub güzəştə getməklə arvadını daha da xarab edirdi.

– Nə fikir edirsən?

– Hər cür adamın girib-çıxa bildiyi açıqqağılı cv barəsində fikirləşirəm.

– Hər şey söyləməyin vaxtı gəlib çatmışdı. – Cümlələr elə bil bir-birinin dalına düzülürdü. Sanki o, bunları qabaqcadan düşünmüşdü. – Öz-özümə deyirəm ki, mən səni qoyub gələ bilərdim. Ancaq istədim ki, sən də tək qalmayasan, mən də...

Qadın dodaqlarını bir-birinə sıxıb gözlədi ki, bu “tulma” keçsin. Kişilik heysiyyəti indi yəndəmsiz olsa da onu qəhrəmanlıq göstərməyə təhrik edirdi: o, məhz öz igidliyini sübut etmək xatirinə maşından düşməyə yığılırdı. Arvadı düşündü ki, “onun istəyinə qarşı durmaq lazım deyil”. Kişi davam etdi:

– Səninlə mənim aramda heç vaxt əsil monada belə yaxınlaşmayıb.

Qadın özünü saxlaya bilmədi:

– Bununla nə demək istəyirsən?

– Heç nə? Biz bir-birimizi tanımadan, bir-birinə tamam yad adam kimi iyirmi il bir yerdə yaşadım.

Kişi çox dərinə getdi. Qadın hiddətləndi və qışqırdı:

– Sən sərəmələyirsən. Sən öz gücünlə öyünmək xatirinə canına qəsd edir və məni müdafiəsiz qoymaq istəyirsən.

– Mənim müdafiəm sənin nəyinə gərəkdir? Mən ki heç nə etmirəm.

– Hər halda biz möhkəm sığınacaqdayıq.

– Daha doğrusu, həbsxanada.

– Sən ki bir az əvvəl qaladan danışırıydın.

– Heç təfəvütü yoxdur! – deyə kişi sözü kəsdə və qarının döşəyindən yapışdı.

– Düşmə! – deyə qadın ona yalvardı, – sən ki məndən az qorxmursan.

– Bəlkə bir az da çox qorxuram. Lakin, özüm, əgər mən bunu etməsəm, sən heç vaxt məni bağışlamazsan. Mən də bunu heç vaxt sənə bağışlamaram.

Kişi maşından düşdü. Hədsiz yüngüllük hissi narahatlıq və həyəcan hissi ilə qarışdı. Lakin heç bir şey baş vermədi.

– Fənləri mənə sarı tut.

Qadın maşından bayıra uzandı və demir dəstəyi ona vurub dedi:

– Özünü qorumaq üçün.

Fənərin saldığı işıqda kişi hələ təhlükəyə qarşı addımlayırkən, qadın öz əlinə baxdı və təəccübləndi. Əli osmirdi. Üroyi rahat vururdu. Onları vahiməyə salan bu təhlükə, sən demə, hər ikisi üçün azadlığa bərabər olmuşdu. Kişinin dalınca qadın da məşindən düşdü.

Əri hərəkətsiz qalan yad adamın qabağında dayandı. Əsən külək onun sözlərini o tərəf-bu tərəfə yayırdı:

– A kişi, bütün bunların sarsaqlıq olduğu hələ sənə çatmayıb?

Qadın cavabı eşitmək üçün nəfəsini belə almırdı. Yad adam ağzını açmadı. Kişi davam etdi:

– Ha, cavab ver, görüm! Yoxsa, sizi bu dəstək qorxudur?

O, dəstəyi kənara atdı. Yad adam susmaqda davam edirdi.

Kişi bir addım irəlilədi. Arvadı bədbəxt bir hadisənin baş verəcəyini hiss etdi. Qadın ərinin yanında olmaq istəyirdi, ancaq qorxu, tamamilə yeni, naməlum bir qorxu onun ayaqlarını elə bil yerə mixləmişdi. O, ərini xəbərdar etmək istədi, ancaq sözü boğazında qaldı:

– Siz cavab verə bilərsinizmi? Hey, siz yatmısınız?

Qadın gördü ki, əri yad adamın çiynlərindən tutub silkələyir, onu çağırmaq istədi:

– Toxunma! Onu öz üstünə qızışdırma!

Əri bir addım geri çəkildi. Yad adamın bədəni bir neçə dəqiqə də qayaya söykənmiş halda qaldı, sonra torpənib yerə sərildi.

Qadın yüyürdü və ərinin qucağına atıldı. Sonra nəfəsi kəsilə-kəsilə məzəmmət etdi:

– Onu sən öldürdün?

Qadın, fənərin işığını yerə uzanan adamın üstünə saldı. Fənər yad adamın dəhşətdən oylmış üzünü, sonra düyməsi açılmış pençənin arasından görünən yarasını işıqlandırdı.

Kişi xəcalət və təəssüf içərisində hadisələrin gedişini hafizəsində canlandırdı. Bir az əvvəl xarab olmuş bir motorun, yaxud partlamış bir şinin səsi zənn etdiyi qoribo səs, əlbəttə, güllə səsi imiş! Yad adamı kimsə yaralamışdı. O, kömək istəyirmiş. O istəyirmiş ki, onlar yaralıni xəstəxanaya aparsınlar. Onlar isə heç ona qulaq asmaq istəməmişdilər.

Bəli, ola bilsin ki, kişi nəhayət, arvadının üroyinə yol tapmışdı, lakin...

– Sən düz deyirsen, – kişi yavaşca dedi, – onu mən öldürdüm!

JORJ BLON

ÖLÜMƏ YÜRÜŞ

(qısa itisarla)

Mən lemminqəm. Biz lemminqlər artıq neçənci nəsilədir ki, öz yaylarımızda xoşbəxt həyat sürürük. Bizim öz gəcəmiz, öz gündüzümüz var. Gündüzlər biz cəhiyyət üzündən yuvamızdan uzaqlaşmırıq, günün bu çağında biz daha ağıllı, dinc və sakit oluruq. Toran qarışanda yuvadan bir az aralanmaq da olar, ancaq onda öz təbii sərhədimizdən kənara çıxmağa cəsarət etmirik. Ot-ələf yeyir, ağacların zoğlarını, ağcaqayınların zərif qabığını gəmiririk.

Gecələr soyuq olmayanda yuvamıza xeyli gec qayıdırıq, yem axtarıq, ya da cləco ayın-uldusun altında oynaqlaşıq. Günlər keçir, həftələr ötür. Gədikco gün uzanır və bu zamanlar biz dişilərə meyil edirik. Hər lemminqin arzusu odur ki, öz xasiyyətə uyğun bir sevgili tapsın və burnunu xəfif-xəfif onun burnuna sürtsün. Özü də bu sevgi oyunları rəqəbdən-filandan, qışqanclıq və bu sayaq faciələrdən uzaq olur. Bu uzun gündüzlərdə hər bir lemminqə öz adaxlısından bir, yaxud iki yadigar bala qalır. Sonra yenidən uzun gündüzləri uzun gecələr əvəz edir. Torpaq qarlı örtülür. Biz yuvalarımıza çökür, torpaq altında soyuqdan gizlənir, bütün qışı otla örtülmüş yuvada yumrulanıb yatırıq. Hərdən lemminqlərdən biri oyanır, toplanmış yem cəhiyyətdən bir az yeyir, sonra yeraltı yollarla yuxarı çıxıb bayıra boylanır. Oradaşa şaxta, qar, zülmətli gecə. Geriyə, tez geriyə! Sonra uzun gündüzlər yenidən geri qayıdır və hər şey təzədən başlayır. Bəli, o zamanlar biz xoşbəxt idik, çox xoşbəxt.

Bəs nə üçün indi hər şey dəyişdi? Niyə bu acı fəlakət canavarları, yırtıcı quşları deyil, bizi, Allahın bu dinc canlılarını haqladı? İndi mənə dayandığım bu yad sahildə bizim böyük tayfamızın qalıqları – cəmi bir neçə lemminq təqətsiz halda sorilib qalıb: ya ölüblər, ya da artıq can üstədirlər. Ola bilsin, bir azdan mən də öləcəyəm. Bizi buraya sürüyüb gətirmiş və oğor gücümüz qalsaydı, daha uzaqlara qovacaq amansız tələyin qurbanı kimi sizə öz faciəli tarixçəmi danışmaq istəyirəm.

Bu qeyri-adi şortiliyo – sözü lemminqə verdiyimə görə qoy oxucum məni bağışlasın. Vaxtilə Hamlet bu lemminqlərdən birini görsəydi, “siçovul”, “siçovul” – deyə qışqırdı. Zahiri görünüşünə görə onu balaca mamontə da oxşatmaq olar, ancaq lemminq sürünür, yüngül sıçrayışla hərəkət edir.

İpək kimi yumşaq xəzi, sarı xalla örtülmüş qırmızımtıl pəncələri, açıq rəngli qamı əna xüsusi yaraşır verir. Ağlılı, oynaq qəzəli var. Ancaq bilmirəm, mənim bu zərif canlıni öz dili ilə danışdırmağa haqqım çatırmı?

Əhvalatı bütün təfərrüatı, incəliyi ilə oxucuya çatdırmaq üçün bunu ən yaxşı üsul hesab edirəmsə, nə üçün də belə bir şortiliyo bəraət qazandırmayım. Mən belə düşünürəm ki, lemminqlərin ağlasığmaz macəraların əsasında düşüncə, fikir, ya da mücərrəd anlayış deyil, humoral dəyişiklikdən doğan bir hiss, sarsıntı dayanır. Lemminqlərlə bağlı bütün nağılları bir kənara qoysaq (lemminqlərdən yazan ilk müəlliflər onların yağış kimi göydən töküldüyünü iddia edirlər), başqa heyvanlar kimi lemminqlərin səyahət cəhtirasını da endokrinoloji – sinir sisteminin pozulması ilə izah etmək olar. Biz burada yenidən bir sıra tapmacalarla qarşılaşırıq. Axi humoral prosesin nəticəsi olan davranışın dəyişməsi həm də bizim, bütün insanların qismətidir. Öz kiçik qaradışlarımızla birgə biz də bu istibdadın yükünü çəkirik: o, bir anda bizim vurğunluğumuzu qat-qat artırır, bizi lirik bir ovqata kökləyə bilər, bizə cəsarət verir, ağılı bütün hökmlərini boğar, elə bir təhlükəni unudur ki, adi vəziyyətdə biz onu mütləq hesab alarıq. Qismən elə buna görə mən lemminqi özümə həkayətçi seçmişəm. Bu halda birinci şəxsin dilindən təhkiyə mənə daha canlı və ifadəli görünür. Yadıma düşəndə ki, görkəmli fransız alimi – balinalar üzrə mütəxəssis professor Budker öz povestində çəkinmədən sözü qəzəl balınaya verib, bu üsulun qanuniliyinə olan son şübhələrini də yoxa çıxırdı.

Norveç lemminqləri bu ölkənin ən ucaq şimal hissəsində – dağlarda, yüksək yaylalarda yaşayır. İndi isə sözü öz həkayətimə verirəm. Hər də mən bacardıqca gec-gec lemminqin sözünü kəşib, onun duyub seçə bilmədiklərini özüm danışacağam.

Hər şey ondan başladı ki, biz həddən artıq çoxaldıq. Mən bu barədə çoxdan düşünürdüm.

Və yəqin heç vaxt öyrənə bilməyəcəyəm ki, mən anadan olanda və mənim gəncliyimdə biz nə qədərdir. Biz yeraltı keçidlərdə, açıq səma altında görüşürdük, ancaq hamımız birdən yuvamızı tərk etmərdik. Hər ailənin öz yuvası var idi və hər bir gənc lemminq ərsəyə çatanda valideynlərini tərk edib özünü ayrıca yuva qururdu. Əlbəttə, bir məhrəban idik, amma çox da yox. Rastlaşanda burumuzu bir-birizə sürür, ələlxüsus cavanlar dostcasına dəyişür, açıq havada oynaqlayırdı – bizim icimai həyatımız bundan ibarət idi. Qalan şeylərdə hərə yalnız özü üçün yaşayır, özü üçün çalışırdı. Hətta ən iri yuvada da birgə yaşamağı xoşlamırdıq. Mən yuvadan çıxanda tək-tənə qəzib-dolaşmaq istəyirdim. Hər şeydən də çox toran qovuşanda gəzməyi xoşlayırdım. Sənük işi gözümü qamaşdırmırdı. Bəzən də dörd yanı qatı duman bürüyür, göz gözü görmürdü. Göydə quşlar uçurdu, amma biz onları görə bilmirdik, yalnız qanadlarının şəpiltisini eşidirdik, lemminqlər göz qırpmında yoxa çıxır, gizlənilirdilər. Bu boyda dünyada yalnız qatırdım. Şəhli otları qırpır, torpağı eşib bitki köklərini gəmirir, daşların üstündən hoppayıb düşürdüm, o qədər oynaqlayırdım ki, ürəyim şiddətlə döyünməyə başlayırdı, azacıq yorğunluq kimi yuvamıza tələsirdim, çünki xasiyyətimə yaxşı bələd idim, bilirdim ki, yolda qəfildən mənə yuxu tuta bilər, bir nəçə səniyəlik yata bilərəm – belə bir yuxu isə ölümə bərabərdir. Yuvasından uzaq düşüb, yatıb-yuxulmuş lemminqləri quduz düşmənlər pusub gözləyirdilər.

Ailə qurandan sonra da tək gəzmək vətənişini tərgitə bilməmişdim. Mənim arvadım körpələrlə məşğul idi, amma o özü də gəzməyə çıxanda təkə çıxırdı. Balacalar böyüyəndən sonra mən ailədən uzaqlaşır, özümə təzə yuva seçirdim. Beləcə ömür sürürdük. Bəlkə də yeknəsoy, amma dinc və xoşbəxt yaşayırdıq; özləri barədə danışmağı sevməyən təvazökar adamların həyatına bənəyirdi bizim həyatımız.

Günlərin bir günü, qışın sonunda yuvamdan çıxıb yeraltı şəhərimizin çıxış qapılarından birinə yollandım. Yuxarıda kolları çox dadlı qabığı var idi, ancaq mən təzə yem üçün darıxmışdım.

Yolda daha üç lemminqlə rastlaşdım, onları tanımaq olmurdu, bir-birini itələyö-itələyö qabağa soxulurdular. Lemminqlərdən biri hotta qəzəblə ciyildədi də. Bu məni çox təəccübləndirdi. Yuvanın ağzında adət üzrə ayaq saxlayıb vəziyyəti öyrənmək istədim.

Qar ay işığı altında parlayırdı, bəzi yerlərdə qar topalarından da yuxarıda iri-iri qayalar qaralırdı. Məndən bir neçə addım aralıda lemminqlər cırdan ağcaqayınların kökünü gomirirdilər. Mən gözləməzdəm ki, onları bu qədər çox görəyəm. Qar basmış kolları ətrafında toplanmış lemminqlər əvvəllər olduğu kimi sakit, dinc deyil, hay-küylü, əsəbiydilər, itələşö-itələşö, çığırsə-çığırsə ağaca tərəf can atırdılar. Hara baxırdın lemminq idi, harasa tələsir, vurnuxurdular, yuvadan xeyli uzaqlarda, açıqlıqda tullana-tullana gəzirdilər. Ağlısızlığa bax! Əgər sonradan molum olsaydı ki, bu sarsaqların çoxunun qarın üstündə ölüsü qalıb – yorğunluqdan yatıb, donublar, zərəcə də təəccüblənməzdəm.

Yerin təkindən lap yanından daha iki lemminq sıçrayıb çıxdı. İrəli cumdular, bir kolu əhatəyə almış lemminq topasının ətrafında bir xeyli hərənləyib-fırlanıb çölə sarı qaçmağa üz qoydular və bir azdan gözdən itdilər.

Bu qeyri-adi mənzərəni seyr edəndə ürəyim şiddətlə döyündü. Hələ də tərəddüd içində yuvanın ağzında dayanıb çölə çıxmaq üçün münasib vaxt gözləyirdim, ancaq birdən mən də içimdə uzaqlara qaçmaq, başqa lemminqlər kimi atılıb-düşmək istəyi duyurdum, buraya təzə yem üçün gəldiyimi artıq unutmuşdum. İndi artıq yeganə bir istəyim var idi: hərəkət etmək. Məndə indiyədən keçirmədiyim bir hiss yaranmışdı. Ürəyim şiddətlə döyünürdü.

Mən daha dözməyib irəli cumdum, qarın içində atılıb-düşməyə, ora-bura qaçmağa başladım. Sənra qaçıb özümü dəstəyə çırpdım, lemminqləri itələyö-itələyö kolluğa soxuldum ki, ağac qabığı gomerim. Birtəhər qarmımı doyurdum və geriyo dönüb təzədən dəstənin içindən özümə yol açmağa başladım, o qədər həyəcanlı idim ki, o biri lemminqlərlə birgə necə zingildədiyimi də hiss etmirdim.

Bu çılgın vəziyyətdə nə qədər qaldığımı söyləmək çətindir. Ancaq o yadımdadır ki, qəfildən burnumun döndüğünu hiss elədim. Dəmək, başımı hələ tamamilə itirməmişdim və bu xəbərdarlıq mənə bir əmr təsiri göstərirdi. Mən geriyo dönüb yuvaya dürtüldüm. Bütün keçid mənim kimi yuvasına tələsən lemminqlərlə dolu idi. Üstəlik, yuvanın dərinliyindən bizə tərəf lemminq seli axıb gəlirdi. Dəhşətli bir basabas idi. Biz hamımız zülmət içində vurnuxur, bir-

birimizi itələyir, çığırdırdıq. Yorulub, oldən düşmüş yuvama çatdım və elə o dəqiqə də yuxuya getdim.

Bələ hallar tez-tez təkrarlanmağa başladı. Bir neçə dəfə keçid yollarındaki səsədən və vurnuxmadan oyanırdım və məndə də yuvadan çıxıb getmək arzusu oyandı. Həmişə yuvaya olduqca yorğun qayıdırırdım və elə o anda yatırırdım, ancaq xilasedici yuxular da gəlgədə qısaldırdı. Mən tez-tez yuxudan ayılıb və dinməzə uzanıb ətrafda qaççaqaçı, səs-küyü dinləyirdim. Bizim yeraltı şəhərimizin əvvəlki sakitliyindən, qayda-qanunundan əsər-olamət qalmamışdı. Oraya dönmək üçün məndə istək az, lap az qalmışdı. Görürdüm ki, o biri lemminqlər də mənim kimidir. Xoşbəxt həyatımız sona çatmışdı və biz bunun səbəbini heç cürə anlaya bilmirdik.

Qış çıxmağa idi. Qarlı yamaqlarda günəşin ilk şüaları bərk vururdu. Gecələr qısaldı, gündüzlər uzandı. Biz alaqaranlıqda yuvadan çıxıb acgözlüklə qar altından boylanən bitkilərin üstünə atılırdıq, amma yenə də vurnuxur, itələşirdik. Ağlımı itirib yuvadan xeyli uzaqlaşan lemminqlər isə sossizcə ucan bayquşların, ya da göydən daş kimi tökülən sarıların qurbanı olurdular.

Elə o vaxtlar anladım ki, biz tədricən öz şəhərimizdən qopub ayrılırdıq: şəhərimiz dolub daşırdı. Qabaqlar – hər birimiz ayrıca yuvada yaşayırdıq, ancaq indi yuvalar xeyli artmışdı və sıxlıq bizi boğurdu. Yeraltı yollar, dəmək olar, fasiləsiz şəkildə axıb gedən lemminqlərlə dolu idi. Dar keçidləri genişlətmək üçün biz torpağı oyrur və bəzən özümüz də istəmədən evin divarını, damını söküb uçururduq, beləcə şəhərimizi – indi bu qədər nifrət etdiyimiz şəhəri dağıdırırdıq. Bu şəhəri atıb qaçmağa, baş alıb hara gəldi qaçmağa – qurtulmağa can atırdıq. Biz hamımız bayıra çıxanda o qədər çox görünürdük ki, özümüz də qorxurduq. Mən yalnız bu basırıq və səslü-küylü şəhərdən deyil, törəyib artaraq hər tərəfi ağzına almış lemminq kütləsindən də uzağa qaçmaq istəyirdim. İstəyirdim bir vaxtlar yaşadığım sakit – dinc həyata qayıdım.

Dinlik istəyi, keçmişin xiffəti məni təbdən çıxarırdı. Hiss eləyirdim ki, o biri lemminqlər də mənim günəmədir. Hamı həyəcanlı, əsəbi və hirsli olmuşdu. Hər bir görüş dava-dalaşla qurtarırdı. Biz burnumuzu dostcasına bir-birimizə sürtməkdənsə, itələşir, qışqırır, bir-birimizin üzünə tüpürür, dalaşırdıq.

Günün uzanmağı ilə sevgi çağı yetmişdi. Əvvəllər bu dövrü çox xoş keçirirdik, indi isə elə bil osil cəhənnəmə düşmüşdük. Ehtiras

bizi d h şotli bir q vv o ilo b r m ş d . Biz onsuz da kiçik bir b han o ilo dava-dala a hazır idik, indi dişi lemminqlər üstündə gedon d y y şl r müdhiş bir  şkil almışdı, halbuki dişilər kefin ist yon qədər idi. Rəqiblər arasında  l m-dirim vuru u gedirdi. Biz le  v   n m n ot yemirik, ona görə do m glub olanların c sodi qalib c r y r, ətrafa  funot yayırdı.

Belo bir d h şotli mühitdə dünyaya t zo lemminq nəsli gəlirdi. Qoribə olsa da, bu k rpol r  z atalarından, babalarından daha tez böyüyür və bizim kimi əsəbi, qorxaq, azg n v  həyasız olurdular. G r bizim tayfanın ba ına neco m sibot g lmı di ki, lap s d mor lemminqlər də  zl rin  dişi axtarır və onların ugrunda qəddarlıqla vuruşurdular:  n d h şotlisi də o idi ki, biz – valideynlər də aqlımızı itirmı dik. Biz bu gənc n sill  roqab t aparır, onlarla  z tay-tu umuz kimi  arpı ırdıq.

M nin ya ıdım olan dişi lemminqlər indiyəcən ildo bir, uzaq-ba ı iki dəfə bala verirdilors , bu yazdan  c, hotta d rd dəfə balalama a başlamışdılar.

Aydın idi ki, bu cür çox gedə bilməz.   h rimizd  yaşamaq tamamilə d z lm z olmuşdu, biz hamımız təlaş  ində idik v  tək bir şey istəyirdik – qaçmaq, hara olursa olsun qaçmaq, bu d h şotli basırıqdan uzaqlaşmaq!

N hayot, günlərin birindo sübh çağında biz yola düşdük. Yuvaların ağı, d rd bir yan lemminqlərlə dolu idi. Bu d h şotli basırıqdan bir doiq liy  də olsa ayırılmaq  c n mən bir ağacın budağına dırma dım – oradan bütün lemminq tayfası ovuc  indəki kimi apaydın görünürdü.

G lm li v  kod rli m nz r o idi. Lemminqlər d rd bir yana yayılaraq çağırır, bir-birini di l m y  c n atırdılar.

Qəflətən elə mən dayandığım budağın altından lemminq topasının  indən bir crk k lemminq irəli atıldı. Mən onun g nbatana doğru t l sdiyini, yamac aşağı cumduğunu gördüm. Əvvəllər hec k s bizim yayları t rk etməmişdi. Ancaq bu lemminq onun sərhədini ke er k geri belo baxmadan irəliləyirdi.

Bu qeyri-adi qəhrəmanlıq dərhal  z təsirini göstərdi. Onun ardınca d rd, sonra on, otuz lemminq də yamac aşağı götürüldü. Onlar doli kimi irəliyə doğru c n atırdılar.

Mən onların ardınca baxıram, ürəyim şiddətli d y n r. Bir göz qırpımında ycr  sıcrayır v  yamaca doğru qa ıram. Bir ne  sani-

y d n sonra, yayların lap sərhədində ayaq saxlayır, geriyo baxıram. Lemminqlər dəstə-dəstə m no tərəf axı ırlar. Bir də onu görməyə macal tapıram ki, bəzi lemminqlər yuvanın ağızında qalib, b zilil r isə hotta yuvaya qayıdıb – bundan artıq hec n  görə bilmirəm, lemminq dalğası məni ağızına alıb burulğanlı çay kimi  z -aşağı aparır.

***

Bütün əlamətlərinə görə o il adi illərdən olsa da, lemminqlər hədsiz dərəcədə artıb t r mi dilər. Bəzi alimlər bunu ilin çox isti ke m siyl  izah edirlər, b zilil r isə razılaşmayıb deyirlər ki, lemminqlərin hədsiz çoxalması təkcə bununla izah edilə bilməz,  nk  bu cür istil r  vv lki illərdə də olub, ancaq həmin hadisə baş verməyib.

Naməlum səbəbdən – isti-soyuqdan asılı olmayaraq “lemminq ili” gəlir. Bu il qeyri-b r b r nisbətdə təkrar olunur: d rd ildən bir, beş, on və daha çox illərdən bir.

Belo illərdə lemminqlər çox əsəbi v  narahat olur, yuvalarında ki basırıqdan yaxa qurtarmaq  c n doğma yurdlarını atıb gedirlər. Əgər lemminqlər bilsələr ki, bu artım zamanı onların sayını nizamlayan qütb bayqu larının, sarların v  başqa yirtici quşların yuvasında nələr olur, neco də do şot gələrdilər.

Həmin il bu quşların yuvasında ki balalar h mi k nd n qat-qat çox olur. T kl  dişi sar  c-d rd   v zino beş və ya altı, ağı bayquş beş-altı bəla  v zino səkkiz-on bala çıxarır. O yerlərin digər qu larında da eyni v ziyyot m şahid  edilir.

Lemminqlərin  r st  düşmənlərinin sayının artıb-artmadığını söyləmək isə  tindir, burası da var ki, sincab,  imal t lk s  v  qütb dairəsinin digər yirticil r   z yuvalarını gizlətməyə bacarırlar. Hər halda yerli ohali bu zamanlar onlara  vv lki ill rd kind n daha çox rast gəlirlər. Onlar lemminqlərin ardınca  z yaylarını t rk edib vadi boyunca qərbə doğru gedirlər, bilirlər ki, bomboz lemminq axını gec-tez bu yerlərdən ke  ek. Elo bil lemminqlərin artıq hissəsini məhv etmək  c n gözəgörünməz bir s rkord -piyada və hava qüvvələrini əkib bura gətirir.

“Lemminq ili”ndə daha bir maraqlı hadisə m şahid  edilir. Bizim k  eri lemminqlərlə hec bir əlaqəsi olmayan, bəzi qeyri-

yırtıcı quşlar, xırda gomiricilər də bu vaxtlar həddən artıq çoxalırlar. Elə bil kainatda nəşə qeyri-adi hadisə baş verir və bu hadisənin əks-sədası, sirli şüası planetimizin kiçik bir guşasına yetişib hansısa bir həyat enerjisini artırır. Görünür, bu sirli hadisə iqlimə və bitki örtüyünə təsir göstərmir, amma bəzi quşların və heyvanların hədsiz çoxalmasına səbəb olur...

Biz bu söhbəti edərək lemminqlərin irsi düşmənləri onlara havadan və qurudan hücumə keçməyə hazırlaşdırlar.

* * *

Üzünəşığı düşdüyümüz yamac bizi çox geniş, dümdüz, hamar bir vadiyə çıxardı ki, burada təkə sız, topa halında deyil, səbəst şəkildə də hərəkət etmək mümkün idi. Bu hamıya bir yüngüllük gətirdi. Biz nəm torpağın üstündə cəld hərəkət etsək də, daha dəli kimi irəliləməyə atılmırdıq. İrəliləməyimizdən qabaq yayları tərklənən lemminq gədirirdi. Onun ardınca on-ən iki cərgə, onlardan sonra isə vahid cəbhə kimi yerdə qalan lemminqlər düzülüşdülər.

Bu sayaq biz bütün günü, sonra bütün gecəni yol getdik. Sağımızda çayın sırıltısı eşidilirdi. Səhərlər dincəlmək üçün dayanırdıq. Amma yuva qazmırdıq, hamı bilirdi ki, qanımızı bərkidib dincəldikdən sonra yolumuza davam edəcəyik. Buradakı təptəzə ot bizim yayladakından xeyli sıx və ləzzətli idi. Bu sayaq bir neçə gün yol getdik, gecələr gədir, səhərlər isə yatıb dincəlmək üçün ayaq saxlayırdıq.

Təzliklə yolumuzu gur bir çay kəsdirdi. Vadi kəskin şəkildə cənuba sarı əyilirdi, biz isə üzü qərbə doğru yolumuza davam etməliydik. Günəşin ardınca gətmək – bu bizim həyat qanunumuz idi. Yurdumuzu tərkləndəndən bu qanunla yaşayırdıq, qırılırdıq, möhv olurduq, ancaq nədənsə bu qanunu heç vaxt pozmurduq.

İrəliləməyimizdə lemminq bir an belə tərəddüd etmədən suya girdi, qalanları da onun ardınca çaya tullandırlar.

Həmişəlik həmişə mənim xoşuma gəlib, ancaq suya girməyə heç vaxt cəsarət etməmişdi. Yazda yaylamızda nohura rast gələndə, mən ondan yan ötməyə çalışırdım: ancaq o gün tərəddüd etmədən özümü çaya atdım və hamı ilə birgə çox sadə, təbii şəkildə üzməyə başladım. Çay çox da iti axmırdı. Hava ilə dolaraq yüngüllənmiş xəz dərimin məni necə üzdə saxladığını hiss edirdim.

Başımı, çiyinlərimi sudan çıxarmışdım. Pəncələrimi avar kimi işlədə-işlədə üzürdüm; az keçmiş o biri lemminqlərlə birgə qarşı sahilə çıxdım.

Bu ilk üzüşümün ləzzətini uzun müddət unuda bilmədim. Sərin su mənə xoş bir gümrəhlik gətirdi. O biri lemminqlər də yəqin ki, belə bir ləzzəti duymuşdular. Silkələnlə üstümüzdəki suyu dağıdırdan sonra hamımız əmin-amanlıqla sahilə dağılıb ot-ələf yeyirdik. Heç kəs bir-birini itələmirdi. Həftə bəziləri dostcasına, burun-buruna sürtürürdü, elə bil keçmiş günlərin məhrəbliliyi, ötüb-gedən səadət dolu anları möcüzəli bir şəkildə gəriyo qayıtmışdı. Yola başa vurmuşduqmu? Yemi bizə həmişəlik bəs edəcək bu vadidə rahatlaşmaqda irəliləməyimizə əvvəlki gücündə qalırdı.

Ertəsi gün dəstə irəliləyərək, qərbə doğru hərəkətə başladı. Biz vadinin yamacıyla dırmaşaraq meşə ilə örtülmüş, geniş, dərzi-təpəli bir yaylaya çıxdıq. Və xeyli müddət yol getdik. Neçə həftə yol yorduk. İrəliləməyimizdən neçə vadiyə keçib-gətdik, amma yayla uzandıqca uzanırdı, qurtarmaq bilmirdi. Biz tələsmədən geniş cəbhə boyu hərəkət edərdik, tez-tez dayanır, bəzən bir neçə gün yerimizdən tərənəmirdik. Bu, sürətli bir yürüş deyil, böyük bir tayfanın köç edib gətməsiydi. Dışılər yoldaca balalayırdı. Bu vaxt köçün hərəkəti bir az ləngiyirdi ki, yanı körpəli analar bizimlə ayaqlaşsınlar.

Yola düşdüyümüz andan bəri düşmənlərimizdən birəcəyi də gözümə dəyməmişdi. Burada, bu dərzi-təpəli yaylada da onlar elə bil heç yox idi. Bəlkə də haradasa mənədən uzaqlarda lemminqlər qırıb çatırdılar, ancaq mənim bundan da xəbərim yox idi. Onu da deyim ki, indi biz az gədir, çox dincəlirdik, çünki gecələr lap qısalmışdı, meşə isə otu etibarlı bir sığınacaq idi. Səhərin gəlişi ilə hamımız ağacların altında, alt budaqların kölgəsində yer düzəldib yatırırdıq.

Ətrafımızdakı lemminqlərin daha sıx topasını görəndə o saat anladım ki, vəziyyətim dəyişib. Yayla kəskin şəkildə daralmış və biz onun son həddətlərinə yetişmişdik, indi sərət yamacla vadiyə gəlməliydik. Çayın axarı bizim solumuzda qalmışdı. Biz yenidən sıx dəstələrlə hərəkət etməli olduq və bu sıxlıq, bu basabas səbəbimizi korlayır və bizi təbdən çıxarırdı. Məgər biz öz yurdumuzu tərklənmiş, bu uzun yolun yolçusu olmuşduqmu? Deyə bilərsiniz ki, sizin içərinizdəki ən böyük fərdiyəçilər (əfsus ki, mən də onların sırasındayam) homin o dərzi-təpəli rahat yaylaya dönə bilirdi.

yaxud da yamacla yuxarı qayıdıb özgə çıxış yolu axtara bilirdi. Yox, bunların heç biri mümkün deyildi. Gəriyə dönmək heç ağılmıza da gəlmirdi.

Qarşısızalmaz bir qüvvə bizi başçımızın ardınca qərbə doğru sürüklüyüdü. Yol daralanda bizi sıxlaşmağa vadar edən tale hamımızı əzablara düşürmüşdü. Biz olindən qurtarıb qaçmağa çalışdığımız əzabı da özümüzə aparırdıq. Lakin tayfamızı qarşıda gözləyən dəhşətlərin yanında bu əzab boş bir şey idi.

Quşların ilk hücumu səhərin sübh çağında biz vadinin döngəsinə yetişib onun yamacı boyu dırmaşanda baş verdi. Birdən mənim sağımdan bağırtı qopdu. İki cüt nəhəng qanadın az qala yero dəyərək çırpındığını və lemminqlərin qaçıb dörd bir tərəfə dağıldığını gördüm.

Quş göydən daş kimi yağdı. Sağdan, soldan, irəlindən. Lap qabağında məno çox iri görünən quş qanadını yero sinmiş lemminqə çırpıb, dimdiyi ilə onun kəlləsinə deşdi. Həmi həyəcanlı bir əzab içindəydi, hər tərəfi dəhşətli çığırta bürümüşdü.

Birdən duydum ki, ağılı itirmiş kütlə məni yamaca sıxıb və burnum torpaq divara dironib. Var qüvvələm torpağı oymağa başladım. Arxadan mənim yoldaşlarının və qonimət olə keçirmiş sarların çığırtısı eşidilirdi. Mənimlə bir sırada daha bir neçə lemminq də sobirle torpağı oyurdu. İstəyirdik divarı oyub içində gizlənək.

Torpaqda lağım açmaq bizim üçün bir içimlik su kimi asandır. Ancaq indi bu dəhşətli tülküdə nəfəs ala bilmir, boğulurduq. Arxamdakı çığırtı və hay-küy əbədiyyət qədər uzanırdı. Yırtıcı quşlar dörd yandan üstümüzə hücum çəkmişdilər. Görəsən doymaq üçün onlara nə qədər qurban lazım idi? Havasızlıqdan boğula-boğula, tələsə-tələsə həyəcan içində torpağı oyurdum. Qüvvəm tükənmişdi, arxadan gələn təzyiq bir neçə anın içində zəifləməşəydi, yəqin ki, məni yorulub ya da boğulub öləcəkdim. Dayanıb bir azacıq nəfəs almaq olardı. Arxaya dönəndə mən açdığımız lağımı ağızında işıq gördüm. Heç bir sos eşidilmirdi. Deyəsən, quşların hücumu kəsilmişdi. Mən elə yorulmuşdum ki, bir saniyənin içində yuxunun yaxaladığı digər lemminqlərlə birgə uyudum.

Sos-küyo oyananda o dəqiqə hiss elədim ki, məni yeno divara sıxırlar. Bayırda hələ işıq idi və artıq ikinci hava hücumu başlamışdı. Məni əhatə edən digər lemminqlərlə birgə yenidən torpağı oymağa başladım.

Vadinin ətəyində sarların bizə neçə dəfə hücum etdiyini deyə bilmərəm. Əvvəlcə biz torpağı yalnız bütün lemminq kütləsinin təzyiqini hiss edəndə oyub özümüzə yol açırıq, sonra isə fasiləsiz işləməyə başladım, yalnız hordən nəfəsimizi dörmək üçün dayanıb dincələrdik. Lağımı qərbə doğru qazırıq. Hətta orada, yerin altında da qanunu pozmurduq, daim günün hərəkəti istiqamətində irəliləyir və bunu aydınca duyub dərək edirdik. Qarşımıza bir maneə çıxanda yolu dəyişməmiş, həmin səddi döngələmə keçib yeno də qərb istiqamətində qazırıq. Torpağın nəmliyindən və bitkilərin kökündən yerin səthinə çıxan məsafəni müəyyən edirdik. Az keçmiş biz üzüyuxarı oymağa başladım. Kök-kömrək çoxalır, nəmlik artır. Bir az da güc verib yerin səthinə çatdıq. Qaranlıq idi, göydə ulduzlar sayırsırdı. O qədər yorulmuşduq ki, yemək haqqında fikirləşmədən o andaca yuxuya daldım.

Bu yamac çox dəhşətli yer idi. Biz gecə-gündüz dinclik nə olduğunu bilmirdik. Ot yeməyə çıxanda bayquşlar bizə sözsüz hücum keçir, şimal tülküləri bizi güdüdü. Şimal tülküsünün koskin iyi canımıza vətənlə salırdı və biz gizlənmək üçün lağım cumanda, yırtıcıların qurbanı olurduq. Onlar doyub sakitcə gedən kimi, o biriləri gəlirdi. Bir neçə gün şəhərimiz mühasirədə qaldı və gəldikcə artıb çoxalan şimal tülküləri şəhərimizi dağıtmağa çalışırdılar. İri pəncələri ilə torpağı qazır, açdığımız yolu uçurub dağıdırdılar.

Yamacda qalmaq təhlükəli idi. Ancaq bu ölümcül təhlükə olmasaydı belə biz onsuz da çıxıb gətmişdik. Lağımdayı sıxılıq bizə əvvəlki şəhərimizi xatırladı, irəliləyib gətirmək çətinəsi isə qarşısızalmaz idi. Və günlərin bir günü axşam toran qovuşanda bizim yeni başçımız işarə verdi və bütün lemminq ordusu bir nəfər kimi hərəkətə gəldi. Mühasirə olunmuş şəhərdən çıxmaq dəhşət idi. Şimal tülküləri hər tərəfdən bizə hücum keçir, yırtıcı quşlar yuxarıdan həmlə edirdilər. Ancaq nə etmək olardı! İndi bizi heç nə, hətta ölüm belə yoldan saxlaya bilməzdi. Biz özümüzə deyildik. Lemminqlərin əksəriyyəti bu qırğından qorxmur, şimal tülkülərini uzaqdan görəndə qaçıb qurtulmur, öz düşmənlərinə cəsarətlə baxır. qəzəblə onların açıq ağızlarına tūpürür, hətta onların dodaqlarını dişləyirdilər. Bu dəyişlər həmişə lemminqlərin ölümü ilə noticə olənə də, öz yolumuzdan geri dönməyə məcbur edə bilməzdi.

Çəmonlikdə küknar kollarının arxasından, açıq-mavi gölün sahilində al-qırmızı ləkə kimi taxta cv görünür. Evin yanında tövlə və iki pəyə, arxada ağıl. Uzaqdan körfəz çaya bənzəyirdi. Suyun üzünə qara-yaşılı təpənin kölgəsi düşüb. Uzun gündüzlər artıq arxada qalıb. Ot, arpa, çovdar yığılıb qurtarıb.

Qoca Katrin öz cvində, mətbəxdə oturmuşdu. O, qabarlı olındə əsa kreslodə sanki uyumuşdu. Baxışı kor kimi hərəkətsiz idi. Ancaq ə, ətrafdakı hər şeyi görürdü. Qulaq kəsilmişdi, dinləyirdi. Qarını yalnız qoyub gədənəndən bəri ə, yalnız dinləməklə məşğul idi. "Gecəyəcən geri qayıdacağın, narahət olma. Hər şey qaydasında olacaq. Ancaq sobanı qalama. Uzan, yat ki üşüməyəsən". Gözməyə gətdikləri kənd çox da aralı deyildi. Əlbəttə, hətta qundaqdakı körponi də apardılar. Cavanlar görək bir az da oylənsinlər. İşləyirsen, yorulursan, günü günə satırsan, ilahi, bir də gözünü açıb görürsən ki, heç bir şeyə yaramayan, meyit kimi bir qarışan. Adama nə qalır, yalnız quru xatirələr.

– Əlbəttə, əlbəttə, – dedi Katrin qarı, – gedin. Məndən nigaran olmayın. Mən indi uzanıb yatıram.

Ancaq ə uzanıb yatmadı, öz kreslosunda ləl-dinməz oturub, cvin hər guşəsini, sonra tövləni, pəyəni, hini canlı bir şəkildə təsəvvüründə canlandırır. Qoca madyan tövlədə tək idi. İki at qoşa çarxlı arabaya qoşuluydu. Yaxşı ki, mal-qara tövlədə idi. Tox inəklərsə pəyədəyidilər, gövşək vururdular. Səssizlik idi. Hətta hindəki toyuqların da səsi gəlmirdi. Onlar bu təzlikdə oturalı yatmışdılar. Katrinin fikri dolaşib cvə dönür. Burada ins-cins yoxdur. Məbel durub gəzməyəcəkdə ki, hər şey öz qaydasında olacaq. Evdə, cvin yaxınlığında od-filan da yox idi, qorxuləsi heç nə qalmamışdı.

Katrin qarı qəfildən diksindi: itlərdən biri hürdü. Hə, həyətdə iki it də var, ancaq onların nəyindən qorxasan? Tövlə, pəyə, hin onsuz da həmişə bağlı idi. İt bir də hürdü. Bəlkə kimsə gəlir? Amma kim gəlməli idi, hardan gəlməli idi? Nə at tappılıtsı, nə də ikiçarxlı arabanın səsi eşidilirdi. İtlərsə clə hey hürür. Yaxşısı budur, baxım görün nə olub.

Katrin çətinliklə kreslodan qalxıb pəncərəyə yanaşdı. Heç harda heç nə görünmürdü, yol bomboş idi. Ancaq itlər bu tərəfdə

deyildi. Katrin ə biri pəncərəyə yaxınlaşib onu açdı. İtlərin hamısı hürə-hürə harasa qaçır və həyətin künc-bucağında gizlənilirdilər. Katrin əsasına söykənə-söykənə qapıya yönəlib həyətdə çıxdı. Evin ardına çıxanda tövlə, pəyə görünürdü. Katrin ora-bura qaçısan qaralıtıları seçə bildi. Bunlar keçilər idi. Onlar ora-bura atılır, itlər hürür, hey hürür, clə bil dovsan qovurdular. Axı, keçə ki dovsandan qorxmur. Bəlkə canavar gəlib? İndiki vaxtdə çətin ki canavar ola. İtlər hürə-hürə canavarın dalınca düşməz. Əlbəttə, yox!

Katrin əlini gözünün üstünə qoyub uzaqlara baxdı, gözlləri qaralınca baxdı. Ona clə gəldi ki, keçilər harasa yox oldular. Sakit, boş çöldə yalnız itlərin səsi eşidilirdi. Bu səsdə gəh kəsilir, gəh da yenidən gəlirdi. İndi itlər cvə yaxınlaşırdı. Bəli, tamamilə doğrudur, indi onlar yaxınlaşmaqdadır. Qoca Katrin ağılın yanında itləri gördü. Onlar quduzlaşmış kimi hürür, zingildəyir, mırıldayır, bir-birini dişləyirdi. Həyətdə iri bir pişik qaçıb girdi. O, dişində nə isə tutmuşdu. Siçovulmu, quşmu? Pişik evin dalında gizləndi. Tapdaq yerin qurtardığı yerdə otlar clə bil titrəyirdi. Bir nəçə saniyə sonra tapdaq yerdə nəso qara ləkələr əmələ gəldi və bu ləkələr hərəkət cləməyə, hoptanmağa başladı. Katrin lemminqləri tanıdı.

Yaşadığı uzun illər ərzində ə, lemminqləri azı dörd, ya beş dəfə görmüşdü. Fərma lemminqlərin köç yolu üstündəydi. Nəçə dəfə zəmiləri, əkin yerlərini dağıdıb viran qoymuşdular. İndi də qarının ağılına ilkin gələn bu oldu: "Allahə şükür ki, məhsul yığılandı sonra gəlib çıxıblar". Lemminqlər isə artıq bütün həyəti bürümüşdülər. Onları ayağının altında gərəndə Katrinin yadına düşdü ki, cvin giriş qapısını arxadan bağlamayıb.

Lemminqlər geniş cəbhə boyu çay kimi axıb gəlir, hər iki tərəfdən tikilini bürüyürdülər. Tövlədə madyan kişnədi. Qoca Katrin cvə tələsdi, hər tərəfi ağzına almış lemminqlərin arasından özünə çətinliklə yol aç-aça qapıya tərəf yönəldi. Lemminqlər qarının ağzına yığışib ciyildəşə-ciyildəşə bir-birini sıxışdırırdılar. Hələ də ağıldan itlərin səsi gəlirdi. Nəhəyətdə, Katrin qarının ağzına çatdı. Ev lemminqlərlə dolu idi. Daha doğrusu, lemminqlər onun yanından ara verməyən axınla keçib gedirdilər. Soldakı açıq pəncərədəndən içəri səxulur, qarşdakı pəncərənin səsi iki şüşəni sındıraraq cvə təpilirdilər. Onlar stolların, stulların, döşəmənin üstündə oradan-buraya, buradan-oraya tullanırlar, bu pəncərədən ə pəncərəyə atılır, bir yerdə bir saniyə belə dayanmırdılar.

Katrin elə ki lemminqlərin iti dişlərinin ayağına yapışdığını hiss elədi, əsasını qaldırıb açıq pəncərəyə yaxınlaşdı. Lemminqlərdən biri onun önlüyünün otəyindən sallanmışdı. Yıxılmamaq üçün o, stoldan yapışdı. Lemminqlər ciyildəşir, vurmuxur, az qalırldır stoldan düz onun üzünə atılırlar. Katrin geri çəkildi, onun əlləri əsirdi. O bildirdi ki, lemminqlər insan üçün də, heyvan üçün də təhlükəli deyil. Ancaq qarı onlarla bacara bilmirdi. O, pəncərəni açıq qoymuşdu, indi nə edə bilərdi? Cavanlar qayıdanda nə deyəcəklər? İlahi, nə deyəcəklər?

İtlər artıq həyətdə hürüdürlər. Dörd it və iki pişik qan içində dəm tutmuş adam kimi qaçırdı. Lemminqlər hücumu dəf edir, onların dişinə keçməzdən əvvəl müdafiə olunmağa cəhd göstərirdilər. O birilər isə öz yolunu davam etdirir, civildəşirdilər. Pəyədə inoklər böyürür, tövlədən kişnərti səsi gəlirdi. Mal-qara da bu dəhşətli axını hiss eləmişdi.

Katrin qapının yan taxtasına sıxılıb ağlayırdı, onun qapalı göz-lərindən yaş süzülürdü. Axı o yazıq, bədbəxt bir qadıncı, tamam köməksizdi, qorxudan tır-tır əsirdi. Bu dəhşət nə qədər davam edəcəkdir? Lemminqlər saatlarla gəlib keçə bilərdilər. Artıq zülmət düşürdü, indi gecə başlayacaqdı.

Katrin gözələrini açdı. Tövlədən göy gurultusuna bənzər dəhşətli bir səs gəlirdi. Deyəsən, lemminqlər tövləyə girmişdilər. İlahi, onlar tövləyə necə girə bilərdilər? Onlar güman ki, artıq oradadırlar! Madyan şllaq atır, təpəyini harasa çırpırdı. Katrin dönbə bu gurultunu dinləyirdi. Ən dəhşətli şey baş vermişdi. At özünü o yan-bu yana çırpıb əzəcəkdir, bəlkə də öldürəcəkdir. Onu tez açıb buraxmaq lazım idi.

Qoca Katrin lemminqlərin sıx dəstəsinin arasından keçməyə çalışırdı. Lemminqlər ciyildəyir, itlər hürür, inoklər böyürür və bütün bu hay-küy tövlədən gələn gurultunun içində hərdən eşidilməz olurdu. Katrin cəsərlə bu gurultuya sən gedirdi.

Tövlənin qapısı lap onun qabağında, bir neçə addımlığında idi. Qapının altından lemminqlər sürüşüb içəri keçirdilər. Onlar özlərinə yol açə bilməmişdilər! Yoqin bütün tövləni doldurublar, madyanın ayağının yanında fırlanırlar!

Katrin əsanı sağ əlindən sol əlinə keçirdi və iri açarı burdu. Hə, hazırdı. Birçə ağac siyirtməni sağa burmaq qalırdı. Bir də qapının sol tayı qalırdı, o biri tay içəridən bağlı idi.

Qapının yalnız sol tayı açıldı, o biri tay içəridən bağlı idi. Madyanın ayaqlarının qəzəbli tappılısı bütün səsləri batırılmışdı. Elə bil Katrinin qulağının dibində göy guruldayırdı. Lemminqlər yeriməyə mane olur, onun ayağını dişləyirdilər. O yavaş-yavaş, olduqca yavaş-yavaş siyirtməni sağa sürüşdürdü. Madyan, yoqin ki, kiminsə gəldiyini duymuşdu, ona görə də yerini dəyişib o biri tərəfə keçsə də, ayaqlarını yerə döyməkdə idi. İlahi, indi o, giriş yolunu kəşmişdi. Katrin artıq siyirtməni çəkməzdi. Bu, fəlakət idi! Bu hər şeyin sonu idi!

Katrin çətinliklə nəfəs alıb tövlə qapısının ortasına yaxınlaşdı. Siyirtmə, demək olar ki, axırıncı oyuqdan da çıxmışdı, ancaq tamamilə yox, atın təzyiqi ilə onun son ucu tərənəirdi. "Çox saxlaya bilməz", – fikirləşdi Katrin. Siyirtmə şaqillə ilə oylıb aşağı düşdü. Katrin geri çəkildi. O, sağa keçməkdənsə, başını itirib tır-tır titrəyən qapının qabağında dayanmışdı.

Bir an da keçdi, ildırım sürəti ilə o, atın yaralı başını, dəli-divanə gözələrini gördü. Və hər şey burdaca bitdi. Ağır zərbə onun ayaqlarını yerdən üzdü.

Gecə düşmüşdü. Lemminqlərin axını hələ də gecə soyuğunun dolduğu boş evin içində keçib gedirdi. Daha güclü bir axın həyətdə dolurdu. Təngə gəlmiş, yorulmuş itlər susmuşdu. Yalnız qızğınlıqdan bir-birini dişləyən lemminqlərin qulaq batıran çığırtısı və inoklərin həyəcanlı böyürtüsü eşidilirdi. Tövlənin taybatay açılmış qapısı ağızında qoca Katrinin meyidi düşüb qalmışdı. Lemminqlərin axını meyitin yanında haçalanır və meyiti dövrələmə keçib gedirdi.

* * *

Bitib qurtarmayan gündüzlər arxada qalırdı. İndi hər gecədən sonra günəş bir neçə saat səmada görünür, yenidən zülmət düşürdü. Yolumuzun əvvəlində olduğu kimi, biz gecənin qarantılığında istifadə edərək yol gedir, gündüzlər isə dincimizi alırdıq. Ancaq artıq biz hər cür ehtiyatı, sayıqlığı, hətta ağılımızı da itirmişdik.

Biz bəzən yalnız gecə, bəzən də gecəni gündüzə qataraq dincəlmədən, nəfəs dərmədən yuxulu, üzgün halda elə hey yol gedir, hətta günün günortaçağı – hər tərəfdən bizi təhlükə gözəldən bir vaxtda da yola çıxmaqdan çəkinmirdik. Hücumların sonu görünürdü, tayfamızın isə yoqin ki, yarıtı qalmışdı. Şimal tülküləri vadi

yamaclarına sөxularaq bizi yorulmaq bilmədön tәqib edirdi. Doyduqları vaxt bir az geriyo qalır, sonra ycnidon hücumə keçirdilər. Bözön şimal tülkülörinə canavarlar hücum edəndə biz bir neçə günlüyə dincөлirdik. Havadan biza yalnız qədim düşmönlerimiz deyil, tanımadığımız naməlum quşlar da hücum edirdi. Onlar üzü biza tərəf qorbədən uçub gөлirdilər. Düşmönin sayı-hesabı yox idi.

Ancaq biz baş alıb uzaqlara, uzaqlara gedirik. Dayanmadan, az qala qaça-qaça gedirik, clə gedə-gedə də yeyirik, bunun üçün dayanıb durmuruq. Gözümüz şüşə kimidir, baxışımız bir nöqtöyö zillönib, başdan-ayağa çirk içindəyik. Bizi daim irəliyə qovan qüvvə bizo ayaq saxlamağa imkan vermir. Hamımız xəstöyö oxşayıraq, xəz dörimiz palçığa bulaşib. Yalnız suyun içinə girib çıxanda babat görkəm alırıq. Yola düşəndön bəri çoxlu çaylar keçmişik, neçə gölü arxada buraxmışıq. Sudan sahilo çıxıb itsayağı silkölönəndö bir az yüngülləşirik, əsəblərimiz dincölir, gərginlik azalır. Ancaq bu xoş dəqiqələr çox sürmür. Gözəgörünməz qüvvə bizi irəli qovur. Yorgunluğa, təhlüköyö məhəl qoymadan, geriyo baxmadan dölə kimi irəli can atırıq. Bolkə də gərək dayanaydıq. Nəfəsimizi dörin bir çayın, ya gölün sahilində qalıb bir neçə günlüyə rahatlanıb dincölöydük, onda bolkə bu divanölük, qızğınlıq da canımızdan çıxar, həyəcanımız yatardı. Ancaq yox, biz dayana bilməzdik, biz irəliyə gətmölyüydük. Biz heç nəyö məhəl qoymadan, qorxub çokinmədən qabağımızza çıxan çaya atılır, önu üzüb keçir və yeno yolumuza davam edirdik.

Biz kor kimi idik. Lakin indi o günləri xatırlayıb, olub-keçənləri yaddaşımızda canlandıranda möhə clö gölir ki, ilk baxışda divanölük kimi görünön bu yürüşün mahiyyətini uzaqdan-uzağa daha aydın şökildə izah edirəm. Mən o vaxt dumanlı şökildə də olsa hiss edirdim ki, heç nəyö baxmadan inamla irəli gətmək lazımdır, çünki bütün bu müsibətlərin arxasında bizim hələlik dərək etmədiyimiz hansısa bir məqsəd gizlənilir. Və biz bu məqsədə doğru can atırıq. Nəyin bahasına olursa olsun bu məqsədə yətmölü və nəhayət ki, azadlığa qovuşmalıyıdıq. Ycnidon özünə qayıtmalı, sakitləşməli, keçən günlərin itirilmiş xoşbəxtliyini tapmalıyıdıq. Biz təhlükədən qorxmadan, ölümə məhəl qoymadan dörkölünməz bir cənnətö, həsrətində olduğumuz bir torpağa doğru irəliləyirdik. Bəli, biz azadlığa doğru gedirdik. Onu nə vaxt, hansı yolla tapacağımızı bilməsək də, əmin idik ki, yolumuzun sonunda mütləq azadlığa

qovuşmalıyıq. Bizi, bütün lemminq tayfasını irəli qovan da clö bu inam hissi idi.

Bir neçə dəfə biz adamların yaşadığı yerlərdən keçib-gətmölü olurduq. Əvvölək, onlarla görüşəndön qorxurduq, lakin sonralar qorbö doğru irəliləmək ehtirası o qədər gücləndi ki, o biri düşmönlerimiz kimi, adamların da bizə dərli olmadı. Həm də ki biz onlara gəc-gəc rast gəlirdik.

Bir dəfə insanların yaşadığı şəhərin yanında yolumuzu daş divar kəsdi. Bu divar hər iki tərəfö sonsuz şökildə uzandığından biz yeraltı keçid qazmalı olduq. Qazına işi uzun çəkdi. Hər dəfə yerin üzünə yol salmaq istəyəndö nəsə cırmaq səsə çşidir, it iyini duyurduq. İtlərin hürüşü adamların səsini qarışdırı. Yeraltı divar mane olduğundan biz lap altıdan keçməli olurduq, bözön divardan qopan daşlar lağımın yolunu tuturdu. Orada zülmət içində dəhşətli bir mübarizə gədirdi, faciələr baş verirdi... Sağ qalıb qurtulmuş lemminqlər yerin üzünə çıxanda, orada bizi itlər qarşıladı. Mən qulağımdın dibindəcö dostlarımızın sümüyünün itlərin dişə altında xırçıldadığını eşidirdim. Bu dəfə də talc üzümə güldü, ölümdön xilas oldum və ycniden yola çıxdım.

Yeno də sağ qalmışdım, görəsən, neçənci dəfə idi ki, ölümin caynağından qurtulurdum?

Bir vaxt doğma şəhəri tərək etmiş minlər, milyonlarla lemminq-dön bu nəhayətsiz öngin suların sahilinə görəsən kimlər gölüb çıxmışdı?

Çoxdan idi ki, çay boyunca gedirdik və bu çay bizi gətirib bu yerlərə – göz işlədikcö üzünəşəği axıb gədən öngin suların sahilinə çıxarmışdı. Biz çay suyuna bənzəməyən bir iy duymuşduq. Yolda tərəyib arsaq da, indi biz az idik, çox az. Bütün tayfamız sahil boyu ada-ada yığılmışdı. Ancaq bizim sağımızda və solumuzda çayın ağzındakı qumluq lemminqlərlə dolu idi. Onlar dənizə sarı can atırdılar, clö bil lemminqlərin özü də bir çay idi, dənizə tələsirdi. Müxtəlif yeraltı lemminq şəhərlərinin yolu burada bitirdi. Onların sağ qalmış qalıqları indi bir yerə yığışdı və hara baxırdınsa şimalda, cənubda – dörd bir tərəfdə dənizə can atan lemminq seli dalğalanırdı.

Nö adamlar var idi, nö də şimal tülküləri. Yerin üstündəki bütün düşmönlerimiz, nəhayət ki, bizi rahat buraxmışdı. Əvvəzində dalğaların üzərində çoxlu dəniz yurucuları dolayırdı. Sahildön bir az ara-

İda çonli-çiskinli adacıqlar qaralırdı. Və bu adalarla sahil arasındakı su zolağı qonur nöqtələrlə örtülmüşdü – bunlar üzən lemminqlər idi.

Sort şimal küləyi iliyimizə işləyirdi. Uzun yollarda yorulub öldən düşsək də, hamı həyəcan içində idi, suyun iyi isə bizi maqnit kimi özünə çəkirdi. Hansısa bir hiss, duyğu bizi clə hey inandırirdi ki, tez suya girmək lazımdır və bu su bizim həyəcanımızı yuyub aparacaq, bizi buxovlayan qandalı açacaq. Biz ömür boyu bu əngin sulara qovuşmağa can atmışdıq və indi səmada ara vermədən dolan qaqayıları quduz çıxırtısına, dəniz yırtıcılarına məhəl qoymadan böyük nəşə içində dənizin, köpüklü dalğaların qoynuna atıldığımızı...

Dənizdə üzmək çayda, göldə üzməkdən xeyli asan imiş. Dalğalar aram-aram məni yuxarıya qaldırır, sonra aşağı endirirdi. Mənimlə yanaşı ətrafda çoxlu başqa qollar, çiyinlər də yuxarı qalxıb, aşağı enirdi. Dəniz bizi yırğalayır, bizə pəncələrimizlə avar kimi çökə-çökə ləzzət içində üzürdük. Yuxarıdan bizi iri cığırğan quşlar hücum edir, lap suyun üzündə qanadlarını çırpır və dimdiklərində qurbanları ağır-ağır yuxarı qalxırdılar. Bəzən isə yaşıl çalın suyun üzündə hansısa yırtıcının tünd rəngli kürəyi peyda olur, yekə bir ağır açılıb, yumulur və lemminqlərin biri qəflətdən yox olurdu. Ancaq bütün bunları heç vəcimo də almırdım. Nəşə içində üzməkdə idim – azad, xoşbəxt və mənə clə gəlirdi ki, balıq kimi yüngülcə üzürəm. Ancaq yox, balıqla bizi müqayisə etmək olmaz. Tezliklə hiss clədim ki, artıq su məni bayaqkı kimi saxlamır. Əvvəllər pupquru havayla dolu xəz dərini indi bədənimə yapışmış məni aşağı çəkirdi. Çiyinlərim artıq suyun altındaydı, birçə başım üzədi. İrəlində adaların qaraltıları güclə seçilirdi. Mən üzür, hey üzürdüm. Ətrafımda clə bil lemminqlər azalmışdı. Bozilərinin cəsədi suyun üzündə cansız-cansız yırğalanır, köpüklü, soyuq dalğaların qoynunda yalnız qonur belləri görünürdü. Bclə lemminqlərə tez-tez rast gəlirdim. Onlar suyun üzündə yırğalana-yırğalana qalmışdılar. Yuxarıdan quşlar, aşağıdan balıqlar onlara hücum edirdi.

Mən soyuqdan titrəyirdim, yorulmuşdum. Dənizin ucu-bucağı görünmürdü. Bəzən köpüklü dalğalar başımdan aşır. Yaşıl suyun içində ölü lemminqləri, onların boğulub dəniz təkinə necə gədiklərini görürdüm. Hələ də mənim kimi üzməkdə davam edib, yaxın adalara can atan lemminqləri də görürdüm. Bayaq dənizin sahilində səbirsizlikdən alışıb-yandırılmış və bu sonsuz dənizə böyük

sevincle atılmışdım, indi isə torpaq məni yenidən özünə çəkirdi. Möhkəm torpağın üstündə olmaqdan, pəncələrlə güc verməyib dincəlməkdən, yuxuya dalmaqdan da böyük xoşbəxtlik vardımı?

Yorğunluq və yuxuyla mübarizə – açıq dənizdə narahat və miskin bir həyat naminə gedən mübarizə uzun çəkdi. Ətrafımda dəniz bomboş idi, yalnız arabis tək-tək lemminqlər gözə dəyirdi, qalanları suda boğulmuşdu.

Düz qarşımda günəş üfəqə sarı öyilmişdi. Dalğa məni bir az yuxarı qaldıranda sarı somanın fonunda qaralan adaları gördüm. Və get-gedə adalar daha geniş və uca görünəndə, mənə clə gəlirdi heç vaxt oraya çata bilməyəcəyəm. Məni bir ölümlü yorğunluğu çulğalamırdı, artıq neçə dəfə idi ki, bir neçə saniyəliyə başımı aşağı salıb mürgüləyir və boğulub boğulda ayılıb pəncələrimi sürətlə işə salırdım.

Düz qabağımda böyük, hündür adamı görəndə mən yarıyuxulu vəziyyətdə idim. Ətrafı bürümüş qaranlıqda o bütün özəmətiyə qarşımda ucalırdı. Torpağın iyi arabir burnuma dəyir və məni son gücümü toplayıb üzməyə vadar edirdi. Torpaq lap yaxında idi və artıq mən ayağımın altında qumu hiss cləyirdim. Budur, mən öz bədənimin ağırlığına zorla güc gələrkən sürünə-sürünə gedirəm. Ətrafı bürümüş ala-toranda sahilə qaralan nöqtələr sezirom və onları o saat iyindən tanıyıram: lemminqlərdir. Dənizi üzüb keçmiş onlarca lemminq orada sahilə uzanıb qalıb. Onların birinə yaxınlaşıb iyloyirəm: hələ sağdır. Lemminq yatıb. Mənim özüm də yuxu basır...

Lakin çox yata bilmirəm. Dəhşətli səs-küyə oyanıram. Quşlar çıxırışır. Günəş doğmayıb, ancaq dənizin o tayı gül rəngindədir. Qulaqbatırıcı cığırtdılar qayalardan, lap bizim başımızın üstündən gəlir. Bütün bədənim tir-tir əsir, yanımdakı lemminqin də necə titrədiyini duyuram. Tükümüz bədənimizə yapışmış, soyuqdan tir-tir əsirik. İndicə günəş üfəqdən boylanacaq, ancaq bizə hücum etməyə hazırlaşan yırtıcı quşların səsi kəsilmək bilmir.

Sağ qalmış bir ovuc lemminqdə şüur qığılcımı közörirdimi? Və bu qığılcım çoxmu qalacaqdı? Soyuqdan ölmək, qanadlı vəhşilərin dimdiyində məhv olmaq, yoxsa yenidən yola davam etmək – bunlardan hansını seçəcəkdiniz? Qədimlərdə, çox-çox qədimlərdə lemminqləri görmüş, yaxud onlar haqqında hekayətləri dinləmiş insanlar demişlər: “Onlar qəsdən dənizə atılırlar ki, boğulsunlar. Bu

özünü öldürməyə gedən yoldur". Bir də bunu demişlər: "Lemminqlərin köçü dənizdə bitir, çünki bura onların qədim, çox-çox qədim məskəni olub, sənralar bu yerlər suyun təkində gizlənsə də, naməlum qüvvə lemminqləri öz qədim Vətoninə çəkib gətirir".

İndi bu cür yozmaları daha çəitməzson.

* * *

Ümid edirəm ki, balaca aktyorumun köməyi ilə bizim günlərin bir həqiqətini açma bildim: lemminqlər daxili sekresiya vəzilərinin kəskin dəyişməsi ilə əlaqədar gərgin, həyəcanlı vəziyyətə uzun müddət dözmə bilmir, baş alıb uzaqlara gedirlər. Uzaqlara çağırış, səyahət edəndə o biri canlılara nisbətən onlara daha güclü şəkildə təsir edir. Amansız qüvvə onları uzaq dənizə qovur, onlar təzələnmək, rahatlanmaq, dinclik tapmaq ümidilə – əbəsdən bir ümidlə özlərini dənizin qucağına atırlar.

Mən lemminqlərin qorbu doğru yol tutduqlarını danışdım. Bu yolu tutan lemminqlərin heç biri hər cür maneə və təhlükəyə baxmayaraq, yollarından yayınmırlar. Başqa yerlərin lemminqləri özgə istiqamətə də gedirlər, ancaq hansı yolu seçirlərsə seçsinlər, həmin yol mütləq dənizə gəlib çıxmalı və orada da səyahət bitməlidir.

Yolun sonunda lemminqlərin hamısı ölür, ya bir qismi? Ola bilsin ki, hamısı ölür. Skandinaviya təbiətşünası Xaçstrem bir dəfə müşahidə edib ki, bəzi lemminqlər üzüb geri qayıdır. Ancaq bu fakt mübahisəlidir. Çox ehtimal ki, bizim hekayəmiz kimi xilas olub adaya, qayalıqda çıxan həmin lemminqlər orada məhv olub gedirlər. Növün qorunub saxlanmasını səyahətə çıxmayan, yuvada qalan bir neçə lemminq ailəsi təmin edir. Həmin o çağırışın onlara daxili yoxdurmu? Bu, növün yaşamaq instinkti ilə bağlıdır, güman ki, başqa səbəblər də var. Necə olur ki, bizi lemminqləri narahatlıq bürümür? Bunun səbəbini bilmək lazımdır, biz isə bilmirik.

Alimlər çılğınlıq enerjisinin səbəbləri, ayrı-ayrı illərdə lemminqlərlə birgə onların düşmənlərinin və digər heyvanların sürətlə çoxalması ilə əlaqədar suallara cavab axtarırlar. Doktor P.Loran bu problemi "vulkanların püskürməsi", yerin orta temperaturunun dəyişməsi, günəş ləkələri kimi böyük dövrü hadisələrlə və hətta kosmik səbəblərlə bağlı şəkildə izah etməyə çalışır.

Əgər bu belədirsə onda bəs nə üçün o qüvvələr planetimizin bir yerinin təbii düzülüşünü pozur, digər yerlərə isə təsir etmir? Nə üçün o qüvvələr başqa heyvanlara və insanın özünə təsir etmir? Mən sosioloq olsaydım, "lemminq ili"ndə baş verən hadisələri daha dərindən öyrənər və bəlkə də sübut etmiş olardım ki, bu illərdə hökmdarlar və dövlət xadimləri öz saraylarında daha çox özbaşınalıqə yol verir, işbazlar öz idarələrində daha çox alverə qurşanır, yazıçılarsa daha çox və çılğınlıqla yazıb pozurlar. Bəlkə də, heç nəyi sübut edə bilməzdim. Lakin bu sayaq axtarışları mən mənasız və boş bir iş hesab etmirəm.

Biz artıq gördük ki, sənma cisimlərinin cazibəsi nəticəsində okeanın qabarma və çökilməsi təkcə dənizdə yaşayan canlılara deyil, insanın özünə də təsir göstərir. İnsanlar düşüdüklərindən də artıq dərəcədə kosmosdan asılıdırlar. Bizdə belə təsəvvür yaranıb ki, planetimizdəki heyvanların sonsuz köçündə insan yalnız kənar bir müşahidəçi kimi iştirak edir. Lakin bu, aldadıcı təsəvvürdür. Hansı bir yollasa biz özümüz də dəyişirik, hətta bir yerdə durub qalsaq belə yenə də durmadan dəyişirik.

LUI NAVİR

QONQ ZƏRBƏSİ

(hekayə)

Qonq!

Fit, alqış sədaları çsədilir: “Möhkəm dayan, Tom, möhkəm dayan!” Camaat mənim adımı çağırır, onlar mənim üçün bağırır. Sözlər, cümlələr bir-birinin ardınca parlaq qılınc zərbəsinə bənzəyən proyektorların işığıtək papiros tüstüsündən dumanlanmış ağır havanı yararaq bizi döyüşə həvəsləndirir.

Rinqin mərkəzinə, rəqibimə doğru irəliləyirəm. Əvvəlcə bir-birimizi öyrənirik. Aldadıq, zoif zərbələr endiririk... Mənim xəyalım başqa yerdədir...

Ah Dea!.. Mənim fikrim, xəyalım Deanın yanındadır. On gün olar ki, bir mənasız fikir xəyalımda dolanır. Mənə elə gəlir ki, bu axşamın sonu faciəli olacaq. Qarnıma ağır bir zərbə endirilir. Ağrıdan ixtiyarsız olaraq bağıraram.

Xəyaldan ayrılaraq üzərimə tözədən atılmağa hazırlaşan rəqibimin qarşısında dayandığını görürəm. Kənara atılıb növbəti zərbədən xilas oluram. Qarnımdakı kəskin ağrılar mənə əzab verir.

Axı həyatdakı şirin arzularımı puç edəcək bu faciəli axşamda müvəffəqiyyət qazanmaq, döyüşmək nəyə lazımdır?

Qəzəbli, ağır baxışlı rəqib qarşındadır. Rəqibini zoif hesab edən bu gənc cəx canfəşanlıqla qələbə qazanmağa can atır.

Zoif bir zərbə ilə məni geri çəkilməyə məcbur edən rəqibim yenidən qəzəblə hücum edir. Rinqin kənarındakı iplərə söykənirəm.

Qonq!

Birinci raund qurtarır. Azarkeşlərin lal baxışları altında öz yerimə gedirəm. Onlar çempionlarının bugünkü hərəkətini nədənsə başa düşə bilmirlər. Onlar həmişə qələbə qazanmağıma adət etmişdilər. Bəs indi? İndi isə klountək döyülməyimə icazə verirəm...

Dea...

Xəyal yenidən məni keçmişə aparır...

Mən də bəxtlərimi şəhərdə sınağa gələn kənd cavanlarından biri idim. Deanı da tezliklə yanıma gətirməyi təntənəli surətdə vəd edərək kənddən çıxmışdım. Kəndimizin yeganə gözəli, oğlanların çarxtək ətrafında fırlandıqları Dea. O, bu cavanların pullusunu axtarırdı. Dea kənd cavanları üçün doğulmamışdı. Elə buna görə də məni gözləyəcəyinə söz verdi.

Mən yüzürlə işsizlərin məskən saldığı şəhərdə heç nə idim... Əgər hər şey yaxşı gətsə, əgər bəxtim üzümə gülümsəsə, onu da yanıma çağıracağam. Şəhərə yola düşdüm. “Bütün arzularımı yerinə yetirərsən, həmişəlik sənin olacağam” – deyə Dea söz verdi.

Qonq!

İkinci raund başladı. Mən irəliləyirəm. Camaat bağırır: “Tom, Tom!” Onlar məndən yalnız qələbə gözləyirlər. Amma məni narahat edən fikirlərdən xəbərləri yoxdur, heç nə bilmirlər... Ox, aman Allah, heç nə bilmirlər... Mən bilavasitə zərbələri dəf edirəm. Hakimin bizi tez ayırması üçün rəqibimi tuturam. Qəzəbdən azğılaşmış rəqibim isə aman vermədən hücum edir. Yenidən iplərə tərəf geri çəkiliyəm. Zərbələrə cavab verməyə gücüm çatmır. Ah, bu axşam oləcəklərim necə də ağırlaşdı.

Əvvəllər heç vaxt döyülməyimə imkan verməzdim. Boks məktəbində od-alov idim.

İnadkarlıqla qələbəyə can atdığımı görəndə bir məşqçi məni öz himayəsi altına götürdü. – Cavan oğlan, gələcəkdə sənə yaxşı boksçu olacaq, – deyə məni təriflədi. Bir ildən sonra qəzetlər artıq mənim haqqımda yazırdılar: “20 döyüşdə 20 qələbə!” Həvəskar boksçudan peşəkar boksçuya çevrildim. Hər dəfə qələbə qazanırdım. Bəxtim üzümə gülmüşdü. Dea üçün çoxlu pul yığmışdım. Onu yanıma çağırardım. Vədinə xilaf çıxmayaaraq şəhərə gəldi...

Ah, kəskin bir ağrıdan özümü itirdim. Bundan istifadə edən rəqibim daha ağır bir zərbəni çənməyə endirdi. Hakim bizi araladı. Fit səsinə qulaq tutulurdu. Pərt olmuşdum. Bu faciəli axşamda nədənsə zərbələrə cavab verməyə təqətim qalmamışdı... Aman Allah, o məni yenidən bu cür döysə, mən məhv oldum.

Mən məhv oldum!..

Qonq!

Köməkçim dinmir, məni ovuşturmaqla məşğuldur. Yoqin ki, bu axşam qürub edəcəyimi başa düşüb. Axıra kimi davam getirə

bilməyəcəyəm. Eybi yoxdur. Axı mənim günaşım Dea idi...
Deadir... Dea...

Şəhərə gələn Dea məni görün kimi gülümsəyərək dedi:

– Sənin ki burnun tamam ozulib.

Mən də cavabında gülümsəyərək dedim:

– Amma çoxlu pulum var.

– Yaxşı Tom, mən inanıram ki, biz sədaqətli dostlar olacağıq.

Arzularımı yerinə yetirənə qədər mən soninlə qalacağam.

Qonq!

Üçüncü raund başladı. Məni "rinqin buldoqu" adlandırırdılar. Çünki mən rəqiblərimi tez təslim olmağa məcbur edirdim. Rəhm etməyin nə olduğunu bilməzdim. Yeganə bir arzum var idi: nöyin bahasına olursa olsun, Dea üçün qələbə qazanmaq. Qazandığım qələbələr məni çempion etdi. Dea istədiyinə yetmişdi. Pul məni maraqlandırmırdı. Qazandığımı hamısını Deaya verirdim. Tək Dea mənə bəs idi. Onun həyatla dolu bədəni...

Rinqə çıxarkən Dea haqqında fikirləşirdim. Bilirdim ki, mənə yalnız qələbə lazımdır. Rəhmə gəlmədən bütün qüvvəmlə vuruşurdum...

Baxışlarım tutqunlaşır, Qonq! Deyəsən başım yaralanıb. Azarkeşlər bağırır. Rəqibim isə amansızcasına yaramın üstünə zərbələr endirir... Hakim bizi dayandırır. Yaxınlaşaraq məni nəzərləri ilə süzür. Deyəsən, üz-gözüm tamam qan içindədir.

– Cavan oğlan, döyüşü davam etdirmək istəyirsenmi? – deyə hakim məndən soruşur.

– Əlbəttə, – tələsik cavab verdim. Səsim özümə qarşı gəlirdi. Heç mənim səsimə oxşamır. Döyüş yenidən başlanır, üzümdəki qanı silirəm. Rəqibimin sifətindəki ifadədən məni ölənmə kimi döyməyə hazır olduğunu duyuram. O məni rinqin bir küncündə mühasirəyə salaraq axırıma çıxmaq istəyir. Qaşımın sızan qan təzədən gözlərimi örtür. Geri çəkilirəm. Arxamda rinqin iplərini və camaatın məzəmmətli baxışlarını hiss edirəm. Kor-korana əl-qol atıram... zorla rəqibimi döyəcəyəm...

Üz-gözümü örtən qanı bir təhər silərək mühasirəyə düşdüyüm küncdən çıxmaq üçün kənara sıçrayıram. Rəqibim isə məni tamam məhv etmək istəyir. Azarkeşlər ona yeni çempion kimi baxaraq onu qışqıdırır, alqışlayırlar. Onlar homişo qələbə qazananın tərəfində dururlar.

Mən yıxılmalı idim... Yox, hələ yox... Zorla müqavimət göstərirəm... Məhv olsam da, ölcəklərimi divardan asaraq boks aləmini ömürlük tərək etmiş olsam da, axırıncı dəqiqəyədək, qonq zərbəsinə də davam gətirməliyəm. Rəqibin hücumlarına dözüürəm.

Yalnız indi başa düşürəm ki, mən heç vaxt özüm üçün döyüşməmişəm. Bu günə kimi yalnız onun üçün, Dea üçün döyüşmüşəm. Ona pul qazanmaq üçün.

Bir neçə dəqiqədən sonra yıxılacağımı hiss edirəm.

Rəqibimin zərbələrinə, qəzəbinə davam gətirmək mənim üçün çətindir. Özümü gücsüz hiss edirəm...

Qonq!

Ətrafımdakı adamlara sanki pərdə arxasından baxıram. Ağrıdan rinqi, rəqibimi görmür, ətrafda nələrlə baş verdiyini duymurdum.

Dea mənim üçün hər şey idi. İki il Dea onun üçün qazandığım qələbələrini həyəcanla qarşılayırdı. Həyatımdan razı idim...

Qonq!

Yenidən rinqin ortasında yam. Bu axşam məhv olacağam. Bunu hiss edirəm, duyuram. Rəqibim on raunddan əvvəl məni təslim etmək üçün cəsarətlə, əzmlə hücum edir. O məni dördüncü raundda yıxmaq istəyir. Bu cəhənnəmdir. Mənim cəhənnəmə.

– Tom, gedib özünü çaya atsana!

– Tom, sənə ancaq çəbanlıq yaraşır! – Çempionun xəyanət etdiyini duyan camaat bu cür bağırırdı.

Yandırıcı bir zərbə. Sonra ikinci, üçüncüsü başımda partlayaraq, qarşıbə səs çıxarırdı.

Salonda sakitlik yaranır. Azarkeşlər daha bağırır, məni ruhlandırırırlar. Təhqir də etmirlər. Hamı sakitcəsinə döyüşün sonunu gözləyir. Dördüncü zərbə qamıma, beşincisi çənəmə... Sağa, sola... Dizlərim bükülür və mən dizi üstə yığılıram. Zorla ayağa qalxıram. Sonrakı ağır bir zərbə sifətimə endirilir və mən dizi üstə yığılıram.

– Bir, iki, – hakim saymağa başlayır.

Dea, Dea, sən haradasan?

– Uç...

Bu axşam çarpayıda sən homişokindən gözəl idin. Məni kefləndirdin. Sonra şərət kəsdin...

– Dörd...

– Sən çox məhrəbansan, Tom... Mən sənədən razıyam. Amma... – deyə sözü başladı.

– Beş...
– Özizim, nə olub – deyə tələsik soruşdum.
– Oh, heç nə. Əgər sən istəsən, biz daha çox pul qazana bilirik.
– Nəccə?
– Çox sadəcə... Gələcək döyüşdə əgər sən rəqibinə məğlub olsan, Tom, bilirsən mən heyrətəməz bir sərəvət qazanacağam.
– Altı...

Qulaqlarıma inanmadım. Bir anlıq bir söz demədən hərəkətsiz qaldım.

– Axı Dea... Bos, mənim adım, şöhrətim.
Deanın soyuq nəzərləri məni üşütdü. Birdən-birə qəhqəhə çəkrək güldü.

– Bəş-boş danışma. Sənin şöhrətin də, adın da mənim. Bu sözü bir də dilinə gətirmə. Bu dəfə məğlub olmalısən! Məğlub olmalısən!

Məğlub olmaq?! Heç vaxt çəitmək istəmədiyim söz.

– Qulaq as, – deyə o, amirano səslə dilləndi, – bu çirkin həyat məni lap boğaza yıxıb. Qazandığın azacıq pul daha mənim xərclərimə ödəmir. Yaxşı yaşamaq üçün mənə çoxlu pul lazımdır. Mənim gözəl bir fikrim var. Sən bir qərara gəlməlisən, ya bu sərəvəti qazanmaqda mənə kömək etməlisən, ya da mən səni həmişəlik tərkdəcəyəm. İndi qərara al, çempion!

– Yəddi...

– Axı, Dea...

– Başqa bir söz ola bilməz, Tom. Ya sən məğlub olmalısən, ya da mən çıxıb gedəcəyəm. Bunu deyərək Dea ayağa qalxdı, paltarlarını götürərək sifətimə çırdı:

– Əgər hər şeyi bilmək istəyirsənsə, buyur: sənin rəqibinlə razılığa gəlmişəm. İndi isə rədd ol. Ancaq döyüşdən sonra yanıma gəlsənsən. Axmaqlıq etmə. Bu faydasızdır. Sən bir daha məni görə bilməyəcəksən.

– Səkkiz...

Bu, dəhşətli axşam idi. Bu axşam mən məğlub olmalı idim.

– Doqquz...

Başımda nə isə uğuldayır. Şiddətli ağrılar və qan içində zorla ayağa qalxıram. Birinci zərbədən yerə sərilməyimi hiss edirəm. Rəqib zərbə endirmək üçün əlini qaldırır...

Qonq!

Sözləri uzada-uzada köməkçimə deyirəm:

– Sam, məni döyəclə.

– Dəli olmusan, nodir? Tərini silməliyəm ya yox?!

– Lazım deyil.

Köməkçim karıxmış halda məni döyəcləyir. Bədənimə qızartılar bürüyənə qədər o bu işi davam etdirir.

Hakim mənə tərəf gəlir.

– Cavan oğlan, mən döyüşü dayandırmağa məcburam, – deyə dillənir.

– Yox, dayandırmayın.

– Dəli olmamısan ki?! Səndə ki döyüşü davam etdirməyə qüvvə qalmayıb?

– Dayandırmayın!

– Qoy sən deyən olsun. Çempionsan. İstədiyini kimi gəbərməyə də haqqın var. Amma sənə ağır zərbə dəyən kimi döyüşü saxlatdıracağam. Razısanmı?

Ətrafımda sakitlikdir. Hamı başa düşür ki, beşinci raund sonuncu raund olacaqdır. Hamı başa düşür ki, çempion birdəfəlik səhnəni tərk edəcəkdir.

Dea, sən haradasan, Dea!

Aman Allah, axırıncı raund nə vaxt başlanacaqdır. Mən məhv olmalıyam. Bu axşam ya məhv olmalıyam, ya da Deanı həmişəlik itiməliyəm. Qələbə qazandığım kimi cləccə də məhv olmalıyam. Bu axşam məhv olacağam.

Qonq!

Rəqibimin görüşünə tələsirəm. Qərİbədir, hələ də ayaq üstə dayanmağıma təccüblənirəm. Bu axşam özüm üçün vuruşmalıyam. İndiyə kimi Dea üçün döyüşdüyümü düşünürəm. Mən yalnız pul xatirinə vuruşurammış. Qalibi mükafatlandırmağa hazırlaşan, onu intizarla gözləyən cadugər, iblis, üsyankar Dea üçün. Rinqə qalxırdım Dea üçün, döyürdüm Dea üçün, qələbə qazanırdım Dea üçün. Təlxək! Başqalarını oylondirən təlxək!

Bağıraraq kənara sıçrayıram. Sifətimə dəyəcək zərbədən xilas oluram. Yavaş-yavaş hərəkətə gəlirəm.

Yaxın gəl, cavan oğlan. Sən ki çempionu çətinlik çəkmədən məğlub edəcəyinə inanırdın. Yaxın gəlsənsə!

Rəqibim yaxınlaşır. Onun çirkin sifətini özə biləcəm bir zərbə endirirəm. Müqavimətə rast gələcəyini xəyalına gətirməyən

rəqibin çəşqin nəzərlərini hiss edirəm. Zərbələrime tab gətirəcəyinə və bir zərbə ilə məni yenidən yerə sərəcəyinə hələ də ümid bəsləyir.

Mən hücumə keçirəm. "Tom!", bir neçə nəfər yerdən çıxır: "Möhkəm dayan, Tom!". Bu səslər məni həvəsləndirir. Onlar mənə inanırlar. Mənə olan inamlarını hələ itirməyiblər.

Mən Dəcayə inanırdım. Onun bu qədər qəlp olduğunu bilmirdim. Bilmirdim ki, o mənim adımlı çağırən, məni həvəsləndirən, məni sevən camaat üçün yaşamağalıyam. Ah aman Allah, onlar məni – öz çempionlarını sevirlər.

Hücumə keçirəm, rəqibimi yenidən döyəcəyəyəm.

Rəqibim özünü itirir... İndi bütün salon bağırır, məni həvəsləndirir. Mən vuruşmalıyəm, başqaları üçün yox, Dəca üçün yox, pul üçün yox, məhz özüm üçün, özüm üçün!

Rəqibim rinqin iplərindən yapışb mənə müqavimət göstərir. Onun zəif zərbələrinə ağır zərbələrlə cavab verirəm. Bu cür müqaviməti gözləməyən rəqibim tamam port olmuşdu. Ətrafımda ardı-ardısı kəsilməyən səslər çəşidilir: "Tom, Tom, Tom!". Minlərlə insan mənim adımlı çəkir, minlərlə insan məni hələ də çempion görmək istəyir. Axı onlar mənə inanırlar. Budur, məni məhv edib Dəcanı milyonçu etmək istəyən tip. Hər şey mənə aydınlaşdı.

Ah, Dəca! Əlvida... Dəca. Əlvida, mənim dostum!

Həç vaxt endirmədiyim bir zərbəni soyuqqanlıqla rəqibimin çirkin sifətinə endirirəm.

O yıxılır və ayağa qalxa bilmir.

Bütün salon ayaq üstədir. Hakim əlimi qaldırır.

Azərkeşlər iplərdən aşaraq rinqin mərkəzinə doğru axışırlar.

Məni tənənə ilə başları üzərində aparırlar.

Üz-gözüm qan və göz yaşları ilə islanmışdı.

ANDRE TÖRYE

ŞAFTALI

(hekayə)

Köhnə dostum Vital Erbelonu birinci dəfə 25 ildən sonra keçmiş əyalət məktəb şagirdləri arasında yenidən gördüm. Bu görüş köhnə xatirələri yada saldı. Mən Vital Erbelonu sarıboniz, utancaq, həmişə səliqəli geyinən, az danışan bir uşaq kimi tanıyırdım. Boynu və üzünü günəşdən yanımışdı. Çox şən və gümrah görünürdü.

– Ah, bu sizsiniz, – deyə ondan soruşdum. – Siz nə olub? Daha həmin yerdə işləmişsiniz?

– Xeyr, dostum, – deyə o cavab verdi... – Mən indi ökinçiyəm. Çox uzaqda olmayan Şantörəndə bir az torpaq sahəmi var. Orada taxıl becərirəm. Yaxşı məhsulum olur. Əgər zəhmət çəkib gəlsən, hər şey sənzə aydın olar.

– Nəccə, ökinçi? Ola bilməz, – deyə təəccüb etdim. – Məşhur məmurun oğlu, bütün qulluqlara nümunə və gələcəyi parlaq olan sən – ökinçisən? İnanə bilmirəm!

– Lakin belədir.

– Axı, bu nəccə oldu?

– Əzizim, – deyə ə gülürək cavab verdi, – həyatda böyük hadisələr tez-tez kiçik səbəblər nəticəsində meydana gəlir. Mən iki şaftalıdan ötrü istefaya çıxdım.

– İki şaftalı?

– Nə az, nə çox, ikicə şaftalı – qəhvəxanadan çıxandan sonra əgər məni Şantörənə qədər müşayiət etməzsiniz, bütün əhvalatı sizə danışaram.

Qəhvəxanadan çıxan kimi yola düşdük. Avqust ayı idi. Hava çox gözəl idi. Şantörənə tərəf piyada getdik. Papiroslarımızı yandırdıq. Dostum Vital hekayəsini danışmağa başladı: "Bilirsən ki, mənim atam qocaman məmur idi. İdarəmizdə işləməkdən başqa

heç bir sonoti boyonmirdi. Buna görö dö, bakalavr dorocösi almaq üçün imtahan vcröndön sonra mönö möslohöt gördölör ki, idarölörin birindö işö girim.

Çalışqan və intizamlı işçi kimi roislörimün xoşuna gölirdim. 25 yaşında çox ağıllı, nözakötli, lakin varlı olmayan qəşəng bir qızla cvləndim. Bildiyin kimi bu möni ohatö edön mömurların gözündö nöqşan sayılırdı. Direktorum çox dövltöli idi. Tez-tez qonaq qəbul edir və arabir şöhorin vəziföli adamlarının ailölörünü şönlük gecö-sinö çağırardı.

İlin axırına yaxın arvadım xəstölöndi. Evdön çölö çıxa bilmirdi. Direktorumun düzöltüdi qonaqlıqda tök iştirak etmöli oldum. Əlbəttö, mön arvadımla qalmağı üstün tutardım. Lakin direktorumun dövötünü qəbul etmömök mümkün deyildi. Direktorun evindö mömurlar onun ömrlöründön sonra öylönö bilördilər.

Bir axşam direktorgildö böyük bal frakki olunmuşdu. Arvadımla qalmaq arzusuna baxmayaraq qara fraklı geyib ora getməyö möcbur oldum. Ağ qalstukumu bağlayıb yola dövşörkөн arvadım deddi:

– Bu bal çox gözöl olacaq. Mönö hər şeyi töfsilatı ilə danışmaq üçün diqqötli olmağı unutm. Balda iştirak edöcök xanımların adlarını, onların geyimlörünü və axşam yemöyünün nödön ibaröt olduğunu yadda saxlarsan. Yöqin ki, orada müxtölif lözzötli nemötllör olacaq. Mönö dedilər ki, direktör baha qiymötö çox gözöl şaftalı götürdib. Belö bir fösildö şaftalı! Ah, o şaftallılardan mön necö dö yemök istördim! Əgөр möni sevirsönso, ondan birini götirörsөн. Yaxşımı?

Ona izah etmөyö çalışıldım ki, bu mümkün deyil, bunu etmək mönim üçün çötin olacaq. Qara fraklı bir cönab cibindö meyvo götirö bilmöz. Möni görüb biabır edörlör. Etirazlarımdan bir şey çıxmadı. Arvadımın yalvarışları üstün göldi.

– Əzizim, bu ki çox asandır. Yemök vaxtı şaftallılardan birini götürib gizlədörsөн. Bunu mönim naz və şıltaqlığıım hesab etmö. Şaftalı adı çökilöndö möndö dölciösinö şaftalı yemök arzusu oyanır. Ondən heç olmasa birini gotir! Mönim xatirim üçün gotir!

Hiss etdim ki, arvadımın xahişini rödd edö bilmöyöcөyөm. Onu çox sevirdim. Şaftalı götiröcөyөm söz verdim.

...Gözöl bir bal. Hər yerdö güllör, tozo paltarlı xanımlar, gözöl orkestr. Gecöyarısı süfro hazır oldu... Kişilər yavaş-yavaş xanımların qoluna girörok yemök otağına keçdilər. Mön dö içöri daxil

oldum. O saat stolun üstündö bir şaftalı gördüm. Büllür vazda piramidə şökindö düzülmüş şaftallılar döğrudən də çox gözöl idi. Əgөр şaftallıdan birini, ya ikisini arvadıma apara bilsöydim, onun nö qödör sevincöcөyünü tösovvür edirdim. Vödmi yerinö yetirmöyi qərara aldım. Lakin necö? Direktorum şaftallıları nüfuzlu qonaqlara özü töklif edirdi. Mön getdikö kiçilon piramidaya narahatlıqla baxırdım. Orkestr yenidön gurlayan kimi qonaqlar stolun arxasından qalxdılar. Vazda holö xeyli şaftalı qaldığını göröndö çox sevindim. Mön dö camaatla bərabər çıxdım. Lakin mön mançilik törödön şlyapamı söliqö ilə bir küncö qoydum. Bir döqiqödön sonra şlyapamı götürmök böhanəsi ilə otağa qayıtdım. Yemök otağıında heç kös yox idi. Sevindim. Bir döqiqö belö vaxt itirmök olmazdı. Yan-yörömön baxa-baxa vazaya yaxınlaşdım. Cold iki şaftalı götürib şlyapamın içörisinö qoydum və üstünü cib dösmalımıla örtüdü. Sonra höyöcandan üroyimin sıxılmasına baxmayaraq, şlyapamı döşümö sıxaraq sakit halda otaqdan çıxdım. Niyöyötüm buradan sakitcö çıxıb heç köslö xudahafizlöşmödön dösmalıma bükdüyüm iki şaftalını tontono ilə evö aparmaq idi. Bu işin asan olmayacağıını övvölcedön düşünmömişdim. Qonaqlar yenicö kotillon röqsinö başlamışdılar. Hər döqiqö möni itölöyö bilördilər. Əgөр zərbö almış olsaydım, bödböxt şaftallılar yerdö diyirlönöcökdi. Höyöcanımdan qulaqlarımın ucuna kimi qızarmışdım. Nöhayot, cösarötönib oynayanların ortasına daxil olduğum vaxt onlar yeni bir oyuna başladılar. Bir qadın röqs edönlörün mərközündö durmuşdu. O, görok ölindö şlyapa tutaydı ki, arxalarını ona törof çevirib ötrafinda fırlanan kavalörlördön birini seçib şlyapanı onun başına qoyaydı. Güclö iki addım atmışdım ki, kotillon oynayan direktorumun qızı qışqırdı:

– Şlyapa, bizö bir şlyapa lazımdır?

Bu vaxt o, döşümö sıxdığıım şlyapanı gördü. Damarlarımda qanıım dondu.

– Ah, siz lap vaxtıında gölmisiniz, cönab Erbelö! – deyö o, mönö müraciöt etdi. – Tez şlyapanızı!..

Çavab vermöyö qoymadan qız şlyapamı ölimdön elö kobudluqla aldı ki, şaftallılar parket döşömö üzörinö diyirlöndi. İndi belö bir mönzöroni tösovvürünö götir!

Xanımlar güllürdölör, direktorum mönö qözöblö baxırdı. Nüfuzlu qonaqlar möni barmaqaları ilə göstörörok piçildəşirdilər. Qıçlarıım ösirdi. Ah! Hömin döqiqö əgөр bacarsaydım, hömişölik

qaçıb gözdon itördim!.. Gənc xanım mənə nifrətlə baxırdı. Sonra şlyapamı qaytararaq istehzalı bir ahənglə deddi:

– Şaftalılarınızı götürün, cənab Erbelo!

Bu sözlər orada olanların qəhqəhəli gülüşünə səbəb oldu. Xocalətdən əsir, saralır, qapını tapa bilmirdim. Salonu tərk edib, bədbəxtliyimi arvadıma danışmaq üçün getdim. Ertəsi günü bütün şəhər sərgüzəştimi bilirdi. Hər gün səhər dəftərxanaya daxil olan kimi yoldaşlarım mənə “Şaftalılarınızı götürün, cənab Erbelo” sözləri ilə qarşılayırdılar. Bu sözlər mənə təpədən dirnağa qədər qızardırdı. Küçədə mənə barmaqları ilə göstərərək arxamca deyirdilər: “Bu cənab Şaftalıdır!” Mən artıq həmin dəftərxanada, hətta həmin şəhərdə qala bilməzdim. Bir həftədən sonra işdən çıxdım. Doğulduğum şəhərin kənarında arvadımın dayısının kiçik bir malikanəsi var idi. Ondən xahiş etdim ki, mənə kömək etsin. Rəzi oldu və biz Şantörəndə qaldıq... Daha sonə nə deyə bilərəm. Mən böyük səylə işləməyə başladım və az bir vaxtda həqiqi təsərrüfatçı oldum. Arvadımın dayısı çəkdiyim səylərin nəticələrini görür və məndən razı qalırdı. Ölərkən mülkünü mənə vəsiyyət etdi. Onun ölümündən sonra torpağı tək becərirəm. Əldə etdiyim nəticələrin hamısını bu saat son özüən görəcəksən...

Biz artıq gəlib çatmışdıq. Meyvələrlə dolu bağa girdik. Sonra bostana getdik və mən cənab Erbelonun ağ evinin qabaq tərəfini bəzəmiş şaftalı ağaclarını gördüm. Budaqlar iri, sulu şaftalılarla dolu idi.

– Ağacları görürsənmi? – deyə cənab Erbelo məndən soruşdu. – Mənə xoşbəxtlik gətirən şaftalılar becərirəm. Əgər şaftalı əhvalatı olmasaydı, hər an rəhbərimin baxışlarından qorxan müti, bütün boyatı boyu güc-bəli ilə keçinən dəftərxana məmurunu olaraq qalardım.

Bu vaxt evdən şən, cingiltili oğlan və qız səsləri eşidildi. Bunlar cənab Erbelonun uşaqları idi. Birinci mərtəbənin pəncərəsindən görünən xanım Erbelo 40 yaşına baxmayaraq, çox gözəl və gəlməz idi.

MİŞEL MORUA

LƏNƏTLƏR

(hekayə)

Parisdə nadir hal olan, möcüzə təsiri bağışlayan sakitlik mənə həvəyə gətirdiyi üçün köhnə bir evin – lift olmamasına baxmayaraq, altıncı mərtəbəsində mənzil tutdum; pəncərələri sakit bir həyata açılırdı, həyətin ortasında sanki könd mənzərəsi yəradsən üç ağac ucaldırdı.

Mən yazıçıyam, dcmək, öz evimdə işləyirəm.

Bir nəçə il ərzində şəhərkənarı bulvarlarda yaşamışdım. Burada səhər təzdsən gecəyansınadək yük maşınları ilə avtobuslar clo gurultu qoparırdı ki, adamın qulaqları batırdı. Cəhənnəm əzabı verən bu gurultu-patıldan mənə nə mctal aparatlar xilas cdo bilirdi, nə molton pərdələr, nə də ikiqat qorçivo və şüşələri olan pəncərələr, nə də qulaqlarıma tıxadığım pambıq, yaxud da mum; bunlardan heç birinin köməyi olmurdu.

Bcləliklə də, bu həyətdəki ilk günüm mənə böyük bir ncmət kimi göründü. Təkcə radionun lüzumsuz səsləri bir nəçə dəqiqəliyə sükutu pozdu. Bu sükut mənim ruhumu oxşayırdı, canıma yayılırdı. Öz-özümə deyirdim ki, evdən cürvətli çıxıb, şəhərin mərkəzi ilə üz-üzə gəlməyə heç vaxt cəsəratim çatmayacaq.

Bu əhvalat iyun ayında baş vermişdi. Axşam saat yeddinin yarısı idi. Qəflətdən ucalan qaba bağırıqlar bu cənnət mənzərəsini alt-üst etdi. Xırıltılı, lakin qüvvətli səsi olan bir adam deddi: “Sən qoddar yırtıcısən!.. Əclaf!.. Sən rozil, murdar adamsən!.. Heç bilmirəm mən necə dözüürəm?”

Səs kəsildi. Sonra bu sözləri eşitdim: “Sən canısən, qatilsən!.. Hə, sən qatilsən!..”

Pəncərədən bəyləndim, təəcüb etdim, ona görə ki, boylandı baxan təkcə mən idim. Bu bağırıqlar evdə heç kəsi maraqlandırmamışdı. Hazırlanan qətlin, qəsdin kimsəyə dəxli yox idi. Lənətlər yağış kimi yağdırılırdı. Sözlər olduqca yeknəsəq, yoxsul idi. Hər cümlədə, hər ifadədə “qatil” kəlməsindən əvvəl “qoddar”.

“yırtıcı” və “oclaq” sözləri təkrar olunurdu. Düşünürdüm ki, gərosən nə üçün heç kəs bu savaşa qatışmır? Hamının laqeydliyi, etinasızlığı mənə heyrətə salır, hiddətləndirirdi. Halbuki mən özüm də ölüm təhlükəsi qarşısında olan adamın yardımına çıtmaq fikrində deyildim. Çox vaxt deyirlər ki, Parisdə: “Aman, öldür-dülər!” qışqırmaqdasansa, “yanğın!” qışqırmaq daha yaxşıdır. “Baş-qalarının başına gələn əhvalatlarla” hamı gülürdü. Mən artıq dalan-dar qadına xəbərdarlıq etməyə hazırlaşmışdım, lakin altı mərtəbəni düşüb, – yuxarı qalxmaq gözümə durmuşdu. Bir də ki, baş verən əhvalatla əlaqədar sözləri dalandar qadın da mənim kimi çətinləmişdi. Beləliklə, mən də hamı kimi qorxaqlıq cəlib yerimdən tər-pənməyərkən mütaliyəyə başladım. Qışqırıqlar getdikcə azalır, nəhayət, tamamilə kəsildi. Yəni həyəət nəzər saldım: sakitlik idi. Bolkə, qatil öz işini görüb qurtarmışdı?

Dostlarım dalımca goldilər, biz birlikdə nahar etməyə getdik. Bu dəhşətli əhvalat yadımdan çıxmışdı. Ancaq ertəsi gün səhər saat səkkizdə yəni yağdırılan lənətlər mənə yuxudan oyatdı. “Sən nə, murdar adamsan! Qatilsən!” sözləri nazik taxta arakəsmələri yarib keçirdi. Mən yuxulu-yuxulu pəncərənin taxtalarını açdım, elə bu dəm görkəmindən ispaniyalıya oxşayan qumral saçlı, qarabuğdayı bir qadın olan qonşum pəncərəsini açdı. Mənə baxıb gülümsədi.

Qadın dedi:

– O dəli arvad üçüncü mərtəbədə yaşayır.

– Mən elə güman edərdim ki, kimi isə öldürürlər!

Or arvad səhərlər əri idarəyə getməmişdən qabaq, bir də axşamlar əri idarədən qayıdanda bağırmağa başlayır.

– Siz nə danışırsınız! Kişi quzu kimi adamdır.

– Kişi onu döyür?

– Binəvə! Bu dəhşətdir!

Qonşu qadın gecə köynəyinin döşünü düymələyərək dedi:

– Bolkə də inanmazsınız, lakin kişi bütün varlığı ilə sevir.

Görək ki, qadın o zaman çox gözəl imiş, indi əcinnəyə dönüb. Kişi onun bu cür olmasını sanki görmür. Mən buna sübut gətirə bilərəm: biz polisə şikayət etdik, arvadı altı həftəliyə xəstəxanaya qoydular. Kişi özü xəhiş etdi ki, arvadı onun məsuliyyəti altında evə burax-sınlar. Biz heç bir şey edə bilmirik: qadın qanunla səs-küy salmağa, icazə... verilən saatlarda, ancaq və ancaq bu vaxtlar qışqır-bağır sahr.

Səhərin gözəl günəşindən feyz almaqdan imtina edərkən, pəncərəni ördüm, ona görə ki, qışqırıqlar hədsiz dəhşətli idi. Hətta bu qışqırıqları pəncərənin şüşələri də yumşalda bilmirdi.

Bir neçə gündən sonra dalandar qadın mənə sısqqa bir kişi gös-tərdi, kişi öz zibil yeçiyini aşağı endirirdi; bu, dəlicəsinə qışqırıq-ların hədəfi olan həmin bədbəxt idi. Mən bu səlhiqəli idarə işçisinə təəssüf hissi ilə baxdım. Onun çilğın qışqırıqlara müqavimət gös-tərən məhəbbəti mənə eyni zamanda həm dəhşətə salırdı, həm də qəlbimdə şəfqət duyğusu oyadırdı.

Gündə iki dəfə ucalaraq, çox baha başa gəlmiş sükutu parça-layan bu çilğın qışqırıqlara da çətinliklə alışa bildim. Bu dəhşətli səhnlərə dəzə bilmək üçün həmin evin bütün sakinlərində misilsiz səbir və mənəət sahibi olmalı idilər. Mən, başını aşağı salaraq tələ-sək gedən adamı müşahidə edərkən ona acımağa başladım. Son dərəcə böyük bir ehtirasla səvən şəxsə acımağa olmazdı. Mənə söylədilər ki, o mühasibdir, özü də işdən azad vaxtlarda təsərrüfatla məşğul olur. İşdən sonra kişi bazara gedirdi, mənzili özü yığib-yığırdı. Xörək bişirir, paltar yuyurdu. Mənim qonşum vəcdə dəyirdi: “Arvadı vadar edir ki, kişi ona şah qızı kimi qulluq etsin. Dolilərə həsəd etməyə əsas vardır!”

Bir müddət sonra mən dəhşətli səsi eşidəndə daha yerimdən dik qalxmırdım. Halbuki ailə üzvlərimdən, yaxud dostlarımdan biri qışqırqı qoparı vaxt mənim yanımda olanda, pəncərənin önündə sarsılmış halda, heyrət və məstunluqla dayanırdı. Sadəcə olaraq adamı təəccübə salan budur ki, çilğınlıq, özlərini ağılı başında insan hesab edənlərin diqqətini cəlb edir.

Qışda kipi qapanmış pəncərə taxtaları səs-küyü bir qədər boğurdu, ona görə də, mən bu xoşagəlməyən qonşuluğu, demək olar ki, unutmuşdum. Lakin ilk günəş şüası parlayan kimi qadının təxəyyüldən məhrum olan, xəstə bəcinin tələqin etdiyi yeknəsəq lənətlər yəni də yağmağa başlayırdı. Mən bəzən özümün səhər kənarındakı bulvarın məhərrəti çəkirdim, ağır məşinlərin sağlam gurultusunun, kiçik motorlarının, bütün qüvvəsini işə salaraq taqqılıt qoparan velosipedlərin xiffətini edərdim.

Lakin bir dəfə, iyul axşamı tam bir sükut hökm sürməyə başladı. Saat yeddiddə pəncərələrdən heyrətlə baxan ev sakinləri göründü. Harada isə radio ilə astadan Şopenin valsı çalınırdı, ağac-lar həzin-həzin xışıldayırdı.

Suallar çsüidilmöyö başladı:

- Arvad naxoşdur?
- Bökö, onu aparıblar?
- Öri qayıdıb?
- Nö yaxşı sakitlikdir.

- Axi, deyöson, nö iso çatışmır, siz necö bilirsiniz?

Balaca bir oğlan hamını inandırmağa çalışırdı ki, mühasibin evö qayıtdığını öz gözü ilə görmüşdür.

Hör kös öz işi ilə moşğul oldu, lakin hamının da qolbindo niga-rançılıq vardı.

Axşamçağı təzö bir xəbör yayıldı: dölü qadın öri evdə yox ikön tək-tənha ölmüşdür. Kişi evö qayıdanda görübdür ki, arvadı möt-bəxdö yerö sörilmişdir. Ertəsi gün dalandar qadın çiçök dəstəsi alıb onlara göndörmök üçün hamıdan pul yığdı. Evin sakinləri sevinc-lərini tozahür etdirmödön, özlərini elö göstörirdilər ki, guya binöva kişiyö - borcunu ycrinö yetirmiş olan öro yazıqları gölir. Sanki arvadının ölümü onun canını öziyyotdön qurtarmışdı. Əslindö iso biz hamımız, qonşularım da, mön dö, ancaq özüümüz haqqında, hay-küydön xilas olmağımız haqqında düşünürdük. Daha bundan sonra yağış kimi yağdırılan lönötlörin adamı yuxudan oyatmayacağına, dostlarını Sənt-Ann xəstoxanasının çılğın dölilör palatasındakı kimi qöbul etməyöcöyünö ömin olmaq, əlbəttö, xoş idi. İki gündön sonra evin bir necö sakini arvadı dölün etməyö apardılar, mön getmömüş-dim, cv sakinləri söylöyirdilər ki, arvadın öri elö bil ağılnı itirmişdi.

Hör kös sevincini gizlədörök, yıxılıb yatdı. Mön, nəhayət, özümü, seçdiyim yeni mənzil münasiböti ilə töbrik edörök, həmin gecö çox gec yatdım. Möni döşşötli vahimölör izləyirdi, sanki yuxu-dan oyanmışdım, möndö elö bir təsir yaranmışdı ki, guya pöncörö tax-talarının arasından süzölün gün işığı görüdüüm, hötta elö gölirdi ki, kim iso qışqıra-qışqıra deyir: "Əclaf, qatıl!" Mön düşündüm: "Yox, bu, döşşötür, bu vəhşicösünö söyüşlöri tək-rar-tək-rar çsüitdiyim üçün indi mönö elö gölir ki, guya onları yenö dö çsüidörüm. Oyanmaq lazımdır". Bu möqsödlö özümü çimdiklədim. Canım ağrı-yırdısa da, yuxudan oyanmırdım. Çarpayıda dik qalxdım, qışqı-rıqlar davam edirdi. Öz-özümö dedim: "Bu daha ciddi məsələdir, bu qarabasmadır". Tölösik pöncöröyö yanaşıb, taxtaları açdım. Gün xeyli qalxmışdı. Göröndö ki, bütün cv camaatı sös-küyö çıxıb bir az arxayınlaşdım. Gecö köynöyü geymiş qonşum və onun pijamalı öri sarsılmışdılar.

- Əşi, bu ki lap ağıdır. Dünon onu torpağa basdırıblar, bu gün arvad dirilib, - bu lap möcüzödir!

Bu, bir az bayağı, mönasız öhvalat idi. Bu barədə kinayö ilə danışirdılar, lakin qışqırıqlar həmişöki kimi davam edöndö hamı özünü itirdi. İndi nə ctmöli? Dalandar qadının yanına kütlövi hücum başlandı. Bu nö işdir, necö şeydir? Olmaya ölön arvadın özü kimi dölü bir bacısı varmış? Psixoanaliz sahösündö müöyyön təsövvürö malik olan polkovnik həkim iddia edirdi ki, tutma vaxtı çatanda qadın sösi ilə qışqıran mühasibin özüdüür, həm dö yöqin ki, onun çoxdan evdö dustaq etdiyi qadın düşkün kişinin qurbanı olmuşdur. Çöp tavanlı mönzildö yaşayan bir gönc görök ki, polis macoralarının hövöskarı idi, canilik haqqında, sonra boş tabut barədə danışaraq təklif etdi ki, dölil və sübutlar aradan qalxmamış istintaqa başlasınlar.

Dalandar qadın da biz bildiyimizdön artıq şey bilmirdi.

Dalandar qorxmışdu, buna baxmayaraq, qözeti aparıb, dul qal-mış kişiyö vermöyö razı oldu. Polkovnik onun arxasınca getdisö dö, sonra pillököndö gizləndi. Dalandar zöngi basdı. Mönzil sahibinin verdiyi sual aydın çsüidilirdi:

- Nö var, nö olub?

- Qözət...

- Sızdön xahiş edörüm, qözeti qapının altına soxun.

Bizö məlumat verdilər ki, qapının arxasından çsüidölön sös, şüb-hosiz, kişi sösi idi, lakin polkovnik bu fikirdö idi ki, naxoşların tutması qurtaranda söslöri övvölki ahəngini alır.

Mönzilinin pöncörölöri küçöyö açılan qarımış qız işö getməyön adamlara təklif etdi ki, qalxsınlar onun mönzilindö, oradan müha-sibin evdön çıxıb getməsinö müşahidö etsinlər. Hec kös ondan bir şey soruşmağa cösaröt ctmödü. On döqiqädön sonra qara geyinmiş, bönizi qaçmış cılız kişi yeyin addımlarla evdön çıxdı. Bizdö elö hiss yaranmışdı ki, guya xortdan, ya da cadugör müşahidö edirik.

Axşam saat yeddiddö bütün höyöt camaatı qulaq kösilmişdi, hör kös, nozakötö riayöt edörök, pördölörin arxasından baxırdı. Mön... qarımış qızı öz yanına dövöt etdim. Saat yeddi on döqiqədə hör-günkü "dua mərasimi" başlandı: "Əclaf, qan içön yırtıcı, murdarın biri murdar!"

Qarımış qız belö bir fikir irölü sürdü:

- Gölün polis çağıraç.

O biri qonağım xaç çökib dedi:

– Keşik bu məsələni daha yaxşı ayırd edirdi. Bu, qeyri-normal həldir, nəticədə ruhları evdən qovmaq lazımdır.

Biz nümayəndə heyəti sifəti ilə polkovnik hökümün yanına gələndə gördük ki, dalandar qadın da oradadır.

Qarımış qız polkovnikə dedi:

– Siz gedəydiniz oraya!

Polkovniki bu təklif, deyəsən, heç açmadı.

Gənc bir qadın dedi:

– Bəlkə, o da qorxur.

Hərbi adam cəsur görkəm alaraq cavab verdi:

– Siz zərərət edirsiniz. Bir adam ki, müstəmləkə əməliyyatında iştirak etsin, bir adam ki, bu cür bir mükafata layiq görülsün...

O bizə elə əlvən lənt göstərdi ki, bir şey başa düşmək mümkün deyildi, sonra da guya cəbhədəki qəhrəmanlığı, igidliyi haqqında danışmağa başladı. Nəhayət, polkovnik üçüncü mərtəbəyə qalxıb zəngi basdı.

Dul kişi qapını açdı, lakin əlini dəstəkdən çəkmedi.

O soruşdu:

– Nə istəyirsiniz?

Bağışlayın, lakin biz başa düşə bilmirik. Sizin arvadımız məgər ölməyib?

– Mənim arvadım? Siz onun dəfninə getmişdiniz.

– Bəs həyətdə çətdiyimiz səs kimindir?

– Bilmirəm, siz nə danışsınız. Məni rahat buraxın, məşğulam.

O, cold qapını örtü.

Evin bütün sakinləri arasında qəflətən elə bir vəhdət, birlik yarandı ki, sanki onlar qozaya uğrayan gəminin sərnəşinləri idilər.

Mərtəbələrdə gizli müşavirələr keçirilirdi. Bu gizli məsləhətlər üç gün davam etdi, hər gün də səhər və axşam çağları qışqır-bağır orşo qalxırdı. Qorxu və qəzəb getdikcə artırdı. Bir gün polkovnikin evində keçirilən geniş müşavirədə fəal işə girişmək haqqında qərar qəbul olundu. Müşavirədə iştirak edənlərin çoxu polisə xəbərdarlıq etməyin əleyhinə idi, ona görə ki, çoxlarının dul kişiyə yazığı gəlirdi. Nəhayət, polis macərələri həvəskarları olan adamın irəli sürdüyü plan qəbul olundu, bu plana görə şayiə yayılmalı idi ki, mühəssibin və nəsnindən axan su altında yaşayan qızın mənzilini basıb.

Məraq məni də qəsdçilərə qoşulmağa vadar etdi. Qonşudakı çilingəri telefonla təcili çağırtdılar. Qız qışqırdı:

– Tez olun, tez olun! Mənim toxucə rənglənməmiş tavanım korlandı.

Dul kişinin bir neçə qıfilla bağlanan mənzilinin qapısını sındırmaq çətin idi. Əlində ingilis açarı olan dalandar qadın yüyürə-yüyürə vanna otağına gəldi.

Mənzildə bir adam qəndə doymirdi. Biz qonaq otağına daxil olduq. Otaqda bir az məbel, iki-üç əhəmiyyətsiz şey var idi, hamısı da qaydada.

Yazı mənasının üstündə, ölən qadının gəlinlik paltarında, çəkilmiş böyük şəkli vardı. Qadın qəşəng idi, mavi gözəli, qara saçları vardı. Çəhrəsində məlahətli və məhrəban bir ifadə parlayırdı. Çərçivənin yanındakı qızılgül dəstəsi solmuşdu. Yataq otağında bir dolab gördük, ona əl vurmağa cəsarət etmir, ancaq kənardan baxırıdık.

Polkovnik dolabı açdı. Paltarlar kamal-qayda ilə asılmışdı, aşağıda qadın başmaqları var idi. Polkovnik dolabı cold örtüdü. Sırr açılmamış qalırdı. Mənanın üstündə bir radioqəbulədiçi var idi.

Polkovnik soruşdu:

– Bu nədir?

Polis macərələri həvəskarları olan gənc dedi:

– Maqnitofondur. Mənim də maqnitofonum elə bundadır.

Burada pilyonka var.

Oğlan yanaşib dəstəyi çevirdi. Dərhal dəhşətli ləntlər ətrafa yayıldı. “Əclaf, qan içən yırtıcı, qatıl...” Bizi hər gün müntəzəm olaraq dəng edən bu səs, bu yeknəsəq ləntləri, bu lal-dinməliyi, bu nifrət duyğusunu tanıdıq. O isə bu qışqırıqları maqnitofona yazıb, dinləmək istəmişdi.

Hamımız susmuşduq, yərimizdəcə donub qulaq asırıdık. Miskin bir sırr – biz bu sirri fəş etmişdik.

Mən fikrə getdim. Nə qəribə əhvalatdır! – deyə düşündüm. Bizim bədbəxt qonşumuza misilsiz bir məhəbbətli sevdiiyi bu qadıncan qalan ancaq bu yağdırılan ləntlər idi. Dul kişi əbədi olaraq lal-dinməz oturmaqdansa bu ləntləri eşitməyi daha üstün tutmuşdu. Kişi hələ gənc ikən könül vermiş olduğu bu gözəl qadın əğlını da, gözəlliyini də itirmişdi, lakin onunun hər şeyə qalib gələnlər məhəbbətindən məhrum olmamışdı. Dul kişinin gözəl qadınının yalnız şəkli qalmışdı, lakin onun səsi daha canlı idi. Kişi onu dəlicəsinə sevirirdi, həm də onun öz arvadına qarşı göstərdiyi bütün qayğıkeçliklərin müqabilində yeganə mükafatı, bu ləntlərdən ibarət idi. Bəlkə də bu binəvə kişi öz həfzəsində qadının ona dediyi bu yeganə sözləri, məhz onları qoruyub saxlamaq istəyirdi.

Addım səsləri məni fikirdən ayırdı. Qapı açıldı, bizim icazəsiz girdiyimiz mənzilin sahibi otağa daxil oldu.

Daləndar qadın mənzil sahibinə dedi ki, aşağı mərtəbəyə su axdığı üçün buraya girməli olduq. Lakin qadın sözünü bitirə bilməyib susdu. Həm də hamımızın nə üçün qonaq otağına doluşduğunu ona heç cür izah edə bilməzdik.

Sifəti göyormiş dul kişi üzümüzə baxdı, sonra da maqnitofona nəzər salaraq, başa düşdü ki, biz maqnitofonu işləmişik. Kişi cold aparata yanaşdı, maqnitofonu işə saldı, pilyonka hərləndisə də səsi çıxmadı.

Kişi qışqırdı:

– Siz onu ikinci dəfə öldürdünüz! – dedi. Sonra gözünün yaşını axıda-axıda stulda oturub, əlləri ilə başını tutdu.

Biz bir kəlmə də söz demədən asta-asta qapıya sarı yeridik, pilləkənə çıxanda polkovnik dodaqları dedi:

– Mən heç bir şey başa düşmədim. Niyə maqnitofon daha işləmirdi?

Gənc dedi:

– Siz lenti yənidən sarıyanda bilmədən yazını sildiniz.

Biz xəcalət çəkirdik. Ona görə ki, bədbəxt bir insanın şəxsi həyatına müdaxilə etmişdik. Lakin bir həqiqət var idi ki, o da bizim həyatımıza dəhşətli tərzdə müdaxilə edirdi; ona görə də bu vəziyyəti intəhasız olaraq davam edə bilməzdik.

Hərə öz mənzilinə qayıtdı. Saat yeddində həyətə ağır süket bürümüşdü. Üçüncü mərtəbənin pəncərələri açılmadı. Nahardan sonra dul kişi iki çamadanla daləndar qadının otağına girdi, qadın sonra əhvalatı bizə söylədi. Kişi ona gələsi məktubları ona çatdırmaq üçün ünvanını daləndar qadına bildirmiş və demiş ki, səhər maşın gəlib məbclə aparacaq. Bundan sonra biz onun haqqında heç bir şey çitmədik.

Bir neçə həftə keçəndən sonra bu mənzili şişman bir qadın tutdu. O, zil səslə müğənni idi, gündə yeddi-səkkiz saat məşq edirdi.

Mən səhər şəhər kənarına gedəcəyəm, orada bir evə baxmalıyam. Deyilənə görə, həmin ev ən yaxın qonşudan iki yüz metr aralıdır.

QABRİEL JİLDAS

HƏMİD ÜÇÜN AT YOXdUR

(povestdən fraqmentlər)

Reno Həmidə baxmaq üçün gəri çevriləndə qəflətən quzunu gördü... Ay Allah, quzuya bax!

Bəli, quzu burada idi, axının bir qədər yuxarı tərəfində, səbirsizliklə, təşvişlə torpağı dırnaqlayıb qazırdı. Uzun sürən təhlükə və qorxu içərisində tənha keçirdiyi gecədən sonra adamları görəndə quzu yamanca səvindi. O, suyun qırağına yüyürür, mələyir, sonra sürətlə axan gur dalğaları görüb dalı-dalı çəkirdi. Birdən o tullandı və dərhal yoxa çıxdı. Özünü tezliklə uşaqlara yetirmək üçün quzu səlin içinə tullanmışdı.

– Tut onu! – deyər Reno çığırdı.

Həmid düşüncə-dəşinə macal tapmadı. Qayıışı öləndən buraxdı, yaxınlıqdan üzüb keçən quzunu tutmaq üçün qollarını açdı. Həmidə də, quzunu da sel o dəqiqə alıb gətdi... Doğrudanmı onlar həlak oldular?

“Necə olursa olsun, tokə buna yol vermək olmaz”, – fikri, gördüklərindən dəhşətə düşmüş Renonun beynindən ötüb-keçdi. “...Əgər mən onları xilas etməsəm, ən qorxaq adamam...”

O özünü suya atıb üzdü. Məgər onun təqsiri üzündən Həmidin həlak olmasına dözməkmi olar? Bu fikirdən onun qəlbi qısıldı.

İkinci keçidin yaxınlığında hündür sahilin bir hissəsi uçub Ucdin¹ məcrasına tökülmüşdü. Burada dəlicəsinə aşib-dəşən çay mancəyə rast gələrək, öz sürətini azaldırdı. Çay öz qonimətlərini də – tikanlı kolların budaqlarını, qamışları, qucaq-qucaq samanı, lil bağlamış yerlərdə bitən ot-əncəri də buraya qalayıb ötürdü. Çay bir-birinə bərk-bərk sığınmış quzu ilə Həmidə də demək olar ki, huşlarını itirmiş halda buraya atdı. Balaca çoban son qüvvəsini toplayıb, xilas edilmiş quzunun başını suyun üzərinə çıxarırdı ki, nəfəsi kəsil-

¹ Ucd – Afrikada suyu yalnız yağışlar zamanı gələn çay

məsin. Bir an... daha bir an... Reno üzüb onlara çatdı. O nodənsə yapışdı... ayaq üstə durdu... yənə də yıxıldı... Bax budur o, Həmidlə quzunu sahilo, yuxarıya doğru dartdı.

– Sağsan?

Həmid yalnız nəfəsini dərsə bildi.

– Ay yazıq! Mən fikirləşirdim ki, biz daha canımızı qurtara bilməyəcəyik.

– Allaha şükür, qurtardıq – deyə kətan kimi ağarmış Həmid güclə çsədiləcək bir səsə pıçıldadı.

– İndi təkcə burdan keçmək qalır! – deyə yorulmaq bilməyən Reno uçub o biri sahildən aralanmış torpaq layındakı ensiz yarıqanı nişan verdi. Bəli, burdan keçmək lazım gəlirdi.

Həmid az qala yoldaşına demək istəyirdi ki, “Məni burda qoyub get, mənim daha bir addım da atmağa halım qalmayıb!” Ancaq birdən Renonun onu tək qoyub gedəcəyindən qorxaraq susdu. Bu vaxtdək inadkar oğlan yənə köynəyini sıxıb boynuna dolamışdı. Bükülmüş gödəkəsinə çayın o biri sahilinə tullamışdı və artıq sapsarı dalğaların arasında üzürdü.

– Boş şeydir! – deyə o çağırdı. – Bura bir o qədər dərindən deyil, işə başla. Quzunu da yaddan çıxarma.

Həmid çətinliklə ayağa durdu. Yer ayağının altından qaçırdı, gözlərini qırmızımtıl duman örtmüşdü, bəbəkləri qarşısında qığılcımlar oynaşdı. Səhsiz-həsəbsiz parlaq qığılcımlar! – Hər dəfə nəfəs əlanda sınısı ağrıyırdı.

– Tez ol, tez ol, – deyə kimse onu təhdid edirdi. – Tez ol! Quzunu da yadından çıxarma!

Quzu hani? Hansı quzu? Həmid sanki yuxulu-yuxulu əyilib, balaca isti bədənlə varlığı əllərinə götürdü, suya girdi... O artıq suyun soyuqluğunu hiss etmirdi. Qulaqlarında dəhşətli uğultu vardı. Ucd... hə, əlbəttə, uğuldayan Ucdır. Bəlkə qasırga yənidən başlayıb? Həmid üzünü Renoya tərəf çevirdi, ancaq yoldaşını görmədi. Nəhəng qaranlıq divar üstünə yeriyib, onu əzdi. O, huşunu itirmiş halda Renonun ayaqları altına yıxıldı.

***

Məcəra romanlarında hadisələrin uğurlu ya uğursuz qurtarmasından asılı olmayaraq, qəhrəman öz yaralı yoldaşını dalına alır. Bu ağır yüklə on kilometrərlə yolu, yəqin ki, bir o qədər də çətinlik

çəkmədən keçib-gədir. Reno tərəddüd etmirdi: o balaca çobanı dalına alıb aparacaqdır, bir də ki Həmid pərqu kimi yüngüldür.

Necə yəni pərqu kimi? Yox, oğlanın həyat əlaməti görünməyən bədəni gözəlndiyindən çox-çox ağır imiş. Onu demək olar ki, yerdən qaldırmaq mümkün deyil. Hər halda Reno yamaca bir neçə metr dırmanmağa müvəffəq olur, lakin o cə buradaca ayaq saxlayır: Bəs quzu?

Quzu bir növ onların hərəkətinə haqq qazandıran, günəhsiz olduqlarını sübut edən dəlildir. Evə dönəndən sonra öz qəhrəmanlıqları haqqında tələm-tələsik düzəldilmiş hekayə ilə kifayətlənmək olmaz, quzunu aparmasalar, onları ciddi təhlükə hədələyir. Həç olmasa bu murdar heyvan öz ayaqları üstündə onların dalınca getmək üçün qüvvə toplaya bilirdi. Bir işə bax, görünür, quzu qorara alıb ki, indi dincəlmək üçün ən əlverişli vaxtdır: yerə uzanıb, gözlərini geniş açaraq uzaqlara baxır, nodənsə tez-tez nəfəs alır... Reno ayağı ilə onu itələdi. Ancaq quzu bunun cavabında yalnız fıxırdı və burnunu çəkə-çəkə əsqırdı. Lakin yerindən tərpənmədi.

– Gör də, əcəb kələyə düşdük!

Güman ki, dördə əz qalmışdı. Onların fərmaya nə kökdə qayıdacaqlarını təsvür etmək olar! Bəs Həmid? Lənət şeytana, o niyə belə cləyir? Doğrudanmı o bu qədər yorulmuşdur?

Karıxmış Reno yoldaşının yanına gəldi. Onun rəngi necə də ağarmışdır: əlləri və ayaqları buz kimi soyuqdur. Əbası tamamilə cırcındır, torpağa bulaşmış və islanmış. Reno əli ilə öz gödəkəsinə yoxladı. Əlbəttə, cə islanmış ki, gərəək sıxasan! Bununla Həmidin üstünü örtməyin həç bir mənası yoxdur. O bir an tərəddüd etdi. Sonra yerə oturub qollarını açdı, balaca çobanın çəlimsiz bədəninə qucaqladı və özünə sıxdı. Hər üçünün kədərli görkəmi var idi. Burda hamıdan çox qısa, buruq-buruq yun kürkündə quzu üçün isti idi. Elə bu məqamda kömək gəldi. Xiləskar – əynində əba və başında çalma olan yoxsul bir fəllah qəflətən dərədən çıxdı: o qarşısında gədən uşağı bəzləyib qonur və görünür, Ucdən keçmək üçün münasib yer axtarırdı. Onun dağlardan deyil, düzənlikdən gəlməsinə baxmayaraq, Reno azacıq da olsa utanıb çəkinmədən əlini yellədə-yellədə, uca səsə onu çağırmağa başladı. Fəllah itaət edib yaxınlaşdı və torpağın üzərində uzanıb meyit kimi hərəkətsiz qalmış balaca çobanı görəndə sanki durduğu yerə mıxlandı.

– Ulağını mənə ver, – deyə Reno amirənə tərəf dilləndi. – Mən bu oğlanı evə çatdırmalıyam.

O, uzaqdakı fermanı göstərdi.

Follaş indi keçmək istədiyi çayın sahilinə qayıdana kimi o baş-bu başa on iki kilometr məsafə qət etməli olacağını bilso də, narahatlığını üzə vurmədi, sorğu-sual etmədən dedi:

– Yaxşı!

O, Həmid qaldırmaq üçün Renoya kömək etdi. Ən çətini bu idi ki, gərək cəld cəsdən balaca çoban uluğın üstündən yıxılmasın. Reno yəkdəkdə oturub Həmidə tutmağa məcbur oldu, oğlan özünə gəlmişdisə də, o qədər zəif idi ki, gözədən qaçırsan yıxılırdı.

Ərəb quzunu qucağına aldı, uluq yorğaladı və kiçik dostə yola düşdü.

* * *

Doğrudan da çox güclü qasırga olmuşdu. Bu fikirlə ağanın özü də razılaşırıdı, hərçənd adətə üzrə əvvəllər şahidi olduğu bundan daha artıq şiddətli və dağıdıcı qasırgaları xatırlayıb deyirdi:

– Bax on yeddinci ildəki qasırga... Bəs iyirminci ildəki...

Lakin bu dəfə o etiraz etməyö məcbur oldu ki, min doqquz yüz əlli dördüncü ilin qasırgasını fərmada uzun illər yadda saxlayacaqlar.

İki fəhlə kirəmitləri və bağçada ağacların sınımış budaqlarını yığışdınırdı. Həyətdə bu gecə əmələ gəlmiş arxlar parıldayırdı. Başqa fəhlələr də qarajın damından qopmuş dəmir təbəqələrini toplayırdılar. Lakin bütün bunlar payız yağmurunun adı qurbanları idi. Həmişədən pis isə bu idi ki, yel dəyirmanının pərləri qırılmış və havadan asılı qalmışdı. Külək hərdən şiddətlənib qanadları tərpo-dir, onları aşağıdan ötonlərin başına salacağı ilə hədələyirdi.

Dəyirmanın dirəyinə qalxmıq, xüsusən onun lap zirvəsinə çıxmaq cəldlik tələb edirdi və həm də çox təhlükəli iş idi. Yalnız dirəyin lap ucundakı atqıların üstündə dursaydın, qanadlara əl çatardı. Sınıb çatlamış qanadlar havada o yan-bu yana çalxalanırdı. Qanadların çatlayan yerlərində qədim kərtənkələlərin dişləri kimi iti talaşalar görünürdü...

Ağa dişlərini qıcaayıb, təhlükəni asanlıqla aradan qaldırmağın yolu barədə düşünö-düşünö dirəyö dırmaşdı. Fəhlələr başlarını yuxarı qaldırıb, dinməz-söylməz aşağıdan onu müşahidə edirdilər. Bu zaman uzaqlarda yol üstündə iki qara nöqtə görünürdü. Nöqtələr getdikcə böyüməyö başladı.

Ağanın etimadını qazanmış fəhlə Salah ikinci alət çantasını və bir neçə uzun koxa götürüb, onun ardınca dirəyö dırmaşdı.

Ağa cəld hərəkətli polad kanatı pərlərdən birinə atdı və qüvvətli, əli ilə onu çəkib dayandırdı. O, küreyini dirəyö dayaqlayıb durmuşdu, buna görə də öz işindən ləzzət alırdı. Külək dirəyi aramsız sürətdə silikələdiyi üçün onun bədəni titrəyirdi. Ağa sürətlə və ustalıqla işləyirdi.

– Orada nə olub? – deyö lazım olduqca alətləri bir-bir ağaya verən Salah soruşdu. Onun başı ağanın çəkmləri ilə bir bərabərdə idi, ona görə ki, atqıların üstündə yalnız bir adam dura bilərdi.

Renonun atası onun sualına o daqiqə cavab vermədi. Əvvəlcə boltu burub açdı, sonra fəxrlə dilləndi:

– Fərmaya bax, bir ötrafa nəzər sal! Də görüm, hansı ərəb bu qədər iş görməyi bacarırdı? Bütün bu binolilər, bin-əmorlar, bin-kuskular bir şeyə yaramırlar! Onların cvlərinin nə gündə olduğunu bilirsənmi? Peyinə batmış böcək yuvalarına oxşayırlar!

– Əlbət ki, axı sən məktəbə gətmisən, – deyö Salah köksünü ötürdü, – sən dünyaya gələndə atan artıq varlı idi...

– Bu, kifayət deyildir! – deyö ağa qızğınlıqla etiraz etdi. – Bundan savayı, gərək işə ürəklə girişsən, onu səvsən... ağıl, axtarıb tapmağı bacarmaq, dözümlülük də lazımdır. Bütün bunlar isə sızda yoxdur, bax məsələ bu yərdədir!

Salah inandırıcı dəlil-sübut axtararaq, yəndə də köksünü ötürdü. Lakin bu dəlil onun bürüzə vermədiyi nə qədər hissini gizləndiyi qəlbənin dərinliklərində itib-batmışdı. Dözümlülük mü? Ağa, sən bunu necə başa düşürsən? Bax, Salahın özü, onun kimi başqaları taxıl biçirlər, Şimali Afrika səhralarından əson küləyin altında, cəhənnəm istisində taxıl döyürlər... Qaynar kül kimi acı və yandırıcı toz ağzlarına dolur, boğazı düşüb qıcıqlandırır, havada uçusan lənətə gəlmiş tikanlı arpa qılıçığı isə dəriyə sancılır. Batandan sonra da sınıb dəridə qalır. Bu gözəgörünməz iynə yerlərinin sayı-hesabı yoxdur. Özü də yara çöyür. Hər gün səhərdən ta axşamacan, hətta günəş batandan sonra da iş davam edir. İş yalnız o vaxt dayandırılır ki, bozarmış səmə, yaxud qəfləton işğın yoxa çıxması nəticəsində əmələ gələn nemişlik sünbülləri də nəmliyədir, sünbüllər taxıldöyönlərin metal lövhələri altında sınıdır. Yalnız bu zaman işə ara verilir. Nəhəng kombaynlar, sanki iri okean gəmiləri geniş mavi ənginliklərdə olduğu kimi, qızıl taxıl zəmilərində

yırğalanmaqdan qalır. Traktorlar ağzımdək dolu kisələr yükönmiş yedökləri gurultu sala-sala yollarla dartıb aparırlar, kisələrin üstündə yorulub öldən-ayaqdan düşmüş adamlar mürgü döyürlər... Eh, geriye qayıdanda yol da qurtarmaq bilmir! Çox vaxt fermaya qaranlıq çökəndən sonra qayıdıb gəlirlər. Lakin bu hələ işin hamısı deyildir: kisələri düşürmək, anbara boşaltmaq görəkdir. Onbaşılının və malikanə müdirinin çıxır-bağır, söyüşləri altında bunları dəfələrlə, ta hesab düz gəlincəyədək saymaq lazımdır... Məgər clə vaxt olubmu ki, onlar kisələrin ağırlığı altında nəfəsləri kəsildəndə şikayət etsinlər? Axı belə qızğın günlər üçün onlara başqa adı günlərdəki qədər haqq verilir.

Qoca Salah bütün bu lövhələri təsvüründə canlandırır-canlandırır inanırıcı və ədalətli sözlər arayıb axtarırdı. Lakin təvəssüf ki, o yaxşı danışmağı bacarmırdı. O belə deyö bilirdi: "Axı sən heç vaxt bircə dəfə də olsun mənim haqqımı bir qəpik də artırmamışan. Halbuki on beş ildir gecə-gündüz sənə inam və sədəqətə xidmət edirəm... Qışda soyuqdan məhv olmamaq üçün mənim uşaqlarım sənəin təyalarından quru ot oğurlamağa məcbur olurlar, hələ buna görə sən bizə nifət də edirsən..."

– Susursan, hə? – deyö ağa qalib görkəmi ilə bildirdi.

– Bəli, susuram, – deyö Salah cavab verdi. – Susuram...

Laqəyd, həvəssiz bir görkəmlə o, nəzərlərini uzaqlara dikdi, yolda iki qara nöqtənin böyüdüyü, təcridən iki adamın mindiyi ulğa və öyninə oba geymiş ərəb kişiyi çevrildiyini müşahidə etdi. Ona clə gəldi ki, ağa oğlunun sarımtıl gödəkəsini tanıyıb. Ancaq dinmədi, çünki bu işin ona dəxli yox idi.

* * *

Elə bu vaxt Reno qıç olmuş əlini (o, bu əli ilə Həmidə vəziyyəti təyiyəndə xeyli saxlamışdı) yəllədi, küləklə işləyən stansiyanın dirəyinin lap başında enlikürək atasının tanış simasını seçdi. Reno çox istəyirdi ki, atası onu görsün. Bu, sonrakı sorğu-sualdan onun canını qurtardı. Lakin atası arxası onlara tərəf dayanmışdı.

– Atam dirəyin başındadır! – deyö Reno ağzını, hərdən gözlərini aralayıb baxan və zəif-zəif inləyən Həmidin qulağına tutub qışqırdı.

– Bizim bəxtimiz gətirdi, – deyö balaca çoban yenidən huşunu itirərək, dodağının altında pıçıldadı.

İlasar onları dirəyin üstündə duran adamdan gizlətdi. İtlər hürə-hürə üstlərinə cumdular.

– Bu gələ kimdir? – deyö ağa işinə ara vermədən soruşdu.

– Bilmirəm, – deyö Salah dilləndi.

* * *

Reno yatağın küncündə ulğun belindən yerə sıçrayıb ucadan cddi:

– Eh! Yamanca vəziyyətdə düşdüm!

Ərəb Həmidə torpağın üstündə quzu ilə yanaşı uzatdı.

– O öləcək, – deyö kişi hələlik az-maz da olsa, üst-başını qaydaya salmağa çalışan Renoya təmkinlə bildirdi.

– Öləcək? Dünyada ola bilməz, – deyö yeniyetmə qızğınlıqla qışqırdı. – Mən bundan da əgər xəstələrin sağaldığını görmüşəm. İndi onu anasının altına buraxacaqlar... Görürsən! Ona mən özüm baxacağam. Üç-dörd gündən sonra...

– Mən oğlanı deyirəm... – Ərəb halını pozmadan qətiyyətlə söylədi.

– Həmidə deyirsən? Sənəin ağılı çayıb? Məgər mən bu cür çimə çimə ayaqlarımı uzadıb ölürəm?

– Sənmi? Yox... Sənəin azarlamağın üçün bu, çox azdır, on belə yağmura düşməlisən ki, azarlayasan...

Sanki söhbət havadan gedirmiş kimi, ərəb özünə məxsus sakit, təmkinli tərzdə danışdı, lakin Renonun qərxi ifadə edən çöhrəsini görüb əlavə etdi:

– Ancaq bilmirəm. Belə şeylərdən bir o qədər də başım çıxmır. Həm də bunun mənə nə dəxli var... İndi mən gedim.

– Gədo bilirsən, – deyö Reno dilləndi. – Ulağı verdiyində görə çox sağ ol! İstəyirəm... (Pul təklif etmək qərarına gəldisə də, özünü saxladı.) Əgər sənə bir şey lazım olub-cləsə buraya gəl.

– Yaxşı, – deyö ərəb öz-özlüyündə gəlməməyi qət etdi; axı, uşağın vədini kişi sözü kimi qəbul etmək olmazdı.

...Reno Həmidə təkliddə qaldı. O, anlaşılmaz bir hiss və qərxi ilə balaca çobana baxırdı. Oğlan ciddi azarlamışdı, bu o dərəcə nəzərə çarpırdı. Həmidin bütün qanı üzünə dolmuşdu. Adətən çox solğun, rəngi qaçmış olan oğlanın üzü qızmış demir kimi idi. Şişmiş dodaqlarından qırıq-qırıq əlaqəsiz söz qopurdu. Əgər onun üstünü

yaxşıca örtüb-basdırsan istido saxlasan, dorman, bir də şirin çay içirtsen... Lakin geco ləysanı Homidin çardağını basmışdı. Əldəqa-yırma sığınacaq qasırganın toziyiqinə tab gətirməmiş, balaca çoban üçün yatağı əvəz edən bir qucaq saman isə gölməçədə üzürdü.

– Ora həç cür qoymaq olmaz! – deyə özünü itirmiş Reno dodagının altında dilləndi. Lakin belə boş, əhəmiyyətsiz şeylər onu saxlaya bilməz! O lap yaxşı bilir ki, Homidi harada yerləşdirsin! Bir an sonra Reno artıq qətiyyətlə yel doyirmanı ucalan bağa torəf addımladı.

Fəhlələr dinməz-söyləməz baxır, təəccüb ədirildilər ki, səhərin bu erkən çağında o, pəlçığa bulaşmağa haradan vaxt tapıb. Buna baxmayaraq, onlar öz fikirlərini açıq-aşkar söyləməyə cəsarət etməir, onunla alçaq səsle salamlaşır, geri çəkilməyə yol verirdilər:

– Ata! – deyə Reno çağırırdı, – Ata!

– Nə olub? – deyə ağa çəkici saxlayıb soruşdu.

– Sabahın xeyir, ata! Mən sonə demək istəyirdim ki... Homid xəstədir.

– Elə şey olmaz əşi? Bəs o, soninlə sabahın gözü açılmamış avarlanmağa gedəndə xəstə deyildi... Əgər Əli qoyunlara baxmasaydı... Reno deddi:

– Bilirsənmi, biz itmiş quzunu axtarmağa getmişdik.

Reno üçün dirəyin başında olan atasına belə uzaq məsafədən günahlarını boynuna almaq asan idi.

– Hə, nə olsun?

– Homid suya yığıldı... və... və...

– Hə, nə olsun? – atası yenə soyuq-səyüq soruşdu.

– İndi azarlayıb...

Reno özünü çox pis hiss cləyirdi: atasının “hə, nə olsun?” sözünün elə odalı, elə laqəydlə tələffüz cləmək xasiyyəti vardı ki, bu zaman hətta qeyri-ixtiyari oğlunun da oti ürpeşir, küreyi qovuşurdu.

– Ayaqlarını isladıb, azarlayıbdır? Bu moni bir damcı da toocübləndirmir. Bu qoçaqlar həmişə belədirlər. Üzlərinə bir damla su çiləndimi, o doqıqo huşlarını itirirlər. İndi sən məndən nə istəyirsən? Sonin Həmidin quruyan kimi sağalacaq.

Reno qızardı. Nəcə oldu ki, onun qətiyyəti itdi? Lakin hər halda, Allaha çox şükür, atası diroyin başındadır, odur ki, onun inad etməyə mordliyi çatdı:

– Həmid quzunu xilas etməyə üçün Ucedə baş vurmuşdur, indi o huşsuzdur. Onun çardağını su basıb; mən onu alətlər saxlanan anbara qoymaq istəyirəm, olarmı? – deyə Reno hər şeyi bir nəfəsə söylədi.

– Nə deyirsen? – Ağa qarğa kimi ucadan clə qarıldadı ki, dirəyin otafına toplaşanlar dıksinərək, gözlərini aşağı dıkdilər. – Alət saxlanılan anbarda? Nəcədir, bu təklif xoşunuza gəlirmi? Madam ki, belə olub, nə üçün öz otağına aparmırsan? Nə danışırsan, ağılı itirmisən? Bu gün anbarda, sabah sonin otağında saxlarsan, birisi gün isə o soni cvdən bayıra atar! Bu xalqın xasiyyəti belədir! Əgər sən bu avaraları tanıyırsansa, mən tanıyıram!

– Mən soninlə mübahisə etməirəm, deyə Reno dilləndi. – Lakin ora ağzınadək su ilə doludur...

– Su ilə doludur? Mən nə edə bilərəm? O nə üçün havalar yaxşı olanda öz komasını təmir etməyib? Yəqin yağışı gözləyirmiş ki, görsün harasından axır. Həmişə belə olur: qayğı çəkmirlər, qaydasahman gözləmlirlər, sonra da ağanın yanına xahişə gəlirlər... Yox, olmaz, mənə bağışlayın, cləyə bilməyəcəyəm!

– Ata, axı o, çardağı nə ilə təmir edə bilərdi? Həm də bu gecəyə kimi yağış olmayıb...

– Bir buna bax, sən yoxlayıbsan? Nə ilə təmir etsin? Kimin ki ağılı başındadır, bir iş bacarır, o həmişə bir şey tapacaq! – deyə öz oqıdosinə sədəqətli olan fermanın sahibi hirsli-hirsli cavab verdi. – Bir az zəhmət çox, sosini alçal!

– Ata, mənə bağışla, – deyə Reno tələsik dilləndi. Ancaq o doqıqo do qətiyyətlə öz xahişini təkrar etdi. – Bəs nəcə olsun, onu hara cləyək?

– Allah, sən saxla! Nə üçün sən bununla məşğul olursan? Mən səndən soruşuram? Sənin nə işinə qalıb? Bir də görüm, niyə indiyodək cvdə avarlanırsan? Birbaşə məktəbə gət, clə et, bir də mən səni görməyim! Allah haqqı, oğor hər çəçəyonin halına qalsan, görək durmayıb xəstəxana açasan.

Fəhlələr gülüşdülər. Bundan həyətəlonən Reno ilk dəfə başa düşdü ki, yetimlər necə amansız bir tənhalığa məhkumdurlar. Aydın idi ki, otafdakılar belə düşünürlər: “Biz uşaqlarımızla birlikdə komalarımızda donduğumuz halda, nəyə görə də kiçik Homidi isti otağa qoysunlar?”. Onların Homidə qətiyyətlə yazıqları gəlmirdi, paxılıqları tuturdu ki, birdən ağa güzəştə gedə bilər. Hərçənd buna az ümid var idi.

Reno fəhlələri təhqiramız nəzərlərlə süzdü və onlara tərəf üz çevirib tüpürdü: – Mən sizə göstərəm, bir az səbir cəylin! Yeni-yeni höyot darvazasını çırpıb, uzaqlaşdı.

Fəhlələr gülməklərini kəsdilər. Qoca Salah övoldən də heç gülməmişdi; onu fərəhsiz xatirələr ağuşuna almışdı...

O, arvadı ilə fərmaya heç yerdə iş tapmaq mümkün olmayan ildə gəlmişdi. Pulsuz-parasız qalmışdı, aclıq cövlan edirdi. Əlbəttə, qışın girhagirində ağa tərəfindən işə götürülməsi böyük xeyirxahlıq idi. Bütün komalar tutulmuşdu, onları şimal tərəfdə, uçuq-sökük, qapısı olmayan qazmada yerləşdirdilər. Bir dəfə qar yağıb onların komasına töküləndə Salah tikinti üçün hazırlanmış bir toboqə dəmir götürdü. Bu dəmirə qar qapı boşluğunu örtüdü, lakin korlamamaq üçün mismarlamadı. Dəmir toboqəsi hər halda küləyin qabağını alır, qar daxmanın içinə tökülürdü. Lakin clo ertəsi gün onbaşı bundan xəbər tutaraq, dəmir toboqəsini öz yerinə qaytarıb qoymağı əmr etdi. Qar dənələri yenə də otağın içinə, lap ortaya qədər dolmağa başladı: əlini uzatsaydı, üstünə qar dənələri düşərdi...

Bax, buna görə də qoca Salah başqaları ilə birlikdə gülmürdü. Kim bilir, fəhlələrin gülüşü arxasında bundan az qüdsəli olmayan hansı xatirələr gizlənmişdi?!

MÜNDƏRİCAT

Bualo	
Pocziya soneti (<i>tərcümə edənİ Əkbər Ağayev</i>)	.. 7
Onore dö Balzak	
Qobsek (<i>tərcümə edənİ Mikayıl Rəfili</i>)	.. 36
Prosper Merime	
Məhəbbət ilahəsi (<i>tərcümə edənİ Şamil Zaman</i>)	.. 97
Şarl Bodler	
Gözəllik himni (<i>tərcümə edənİ Məmməd İbrahim</i>)	.. 128
Emil Zolya	
Doyırmanın mühasirosi (<i>tərcümə edənİ Ənvər Məmmədşanlı</i>)	.. 131
Pol Valeri	
Görməmişəm, bilmirəm (<i>tərcümə edənİ Hamlet Qoca</i>)	.. 164
Şarl-Lui Filipp	
Vəsiyyət (<i>tərcümə edənİ İbrahim Hüseynov</i>)	.. 166
Simon Teri	
Yaxşılıq (<i>tərcümə edənİ Hamlet Qoca</i>)	.. 170
Lui Araqon	
Elza (<i>tərcümə edənİ Hamlet Qoca</i>)	.. 176
Antuan dö Sent-Ekzüperi	
Geco uçuşu (<i>tərcümə edənİ Rəhim Quliyev</i>)	.. 178
Jak Prever	
Qapı döyülür (<i>tərcümə edənİ Hamlet Qoca</i>)	.. 190
Klod Avlin	
Frederik Bölonun ikinci ölümü (<i>tərcümə edənİ Şamil Zaman</i>)	.. 193
Semyuel Bekket	
İlk məhəbbət (<i>tərcümə edənİ Əyyub Qiyas</i>)	.. 223
Pyer Bul	
İntəhasız geco (<i>tərcümə edənİ Rəfayıl Nağıyev</i>)	.. 236
Roje Şatonö	
Göz yaşları (<i>tərcümə edənİ Hamlet Qoca</i>)	.. 268

Martin Mono	
Qırmızı çaydan qayıdarkən (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	276
Andre Stil	
Polad çiçək tərcümə edəni (<i>tərcümə edəni Yusif Əzimzadə</i>)	283
Bernar Klavel	
Əlvida Besi (<i>tərcümə edəni Şamil Zaman</i>)	303
Moris Pons	
Qayınağacı kölgəsində (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	309
Karla Serena	
Mənim səyahətim (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	313
Lui Bazən	
Qısa tarixi yaddaş (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	324
Roje Lökürö	
Qərribə xəstəlik (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	328
Jan Sanitas	
Şakitlik (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	333
Jorj Kulon	
Motsart qazamatda (<i>tərcümə edəni Hamlet Qoca</i>)	336
Noel Kalef	
Qala (<i>tərcümə edəni Rəhimə Zeynalova</i>)	341
Jorj Blon	
Ölümə yürüş (<i>tərcümə edəni Kamil Vəliyev</i>)	355
Lui Navir	
Qonq zərbəsi (<i>tərcümə edəni Əsgər Əliyev</i>)	376
Andre Törye	
Şafıalılı (<i>tərcümə edəni İskəndər Pəniyev</i>)	383
Mişel Morua	
Lənətlər (<i>tərcümə edəni Hüseyn Şərif</i>)	387
Qabriel Jildas	
Homid üçün at yoxdur (<i>tərcümə edəni Əşrəf Hacıyev</i>)	395

**FRANSIZ ƏDƏBİYYATI
ANTOLOGİYASI**

III CİLD

**“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ
2007**

Buraxılışa mosul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tortibatçı-rossam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Azər Ələsgərov</i>
Korrektorlar:	<i>Fəridə Səmədova</i> <i>Pərinaz Musağızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 05.07.2007. Çapa imzalanmışdır 28.12.2007.
Formatı 60x90 ¹/₁₆. Fiziki çap voroqi 25.5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 262.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.